

ვიტალი ქენჭაძე

ქსნის ერისთავიანთ ქალები (XIV-XX სს.)

კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს
ხელნაერთთა ეროვნული ცენტრის

სამეცნიერო-პოპულარული
ნიშნების სერია

სერიის რედაქტორი
ზაზა აბაშიძე

მეხუთე ნიგნის რედაქტორი
ბულიკო მჭედლიძე

რეცენზენტები
ბურამ ყორანაშვილი
ლუიზა გვრიტიშვილი
ნიკო ხერკელაძე

საგამომცემლო ჯგუფი
ირმა ბერიძე
ლანა ბრძელიშვილი
ნუცა იშხნელი
ვლადიმერ პარანიძე

გარეკანის პირველ გვერდზე: რიმა ნიკოლოზის ასული ერისთავი;
გარეკანის ბოლო გვერდზე: ქსნის ერისთავების სასახლე ახალგორში.

ISSN 2587-4616
ISBN 978-9941-9563-3-1 (მეხუთე ნიგნის)

© კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, 2018
© ვიტალი ქენჭაძე, 2018

რედაქტორისგან

ქართულ ფეოდალურ საგვარეულოთა შესწავლა საშური საქმეა. ამ მხრივ ქართული ისტორიოგრაფია მდიდარია საინტერესო გამოკვლევებით ამილახვრების, ციციშვილების, ბარათაშვილების, წერეთლების, გერმანოზიშვილების, დადიანების და სხვა ფეოდალური სახლების შესახებ. ქსნის ერისთავთა საგვარეულო ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი და გამორჩეული იყო შუა საუკუნეების საქართველოში. ამ გვარის წარმომადგენლებმა დიდი კვალი დაამჩნიეს ქვეყნის პოლიტიკურ, სამხედრო და კულტურულ ცხოვრებას. ისტორიკოსი ვ. ქენჭაძე ამ საერისთავოს (ამჟამინდელი ახალგორის მუნიციპალიტეტი) მკვიდრია და არაერთი საინტერესო გამოკვლევა მიუძღვნა ამ გვარის, და საერთოდ, საერისთავოს ისტორიას. მკითხველში დიდი ინტერესი გამოიწვია ავტორის მონოგრაფიამ „ქსნის ერისთავები“. ამჟამად, კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი მკითხველს სთავაზობს სამეცნიერო-პოპულარულ ნარკვევს „ქსნის ერისთავიანთ ქალების“, მეორე, გადამუშავებულ გამოცემას, რომელშიც საინტერესოდ არის წარმოდგენილი მთელი გალერეა ამ საგვარეულოს წარჩინებული ქალებისა, რომლებიც ტოლს არ უდებდნენ თავის სახელოვან მამებს, ძმებს, მეუღლეებსა და მამამთილებს. წიგნი საინტერესოდ იკითხება, შეიცავს დღემდე უცნობ საარქივო მასალას და ნამდვილად აღძრავს მკითხველის ინტერესს.

გულიკო მჭედლიძე

წინასიტყვაობა

ქსნის ერისთავთა ფეოდალური სახლი, ერთ-ერთი უძლიერესი იყო საქართველოში. ამ სახლის წარმომადგენლები დიდ როლს თამაშობდნენ საქართველოს პოლიტიკურ, სამხედრო და კულტურულ ცხოვრებაში. ბევრი გმირი გაზარდა ამ გვარმა. წმ. შალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავთა სახელების ხსენებაც საკმარისია. თუმცა, ქვეყნისა და მეფის ორგულიც არ აკლდა ამ საგვარეულოს, ისევე, როგორც სხვა ცნობილ ფეოდალურ გვარებს. ეს ჩვეულებრივი მოვლენაა შუა საუკუნეების ნებისმიერი ქვეყნისთვის და არც საქართველი იყო გამონაკლისი...

ქსნის ერისთავებს, მათი საგვარეულოს ისტორიას, სხვადასხვა შტოს გენეალოგიას მიეძღვნა ჩვენი წიგნი „ქსნის ერისთავები“, რომელიც 2016 წელს გამოიცა. არც ერისთავიანთ ქალები დაეტოვებოდა უყურადღებოდ და უფრო ადრე – 2014 წელს გამოვაქვეყნეთ წიგნი, რომელიც შუა საუკუნეებსა და XIX საუკუნეში მოღვაწე, ისტორიული საბუთებით ცნობილ ერისთავიანთ ასულებსა და რძლებს ეხებოდა. ამჟამად, მკითხველს ეთავაზობთ ამ წიგნის მეორე, შესწორებულ გამოცემას, რომელსაც დავუმატეთ მეორე ნაწილი – XX საუკუნეში მოღვაწე ერისთავიანთ ქალების ცხოვრების ამსახველი სურათები. ბევრი მათგანისთვის XX საუკუნე ტრაგიზმით აღსავსე აღმოჩნდა. ტრაგიკული და სისხლიანი იყო ეს საუკუნე უამრავი ადამიანისთვის – რეპრესიები არ წყდებოდა საბჭოთა რეჟიმის არსებობის პრაქტიკულად მთელი დროის განმავლობაში, მაგრამ განსაკუთრებით დაზარალებულნი თავადაზნაურთა გვარების წარმომადგენლები, როგორც „კლასობრივი მეტრები“ და მათ შორის, ცხადია, ქსნის ერისთავები. ბევრ ქალბატონს ამ გვარიდან სამშობლოს სამუდამოდ დატოვება მოუხდა, ბევრი გადასახლებაში აღმოჩნდა...

გარეგნობით, კეთილშობილებით, დახვეწილობითა და არისტოკრატიზმით გამორჩეული ეს ქალბატონები ნამდვილად ღირსნი არიან, რომ შთამომავლობამ იცოდეს მათ შესახებ და ახსოვდეს მათი სახელები, თუნდაც ყველასთვის ცნობილი მანანა ორბელიანისა, რომელიც სინამდვილეში ერისთავი იყო ან ასევე ცნობილი „შავი ბრილიანტისა“...

ქსნის ერისთავების შესაძლებლობის, მათი სიმდიდრის ერთ-ერთი მაჩვენებელია მზითვის წიგნები. საერთოდ, მზითვის წიგნები საინტერესო მასალას შეიცავს ქართველი ქალის ჩაცმის ესთეტიკაზე, გემოვნებაზე, წიგნიერებაზე, ზოგადად სულიერ და მატერიალურ კულტურაზე, ამიტომ საჭიროდ მივიჩნიეთ, ვიდრე ერისთავიანთ ქალების პიროვნებებს შევხებით, მათ მზითვის წიგნებს გავეცნოთ.

1713 წ. 5 სექტემბერი.

**მზითვის წიგნი მიცემული ქსნის ერისთავის ღვათის მიერ მისივე
ასული ელენასათვის (ხეც, Hd-6)¹**

უნინარესცა ჯელმნიფეთაგან მოყუსად ჯხესებულმან, საქართველოს წარჩინებულმან თავადმან, ქვეყნისა მპყრობელის, ვიდრე შავ-ზღვამდი მჭირავის, დიდისა [კეისრის] იუსტინიანეს მეფისაგან დიდად გულმოდგინებით სიმაღლედ აღწევნილმან და გამდიდრებულ-გაძლიერებულმან, ვიდრე აქამამდე შემდგომთა ჯელმნიფეთაგან პატივ-საფარველ მოუკლებარმა, მისვე [ძლიერისა იუსტინიანე] მეფისაგან ერისთავთ-ერისთავად ჯმობილმან, მყოფმან და ყოფადმან ა[რა] წერილისა მისა მსგავსად ქეიშასა ზედან შენებულმან, არამედ კლდესა ზედან დამყარებულის სახლისა და სალაროს მქონებელმან, სახელისა და სიკეთის მძებნელმან, საქართველოს მეფეთა სიქადულმან და უნაკლულომ საღმრთოსამხედრო ქცევითა, ერისთავმან ბატონმან დავით, ძემან როსტომისამან, ნებითა და ბრძანებითა ღთისათა, ვუქმენით მძახლობა, ზემო ქართლის თავადს ავალიშვილს გიორგის, დაგვესიძა და მივათხოვეთ ძისა მათისა, ყოვლისა სავაჟკაცოს ზნეობით აღსავსის და სიკეთით უნაკლულოს, პირმშოსა უზბაშის ქაიხოსროსთვის ასული ჩვენი სასურველი, აღზრდილი ქრისტეს სარწმუნოებაზედ, ყოვლის შევნიერებით აღსავსე,

¹ დედანი, 12 კეფისაგან შემდგარი თეთრი ქაღალდის გრაგნილი. თავნაკლული, დაზიანებული. მხედრული. განკვეთილობის ნიშნად ნახმარია ორ-ორი წერტილი. ზომა: 14X24 სმ.

უნაკლო ბანოვანთა ქცევითა, მეორე მზე, მეორე მთოვარე, სინათლე თვალთა ჩვენთა, სიხარული გონებისა ჩვენისა, პატრონი ელენე.

აწ ესე რა წინამძღრობითა მასვე ცხოველს-მყოფელისა ჯვარისათა, მზითვის უწინარეს მოგიმძღვანეთ პატიოსანი, ყოვლად განმაცხოველებელი ჯვარი, ბერძულად მოჭრილი მინაქრით; კიდევ ჯვარი ბერძულად მოჭრილი; პატარა [ტანი]ს ხატი, ძვალზედ თორმეტ საუფლოდ მოჭრილი; ხატი სამებისა, რუსულად მოჭედილი; ხატი ყოვლად წმინდისა დახატული; ხატი აღდგომისა დახატული, ხატი კიდევ ყოვლად წმინდისა დახატული, თავის ზარბაზის ბუდეებითა და ზარბაზის ფარდითა.

ქრისტეს საფლავის სახე სადაფით ჩასხმული.

საღმთო წიგნებისაგან: სახარება, დავითნი ჭხელით ნაწერ(ი), ვერცხლის ბირკებითა; ჟამნი ერთი ხელით ნაწერი, პატარა ჟამნი; სტამბისა ჟამნი ერთი; ყოვლად წმინდის სავედრებელი ერთი; წმინდის მარინას ცხორება ერთი, სარწმუნოება ერთი.

იელქანი შავს ატლასზედ მძიმედ სირმით ნაკერი.

ჯილა პატიოსანი მურასად შემკული ერთის დიდის ლალით, გარეშემო ოთხის იაგუნდით, ორის ზურმუხტით, მეორე პირი ერთის დიდის ლურჯის იაგუნდით, ორის ლალით, ორის ზურმუხტით; ზეითი თელის ფეხი შვიდის იაგუნდით, ოთხის ზურმუხტით, გარეშემო აშია წვრილის იაგუნდით, მეორე პირი აშია წვრილის ნიშაბურის ფირუზით.

ოთხი ტოტი სამოცდა ორის ხოშორის მარგალიტით, ორის დიდის მარგალიტით, ორის ლალით, ოქროს თითრიმეებით, ორის მურას ჯინჯილით, ოთხის იაგუნდით, ოთხის ზურმუხტით, ორის კავით, მისის თომრით მარგალიტით, სინსილითა და ოქროს თითრიმებით.

საყური პატიოსნად შემკული ორის ბადახშანის, დიდროანის ლალით, ორის ობლის მარგალიტით, ოთხის მსხვილის მარგალიტით, ჯინჯილით მურასა, ორმოცდა ოთხის ნიშაბურის ფირუზით, სამოცდა თორმეტის მარგალიტით, ოთხის კავითა, გარეშემო წვრილისიაგუნდით, ორი ოლით.

ყელსაბამი ოთხმოცდა ექუსის დიდრონის მარგალიტით, ერთის დიდის ლურჯის იაგუნდით, ხუთის ლალით, ათის ზურმუხტით, ათის

ფირუზით, ორმოცდათხუთმეტის დახვერტილის იაგუნდით, ას ექუსის ოქროს ბირკით, მურასას ბოლოებით.

სირიზა პატიოსანი ერთის დიდის ბადახშანის ლალით, ერთის კიდევ იაგუნდით, ოცდა ათის ზურმუხტით, ათის წვრილის იაგუნდით, ცამეტის ხომრის მარგალიტით, მისის ოქროს სისილებით, ორის კავით.

თმისატანები ხუთი სამ-სამ გოზგრიანი, სამის ათასის შადის მარგალიტით, ოცდათექვსმეტის ოქროს მილით, სამოცდათორმეტის იაგუნდით, სამოცდა თორმეტის ზურმუხტით, მისის ოქროს ქულიჩებით.

გულისპირის ჩამოსაველები ათას ხუთასის მსხვილის მარგალიტით, თოთხმეტის ზურმუხტით, ოცდა რვის იაგუნდით, სამის ფირუზით, მისის ოქროს ქულილიჩებით.

პირის მარგალიტისა ორას ჯინჯილი, ოთხი კავი. პერანგის ღილი მურასა ერთი.

ოქროს ჯაჭვი მურასას ამბარჩით, ხუთის დიდროვანის ზურმუხტით, რვის დიდროვანის იაგუნდით, თექვსმეტის წვრილის იაგუნდით, ორმოცდა ცამეტის ნიშაბურის ფირუზით, ერთის მსხვილის მარგალიტით.

ბეჭედი ნითლის იაგუნდისა ერთი; ლალისა ერთი; ყუითლის იაგუნდისა ერთი; ობლის მარგალიტისა ერთი; ზურმუხტისა ორი, მოჭრილი ფირუზე ერთი; ორი დიდროვანის ნიშაბურის ფირუზისა, იქნა თ.

საპირის-ფარეშოს იარაღისაგან: გოდორი ჭრელის ხავედით ერთი, პირსახოცი ერთი, სავარცხელი თევზის კბილისა დახატული ერთი, სავარცხელი მუშაბასად მოჭრილი ოთხი; სავ(ა)რცხელი რქისა ერთი.

აგრევე მიჭვრიტანა ვერცხლისა თევით მოჭრილი ა; მიჭვრიტანა დიდი სადაფისა ერთი, მიჭვრიტანა დიდი დახატული ერთი; სადაფი ვერცხლისა თევით მოჭრილი თავის მოჭედილის თავსაბურავით; სალესავი ბროლისა ოქროთ მოჭედილი, ერთის მარგალიტით, მისის ზარბაზის ბოხჩით; სურმის ჩხირი ოქროთ მოჭედილი ერთის მსხვილის მარგალიტით, ორი ვერცხლის ჩხირი, ერთი თმის საყოფი მათის ვერცხლის... ჩოფი ვერცხლისა, ჩქიფი ვერცხლისა, სანერელი ვერცხლისა, პატარა თასი ინისა, მაკრატელი კავისა [ერთი], ნალბაქი ვერცხლისა, საბამზე ვერცხლისა; მოჭრილი [საქინძისთავე ხალასათ ნაკერი, ორის დიდროვა-

ნის [მა]რგალიტის ქინძისთავით, ხალასათ ნაკერი სასურმე, სა..ლფიადე ბროლისა ერთი; ზედ გარდასაფარებული ხალასად ნაკერი თახჩაფუში; ყუთი დახ(ა)ტული ერთი, თვისის ზანდუკით, ზედ გარდასაფ(ა) რე-ბელის ხალიჩით.

აგრეთვე თავსაკრავი ნაკერი სირმით სამი, დაცუდვილი მუყაიშით ერთი, საია სამი.

აგრევე ლეჩაქი თორმეტი მისის სახამებლის ტაფით.

აგრევე პერანგები ფერდ-ფერადი, თორმეტი მისის იეზიდის დარაი-ბავეთის ბოხჩითა.

აგრევე ახალუხი ნარინჯი დარისა ერთი, ნაკერი ხოხბის ყელი და-რისა ერთი, ნაკერი ყირმიზი დარისა ნაკერი ერთი, ყალამქრისა ერთი, საგულე სამი, იქნა ჯუმალი შვიდი.

აგრევე კაბა თეთრი იეზიდის ზარბაბისა მძიმე; კიდევ კაბა თეთრი იეზიდის ჩიგნისა ერთი; შალ-ჩიგინი ზარლუ ა, ჩაქსულა ერთი; სოს-ნისფერი ჩაქანი ზარლუ ერთი; ისფერი ჩაქანი ზარლუ ერთი; წითელი ჩაქანი ერთი; ყუითელი იეზიდის ჩაქანი ერთი; ნარინჯი ჩაქანი ერთი; ზარლუ ფისტა დარიბავთი ერთი; ჩაქანი ისფერი ერთი; მწვანე ზარ-ლუ დარიბავთი ერთი; თეთრი იეზიდის დარია უთოქეში, ათის სირმის ქურთუბალით, კლიტით და მარგალიტით მორთული ა; თეთრი იანდაუ-რი ლაქური ზარლუ ერთი; ნარინჯი გილანის დარაია უთოქეში ერთი; თახთახი დარაია გილანისა ერთი; ჩინი დარაია ერთი, მისის ზარბაბის ბოხჩით, ჯუმალი იქნა თექვსმეტი.

აგრევე ნელსარტყამი მისის ფირუზქრის ოქროს დანითა; კრიალესო-ნი მარჯნისა; კიდევ კრიალესონი დიდროვანი ქარვისა; კრიალესონი გიშრისა, დიდროვანი და დიდროვანი ქარვა-ნარევი, ქარვის ჯვართი, სირმის ფოჩებით; კიდევ კრიალესონი ქარვისა; გიშრის კრიალესონი; ერთი კიდევ ქარვისა; ერთი კიდევ თეთრი კრიალესონი, ერთი თავთავის სირმის ფოჩებით; კიდევ მინისა ერთი, მარგალიტის გოზგრითა.

აგრევე ჯელსახოცი სირმით ნაკერი ერთი; კიდევ სირმით ნაკერი ერთი; ყალამქრისა ერთი; კიდევ ყალამქრისა ერთი; კიდევ ოქროსკერ-დით ნაკერი ერთი; კიდევ ნაკერი ერთი; იქნა ჯუმალი ექუსი.

აგრევე სარტყელი თეთრი დიბისა ერთი; მწვანე თირმა-შალი ჩიგინი ერთი; თეთრი თირმა-შალი ერთი; ჩიგინი წითელი ქირმანიშალი ერთი; ხორცის ფერი თირმა-შალი ერთი; შავი თირმა-შალი ერთი; ბასმა სარტყელი ერთი; იქნა ჯუმალი შვიდი მისის ზარბაბის ბოხჩით.

აგრევე ქათიბი მძიმე, იეზდის დიბითა, სინჯაფის ბენვითა, ძალარით; კიდევ იეზდის ნაქსოვის ქათიბა წეროსფერი, მისის სინჯაფის ბენვით, მისის ზარბაბის ბოხჩით.

აგრევე ტყავი ისპანის ქარხნის, დიბა აშიადრად ქსოვილი, შავის სიასამურის ბენვით, ერთის ჯუფთის მარგალიტის ქურთუბალით, ორის დიდის მარგალიტით, შვიდასის მარცვლის მარგალიტით; კიდევ შავის მძიმეს იეზდის ნაქსოვის ტყავი მისის სიასამურის ბენვით, ერთის ჯუფთის მარგალიტის ქურთუბალით; ისპანის თეთრის დიბის ტყავკურდლით, მისის ქურთუბალით; თეთრი მძიმე იეზდის ნაქსოვი კურდღლის ბენვით და ქურთუბალით, ფრანგულის ატლასისა, კურდღლის ბენვით და ქურთუბალით; ყუითელი იეზდის ნაქსოვისა, კიდევ მისის სინჯაფის ბენვით და ქურთუბალით, თავ-თავის ოქრომკერდის ზორნებით; კიდევ ხორცისფერი იეზდის ნაქსოვისა, სინჯაფის ბენვით და ქურთუბალით, ერთის გილანურის დიდის ბოხჩით, იქნა ჯუმალი ტყავი შვიდი.

აგრევე ტოლამა იეზდის ნაქსოვისა ცისფერი, მისის ქურთუბალებით, მისის ზარბაბის ბოხჩით.

აგრევე ჯორბები ხალასათ ნაკერი დიბისა და იეზდის ნაქსოვისა მისის წულებით, ჯუმალი ცხრა.

აგრევე მაშაები კემუხტისა ოთხი.

აგრევე აბანოს იარაღისაგან: ქირმანული ხალიჩა, სუზანი ერთი, აბანოს პერანგი ერთი, დარის ფუთა ერთი, პირსახოცი ერთი, ქისა ორი, ყადიფა ყალამქრისა ერთი, თავსახვევი ორი, ხელსახვევი ზარბაბის ჯუფთი ერთი, ფეხსახვევი ჯუფთი ერთი, მათის დარის ბოხჩით, ჩოღრათო ერთი, ტაშტი ერთი, ფეხის ქვა მოჭედილი ერთი, ლეჩაქების ტაშტი ერთი, სარეცხის ტაშტი ერთი, საბანოე დიდი ტაშტი ერთი, ალთაფა ერთი, ქუაბი დიდი ერთი, თუნგი ერთი.

აგრევე სანოლის მოფენილობა: ორხოვა წყუილი ერთი, ჯეჯიმი წყ-
უილი ერთი, თაქნაბადი წყუილი ერთი, ქუნთა ერთი, ქეჩა ერთი, სუზანი
ერთი, დორი ნაკერი ოქრომკერით ერთი; ბუხრის იარალი: ფიცარი,
ათაშქაში, მაშა.

დიდი ფარდა ერთი მძიმის იეზდის ზარბაბისა ქობით, ლაინის სარ-
ჩულით, თოკით, ოღებით.

აგრევე სკივრი ხათაბანდისა ერთი, ხავედით შემოსილი, ვერცხლით
მოჭედილი დაფერილი ა; კიდევ ყუთი ჩინრისა მისის ბოხჩებით და
წვრილობით.

აგრევე გარეშეს წიგნისაგან: ვეფხისტყაოსანი, ზილიხანიანი ერთი,
ირდუხტიანი ერთი.

განჯაფა ერთი, ნარდი ხათაბანდისა თევზის კბილის კაცებით, კა-
მათლით. აგრევე სანერელი სადაფქრისა ერთი, ვერცხლის თავით და
განყობილობით. აგრევე ქუეშაგებისაგან: დოშაკი, ქაშანის ჩიგინი შა-
ლყუთნის სარჩულით, კიდევ ბუმბულით ისფირის ზარბაბისა, ერთის
ყუთნის სარჩულით, ერთის ჯუფთის საქლემოს მაფრაშით, ქუემოურის
გარდასაფარებელის ჯეჯიმით, კიდევ დორი იეზდის ნაქსოვისა, ზენარი
მისხლისა.

აგრევე ბალიში მწვანე იეზდის ნაქსოვისა ყუითით, კიდევ ისფერი
იეზდის დარიბავთის ბალიში ყუითით, ყურის ბალიში იეზდის ნაქსოვისა
ორი.

აგრევე საბანი ხორცის ფერი იეზდის დარიბავთისა, კიდევ საბანი
ყუითლის დიდის დარიბავთისა, წითლისა და ჩინის იეზდის დარიბავ-
თის აშიებით, კიდევ საბანი ფათანის ყუთნისა, კიდევ საბანი ფათანის
ყუთნისა მათის გუილგლის სარჩულებით, მისის ქვეშაფენის წითლის
ლანდრის ხალიჩაფუჩით, წყუილის მაფრაშით, ზედგადასაფარებელის
ფარდაკებით.

აგრევე ვერცხლის იარალისაგან: სასანთლე ვერცხლისა ერთი, მისის
მაყაშით და ზირანდაზით, ლიტრა წყლის სასმელი ვერცხლისა ერთი,
ტაშტი ვერცხლისა ერთი, ავთაფა ვერცხლისა ერთი მისის იეზდის ნა-
ქსოვის მუჯღზე გარდასაფარებელით.

სურა ყელმაღალი ერთი ვერცხლისა, სურა ყურიანი ვერცხლისა ერთი, ოქროს თასი ერთი, ვერცხლის ფიალა ორი, ვერცხლის თასი ორი, სამარილე ვერცხლისა ერთი, საყინულე ვერცხლისა ერთი, კოვზი ვერცხლისა ერთი, თეფში ვერცხლისა ერთი, სურა სპილენძისა ერთი, სამარილე სპილენძისა ერთი, იეზდის ჩაქანის ზირანდაზით, იქნა ყუელას ვერცხლის იარაღის ჯუმალი ოქროს თასით ჩვიდმეტი.

აგრევე სუფრა ყუითლის იეზდის ზარლუ ჩაქანისა ნითლის დარიბავთის აშიით, ქობით, სარჩულით; შაბამითის ჩითის სუფრა დიდროანი ნყუილი ერთი; ურდუარის ჩითის სუფრა ნყუილი ერთი, მათის ლაინის სარჩულებით, ჯუმალი სუფრისა ხუთი, იახტანი ერთი.

აგრევე ქარხნის იარაღისაგან: თუში ფიალა ცხრა, ნალბაქი ცხრა, ბოშლაბი ოთხი-ცხრა, ამის ჯამი კიდევ ცხრა, დიდი აშის ბადია ერთი მისის აშყაშულით, ყაბი ერთი, მისის ზარფუშითა, კიდევ ყაბი ერთი მისის ზარფუშით, კიდევ ყაბი ერთი მისის ზარფუშით, სუფრა-ყაშულითა; დიდი საძროხე ქვაბი ორი, საცხვრე ქვაბი ორი, ქაფქირი ერთი, ავგარადანი ერთი, თუშფალანგი ერთი, შამფური ერთი, ზედადგარი ერთი.

აგრევე ფისოზი სპილენძისა ორი, მისის ზირანდაზებით, ფიდანი ერთი, კოვზი ერთი; ფანარი ერთი; მაშხალა ერთი, იქნა ჯუმალი ნაჭერი სამოცდა თორმეტი.

აგრევე საცხენოს იარაღისაგან: ტყავ-კაბა შავს ატლასზედ მძიმედ სირმით ნაკერი, სავსე სიასამურის ბენვით, ქურთუბალებით და ზონრით. ოქრომკერდით შეკერილი ჩიგინი, ყელსაგდები ჯუნია.

თავსადები ჯუნია მისის მძიმის მუყაიშის ფათითა, მისის დარაის ბოხჩითა. აგრევე სანვიმარი სირმის აშიით მისის ბოხჩით.

ჩექმა ერთი, ჭელსაჭერი მარაო ერთი.

აგრევე ზანდუკი ქაშანისა ნყუილი ერთი, თავთავის ზედ-გარდასა-ფარებელის ფარდაკებითა.

აგრევე და ცხენის იარაღი: უნარიგი ოზბეგური ვერცხლისა, მუდახილი ოქროთ დაფერილი, ვერცხლის რახტით, მისის ზარნიშის ავჯანდებით, თაქალთო საიისა, ორთუკი ნითლის საიისა, მძიმეთ ნაკერი.

აგრევე გამოგუიტანებია გამდელი პატიოსანი, სამის პატიოსნის ხა-
ტითა, მანდილითა, მარგალიტის საყბურით, ჯაჭვითა, ცხრის ოქროს
ლილით, ოქროს ბეჭდებითა, ერთის იაზდის ნაქსოვის ტყავითა, შავის
სიასამურის ბენვითა; კიდევ მეორის იეზდის ნაქსოვის ტყავით, ისპანის
თეთრის დიბის ქათიბით, სინჯაფის ბენვით, კიდევ იეზდის ნაქსოვის
ქათიბით, სინჯაფის ბენვით, იეზდის სუთის ტოლამით, კვერნის ბენვით,
ცხრის ზარბაბის კაბებით, ორის დიბის სარტყლით, ერთი თირმა-შალით,
ხუთის ჯელის მოვებით და მერდინებით, ხუთის ლეჩაქებით; აგრევე
ვერცხლის დიდის თასით, სპილენძის სურით.

აგრევე ქუეშაგებისაგან: ექუსის კაის საბნით, ერთის ბუმბულით,
ერთის დოროთ, სამის კაის ბალიშითა, ორის ქაშანის ზანდუკითა, ოთხის
მაფრაშითა, ხალიჩებითა, ჯეჯიმებით, ფარდაგებით, სპილენძის იარა-
ლისაგან: ხუთის ქუაბით, ზედადგრით, თეფშებით, ჯამებით, ფისოსით,
სასანთლით, ტაშტით, ავთაფით, თუნგით, ტაფით.

აგრევე მხლებლითა ბიჭითა, ოზბეგურის უნაგრით, ვარცხლის რაბ-
ტითა, მისის იარალით, იეზდის ნაქსოვის სიასამურის ბენვის სავსით,
ტყავკაბით, ორის სანვიმრით.

აგრევე აზნაურიშვილის ფიცხელაურის ქალი პატიოსანი, ორის ხა-
ტით, ოთხის ჯელის ტანისამოსით, იეზდის ნაქსოვის ქათიბით, სარტყ-
ლით, ლეჩაქებით, ლილით, ბეჭდით, მისის ქეშაგებით, ჩექმით.

აგრევე პირისფარეში პატიოსანი მისის ორის ხატით, მძიმის იეზდის
ნაქსოვის ტყავით, ტყავკაბით, ცხრის ოქროს ლილით, ზარბაბის ქა-
თიბით, ექუსის

ჯელის კაბით, ლეჩ(ა)ქებით, დიბის სარტყლით, ქირმანის შალით,
სანვიმრით, ორის საბნით, დოშაქით, ბალიშებით, ხალიჩითა, ჯეჯიმითა,
ფარდაგითა, ზანდუკითა, მაფრაშითა, ჩექმითა, ჯამებითა, თეფშებითა,
ცხენის იარალით.

აგრევე მოლარე პატიოსანი ორის ხატითა, იეზდის ნაქსოვის ტყავი-
თა, ტყავკაბითა, ქითიბითა, სანვიმრითა, ცხრის ოქროს ლილითა, ექუ-
სის ჯელის კაბითა, მისის ფერადების პერანგებით, დიბის სარტყლით,
ქირმანის სარტყლით, ლეჩაქებით, ზანდუკითა, მაფრაშითა, საბნით, ბა-

ლიშით, ლეებითა, ჯეჯიმებითა, ფარდაგებითა, თეფშებითა, ჯამებითა, ცხენის იარაღითა, ჩექმითა და მაშითა. აგრევე მედოშაკე პატოოსანი იეზდის ზარბაბის ტყავითა, ტყავკაბით, ქათიბითა, ცხრის ოქროს ლილითა, ექუსის ჯელის კაბებითა, დიბის სარტყლით, თირმა-შალით, საბნებითა, ბალიშებითა, ლეებითა, ზანდუკითა, მაფრაშითა, ჯამითა და თეფშითა, ჯეჯიმებითა, ფარდაგითა, ცხენის იარაღითა, სანვიმრითა, ჩექმითა, მაშითა.

აგრევე კიდევ მხლებელი ტყავკაბითა, ქათიბითა, ხუთის ხელის კაბითა, პერანგებითა, მ[აფ]რაშითა, ქვეშაგებითა, ჩექმითა, მაშითა.

აგრევე გამოგვიტანებია მერიქიფეთ აზნაურიშვილი ფიცხელაური ზაზა მათის ოროლის ხელის კაბითა და ტანისამოსითა.

აგრევე კიდევ აზნაურიშვილი აბულაძე გიორგი. აგრევე შათირი.

აგრევე გამოგვიტანებია ფარეში ჩიქლაძე შერმაზან, [კიდევ] ფარეში გოგოლაური თამაზა.

აგრევე მზარეული ლუგასაშვილი. ხაბაზი.

აგრევე ცხენის ჯოგი ცხრა მისის მეჯოგით. სამეხრეო გამართული მისის გუთნის-დედით. სადიასახლისო ფური ცხრა მის დიასახლისით. ცხვარი ასი, მისის მეცხვარითა.

ღორი ოცდაათი მისის მეღორითა.

ჩენი მორჭმა, დიდება, ყოფა, სიცოცხლე [თქვენთ]

ვის მარადის უშურველია ამად, რომე [დაიმტკი] ცა ჩვენ შორის მოყურობისა სიტკბო [სიყ] უარულის ძეგლი, რომე დღეს ამას [შემდეგ თქვე] ნ ხართ ჩენი ზურგი შემნე...

იკურთხა გვირგვინი ღვთისა სი...

ამათისა თვესა სეკდენბერსა ხუთს, ქეს უა.

მზითვის ნიშანი მიცემული გიქინა რევაზის ძე ერისთავის მიერ მისივე
ასული მარიამისთვის (ხეც, Hd-4202)¹

ხატი ღვთის მშობლისა მოჭედილი ვერცხლით და დაფერილი, თავის
ნაკერის ბუდით.

ხატი მეორე წმინდის ნიკოლოზისა, მოჭედილი ვერცხლით.
ამათი შანდანი ვერცხლისა.

სახარებაი ერთი.

სამოციქულო.

დავითნი.

ერთი ლოცვანი.

გულის იარალი:

ძენკვი მარგალიტისა.

ჯუარი ბრილიანტისა თავისის მარგალიტის ძენკვით.

ჯუარი მეორე, ფირუზისა, თავისის მარგალიტის ძენკვით.

კიდევ გულზე შესაბმელი მტრედი, რუსულს ხელოვნებაზედ გაკე-
თებული.

საყურეები ბრილიანტისა.

მეორე საყურე მინანქარისა.

მესამე საყურე ამათისტოსი, რუსულის ხელოვნებისა.

ბეჭედი პირველი, ალმაზისა.

ბეჭედი მეორე, ზურმუხტისა, ბრილიანტ შემოვლილი.

ბეჭედი მესამე, ალმაზისა.

ბეჭედი მეოთხე, კიდევ ზურმუხტისა.

ბეჭედი მეხუთე, ნითლის იაგუნდისა.

ბეჭედი მეექვსე, ზურმუხტისა.

ბეჭედი მეშვიდე, ლალისა.

ბეჭედი მერვე, ფირუზისა.

ბეჭედი მეცხრე, იაგუნდისა.

¹ დედანი, თეთრი ქალაღი, 6 ფურცელი. მხედრული, განკვეთილობის ნიშნად აქა-იქ გამოყენე-
ბულია წერტილი. ზომა: 36,7X21,5 სმ. ტექსტს აქვს შესწორებული და დამატებული ადგილები.

ბეჭედი კიდევ მეათე, ფირუზისა.

ბეჭედი მეთერთმეტე, კიდევ პატარა იაგუნდისა.

ბეჭედი მეთორმეტე ხელთა.

ბეჭედი მეცამეტე, გველად გაკეთებული, იაგუნდის ბარტყებით.

გულის ქინძისთავი ზურმუხტისა.

თავის ქინძისთავი ერთი წყვილი ბრილიანტისა...

საპირისპარეშო იარალი:

ჯამი დიდი ვერცხლისა.

თმის საყოფი ვერცხლისა.

სამი ჩხირი ვერცხლისა.

სადაფი მოჭედილი ვერცხლითა, თავისის ნაკერის ოქრომკედის ბუდით.

საქინძისთავე ნაკერი.

ტილოს პირსახოცი ორი.

ლიფა საპნისა.

ამათი ბოხჩა ყალანქრისა.

სარკე დიდი წინა დასადგმელი.

ტანისამოსი:

ქათიბი პირველი, ხაზყირმიზის ხავერდის სინჯაფის ბეწვით.

ქათიბი მეორე, შავის ატლასის სინჯაფის ბეწვით.

ამათი ბოხჩა გილანის დარაიისა.

კაბა პირველი, თეთრის გარდინაპოლის თავისის მარგალიტის მაჯვებით.

კაბა მეორე, ჩალისფერის გარნაიდისა.

კაბა მესამე, შავი ხარისა.

კაბა მეოთხე, შინდისფერი გროგროსი.

კაბა მეხუთე, ბანობი გროგროსი.

კაბა მეექვსე, ბულბულისფერის გარნაიდისა.

კაბა მეშვიდე, სოსანის ფეთეებისა.

კაბა ტერმოსი, ხეებიანი, მერვე.

კაბა მეცხრე, პირისფერი.

კაბა მეათე, კისეიისა.

მეთერთმეტე ხალათი ერთი დეკოსისა, რედიკული სამი.

იუბკა სამი. ორი ყალანქრისა და მესამე ბამაზეისა...

გულისპირები:

პირველი გულისპირი, ალისფერის ატლასისა თავისის მარგალიტის გრეხილით.

მეორე გულისპირი, პირისფერის ატლასისა მარგალიტის გრეხილით.

მესამე გულისპირი, სოსანის ატლასისა.

მეოთხე გულისპირი, ჩალისფერის, გარდინაპოლისა.

მეხუთე გულისპირი, პირისფერი, მალათით ნაკერი.

მეექვსე გულისპირი, შავი, ფანტისა.

მეშვიდე გულისპირი, თეთრი ყალანქრისა, ბლონდის არშით.

მერვე გულისპირი, ალისფერი ფანცისა.

ერთვის შარფი გულისა, პირისფერი.

სარტყლები:

სარტყელი ხასყირმისის, თირმა-შალისა.

სარტყელი მეორე, თეთრი ხეებიანი თიმა შალისა.

სარტყელი მესამე, ხასყირმისისა, ხეებიანი თირმაშალისა.

სარტყელი მეოთხე, შავი ატლასის, მალათით ნაკერი.

სარტყელი მეხუთე, პირისფერი.

სარტყელი მეექვსე, თეთრი.

სარტყელი მეშვიდე, სოსანი.

სარტყელი ჩალისფერი.

სარტყელი მეცხრე, შავი ლენტისა.

სარტყელი მეათე, ბანობი ლენტისა.

სარტყელი მეთერთმეტე, ალისფერი, ფანცისა.

სარტყელი მეთორმეტე, შავის ფანცისა.

სარტყელი მეცამეტე, სოსანის ფანცისა.

სარტყელი მეთოთხმეტე, ოქრომკერდისა მოქსოვილი.

ამათი ბოხჩა ყალანქრისა.

ლეჩაქები:

ლეჩაქები ექვსი, ბლონდისა, ატლასისა, ფლორისა.

ლეჩაქი შვიდი, კიდევ ფოს-ბლონდისა.

ლეჩაქი საია, ატლასის ხუთი.

ამათი ჩასანყოფი დაფა დახატული.

თასაკრავები:

ერთი დუჟინი ოქრომკერდით ნაკერი თასაკრავი და ცალი დაბასმული ყალანქარი.

ფერადით ნაკერი თასაკრავი ცხრა, ერთიც დახატული.

ნახევარ-დუჟინი აბრეშუმის თასაკრავი.

ნახევარ-დუჟინი ტერნოს თასაკრავი.

სამი დუჟინი მუმიის თასაკრავი, სხვადასხვა ფერი.

ერთი დუჟინი კოპი.

ნახევარ-დუჟინი შუბლის საფერი, ზოგი მარგალიტის ფორით და ზოგი სხვა რიგისა ყვავილებით.

ამათი ჩასანყობი დაფა დახატული.

კასინკები:

კასინკა ხუთი, სხვადასხვა ფერი.

ბაღდათის ხელსახოცი სამი, სხვადასხვა ფერი.

ახალუხები:

ახალუხი ხასყირმისი, ატლას-ბაფთისა.

ახალუხი მეორე, ლაჯვარდის ატლას-ბაფთისა.,

ახალუხი ორიც ყალანქრისა.

ამათი ბოხჩა ყალანქრისა.

ნახევარი დუჟინი ბატისტის ხელსახოცი.

პერანგები:

პერანგები ხასყირმიზის ყანაოზისა სამი.

პერანგები ყვითელი მოვი შამახიისა ორი

პერანგები თეთრი ყალანქრისა ოთხი.

შეიდიშები:

ხასყირმისის შეიდიშისა სამი.

ყვითელი ხარისა ორი.

ამათი ბოხჩა ჰინდის ყალანქრისა.

ნახევარ-დუჟინი ფერჩატკი აბრეშუმისა და ლაიკისა

ნახევარ-დუჟინი ჩულქი თავისის ექვსის ნაკერის პარდოსკებით.

შეიდი ნყვილი ბაშმაკი

მანტილია ერთი შავი ატლასისა

შუბა ლაჯვარდისფერი გროგრო, სინჯაფით სავსე.

აბანოს იარაღი:

აბანოს პერანგი ოქრომკედით ნაკერის გულისპირისა ·

ფუტა გილანის და რაისა

თირმა შალი პატარა

ქისა ერთი

ლიფა ერთი, ფეხის ქვა მოჭედილი ვერცხლით

საეარცხელი

სარკე შირმაიის ძვლისა დიდი

შალი დიდი ალისფერი ვენგრისა

სუზანი ნაკერი

ამათი ბოხჩა ყალამქრისა.

სარეცელი:

დოშაქი დიდი ყუითუკისა, თავისის ზარიანის ფარჩის პირით.

ამის ზენარი ორი, ყალამქრისა.

მუთაქა ფარჩისა ზარიანი

მუთაქა მეორე ხავერდისა, თავისი ფუნჯებით.

დორი ხავერდზე ოქრომკედით ნაკერი, ატლას გამოკრული

დორი მეორე ხავერდისა

ბალიში დიდი ყუითუკისა...

ყურთბალიში ლობდნის პირებიტა...

საბანი ზარიანის ფარჩისა

საბანი მეორე ყალანქრისა

ლეიბი ყანაოზ-გამოკრული

ამათი ზენარი, დიდი დარაიისა

ერთი წყვილი ზანდუკი ფანდოსისა

სუფრის იარაღი:

სუფრა ერთი, დიდი, სახიანი ტილოსი

ნახევარ-დუჟინი სალფეტკი სახიანი

ნახევარ-დუჟინი სტოლის კოვზი ვერცხლისა

ნახევარ-დუჟინი დანა-ჩანგალი, შირმიის თეთრ ძვლის ტარით.

ერთი წყელი სამარილე ბროლისა

აზარფეშა ვერცხლისა, დიდი.

სტაქანი ვერცხლისა, სევადიტა და ოქროთი დაფერილი

ჩარეჟა ვერცხლისა ასოცი მისახალი

ერთი წყელი სუფრა ქართული

ერთი პატარა სუფრა ყალამქრისა, ისპაანისა

ტაშტი და აღთაფა თითბრისა.

ჩაის იარაღი:

ნახევარ-დუყინი ფინჯანი თავის ლამბაქით, ვარაყიანი, პირველი
სორთისა

ნახევარ-დუყინი კოვზი ვერცხლისა

სანურავი ვერცხლისა

ამ ფინჯნებისავე ჩაინიკი თავისი ჯამითა

სარძევე დიდი ვერცხლისა, შირმაის ძვილს ტარითა

ამათი ფოდნოსი დიდი.

სამოვარი ერთი, თითბრისა

ყავადანი ერთი, თითბრისა.

.ყუთები:

ყუთი პირველი სანვრიმალთი

ყუთი მეორე მინსა, დაბატული ქალის მოსახმარის სანვრიმალთი
სავსე.

ყუთი მესამე მინისა, ჩალაგებული ნივთისა

მეოთხე ყუთი ყულარიშისა, დაბატული, მძივით სავსე.

ყუთი მეხუთე კაკლისა, ხაიათით სავსე.

ყუთი მეექვსე ფოდნოსისა მწვანე ფერადით სავსე აბრეშუმითა და
შავის ძაფითა, თავისის ბოხჩებით...

ყუთი მეშვიდე პოდნოსისა

ყუთი მერვე დიდი კაკლისა

კრიალოსანი ქარვისა ხუთოსი

კრიალოსანი გიშრისა...

ოთხი კრიალოსანი სხვადასხვა მძივებისა.

საფენები:

... სამი ხალიჩა

ერთი ნყვილი ფარდაგი

ამათი ერთი ნყვილი მაფრაშა

ნარდის ფიცარი ისპანისა, ძვლითა და ვარაყით გაკეთებული

ამათი კაცები და კამათელები ნაკერი ბუდით

სანერელი ყულარიშიისა ბუდით.

სპილენძეული:

ერთი საძროხე ქვაბი

ერთი საცხვრე ქვაბი

ერთი ფლავის ქვაბი

თუშ-ფალანგი

ტაფა ორი

სინი სამი

ჩამჩა და ქაფქირი

ავგარდანი

ინის თასი

სათლი

აბანოს ტასტი

აქანდაზი

უთო თითბრის

მოახლე ერთი – მონავარდისა

ახალგაზრდა ორი – სანდომისა და ვარდისახარი

ხატი წმინდა ნიკოლოზისა ერთი...

.....

10 კომლი გლეხი უმაბულოდ.

მადლობას ვუხდით კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელ-
ნაწერთა ეროვნულ ცენტრს წიგნის ამ სერიით გამოცემისათვის.

ვიტალი ქენქაძე

I ნაწილი

მნათობი – იოვანე ერისთავთერისთავის მეუღლე ქარაიოხიდან

(დაახლოებით 1350-იანი წწ. -1378)

იმ დროს როდესაც ქვენიფნეველებს ერისთავობა ჯერ კიდევ თანამდებობად ჰქონდათ და არა გვარ-სახელად, ქსნის ერისთავების ძველი სახლი ქვენიფნევეში – „იყო სახლი... სარწყო აღმომდინარედ კეთილთა და უღვწელ, ვითარცა ზღვაა“, ამბობს შუასაუკუნეების მემატიანე. მისივე თქმით, ცხრაზმისხევის საერისთავო რეზიდენციასთან არსებობდა – „ქვენიფნევეს 55 სახლი უძღურთა და დავრდომილთა“, – რომელთაც უანგაროდ უყოფდა საზრდოს ქვენიფნეველთა სახლი.

ქსნის ერისთავების ამ ძველ სამოსახლოს ახსოვს ახოვანი, მხნე და სამართლიანი ერისთავი იოვანე, ძმა შალვა II ქვენიფნეველისა, წინამძღოლი და პატრონი ცხრაზმისხევის საერისთავოსი.

თურქების წინააღმდეგ მებრძოლ „პროვინციის“ მეფე გიორგი ალასტანელის გვერდით ქართველ დიდებულებთან ერთად, 1373 წლის 6 აგვისტოს დაიღუპა ერისთავი შალვა II ქვენიფნეველი, რომელიც ითვლებოდა მეფის ამილახორად. მის მხარდამხარ მებრძოლი შუათანა ძმა – იოვანე ქსანზე დაბრუნებისთანავე „დაჯდა ერისთავად და ახოვანებასა სიმხნესა მისსა ზედა შესძინა სამართალი...“

ცხრაზმისხევის საერისთავოს მემატიანე დადებითად ახასიათებს იოვანეს: „იგი იყო მამა ობოლთა, შემწე უღონოთა, საზარელი მტერთა, მოყვარე მღვდელთა, პატივისმცემელი მონაზონთა, შემამკობელი ხატთა...“

ბიძის – წითლოსანის თვალწინ დავაჟკაცებული სამი ობოლი ძმიდან უფროსი შალვა ქვენიფნეველი უშვილძიროდ გადაეგო მტრებთან ბრძოლაში, უმცროს გიორგის უფროს ძმაზე ადრე დაქორწინება არ შეეძლო, ასევე

გაუთხოვარია მათი და ვისი – მონაზვნობაში რიფსიმე. ამიტომაც მალევე დღის წესრიგში დადგა შუათანა ძმის – იოვანეს დაქორწინება.

გაერისთავებიდან მალევე იოვანე ქორწინდება. ის უნათესავდება თავისსავე საერისთავოს დამორჩილებულ ქარჩოხში მცხოვრებ დიდებულ აზნაურის – სავარაუდოდ ხევისთავის ძლიერ ოჯახს. შუა ქარჩოხს მცხოვრები ხევისთავის ლამაზი ასული – მნათობი 1374 წელს ცოლად მოჰყავს იოვანე ვირშელ II-ის ძეს.

„მაშინ მოიყვანა მეუღლე პატივოსანი ქოვსოთ, კეთილი, ღმრთისმოყვარე და სრული ყოვლითურთ. ამან შეჰმატა ღმრთისმსახურებასა და კეთილის ყოფასა დაღონებულთასა“.

ახლადშეუღლებულნი და მთელი მათი დიდი ოჯახი მალე პრობლემის წინაშე დადგა. დრო გადიოდა და მნათობს შვილი არ უჩნდებოდა. „მაშინ ევედრებოდნენ ღმერთსა ყოვლით ერითურთ მოცემად შვილისა“... და აი, თითქოს შეისმინა ღმერთმა მათი ვედრება. 1376 წელს ქარჩოხის ხევისთავის ასულმა – მნათობმა ქვენიფნევის სასახლეში შვა ვაჟი – ვირშელი, მომავალი გმირი, საერისთავოში შემოჭრილი თემურლენგის ჯარების წინააღმდეგ წარმოებული ბრძოლებისა. „და განიხარეს დიდითა ყოვლისა ერისაჲთა და მრავლისა ღამისთევითა, ჟამისწირვითა, გლახაკთა და მღვდელთა მიცემითა შეჰვედრეს ღმერთსა“.

უეჭველია „ყრმა-წულის“ შეძენა ქვენიფნეველთა მსგავსად სიხარულის მიზეზი გახდებოდა ქარჩოხზე ქოვსოითს მცხოვრები ხევისთავის სახლობისათვის. ახლად დამოყვრებული ოჯახები დიდად ხარობდნენ და შეთანხმებულნი ებრძოდნენ გარეშე და შინაურ მტერს.

ქსნის ერისთავების საგვარეულო მატიანის ავტორი ბანდაისძე მწირ ცნობებს გვაწვდის მნათობთან იოვანეს ქორწინებაზე და მათი შვილის – ვირშელის ყრმობაზე. ძირითადი ცნობა იოვანეზე შემდეგია: „... და რაჟამს სძესა განეყენა, სწავლად წმიდათა, წერილთა მისცეს იგი, და წარიყუანა მამიდამან მისმან, სრულმან ყოვლითა მეცნიერებითა, სიბრძნითა და გონიერებითა, და ზრდიდა მას შემსგავსებულად სიბრძნისა თვისისა“.¹

ღვიძლი და იოვანე ერისთავისა – ვისი, აღმზრდელი ძმისწულ ვირშელისა, როგორც საბუთებიდან ირკვევა გაუთხოვარი ყოფილა. მემატიანის თქმით, იგი მონაზონია ანუ დედაბერი, რომელიც საერისთავოს რომელიმე ტაძარში იქნე-

¹ სიტყვა „სძესა“ ძველი ერისთავთა ზოგიერთ გამოცემაში წერია „ძესა“ ე. ი. „ს“-ს გარეშე. შესაძლებელია დედანში ეწეროს „რძესა“ ან „სძესა“ რაც ძუძუდან მოზოვრებას უნდა ნიშნავდეს.

ბოდა გამწესებული. ეჭვგარეშეა, რომ ეს ტაძარი კულტურისა და განათლების ძლიერი და სრულფასოვანი კერა იქნებოდა, სადაც აღსაზრდელ ვირშელთან ერთად მამიდამისი ვისი, მონაზონობაში რიფსიმე, მოღვაწეობდა.

ექვთიმე თაყაიშვილი თავის „ქრონიკების“ II წიგნში, სადაც შეტანილი აქვს გრიგოლ ბანდაისძის „ძეგლი ერისთავთა“, მე-12 გვერდის სქოლიოში მიუთითებს, რომ „მამიდა მისი იყო „ვისი“ დედაბერი (ალბათ ლარგვისის მონასტრისა). ეს სჩანს ეკლესიის მუზეუმის ეტრატის სახარების (№25) წარწერათაგან“.¹ ჩვენი აზრით, ვისი ლარგვისის მონასტრის მონაზონი არ უნდა ყოფილიყო, წინააღმდეგ შემთხვევაში მწერალი ბანდაისძე, რომელიც ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ლარგვისის მონასტერში, იქ სადაც იმყოფებოდა დედაბერი – რიფსიმე აღსაზრდელ ვირშელზე არ დაწერდა „მისცეს იგი და წარიყუნა მამის დამან მისმან“, არამედ დაწერდა – „მისცეს იგი და მოიყვანა მამის დამან მისმან“.

ამჯერად ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა რთულია და ვარაუდით შეიძლება შემოვიფარგლოთ.

ქოვსოითელი ასული – მნათობი მეორე შვილზე მშობიარობას გადაჰყვა. მემამულა შემდეგნაირად გადმოგვცემს ამ უბედურებას: „და მუცლად ილო კვალად და შვა ქალი, და მიიცვალა მანიაკი² ყოველთა მანდილოსანთა“.

სავარაუდოდ, „მანიაკი ყოველთა მანდილოსანთა“ ლარგვისის მონასტრის ახლოს არსებულ ერისთავთა და დიდებულ აზნაურთა საძვალეში უნდა დაეკრძალათ, რომლის ადგილმდებარეობა სამწუხაროდ დღემდე მიკვლეული არ არის. საფიქრებელია, რომ ქვენიფნეველებს მცირე საძვალე მონასტრის სამხრეთ ეზოში, მიწისქვეშა დარანში მოეწყოთ. ძნელი სათქმელია XIV საუკუნეში ქვენიფნეველ ერისთავებთან მიმართებაში შესრულდებოდა თუ არა მშობიარობისას დაღუპული დედის საერთო საძვალის ერთ რომელიმე ნაწილში ან სხვა სასაფლაოზე დაკრძალვის რიტუალი. საკითხი იმდენად საინტერესოა, რამდენადაც ის შეუფერხებლად სრულდებოდა წერილ ერში და ცალკე დაკრძალვის აუცილებლობა დედასთან ერთად ვრცელდებოდა დაღუპულ მოუწათლავ ჩვილზეც.

მნათობის გარდაცვალებიდან „რავდენთამე“ წლის შემდეგ ცხრაზმისხევის აღზევებულმა ერისთავმა იოვანემ ცოლად შეირთო „ასული ღმრთივგვირგვინოსნისა დავით მეფეთ-მეფისა“ – სახელად გულშარი, რომელიც

¹ აქ უზუსტობაა. უნდა იყოს №26 წარწერათაგან.

² მანიაკი – თვლებით მოოჭვილი ყელსაბამი. მნათობი შედარებულია ლამაზ და ძვირფასი თვლებით მოოჭვილ სამკაულს.

ვირშელის დედინაცვალი გახდა და, ამდენად, ქოვსოითელ აზნაურული ოჯახი-სათვისაც დიდი ღირსების ნიშანია ერისთავთერისთავის საქართველოს სამეფო კართან დანათესალება.

ხევისთავის ინსტიტუტი ქსნის ხეობაში ჯერ კიდევ ადრეანტიკურ ხანაში, ჩვ.წ.აღ.-მდე VI-IV საუკუნეებში არსებობდა, რისი თქმის საფუძველსაც იძლევა ის არქეოლოგიური მასალა, რომელიც მოძიებულია ქსნის ხეობის სოფლებში: თინიკაანში, საძეგურში, ყანჩათში და იკოთში.

VI საუკუნეში ცხრაზმის ხეობაში გადმოსულ როსტომ ბიბილურს ბიზანტიის იმპერატორმა იუსტინიანემ „მიუბოძა შვიდნი ესე ხევნი, განსაგებლნი ეკლესიისანი და ყოველნი აზნაურნი მკვიდრნი მას შინა, და უწოდა ერისთავ ცხრაზმისხევისა“.

ჩვენ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ცხრაზმისხევზე საერისთავოს შექმნასა და გაძლიერებას უნდა მოჰყოლოდა ხევისთავობის გაქრობა. ხევისთავის ინსტიტუტი ქსნის ხეობაზე ყოველთვის არსებობდა სხვადასხვა ფორმით, დატვირთვითა და სახელწოდებით.

ანტიკურ ხანაში ქსნის ხეობის ზემონელზე, კერძოდ ქარჩოხში, სოფელ თინიკაანის მიდამოებში უნდა არსებულიყო სახევისთავო. ამ მოსაზრების გამოთქმის საფუძველს იძლევა შემდეგი: 1985 წლის ზაფხულში, საქართველოს რესპუბლიკის ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს მიერ ძეგლთა პასპორტიზაციის ჩატარებისას, ქარჩოხში, სოფელ თინიკაანის დასავლეთით, სათემო სალოცავის ტრაპეზზე მიკვლეული იქნა ბრინჯაოს ჩამოსხმული და ნაწილობრივ ნაჭედი ხევისთავის ინსიგნია – შტანდარტი, იგი მიჩნეულია არქეოლოგიურ ნივთად, რომელიც უნდა მიეტანა ეკლესიის მრევლის რომელიმე წევრს.¹ პუნქტს, რომელიც შესაძლებელია მივიჩნიოთ ხევისთავის რეზიდენციად, აუცილებლად უნდა მოეპოვებოდეს: საცხოვრებელი, საკულტო-რელიგიური და თავდაცვითი – საფორტიფიკაციო ნაგებობანი, ამასთან ერთად საგვარეულო საძეაღე. XIV-XV საუკუნეებში ქოვსოითში ქაშვეთის პლატოზე – „გარაძაბოერში“ ქარჩოხის ხევისთავის რეზიდენციის არსებობას გვაფიქრებინებს:

1. პომპეზური, დიდი დარბაზული ფორმის მკვიდრი ნაგებობის ნანგრევები – საგვარეულო სახლი.

¹ ქარჩოხის ერისთავის ინსიგნიაზე იხ. ლუნაშვილი 1997: 121.

2. პლატოს უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში ადრე შუასაუკუნეების დროინდელი, საშუალო ზომის ქაშვეთის სამლოცველო სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობებით, საუკუნოვანი გიგანტური ნიფლნარი.

3. საგვარეულო სახლიდან ჩრდილოეთით ძაბუეთის ხევში, „თანდილანთ მინებთან“ დღესაც ამაყად მდგარი ხუთ სართულიანი ზურგიანი ციხე-კოშკი კარის ეკლესიით, სამეურნეო ნაგებობებითა და გალავანით.

4. პლატოზე სასახლის ნანგრევებიდან, დასავლეთით 150 მეტრში, ფიქსირდება მდიდრული საგვარეულო სამარხი.

იმის შესახებ, რომ ქოვსოითი ქარჩოხშია ან თვითონ ქარჩოხია არაფერს ამბობს „ძეგლი ერისთავთას“ ავტორი. დიმიტრი მელვინეთუხუცესიშვილს, ამ ძეგლის პირველ მკვლევარს, თავის გამოცემაში სიტყვა ქოვსოითი არ აქვს ნახსენები. ექვთიმე თაყაიშვილი კი თავის „ქრონიკების“ II წიგნის 1897 წლის გამოცემაში მე-12 გვერდის სქოლიოში მიუთითებს „ეს სიტყვა არ არის მელვინეთუხუცესიშვილის ვარიანტში. აქ არშიაზე სხვა ხელით ყოფილა წარწერა: „საცა ქარჩოხი ჰქვიან“.

რომ არა კეთილი ნება ლარგვისის მონასტრის უცნობი საეკლესიო პირისა, რომელმაც უფრო მეტი ცნობის მოსაწოდებლად ეტრატზე სიტყვა ქოვსოითთან გააკეთა სამ სიტყვიანი მინაწერი – „საცა ქარჩოხი ჰქვიან“, ჩვენ დღეს არ გვეცოდინებოდა, რომ აღნიშნული გეოგრაფიული პუნქტი ქარჩოხის ადმინისტრაციული ერთეულის ნაწილია. რომ არა XIII საუკუნის ოთხთავის¹ მინაწერები – სულთა მატიაწევი არ გვეცოდინებოდა მნათობის სახელი, რომელიც ქარჩოხის ხევისთავის ოჯახის ასული უნდა იყოს. ასევე არ გვეცოდინებოდა მნათობის მეუღლის – ანუ ვირშელის მამიდის სახელი – ვისი, იგივე დედაბერი – რიფსიმე (ყორდანი 1897: 27).

ექვთიმე, რომ ქსნის ერისთავების საგვარეულო მატიაწის შემქმნელი გრიგოლ ბანდაისძე პირადად იცნობდა იოანე ერისთავთერისთავს, ასევე მის მემკვიდრე ვირშელს და ამჯერად ჩვენთვის ყველაზე საინტერესო მანდილოსანს – მნათობს, რომლის შობილმა ძემ ქსანზე თემურ-ლენგის შემოსევამდე – „მოიყვანა მეუღლე პატივოსანი ნათესავთაგან დიდტომთა და სამეუფოთა,

¹ ჩვენ ვთვლით, რომ უპირანი იქნებოდა ეს ოთხთავი ისტორიაში შესული ყოფილიყო ლარგვისის XIII საუკუნის ოთხთავის სახელით. მისი გადამწერია ნიკოლოზ კატარაწისძე. დაზიანებული ტექსტის აღმდგენი, წინამძღვარი გერმანე. ოთხთავის, იგივე სახარების ბოლოში, თავისუფალ გვერდებზე შეტანილია სულთა მოსახსენიებელი ქსნის ერისთავებისა, ასევე ბოძების და ნასყიდობის წიგნები (A ფონდის აღწერილობა 1973: 88).

რომელსა ერქვა თამარ, რომლისა სიტურფე, სიკეთე - უკლებობაჲ უნახავთაგან სანატრელი იყო და ნანახთაგან სატრფიალო".

ასევე ეჭვგარეშეა, რომ ბევრ საინტერესო ცნობებს დაგვიტოვებდა მნათობის ცხოვრებაზე „ძეგლი ერისთავთას“ ავტორი, რომ არა მშობიარობისას დატრიალებული ტრაგედია.

აქამდე საზოგადოებისათვის უცნობი გეოგრაფიული პუნქტი - ქოვსოითი (ქოვსოეთი), რომლისთვისაც ყურადღება დღემდე არავის მიუქცევია და უფრო მეტიც, რომლის ხსენებაც ქსნის ერისთავებს საგვარეულო მატინის „ძეგლი ერისთავთას“ გამოცემებში რატომღაც საჭიროდ არ მიიჩნიეს (მაგ., ძეგლი ერისთავთა 1988: 114). გამორიცხული არ არის, რომ იყოს დღევანდელი ქარჩოხის ძველი სახელწოდება. თუმცა, ვფიქრობ, უფრო მეტი ალბათობაა იმისა, რომ ის იყოს ერთ-ერთი დასახლებული პუნქტი ქარჩოხის ხეობისა.

თუ ჩვენი მოსაზრება რეალურია, რომ სოფელ მიდელაანის დასავლეთით „გარძაბოურში“, ქაშვეთის პლატოზე შემორჩენილი სამუბნიანი დასახლება ქოვსოეთია, მაშინ ამ სამიდან ერთი ყველაზე შთამბეჭდავი ნაგებობა უნდა ეკუთვნოდეს ეკონომიკურად და სოციალურად დაწინაურებულ დიდებულ აზნაურს - ხევისთავს, მნათობის მამას, რომლის სახლიდან იქვე, დასავლეთით სულ პატარა ტყის კორომში შემთხვევით ნაპოვნი იქნა სამარხეული განძი. ქაშვეთის პლატოს აღნიშნული განძი გასული საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისში აღმოაჩინა სამწყემსურში ყოფნისას სოფელ მიდელაანის მკვიდრმა, 1922 წელს დაბადებულმა ვლადიმერ ივანეს ძე მიდელაშვილმა, რომელმაც წვიმის დროს ტყის პატარა კორომს შეფარებულმა, მიწის ზედაპირზე ნახევრად გამოჩენილი თეთრი ფერის მძივების ჯოხით ჩიჩქნისას იპოვა წყვილი საყურე და ვერცხლის ორი თევზი, სიგრძით დაახლოებით 8 სანტიმეტრის. ეს ნივთები ვლადიმერმა სახლში შეინახა. მათგან 1 თევზი მისმა ქალიშვილმა, 1952 წელს დაბადებულმა ელზა მიდელაშვილმა ბალაანის სკოლის დირექტორის ნასყიდ ისონის ძე ბერიანიძის თხოვნით სკოლაში მიიტანა.

ქეთევან ჩოლოყაშვილი – იესა ყულარაღასის მეუღლე

(დაახლოებით 1700-იანი წწ. - 1780)

XVIII საუკუნე საქართველოს სახელმწიფოებრიობის დაცემით დამთავრდა. მიუხედავად ამ ავბედითი საუკუნის ყველაზე დიდი გმირის, პატარა კახად წოდებული ერეკლე მეორის აქტიური მეფობისა, ჩვენი ქვეყანა მაინც ვერ გადაურჩა ნგრევას, რომლის პროცესი გაცილებით ადრე დაიწყო. ქვეყნის ცენტრალური ხელისუფლების დასასუსტებლად თავს არ ზოგავდნენ პატივმოყვარე ქართველი თავადები. მათ ავანგარდში იდგნენ ქსნისა და არაგვის ერისთავები. სწორედ მათ მტრობასა და ღვარძლს მსხვერპლად შეწირულთა შორისაა ჩვენი გმირი – ქეთევან ჩოლოყაშვილი.

საქართველოს ისტორიაში თავისი დაუმორჩილებლობით ცნობილი შანშე ქსნის ერისთავის ძმის – იესე ყულარაღასის მეუღლე, ჩოლოყაშვილის ასული ქეთევანი გახლდათ ქართლის მეფის თეიმურაზ II-ის დის, მაკრინეს ასული, მამიდაშვილი სახელოვანი მეფის ერეკლე II-სა. ეს სათნო თავადის ასული იმდროინდელ ქართველ ფეოდალთა შორის ღვარძლისა და მტრობის წყალობით, ასევე მის მიერ ხანდაზმულობაში შექმნილი ხელოვნების ნიმუშის გამოიხატა საზოგადოების ყურადღების ცენტრში. მან თავისი ქრისტიანული მრწამსით განასახიერა ღირსეული ქართველი ქალის სახე. ავბედითი 1739 წლის ტრაგიკული შემთხვევის შემდეგ გამორდა მეუღლეს და თავისი დარჩენილი სიცოცხლე ლოცვასა და ღვთის სამსახურში გალია.

ქეთევან ჩოლოყაშვილი პატივისცემასა და ყურადღებას იმსახურებს თავისი უფროსი ვაჟის დავით ქსნის ერისთავთან ერთად, რომელიც იყო ერეკლე მეფის უერთგულები ნათესავი და დედის ძალისხმევით ამგები ლარგვისის წმ. თეოდორე ტირონის სახელობის გუმბათიანი ტაძრისა.

ტრაგედია, რომელიც ბაზალეთთან მოხდა, შემდეგნაირად განვითარდა: 1736 წელს შანშე ქსნის ერისთავმა მეფისაგან სათანადო სიგელით წყალობად მიიღო არაგვის ერისთავთა კუთვნილი მინა-წყალი ნარეკვავის ხეობაში:

„არაგვის ერისთავის ქვეყნისა და მამულის წიგნი და სიგელი შეგინყალეთ და გიბოძეთ თქვენ, ყმაალმატებულის ხელმწიფის მრავალგვარად ერთგულსა და ნესისაებრ თავდადებით ნამსახურს, ქსნის ერისთავს შანშეს... გიბოძეთ არაგვის ერისთავის ქვეყანა და მამული“.

პროფესორი დავით გვრიტიშვილი იმ პერიოდისთვის ქსნისა და არგვის საერისთავოთა შორის გადამტერების მიზეზად ზემოაღნიშნულ წყალობის სიგელს ასახელებს. იგი აღნიშნავს: „ბუნებრივია, რომ ეს მდგომარეობა არაგვის ერისთავებში მტრობა-შუღლს გამოიწვევდა. ასეც მოხდა. შანშე ნიადაგ ბრძოლას აწარმოებდა ყიზილბაშთა წინააღმდეგ. გაუჭირდა და ჯერ იმერეთს, ხოლო შემდეგ რუსეთს წავიდა. არაგვის ერისთავი ხელსაყრელ დროს უცდიდა და სამაგიეროს გადახდისათვის ემზადებოდა. მალე მას საამისო დროც დაუდგა“ (გვრიტიშვილი 1951: 46-47). მეამბოხე შანშეს რუსეთში წასვლის გამო, დროებით უპატრონოდ დატოვებულ ქსნის საერისთავოზე და კერძოდ ახალგორზე შინაური და გარეშე მტრების თავდასხმის საშიშროება დღითიდღე მატულობდა, რის გამოც ძმების შანშე და იესე ყულარაღასის ოჯახებმა უსაფრთხოებისა და თავდაცვის მიზნით კახეთს მიაშურეს. გზა მტრულად განწყობილ საარაგვოზე გადიოდა. ბაზალეთის მიდამოებში იმ დროს სანადიროდ გამოსულიყვნენ არაგვის ერისთავები სტუმარ ყიზილბაშებთან ერთად. დაინახა რა კახეთს მიმავალი დაუცველი მგზავრები, უთრუთ ერისთავი მივარდნია და ჯერ თვითონ აუხდია ნამუსი ქეთევანისთვის, მერე სტუმრებისთვის დაუთმია.

სათავადოების წარმოშობისა და მათი ურთიერთდამოკიდებულების ისტორიის მკვლევარი დავით გვრიტიშვილი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ არაგვის ერისთავების კაცებმა ჯერ გათოკეს მგზავრები, შემდეგ კი მიჰგვარეს უთრუთ ერისთავს, ამ უკანასკნელმა კი ყიზილბაშებს გადასცა.

ერთი შეხედვით ამ ამბის უფრო რეალური აღწერის შთაბეჭდილებას ახდენს ქსნის ერისთავებზე განაწყენებული, ერეკლე II-ის შვილიშვილი – თეკლას უფროსი ვაჟი, საინტერესო მოგონებების ავტორი ალექსანდრე ვახტანგის ძე ორბელიანი.¹

¹ იხ. ალ. ჯამბაქურ-ორბელიანი. მეფის ირაკლი მეორის ცოტცოტა ანბები, ანუ ზოგიერთი მაშინდელი პირნი (კაკაბაძე 1914: 46-47).

„შანშე ერისთავის ძმის იესეს ცოლი ახალგორიდან ქსანზედ არის. კახეთისკენ მიდიოდა თავის სამშობლოში. ამ დროს ერთი არაგვის ერისთავის შვილი უთრუთ თავის ტოლი ყმანვილი კაცებითა ბაზალეთის ტბის მოახლოვოდ ნადირობდნენ და კარგი ყიზილბაშის ყმანვილი კაცებიცა თანა ჰყუანდა სტუმრათ. ამ დროს სად იყო და სად არა, იმ თავხედებს წინ გამოუარა იმ უმანკომ და მშეუნიერმა ქალმა. იმ თავხედებმა და კარგადაც გადაკრულებმა ის მშუჴნიერი ქალი რომ დაინახეს, თვთ არაგვის ერისთავის შვილი უთრუთ პირუელად მიესია. მტრობაც ჰქონდათ ერთმანეთში. არაგვ ქსნის ერისთავიანთა და ის ქალი ცხენიდგან გადაალებინა, ერთს მიფარებულ ადგილს და ჯერ თვთონ შეურაცხათ გახადა და მასუკან ერთი კარგი მეგობარი ჰყუანდა ყიზილბაშის ყმანვილი კაცი, იმას მისცა. თუმცა ამ შეურაცხმყოფობაში მტრობაც არის, ყმანვილ კაცობის თავხედობაც და ლეინის მსმელობაც, მაგრამ მაინც დიდი სასჯელის ღირსი იყო ის მხეცად მხეცი, არაგვის ერისთავის შვილი კი არა, ის ვირის თავი. უპატიოდ გამხდარა და გულმოკლული ქალი უკანვე მოვიდა სახლში და მწარეს მწუხარებაში ჩავარდა. კარგა ხანი გამოვიდა, შანშე ქსნის ერისთავი ისევ დაბრუნდა. ამისთვს დაბრუნდა, რომ ეს ამბავი იქ შეეტყო, ეს იმისთვს საშინელი, რლმაცა მაშინვე განიძრახა, ერთის დანაშაული მთელს სახლზედ გადაიხადოს და გადიხადა კიდეც. მოიყუანა დიდ ლეკის ჯარი და ის ოჯახი დასცა ანანურში. იტყვიან, ნუ იქ ავსა და ნუ გეშინიან ავისა, იმ არაგვის ერისთავისშვილსა ისე მოუვიდა“.

ერეკლე მეფის შვილიშვილი, 1832 წლის შეთქმულების ერთ-ერთი მოთავე ალექსანდრე ორბელიანი ბაზალეთის ტრაგედიის ჭორად გაგონილ ვარიანტსაც გვიმხელს, თუმც მის შესაძლო ჭეშმარიტებას თვითონვე გამოიციხავს.

„თუმცა ასეც უთქვამსთ, შანშე ქსნის ერისთავი რუსეთს რომ წასულა, მითამ არაგვის ერისთავებს შანშეს ძმის იესეს ცოლი მოეტაცნოთ და ყიზილბაშებისთვის მიეცეთ. ეს სულ გადასხუაფერებულა, არაგვის ერისთავიანი ამასა ვერ გაბედავდნენ და თუ უნდა გაებედათ, ქსნის ერისთავანთ იმთენი დიდი ძალა ჰქონდათ და ძალიან მაგარი ადგილები, რომ არაგვის ერისთავანი ვერაოდეს ვერ შეუვიდოდნენ, ამისთვს ზევით ჩემი აღწერილი სხუებისაგან ხომ ასე გამიგონია, თვთ ზოგიერთის ქსნის ერისთავანდგანაც ასე ვიცა“.

ისტორიიდან ცნობილია დაუდგრომელი შანშე ქსნის ერისთავის სიფიცხე და თავმოყვარეობა, ოჯახის გაბახებით გამწარებულ ერისთავს სიმწრისაგან წვერები

უგლეჯია და სილაქები ურტყია სახეში. მალე 12 ათასი დაქირავებული ლეკით საარაგვოზე ანანურს მისდგომია, სადაც გამაგრებული ყოფილა ერისთავი ბარძიმი ძმასთან ერთად. ანანურის მეციხოვნეებმა იმდენი ლეკი დახოცეს, რომ თვით ლეკები დახოცილი თანამოძმეებისაგან სანგრებს იკეთებდნენ. დამხვდურთა სიმტკიცე წყლისადენის გადაჭრის შემდეგ გაუტეხიათ ქსნელებს. ციხეში მყოფთ ძალზე გასჭირვებით და მტრისგან ფიცის მიცემის შემდეგ ბარძიმ ერისთავი დანებებია, უთრუთ ერისთავი კი ბრძოლის გასაგრძელებლად ყველაზე მაღალ „შეუპოვარ“ კოშკში გამაგრებულა, ამით განრიხებულ შანშეს ბარძიმი მოუკლავს, შეჭრილა ციხეში, აუკლია მონასტერი, დაუმტერევია ხატები და უამრავი ტყვე ჩაუგდია ხელში. „შეუპოვარი“ კოშკისთვის გარშემო დიდძალი ხე-ტყე შემოუწყვია და შიგ გამოუხრჩვია უთრუთ ერისთავი თავისიანებთან ერთად.

„არაგველებზე ისე უმოქმედია ამ შემთხვევას, რომ უზარმაზარი შვიდსართულიანი კოშკი ამოუქოლიათ და დამწვართა სამარხად უქცევიათ. მხოლოდ ორასი წლის შემდეგ, 1939 წელს გახსნეს იგი არქეოლოგებმა. მათ საშინელი სურათი წარმოუდგათ თვალწინ: ნახანძრალი სავსე იყო დიდებისა თუ ბავშვების დამწვარი ძელებით, იარაღითა და სხვადასხვა საოჯახო ნივთებით“ (ზაქარაია 1988: 92).

ქართული ნაქარგობის ისტორიაში საპატიო ადგილი უკავია ქსნის ერისთავის, იესე ყულარალასის პირველი მეუღლის ქეთევან ჩოლოყაშვილის ხელით ნაქარგ ძვირფას კრეტსაბმელს – აღსავლის კარის ფარდას.

ნაქარგობა შესრულებულია წითელ ატლასზე. ოქროკედით ამოქარგულია დატოტვილი იესეს ხე, სადაც სხვადასხვა ფერის მიხაკის ყვავილოვან გვირგვინებში წმინდანთა ფიგურებია მოთავსებული. ყოველ მათგანს ხელში კვერთხი უჭირავს და თავი სამეფო გვირგვინით აქვს შემკული. წმინდანები სხვადასხვა ასაკისანი არიან. შიდა არე შევსებულია ოქროკედით ნაქარგი ვაზის ფოთლებით, ვაზის შუა ნაწილზე ფეხზე მდგომი მარიამ ღვთისმშობელია ყრმით ხელში. კომპოზიციას გარს უვლის განიერ, ცისფერ ატლასზე შესრულებული ლოტოსის ყვავილების ოლე. ჰორიზონტალურ ჩარჩოებზე სხვადასხვა ხელით შესრულებული მხედრული წარწერებია (ქართული ნაქარგობა 2011: 176).

ზემო წარწერა განსაკუთრებით ლამაზი და მარტივი ქეთევანს ეკუთვნის, ხოლო ქვემო – უცნობ ავტორს. წარწერა პირველად ე. თაყაიშვილმა წაიკითხა.

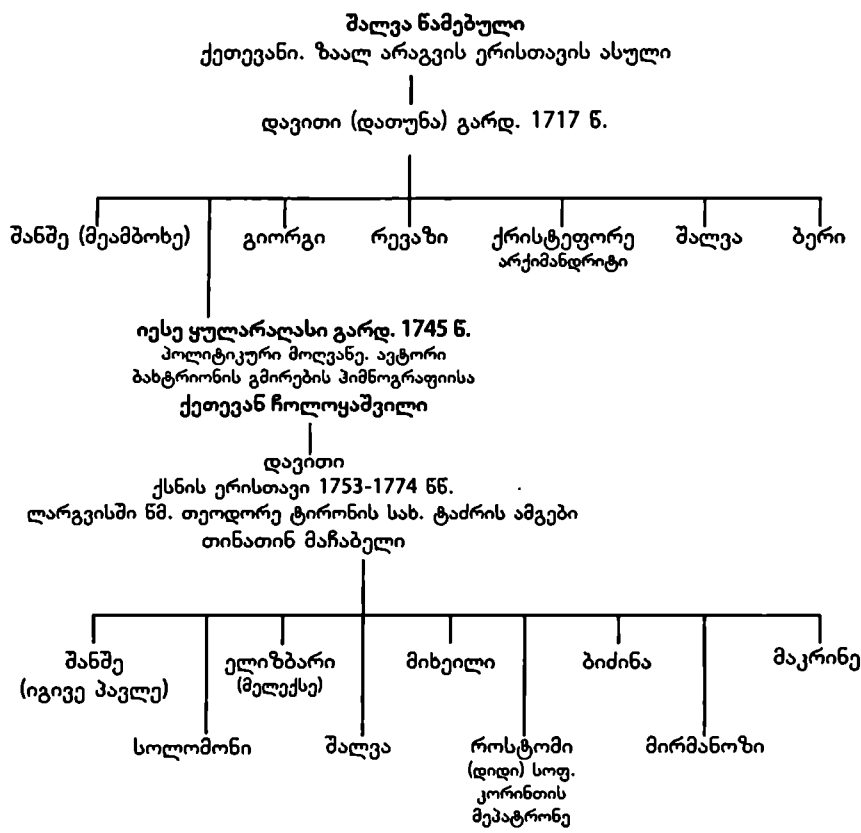
„შენ ძირით იესესით აღყვავებულსა მაგას ქალწულსა დედასა მხსნელისასა ტფილისს სიონთა ღვთისმშობლის მშობელს გიძლენი ქერივივთა მწულილსა დედა ქსნის ერისთავის დავითისა ქეთევან ფარდასა ამას საოხად სულისა მისისა და ძეთა მისთა აღსაზრდელად აგვისტოს ი“დ (14) ნელსა 1773“ (ჟურნ. „კავკასიონი“, 1964, №9, პარიზი).

ზემოთ აღნიშნული ნაქარგობის ნიმუში რესტავრირებულია და დაცულია შ. ამირანაშვილის სახელობის საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში. როგორც ირკვევა ქეთევანი 1773 წ. კიდეც ცოცხალი იყო. ნაქარგობა თბილისის ერთ-ერთი ბანკის არაქართველ დირექტორს საქართველოდან გერმანიაში წაეღო. მისი გარდაცვალების შემდეგ ფარდა მისი გერმანელი მეუღლისაგან უცხოეთში მცხოვრებმა თამარ და აკაკი პაპაევებმა 25 ათას დოლარად შეიძინეს (ჟურნ. „კავკასიონი“, 1964, №9, გვ. 70, პარიზი).

ნახვისთანავე ნაქარგობის სურათები და წარწერები პაპაევებმა გამოსარკვევად და ისტორიული ფასეულობის დასადგენად საფრანგეთში მყოფ ე. თაყაიშვილს გაუგზავნეს. მოგვიანებით პარიზიდან გერმანიაში პასუხად შემდეგი შინაარსის წერილს ლებულობენ: „... თქვენ მიერ ნაპოვნი სიონის ტრაპეზის ნაქარგი გადასაფარებელი ფრიად და ფრიად საყურადღებოა და მისი ხელიდან გაშვება შეუძლებელია. სურათი, რომელიც მასზედ ნაქარგით გამოყვანილია, წარმოადგენს ეგრედ ნოდებულს იესეს წერგს, რომელთაგანაც მომდინარეობენ ძველი აღთქმის მეფენი და წინასწარმეტყველნი და მათ შორის ღვთისმშობელიც. ჩვენი ბაგრატიონის ლეგენდა ხომ იესეს და დავით მეფეს უკავშირებს მათ შთამომავლობას, ამიტომ მათი ტიტული ასე იწყება იესიან-დავითიან ბაგრატოვანმან და სხვა. ეს სურათი ეკლესიის ფრესკებზე ზოგჯერ გვხვდება მაგრამ ნაქარგად მატერიაზე მე არსად არ შემხვედრია. თქვენი გადასაფარებელი ამ მხრივ პირველი მაგალითია. ამიტომაც ჩვენთვის ძვირფასია და ერთი საუკეთესო XVIII საუკუნისათვის“ (ჟურნ. „კავკასიონი“, 1964, №9, გვ. 70, პარიზი).

ექვთიმეს მითითებით პაპაევებმა 1937 წელს, როგორც ზემოთ აღნიშნეთ, სიონის ტაძრის კუთვნილი ფარდა 25 ათას დოლარად შეიძინეს და მეორე მსოფლიო ომის დაწყებისთანავე უსაფრთხოების მიზნით შეინახეს ჰამბურგის ცნობილ ბანკში. 1943 წ. ჰამბურგის დაბომბვისას ბანკი მთლიანად დაინგრა და დაინვა. სასწაულებრივ გადარჩენილი სეიფიდან ამოღებული ფარდაგი პაპაევებმა არგენტინაში გადასვლისას ჩარჩოში ჩასვეს და თან წაიღეს, საიდანაც 80-იან

ნლებში ცნობილმა ქართველმა მამულიშვილმა რეზო თაბუკაშვილმა საქართველოში ჩამოიტანა და როგორც კინოდოკუმენტალისტმა მოკლემეტრაჟიანი ფილმიც კი გადაიღო აღნიშნული ფარდაგის, ანუ ქეთევანის კრეტსაბმელზე, რომელიც დღეს მთელი ქართველი ხალხის საკუთრებაა.

სოფიო ერისთავი-ლიონიძის

(დაახლოებით 1760-იანი წწ. -1797)

„სათნო სოფიო, სულისა ტოლი“

ნ. ბარათაშვილი

როგორც მკვლევართათვის, ისე ნებისმიერ დაინტერესებულ პირთათვის თვალში საცემია ქსნის ერისთავიანთ ქალების მაღალი ინტელექტი, განათლება და გონიერება. თუმცა ზოგჯერ ასეთი მაღალი ფასეულობები ქალისთვის საკმარისი არ არის, რომ სრულად წარმოჩინდეს ფართო საზოგადოების თვალში და ისტორიაში დაიმკვიდროს შესაფერისი ადგილი. მიზეზი მისი ინდივიდუალურ თვისებათა სისუსტე და პასიურობა კი არ არის, არამედ უფრო დიდი და მნიშვნელოვანი პიროვნებების გვერდით დგომა და მეუღლეობა. ასეთი ვითარებაა ქსნის ერისთავის ასულ სოფიოს ირგვლივ, რომელიც გახლდათ სახელოვანი მეუღლე დიდი სახელმწიფო მოღვაწის სოლომონ ლიონიძისა.

სრული ჭეშმარიტება იქნება თუ ვიტყვით, რომ ის ძუნწი ცნობებიც კი, რაც ზოგჯერ მოგვეპოვება ხოლმე ამა თუ იმ ცნობილი პიროვნების ცხოვრებაზე თითქმის არ გაგვაჩნა სოფიოზე, რაც პირდაპირ კავშირში უნდა იყოს იმ XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს ბობოქარ, კატაკლიზმებით გაჯერებულ ისტორიულ პერიოდთან, რომელშიც მოუწია აწეწილი ცხოვრება ქსნის ერისთავების ასულს და მის მეუღლეს, რომელსაც ნიკოლოზ ბარათაშვილმა თავის დროზე ძეგლი დაუდგა ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში:

„თან ახლდა მეფეს თავის მსაჯული, ნიჭთა კეთილთა უხვად მორჩმული, ვის არა გახსოვთ სოლომონ ქველი, მეფის შინაყმა, ყმათ საყვარელი!“

გონიერებით აღვსილი ქართველი ქალის – სოფიოს მამის სახელიც კი უცნობია ჩვენი საზოგადოებისათვის. ლ. ანდლულაძე სოფიოს მამის სახელს მისივე შვილების სახელებში ეძებდა, იგი ფიქრობდა, რომ მშობლის პატივსაცემად სოფიო რომელიმე ვაჟს თავისი მამის სახელს დაარქმევდა, თუმცა კვლევის ამგვარმა მეთოდმა ვერ გამოიღო სასურველი შედეგი.

ქსნის ერისთავების ისტორიის მკვლევართ „გორდიასის კვანძად“ გვეჩვენება სოფიოს მამის ვინაობის პრობლემა, რომელიც შესაძლებელია მხოლოდ კვლევა-ძიებით იქნას გადაჭრილი. აღნიშნული „კვანძის“ გახსნით გახდებოდა ცნობილი სოფიოს გენეალოგია.

სამაგიეროდ კარგად ვიცით, როგორც სოლომონის ბიოგრაფია და გვარის ისტორია, ისე მისი შვილების, შვილიშვილებისა და მათი შთამომავლების საგვარეულო ხე, რომელიც შეისწავლა და გამოაქვეყნა ლ. ანდლულაძემ (ანდლულაძე 2009: 273). ლიონიძეების ოჯახს გამოკვლევები მიუძღვნეს: გიორგი ლეონიძემ, ზაქარია ჭიჭინაძემ – ია მარუშვიდის ფსევდონიმით, ნიკოლოზ კანდელაკმა და სხვებმა.

ქსნის ერისთავების სიძე – სოლომონი იყო შვილი თელავის კარის დეკანოზის ანდრია ლიონიძისა. გ. ლეონიძის დასკვნით სოლომონი დაბადებულია 1754 წელს, იგი იყო ერეკლე მეორის სამეფო კარის დიპლომატი და მრჩეველი. მას ეჭირა მსაჯულისა და მდივნის მაღალი თანამდებობები, სახელი გაითქვა: ჭკუით, ცოდნით, გამირობითა და მჭერმეტყველებით. სოლომონი იბრძოდა საქართველოს გაერთიანებისათვის, მისი აქტიური ჩარევით, 1790 წელს დამუშავდა საკითხი საქართველოს დაქსაქსული სამეფო-სამთავროების შეერთებისა. ცნობილი ისტორიკოსის პლატონ იოსელიანის თქმით სოლომონი იყო „მაღალი გონების კაცი, ერთგული ქვეყნისა, დიდი მრჩეველი და უცთომელად შემმცენებელი საქმისა... კაცი წინა მგრძნობელი, მომავლის ნათლად გამრკვევი და დამნახავი, მომავალ ცხოვრების რუკათა მხატვარი...“

დიდი გონებისა და ქონების მფლობელი წარჩინებული კარისკაცის წარმატებები მეფის ირგვლივ შემოკრებილ ფეოდალთა შურისა და მეფესთან დასმენების ობიექტი გახდა. ქართველი თავადი აბა რა ქართველი თავადი იქნებოდა, მეფისა და ქვეყნის საშველად მოვლენილ, დაბალი ფენიდან აღზევებულ, „გლეხუჭას“ თუ არ გაანადგურებდა.

ს. ლიონიძე ეწინააღმდეგებოდა ერეკლე II-ს საქართველოს რუსეთთან შეერთების საკითხში. მასთან მხოლოდ მეგობრობისა და სამხედრო კავშირის

მოსურნე იყო, რისთვისაც ის 1796 წლიდან დაუპირისპირდა მეფეს და იმერეთს გადავიდა.

რომ არა ნიკოლოზ ბარათაშვილის „ბედი ქართლისა“, სავსებით შესაძლებელია საერთოდ არაფერი გვცოდნოდა სოფიო ერისთავზე. – „ბარათაშვილის პოემაღა ინარჩუნებს მისი წარმომავლობის მისაგნებ ცნობას“ – აღნიშნავს ლ. ანდლულაძე. XVIII საუკუნის ბოლოს ამ ქართველი ქალისაგან გამოხატულ სამშობლოს სიყვარულს და ეროვნულ შეგნებას კარგად იცნობდა და სათანადოდ აფასებდა კიდევ XIX საუკუნის საქართველო. სწორედ სოფიოზე ხალხში შემონახული ზეპირი გადმოცემები გახდა საფუძველი იმისა, რომ ქსნის ერისთავებთან დამოყვრებულმა პოეტმა დაენერა შესანიშნავი პოემა, სადაც რეალობიდან შემოსულმა პერსონაჟმა თავისი პატრიოტული გრძნობებით, იშვიათი პიროვნული თვისებების წყალობით გამოძერწა და დაფნის გვირგვინით შემოსა ქართველი ქალის სახე. ნ. ბარათაშვილს „ბედი ქართლისაში“ თვითდინებადი ფანტაზიით არ განუვითარებია მოქმედებები. აკი პლატონ იოსელიანიც მიგვანიშნებდა ამის შესახებ და აღნიშნავდა, რომ „ის რა ცნობებიც ბარათაშვილმა „ბედი ქართლისა“-ში განმარტა, ვიტყვი, რომ მართალი, ისტორიული გადმოცემა არის“

დაპირისპირებამდე მეფე ერეკლესა და სოლომონს შორის სჯა-ბაასი მთიულეთში, მდინარე არაგვის სიახლოვეს შედგა. მაშინდელი ადმინისტრაციული მოწყობით მთიულეთი მენესოდან იწყებოდა. თუ ეს იცოდა პოეტმა, მაშინ მეფეს და მსაჯულს მენესოს ზემოთ, ძველ ჩარდახიან სადგომში უთათბირიათ, საიდანაც შედარებით ახლოა ქსნის ხეობა.

„მზე დამავალი მოჰფენს სიამეს
მთიულეთისა ხეობის არეს,
და ამ მშვენიერს არაგვის პირებს
ძველი ჩარდახი ზედ გადმოჰყურებს.
მუნ ბრძანდებოდა მეფე ირაკლი
მონყენის თვალით გადმოშხირალი;
... ..
თან ახლდა მეფეს თავის მსაჯული,
ნიჭთა კეთილთა უხვად მორჭმული“.

მკითხველს შესაძლებელია ზედმეტად მოეჩვენოს ყურადღების გამახვილება იმაზე, თუ სად გაიმართა მსჯელობა მეფესა და მსაჯულს შორის. ვფიქრობ,

რომ ამას აქვს მნიშვნელობა იმის გასარკვევად თუ სად ცხოვრობდა სოფიო – ქსნის საერისთავოში, თუ კონკრეტულად ქსნის ხეობაში. რომლის ლოკალიზება უფრო შესაძლებელია, ვიდრე ქართლის ველებზე გაფანტული ქსნის საერისთავოს საბატონო სოფლებისა, სადაც დიდებულ სასახლეებში ცხოვრობდნენ ერისთავები.

ჩვენი ღრმა რწმენით მეფისა და სოლომონის თათბირი ღრმა მთიულეთში, არახეთიდან ზემოთ მღეთე-გუდაურში უნდა გამართულიყო. თათბირის შემდეგ მეფე კახეთის საქმეების მოგვარებას ეშურება და თავის ერთგულ მრჩეველს ასე მოძღვრავს:

„ახლა კი დროა ჩვენს გაოხრებულს
ქალაქს ჩაეხედოთ; მაგრამ ჯერ ერთი
მინდა ვიხილო კიდეც კახეთი,
შევიტყო კახთა საჭიროება,
ვსცნა ჰაზრთა მათთა ან ვითარება;
შენ კი აქიდან ქალაქში ჩადი
და დამახვედრე ჩემი სამზადი“.

ალა მაჰმად-ხანის აოხრებული თბილისის დასახედად და იქიდან კახეთში მეფის გასამგზავრებელი სამზადისისთვის ღრმა მთიულეთიდან წამოსული სოლომონი მეზობელ ქსნის ხეობაში ლომისის მთის გადასასვლელით გადადის და დილაადრიან თავს დაადგება თავის ოჯახობას, რომელსაც მტრის თავდასხმების დროს ყოველთვის მოყვრებთან ხიზნავდა.

„დილაზე ადრე მოვალს მსაჯული ქსნის ხეობაში, დაფიქრებული: ვის-რემდის იყო შიშიანობა, მას აქ ესახლა თავის სახლობა. და მომავალმან ან ქალაქისკენ გამოიარა თავის სახლისკენ“.

პოემაში პოეტი თითქოსდა შეუმჩნეველად შეფუთულ ბევრ საყურადღებო ინფორმაციას დებს, მაგრამ თუ მკითხველი ჩაულრმავდება, შეუმჩნეველი ნამდვილად არაფერი რჩება.

ერისთავების სიძე – ლიონიძე, სავარაუდოდ, სარგებლობს ქსანზე იმ საუღელტეხილო გადასასვლელით რითაც „ძეგლის დების“ შემდეგ დარიალიდან უკან მობრუნებულმა გიორგი ბრწყინვალემ ისარგებლა: „დარიელით მობრუნებულთა ვილოცეთ ლომისის მთავარმონამის წინაშე და ჩამოვიარეთ ცხრაზმის ხევი და მოვიკვლივეთ მუნებური სასაქმო...“ (ძეგლის დადება: 1988: 90).

რომანტიკოსი პოეტი „ბედი ქართლისაში“ არ აკონკრეტებს სოლომონმა რომელი გადმოსასვლელით ისარგებლა. თეთრი არაგვიდან, კერძოდ ღრმა მთიულეთიდან ქსნის ხეობაში გადმოსასვლელად ყველაზე ეფექტური ლომისის ყელია, რომლის გადალახვისას 1625 წელს ირანელთა თორმეტათასიანი ჯარი ჩახოცეს გ. სააკაძემ და იესე ერისთავმა გიორგი და დათუნა არაგვის ერისთავების დიდი მხარდაჭერით.

თბილისისკენ მიმავალი მსაჯული მეფესთან მძიმე თათბირის შემდეგ ფიქრებით დაღლილი ქსანზე გახიზნულ საკუთარ ოჯახს ნახულობს.¹

„იმ ფიქრში იყო მსაჯული, ოდეს
მოადგა თავის სახლისა არეს.
ნინ მოეგება მას თავის ცოლი,
სათნო სოფიო, სულისა ტოლი;
ახლაც ბევრს ახსოვს მისი ზრდილობა,
შენიერება, გულკეთილობა.
რა დაინახა მან თავის ქმარი,
სახე შეცვლილი, მონაწყინარი,
ამბავი პკითხა მყის ირაკლისა –
ასე საყვარელ იყო ყოელისა!“

მეუღლეს პირდაპირ კი არ უმხელს, რომ მე რუსეთთან შეერთების წინააღმდეგი ვარ და შენ რას ფიქრობო. პირიქით, აინტერესებს სოფიოს აზრი და თან ცდილობს ნაკლებ მტკივნეულად იქნეს აღქმული თუ მათ შორის აზრთა სხვაობა გამოიკვეთა. რუსეთთან შეერთების შემდგომ ქართველთა ბედნიერ, უზრუნველ, ლამაზ ცხოვრებას უხატავს სოლომონი სოფიოს. მეფის მსაჯული სასჯელივით ელოდება სოფიოს თანხმობას, მაგრამ ცეცხლის მაგიერ მის გულს მალამოსავით ესმევა მეუღლის სიტყვები:

„უწინამც დღე კი დამეღევა მე!
უცხოობაში რაა სიამე.
... ..
ესრეთ რას არგებს კაცსა დიდება,
თუ მოაკლდება თავისუფლება?“

ამ სიტყვების გამგონე მსაჯულის სიხარულს საზღვარი არა აქვს.

¹ ნ. ბარათაშვილის ცნობით სოლომონ ლიონიძეს საკუთარი სახლი ჭკონია ქსნის ხეობაში.

„და ან რა ნახა ცოლი ამ ჰაზრით,
გადაეხვია მას მხურვალეობით“.

პოეტი ქებასთან ერთად თან მისტიკის სოფიოსნაირ ქართველ ქალებს:

„ჰოი, დედანო, მარად ნეტარნო
კურთხევა თქვენდა, ტკბილსახსოვარნო!
რა იქნებოდა, რომ ჩვენთა დედათ
სულიცა თქვენი გამოჰყოლოდათ?
ვინლა ჰყავს გულის შემატკივარი
მამულს ასული ახლა თქვენგვარი?“

უდავოა, რომ სოფიომ თავისი პირადი აზრის გამოხატვით გაამჟღავნა მამისეული ოჯახის ორიენტაცია და მსოფლმხედველობა სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საკითხზე.

რუსებმა ვერაგზით ვერ მოისყიდეს ერეკლე მეფის უპირველესი დიპლომატი და მსაჯული – ლიონიძე, რომელიც თავისი დიდი პატიოსნების, სამართლიანობისა და ნებისყოფის გამო პ. იოსელიანმა ქრისტიანობამდელი მჭერმეტყველისა და ისტორიკოსის – ფაბრიცისა და მოუსყიდველი მხედართმთავრის, სახელმწიფო მოღვაწისა და ორატორის – კატონის¹ დიდებულებით შემოსა.

„ვეუნდებ მას პატიოსნების გამო მალლისა დროთა მათ ფაბრიცად ქართველთა, და ვითარცა მტკიცე და შეურყეველი, იქმნა ნამდვილ ქართველთა ერისა და ისტორიისა კატონად“.

მეუღლის მსგავსად სოფიო ერისთავიც დიდი ნებისყოფის და პრინციპის მქონე ქალბატონი ყოფილა. მათი სული ვერ გატეხა „ვერარა ძალამ“. სოფიო ისე წავიდა ამ ქვეყნიდან ორიენტაცია არ შეუცვლიაო. მთავარი უბედურება, ანუ სოლომონის თავზე „წისქვილის ბორბლის დატრიალება“ მაშინ დაიწყო, როდესაც გარდაიცვალა ჯერ „სათნო სოფიო“ და მერე მეფე ერეკლე II.

სოფიოს დაბადების ზუსტი თარიღი ცნობილი არ არის. ვიცით, რომ ის ახალგაზრდა გარდაიცვალა და დარჩა ორი ვაჟი იოანე და ალექსანდრე. რუსულენოვანი წიგნის ერთ-ერთ წერილში (АКТЫ, т. 4, с. 220) იკვეთება აზრი, რომ სოლომონსა და სოფიოს ჰყოლიათ ქალიშვილიც, რომელიც გათხოვილა

¹კატონი – ვისაც პ. იოსელიანმა ლიონიძე შეადარა იყო მარკუს პორციუს კატონი (უმცროსი) ძვ. წ. 95-46 წწ. რომაელი მხადართმთავარი, სახელმწიფო მოღვაწე და ორატორი. სარგებლობდა საზოგადოების დიდი პატივისცემით, როგორც უაღრესად ღირსეული და არაკორუმპირებული ადამიანი.

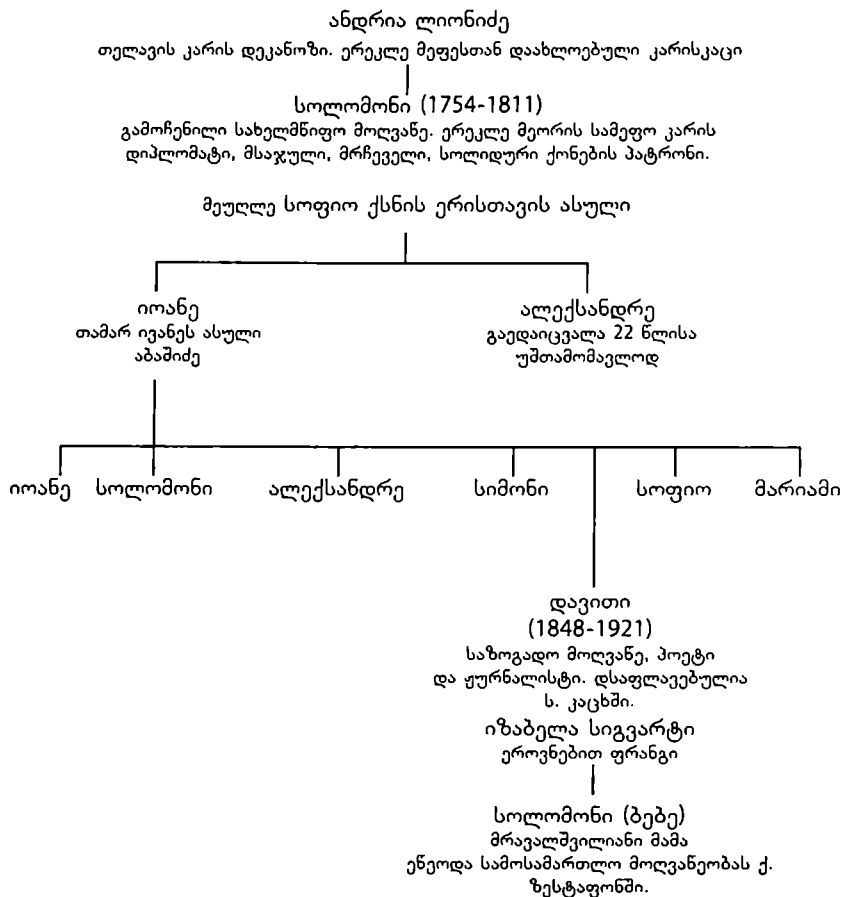
მელიქოვზე, იგივე მელიქიშვილზე. სხვა რაიმე ცნობა მასზე ჯერჯერობით არ არის მოპოვებული.

უმცროსი ვაჟი – ალექსანდრე 22 წლის ასაკში ტრაგიკულად დაიღუპა ჯირითის დროს. სამწუხაროდ მას შთამომავლობა არ დარჩენია. უფროსი ვაჟი – იოანე, რომელიც მამას თან ახლდა ლტოლვილობაში, სოლომონის სიკვდილის შემდეგ, იმერეთში მამისეულ ადგილში სოფ. კაცხში დამკვიდრდა. ცოლად შეირთო ივანე აბაშიძის ქალი – თამარი და შეეძინათ ხუთი ვაჟი და ორი ქალი. რაც შეეხება სოფიოს, იგი მეფე ერეკლე II-ის გარდაცვალებამდე, 1798 წლამდე უნდა დაღუპულიყო. სამწუხაროდ უცნობია მისი საფლავის ადგილსამყოფელი. მკვლევართა წრეში მუსირებს აზრი, რომ სოლომონ ლიონიძეს უნდა ჰყოლოდა მეორე ცოლიც, ვისთანაც მემკვიდრე არ დარჩენია. თვითონ სოლომონი 1811 წელს ჩანს გარდაცვლილი. დაკრძალულია ახალციხეში. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის ცნობა, რომ დაბადებულია 1741-1754 წლებს შორის და გარდაიცვალა 1818 წ. სინამდვილეს არ შეესაბამება.

სოფიო ერისთავი-ლიონიძისა იყო ქსნის ხეობელი ქალი, და როგორც მამისეული ისე ქმრისეული სახლი ერისთავების ოთხ სამემკვიდრეო სოფლიდან (ოძისი, ახალგორი, კორინთა, ქვენიფნევი) ერთ-ერთში რომ ედგა კარგად მიგვანიშნებს პოემა „ბედი ქართლისა“.

სამეფო ოჯახის ჩამომავალი პოეტი ნ. ბარათაშვილი (ბებიამისი ხორეშანი ერეკლე II-ის შვილიშვილი იყო) ზედმინევნით იცნობდა ხალხში გავრცელებულ ზეპირ გადმოცემებს ერეკლე II-ზე, სოლომონზე, სოფიოზე. ასევე კარგად ერკვეოდა ქსნის ხეობის ისტორიულგეოგრაფიაში. ნამყოფი და ღამენათევი იყო ახალგორში და კორინთაში, ალექსის ოქროსკარიან სამებაში.

სოფიო ერისთავისა და სოლომონ ლიონიძის შთამომავლები

ანასტასია ერეკლე მეფის ასული ერისთავისა

(1769-1838)

სანამ რაიმეს ვიტყოდეთ საქართველოს უკანასკნელი სახელოვანი მეფის ასულზე, მანამდე საჭიროდ მივიჩნევ მკითხველს შევახსენო ერეკლე II-ის სამი მეუღლე და 24 შვილი. პირველი ცოლი – ქეთევან ორბელიანი (1738-1744 წლებში), ვისთანაც შეეძინა 3 შვილი: რუსუდანი, ვახტანგი და ერთიც რომლის სახელიც არ ვიცით; მეორე ცოლი – ანა აბაშიძე (1745-1749 წლებში), ვისთანაც შეეძინა სამი შვილი: უფროსების სახელი უცნობია, უმცროსი – თამარი. მესამე ცოლი დარეჯან დადიანი (1749 წლიდან), რომელთანაც შეეძინა 19 შვილი. სულ 24 შვილიდან იყო 10 ქალი და 14 ვაჟი. 8 ბავშვი პატარაობაშივე გარდაიცვალა: სალომე, სოფიო, არჩილი, სოსლან-დავითი და ოთხი სხვა, რომელთა სახელებიც უცნობია.

1856 წელს მარი ბროსე ფრანგულად გამოცემულ თავის ერთ ნიგნში (ბროსე 1856: 634) აქვეყნებს ერეკლე მეფის 24 შვილის ჩამონათვალს, სადაც ჩვენდა გასაოცრად არ იხსენიება ქსნის ერისთავების რძალი ანასტასია ბატონიშვილი. ანასტასიას და-ძმების სახელებია:

1. რუსუდანი; 2. ვახტანგი (I); 3. უცნობი (გარდაიც. პატარა); 4. უცნობი (გარდაიც. პატარა); 5. თამარი; 6. გიორგი; 7. ელენე; 8. მარიამი; 9. ლევანი; 10. სოფიო (გარდაიც. პატარა); 11. იულონი; 12. სალომე (გარდაიც. პატარა); 13. ვახტანგი (II); 14. თეიმურაზი; 15. სოსლან-დავითი (გარდაიც. პატარა); 16. ასლამაზ-ხანი; 17. ალექსანდრე; 18. არჩილი, 19. უცნობი (გარდაიც. პატარა); 20. ქეთევანი; 21. ფარნაოზი; 22. თეკლა; 23. ლუარსაბი; 24. უცნობი (გარდაიც. პატარა).

ბროსესაგან განსხვავებით გერმანელი მოგზაურსი ი. ა. გიულდენშტედტი, 1772 წელს საქართველოში მოგზაურობისას, მეფის უფლისწულების და პრინცესების აღწერისას იხსენიებს სამი წლის ანასტასიას (გიულდენშტედტი 1962: 203), რომელიც სარგის კაკაბაძის ერთი ცნობით ქსნის ერისთავის – რევაზის მეუღლეა.

გიულდენშტედტისეულ პრინცესების ჩამონათვალში 6 ქალიდან ყველაზე უმცროსი ანასტასიაა. იგი დაბადებული უნდა იყოს 1769 წელს.

ცნობილია, რომ ერეკლე მეფის დედინაცვალს თეიმურაზის ქერივს ანახანუმი ერქვა. ის 1772 წლისთვის ცოცხალია. ასევე ანას სახელის მატარებელია ერეკლეს და, რომელიც არის ემიკალაბაშის, კამერჰერისა და თავადის დიმიტრი ორბელიშვილის მეუღლე (დაიბ. 1722 წ.) ძნელი სათქმელია თუ ვისი პატივისცემის გამოსახატავად დაარქვეს სამეფო კარზე ბავშვს ანასტასია. ერისთავიანთ საოჯახო ჩანაწერები – „ამბობენ, რომ როცა ანასტასია დაინიშნა რევაზ ერისთავზე, მეფე ერეკლე ძალიან უარზე იყო, რადგან რევაზ ერისთავი მონაწილე იყო შეთქმულებისა და თავის ქალს ხელი ააღებინა დაინიშნულზე. როცა მეფე ერეკლე ჰკედებოდა, უთხრა თავის ქალს, ანასტასიას: შენი ჯავრი მიმყვებაო, შვილო, რა გიყოვო“. „რევაზს აპატიე. მამაჩემო, – მიუგო ანასტასიამ. მეფემ აპატია და ჯვარი დაინერეს, მაშინ რევაზი იდგასოფ. ოძისს...“ (ქლმ, ხელნაწერთა განყოფილება, 13257ბ).

როგორც ცნობილია, ქსნის ერისთავების საგვარეულოს ერთ-ერთი შტო დათუნადან (გიორგი XI-ის სიძე) მომდინარე გიორგი ყულარალასის შტოა, მისი უფროსი ვაჟია – რევაზი. გიორგი ყულარალასის ორგულობა მეფე ერეკლესადმი საქვეყნოდაა ცნობილი, რის გამოც მეფემ 1777 წელს გააუქმა ქსნის საერისთავო. აღნიშნული ქმედების შემდეგ დაუძინებელ მტრად მოეკიდნენ ერისთავები სამეფო კარს.

ჩვენთვის კარგად ცნობილი ალ. ორბელიანის სიტყვებით, რომ ვთქვათ: – „მეფეს ირაკლის მეორესა ასე გაუჭირეს ამ ერისთავიანთ, რომ მოთმინებისაგან გამოიყუანეს რომელმაც იმათ მამულები ჩამოართო ... ნამეტნავად გიორგი იესეს ძე და ელიზბარ ყულარალაზის ძე ქსნის ერისთავის შვილები, თვინიერ რევაზისა. ის რევაზ დიდი კეთილი და მართალი და პატიოსანი კაცი იყო და მეორეც ამისი უნცროსი ძმა ლუარსაბიც არ ერია. იმათ გუარში თა გიორგი იესეს ძე და თა ელიზბარ გიორგი ყულარალაზის ძე ქსნის ერისთავები ... ის ორნი უფრო მომატებულად უპირველესი იყვნენ და დაფარვით

მოქმედნი პირნი მეფის ირაკლის დამხობისა. არც ხომ სხუები აკლებდნენ, მაგრამ ეს ორნი უფრო მომატებით... ეს ორნი ძალიან ენერგიის კაცები იყვნენ და ძალიან ხასიათიც ჰქონდათ მცდელობაში. მაგრამ შესაწუხებელი ეს არის, რომ მეფის ირაკლის დამხობასთან მეფე გიორგიც იმას ჩაჰყუა და მთელი საქართველოც (კაკაბაძე 1914: 53). მიუხედავად მეფისადმი ქსნის ერისთავების მძაფრი დაპირისპირებისა, ამ ორი საგვარეულოს წარმომადგენლებს შორის მაინც ხდებოდა პოლიტიკურად ანგაჟირებული ქორწინებები: 1798 წელს ანასტასიას და გიორგი ყულარალასის ვაჟის – რევაზის, 1808 წელს გიორგი იესეს ძისა და გიორგი XII-ის ქალიშვილის გაიანესი, ასევე საგულისხმოა 1795 წელს გ. ყულარალასის უმცროსი ასულის – ანას და ფარნაოზის – ერეკლე II-ის ვაჟის ქორწინება.

ანასტასია ბატონიშვილს და რევაზ ქსნის ერისთავს შეეძინათ 4 შვილი. I. შალვა (1797-1894) – მეუღლე ეკატერინე ორბელიანი, II. ბიძინა (1800-1876) – მეუღლე თამარ მელიქიშვილი, III. თამარი (მარიამი) (1805-1848) – შერმაზან აფხაზის მეუღლე, IV. გიორგი (ატამანი) (1812-1891) – მეუღლე ანა არლუთაშვილი. ანასტასია 1814 წელს დაქვრივდა. მისი მეუღლის რევაზის საფლავის მარმარილოს ქვა, რომელიც მდებარეობს იკორთის ტაძრის თაღებქვეშ იუნყება:

„თ-ა რევაზ გიორგის ძე ქსნის ერისთავი მეუღ -
ლე, მეფის ირაკლის ასულის ანასტასიასი.
გარდაიცვალა 1814-ს
წელსა მარტში. 61-ის
წლისა“.

სამი წლის დაქვრივებულმა ანასტასიამ აღძრა საქმე მისთვის მიუცემელი მზვითვის ნაცვლად ერთდროული ფულადი დახმარების აღმოჩენის შესახებ. 1818 წელს ალექსანდრე I-ის ბრძანებით ანასტასიას მისცეს 4250 მანეთი. საქართველოს „განგვირგვინების“ შემდეგ იმავე იმპერატორის დაჟინებული მოთხოვნით დაიწყო საქართველოდან სამეფო ოჯახის წევრების რუსეთში გადასახლებისა და მათი პრორუსულად განწყობის პროცესი. ერეკლე მეფის ქალებს მამის ძღვევამოსილების ამბები ჯერ კიდევ ახსოვდათ. ისინი ღირსეული მშობლების მაღალი ტრადიციების მატარებლები იყვნენ, მაგრამ მათი ასპარეზი პოლიტიკურ სარბიელზე თვითმპყრობელურმა რუსეთმა მინიმუმამდე დაიყვანა. მდგომარეობა 1803 წლის შემდეგ, რაც დარეჯან დედოფალი რუ-

სეთში გადაასახლეს, უფრო გართულდა. ქსნის ერისთავების რძალი ანასტასია ბატონიშვილი 1825 წელს პეტერბურგში მიემგზავრება და თან მიჰყავს სასწავლებლად უმცროსი ვაჟი, მეხუთე კლასის მოწაფე – გიორგი. დედა-შვილი 3 სექტემბერს გაემგზავრნენ თბილისიდან, მათთან ერთად პეტერბურგს წავიდნენ დავით ჯორჯაძე და ესტატე თარხნიშვილი. ანასტასიამ გიორგი მიაბარა იუნკერთა სკოლაში, იგი დააყენეს ვახმისტრად. მონაწილეობდა პოლონეთის აჯანყების ჩახშობაში, სადაც მიიღო კორნეტის ჩინი და მედლები. მონაწილეობდა 1832 წლის ქართველთა შეთქმულებაში. არ დაუპატიმრებიათ. „ამ შეთქმულების უფრო მაყურებელი იყო, ვიდრე მონაწილე“. 1852 წელს კავკასიის კაზაკთა ჯარის ატამანია. ამიტომ მას მეტსახელად ატამანი შეარქვეს. 1881 წელს გიორგიმ მიიღო კავალერიის გენერლობა. მისმა შვილმა ზაქარიამ მამის სურვილის თანახმად საკუთარი მამულის ნაწილი შესწირა ოძისის სასოფლო-სამეურნეო სკოლას, რომლის დაარსების ინიციატორებიც თვითონ იყვნენ.

ანასტასიამ პეტერბურგში 13 წელი დაჰყო. ის საქართველოში დაბრუნებულ შვილებს და შვილიშვილებს ყურადღებას არ აკლებდა, აქტიურად უგზავნიდა წერილებს და ოძისში მცხოვრებ შალვას და ბიძინას არიგებდა, რომ – „არ ჰქონდეთ გაყრის დროს უსიამოვნება, ასევე უფროს შვილიშვილს – ქეთევანს (ელიზბარ ერისთავის მომავალ მეუღლეს) უგზავნის პოპლინისა და ბლონდის საკაბეს. მისივე გამოგზავნილი ღვთაების დიდი ხატი უკიდიათ კედელზე კარაღეთის სასახლეში მის შვილებს.

პეტერბურგში მკაცრი კლიმატის გამო ანასტასია ბატონიშვილს ავადმყოფობა გაუთუღდა. 1837 წლის 19 იანვარს თავის დას თეკლას სწერს – „ერთი თვეა ავათა ვარ სიცხით, მჭვლით და პირიდან ნახველის სისხლის დინებით. თქვენ რძალს მარიამს ვერ მოვწერე ფიქრში თქვენ დასთან არ წამოსცდეს მეთქი. წურავისთან ბრძანებთ ბარბარეს მეტთან. ჩემმა თამარმა არ შეიტყოს. დანვრილებით შემდგომში მოგახსენებთ“ (ქლმ, ხელნაწერთა განყოფილება, ფ. S-1631).

ქსნის ერისთავების რძალი – ანასტასია გარდაიცვალა 1838 წელს. დაკრძალულია პეტერბურგის ალექსანდრეს ლავრის ეკლესიაში. საფლავის ქვაზე გაკეთებული წარწერის მიხედვით ბატონიშვილი დაიბადა 3 ნოემბერს 1763 წელს, გარდაიცვალა 17 მაისს 1838 წელს.

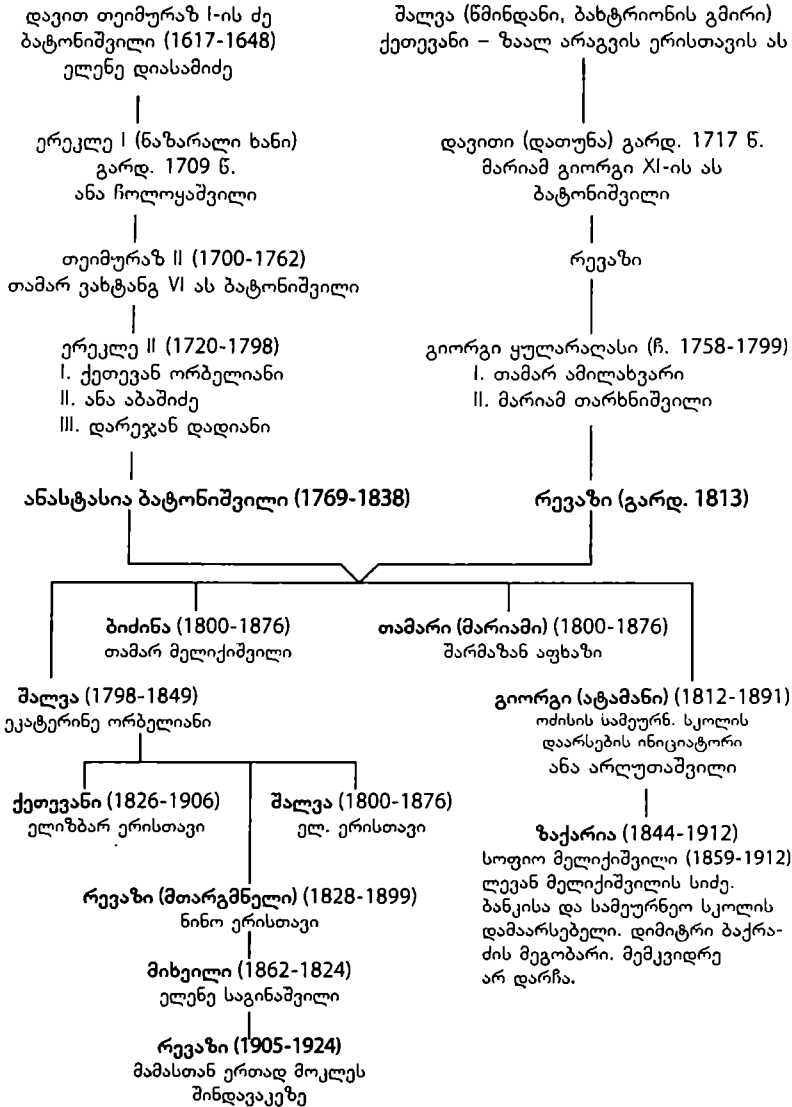
ეპიტაფიის მიხედვით გამოდის, რომ ანასტასია გათხოვილა 35 წლის, რაც ეწინააღმდეგება იმდროინდელი სამეფო კარის დაუნერეულ კანონს. ცნობილია, რომ მეფის ასულების გათხოვებას არეგულირებდა სპეციალურად ამ საქმისთვის მიჩენილი ადამიანების ჯგუფი. მშობლების მითითების კვალდაკვალ. კიდევ ერთი გარემოება, რომელიც ეწინააღმდეგება ანასტასიას დაბადების თარიღად 1763 წლის მიჩნევას, გახლავთ გერმანელი მოგზაურის ცნობა ქართველ პრინცესებზე, კერძოდ ანასტასიაზე, რომელიც 1772 წელს 3 წლის ყოფილა.

აღნიშნულიდან გამომდინარე ვფიქრობთ, რომ ანასტასია ერეკლე მეფის ასულის დაბადების წლად მიჩნეული უნდა იქნეს არა 1763 წელი, არამედ 1769 წელი.

როსტომ ბიბილური – ქვენიფნეველი. პირველი ერისთავი

ანასტასია ბატონიშვილისა და რევაზ ერისთავის გენეალოგია

ნინო თორნიკეს ასული ერისთავი ჯამბაყურ-ორბელიანისა

(1814-1887)

ნინოს მშობლები – მამა თორნიკე (ალექსანდრე) იესეს ძე ერისთავი და დედა – ბარბარა ივანე მუხრანბატონის ასული (ერეკლე II-ის შვილიშვილი) ცხოვრობდნენ ქსნის ხეობის სოფელ ლამისყანაში. თორნიკეს პაპა იესე ყულარაღასი იყო შვილიშვილი შალვა წამებულისა, ხოლო თორნიკეს ბებია ქეთევანი – სიონის ტაძრის აღსავლის კარის ფარდის შემქმნელი.

თორნიკესა და ბარბარეს ჰყავდათ ორი ქალიშვილი: ელენე – გათხოვილი რუს გენერალ პოპოვზე და მეორე ქალიშვილი ნინო – ივანე თამაზის ძე ჯამბაყურ-ორბელიანზე. თორნიკე ერისთავი ცნობილი სამხედრო პირი გარდაიცვალა 81 წლის ასაკში 1860 წელს მაიორის ჩინით. დაკრძალულია სამთავისის ტაძარში. დასაფლავებისას სიტყვა წარმოთქვა სამთავისის მღვდელმა ფილიმონ კარბელაშვილმა.¹

ლამისყანა ქსნის ხეობის ერთ-ერთი ულამაზესი სოფელია, შემკული ბალეენახებით, სახნავ-სათესით, სათიბ-საძოვრებითა და ჭალებით. იგი აღმოსავლეთი კიდეა შინდავაკისა.

ხეობის ჩამკეტი, ამ მოხერხებულ ადგილს ერისთავებმა გაბატონებისთანავე მიაქციეს ყურადღება. სტრატეგიულ გორაზე, რომელიც ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაში იყო დასახლებული XVIII საუკუნეში აგებენ დიდებულ ციხე-სასახლეს, აღნიშნულ ციტადელიდან კარგად ჩანს ქსნის ხეობის ბარის სივრცე, საიდანაც შესაძლებელია მისი გაკონტროლება ქსნის ციხიდან ახალგორამდე. სამი მხრი-

¹ ქართული საეკლესიო გალობის ერთ-ერთი გადამრჩენი. ცნობილი სასულიერო მოღვაწეებისა და მგალობლების კარბელაშვილების თვალსაჩინო წარმომადგენელი. მოგვიანებით ხუთი ძმა კარბელაშვილი საქართველოს მართლმადიდებლურმა ეკლესიამ წმინდანად შერაცხა.

დან კონუსური ფორმის გორაზე მდებარე ლამისყანის ციხე-სასახლე შედგება: ორიარუსიანი გალენის და მასში მოქცეული ოთხი მრგვალი კოშკის, გალენის გარეთ, იქვე ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე წმ. გიორგის სახელობის კარის ეკლესიის, მარნისა და სხვა სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობათა ნაშთებისა და ორსართულიანი ქვითკირით ნაგები სასახლისაგან.

რადგან ვაჟი არ ჰყავდა თორნიკემ ლამისყანის სასახლე თავის უმცროს ქალიშვილს – ნინოს, 1845 წელს ივანე თამაზის ძე ჯამბაკურ-ორბელიანთან¹ ჯერისწერის შემდეგ მზითვში გადაუღოცა, ხოლო უფროსმა ქალიშვილმა – ელენემ, რომელიც ცოლად გაჰყვა ყირიმელ თავადს გენერალ-მაიორ პოპოვს, მშობლებისაგან მამულების ნაცვლად ფულადი თანხა მიიღო.

„თორნიკე ერისთავმა 1845 წელს ივნისში თავის უფროს ასულთან მაშინ უკვე ქვრივ ელენე პოპოვასთან ერთად შეადგინა ანდერძი, რომლითაც თავის მემკვიდრედ დაასახელა უმცროსი ასული ნინო და თავისი კუთვნილი ქონება, იესე იესეს ძე ერისთავისაგან წილად ნარგები მას უბოძა“ (ცუცნაშვილი-ფა-ვლენიშვილი 1997).

შეუღლებულ წყვილის მფლობელობაში მოექცა გორისა და დუშეთის მაზრების 26 სოფელში მოსახლე 790 სული გლეხი. გაგვიჭირდება სიმართლის დადგენა იმის თაობაზე, თუ ვისი აგებულია ჩვენამდე მოღწეული ლამისყანის სასახლე, შესაძლებელია სიძე-სიმამრის თორნიკესა და ივანეს ერთობლივი მოქმედების შედეგია. ჯამბაკურ-ორბელიანების ორი თაობა 80 წლის მანძილზე სარგებლობდა ერისთავების ციხე-სასახლით და ამიტომაც ისტორიაში შევიდა როგორც ორბელიანების სასახლე. საფიქრებელია ამ გარემოებას ხელი შეუწყო ჩვენმა დიდმა მეცნიერმა ივანე ჯავახიშვილმა და მის მიერ დამკვიდრებულმა ტერმინოლოგიამ.

ერისთავების ასულმა ნინომ ივანე ჯამბაკურ-ორბელიანს ორი ვაჟი ალექსანდრე და გიორგი შესძინა. სამწუხაროდ უმცროსი ვაჟი ექვსი წლის ასაკში გარდაეცვალა და ეს უმდიდრესი ოჯახი ერთი ვაჟის – ალექსანდრეს იმედად დარჩა.

დედისერთა თავადიშვილმა ალექსანდრემ ჩინებული განათლება მიიღო. მშობლების ხელშეწყობით 25 წლის ასაკში ცოლად შეირთო თავისივე მოგვარე მარიამ ვახტანგის ასული ჯამბაკურ-ორბელიანი. პატარძალს ჯერის წერისას

¹ ივანე იყო ძმა მამუკა (მაკარ) ჯამბაკურ-ორბელიანისა. ეს უკანასკნელი მეუღლეა გიორგი „სენატორის“ ქალიშვილის ქეთევანისა, რომელსაც ერთ ხანად ეკუთვნოდა იკოთის სასახლე.

დედამთილმა ნინო ერისთავმა ატენის მამული აჩუქა, სადაც ედგათ კლდეში ნაკვეთი მშვენიერი სახლი, რომლის არქიტექტორიც თავის დროზე თორნიკე ქსნის ერისთავი ყოფილა. სასახლე ედგათ აგრეთვე თბილისში ნიკოლოზის ქუჩაზე (საბჭოთა პერიოდში კალინინის ქუჩა), ამჟამად ივ. ჯავახიშვილის ქუჩა № 66. ამ დროისთვის ალექსანდრეს უკვე დაემთავრებინა პაუზების კორპუსი და ჩრდილოეთ კავკასიაში თავად ლევან მელიქიშვილთან ადიუტანტად მსახურობდა. შემდეგ დიდმა მთავარმა მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვმა თავის სამსახურში აიყვანა. სამხედრო კარიერა გენერალ-მაიორის ჩინით დაასრულა. შემდგომ გახდა თბილისის თავად-აზნაურთა ხელმძღვანელი. გარდაიცვალა 1919 წელს, დაკრძალულია კუკიაზე.

მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანი უაღრესად განათლებული და დიდსულოვანი ადამიანი გახლდათ. მისი როლი ქართული საზოგადოების აღზრდა-განათლებაში და ერის კულტურულ წიაღსვლების გააქტიურებაში ძალზე დიდია. მამამისი ვახტანგ ვახტანგის ძე ჯამბაკურ-ორბელიანი გახლდათ ერეკლე II-ის შვილთაშვილი. მარიამის მამის ძმა ალექსანდრე (პუპლია) ორბელიანი გახლდათ საზოგადო მოღვაწე, მწერალი და 1832 წლის შეთქმულების ორგანიზატორი ელიზბარ ერისთავთან და სოლომონ დოდაშვილთან ერთად.

ნინო ერისთავის რძალი მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანი აქტიური წევრი იყო საქართველოში წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა. ის სამ ათეულ წელზე მეტი ხელმძღვანელობდა სათავადაზნაურო სკოლის კომიტეტს.

1906 წ. მისი მცდელობით და მოგროვილი თანხით გაიხსნა მშობლიურ ენაზე პირველი ქალთა სკოლა. აგრეთვე დიდი დახმარება გაუწია მან ილია წინამძღვრიშვილს საგურამოში სასოფლო-სამეურნეო სკოლის გახსნაში. მარიამმა სოფელ ატენში დედამთილისაგან ნაჩუქარ მამულში გაახსენებინა სამეურნეო სასწავლებელი. მას ჰყავდა სტეპენდიანტები ქართულ ვაჟთა სკოლაში და საზღვარგარეთის უნივერსიტეტებში, იყო სამუსიკო სასწავლებლის კომიტეტის წევრი. 1876 წ. მოაწყო ლამისყანის პირველი დაწყებითი სკოლა, რომლის ერთადერთი მასწავლებელი თავად იყო. მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანი თავგამოდებით გვერდში ედგა ივანე ჯავახიშვილს ქართული უნივერსიტეტის დაარსების საქმეში. სწორედ მომავალი უნივერსიტეტის შენობის გეგმა შვედეთიდან მარიამმა ჩამოიტანა.

სამწუხაროდ ალექსანდრეს და მარიამს მემკვიდრე არ ჰყავდათ, მაგრამ მათ სახლს არ აკლდა არც ბავშვების ჟრიაში და არც ნათესავ-ახლობელთა და მოწინავე ინტელიგენტთა სტუმრობები. XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე

ცნობილი იყო ორბელიანთა სასახლის სალონი სადაც თავს იყრიდნენ ცნობილი მოღვაწენი. ორბელიანებთან დაიარებოდნენ და დროდადრო ცხოვრობდნენ ვახტანგ ორბელიანი, ივანე ჯავახიშვილი, რომელსაც ცოლად ჰყავდა მარიამის ძმისშვილი ანასტასია ნიკოლოზის ასული ორბელიანი, ცნობილი კრიტიკოსი კიტა აბაშიძე – ივანე ჯავახიშვილის ქვისლი და სხვა. ამ სახლში იყო ორბელიანების მდიდარი ბიბლიოთეკა, სადაც 1913 წ. მათმა სიძემ ივ. ჯავახიშვილმა მიაკვლია „ქართლის ცხოვრების“ ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერთა შორის უძველესს, რომელიც გადაწერილია ალექსანდრე კახთა მეფის მეუღლის დედოფალ ანას ბრძანებით XV ს. II ნახევარში და ცნობილია „ანასეული ქართლის ცხოვრების“ სახელით.

ნინო თორნიკეს ასულ ერისთავის მიერ დაკვალიანებულ და ცხოვრების გზაზე დაყენებულ უშვილო, მაგრამ წინაპართა ტრადიციების გამგრძელებელმა ალექსანდრე და მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანებმა ერისთავებისეული სასახლე სიკეთის, სამშობლოზე ზრუნვისა და კულტურულ-საგანმანათლებლო კერად აქციეს. ორბელიანები გამოდიოდნენ დევიზით: „სოფლის გლეხობა მემამულემ კი არ უნდა შეაფინოროვოს, არამედ უნდა იცავდეს და მათზე ზრუნავდეს“. რუსეთის კოლონიად ქცეულ საქართველოში არ ყოფილა რაიმე საჭირობო-ტო ეროვნული, მამულისთვის სასიკეთო საკითხი, რომლის გადაჭრაში მარიამს მეუღლის ხელშეწყობით არ მიეღოს მონაწილეობა. ამიტომაც ითქვა და დაინერა მასზე: „ეროვნული საქმის კეთება მისი ცხოვრების წესი იყო“.

თბილისის ბინაში მათთან დიდი სანათესაო ცხოვრობდა (ორბელიანები ზაფხულს ლამისყანაში ატარებდნენ, ზამთარს – თბილისში) – მარიამის ძმისშვილები თავისი ოჯახებით და თავისი შვილიშვილებითაც კი. ჯამბაკურ-ორბელიანებთან ცხოვრობდა მიხეილ რჩეულიშვილი. სწორედ მათ სახლში დაიბადა ყველასათვის საყვარელი მწერალი გურამ რჩეულიშვილი. იგი იყო მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანის ძმისშვილის მულის შვილიშვილი. აქედან გამომდინარე, გამორჩეულად ხაზგასასმელია სიკეთე ორბელიანებისა, რომელიც ასე შორს გასულ შტოებსაც სწვდებოდა.

მიუხედავად ასეთი დამსახურებისა 89 წლის მოხუცის თხოვნას პერსონალური პენსია მიეცათ უარი უთხრეს. ასევე უარი უთხრეს მას უკანასკნელ თხოვნაზე – დაეკრძალათ სიონის ტაძარში, თავისი მამისა და ქმრის ოჯახის აკლდამაში. ნინო ერისთავის საყვარელი რძალი, ჩამომავალი შალვა

და ელიზბარისა და ბაგრატიონებისა, გარდაიცვალა 1941 წ. 23 აგვისტოს, დაკრძალულია კუკიაზე, დაუფასებელი და პატივმიუგებელი ქართველობისაგან.

ორბელიანების სასახლეში მისი ბოლო მფლობელი მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანი ცხოვრობდა 1924 წლამდე. მისი იქ ბოლო ორი წლის ყოფნის პარალელურად მათ სასახლეში მოთავსებული იყო სახალხო კომუნა, შემდეგ სოფლის აღმასრულებელი კომიტეტი, კოლმეურნეობის გამგეობა და სხვადასხვა საბჭოური სამსახურები. გასული საუკუნის 80-იან წლებიდან სასახლეში მოეწყო ჯამბაკურ-ორბელიანების სახლ-მუზეუმი, სწორედ მუზეუმის და მისი ხელმძღვანელობის სოფიკო ცუცნაშვილი-ფავლენიშვილის დამსახურებაა ციხე-სასახლისა და მისი ისტორიის შენახვა-შენარჩუნება მომავალი საქართველოსთვის.

წინო თორნიკეს ასულ ერისთავზე შემონახულ მწირ მასალას ავსებს უცნობი ქართველი მხატვრის მიერ შესრულებული პორტრეტი, რომელიც ინახება საქართველოს სახელმწიფო ხელოვნების მუზეუმში.

XIX საუკუნის პირველი ნახევრის თბილისური ფერწერული სკოლის ადრეული ეტაპის ნაწარმოებთა შორის მეტად ყურადსაღები ჩანს ერისთავიანთ ასულის პორტრეტი. ცნობილია მისი შესრულების თარიღი – 1829 წელი. უჩვეულოა ფერწერის თავისებური მხატვრული ხედვა, სურათის კომპოზიციური გადანწყვეტა, ფიგურისა და ფონის ურთიერთ დაკავშირება.

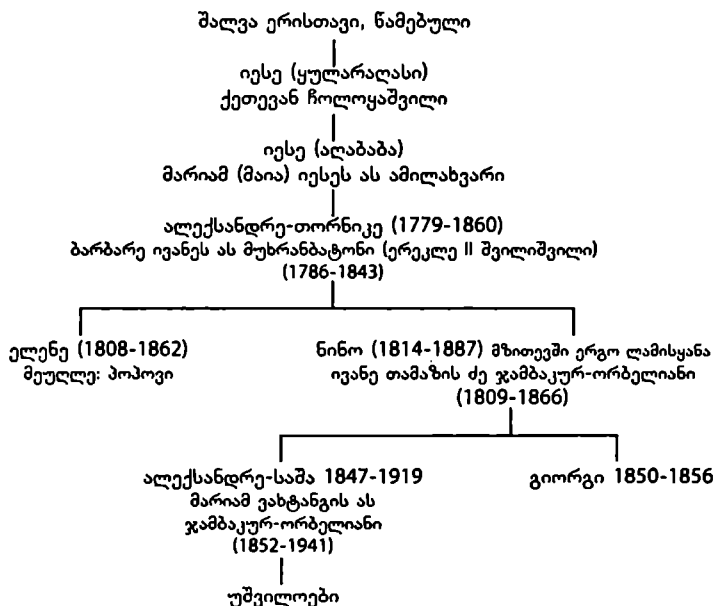
სრულიად ახალგაზრდა 15 წლის ქალი, მდიდრულად მორთული სამოსით, მთელი ტანით, შორეული პეიზაჟის ფონზეა გამოსახული. ზურგს უკან გადადებული ორი ნაწნავი, წითელი კაბა, წელზე შემოჭერილი ქამარი სურათში გარკვეულ რიტმს ქმნის. მარჯვენა ხელით დოინჯშემოყრილი, შებრუნებული მტევნით თეძოზე დადებული, ხოლო მარცხენა ხელი მცირე ზომის წინ განვდილი ყვავილით. მაღალი, მომრგვალებული ფორმის ქუდი აგვირგვინებს ქალის სახეს.

პორტრეტის მთლიან გადანწყვეტაში არსებითი ფუნქცია ეკისრება ქალის სამოსის ორნამენტულ მორთულობას. მდიდრულადაა მორთული ქალის გულმკერდი. შიდა თეთრი კაბის გულისპირი მთლიანად დაფარულია ძვირფასი თვლებით. მოჭედილი ფოთოლთა რიგით. წითელი ფერის კაბის კალთებს მიუყვება ოქროსფერი ფოთლოვანი არშია. გარდა ამისა ქალი შემკულია უამრავი სხვა სამკაულითა და მოსართავით.

პორტრეტის კოლორიტი ნათელი და საზეიმოა. ამგვარად ნინოს სახე, ირანული - ყაჯართა მხატვრობის გარკვეული გარეგნული ზემოქმედების მიუხედავად, მკვეთრად ინდივიდუალური და განუმეორებელიც კია.

პორტრეტის ანალიზიდან გამომდინარე შეიძლება გამოითქვას მოსაზრება თვით მხატვრის პიროვნებაზე. იგი აუცილებლად პროფესიონალი, მაღალი მხატვრული გემოვნების მქონე, თბილისური მხატვრული სკოლის ერთ-ერთი უცნობი ქართველი შემოქმედი უნდა ყოფილიყო. თვითონ ნინო თორნიკე ქსნის ერისთავის ასულის პორტრეტი სხვადასხვა ნაკადების შედუღებით, ტიპიურ ეროვნულ, ქართულ ნიადაგზე წარმოშობილ მოვლენად გვესახება.¹

ნინო თორნიკეს ასული ქსნის ერისთავის გენეალოგია

¹ ნინო ქსნის ერისთავის პორტრეტის ანალიზისთვის გამოყენებულია მაია ციციშვილის ნარკვევი (ციციშვილი 1991: 5-18).

მარიამ და ეკატერინე ივანე ქსნის ერისთავის ასულები

ბახტრიონის აჯანყების გმირების, წმინდანებად შერაცხულ შალვა და ელიზბარ ერისთავთა შთამომავალ, იესე ყულარალასიანთ გენეტიკური შტოს მატარებელთა სამფლობელოა სოფელი ქვეში. ქართლის ამ შუაგულ სოფელში (გორიდან 15 კმ-ში) მცხოვრებ ივანე (იოანე, ნინია) ელიზბარის (1741-1826)¹ ძე ქსნის ერისთავისა (1786-1851) და კონია (ნათლობის სახელი თინათინი) გიორგის ასულ ამილახვრის (1801-1873) მრავალშვილიან ოჯახში აღიზარდნენ პოეტი ქალები – დები მარიამ და ეკატერინე ერისთავები. შეილეს ნინაპრებიდან გამოყოფილი ნიჭის გამოვლენაში დიდად დაეხმარა სწავლა-აღზრდის ოჯახური პრინციპები და ტრადიციები, მშობლების უმაღლესი არისტოკრატიული განათლება და მათი ინტერესი მწიგნობრობისადმი.

„დიდი ივანეს“ პოეტების ოჯახი ქვეშში გადმოსული ჩანს პატარა ლიახვის ხეობის სოფ. ბელოთიდან, რომელიც დევს მალრან-დვალეთის გზაზე. ქსნელ ფეოდალთა ეს ოდინდელი სამკვიდროს ერთი ნაწილი საერისთავოს გაუქმების შემდეგ, 1777 წლიდან, გადავიდა იულონ ბატონიშვილის (1760-1816) მფლობელობაში, თუმცა ქსნის ერისთავების უმცროსი შტო და მათთან ერთად ორბელიანებიც ბელოთის თემში ინარჩუნებენ ყმა-მამულებს.

ბელოთი ადრინდანვე იყო ცნობილი როგორც კულტურულ-საგანმანათლებლო კერა. XVIII საუკუნის 70-იან წლებში აქ მოღვაწეობდნენ თბილისელი მწიგნობრები იესე ბარათაშვილი (1728-1786) და სოლომონ მესხიშვილი (1742-

¹ მარი ბროსეს ცნობით, ელიზბარი გარდაიცვალა 75 წლის ასაკში 1813 წელს და აქედან გამომდინარე ის აცხადებს, რომ იგი დაბადებული ყოფილა 1738 წ. რაც ჩვენი აზრით არასწორია. ი. მეგრელიძე მიიჩნევს, რომ ელიზბარი გარდაიცვალა 75 წლისა 1826 წლის 13 აგვისტოს (მეგრელიძე 1963: 176-177).

1807), ხოლო იმავე საუკუნის დამლევს იოვანე ქართველიშვილი (მენაბდე 1962: 265). ამ ცნობილ მწიგნობართა გარემოცვაში ბელოთში პერიოდულად ცხოვრობდა გიორგი ყულარალასის შვილი ელიზბარი – „მელექსე“.

პოეტი ქალების პაპამ ელიზბარმა ერეკლე მეფესთან პოლიტიკური დაპირისპირების გამო მიატოვა ბელოთი და იმერეთს შეაფარა თავი. იგი გახდა სიძე მეფე სოლომონ I-ისა. სოლომონ II-ის გამეფებისთანავე იმერეთს ტოვებს და ბრუნდება ბელოთში. მეფის კარზე აღზრდილი 17 წლის „პატარა“ ივანე მამამ „მიაართვა თელავს ფარნაოზ ბატონიშვილს“. ამ უკანასკნელს ცოლად ჰყავდა ელიზბარის და. ივანე ერისთავი მამიდის ქმართან 1798-1801 წლებში დარჩა. იგი თავიდანვე დაინტერესებული ყოფილა ფილოსოფიური ლიტერატურით, ამიტომაც მას ვიცნობთ „ფილოსოფოსის“ და „სწავლულის“ სახელით. ივანე ფლობდა მდიდარ ბიბლოთეკას ძვირფას, ძველ ხელნაწერებთან ერთად. მისი მაღალგანსწავლელობის გამომხატველია პირად ბიბლიოთეკაში არსებული იოანე ბატონიშვილის ნათარგმნი ადამ ფერგიუსონის „მოძღვრება ზნეობითი ფილოსოფიი-სა“ (H-214), რომელსაც ამშვენებს თვით იოანეს მინაწერი:

„ბრწყინვალე თავადო, ერისთავო იოანე ელიზბარის ძევ. მესმა სურვილი და გულსმოდგინება ბრწყინვალეებისა თქვენისა აზნაურებითა ხელოვნებისა ჰსწავლათა და ამან მაიძულა ამა ნაშრომისა ჩემისა მორთმად თქვენდა, ვინაიდგან გისწავიესთ თქუენ წერილნი ფილოსოფიურნი...“ აღნიშნული წიგნი წარწერით ივანე ერისთავს გორში მიუღია იოანე ბატონიშვილის გარდაცვალებიდან ოთხი წლის შემდეგ – 1830 წელს.

ქართულ მჭერმეტყველებაში ყველესათვის ნაცნობი „დიდი ივანე“ (აკაკი წერეთელი მთელი თავისი სიცოცხლის მანძილზე ამ სახელით მიმართავდა), ცნობილი ბიბლიოფილი და თავისი დროისათვის დიდად განსწავლული პიროვნება ყოფილა. აგრეთვე იყო მონაწილე იმ ეროვნული შეთქმულებისა რომელიც, 1832 წელს, მიზნად ისახავდა ქართული სახელმწიფოს დამოუკიდებლობის დაბრუნებას.

სოფ. ქვეშში ივანეს ოჯახთან მეგობრულ ურთიერთობაში იმყოფებოდნენ იმდროინდელი ინტელიგენციის თვალსაჩინო წარმომადგენლები: გიორგი ერისთავი, სვიმონ მაჩაბელი, ალ. ჭავჭავაძე, ირაკლი შანშიაშვილი, გიორგი იესეს ძე და ზაქარია ერისთავები, ისაკ თუმანიშვილი და სხვები.

მეუღლე ივანე ერისთავისა თინათინი (კონია) გიორგი ამილახვრის ასული „დიდი მოყვარული და დამფასებელი იყო ქართული მწერლობისა. ეს უკანასკ-

ნელი ცნობილია როგორც გადამწერი და უკვე მსცოვანიც გატაცებული იყო მნიგნობრობით".

ნახევარ საუკუნეს გადაცილებული ქალბატონი კვლავ დაუზარელად მოღვაწეობდა სოფ. ქვეშში. ზოგიერთი თავადის ქალივით მხოლოდ ბალ-მასკარადებზე არ დადიოდა და არც ნათესავებში მომბაზრებელი წვეულებების გამო „ლაფი-ტოპიაობდა“, როგორც აკაკი წერეთელი ამბობდა ზოგიერთ უსაქმურად მოარულ თავადებზე. კონია ერისთავს 1875 წელს გადაუწერია 477 გვერდიანი წიგნი, კრებული „წმინდისა და ნეტარისა მამისა ჩვენისა მაქსიმეს ცხოვრება და მოქალაქეობა“. წიგნს ბოლოში ერთვის ანდერძი: „სრულ იქმნა შეწევნითა ღვთისათა წიგნი ესე წელსა ჩვენ-სა კნენა კონია ერისთავისაგან, რომელიც ვიყავ ამ წიგნის წერაში ხნისა ორმოცდამეხუთმეტეში და მყვანდა სამნი ძენი და ექვსი ასული და ერთიც შვილიშვილი“ (ხეც, H-208).

საქართველოს ცენტრალურ საისტორიო არქივში დაცულია თეიმურაზ ბატონიშვილის „საქართველოს ისტორია“ შემდეგი მინაწერით: „აღწერილ არს წიგნი ესე ქართლის ცხოვრება ხელითა კნენა კონია ერისთავისაგან, ამილახვრის ასულისაგან. ქართლის ცხოვრება ესე ვინც წაიკითხოთ, შენდობა უბრძანეთ და, თუ რაიმე შეცდომა ნახოთ, ნუ მწყევთ, ამისთვის რომ ვიყავ წლისა სამოცდა მესამისა და თვალთაც მაკლდა და ამისთვის მომიტევეთ. წელსა ჩვენსა ოკდომბრის კდ-სა დღესა ქვეშისა სოფელსა“ (სეა, კოლექცია 144. ბ. №33).

გაზეთ „ივერიაში“ გამოქვეყნებული ერთი წერილი ნათელს ფენს ივანე „ფილოსოფოსის“ შვილების აღზრდა-განათლებას. მის მრავალ შვილთაგან ერთი ანა გათხოვილი იყო კიაზო არაგვის ერისთავზე და ცხოვრობდა სოფ. ქისტაურში. სწორედ ანას ოჯახის სტუმრობას საეკლესიო მუზეუმში, იუნყება გაზეთი: „გუშინ 8 დეკემბერს საეკლესიო მუზეუმში დაათვალიერა არაგვის ერისთავის სახლობამ დიდად პატივცემულ კნენა ანნას, ქსნის ერისთავის იოანეს ასულის, მოთავეობით. კნენა ანამ გასინჯა მუზეუმის ძველი და წმინდა წიგნები, სასოებით ემთხვია წმინდა ნაწილებიანს ხატებს, წიგნებს დავით დიდის კურაპალატის (1001 წ.) ჯვარს, წაიკითხა ზოგიერთი ძველისძველის, მე-IX-X სს. გადამწერილი წიგნები და მუზეუმს შემოსწირა ორი ხელნაწერი – დავითნი XIV საუკუნის და ტყავზე ნაწერი სვინაქსარი. დამსწრენი გააკვირვა კნენა ანნას მრავალგვარმა ცოდნამ. პატივცემული თავადის იოანეს ასულს ანნას ზედმიწევნით სცოდნია ქართული ძველი ქსოვა-კერვის ხელოვნება, ყოველ-

გვარი ხუცურის კითხვა, ქორონიკონ-კინკლოსის გამოთვლა, ქართული ძველი მწერლობა. კნენა ანნას ქონია ბევრი ძველი ხელნაწერები" (გაზ. „ივერია“, 1902 წ., №264).

პოეტების ოჯახის უფროსი, ივანე ერისთავი, გარდაიცვალა 1851 წლის 15 დეკემბერს. დაკრძალულია საგვარეულო სასაფლაოზე – იკორთაში. მის საფლავის ქვას ამშვენებს მეგობრის სვიმონ მაჩაბლისეული (ივანე მაჩაბლის პაპა) ეპიტაფია: „იყო მანათობელი კერძოისა ამისა ქართველთა მემამულეთა შორის უპირველესი ბრძენი და განმარტებელ საღმრთოისა წერილისა და ფილოსოფურთა საგანთა, მტკიცედი მცველსა საღმრთოთა მცნებათა და მოყვარულ მოყვასთა თავისთა უკანასკნელ ჟამამდე მყუდროდ გამატარებელ დროისა სახლსა შინა თავისსა ნუგეში და სასოება საყვარელს მეუღლისა, სამთა ძეთა და შვიდთა ასულთ, რომელთაცა ქრისტიანებრივის სწავლით აღზრდიდა და უტევა ესენი დაუღვენელსა ვაებასა შინა" (ქართული პოეზია 1978: 477).

ივანე და კონია ერისთავების ცამეტ შვილთაგან სამი მცირეწლოვანი გარდაიცვალა, დარჩენილი ათი შვილიდან ორმა ქალიშვილმა როგორც ზემოთ ავლენიშნეთ პოეტობას მიჰყო ხელი. სწორედ ივანეს ქალიშვილებზე მარიამზე და ეკატერინეზე წერდა აკაკი წერეთელი: „ამ ორმოცდაათი წლის წინათ გავრცელდა ხმა საქართველოში, რომ დიდი ივანე ერისთავის ქალები მშვენიერად გამოზრდილნი არიან, საღვთო-საეროში განაფულნი და ზედმინეწით იციან პლატონის ფილოსოფია, რიტორება, არისტოტელეს კათეგორია და სხვანი და სხვანი" (ყურნ. „კვალი“, 1891 წ., №14).

მარიამი (1834-1859)

მიუხედავად თავადური წარმოშობისა, ნიჭის, სიმდიდრისა და სილამაზისა „დიდი ივანეს“ პოეტი ქალები უიღბლონი აღმოჩნდნენ, მარიამი სრულიად ახალგაზრდა გარდაიცვალა. ხანმოკლე სიცოცხლის ორი წელი უსინათლოდ ცხოვრობდა. ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმში დაცულია მისი ლექსის ხელნაწერი, იგი ერთადერთია, რომელიც პოეტის სიცოცხლეში

დაიბეჭდა ჟურნალ „ცისკრის“ 1857 წლის №9-ში. ლექსის სათაურია: „კნიაჟნა მარიამ იოანე ერისთავის ასულმა დაუწერა ეს ქება როდესაც ორის წლის დაბრმავებული მოარჩინა გორიჩ ტერყალაქაროვმა“ (ქლმ, ხელნაწერთა განყოფილება, ბ-7980) ნაწყვეტი აღნიშნული ლექსიდან:

„უვერცხლოდ ნებით ნიჭი ეგე გაქვს მკურნალობის,
რომლით გამსგავსე წმინდას კოსმას სულით განბრძნობილს,
ან წამის ყოფის მეც კურნება ორი წლის ბრმობილს
მომფინე ძალი სოფლის ხილვის ვით ახლად შობილს“.

ახალგაზრდა პოეტი ქალის შემოქმედებიდან გამორჩეულია პათეტიკურობით აღსავსე ლექსი „იკორთა“:

„ტაძარო! შენში ჩანყობილნიც გვითხრობენ ქვანი,
რომ იყვნენ ჩვენნი წინაპარნი მტკიცე მოსავნი.
და შენთა ამა იატაკცა თვალთ მნახავნი,
ჰცნობენ აქ ბრწყინვენ მონამენი ქსნის ერისთავნი,
ვით ორნი მზენი ცის სამყაროს სხივ მიუღარენი,
ეგრეთა კრთიან და ანთიან აქ მდებარენი,
შალვა, ელიზბარ, მისთვის ერთად მოუღვარენი,
განჰფიზონ მადლი, განანათლონ ივერთ მხარენი“

(ჟურნ. „ცისკარი“ 1861, №9).

პოეტი ქალი მოხიბლულია დიდებული ტაძრის კედლებით და ეთაყვანება იქ დაკრძალულ „ცის სამყაროს ორ მზეს“ ორ წმინდანს, მამულისათვის შეწირულ ერისთავებს და ახმოვანებს მათ თავდადებას:

„მათ ხმლით დაეცვათ წმინდა სჯული და თვის მამულნი აქ მდინარებენ მათის სისხლის ის ნაკადულნი,

მათგან მორწყულნი მათნი მტვერნი ანცა ჰყვავიან, საყნოსად თვისთა შთამომავალთ სუნელთა ფშვიან“.

მარიამ ერისთავის შემოქმედებითი პროდუქტია „მარიამ გოლგოთაზე თხზულება ჯიუსტინიანისა პროზად და გალექსილი იოანე ერისთავის ასულის კნიაჟნა მარიამისაგან“, რომელიც დაიბეჭდა ჟურნალ „ცისკარში“ 1871 წლის თებერვლის ნომერში არა როგორც მარიამის, არამედ რატომღაც მისი დის ეკატერინეს ხელმოწერით.

მარიამის პოეტური ნიჭის დიდი დამფასებლები იყვნენ გიორგი ერისთავი, გრიგოლ დადიანი – „კოლხიდელი“, გრიგოლ ორბელიანი და სხვა ცნობილი

მოღვაწენი. მარიამ ერისთავის ლექსით მოხიბლული გრ. ორბელიანი პოეტის გარდაცვალებამდე ორი წლით ადრე დათარიღებულ წერილში დიმიტრი ჯორჯაძეს სწერდა: „აბა ახლა წაიკითხე უკანასკნელს ცისკარში ლექსი კნენა მარიამ ერისთავისა, ნახე როგორ მოგეწონოს. ვისი ქალი არის? (გრეგოლ ორბელიანი 1937: 213).

მოგვიანებით ერისთავის პოეტი ქალი – მარიამი პეტრე უმიკაშვილის ყურადღების არიალში ექცევა. 1889 წლის გაზეთ „ივერიაში“ (№ 63) დაბეჭდილ წერილში ის დგას ქართველი პოეტი ქალების გვერდით. მოგვიანებით კი გაზეთმა „ბახტრიონმა“ მარიამ და თეკლა ბატონიშვილების ლექსების გვერდით მოათავსა ნაწყვეტები მარიამ ერისთავის ლექსიდან „იკორთა“ (გაზ. „ბახტრიონი“, 1922 წ., №13).

„იმდროინდელმა ქართველმა პოეტებმა შეძლებისდაგვარად აღნიშნეს პოეზიის ცაზე ახალი ვარსკვლავის გამოჩენა“ – სწერს მკვლევარი ლეილა ნანიტაშვილი 1967 წელს გამოცემულ თავის ცნობილ წიგნში – „ჟურნალ ცისკრის პოეტები“.

მარიამ ერისთავს დაუბეჭდავი დარჩა შესხმანი მიტროპოლიტ ისიდორეზე, არქიმანდრიტ გრიგოლ დადიანის რძალზე, თამარ მიხეილ შარვაშიძის ქალზე, ასევე ეპიტაფია გიორგი ერისთავის – „სენატორის“ ვაჟ ზაქარია ერისთავზე.

„შესხმა დაწერილი მიტროპოლიტის ისიდორეს რუსეთს წასვლის დროს ბორჯომს“ – განსაკუთრებულად საყურადღებოა იმ მხრივ, რომ იგი წარმოადგენს ქართული მჭერმეტყველების ნიმუშს.

ერისთავების პოეტი ქალი თვალის ჩინის დაკარგვით და სხვა ავადმყოფობით შეწუხებული სრულიად ახალგაზრდა გარდაიცვალა 1859 წელს (1861 წლის ივნისის თვის ჟურნ. „ცისკარი“ აქვეყნებს ცნობას, რომ მარიამი დაიღუპა 1858 წელს, რაც არასწორია), დაკრძალულია მამის გვერდით, საგვარეულო საძვალე იკორთაში საკურთხეველთან ახლოს. ვაზის ლერწმით და ფოთლებით შემკულ მარმარილოს დაფაზე იკითხება შემდეგი ეპიტაფია:

1. „მოიხსენე, უფალო, ოდეს მოხვიდე სუფევეთა შენითა აქა მდებარე
2. თავადის იოანე ერისთავის ასული მარიამი, რომელი სურმის-
3. გან ჭეშმარიტისა სიბრძნის მოყვარებითა თავისითა შეგეტკობ შენ
4. ნაგევად შემრაცხუმილი სანუთოისა ამის ცხოვრებისა და შენთა მო-
5. ისწრაფა მტკიცითა (sic) სასოებათა მინიჭებასა ზედა მისდა შენ ტკბ
6. ლსა იესოსგან უოხტნოესა ცხოვრებისა, თუმცა მოკლემან მისმან

7. მოსწყლა მწუხარებითა მშობელი ამისი, გარდაიცვალა შობით-
8. გან კე-ს წლისა ჩყნთ-სა წელსა სეკტემბრის იბ-სა დღესა“. მარიამის საფლავის ქვაზე იგივე ტექსტი მეორდება რუსულად. ერისთავების ახალგაზრდა პოეტის მარიამ ერისთავის დაკრძალვაზე სიტყვა წარმოსთქვა ქსნის ერისთავთა კარის ეკლესიის მაშინდელმა მოძღვარმა სოლომონ ხახანაშვილმა. იკორთის თაღებქვეშ მოძღვრის წარმოთქმული სიტყვა შესანიშნავი ნიმუშია მჭერმეტყველებისა, რომელიც ნიკოლოზ კანდელაკს მოცემული აქვს, როგორც ქართული სამგლოვიარო მჭერმეტყველების ნიმუში.

„ნეტარად ხსენებული იყო აღსავსე ყოვლის კეთილგონიერებითა და სიმართლითა, რაოდენსაცა დაიტევს ბუნება მდედრისა. ესე იგი უყუარდა მას ღმერთი, ვითარცა დაჰსწერს, მახარებელი: ყოვლითა სულითა და ყოვლითა გონებითა, ამასთანავე უყუარდა ძმანი და მოყვასნი, ვითარცა თავი თვისი, მაშასადამე ამით აღასრულა მან მცნებანი ღვთისანი. კვალად ვიტყვი; ესე იყო ფრიად კეთილი, გონიერი, მომთმინო, უზაკველი, უბინოებისა დამცუელი, იყო წმინდა გულითა.

ესე მცირე წლოვანებითგანვე განსწავლულ და წვრილ იყო მამისა მიერ თვისისა, სიბრძნის მოყვარის თავადის იოანე ერისთავისა მიერ ყოვლის კეთილის სწავლითა.

განუშორებელ იყო ხელთაგან მისთა კითხუა ფსალმუნთა, სულისა დამატკობელთა. დღე და ღამე ინვრთიდა და შესძინებდა ახალ-ახალთა ჰსწავლათა საღმრთოთა წიგნთაგან“.

ქსნის ერისთავების საგვარეულო პანთეონი იკორთა, რომელიც გორიდან 25 კილომეტრში მდებარეობს (ამჟამად ოკუპირებულია), ინახავდა საინტერესო და ძვირფას ნაქარგობას. ამ სამონასტრო ცენტრიდან ჩვენამდე მოღწეულ ქარგვის ხელოვნების ნიმუშებიდან ძირითადად დაფარნები – ამ შემთხვევაში როგორც „საფლავის საბეჭდავები“, ანუ საფლავის ქვის გადასაფარებლებია წარმოდგენილი, რომელთაგან ნაწილი 1910 წელს ექ. თაყაიშვილმა თბილისში ჩამოიტანა და საეკლესიო მუზეუმს გადასცა. აღნიშნულ ნაქარგობათა შორის არის მარია ივანეს ასული ერისთავის საფლავის ქვის გადასაფარებელი დაფარნა, რომელიც ქარგვაში ქსნის ერისთავების ქალების დიდად ხელგანაფულობის თქმის უფლებას იძლევა.

დაფარნა: ხავერდის საფარზე ამოქარგულია თეთრი ტანისამოსით შემოსილი, ევროპული ვარცხნილობის გვირგვინოსანი ქალი. ზემოთ აქეთ-იქით ფრთოსანი ანგელოზებია ამოქარგული. აშია ვაზის ტოტებით, ფოთლებითა და მტევნებითაა შემკული. ქვემოთ რუსული წარწერაა, რომლის ჩვენებულ თარგმანს ქვემოთ გთავაზობთ: „არაადამიანურმა სიკვდილმა გაფუჭქენის ხანაში, სიყვარულის კავშირი განწყვიტა, დააშორა თავად ივანე ერისთავის ქალიშვილი მარიამი მოსიყვარულე მშობლებს, დებს და ძმებს, მათი მუდმივი მწუხარებისთვის რომელიც გარდაიცვალა რა 12 სექტემბერს 1859 წელს გადავიდა ამ ქვეყნიდან თავის უმნიეკლო დასთან დარიასთან და ძვირფას აღმზრდელთან მამასთან, რომლის მგვანობა მთელი მადლით სრულად შეითვისა. ღვთის სიყვარულით და კეთილშობილებით შემკულმა მარიამმა რომელიც სთხოვს წამკითხველს ცრემლიან თანაგრძნობას წმინდანებთან შესაერთებლად“.

რადგან საფლავი არის ძეგლი მიცვალებულის ხსოვნისა და გულის საოხი ცოცხლად მყოფთათვის ამიტომაც დიდი რუდუნებით ქარგავდნენ და ქმნიდნენ ქართველი მანდილოსნები ხელოვნების ასეთ ულამაზეს ნიმუშებს. სწორედ ამიტომაც, რომ შუა საუკუნეების საქართველოში ნაქარგობა თავისი ცხოველხატულობით უმაღლეს დონეს აღწევს.

ეკატერინე (1818-1870)

ივანე და კონია ერისთავების კიდევ ერთი ასული, პოეტი ეკატერინე, ცნობილი გახდა თავისი ერთი ლექსის – „ზამთარი ჩაგრულნის“ დაწერის-თანავე. ლექსი ფართოდ გავრცელდა ხალხში და სიმღერად იქცა. „თუმცა ხალხი სიამოვნებით იმღეროდა ამ ლექსს, მაგრამ როგორც ქალს, ქების ტაშს მაინც არავინ უკრავდა“ – წერდა აკაკი წერეთელი.

ეკატერინეს პოეტური ნიჭით დიდად იყო მოხიბლული მამა – ივანე „ფილოსოფოსი“. იგი შვილისადმი მიძღვნილ იამბიკოში (საქებარ ლექსში) წერდა:

„ეკატერინე, ჩემო სატრფო ასულო
სიბრძნის მწვერვალთა ზარისამებრ ასულო
უმანკო, ტრედო, უბინო წმინდა სულო,
სათნოების მზევ, კრძალვის ცის აღმოსულო.
მე ესრეთ გიცნობ, გიყვარს ლექსთა თქმულება
გრძნობის სიმკვეთრე, გამოხატვის თხზულება,

არც ეკატერინეს პირადი ცხოვრება წარიმართა სახარბიელოდ. ის ცოლად გაჰყვა ცნობილი ბიბლიოფილის, იმერეთის თავადის, გრიგოლ წერეთლის ვაჟს ალექსანდრეს. პოეტის მამამთილი გრიგოლ წერეთელი - „იყო ფრიად მეცნიერ და ყოვლითურთ სიკეთითა განშვენებულ, ჭაბუკ ახოან გუამითა, ხოლო აბრამიან (ტკბილი, ვ. ქ.) ქცევითა". მეუღლე ალექსანდრე კი, მოკლედ რომ ვთქვათ - უხასიათო. მას არაფრად ეჭაშნიკებოდა მეუღლის პოეტობა, „თურმე წერეთლები მოელოდნენ დედოფლურად გამოზრდილს ოჯახის ასულს, ყოველს შემთხვევაში, თავდაჭერილს, მაგრამ წარმოიდგინეთ მათი გაკვირვება, როდესაც ხელში დარჩათ პოეტური გრძნობით აღვსილი ახალგაზრდა ცქრილა ქალი, რომელიც თავს არ იჭერდა, ყველაფერს შეფრქვევით მიეხაფიფებოდა, ცუდს ზიზლით ზურგს უჩვენებდა და შორდებოდა. ამგვარი პირდაპირობა, თავდაუჭერელობა და ზედ დართული მოლექსეობაც არ ესიამოვნა ქმარს და ცოლ-ქმარს შუა ცხოვრება გამწარდა“ (წერეთელი 1961: 56).

აუტანელი ხასიათის მქონე ალექსანდრემ ერისთავების ასული ცალკე სადგომში დაამწყვდია და დააპატიმრა. პოეტი ქალის უზომო მწუხარებასა და უსასოებას გვიხატავს ლიტერატურის მუზეუმში დაცული ეკატერინეს უცნობი ლექსი შემდეგი მინაწერით: „ეკატერინე რომ დაატუსალა თავისმა ქმარმა ალექსანდრე გრიგოლის ძემ წერეთელმა“.

„ვაი ველარა ვიხილავ, განქრა ჩემთვის გაზაფხული,
საუკუნოდ მომიშადავს სამყოფი ბნელი, დახშული,
ნაცვლად ღხენის, მქონან ცრემლნი და ჭმუნვით მაქვს სავსე გული
ველარ ვსუნთქამ ტკბილს პაერსა, შვებას სრულად მოკლებული...
ვითარღა ძალმიძს ვითმინო ესდენი ჭირი და სულთქმა,
ვის მონად ვიქმენ, საბრალო, ვის მივეც გული და ალთქმა,
მსხვერპლად ვის უქმენ სიცოცხლე, მრცხვენის ან მისი გამოთქმა
ნაცვლად ამ შენიროლების განმწნერა გლოვა მოთქმა“ (წერეთელი 1961: 56).

ცნობილი მწერალი და დრამატურგი გიორგი ერისთავი ახალგაზრდობაში მოხიბლული ყოფილა ეკატერინეთი, რისი დამადასტურებელიცაა მისდამი დიდი გრძნობით მიძღვნილი ლექსები. იმერეთის თავადის ტყვეობაში მყოფ ერისთავიანთ ასულს გლუხარიჩი თანაგრძნობის სიტყვებით ეხმაურება:

„იქნებ, შენს მაღალს გონებასა სამშობლო მხარე

უკვე მოსწყინდა და ამისთვის შორს განიგარე?
 მართლად მუნ ნახავ უცხო ადგილთ ბუნებას ტურფას,
 მაგრამ მუნ კაცი ვერა ჰცნობენ გონების შენ ფასს,
 შენსა შევენებას, შენს სინაზეს და შენ ზრდილობას
 აწყენს ქაჯური მათი ქცევა ვარდის შლილობას.
 არ ეგონებ, ტრფობა უცხო მხარის გიდევ გინვედეც,
 შენსა მაღალსა სულსა ჯაჭვი ტრფობას ვერ დასდეც
 შენ მუნებური სიყვარული გულს ვერ აღგიგზნებს,
 მათი გრძნეული ალერსობა ვერ გაცხოველებს
 მაგ ზეციურსა იდეურსა და წმინდა გრძნობას
 მოსწამლავს მათი ენა ლიქნი შენს ჭაბუკობას" (ერისთავი 1936: 45).

წრფელი გულით გამჟღავნებულ თანაგრძნობას გლუხარიჩისაგან ეკატერინე
 ნამდვილად იმსახურებდა. თავის მხრივ პოეტი ქალიც ღრმა პატივისცემითაა
 გამსჭვალული საკმაოდ ცნობილ მწერლისა და დრამატურგის მიმართ. იგი
 აფასებს გ. ერისთავის ნიჭსა და განათლებას:

„მაღალ საგანთა გამოხატვა და ენერგია,
 ნამდვილ შენ შორის განგებასა შთაუნერგია

 დიდ ლენიანი შენის ჭერეტიტ განკვირდებიან,
 და ვით უხმონი შენს წინაშე დადუმდებიან,
 გიხილვენ იშვით ფენომენსა სულს ორატორსა,
 ამ საუკუნეს ვერ ჰპოებენ შენს თანასწორსა“.

ეკატერინე ერისთავის შემოქმედებიდან საინტერესოა ქართველ „ქალთა
 მარაქად“ აღიარებულ მანანა ორბელიანისადმი მიძღვნილი ლექსი. რუსი მხა-
 ტერის გაგარინის მიერ ტილოზე დახატული ორბელიანების რძლის ხილვით
 მოხიბლული ეკატერინე თხზავს ლექსს „კნეინა მანანა ორბელიანის ფორ-
 ტრეტსა“. ეკატერინე ერისთავი მიეკუთვნება პრორუსულად განწყობილი ქარ-
 თველების იმ ჯგუფს, რომლებიც ნიკოლოზ ბარათაშვილის მსგავსად მხარს
 უჭერდნენ და დადებითად აფასებდნენ ერეკლე II-ის სწრაფვას რუსეთისაკენ.
 ქსნის ერისთავიანთ ასულმა სრულიად გაითავისა გენიალური პოეტის – ბა-
 რათაშვილის ხედვა: „აჰა აღსრულდა ხელმწიფური ან აზრი შენი, და ვსჭამთ
 ნაყოფსა მისგან ტკბილსა ან შენი ძენი“.

პოეტური ოჯახის ეს ნიჭიერი წარმომადგენელი ქართველების იმ პოლი-
 ტიკურ უმცირესობაშია ვინც ერთმორწმუნე რუსეთის დახმარებით და მასთან

დგომით მოელის დიდების დღეების განმეორებას. ხოტბის შესხმასთან ერთად დიდ იმედებს ამყარებს რუს მეფეზე. ასევე დიდი მხარდამჭერი და თაყვანისმცემელია 1844-1855 წლებში ამიერკავკასიაში მოღვაწე მეფისნაცვალ მიხეილ სიმონის ძე ვორონცოვისა, რომელსაც მოღვაწეობის დასრულებიდან 10 წლის თავზე ქართველმა თავადაზნაურობამ საკუთარი სახსრებით ძეგლი დაუდგა. ასეთ ვითარებაში ემოციებით დამუხტული ეკატერინე ლექსს უძღვნის ინგლისში აღზრდილსა და საფრანგეთში დაღვინებულ რუს დიპლომატს, მას „ვინც სასარგებლოდ ჩვენის ქვეყნის იყო მშრომელი და იგი კმაყოფილია, რომ ქართველმა ხალხმა დააფასა ვორონცოვის ღვაწლი და აღუმართა აქ სახსოვარი –

„კაცსა ჩინებულს თვისებითა სწორუპოვარსა,
მშვიდსა, მდაბალსა, მართლმსაჯულსა, უხვსა-ლმობიერსა,
დაჩაგრულთ მფარველს, მონყალესა და სახიერსა...“

„ბუნებრივია ეკ. ერისთავს იმ დროს არც შეეძლო სხვაგვარად დაენახა და შეეფასებინა ვორონცოვის პოლიტიკა“ (ნანიტაშვილი 1967: 67).

ასევე ქების და მომავლის დიდი იმედით ეხმიანება ეკატერინე ივანე მაჩაბელს იმ ლექსის პასუხში, რომელი ლექსიც პატარა ივანეს ეკატერინესთვის უძღვნია.

„თეთრო, სპეტაკო, ლამაზო, საქებო ზომაზედ მეტო,
მადლობას გიძღვნი ლექსისთვის, ჩემო პატარა პოეტო,
ჯერ ამის მეტი არა სჯობს, მოგწერო ან ეთქვა ენითა,
რა გვარის ნიჭით შობილხარ, ან რას ვიმედობ შენითა?“

გარდა ივანესი ეკატერინემ ლექსი უძღვნა ბიძაშვილს რევაზ შალვას ძე ერისთავს, რომელიც დაიბეჭდა ორჯერ სხვადასხვა სათაურით: პირველად ჟურნალ „ცისკრის“ 1859 წლის იანვრის ნომერში სათაურით „ჩემს ძმას გ...ს“, მეორედ და 1871 წლის აპრილის ნომერში სათაურით „ჩემს მცნობს“ (ქლმ, №7968).

ეკატერინე ერისთავს ეკუთვნის სხვა გამოქვეყნებული და გამოუქვეყნებელი ლექსებიც. ისინი იმდროინდელ საზოგადოებაში დიდი პოპულარობით სარგებლობდნენ. როგორც ცნობილია ჟურნალი „ცისკარი“ ეკატერინე ერისთავს ცნობილი პოეტი ქალების: ბარბარე ჯორჯაძისა და ნინო ორბელიანის გვერდით აყენებდა.

სიცოცხლის უკანასკნელი წლები პოეტმა მშობლიურ სოფელ ქვეშში გაატარა. გარდაიცვალა 1870 წელს. დაკრძალულია იკორთაში, მამისა და დის გვერდზე.

ეკატერინე ერისთავის საფლავის ქვას ამშვენებს შვილის სიკვდილით გულდათუთქული დედის გაკეთებული ეპიტაფია:

„ამა ლოდსა ზედა წარწერ გლოვის ხმასა,
ეპიტაფიებს ცრემლ სადენ სანუხ ხმასა,
თუმცა ვერ შევამზადებ ღირს შენდა ქების თქმასა,
ვით დებს მატებდი მარადლე დიდებასა,
დედა ვგოდებ ასულის მოკლებასა.

Под сим камнем покоится дочь князя Ивана Еристова Екатерина княгиня Церетели, скончавшаяся 1870 г. декабря 4 дня.

ვით დავითმინო მწუხარებანი,
ეკატერინას მოშორებანი
მათმან დედამან მოგონებანი
და ვაებისა დამონებანი“.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ ივანეს 13 შვილიდან სრულწლოვანებას ათმა მიაღწია. მათგან სამი ვაჟია.

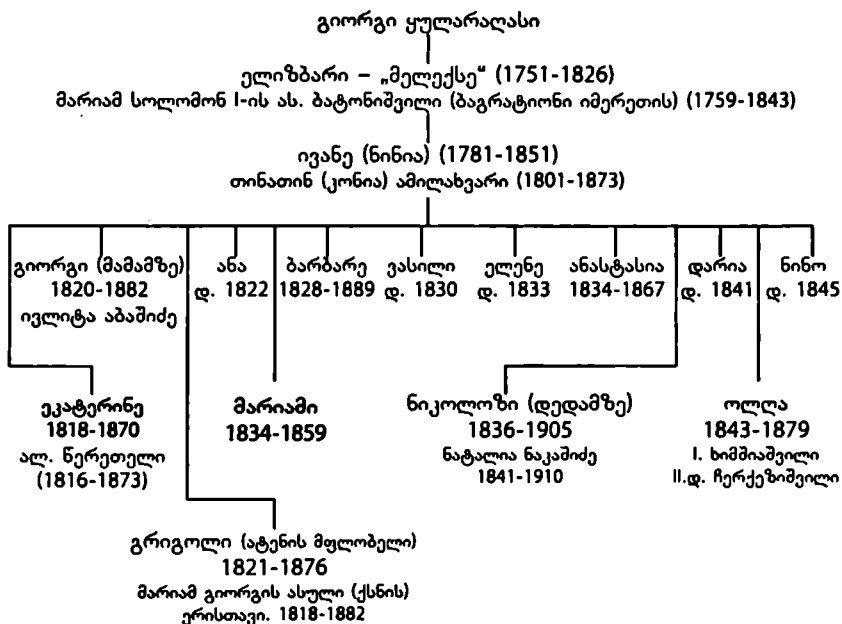
1. გიორგი იგივე მამამზე – იყო ლეიბგვარდიის კაზაკთა პოლკის პოლკოვნიკი. მას ცოლად ჰყავდა ივლიტა აბაშიძე (1820-1882), რომელმაც გაუჩინა 16 შვილი, 8 ვაჟი და 8 ქალი. მამამზე, როგორც მას ეძახდნენ, გარდაიცვალა ქ. გორში 1882 წელს.

2. გრიგოლი, რომლის მეუღლეც გახლდათ გიორგი იესეს ძე ერისთავის ასული მარიამი (1818-1882). უძეოდ დარჩენილმა „სენატორმა“ ატენის მამული მზითვში მარიამს უბოძა.

3. მესამე ვაჟი გახლდათ ნიკოლოზი, იგივე დედამზე. მას „ალხიმეიკოს-საც“ ეძახდნენ. ცოლად ჰყავდა ნატალია ნაჰაშიძე (1841-1910). ნიკოლოზს და ნატალიას შეეძინათ ერთი ვაჟი ვლადიმერი (ლადო) და 3 ქალი: ეკატერინე – მამიდის მოსახელე და მასავით მწიგნობარი; ბარბარე – წიგნის დიდი მოყვარული; ანიკო – ქართული ენის კარგი სპეციალისტი.

ნიკოლოზ ერისთავი 1905 წელს საექვო წარსულის მოქონე რევოლუციონერებმა მოკლეს სამოცდაცხრა წლის ასაკში.

მარიამ და ეკატერინე ერისთავების გენეალოგია

ყულარალასიანთ გენეალოგია

იესე ყულარალასი

პოლიტიკური მოღვაწე, ძმა მეამბოხე შანშე ერისთავისა, სიძე ქართლის მეფის ერეკლე I-ისა (1688-1703), „კარგი შაირთა შემთხველი“. ავტორი პიშოვგრაფიისა „შალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავებისა და ბიძინა ჩოლოყაშვილისა“, ასევე აკროსტიხული შესწმისა იესე ნილენელისა გაშლექსავი საბას ლექსიკონის თავსართი ასოებისა. დაეწიო გარეჯის ლიტ. სკოლის მიმდევარი. იესეს დაკვეთით გამოიცა გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებათა შემცველი დიდი ხელნაწერი, ასევე მისი და მისი ძმის დიდი ხელშეწყობით ახალგორში ლიტ. საქმიანობას ეწეოდა გარეჯელი მწიგნობარი ექვთიმე ბარათაშვილი. იესე 1745 წ. მაშათის ციხიდან განთავისუფლებული გზაში გარდაიცვალა.

ელიზბარ გიორგის (ყულარალასი) ძე (მელექსე) 1738-1813

(იესე ყულარალასის ძმის შვილიშვილი)

სიძე იმერეთის მეფის სოლომონ I-ისა, მეფის შვილად ხმობილი, მოურავი ქუთაისისა და ბოქაულთუხუცესი ძლიერი მეფის დავითისა. ბესიკის პოეტური სკოლის წარმომადგენელი. მისი ლექსები გარკვეულ პერიოდში მიწნეული იყო ბესიკის ლექსებად და ბესიკისავე სახელით იბეჭდებოდა. ამჟამად მისი ხელნაწერი ლექსები დაცულია საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში. ელიზბარი იყო შვილიშვილი ქართლის მეფის გიორგი XI-ის ქალიშვილის მარიამისა.

ივანე ელიზბარის ძე (ფილოსოფოსი) 1781-1851

სწერდა ლექსებს. იამბოკებს უძღვნიდა გამოჩენილ ადამიანებს. ცნობილია მისი კუთვნილი ხელნაწერები დაცული ეროვნულ ცენტრში. იგი დაახლოებული იყო დავით ბატონიშვილთან. ფილოსოფიაში ღრმა განსწავლულობის გამო ნათესავ-მეგობრები „ფილოსოფოსად“ მოიხსენიებდნენ. აკაკი წერეთელი კი „დიდ ივანე ერისთავად“. იყო ღრმად განსწავლული მდიდარი ბიბლიოფილი. შვილიშვილი იმერეთის მეფის სოლომონ I-ისა. „იყო ქართველ მემაშულეთა შორის უპირველესი ბრძენი და განმმარტებელი საღმრთოისა წერილისა და ფილოსოფურთა საგანთა“.

ეკატერინე 1818-1870

პოეტების“ ლირსეული ოჯახის წარმომადგენელი. ხალხში კარგად ცნობილი პოეტი. მას უწერნალი „ცისკარი“ აყენებდა პოეტი ქალების ბარბარე ჯორჯაძისა და ნინო ორბელიანის გვერდით.

მარიამი 1834-1859

პოეტი, მწერალი „აღსაესე ყოვლის კეთილგონიერებითა და სიმართლითა, რაოდენსაც დაიტევს ბუნება მდებარისა“. ავტორი გახმაურებული ლექსისა „იკორთა“. გარდაიცვალა უშთამომავლოდ. დაკრძალულია იკორთაში.

მოგვიანებით ა. წერეთელი აღნიშნავდა: „დიდი ივანე ერისთავის ქალები მშვენიერად გამოზრდილნი არიან, საღვთო-საეროში განაწულნი და ზედმიწევნითაც იციან პლატონის ფილოსოფია, რიტორება, არისტოტელეს კათეგორია და სხვანი და სხვანი“.

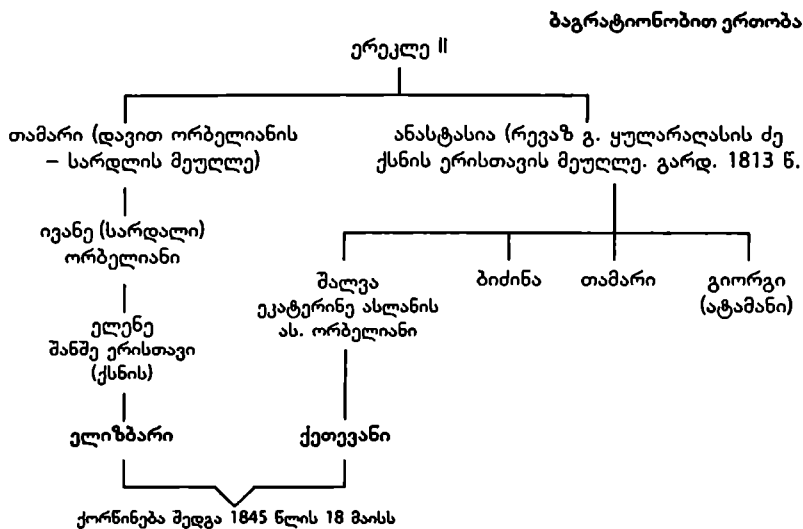
ქეთევან ზალვას ასული ერისთავი

(1819-1907)

დაშლილი ფეოდალიზმის ნანგრევებზე მდგომი XIX საუკუნის საქართველოს არისტოკრატია სიმდიდრის შესანარჩუნებლად და მამულის დანაწილების თავიდან ასაცილებლად ძალიან ხშირად მიმართავდა ქართული მენატლიტეტისათვის მიუღებელ, სისხლის დაბერების ტენდენციად ქცეულ მავნე ჩვეულებას, გვარში, არც თუ შორეული წინაპრის შთამომავალთა შორის ქორწინებას. მაშინ როდესაც „წერილ ერში“ არამც თუ ერთი გვარისა და ერთი წინაპრის შთამომავლებში, არამედ მთლიანად სოფლის და ზოგჯერ თემის წევრთა შორისაც კი სასტიკად იკრძალებოდა ჯვრისწერა. მაგალითისთვის გამოვვადგება ქსნის ხეობის ზემო წელის ცხავატის თემის ეგზოგამიის დაუწერელი კანონები.

ქართველი არისტოკრატისათვის დამახასიათებელი აღნიშნული ჩვეულებიდან გამომდინარე ერისთავის ასულები რჩებოდნენ თავიანთ საგვარეულოს „კარჩევეტილი“ გენეტიკის საზღვრებში, რითაც ისინი ხელს უწყობდნენ სისხლის დაბერების პროცესს. ერთ-ერთი ასეთი შემთხვევა გვაქვს ქეთევან ზალვას ასულთან, რის გამოც საინტერესოა მისი გენეალოგია.

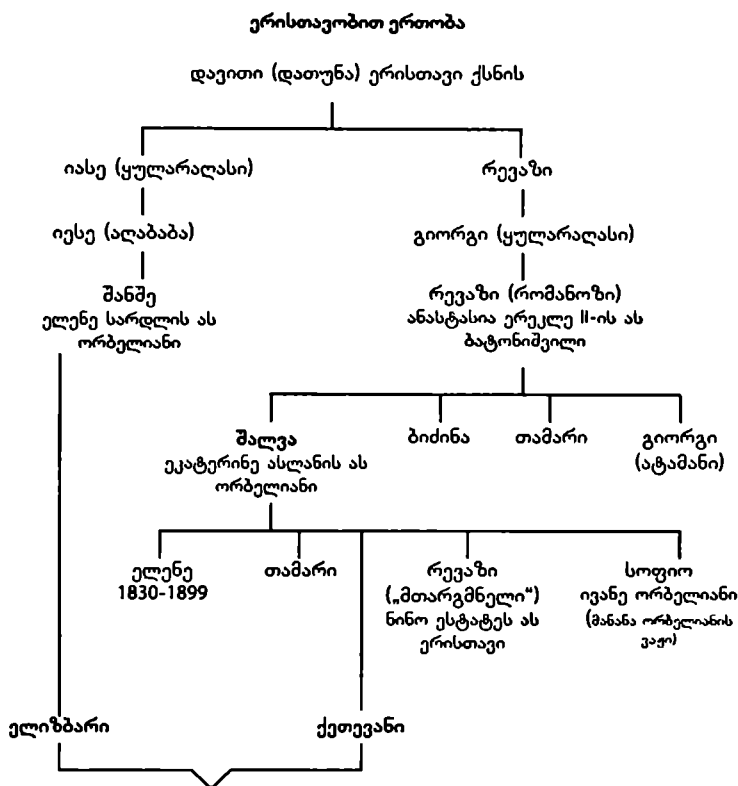
ქეთევანის დიდი პაპა გიორგი ყულარალასი და მისი თანამეცხედრის ელიზბარ შანშეს ძე ერისთავის დიდი პაპა – იასე ყულარალასი ბიძა-ძმის შილები იყვნენ. ხაზგასასმელია ასევე ის, რომ ქეთევანი არის ერეკლე II-ის ქალიშვილის – ანასტასიას შვილიშვილი, ხოლო ელიზბარი ერეკლეს მეხუთე შვილის – თამარის შვილთაშვილი.

სოფელი კარალეთი და მისი სანახები XVIII საუკუნის დასაწყისში დავით (დათუნა) ქსნის ერისთავის ვაჟებს რევაზს და იესეს გაყრის შემდეგ წილში ერგოთ. სწორედ მათი შვილებიდან გიორგი ყულარალასიდან და იასე ალაბა-ბადან იღებს სათავეს ერისთავების ცნობილი შტოები:

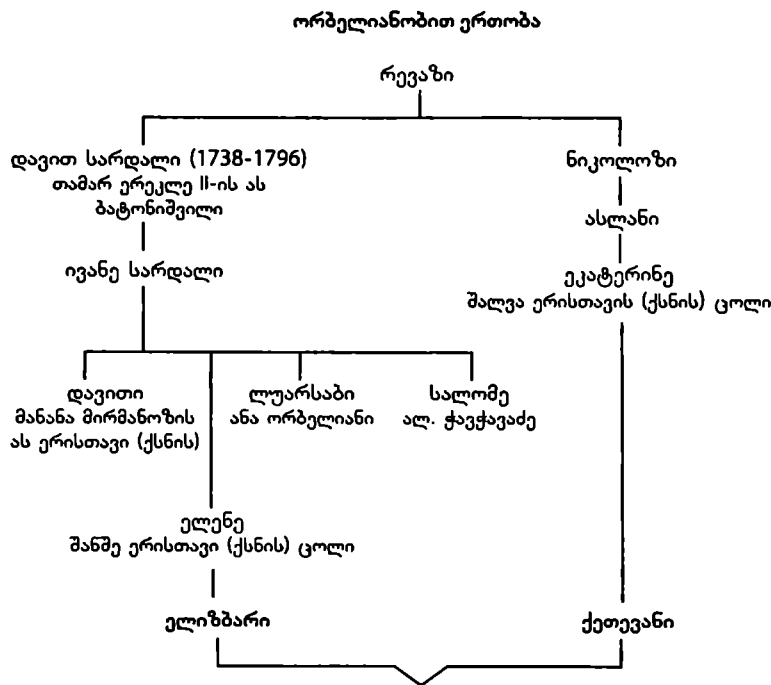
ქეთევანი ეკუთვნის გიორგი ყულარალასის შტოს, მისი მამაა – რევაზ, იგივე რომანოზ გიორგის ძე ერისთავის ვაჟი – შალვა. ის კარალეთში ალაბაბას შტოს წარმომადგენლების გვერდით ცხოვრობდა. მისი უმცროსი ძმებიდან ბიძინა ბინადრობდა ოძისში, ილტოზაში, შემდეგ კი რეხაში. გიორგი (სენატორი) კი იკოთის გარდა საცხოვრებელ სახლებს ფლობდა: კარალეთში, თბილისში, გორსა და ატენში.

ქეთევანის მამა შალვა (1798-1849 წწ.) როგორც ზევით ავლენიშნეთ, იყო რევაზისა და ანასტასია ერეკლე II-ის ასული ბატონიშვილის უფროსი ვაჟი.

ტიტულარული მრჩეველი, ის 1850 წელს რუსეთის იმპერიის მიერ აღიარებულ თავადთა სიაშია. მის მფლობელობაშია კარალეთის გარდა ერისთავების თავდაპირველი რეზიდენცია, მთებში მომწყვდეული ძველი ქვენიფნევი, რომელიც შემდგომ მემკვიდრეობით გადადის მის შვილიშვილზე შალვა რევაზის ძე ერისთავზე („მთარგმნელის“ ვაჟზე).

ქეთევანის დედა ეკატერინე ასლანის ასული ორბელიანი (1802-1877 წწ.)¹ და ელიზბარის დედა ელენე ივანეს ასული ორბელიანი იყვნენ ახლო ბიძაშვილები.

¹ ორბელიანების ერთ-ერთ საგვარეულო შტოს ისტორიაში ყაფლანიშვილებადაც მოიხსენიებენ, რადგანაც მეფე თეიმურაზ I-ის დროიდან ერთი წინაპრიდან მოდიან. ასლან ნიკოლოზის ძე ორბელიანი (1767-1835 წწ.) მეფე გიორგი XII-ის ეპიკალასბაში, შემდგომში პოდპოლკოვნიკი. „პუპლიას“ თქმით ივანე სარდლის ბიძაშვილს, პოეტ გრიგოლ ორბელიანის მამის ძმას ასლანს – „უნდოდა მითამ დავით სარდლის როლი ეთამაშა საქართველოში, იმისთანა გულფიცხი კაცი იყო, მაგრამ არც ტანი ჰქონდა იმისი, არც სახე, არც იმისი გონება და არც იმისი მოხერხება. ის იყო გამხდარი, არც მაღალი ტანისა და გული კი რწფელი ჰქონდა“.

შალვა ერისთავს და ეკატერინე ორბელიანს ეყოლათ ხუთი შვილი. ერთი ვაჟი – რევაზი, პოეტი და მთარგმნელი და 4 ქალიშვილი, ერთიმეორეზე ლამაზები. ქეთევანი, ცოლი ჩვენი ეროვნული გმირისა ელიზბარ შანშეს ძე ერისთავისა და შვილიშვილი ანასტასია ბატონიშვილისა. ძალიან ჰყვარებია ბებია – ერეკლე მეფის ქალიშვილს, რომელიც გადასახლებაში ყოფნის დროსაც, როგორც თავის ნებიერას და უფროს შვილიშვილს არ აკლებდა ყურადღებასა და საჩუქრებს. პეტერბურგიდან უგზავნიდა პოპლინის და ბლონდის საკაბეებს.

ელისაბედ ელიზბარის ასული ერისთავი, დედის ნაამბობიდან შედგენილ მოგონებებში (ქლმ, ხელნაწერთა განყოფილება, 13208ბ; ცერცვაძე 2009) გვიხატავს ქეთევანის ბავშვობისდროინდელ ამბებს, ოძისში თავის ბიძაშვილებთან მხიარულად გატარებულ დღეებზე. „ოძისი. ქსნის ხეობა. ზამთარია. მშვენიერი მთები თოვლით არის მოსილი. მზე უხვათ აფრქვევს თავის ბრწყინვალე სხივებს დათოვლილ მთებს. გაისმის მხიარული ხმა ბავშვებისა, რომლებიც თამაშობენ და ტაშტები ციგათ გაუხდიათ. შიგ სხდებიან და მთიდან სრიალებენ. ზოგი გუნდებს ესვრიან ერთმანეთს და სიცილით ცვივიან თოვლში. აქვთ ერთი სიცილი და მხიარულება. ზემოთ სასახლიდამ გამოდის დიდი გამდლის სალომე ინაურისა მოახლე იასამანა. ეძახის ბავშვებს, დიდმა გამდელმა, ამოდით ისაუზმეთო! მარამ ბავშვებს არ ესმით. იმასაც ითრევენ თავი თამაშობაში. ეს ბავშვები არიან შალვა და ბიძინა ქსნის ერისთავების შვილები. მერე გამოვიდა დიდი გამდელი „ლამაზისეული“ მრისხანეთ ეძახის: გეყოფათ, გაათავეთ მაქთენი გიჟობა, ტაშტები გაცვდა მაქთენი სრიალით, სულ დაიმტვრა! ქეთევან, შე გასახარელო, რა არის ეგ შენი ტანისამოსი, აბა ნახე შენი პალტო, თოვლისაგან თლათ სველი. ხომ ავათ გახდი, შე გასახარელო, გასათხოვარი ქალი ხარ და რაღა დროა შენი ეგრე ანცობა“.

საბედნიეროდ არსებობს რამდენიმე საინტერესო მოგონება ქეთევანზე და მის მეუღლეზე – ელიზბარზე, მათივე ქალიშვილების ელისაბედისა და ნინო ქობულაშვილის ხელით დანერილი, რაც მეტ-ნაკლებად ავსებს ერისთავების ამ მეტად საინტერესო ოჯახის ბიოგრაფიას.

როგორც ნინო ქობულაშვილისა იგონებს „დედას არ ნდომებია მამა ჩვენის, ელიზბარ ერისთავის შერთვა, მაგრამ მდიდარი კაცი ყოფილა და მშობლებს ძალად გაუტანებიათ. გიორგი ერისთავსაც უნდოდა დედა ჩემის შერთვა, მაგრამ როგორც ნათესავს ჩამოცილებია. გიორგი ერისთავმა, სხვათაშორის, ლექსი მიუძღვნა ქეთევანის დას სოფიოს“ (აბზიანიძე 1997: 210).

ქეთევან შალვას ასული ლამაზი ქალი ყოფილა. იგი ჩვენი სათაყვანო პოეტის ნიკოლოზ ბარათაშვილის გატაცება გამხდარა. გრძნობამორეული ნიკოლოზი თავის პირველ სიყვარულს უძღვნის ლექსს „ქეთევან“.

„ზვირთები მოდუდუნებენ,
ჭალები ბუჩქნარობენ,
ხშირნი ლამაზთა კიდეთა
მჩქეფრად მდინარის ქსნისათა.

მიმქრალეული მთოვარე მონყენით პნათობს მუნ ქალსა
მდინარის პირზედ ზის იგი, ხელთა ჩონგურის მპყრობელი;
გიშრისა თმანი ნაშალნი პშვენთან სპეტაკს საცმელსა
და დამღერს იგი საკვდავად, ცხარეთა ცრემლთა მდენელი.

აფ-ენანო, ოდეს დასცხრეთ,
მოასვენოთ ეზდენ სული?
რა გარგოთ, რომ შეიშურეთ
უბინოო სიყვარული?

გულის-სწორო, ერთის ცილით
აგრე როგორ შეიცვალე,
რომე ტრფობა ჩვენიო ამ ხნით
მას აგრე მსწრაფლ ანაცვალე?

თუ ვერ მცნობდი, რად მეტყოდი:
მე შენი ვარ საუკუნოდ?
სიყმანვილეს რად მილხენდი,
თუ მოჰკლავდი ასე უდროდ?

რად შემიპყარ მე გლახაკ-გული,
უმანკო და უზრუნველი?
რად დამიჭკნე მე ყვაველი
ყმანვილობის, ჯერ უშლელი?

ეს ნუგეშს მცემს, საყვარელო,
რომე არის სხვა სოფელი;
ოდეს სცნა, რომ ვარ უბრალო,
მოვედ, მოვედ, მუნ მოგელი!

სდუმდა და მეცა ვიცანი
ქეთევან ჰაეროვანი, ქეთევან

ნაქები გულით,
ნაქები მშვენიერებით.

ნეტა რა ქარმან დააზრო მისი სიცოცხლის ყვავილი?
მეც ამატირა მის მხედრმან, მაგრამ ვერ ვეცი ნუგეში;
ქეთევან შუა ქსანშია მარად შეერთო ლელვილი;
მხოლოდ ისმოდა სახელი ამილბარისა ზვირთები!"

1835 წ. (1843) (ბარათაშვილი 2012: 99).

ელისაბედი იგონებს „დედა ჩემი ხშირად ჩამოდიოდა ტფილისში თავის ბიძასთან, ყაფლანთან, ეგრეთნოდებულ ორბელიანთა აულში. აქ იყო ხოლმე ქართული შექცევა და დრიოს ტარება... დედა დიდი მეგობარი იყო ნიკოლოზ ბარათაშვილისა, იგი მოიგონებდა ხოლმე: „ტატო ძალიან მხიარული იყო-ვო“... როგორც სჩანს ნ. ბარათაშვილი გატაცებული იყო დედაჩემით. დედა გვიკითხავდა ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლექსებს და გვეტყოდა, რომ ლექსი „ქეთევან“ მე მომიძღვნაო“ (ბარათაშვილი 2012: 99).

ლექსი დაწერილია 1835 წელს, ხოლო დამუშავებულია 1842-1843 წლებში. ნ. ბარათაშვილს რომ უყვარდა ქეთევანი არ სჯერა ცნობილ ლიტერატორს პროფ. ივანე ლოლაშვილს, იგი აღნიშნავს: „ეს დაუჯერებელია, რადგან ისინი ნათესავეები იყვნენ (ქეთევანი არის ყაფლან ორბელიანის დისწული) ის კი ფაქტია, რომ მათ ძლიერ ახლო მეგობრობა ჰქონიათ.

ზედმეტად თავდაჯერებულად შეიძლება მივიჩნიოთ ყველა ის მკვლევარი, ვინც ირწმუნებს ან პირიქით უარყოფს ნიკოლოზ ბარათაშვილის სიყვარულს და რომანტიკულ ლტოლვას ქეთევან ერისთავისადმი. არავინ უნყის უყვარდა თუ არა პოეტს თავისი ახლო ნათესავი. ადვილად შესაძლებელია ასეთი გრძნობა, თუ კი ის არსებობდა, თვით ქეთევანისთვისაც უცნობი დარჩენილიყო.

ნინო ქობულაშვილისაგან განსხვავებით მისი და ელისაბედი თავის მოგონებებში გვაძლევს საგულისხმო მინიშნებას ქეთევანისა და ნიკოლოზ ბარათაშვილის ურთიერთობასთან დაკავშირებულ ჭორების არსებობაზე საზოგადოებაში. ერთი კი ცხადია, მავანთაგან გავრცელებული ჭორების არსებობა ორივემ კარგად იცოდა.

ელისაბედი თავის მოგონებაში იხსენიებს ქეთევანის მამის ე. ი. თავისი პაპის შალვა რევაზის ძე ერისთავის სტუმრობას თბილისში მცხოვრებ მოყვარესთან – ყაფლან ორბელიანთან. აქვე იკვეთება სპეციალური დანიშნულების

მოსამსახურე, ამბის მიმტან-მომტანი და მოპატიჟე - „მოკითხვის კაცი“-ს ინსტიტუტის არსებობა. თავადის ქალიშვილი მუქ ფერებში გვიხატავს გაზულუქებული ბატონების სტუმრობას, დედაქალაქში მსუყე სანოვავით დატვირთული ურმების წინააღმდეგ: „შემოდგომაა. შალვას ოჯახობა ემგზავრება თბილისში და დიდი მზადება აქვთ: საქონელსა ჰკლამენ, ლორებს აკეთებენ, ლორის ვიჩინებს. ურმებს ტვირთამენ სხვადასხვა სურსათით. ღვინოები ტიკებით. ყველი და ერბო ბოჩკებით, იასჩიკებით ხილი და ბადაგი, აგრეთვე ფქვილი ურმებით. უკვე რამდენიმე დღეა გასტუმრებულია და თოთონაც ეტლით მიემურებიან. ყაფლან ორბელიანი მოუთმენლად მიელის თავის საყვარელ და ძვირფას დასა და დისწულებს... უფროსი ქალი ქეთევან და უნცროსი სოფიო და ერთი ძმა რევაზ. შუათანა და თბილისშია, იქ სწავლობს ინსტიტუტში. მეორე ეტლში მოსამსახურენი მისდევენ. დიდი ამბავია მთელ ორბელიანთ აულში. ყაფლანთან შალვას სახლობა ჩამოსულაო. ყველა ნათესავებთან ჩვეულებრივ მოკითხვის კაცმა ჩამოურბინა. ბევრი სიამოვნებისა და ნახვის შემდეგ დაიწყეს ვიზიტები და მახლობლების პატიჟი. ერთ საღამოს ყაფლანიანთსა დიდი ლოტობა არის. სასადილო ოთახში გაჭიმულია სტოლი და მთელი აულის დარბაისელი ქალები სხედან და ლოტობაა გაჩაღებული. ყმანვილი ქალები დიდ გასტინაში ხალიჩამოფენილში თამაშობენ და მხიარულობენ. ფანჯარა ღია არის. მშვენიერი მთვარიანი ღამეა. ქალები ძირს ხალიჩაზე სხედან. უცფათ ვილაცა გადმოაგდებს ჯერ ქუდს, მერე ფერჩატკებს და ცხვირისსახოცს და მერე, რაც მოხდება: ყველანი წამოცვივდებიან და მხიარულად მიეგებებიან ფანჯრიდამ გადმამხტარს ყმანვილს, „ტატო მოვიდა, ტატო მოვიდა“: ეს ჩვენი მარად ახალგაზრდა ნიკოლოზ ბარათაშვილია.

ქალები დაირას უკრამენ და ლეკურს თამაშობენ. ქეთევან ჩააცვივდებიან და ძალით გამოათრევენ სათამაშოთ. ლეკურის შემდეგ ტატო მიუახლოვდება ქეთევან და ეუბნება: „ქეთევან სწორეთ რომ აეროვანი ხარ, რა მშვენიერათ თამაშობ!“ მაიცა ტატო, აქ დაჯექი, მხოლოთ არვი გაიგონოს ჩვენი ეს ლაპარაკი. ავმა ენებმა ჩვენი წმინდა მეგობრობა და ნათესაობა ჩაგვიშალეს. დედაჩემმა მიბრძანა, რომ ძალიან იყო გამწყრალი ჭორაობაზე და მითხრა, ეხლა უნდა გაგათხოვოვო ელიზბარ ერისთავზეო. ძალიან კარგი ყმანვილიაო, შეძლებაკ კარგი აქვსო, ჩვენივე არისო და ბედნიერი იქნებიო. ბარემ ჯერ არ მინდოდა გათხოვება, მარა, ტატო რა გაენცობა“. მე ეგ სუყველა შენზე წინათ ვიცოდი ძალუა ელისაბედისაგან და აი, ლექსები გიძლვენ. ნაილე, შეი-

ნახე, მერე ნაიკითხამ. აგრეთვე „ვეფხისტყაოსანი“ მშვენიერათ გადამიწერეს და ფერადებით შეამკეს. იმას ხვალ შემოგიტან“ (ცერცვაძე 2009).

რევაზ შალვას ძე ერისთავის ქალიშვილი ანასტასია დიმიტრი ამილახვრის მეუღლე, თავის დატოვებულ მოგონებებში მამიდისათვის ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნაჩუქარ „ვეფხისტყაოსანზე“ ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ის იყო პოეტ ბარათაშვილის ხელით გადანიჭილი, რაც ეწინააღმდეგება ნინო ქობულაშვილის მოგონებებიდან ზემოთ ციტირებულ მასალას. „აგრეთვე „ვეფხისტყაოსანი“ მშვენიერათ გადამიწერეს და ფერადებით შეამკეს. იმას ხვალ შემოგიტან...“

აქ ურთიერთგამომრიცხავი ინფორმაციაა. მაგრამ რა ბედენაა, ვისი ხელით იყო დანიჭილი. ფაქტია რომ ნიგნი მეცხრამეტე საუკუნეშივე ჯანადაგურა ხანძარმა. ყველაფერი კი ასე მოხდა: „აღდგომა ღამეს ჩვენ ვიყავით ბიძაჩვენ რევაზ ერისთავთან გორში და რომ დავბრუნდით, მაშინ დედაჩემის მოახლემ უთხრა უმცროს გოგოს, რომ მანამ მე მოვემსახურები კნინას და ქალებს, შენ ჩვენი ქვეშაგები გაშალეო. გოგომ აიღო ანთებული სანთელი და ქვეშაგების ასაღებად გააღო შკაფი, სადაც ეკიდა მოსამსახურეების ტანისამოსი. რასაკვირველია იმ ტანისამოსს მოეკიდა სანთელი, გოგომ ვერ გაიგო და მიხურა შკაფი. თვითონ დანვა. შკაფიდან შუშაბანდს მოედო ცეცხლი. მერე ყავარს ეცა. ჩვენ როცა გამოვფხიზლდით, მთელი სახლი ალში იყო მოდებული. ძლივს მოვასწარით შიშვლები გამოსვლასა. ესე ჩვენი დამკვიდრებული ოჯახი დაინგრა, დაილუპა ბევრი რამ ძვირფასი: ხელით ნაწერი სახარება, ტყავზე დანერილი მშვენიერი, „ვეფხისტყაოსანი“. ტატო ბარათაშვილის გადანიჭილი, ვარაყით და ფერადით დახატული...“ (ცერცვაძე 2013: 43).

სავარაუდოდ ხანძარს ქეთევანისთვის ნაჩუქარი „ვეფხისტყაოსანი“ 1877-78 წლებში უნდა გაენადგურებინა ელისაბედ ელიზბარის ასულ ერისთავის ბებიის, ეკატერინე ასლანის ასულ ორბელიანის გარდაცვალებიდან მალევე, რადგანაც ე. ერისთავი შენიშნავს: „ბებიჩვენი მალე გარდაიცვალა და ჩვენც სახლი დაგვენვა“. ეკატერინე გარდაიცვალა 1877 წელს.

ანასტასია რევაზის ასული ამილახვრისა ტატოსგან ქეთევანისთვის ნაჩუქარ „ვეფხისტყაოსანს“ შემდეგნაირად იხსენებს: „ნიკოლოზ ბარათაშვილმა მთავრად თავის ნათესავს და მეგობარს, მამიდა ჩემ ქეთევანს ჯვარი რომ დაიწერა ელიზბარ ერისთავზე, თავისი ხელით გადანიჭილი მთელი „ვეფხისტყაოსანი“, ბავშვობისას მახსოვს მე ის დიდი ნიგნი მათ ოჯახში, სადაც დედა ჩემმა მიმაბარა ფრანგული ენის სასწავლებლად მათ მასწავლებელთან. მე ვიყავი 9

ნლის და ჩემი მამიდაშვილი ლიზა შვიდისა. იმავ დღიდან დიდი მეგობრობა გვექონდა ბოლომდინ, გვიყვარდა იმ ძვირფასი წიგნის გადაფურცვლა და გულმოდგინეთ ვმინჯავდით ყოველ ფურცელს. წიგნი იქნებოდა სიგრძით ორ ტკაველზედ მეტი მაინც, ძალიან სქელი, თეთრ სქელ ქაღალდზედ გადანერილი პოეტის მშვენიერი ხელით და პატარა სურათებით მისგანვე ნახატით. პირველი ფურცელი წიგნისა იყო კალმით ოთხკუთხივ მოხაზული ლამაზი შავი არშიით ქართულ გემოვნებაზე. ასო პირველდანყებითი ლექსისა წითელი მელნით იყო ყველგან დანყებული და ბოლოში ლექსის თავის დასრულებისას, პატარ-პატარა ნახატი ყვავილისა, ანუ ფრინველისა და რაიმე მოხაზულობისა ფერადით. კვირაობით, როცა სწავლა არ გვექონდა, გამოაცუხცუხებდა თავის დედის ოთახიდან ლიზა იმ უშველებელ წიგნს, დავსხდებოდით მზიან შუშაბანდში, მრავალ მცენარეებით მორთულში და ბოლომდინ გადავფურცლავდით, არ გვწყინდებოდა მისი ყურება, მაგრამ ამ ძვირფას წიგნსაც ეწვია ის დღეც, რაც კაცთა უმეცრებამ მოუვლინა შოთას წინანდელ თხზულებებს, გადაბუგა ცეცხლში..." (ქლმ, ელ. ერისთავის მემუარები, N13257ბ; ნანიტაშვილი 1966: 2).

ოძისში დაბადებული და გაზრდილი ქეთევან შალვას ასული ერისთავი ლამაზი ქალი ყოფილა. მასზე შეყვარებული ყოფილა გიორგი დავითის ძე ერისთავი. დედასთან დაკავშირებით ეს სასიყვარულო ამბავი გაგებული ჰქონია ელისაბედ ელიზბარის ასულს: „დედაჩემი, ამბობენ, ძალიან ლამაზი და ეშხიანი ქალი იყო, გამიგონია, რომ გიორგი ერისთავი იყო შეყვარებული, მაგრამ მამაჩემმა უთხრა: „შენ ჩამომეცალეო, გიორგი!“ და როგორც უფროსს, დაუთმო გიორგი ერისთავმა“ (ქლმ, ელ. ერისთავის მემუარები, N13257ბ). ასევე საგულისხმოა ის ფაქტიც, რომ როდესაც გ. ერისთავი გარდაიცვალა მისი ერთადერთ მცირეწლოვან ვაჟს დავითს მეურვედ – მზრუნველად დაუნიშნეს ელიზბარ შანშეს ძე ერისთავი. ჩანს, რომ ქეთევანის დათმობით ბიძაშვილებს გიორგისა და ელიზბარს შორის ურთიერთობა კი არ დაძაბულა პირიქით, უფრო მეტი სიახლოვე და პატივისცემა სუფევდა.

საჭიროა მკითხველმა იცოდეს თუ ვინ არის ქსნის ერისთავების ის თავადი ელიზბარი, ვისაც ძალდატანებით დაუკავშირა თავისი ცხოვრება სილამაზით ცნობილმა ქეთევანმა და ვის გამოც „უარი უთხრა“ ასევე ქსნელ თავადს, „დიდი როსტომის“ შვილიშვილს – გიორგის.

ელიზბარი დაიბადა 1810 წ. შვიდი წლის განმავლობაში (1823-1830 წლებში) პეტერბურგში სწავლობდა. ჯერ კერძო პანსიონში, ხოლო უკანასკნელი 5 წელი საარტილერიო სკოლაში. რუსეთის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ მონაწილე შეთქმულებაში 20-23 წლის ჭაბუკი იყო.

შანშეს შვილებიდან გაყრის შემდეგ როგორც ელისაბედი იგონებს, „მამა-ჩემს (ელიზბარს) ერგო გორში სახლები, ღვარები, დიდ და პატარა ლიახვზე, კარალეთში, ტყვიავეში, ვარიანში ბაღები ერთი სიტყვით 10.000 დესეტინა“ (ქლმ, ხელნაწერთა ფონდი, 1326080 (1 დესეტინა = 10, 092 კვ. მეტრს. ე. ი. 10.000 = 100, 920 კვად. მეტრს. ასევე 1 დ. = 2 დლიურ სახნავ მიწას).

1830 წლიდან ელიზბარი საქართველოშია და ხდება ერთ-ერთი მთავარი ხელმძღვანელი შეთქმულებისა. რაც უფრო ახლოვდებოდა მოქმედების დრო, მით უფრო აქტიურ ლიდერად გვევლინებოდა ალ. ორბელიანთან და ს. დოდაშვილთან ერთად. სამწუხაროდ შეთქმულები გასცეს. ელიზბარი 1834 წლის თებერვალში გაასამართლეს. ის ავლაბრის ყაზარმაში გამოამწყვდიეს, შემდეგ კი ეტაპით ჯერ კრონშტადტში, მერე პელსინკში გაამწყვდეს. ათწლიანი სასჯელის მოხდის შემდეგ საქართველოში დაბრუნებული ელიზბარი 1845 წლის

18 მაისს ჯვარს იწერს ქეთევან შალვას ასულ ერისთავზე (1819-1907 წწ.) რომლის ძმა რევაზი არის კოზლოვის „შეშლილის“ მთარგმნელი.

ელიზბარ და ქეთევან ერისთავებს შეეძინათ ხუთი შვილი:

1. ივანე (პოსრედნიკი) ანუ შუამავალი, მომრიგებელი. 1846-1919 წწ. იგი იყო გულითადი მეგობარი დავით გიორგის ძე ერისთავისა, რომელმაც შექმნა პიესა „სამშობლო“. ივანეს ცოლად ჰყავდა ოლლა ბუსლავესკაია. როგორც თვითონ ისე მისი მეუღლე გახლდათ ლიტერატურული და თეატრალური ინტერესების მატარებელნი. ივანე მსახურობდა მომრიგებელ-მოსამართლედ. დაკრძალულია კუკიის სასაფლაოზე.

2. ზაქარია (შაქრო) 1862-1914 წწ., ეძახდნენ მარშალსაც. მისი მეგობარი იყო წარმოშობით ლეკი – კაზანალიპოვი. ეს უკანასკნელი გვერდიდან მოუშორებელი თანამემწე იყო მეფისნაცვალ ვორონცოვისა. ერისთავი სწორედ ამ ლეკის საშუალებით ხშირად აცვლეწინებდა მეფისნაცვალს მკაცრ და ქართველებისთვის დამთრგუნავ კანონებსა თუ სხვადასხვა გადაწყვეტილებებს. როგორც კავკასიელი – კაზანალიპოვი უთანაგრძნობდა ქართველებს და ჩრ. კავკასიელთა გათავისუფლება უქართველოდ ვერ წარმოედგინა.

3. მარია, შინაურობაში მაიკო ცოლად გაჰყვა სიგიზმუნდ ზოლოტნიცკის. მათ შეეძინათ ქალიშვილი, რომელიც გახდა თავად გიორგი ბაგრატიონ-მუხრანელის მეუღლე. ელენე ზოლოტნიცკაიას ბაგრატიონ-მუხრანელთან შეეძინა ლეონიდა ბაგრატიონი. რომელსაც ესპანეთში დიდ მთავარ ვლადიმერ რომანოვთან ქორწინებით გაუზნდა რუსეთის ტახტის მემკვიდრე მარია რომანოვა. დღეს ეს ტიტული ეკუთვნის მარიას ვაჟიშვილს, გიორგი რომანოვს – ბაგრატიონთა და ელიზბარ ერისთავის შთამომავალს.

4. ნინო. გენო ქობულაშვილის ცოლი, რომლის ქალიშვილი დარია გახლდათ მეუღლე იკოთის ბოლო მფლობელ მიხეილ ალექსანდრეს ძე ბაგრატიონისა.

5. ელისაბედი რომელიც არ გათხოვილა. ელისაბედმა და ნინომ დაგვიტოვეს მეტად საინტერესო მოგონებები როგორც თავიანთ მშობლებზე და წინაპრებზე, ისე სხვა ცნობილ პიროვნებებზე. ეს მოგონებები ამჟამად ინახება გ. ლეონიძის სახელობის საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურის მუზეუმში.

დაუზუსტებელი ვერსიით ელიზბარს და ქეთევანს ზემოთ მოხსენიებული შვილების გარდა კიდევ ჰყოლიათ სამი ქალიშვილი: ანა, ნინო და ანასტასია. ანას როგორც ჩანს უცხოვრია 1898 წლამდე, დაღუპულა 52 წლისა.

1842 წლიდან ელიზბარ ერისთავი თავის ძმა დიმიტრისთან ერთად სოფ. ღვარებში იწყებს შუშის ქარხნის მშენებლობას. მას შუშის ქარხნის მაგივრად ჯერ იარაღის ქარხანა ჰქონდა ჩაფიქრებული, მაგრამ რუსეთის იმპერიალისტური გეგმები მის გეგმებს არ ემთხვეოდა. კავკასიის რეგიონში იარაღის ქარხნის შექმნას რუსები თავიანთ ინტერესებისა და მდგომარეობის საწინააღმდეგოდ აღიქვამდნენ და ამიტომაც ეთქვა უარი ამ საქმეზე ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ლიდერს.

1844 წლიდან ელიზბარ ერისთავს ხელისუფლებამ მიანიჭა თბილისის სათადარიგო აფთიაქის მინის ჭურჭლით მომარაგების პრივილეგია (აფთიაქს მანამდე მოსკოვიდან ამარაგებდნენ.) იმავე წელს მან მთავრობისგან მიიღო

3 000 მანეთი კრედიტი, რითაც ქარხანა მოდერნიზებულ იქნა. ქარხნის წარმოებაში პერიოდულად ხდებოდა ჩავარდნები. 1853-1856 წლებში ე. ერისთავი ყირიმის ომში გაიწვიეს, რამაც იგი მოსწყვიტა საყვარელ საქმეს. 1855 წელს, გაურკვეველი მიზეზით ღვარების მინის ქარხანა დაიწვა. ხანძარმა ქარხანასთან ერთად გაანადგურა 3000 მანეთის ღირებულების მზა ნაწარმი.

მიუხედავად ამ სიძნელებებისა, ომიდან დაბრუნებულმა ერისთავმა ხელი მოჰკიდა და კვლავ აღადგინა მინის ქარხანა.

1865 წლის თებერვალში მას მისცეს 25.000 მან. სესხი 18 წლით. ელიზბარ ერისთავმა დიდი ენერგიით მოჰკიდა ხელი საქმეს, დაიწყო ახალი ნაგებობების მშენებლობა, ოსტატების გამოწერა და საერთოდ, საწარმოს გაფართოება.

ელიზბარმა სახელმწიფო სამსახური გორის მაზრის უფროსობით დაასრულა – პოლკოვნიკის ჩინით. სამსახურიდან გასულს გენერალ-მაიორის ჩინი ებოძა.

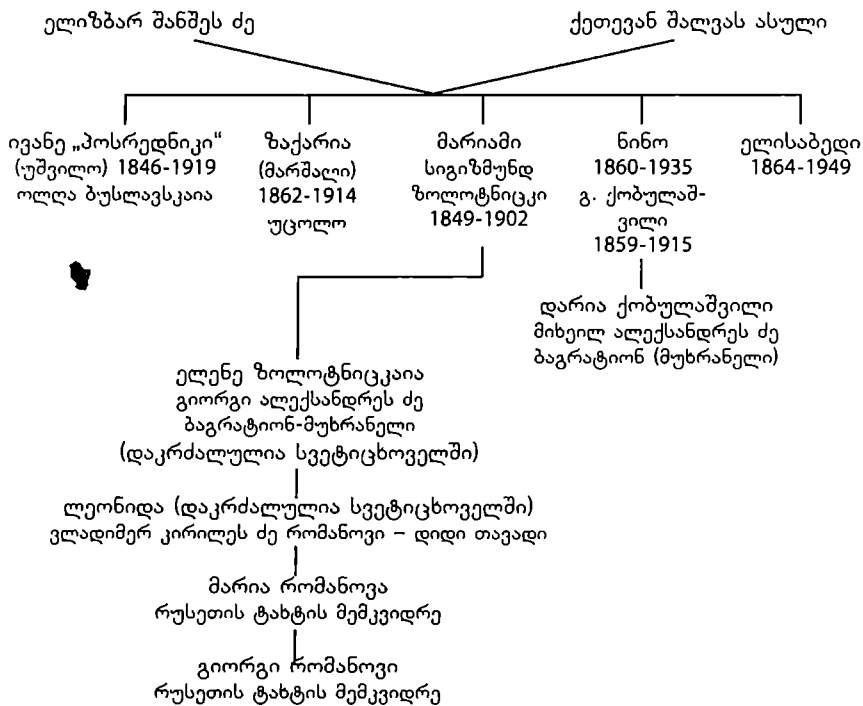
1871 წელს ელიზბარ ერისთავი გარდაიცვალა. დაკრძალეს გორის საკრებულოს ტაძრის – „სობოროს“ გალავანში.¹ მისმა მემკვიდრეებმა ვეღარ შეძლეს მამის დაწყებული საქმის გაგრძელება და იმავე წელს ღვარების მინის ქარხანა იჯარით გადასცეს უცხოელ მენარმე ეპშტეინს.

„ისტორიის პარადოქსები: რას წარმოიდგენდა შანშე იესეს ძე ერისთავი, როდესაც აჯანყებულ მთიულებს ფინდიხს უშენდა და რუსის ჩექმას სამხრეთით გზას უკვალავდა, რომ რამდენიმე წლის შემდეგ გაუჩნდებოდა ვაჟი, რომელიც ფარულ ორგანიზაციას შექმნიდა და მოამზადებდა აჯანყებას რუსი დამპყრობლების წინააღმდეგ.

შემდგომ ისტორიის ბორობალი უფრო გასაოცრად დატრიალდა: რას წარმოიდგენდა თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ მებრძოლი ელიზბარ ერისთავი და ქეთევან შალვას ასული, რომ ერთი საუკუნის შემდეგ გაჩნდებოდა მისი შთამომავალი, რომელიც რუსეთის საიმპერატორო ტახტის მემკვიდრე იქნებოდა“ (ხომერიკი 1997: 178-179).

¹ აღნიშნული ტაძარი კომუნისტებმა XX საუკუნის 30-იან წლებში დაანგრიეს, რის შემდეგაც დაიკარგა ეროვნული გმირის საფლავი. რუსული ცინიკიდან. „სობოროს“ უწოდებდნენ ქალაქის მთავარ ტაძარს.

ელიზბარ შანშეს ძე ერისთავისა და ქეთევან შალვას ას ერისთავის
შთამომავლების გენეალოგია

მანანა მირმანოზის ასული ერისთავი-ორბელიანისა

(1808-1870)

„ერისთვის ქალო, ფიქალო, ადრე დამჭკნარო ვარდო“

ლ. ასათიანი

1808 წელს შუა ქართლის სოფელ მეჯვრისხევში დაიბადა ქსნის ერისთავების ულამაზესი ბანოვანი მანანა მირმანოზის ასული. ამ სოფელში ოდითგანვე ერისთავების ძლიერი საგვარეულო ცხოვრობდა. სწორედ მათი წყალობით მეჯვრისხევი ქართლის საუკეთესო, ცნობილ და კულტურულ სოფლად გადაიქცა. XIX საუკუნეში მას „პატარა პარიზსაც“ უწოდებდნენ.

მანანა ორბელიანი იყო ქართული ფეოდალური არისტოკრატიის წარმომადგენელი. მისი წინაპრები საქართველოს ისტორიაში კარგად ცნობილი ეროვნული გმირები და წმინდანები შალვა და ელიზბარ ერისთავები არიან.

მანანას მამა იყო უმცროსი, მერვე ვაჟი დავით იესეს ძე ყულარაღასის ძისა. სამხედრო წოდებით „პოდპოლკოვნიკი“. დედა – თამარ დავითის ასული აბაშიშვილი (აბაშიძე). თამარის დედა სალომე – მანანას ბებია – გახლდათ სვიმონ მუხრანბატონის ასული. მამის მხრიდან პაპა – დავით იესეს ძე იყო ერეკლე II-ის ნათესავი და სახლთუხუცესი. ქსნის ხეობაში ლარგვისის მშვენიერი გუმბათიანი ტაძრის ამგები.

მირმანოზ დავითის ძეს, პირველ ქორწინებაში, იმერეთის თავადის ქალთან – თამართან შეეძინა ერთადერთი ქალიშვილი მანანა, რომელიც ერთი წლის ასაკში დედით დაობლდა. მალე მირმანოზმა მეორე ცოლი შეირთო ნინო სოლომონის ასული ანდრონიკაშვილი. მასთან შეეძინა ორი ვაჟი და სამი ასული. ვაჟებიდან კონა (იაკობი) ცნობილი იყო როგორც კარგი ცხენო-

სანი და მოჯირითე (მხატვარ მარი ეტლინგერის მამამთილი). ესტატე კი ის ყმანვილია, რომელიც გიორგი ერისთავთან ერთად ვარლამმა მიიწვია მოსკოვში სასწავლებლად. ქალებიდან უფროსი ელენე ივ. აბაშიძეს გაჰყვა ცოლად, ხოლო ქეთევანი და სოფიო ამილახერებს.

მანანა თხუთმეტი წლის ასაკში მიათხოვეს დავით იოანეს ძე ორბელიანს, რომლის პაპა – დავით სარდალი სახელგანთქმული მეომარი იყო. მანანამ ქმრის გვარი მიიღო, რის მერეც საზოგადოებამ ორბელიანად გაიცნო და ისტორიაშიც მანანა ორბელიანად შევიდა. შეეძინა ექვსი შვილი. მათგან სრულ ასაკამდე მიაღწია: ივანემ, ანასტასიამ და ალექსანდრემ.

მანანა ორბელიანს გამორჩეული ადგილი უკავია XIX საუკუნის ქართველ ქალთა გალერეაში, იგი იყო დიდი შესაძლებლობების, მაღალი ინტელექტის მქონე ულამაზესი და უჭკვიანესი ქალი. მას არ ჰქონდა მიღებული რაიმე განსაკუთრებული განათლება, არ იყო საზღვარგარეთ ნამყოფი, არ იცოდა უცხო ენები, არ ითვლებოდა ხელოვნებისა და ლიტერატურის მოღვაწედ. მიუხედავად ამისა ის თავისი გონებრივი განვითარებითა და მაღალი, დახვეწილი გემოვნებით ყოველთვის ყურადღების ცენტრში ექცეოდა. თანამედროვენი ხშირად წერდნენ მის გონიერებასა და გამჭრიახობაზე. მან დაამსხვრია ეპოქის სტერეოტიპი ქართველი ქალის შესაძლებლობაზე: თამაშობდა სცენაზე¹ მონაწილეობდა შეთქმულებაში, შეკერა მომავალი დამოუკიდებელი საქართველოს დროშა – „მასზე ჭორობდნენ ავსაც და კარგსაც. ის იყო ვაჟკაცური ბუნებისა და მშვიდარა თუ გულჩვილი... ერთი სიტყვით ქალი, რომელმაც სამოცდაორი წლის ასაკში იმდენი სათქმელი დატოვა, რამდენსაც სხვა ვერავინ მოახერხებდა. მისი ლიტერატურული სალონი იმ დროის გამორჩეული კულტურის ცენტრი იყო, საიდანაც ვრცელდებოდა ყველა ახალი ინფორმაცია ლიტერატურის, ხელოვნების, საზოგადოებრივი ყოფის სფეროდან“ (ჭუმბურიძე 2012).

მანანას სალონი სხვა დანარჩენი სალონებისაგან გამოირჩეოდა უაღრესად მაღალი გემოვნებითა და დახვეწილობით, რასაც ზედ ერთვოდა მისი ინდივიდუალური ეშხი და მომხიბვლელობა. ლამაზებით სავსე იყო მისი დროის თბილისი. ლამაზი ქალი გასაკვირი და იშვიათობა არ იყო იმ დროებაზე, მაგრამ მანანა სულ სხვა, განუმეორებელი იყო ამ სიტყვის სრული მნიშვნელობით.

¹ 1850 წლის დასაწყისში გ. ერისთავის აღდგენილი თეატრის სცენაზე კომედია „გაყრაში“ მანანამ ითამაშა მოსამსახურე ქალის – ყარაშევერდის როლი.

მისით მოხიბლულმა ქართველმა მკვლევარმა იონა მეუნარგიამ გადაუჭარბებლად თქვა: „მანანა იყო მეფედ ქართული ზნეობისა და გემოვნებისა XIX საუკუნის 30-60-იან წლებში“. ერისთავის ასულს იონამ „ჩვენებური, მადამ რეკამიე“ უწოდა. მანანა ორბელიანის მშვენიერებას აღწერენ ქართველი და უცხოელი მოღვაწეები. თვითმხილველთა თქმით, „მანანას მიზნადილი ყალბი თვალები სულ ანათებდნენ აუღმრეველი სიმშვიდის დამათრობელი სხივებით“. მანანათი მოხიბლული დიდი ფრანგი მწერალი ალ. დიუმა წერდა: „მე არასოდეს არ მინახავს არისტოკრატი ქალი ასეთი მბრძანებელი გარეგნობით, როცა ის ქუჩაზე ფეხით მოდის, თქვენდაუნებურად უნდა მოიხადოთ ქუდი“.

მანანა ორბელიანის უამრავ დადებით და საქებარ ცხოვრებისეულ მოვლენებთან ერთად არსებობს გადმოცემა მის ქარაფშუტულ ხასიათზე, გაუნონასწორებელ ქცევებზე, რაც ჩვენი აზრით მის მოშურნეთა და ბოროტ ადამიანთა მიერ ხელოვნურად შექმნილი შავი ლაქებია. ზოგიერთი თანამედროვეს გადმოცემით ის იმდენად არასერიოზული იყო, რომ ბალზე შეკრებილი საზოგადოებისთვის ახლად გაგებული ამბავი სიძის – ქალიშვილის ქმრის მკვლელობაზე ერთი უბრალო ჭორივით გაუვრცელებია: „ქა გაიგეთ, ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი მოუკლავთ“-ო. მანანას ცხოვრებიდან ცნობილია კურიოზი, რომელიც მის ქარაფშუტობას კი არა პირიქით მოხერხებულობას და გონიერებას ადასტურებს.

„ერთ დღეს მანანამ და ტასომ დროშკით გამოიარეს ლუბერსკის უპრავლენიასთან, აქ ერთი პაჟარნი პისეცი იდგა კარებზედ ვილაც ბებუროვი. იმას თურმე კახპები ეგონა, გადახტა და დროშკაში წინ თურმე დაუდგა, დაუნყო ამ ქალებს კოცნა.“

თქვენ წარმოიდგინეთ რა მდგომარეობაში იქნებოდნენ ეს ქალები, მაგრამ მანანამ თურმე არ შეიმჩნია და ისე თურმე აჩვენა თავის თავი, რომ ვითომ მართლა იმისთანა ხალხნი იყვნენ.

ამ ამბავში გამოჰკითხა ამ კაცს თავისი გვარი და სახელი, იმასაც წერილად ეამბნა: მეორე დღეს ერთი ვაი ვაგლახი მომხდარიყო, ის პისეცი სამსახურიდან გამოაგდეს“ (ქლმ, ხელნაწერთა განყოფილება, 1180-4).

მანანას იშვიათი სილამაზით და საქვეყნო საქმეებში მისი მონაწილეობით გაბოროტებული ხალხის არსებობას მიაწინებებს რევაზ შალვას ძე ერისთავის დღიურებში დაცული კიდევ ერთი ამბავი:

გრიგოლ ორბელიანის ძმის ილიას საცოლედ ითვლებოდა ილია ბატონიშვილის ქალიშვილი. ვილაც მავანს ანონიმური წერილი მიუწერია სასიამოროსთვის: „ილო, ხუმრობა არ არის ქალი არ მისცეთ, იგი არის საკვირველი კარტოჟნიკი, გაუნათლებელი, ცუდი მქცევი, ბევრი საყვარლები ჰყავს. თუ თქვენი ქალი ილიას მიეცით მანანა მოსწამლავს და მოჰკლავსო... ეს ჭორი მანანას საცინლად არ ეყო. ბოლოს ილიამ შეირთო ცოლად ბატონიშვილი ბარბარე, რომელთანაც შესანიშნავი ურთიერთობა ჰქონდა მანანას“ (ქლმ, შალვა ერისთავის დღიურები: 1. 17. 476-232. 2. 17. 477-232).

1830 წელს, 23 წლის მანანა დაქვრივდა. კუმისის სამეზობლოს მონასტერში სამუდამო განსასვენებელში ჩაშვების წინ 29 წლის მეუღლეს საჯაროდ მისცა ფიცი, რომ აღარ გათხოვდებოდა. მიუხედავად თავყვანისმცემელთა სიმრავლისა მანანამ ფიცი აღასრულა.

წიგნიერებით სახელგანთქმული თავადის ივანეს ქალიშვილს, პოეტ ეკატერინე ერისთავს, მეტეხის ყოფილ ხელოვნების მუზეუმში უნახავს „გულისპირამოჭრილ ქართულ კაბაში გამოწყობილი ლეჩაქდახურული“ მანანას პორტრეტი.¹ ნანახით შთაგონებულმა ლექსი მიუძღვნა თავის ულამაზეს ნათესავს:

„სატრფოს ფორტრეტსა
ვჭერეტ ვითა მზესა,
ჭმუნვარეს გულის განმანათლებლად.
მხატრობა ესე
მშვენივით სავსე
მსგავსი თუ ოდენ ყოფილარს ძველად.
ოდესცა ვნახე
მის ტურფა სახე,
მყის განკვირვებით ვიქმენ მუცული.
და ვით შვენიერს
პლანეტსა ციურს
ვსჭერეტდი, შევიქმენ აღტაცებული!
იზიდავს გულსა,
მსხვერპლად გძლვნი სულსა
ნუ თუ მალნიტი გქონან თვალეში.
და მისთვის მარად

¹ სავარაუდოდ, მეტეხის მუზეუმში პოეტს უნდა ენახა გრიგოლ გაგარინის მიერ შესრულებული მანანას „პორტრეტი“.

მყავს მონად მყარად
მაღალ გონებით მჯობა ქალებში.
უმანკო გული,
კეთილით სრული,
ალატრფობს ყოველთ შენდა საქებრად,
გაქვს შესაფერი
ეგ ნაზი ფერი,
მოგნიჭებიეს განსაშენებლად.
ხარ სრული გრნობით,
განსჯით და ცნობით,
სამაგაითოდ წარმოდგენილი,
ქცევა ქებული
გაქუს დიდებული
გშვენის, ქალთ მეფად გყონ დადგენილი!"

(ჟურნ. „ცისკარი“, 1871 წ., №1).

ლექსი, რომელიც მანანა ორბელიანის დასამახსოვრებელ სახეს ქმნის დაიბეჭდა მაშინ როდესაც აღარც ავტორი იყო ცოცხალი და აღარც ადრესატი. ეკატერინე ლექსში დამსახურებულად აქებს მირმანოზის ასულს და „ქალთა მეფედ“ აღიარებს ქართველ „ქალთა მარაქას“.

თანამედროვე პოეტთა გარდა მანანას შთამაგონებელი სახე ხდება მუზა იოსებ გრიშაშვილის, გიორგი ლეონიძის, ლადო ასათიანის და სხვა პოეტებისა. ძველ თბილისზე მგლოვიარე და მომღერალი იოსებ გრიშაშვილი ლექსში „აბანოს ცრემლები“ იხსენებს გოგირდის აბანოებს, ძველ გავლილ დროს და თაობებს, მათ შორის ტფილისის ლამაზებს: ერისთავების ასულ – მანანას და ერისთავების რძალს – მარიამ (მართა) სოლოლაშვილს.

„... ..“

რა კარგი იყო, რა საამური
ქალთა მარაქა ამოხმინი,
მათრობდა ტანი – სიასამური,
ლიმილის პეწი თათახიანი.

ველარ ვიხილავ იმ დროს, იმ ხანსა,
გული მიკენესის, გული ვალაღებს,
ვერ ვჭვრეტ მანანას განკეპილ ტანსა,

სოლოლაშვილის გაშლილ დალაღებს“ (გრიშაშვილი 2009: 109-110).

მანანას სიფაქიზით, სილამაზით, გამჭრიახობითა და მამულისადმი თავ-
დადებით აღფრთოვანებული ლადო ასათიანი, რომელიც ძირითადად ისტო-
რიული თემატიკით იყო გატაცებული 1941 წელს ქმნის პოეზიის შესანიშნავ
ნიმუშს „მანანა ორბელიანის სურათზე“.

„შენ, შოსანო, შავთვალა, შავ სამარეში გძინავს,
ჯერ კარგად არც კი გამთბარა ჩემი პატარა ცირა.
შენი სახელი დავარქვი, მინდა შენ გგავდე მარტო,
ერისთვის ქალო, ფიქალო, ადრე დამჭენარო ვარდო!
მინდა, რომ შენებრ ელავდე და იყოს შენისთანა,
სამშობლოსათვის ლელავდე, სანამ ჰხედავდე-მანამ,
მინდა, რომ შენებრ კერავდე ის საქართველოს ალაშს.
პირმოქარგული ბალიშით, ძვლის ყაისნალით ხელში...
შენი მარილი გამოჰყვეს, შენი წარბების ეშხი,
შენსავით გაიშრიალოს, ხმელეთი გადალახოს,
ქალობა დაიმკვებაროს, ცამ და ქვეყანამ ნახოს.
მე კი, თუნდ მინა მეყაროს სადმე, თბილისის ახლოს...
შენ, შოსანო, შავთვალავ, შავი სამარე გფარავს,
ჩემი მანანა აკვანში ხან გაიცინებს, ხან არა,
ია და ვარდი ეტრფიან, ეტყვიან იავნანას“ (ასათიანი 1979: 172).

მანანა ორბელიანს სილამაზე და ეშხი შუა ხნის ასაკშიც შეუნარჩუნე-
ბია. ორმოცდაათი წლის მშვენიერი ქერივი მანდილოსანი თავისივე ასევე
დაქვრივებულ ქალიშვილ ანასტასიასთან ერთად რამდენჯერმე უნახავს თბი-
ლისში ჩამოსულ ამერიკის შეერთებული შტატების ელჩს და მისი სილამაზის
ტყვე გამხდარა.

მარიამ ორბელიანი იგონებს: „სეიმური იშოვიდა თუ არა ხელსაყრელ
დროს, უხსნიდა მას სიყვარულს ინგლისურ ენაზე, რომელიც მანანას არ
ესმოდა, მაგრამ ატყობდა რომ ეს სიყვარულის ახსნა იყო და რომელიც მისი
აზრით, მისი ქალიშვილისადმი იყო მიძღვნილი. ბოლოს ერთი მეტისმეტად
მზურვალე სიყვარულის განცხადების შემდეგ, მანანამ უთხრა ვილაცას, რომ
აეხსნათ სეიმურისათვის, რასაც ის მას სთხოვს, სრულებით არ არის მისგან
დამოკიდებული და, რომ ეს მხოლოდ და მხოლოდ მისი ქალის, ტასოს საქმეა.
მანანას აუხსნეს, რომ სეიმურისაგან გრძნობის გამოხატვა ეკუთვნის არა მის
ქალს, არამედ თვითონ მას, რაზედაც მანანამ ბევრი იცინა“.

ნათქვამია, რაც ანათებს, არ ქრებაო. მანანას ისტორია ორას წელს გადაეწო და ამ XIX საუკუნის ქართველი ქალების მარაქას არ აკლდება არც ნათება და არც აპლოდისმენტები მოჯადოებული ერისაგან.

მანანა ორბელიანი და 1832 წლის შეთქმულება

საქართველო XIX საუკუნის დადგომას თავისუფლებისა და სახელმწიფოებრიობის დაკარგვით შეხვდა. ეროვნულ ნიადაგზე ქვეყნის განვითარებას ბოროტი დაედო. ტრაგედიის ათი წლის თავზე ჩვენმა მართლმადიდებელმა ეკლესიამაც დაკარგა დამოუკიდებლობა. დაიხურა 800 მონასტერი, დაპატიმრებული, ფიზიკური მოსპობითა და გადასახლებებით დედა ეკლესიას შემოეცალნენ ეროვნული ცნობიერებით მდიდარი და ამალღებული სამღვდელთა პირველი და ერთადერთი ქართველი ეგზარქოსის ვარლამის (ერისთავი) შემდეგ რუსი ეგზარქოსები საქართველოს ეკლესია-მონასტრების სინამდინეთა და საგანძურთა აღმწერნი, დამფასობელნი და გამსაღებლები გახდნენ. დიდად ფასობდა უცხო ქვეყნის კოლექციონერებში ქართული განძეულობა. საერო და სასულიერო ასპარეზიდან იძულებით გაყვანილ ეროვნულ ელიტას რჩებოდა პატრიოტულად მოტივირებული ახალი განათლებული თაობა, მათ სწავლა-განათლება უცხოეთში ჰქონდათ მიღებული. სწორედ მათ გაახმოვანეს ქვეყნის დამოუკიდებლობის იდეა, რომელიც მისი დაკარგვისთანავე გაჩნდა ქართულ საზოგადოებაში. ამიტომაცაა, რომ XIX საუკუნის საქართველოს ისტორიაში თავისუფლების მაძიებელთა საფლავ-სამანებად მოჩანს 1801 წლის შეთქმულება, 1802 წლის ამბოხი, 1804 წლის მთიულეთის აჯანყება, 1812 წლის ქართლკახეთის აჯანყება, 1819-20 წლების აჯანყება დასავლეთ საქართველოში და მანანა ორბელიანის ხელით შეკერილი თავისუფლების ბაირალიანი 1832 წლის შეთქმულება.

მანანა ორბელიანის პიროვნება განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ზემოაღნიშნულ შეთქმულებასთან კავშირით. ქართველი ბატონიშვილები და ეროვნულად მოაზროვნე თავადაზნაურობა ფარული შეთქმულების მოწყობით მიზნად ისახავდა ქვეყნის გამოყვანას რუსეთის კაბალიდან და სახელმწიფოს დამოუკიდებლობისა და ავტოკეფალიის აღდგენას. უდავოა, რომ შეთქმულება იყო პროგრესული მოვლენა საღად მოაზროვნე პატრიოტთა ჯგუფისა, სადაც ილია ჭავჭავაძის თქმით: „მონაწილეობას იღებდნენ უკეთესნი კაცნი, სამშობლოს სიყვარულით თვალახილებულნი, ბრწყინვალე წრე გონებაგახსნილი ყმანვილებისა“.

ორბელიანთა რძალი უპირველესი იყო იმ ქალთა შორის, ვინც თავისუფლების ბაირალებს კერავდა 1832 წელს და ვინც დაიფიცა კაცურად ჩავიცვამთ და უკანასკნელ სისხლს დავღვრით მამულისთვისო. მაშინ მანანა 24 წლის ახალგაზრდა ქვრივი ქალი იყო.

ცნობილია, რომ მანანა ორბელიანი ითვლებოდა ქარგვის სახელგანთქმულ ოსტატად. ალექსანდრე ორბელიანი თავის მოგონებებში წერდა: „ზოგიერთმა ყმანვილმა დედაკაცმა ბაირალებს კერვაც დაუნყეს და აღრეულობის ნიშნად მოამზადეს“. არაერთი გულისპირი, სარტყელი, თავსაკრავი, შეიდიში, ლეჩაქი, ქოში, ქისა, წინდა გამოსულა მისი ხელიდან. მირმანოზის ასულის მოქარგული ქისები საამაყოდ ჰქონდათ გრიგოლ ორბელიანსა და ნიკოლოზ ბარათაშვილს. როდესაც მანანას მეგობრებთან რაიმე სათხოვარი ჰქონდა და მათთან ვალში დარჩენა არ უნდოდა საჩუქრის სახით ჰპირდებოდა „ამას და ამას მოგიქსოვთ“. მაგალითისთვის გამოგვადგება მისი მინაწერი გრიგოლ ორბელიანისადმი: „მე მოგიქსოვ ქისას კარგს, თუ შენ პორტრეტს გამომიგზავნი“. ასევე სამეგრელოს დედოფალს, თავის მულის შვილს ეკატერინე ჭავჭავაძეს ბარათით ატყობინებდა: „უსაყვარლესო დაო ეკატერინე, იმდღეს მოგახსენეთ თქვენი ქალისთვის ორი სარტყელი და ერთი თავსაკრავი მომირთმევია, თუმცა არ არის მაგის შესაბამი ლამაზები, მაგრამ გიყვარვართ და ჩემგან სიამოვნებით მიიღებთ და არ შემრისხავთ. ყმანვილი ქალია და გაეხედება მცირე რამ ჩემგან“ (მალრაძე 1967: 226).

პირველი ვინც თავს იდო მანანას ჩართულობა აღნიშნულ ფარულ მოძრაობაში იყო ამ შეთქმულების ერთ-ერთი ხელმძღვანელი ელიზბარი და მისი ძმა დიმიტრი. ამ მხრივ საინტერესოა დიმიტრის მიცემული ჩვენება საგამოძიებო კომისიისადმი, რომელსაც სპეციალურად რუსეთიდან გამოგზავნილი გენერალ-მაიორი ჩეეკინი ხელმძღვანელობდა.

„1832 წლის ნოემბრის მგონი უკანასკნელ რიცხვებში,¹ მე და ჩემმა ძმამ ელიზბარმა გაუმჟღავნეთ ჩვენი განზრახულება მანანა ორბელიანს.

ნოემბრის პირველ რიცხვებში მანანა ორბელიანი იყო მელანიასთან, მელნიკოვის ცოლთან, სადაც მე და ჩემმა ძმამ დაეუნყეთ სხვადასხვა ამბების მოყოლა ისტორიიდან და პოლონეთის უკანასკნელ მოძრაობიდან, რომ დედაკაცები სასწაულწბლს ახდენდნენ, და ესენი სულაც არ ჰგვანანა იმ ქალებს.

¹ მიუხედავად გამოძიებისათვის შეგნებულად არასწორი ჩვენების მიცემისა დგინდება, რომ მანანა ორბელიანი შეთქმულებაში ბევრად ადრე ყოფილა ჩაბმული ვიდრე ამას გამოძიების მასალებიდან ვიგებთ.

შემდეგ შევეკითხეთ, აქაც რომ რაიმე მოხდეს, თქვენ რას იზამთო, მან გვიპასუხა: „როგორც სხვა ქალები, მეც ისე მოვიქცევიო“. ამიზ მერე - გამოვუცხადეთ მას ჩვენი განზრახვლება. ის შეაკრთო ამ ჩვენმა წამოწყებამ: „რას ამბობთ, ჭკუაზე შეიშაღეთ, თუ დამცინით როგორც გაუნათლებელ ქალს, განა ეს საქმე მოსახერხებელიაო. თქვენვე ლაპარაკობთ პოლონეთის აჯანყებაზეო, მაგრამ რა გააკეთეს იმათაო და მით უმეტეს ჩვენ ხომ თითქმის არარა ვართ რუსეთის ძლიერებასთანაო“.

თუმცა სანინალმდევოს ამბობდა, მაგრამ ისე იყო აღმოდებული ჩვენი სიტყვებით, რომ დაიჯერა თითქოს, ჩვენ მართლა რისამე გაკეთება შეგვეძლებოდა, რამდენიმე დღის შემდეგ ლუარსაბ ორბელიანთან ვიყავით, სადაც მანანა ორბელიანმა მითხრა: „ღვთის გულისათვის განაგდე შენი თავიდან ეს სისულელე“.

იგივე გაანდო მანანა ორბელიანს გუსარმა გიორგი ერისთავმა (გლუხარიჩმა, ვ. ქ.).

მანანა მის წინადადებასაც უარით შეხვდა. მაგრამ განვლო სულ მცირე ხანმა და მანანა ორბელიანიც ქალთაგან ერთი უაქტიურესი წევრი შეიქმნა ფარული საზოგადოებისა“.

შემდგომ, შეთქმულებამდე დარჩენილ მცირე დროში, მანანას თავკაცები-საგან საკმაოდ დიდი დავალება ჰქონდა მიღებული. რის გამოც იესე ფალავანდიშვილმა საგამომძიებლო კომისიას განუცხადა ლუარსაბ ორბელიანის ნათქვამი ელიზბარისთვის, რაც ამ უკანასკნელს იასესათვის უთქვამს:

„როდესაც თავადები შეიკრიბებიან თბილისში სათავადაზნაურო არჩევნებზე მაშინ თავადის ქალი მანანა ორბელიანი ზოგიერთ საპატიო ქართლელს თავადებს გაუმხელს შეთქმულების განზრახვას“.

შეთქმულების გამცემი იასე ფალავანდიშვილი მანანა ორბელიანზე აწვდის მნიშვნელოვან და დამამძიმებელ ინფორმაციას: „წვეულებაზე უნდა მოწვეულნი ყოფილიყვნენ კორპუსის უფროსი და ყველა სამხედრო და სამოქალაქო რუსი მოხელენი. აქვე უნდა ყოფილიყვნენ აგრეთვე მოწვეულნი ჩვენი თანაგამზრახველთაგან ყველაზე უფრო გაბედულნი, როგორც თავადები, ისე აზნაურნი, ისინი ჩაცმული იქნებოდნენ ეროვნულ ტანისამოსში და თან უნდა ჰქონოდათ ხმალი და ჯიბეში ორ-ორი გადატენილი დამბაჩა“.

წვეულება ორბელიანის სახლში უნდა მომხდარიყო, რადგან იგი ფართეა და მოედანზე დგას, როგორც კი ლამის პირველ საათზე შესაკრებ ადგილიდან

რაკეტებით ნიშანს მისცემდნენ, მაშინათვე უნდა დაეწყოთ ხოცვა და იქიდან არც ერთი რუსი არ გამოეშვათ. ხოლო თუ ვინმე ქართველთაგანი გაბედავდა წინააღმდეგობის გაწევას, ისიც რუსებთან ერთად მოეკლათ".

თბილისის გუბერნატორ ნიკო ფალავანდიშვილის მიერ ძმის იასესადმი კატეგორიული მოთხოვნის შედეგად 12 დეკემბერს გაცემული იქნა ფარული შეთქმულება. რუსეთის ხელისუფლებამ საქართველოში ყველა ეჭვმიტანილი დააპატიმრა, მაშინ მანანა ორბელიანმა სხვა შეთქმულთა მსგავსად „ყოველივე ალიარა“ და ჩვენება ერთგვარი შებრალების იერით დაგება, რომელიც თარიღდება: „1833 წლის 25 თებერვალი – როზენისადმი:

„თქვენო მაღალღმადმტებულებავ ბარონ გრიგორი ვლადიმეროვიჩ,

მე ვარ ყმანვილი ქვრივი დედაკაცი, და წერილი ობლების პატრონი, რძალი ნამსახურის და ერთგულის სახლისა და კმაყოფილი ჩემის ცხოვრებისა და მთავრობისაგანა, მაშ რა მიზანი მექნებოდა რომ გამებედნა და შევსულიყავი მთავრობის წინააღმდეგ საქმის მოქმედებაში, მაგრამ თუმცა ზოგიერთი მთავრობის წინააღმდეგი ჰაზრი ჩემის ნათესავებისაგანა შეტყობილი მქონდა და ვითარცა კანონის უცოდინარმა დედაკაცმა შიშითა და სირცხვილით და ნათესაობის მიზეზით ვერ გავბედე რომ პირველადვე მოენეშევემნილიყავი. ახლა რადგანაც თითონ იმათაც უღიარებიათ ამისათვის მე ამას ვბედავ ჩემის ერთგულებითა და წრფელის სვინდისით და დაუფარავი მინდობით თქვენის მაღალღმადმტებულობისა ვითარცა მამა მზრუნველი უბედურთა ვალიარებ რაც გამიგონია და მათ ეთქვათ ჩემთვისა..." (გოზალიშვილი 1970: 342).

1833 წლის 2 მარტს როზენი სწერდა სამხედრო მინისტრს – ჩერნიშოვს:

„დღეისთვის ცნობილი გახდა, რომ შეთქმულების ამბავი იცოდა დავით ორბელიანის ქვრივმა მანანამ. როცა ბატონიშვილი თამარ იულონის ასული დავაპატიმრეთ მანანა ორბელიანი თავად მოვიდა ჩემთან და გადმომცა წერილობითი ჩვენება შეთქმის შესახებ. რაკი მან ეს თავისი ნებით ალიარა არ დავაპატიმრებ მაგრამ მისგან ჩამორთმეული იქნება დამატებითი ახსნა-განმარტებანი" (გოზალიშვილი 1970: 342).

საგამოძიებო კომისიამ მანანა ჩათვალა VII კატეგორიის დამნაშავედ¹ ანუ ისეთ პირად, ვინც იცოდა შეთქმულების ამბავი, მაგრამ არ ეთანხმებოდა მას

¹ საგამოძიებო კომისიამ შეთქმულების მონაწილე დამნაშავენი სულ დაყო XV კატეგორიად. საიდანაც I კატეგორიის დამნაშავეებს მიესაჯათ სასჯელის უმაღლესი ზომა – დახვრეტა, რაც შემდგომ მეფის „გულმონყალებით“ შეეცვალათ გადასახლებით.

და როგორც ასეთი დამნაშავე დატოვეს თბილისში სასტიკი მეთვალყურეობის ქვეშ.

სამწუხაროდ მოლაღატე ქართველ თავადაზნაურთა ერთი ნაწილი ნებით თუ უნებლიეთ ეხმარებოდა რუსებს კავკასიაში დაპყრობითი ომების წარმოებაში ვინაიდან „რუსებთან შედარებით ქართველებს მრავალსაუკუნოვანი გამოცდილება ჰქონდათ მთაში ომების წარმოებისა, რაც ვერაგულად გამოიყენა იმპერიამ შამილის წინააღმდეგ ომში. როდესაც ქართველები რუსული იარაღით მთიელთა სოფლებს მიწასთან ასწორებდნენ, თავს იმით იმართლებდნენ, ვითომც ამას ლეკების წინააღმდეგ ქართველთა სისხლის საზღაურად შვრებოდნენ“ (კუპრაშვილი 2011: 188-189).

ისეთებიც იყვნენ რუს მოხელეებზე მეტ ერთგულებას რომ იჩენდნენ ქართველი ერის განადგურებაში. მაგალითად ცნობილი გიორგი მუხრანსკი, რომელსაც ილია ჭავჭავაძემ „ჭკუითა და გულით მოცვეთილი“ უწოდა. ზაქარია ჭიჭინაძის დახასიათებით იგი არა მარტო გარუსებული იყო, არამედ იყო ქვემძრომი და რუსეთის მთავრობის დიდი მომხრე. მუხრანსკი ქართველთა გარუსების აუცილებლობას „მეცნიერულად“ ასაბუთებდა: „საქართველო რომ მოისპობა, ამაში ეჭვი არ უნდა, ამისი მსგავსი ბუნებაშიც ბევრია, დიდი თევზი პატარას ჭამს, დიდი მხეცი პატარას და ა. შ. ამიტომ ჩვენ მომავალი არა გვაქვს და უმჯობესია ჩვენი გადაგვარება და გარუსება...“ (ჭიჭინაძე 1919).

მიუხედავად ასეთი „ჭკუით და გულით მოცვეთილი“ ზოგიერთი თავადაზნაურის არსებობისა საქართველო მაინც ცოცხლობდა და ვითარდებოდა. 1832 წლის შეთქმულთა სულისკვეთებით იზრდებოდნენ თაობები რომელთაც ალაფრთოვანებდათ და მამულის გადასარჩენად აღძრავდათ ძველი თაობის თავგანწირვა. აი თუნდაც მათი ერთი შეძახილი უგუნურთა და მძინარეთა გამოსაფხიზლებლად:

„ქვეყნის დაარსებითგან მამულსა ჩვენსა აქვნდა თვისი საკუთარი მდგომარეობა, აქვნდა თვისნი სჯულნი, თვისი სარწმუნოება, თვისი ენა, და თვისი ჩვეულება და ჰყვანდა ყოველსა დროსა საკუთარი თვისი ხელმწიფე და არაოდეს არ იყო მოკიდებული სხვასა ზედა და არცა მონა, ვითარცა ან არს მამული ესე ჩვენი და ჩვენი ხმა, სახელი, მხნეობა და მამაცობა წინაპართა ჩვენთა ყოველთვის ჰქუხდა და აღავსებდა მსოფლიოსა.

მტერი მარადის მოწყლული იყო და დამხობილი მათგან, ხოლო ან ხედავთ დამხობასა და არარაობასა მამულისა ჩვენისას. ჰგრძნობთ შეინროებას ყოვლისა კაცისასა.

რაისთვის არს ესე ესრეთ.

ნუ უკვე ჩვენ არა ვართ შეილნი მამა-პაპათა ჩვენთან,

ნუ უკვე ჩვენ არა ძალგვიძს შენახვა საკუთარი მამულისა ჩვენისა.

ნუ უკვე ჩვენ არა გვაქვს სიმხნე და ძალი ესე ოდენი, რაოდენის ჩენს მამათა ანუ სხვათა მსგავსთა კაცთა,

მაშ რაისათვის ვცოცხალვართ!..."

ყველასათვის ადვილი წარმოსადგენია რა მამტაბის ხოცვა-ჟლეტა და სისხლის კალო უნდა დატრიალებულიყო მანანა და ლუარსაბ ორბელიანების კარზე, ქალაქის ცენტრში. იმ ერთ საღამოს რამდენი რუსი ჩინოვნიკი და რამდენი რუსეთუმი ქართველი უნდა დახოცილიყო ტყვიით და ხმალ-ხანჯლით, როგორი საშინელი საყურებელი და მოსასმენი იქნებოდა ათასობით კაცის ყიჟინა, ქალების განწირული ნივილ-კივილი, სისხლის ნაკადულები. აი ამ ყველაფრის ხელის შემწყობი და აქტიური მონაწილე გახლდათ 25 წლის ქვრივი, „აღმოსავლეთის ძვირფასი თვალი“, ერისთავების ასული. მანანას ეს „ტრაგედია“ მთელი თავისი სიგრძე-სიგანით გაცნობიერებული ჰქონდა. იცოდა, რომ თავის თავზე იღებდა სისხლისღვრის პასუხისმგებლობას, მაგრამ ყოველივეს სამშობლოს გადასარჩენად აკეთებდა.

შეთქმულების გამჟღავნებისა და სისხლის არდაღვრის მიუხედავად მანანა პასუხისგებაში იქნა მიცემული და რომ არა მისი გონიერება, გამჭრიახობა და სწორი, დროული მოქმედება, უდავოდ უცხო მხარეში გადასახლება არ ასცდებოდა.

ქვეყნის გამოსწისთვის ემზადებოდა მთელი საქართველო და მათ შორის ქალებიც. მათი პატრიოტიზმი და საბრძოლო განწყობილება მხატვრულად წარმოაჩინა ალექსანდრე ორბელიანმა პიესაში – „დავით აღმაშენებელი“. ასევე დიდი ოსტატობით დაგვიხატა შეთქმულების ორგანიზატორები ქართველმა მწერალმა მიხეილ ჯავახიშვილმა ისტორიულ პოემაში „არსენა მარაბდელი“, საიდანაც საბჭოთა ხელისუფლებამ ამოჭრა ყველაზე საყურადღებო, ეროვნული ხასიათის სიუჟეტები და ასე დაჩეხილ-დამახინჯებულს ასწავლიდა ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებში.

მანანა ორბელიანის სალონი და ურთიერთობა მეფისნაცვალ ვორონცოვთან

1832 წლის შეთქმულების გამჟღავნების შემდეგ ქვეყნის კულტურული მაჟისცემა გაჩერდა, პროგრესულად მოაზროვნე ინტელიგენცია რუსეთისა და მის მიერ დაპყრობილი ქვეყნების განაპირა პროვინციებში იქნა გადასახლებული. მიუხედავად რეპრესიებისა და პოლიციის გამუდმებული თვალთვალისა მანანა ორბელიანი დამარცხებულთა და დევნილთა მანუგეშებელი გახდა.

მანანას თბილისში თავისი ლიტერატურული-საოჯახო სალონისთვის ოფიციალური სახე დაახლოებით 30-იანი წლების შუა ხანებისთვის უნდა მიეცა. მანამდე კი როგორც სხვა ქართველი და არაქართველი შეძლებული, განათლებული და ევროპული ცხოვრების მიმბაძველი ოჯახები, დროის მცირე ინტერვალთა აწყობდნენ საღამოებს, სადაც ინვედნენ ნათესავ-მეგობრებს, ქალაქის გავლენიან პირებს. ყოველივე ეს მოსაწყენი რომ არ ყოფილიყო, მეტი სიახლე, სიხალისე და ევროპული ელემენტები რომ შეეტანათ ყოველდღიურ ცხოვრებაში ლოტოს, ნარდის, კარტის თამაშთან ერთად ზოგიერთ ოჯახში იმართებოდა სჯა-ბაასი ქვეყანაში მიმდინარე პოლიტიკურ და ეკონომიკურ მოვლენებზე, ამასთან მწერლობაზე, ხელოვნებაზე, მეცნიერებაზე და სხვა.

მაშინ როდესაც საქართველოში არ იყო თეატრი, უმაღლესი სასწავლებელი და კლუბები, არ გამოდიოდა ქართული ჟურნალ-გაზეთები დიდი როლი ენიჭებოდა ლიტერატურულ სალონებს. კონსტანტინე მამაცაშვილის თქმით – „იმ დროის თბილისში არაფერი საზოგადო გასართობი ადგილი არ გვექონდა... ჩვენი დროის გატარება იყო ან ერთად სადილი, ან ერთად საღამოზე ყრილობა...“ პირველი სალონი თბილისში, რომელიც შემდეგ მისაბაძი გახდა ქართველებისათვის დააფუძნა 1816-1827 წლებში კავკასიის მთავარმართებელმა პ. ა. ერმოლოვმა, რომელშიც იმდროინდელი ქართველი ინტელიგენცია მონაწილეობდა. მანამდე კი სალონების წინამორბედად შესაძლებელია მივიჩნიოთ ჯერ კიდევ 1799 წელს პეტერბურგიდან თბილისში სამეფო კარზე „მმართველად“ ჩამოსულ პეტრე ივანეს ძე კოვალენსკის „თეატრალური წარმოდგენები“, რაც სამეფო კარისა და მათთან დაახლოებულ პირთათვის 1803 წლამდე იმართებოდა. როგორც შემდეგ გაირკვა რუსეთის იმპერატორისაგან პირადად ჰქონდა დავალებული კოვალენსკის ეწარმოებინა ფარული თვალთვალი და მიეყრადება სამეფო კარზე, რის აღსრულების საუკეთესო საშუალებადაც გაიხადა ასეთი საღამოების მოწყობა.

„მმართველ“ კოვალენსკის შემდეგ კავკასიის მთავარმართველმა – ერმოლოვმა დახვეწა და განავითარა სალონური საღამოები თბილისში.

აღსანიშნავია რუსეთიდან საქართველოში გადმოსახლებულ დეკაბრისტთა მიერ გამართული საღამოები. ასევე რუსი სამხედრო პირის გაზმანოვის ორგანიზებით თბილისში რომან ივანეს ძე ბაგრატიონის ბინაზე გამართული თეატრალური, მუსიკალური და ლიტერატურული საღამოები.

რომან ბაგრატიონის თანადროულად თბილისში საოჯახო ლიტერატურული სალონი და წრე დაარსებული ჰქონდათ სოლომონ დოდაშვილს, ვახტანგ ორბელიანს. აგრეთვე ელიზბარ ერისთავის მიბაძვით ლიტერატურულ სადილებს აწყობდა რიგი ქართველი თავადაზნაურობისა.

თბილისში ცნობილი იყო ალექსანდრე ჭავჭავაძის სალონი, აგრეთვე მაიკო ორბელიანის, ელისაბედ როზენის, მაია თუმანიშვილის, რომლის ქმარი დიდი ქომაგი იყო ლიტერატურისა და ანთოლოგიებს ადგენდა. სალონი ჰქონდათ თბილისში ახვერდოვსა და მეფისნაცვლის ცოლს ელისაბედ ბრანიცკაია-ვორონცოვას. ჩამოთვლილ სალონებსა და წრეებს შორის ყველაზე მიმზიდველი და დახვეწილი იყო მანანა ორბელიანისა და ჭავჭავაძეების სალონი. ამ უკანასკნელთა სალონს სამი მზეთუნახავი: ნინო, ეკატერინე და სოფიო ჰყვნდა ნათელს.

თბილისში, ქაშვეთთან ახლოს, დღევანდელი ლადო გუდიაშვილის ქუჩის კუთხეში, მდებარეობდა მანანა ორბელიანის სახელგანთქმული სალონი, რომელმაც XIX საუკუნის 70-იან წლებამდე იარსება და იმდროინდელი საქართველოს კულტურულ-ლიტერატურულ ცხოვრებაში უდიდესი როლი შეასრულა. ამ სალონში იკრიბებოდა თბილისის წარჩინებული საზოგადოება – მწერლობაში, ხელოვნებაში და მმართველობაში. მანანას სალონი გადაიქცა ნავსაყუდლად უცხოელი სტუმრებისთვისაც. თემირხანშურაში მყოფი გრიგოლ ორბელიანი 1846 წლის 18 თებერვლით დათარიღებულ თავის ერთ წერილში სინანულით წერდა მანანას:

„ჩემო საყვარელო ძალუავ მანანავ!

ამ სოფელში არა არის რა განსაკვირველი, არცა იგი, რომელ ასე მწარეთ დამივიწყეთ მე. შორით მიხარის თქვენი მშვიდობიანობა, თქვენი განცხრომითი ცხოვრება. დიდათ მხიარულებით მაშასადამე ბედნიერებითაც. თქვენი გაბრწყინებული სალონი სავსეა ინგლისელებით, ფრანცუზებით, ჰინდოელებით. ჭეშმარიტად მშურს მათი ბედნიერება და ვამბობ, ნეტავი მათ რიცხვში მეც

ვიყო" (ორბელინი 1936: 119). მანანას არ ჰქონდა განსაკუთრებული განათლება, მაგრამ საოცრად ინტერესიანი და ლიტერატურის მოყვარული ადამიანი იყო. განათლების სიმწირის გამო ძალიან წუხდა და მუდამ იმეორებდა – გაუნათლებელი ვარო. მის გარშემო ყოველთვის იკრიბებოდნენ მცოდნე და მაღალი ინტელექტის მქონე ადამიანები.

„აქ თავადურ სახლებში იყო სალონური შეხვედრები, საუბრები ლიტერატურასა და ხელოვნებაზე, საზოგადოებრივ თემებზე, იმ ამბებზე, რაც ხდებოდა საქართველოსა თუ მსოფლიოში. ბევრმა ქართველმა იცოდა უცხო ენა და დედანში ეცნობოდა კლასიკურ მწერლობას, მსჯელობდნენ, კამათობდნენ, ქართველ არისტოკრატიას არ სურდა ჩამორჩენოდა სხვა განათლებულ ერებს თუ ქვეყნებს" (ჭუმბურიძე 2012: 236). სალონების ისტორიას თვალს თუ გადავავლებთ დავრწმუნდებით, რომ მას საფრანგეთში მიყვავართ, სადაც ჯერ კიდევ XVIII საუკუნეში არსებობდა პოლუსი, ბურდონესი, სკიუდერის და სხვათა ცნობილი სალონები. საფრანგეთის მიზაძვით ლიტერატურული სალონები ჯერ გერმანიაში, შემდეგ ევროპის სხვა ქვეყნებში გაჩნდნენ. ჩვენში კი რუსეთიდან დამკვიდრდა. ფრანგული და ქართული სალონების შემხვედრი მიზანდასახულობისა და მსგავსი რეალობიდან გამომდინარე მანანა ორბელიანს დაერქვა „ჩვენებური მადამ რეკამიე“.¹ როგორც ავლნიშნეთ მისი „ნათლია“ გახლდათ ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში ე. წ. ბიოგრაფიული ჟანრის დამკვიდრებელი, პუბლიცისტი იონა მეუნარგია.

ეპისტორალური ნაწერებიდან ჩანს, რომ მანანა ორბელიანთან ყველას განსაკუთრებული სიახლოვე, შინაურული ურთიერთობა ჰქონდა, ყველას სურდა მისი ყურადღების დამსახურება. მანანა ძალიან ლალი, უბოროტო და ბუნებით კეთილი ქველმოქმედი ადამიანი იყო. ერთ დღეობაში მან თავის ნათლულს ნინო ანდრეევსკაიას „ერთი პატარა“ სოფელი აჩუქა.

მუდამ ოპტიმისტი მანანა ორბელიანის სალონში იკითხებოდა ლექსები, თარგმანები, ახალი წიგნები. აქ წაიკითხა გიორგი ერისთავმა პირველად თავისი შესანიშნავი პიესა „გაყრა“. მისი სალონის წყალობით საფუძველი ჩაეყარა პირველ ქართულ სალიტერატურო ჟურნალ „ცისკრის“ გამოცემას და ქართული თეატრის დაარსებას. ცარიზმით უკმაყოფილო რუსი ინტელიგენცია: პოე-

¹ ჟიულ რეკამიე (1777-1849) პარიზელი ბანკირის ცოლი, მისი სალონი იყო პარიზის პოლიტიკური და ლიტერატურული ცენტრი. ოპოზიციონერობის გამო ნაპოლეონ I-მა პარიზიდან გადაასახლა.

ტები, მოგზაურები, ხელოვანები სწორედ ამ სალონში პოულობდნენ სულიერ სიმშვიდეს. ცნობილია, რომ ლერმონტოვმა აქ გაიცნო მაიკო ორბელიანი.

XX საუკუნის დასაწყისის ქართულ მწერლობაში შეიქმნა პორტრეტული შტრიხები, რომლითაც მკითხველს თვალწინ წარმოუდგებოდა ნიკოლოზ მე-ლიტონის ძე ბარათაშვილი.

„გასული საუკუნის ორმოციან წლებში მანანა ორბელიანის სალონში მუდმივად დადიოდა საშუალო სიმაღლის და მოთეთრო პირსხმული სახის, ერთმანეთთან გადაღობილი წარბებით, მიმზიდველი შავთვალებიანი, ყოველთვის წვერულვამშოპარსული, ევროპულად ჩაცმული „ექსპედიცია სუდა ი რასპრავას“, კოჭლი „სტოლნაჩაღნიკი“ შინაურები ტატოს რომ ეძახდნენ. აი ამ ტატოს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა სალონის მფლობელ დიასახლისთან – ორბელიანების რძალთან.

როგორც ცნობილია, მირმანოზ ერისთავის ულამაზესი ასული „მადამ რეკამიე“ ახალგორში არ დაბადებულა, მაგრამ ის დიდ მოწინებას, ყურადღებას და სიყვარულს მაინც გამოხატავდა ქსნის ხეობისადმი. ნიკოლოზ ბარათაშვილის წერილების წყალობით ცნობილი ხდება, რომ მანანა ორბელიანი 1844 წელს ახალგორში ორჯერ ყოფილა. ერთხელ ნიკოლოზ ბარათაშვილის დის ეკატერინეს ქორწილში 29 ივნისს და მეორედ 15 აგვისტოს ლომის-ალევის მთაზე გამართულ დღესასწაულ „სამებობაზე“.

„იქიდან ახალგორს წავედით. ჩვენთან იყვნენ მანანა თავის ქალით, მაიკო, ყაფლან, ალექსანდრე სუმბათოვი – მეჯვარე. რა დაბინდდა მივედით ახალგორს... სასახლე ჭრაქებით იყო გაჩახჩახებული...“

მერე მე და მამუკა გორს გადავედით, იქ დაგვხვდნენ ელენე, მანანა, რომელიც ორის დღის წინ ჩვენზედ წავიდა მელანია და ბევრნი სხვანი.

... ..

მე და მამა ალევობას, რომ ამ თვის თხუთმეტს იყო, ვეწვივენიტ კატოს. მანანა და ელენეც გარდმოვიდნენ სალოცავად. საუცხოო ჯვარობა იყო. ახალგორიდან თორმეტი ვერსტია, მაღალს მთაზედ. ქალები ცხენებით, სანვიმრებით, ქოლგებით, დიდის ამალით, ოსურის სიმღერით ავედით სალოცავად. ის ღამეც და მეორე დღეც იყო მშვენიერი. ძალიან მხიარულობა იყო. ცოტა წამოსვლის დროს მანანა ავად გახდა და იმან ცოტა დაგვიშალა მხიარულება..." (ბარათაშვილი 1972: 130). მანანა ორბელიანი სალონის შეკვეთები მსოფლიო ლიტერატურის სათარგმნელად სალონური საქმიანობის

წარმატების მაჩვენებელია. XIX ს. 30-იან წლებში საქართველოში ცნობილი ყოფილა ფრანგი მწერლის ანრი რენე ლესაჟის რომანი „კოჭლი ქაჯი“. ეს რომანი მანანას დავალებით თარგმნა დავით ყორღანაშვილმა, რაზეც მანანა გრიგოლს 1836 წლის 12 აპრილს სწერდა:

„მარტოკა ხან წიგნებს ვკითხულობ. ღმერთმა უშველოს ყორღანოვს, ის გვატარებინებს დროს, თავის ნათარგმნი წიგნებით. ეხლა მოველით და სთარგმნის „კოჭლ ქაჯს“, თუ წაგიკითხავს, აქებენ ძალიან“ (ბალახაშვილი 1941: 22).

მანანა ორბელიანის პირადი შეკვეთით დიმიტრი ყიფიანმა ქართულად გადმოგვითარგმნა შექსპირის ტრაგედია „რომეო და ჯულიეტა“, პიესის თავ-ფურცელზე მინერილია შემდეგი სიტყვები: „ენენინა მანანა ორბელიანისათვის ქართულ ენაზე გადმოღებული ყიფიანის მიერ“.

დიმიტრი ყიფიანს თავისი თარგმანი პირველად მანანას სალონში წაუკითხავს და დიდი მოწონებაც დაუმსახურებია. მანანას სალონს ნიკოლოზ ბარათაშვილთან სიახლოვის წყალობით შემორჩა ხელნაწერი ე. წ. „ალმანახი“ და რამდენიმე ავტოგრაფიული ლექსი და ასევე პოემა „ბედი ქართლისა“. ეს ხელნაწერები შემდეგში მანანას ქალიშვილს გამოართვა პოეტის ბიძამ ილია ორბელიანმა.

1835 წლის თებერვალში მანანა ორბელიანი თავის მულიშვილებს სწვევია წინანდალში და მთელი ორი თვე წიგნების კითხვაში გაუტარებიათ. ერთად მყოფ სამ ულამაზეს ასულს გრიგოლ ორბელიანმა „სამი გრაცია“ უწოდა. სწორედ ამ სიტყვებმა დააწერინა იაკობ ბალახაშვილს – „მეცხრამეტე საუკუნეს სამი მნათობი ჰყავდა: მანანა ორბელიანი, ნინო და ეკატერინე ჭავჭავაძეები“, რაც დიდი უპატივცემულობაა იმ დანარჩენი ქართველი ქალებისადმი ვინც თავის სილამაზითა და გონიერებით სახელი გაუთქვა ქართველი ქალის ღირსებას.

თბილისის სალონთა შორის მანანას უპირველესი სალონის უცხოელ სტუმართა გვერდით ნატრობს თავის თავს გრიგოლ ორბელიანი თუმცა წერილში სადაც აქებს მანანას სალონს იქვე შეგონების, უფრო მეტად კი საყვედურისა და გაფრთხილების ტონით ეხმიანება ორბელიანთა და ჭავჭავაძეთა სალონის დიასახლისებს.

ჩანს ისინი თბილისში მეფისნაცვალის ჩამოსვლის შემდეგ შეიცვალნენ და ველარ იცავდნენ დისტანციას ლამაზ ქალებთან მოსუხსულე ვორონცოვთან. ჩვენი აზრით ქალებისადმი პოეტის საყვედურნარევი, დამრიგებლური ტონის მიზეზი სწორედ ეს არის.

„... რომ ამბობენ მითომ ყოველს შვიდ წელიწადში კაცი ერთხელ იცვლება სახით, ჩვეულებით, ფიქრით, გულით; მაშასადამე, თქვენცა და ნინაც (ნინო ჭავჭავაძე, ვ. ქ.) ჩემის ანგარიშით, შეცვლილი ხართ ჯერ ექვსჯერ, და ამა მიხედვით, თქვენ ახლა ის აღარ უნდა იყოთ, რაც იყავით პირველს პერიოდებში თქვენის სიცოცხლისა, რასაკვირველია, მეც აღარ მექნება თქვენთან ის ადგილი, რომელიც ახლა შეუპყრიათ უცხოქვეყნელთა. მაგრამ ეს არ მანუხებს ისე, როგორც ფიქრი, რომ თქვენ და ნინო შთაფლულხართ ამ სოფლის წარმავალს სიამოვნებაში და არა ჰფიქრობთ სულისათვის, საუკუნო ცხოვრებისათვის, რომელიცა მიგველის ჩვენ და რომელიც ესრე მწარედ დაგიფიქნებიათ, დროა, დროა, გეყოფათ!

... დღეს დადგა დიდმარხვა, ვაი თქვენდა, შეუნანელთა, ვაი ნინოს და მანანას, რომელთა გამოფხიზლება ამაო ცხოვრებისაგან იქნების საზარელი, რომელთა არღარას უშველოს არცა კბილთა ღრჭენა, არცა სასონარკვეთილება! თუ დამიჯერებთ, მოიქეცით შენ და ნინო გზასაზედა ჭეშმარიტებისასა, დაუტყვევთ ეშმაკი, რომელიცა წინაგაძღვისთ თქვენ სულისა თქვენისა წარსანყმედელად" (ორბელიანი 1936).

დიდად საყურადღებო, მრავლისმთქმელი და მრავლისმამხილებელი წერილია ქალებისადმი „ძველი თაობის პაპისაგან“. იგი გაფრთხილებაც არის, მონოღებაც, დარიგებაც და ყველაზე მეტი საყვედური. რამ განაპირობა ასეთი მკაცრი დამრიგებლური ტონი?! რა იყო მიუღებელი სანათესაოზე გადაგებულ პოეტ-გენერლისთვის ჭეშმარიტების გზას აცდენილ ქალების ყოფა-ქცევაში?! მთელ რიგ საკითხებს და მათ ირგვლივ გაჩენილ ეჭვებს მივყავართ თბილისში მეფისნაცვლის სავარძელში მოკალათებულ მიხეილ ვორონცოვთან. სანამ შევიხედავდეთ ამ უნიჭიერეს, მოქნილ, ლიბერალ, მეფის ეშმაკუნა მოხელის კაბინეტში, მანამდე საქმეში უკეთ გასარკვევად შევიხედოთ ჭავჭავაძეებისა და ბრანიცკაია-ვორონცოვას სალონებში.

თბილისში მანანა ორბელიანის სალონის გვერდით მოქმედებდა ალექსანდრე ჭავჭავაძისა და მისი ქალიშვილების (ეკატერინე, ნინო, სოფიო) სალონი. სილამაზით ცნობილი ქალები მანანას მულიშვილები იყვნენ. საკმაოდ კარგი ურთიერთობა ჰქონდათ რძალ-მულსა და მის შვილებს ერთმანეთთან. ჭავჭავაძეების სალონი მუდამ იზიდავდა საზოგადოების საუკეთესო წარმომადგენლებს. მალე დები ქართველ და უცხოელ პოეტთა მუზა შეიქმნა. ალექსანდრე გრიბოედოვი ისე მოხიბლა სალონის ერთ-ერთმა დიასახლისმა

- ნინომ, რომ 16 წლის ულამაზესი ასული ცოლად შეირთო. უიღბლო აღმოჩნდა ქორწინება, 17 წლის ნინოს თეირანში მოკლულ მეუღლეზე დარდით ექვსი თვის მუცლადმყოფი ბავშვიც დაეღუპა. პოეტისა და გენერლის აღჭაფჭაყადის უფროს ქალიშვილს, ლამაზებს შორის ულამაზეს ეკატერინეს თანამედროვეებმა „წინანდლის ვარდი“ და „ალაზნის ველის ყვავილი“ შეარქვეს. ზამთარში თბილისი, ზაფხულში კი წინანდალი მასპინძლობდა ჭაფჭაყადიანთ სალონურ ცხოვრებას. ქუდბედნიერი აღმოჩნდა სამეგრელოს მთაერისთვის მათ სალონში სტუმრობა. იგი მოიხიბლა ეკატერინე ჭაფჭაყადის სილამაზით. უსიყვარულოდ გათხოვილმა ეკატერინემ 1839 წელს ქაშუეთის ტაძარში ჯვარი დაინერა დადიანზე და სამეგრელოს დედოფალი გახდა. იგი თავიდანვე განკუთვნილი იყო სადედოფლოდ. აღჭაფჭაყადემ შვილის სახელი ეკატერინე, დაუკავშირა თავის ნათლიას, რუსეთის იმპერატრიცა ეკატერინე II-ეს. ხოლო იმპერატრიცას შვილი ალექსანდრე გახდა ეკატერინე ჭაფჭაყადის ნათლია.

„წინანდლის ვარდი“ მთელი გრძნობით უყვარდა ნიკოლოზ ბარათაშვილს და საუკეთესო ლექსებიც უძღვნა. არც ეკატერინე იყო ნიკოლოზის მიმართ გულგრილი, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ როდესაც ნიკოლოზს შეუყვარდა ჭაფჭაყადის ქალიშვილი იგი უკვე დანიშნული იყო სამეგრელოს მთავარზე. 1853 წელს დავით დადიანი გარდაიცვალა, მათი ვაჟის სრულწლოვანებამდე სამეგრელოს მმართველად ეკატერინე დანიშნა. 1860 წელს ეკატერინე მოსკოვში „გადავიდა“ საცხოვრებლად. 1882 წლის 13 აგვისტოს გორდის საზაფხულო რეზიდენციაში გარდაიცვალა XIX საუკუნის „სალონების მადონა“ კავკასიის მაფისნაცვლის მიხეილ ვორონცოვისა და მისი მეუღლის, პუშკინის მუზის, ელისაბედ ქსავერის ასული ბრანიცკაია² სალონი წინგადადგმული ნაბიჯი იყო ქართულ სინამდვილეში. მათი სალონის კარი ღია იყო თბილისელი არისტოკრატებისათვის. აქ ხშირად სტუმრობდნენ ულამაზესი ქართველი ქალბატონები, რომელთა შესამოსელად ბრანიცკაიამ სპეციალურად საფრანგეთიდან ჩამოიყვანა მკერავები, მან თავისი ინიციატივით და დაფინანსებით გახსნა თბილისში წმ. ნინოს სახელობის კეთილშობილ ქალთა სასწავლებელი, რომლის

¹ ჭაფჭაყადიანთ სალონზე იხილეთ იხ.: ჟურნ. „ხელოვნება“, 2010 წ. №1, გვ. 22; ბოროზდინი 2004; ბარათაშვილი 2010: 23.

² ელისაბედი გახლდათ რუსეთის არისტოკრატიულ წრეებში კარგად ცნობილი ქალბატონი. თვით იმპერატორ ნიკოლოზ I-ისა და ალ. პუშკინის ტრფობის საგანი. რუსი კრიტიკოსების მტკიცებით „ევეგენი ონეგინში“ ტატიანას სახე სწორედ ელისაბედ ბრანიცკაია-ვორონცოვათია შთაგონებული.

მონაფეებთან გიორგი ერისთავს აბარებს: „გადაეცით წმ. ნინოს გიმნაზიის ქალებს, რომ კარგად ისწავლონ ქართული ენა“-ო!!!

ეს მაშინ როდესაც დედაქალაქის საზოგადოებას დაქვეითებული აქვს უნარი ეროვნული აზროვნებისა. იმის გასარკვევად თუ როგორი და რა ფორმით გამოიხატებოდა თბილისელი ქართველების დეგრადაცია მოვუსმინოთ ქსნისხეობელ მოძღვარს ივანე სუხიშვილს:

„მაშინ ტფილისში ჩასვლა ქართველი ხალხისთვის იმას ნიშნავდა როგორც რუსეთში წასვლას, ტფილისში თითქმის ქართული არ არსებობდა; ყველა ქართველს დასცინოდა: რუსი, სომეხი, თათარი თუ ოსი. ასე გასინჯეთ თვით ქართველებიც. დიდ არისტოკრატიულ ოჯახებში ქართულად თითქმის ცოტალა ლაპარაკობდა, იმასაც ზიზლით. ქართულ გაზეთს თუ ვინმე ლეზულობდა ისიც ფორმისთვის ან რაიმეს შესახვევად... ასე გასინჯეთ ეკლესიაში სიონის ტაძარში, შესასვლელ კარებთან სალდათი იყო დამდგარი, თუ ქართულ ტანსაცმელში გამოწყობილს ქალს ნახავდა არ უშვებდა – „ნეტ კეკელა მესტა“ (ქლმ, 19799-300).

თბილისში ბრანიცკაია-ვორონცოვას სალონში ხშირად იმართებოდა „ვორონცოვის სადილები“. სალონის დამფინანსებელმა მეფისნაცვალმა 1846 წლის 28 ივლისს ელისაბედის სალონის წევრებისათვის და უპირველესად ქართველი მანდილოსნების პატივსაცემად სპეციალური გემით ყირიმში, თავის მამულ „ალუბკაში“ მოაწყო გასეირნება.

დაფასებულ ქალთა შორის იყო ულამაზესი მანანა ორბელიანი. მთელი 9 წლის მანძილზე ელისაბედ ვორონცოვამ თავისი ქველმოქმედებით და კეთილი გულით თბილისის მოსახლეობის დიდი სიყვარული და პატივისცემა დაიმსახურა. თუმცა ერთ-ერთი მკვლევარი ფზიზელი თვალთ დანახულს შემდეგნაირად აფასებს: „ბალ-მასკარადები, შინაური კონცერტები, იტალიელების თბილისური საოპერო სპექტაკლები, რუს ოფიცრობასთან ქართველ ქალთა ქორწინებები და ვორონცოვის შექცევა-ნადიმომები, რუსი და ევროპელი ლიტერატორები და ხელოვნების მსახურნი თბილისში, – ყველაფერი ეს ფარავდა იმ ეროვნულ ტკივილებსა და სულისკვეთებას, აძინებდა და ადუნებდა ეროვნულ ენერგიას, რომლის გამოღვიძების დიდი მისია შემდეგში თერგდალეულებმა იკისრეს“ (ჭუმბურიძე 2012: 226).

ვორონცოვების სალონმა 1855 წელს შეწყვიტა მოქმედება. დარჩა მხოლოდ ტკბილი მოგონებები და ის ინტელექტუალური სიმდიდრე რაც თბილისის იმდროინდელმა საზოგადოებამ მიიღო სალონური ცხოვრებით.

მკვლევარები სწერენ, რომ მანანა ორბელიანის სალონში დაიბადა აზრი ქართული თეატრის დაარსებისა, შემდეგ კი ჟურნალ „ცისკრის“ გამოცემისა.

ჩვენგან ეს აზრი შემდეგნაირად ლაგდება: ვერავინ ვერ იტყვის როდის გაჩნდა აზრი, ქართულ მონინავე საზოგადოებაში, თეატრისა და ჟურნალის დაარსებისა, ისე როგორც ვერავინ იტყვის როდის დაიბადა აზრი საქართველოში უნივერსიტეტის დაარსებისა.

ორბელიანის სალონში მოხდა იმ კვირტის დაყვავილება რომელიც მისივე დიდი მცდელობით დაიმტკერა და განაყოფიერდა მიხეილ ვორონცოვის ხელით, რომლის ნაყოფის გემო და სურნელი დღემდე არ დავინწყებია ქართული თეატრის ისტორიას და სალიტერატურო-საგამომცემლო საქმიანობას. ნაყოფის უშუალო შემოქმედი კი გახლდათ გიორგი დავითის ძე ერისთავი.

რომ არა მანანა და მისი სალონი, მისი სილამაზე, ნიჭი, გონიერება, სილალე და მაღალი ინტელექტი, რაც ერთობლიობაში ქმნიდა ქსნის ერისთავის ულამაზესი ასულის „პორტრეტს“ და ამასთან რომ არა ქართველების მოწყალე „მამინაცვალი“ – ვორონცოვი შესაძლებელია ვერ აღმოცენებულყო ის კულტურულ-ეროვნული ნათესი რასაც ემუქრებოდა იმპერიალისტური სუსხი და საქართველოს ცაზე ჩამოწოლილი ანტიქართული შავი ღრუბელი.

მანანა ორბელიანის სალონი მართლა საკანე იყო იმდროინდელი თბილისელებისთვის, სადაც არაფერი გასართობი არ იყო, უმაღლეს სასწავლებელზე ფიქრიც კი ვერავის წარმოედგინა. „თბილისში თეატრზე არავინ ფიქრობდა გარდა მანანას სალონში შეკრებილ ინტელიგენტ-თავადაზნაურობისა, რომელთაც სათეატრო სახსარი არ გააჩნდათ, იმ დროის ვაჭრობა არაქართველების ხელში იყო და მათ ქართული კულტურის ბედი არ აღელვებდათ და კაპიკს ვერავინ ვერ გააგდებინებდა „მანჭვა-გრეხვაში“ (შატაკიშვილი 2007: 21).

მანანა ორბელიანის ყოფა-ცხოვრებით დაინტერესებულ როგორც მკვლევარებს ისე საზოგადოების გარკვეულ ნაწილს უჩნდებოდა პასუხგაუცემელი კითხვები მანანას და მეფისნაცვალ მიხეილ სიმონის ძე ვორონცოვის ურთიერთობების დეტალებზე. აზრი ორად იყოფა – ერთნი თვლიან, რომ მათ ერთმანეთში ახლო ფიზიკური ურთიერთობა ჰქონდათ, რომ მანანა იყო საყვარელი ვორონცოვისა, მეორენი კი მათ შორის მხოლოდ ფლირტს ხედავენ და სხვა ამორალურ ინტიმურ კავშირს გამოირიცხავენ.

მათ ირგვლივ გაჩენილი პასუხგაუცემელი კითხვები და ეჭვები არამც თუ დღეს ჩვენთვის არის დაუზუსტებელი და ბურუსით მოცული, არამედ მათი

საახლობლოსა და მაშინდელი თბილისის მოქალაქეებისთვისაც გაურკვეველი და გაუხსნელი იქნებოდა.

29 წლის გარდაცვლილ მეუღლეს საფლავის კართან 23 წლის ქვრივი ეფიცება ერთგულებას და დებს აღთქმას, რომ არასოდეს გათხოვდება, მიუხედავად თაყვანისმცემელთა მთელი არმიისა. მანანა ასრულებს ამ პირობას.

ახალგაზრდა ქვრივის ცხოვრების დეტალებში გარკვეული ჩანს მისი თანამედროვე იონა მეუნარგია. ეს მრავალმხრივ მოღვაწე ადამიანი დაჯერებულია, რომ არ ყოფილიყო ორბელიანების რძლის პატიოსნებაში ალბათ გაუჭირდებოდა დაენერა მეტად საპასუხისმგებლო, ღირსებით სავსე სიტყვები: „მანანა იყო მეფედ ქართული ზნეობისა და გემოვნებისა 1840 წლებში“. ეს ფრაზა დაძალებულ ნათქვამს არ ჰგავს და ვერც ვინმე აიძულებდა დაენერა. მანვე მანანა შეადარა ფრანგი ბანკირის ცოლს, პატიოსნებით და სილამაზით ცნობილ რეკამიეს, რომელიც მანანასნაირად იმპერატორს ოპოზიციაში ედგა. ყოველივე ამის შემდეგ „ჩვენებურ მადამ რეკამიეს“ ცხოვრების სტილი, მისი სინამდვილე და პატიოსნება ხალხში მაინც ეჭვს აღძრავს. დღემდე პასუხგაუცემელია იყო თუ არა დავით ორბელიანი მისი პირველი და უკანასკნელი მამაკაცი.

რა ბადებს ამორალურობის ეჭვს მანანასა და მეფისნაცვალის ურთიერთობაში. ალბათ პირველ რიგში გადაჭარბებული სიახლოვე, მმართველობისადმი ვორონცოვის ახლებური მიდგომა და ლიბერალური პოლიტიკა, რაც ნათელი ხაზივით გასდევს მის მოღვაწეობას კავკასიაში და რასაც ზოგიერთი მანანასთან მისი ინტიმური კავშირით ხსნიდნენ და ხსნიან დღესაც.

XIX საუკუნის შუახანების საქართველოში მანანა ორბელიანისა და მიხეილ ვორონცოვის ფიგურებია წინა პლანზე წამოწეული. მათი ყოველდღიური თუ ყოველკვირეული შეხვედრები, მანანას წინაშე უმდაბლესად თავდახრილი მეფისნაცვალი, ხელზე მკოცნელი, ხელით ხელში და ხელკავით მოსეირნენი, ვორონცოვის ხელით აწეული, კიბეებზე მიმავალი მანანას გრძელი ქართული კაბის ბოლოები, მკერდზე, ევროპული კაბების ფურფუშელებისა და ლენტების გამსწორებელი, მეჯლისებზე, ბანკეტებსა და სადილებზე ერთად – გვერდიგვერდ ყოფნა, ხშირად შეხსენება „ხომ არაფერს მთხოვთ მადამ?“, მომეტებული ზრდილობა და ყურადღება, საჩუქრები, ყვავილები და კომპლიმენტები, რაც ძალზე კარგად გამოსდიოდა ლონდონის არისტოკრატიულ წრეში გაზრდილ რაფინირებულ ინტელიგენტს. ყოველივე ეს ბადებდა საზოგადოებაში ეჭვს

და იძლეოდა ჭორების აგორების საბაბს და ეს ყველაფერი უფრო მცირე მასშტაბით ვიდრე ელენე ორბელიანთან!!!

ექვებს აჩენდა მეფისნაცვლის გულმონყალება მანანასა და მის გარშემო მყოფდამი. კავკასიის მმართველმა ალასრულა დიდი ხნის სურვილი ქართველებისა, 1850 წელს საფუძველი ჩაეყარა ქართულ თეატრს, რაც იყო გიორგი ერისთავის დიდი შრომისა და მცდელობის შედეგი. 1852 წელს გამოვიდა პირველი ქართული სალიტერატურო ჟურნალი „ცისკარი“. მანამდე კი შეიქმნა კავკასიის მუზეუმი. 1846 წელს შეიქმნა საჯარო ბიბლიოთეკა და ქართველთა არქეოლოგიური საზოგადოება, 1845 წელს თბილისში დაარსდა რუსული თეატრი, 1851 წელს შეიქმნა იტალიური ოპერის სახელით ცნობილი თეატრი, ბოტანიკური ბაღი და სხვა.

ვორონცოვმა უკუაგდო მოთხოვნა ქართული პიესების რუსეთში ცენზორისთვის გაგზავნაზე. ერთხელ თვალი მოჰკრა თეატრის მსახიობებს, თუ როგორ მიდიოდნენ ატალახებულ ქუჩაზე ლაფში ამოსვრილები, რისთვისაც ვორონცოვმა თავისთან დაიბარა გ. ერისთავი და ჰკითხა თუ რატომ არ დადიოდნენ მსახიობები თეატრში ეტლით. გაიგო, რომ მიზეზი უსახსრობა და მცირე ხელფასი იყო, 1000 მანეთი დამატებით გამოუყო მიმოსვლისთვის მსახიობებს. თვითონ გ. ერისთავი, რომელიც 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე იყო და სახელმწიფო სამსახურში არსად არ იღებდნენ პირდაპირ განსაკუთრებულ დავალებათა მოხელედ დანიშნა და ეროვნული ტანსაცმელით სიარულის ნება დართო.

უდავოა, რომ ეს ყველაფერი განპირობებული იყო ვორონცოვისა და მანანას ძალზე ახლო ურთიერთობით. გორში დაბადებული ჟურნალისტი და რეჟისორი რევაზ შატაკიშვილი ძალზე ადეკვატურად აფასებს მანანას როლს ქართული თეატრის დაარსებაში, – „ქართული წინადადეგებიდან ზმნის ამოგდება წინადადებას „ჩიქორთულად“ აქცევს. სწორედ ასეთ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე, როცა ქართული თეატრის დაარსების საკითხზე ვსაუბრობთ მანანა ორბელიანის გარეშე მხოლოდ იმის აღნიშვნა, რომ ქართული თეატრის დაარსების იდეა მანანა ორბელიანის სალონში დაიბადა, გარკვეულად აკნინებს მის როლს... ქალბატონს რომელსაც აღმოსავლეთის თვალად მიიჩნევდნენ რა გასაკვირია, თვით მეფისნაცვალი ვორონცოვი მოეხიბლა...

მანანას არც ტაქტი აკლდა, არც სიფაქიზე, არც თავდაჭერა, ყველაფერს, რომ თავი დავანებოთ, გაცემულ შეთქმულებამოვლილი ქალი იყო, მეტად

გამოცდილი და მას ნამდვილად არ გაუჭირდებოდა დიდი ქალური გავლენის მოპოვება ვორონცოვზე... ფაქტია, რომ მანანას გავლენა მეტად ნაყოფიერი აღმოჩნდა ქვეყნისთვის, ამდენს ფავორიტები მეფისნაცვლებს კი არა, თვით დედოფლებიც ვერ აკეთებინებდნენ მეფეებს ამ სანყალ საქართველოში" (შატაკიშვილი 2007: 21).

ორი ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენის – თეატრისა და ჟურნალის დაარსების ღვაწლი ერთპიროვნულობამდე რომ დავიყვანოთ და მივმართოთ მხოლოდ მანანასადმი – სალონის დიასახლისისადმი ან მხოლოდ გიორგი ერისთავისადმი – დრამატურგისადმი და ან კიდევ ვორონცოვისადმი – ხელდამსხმელისა და დამფინანსებლისადმი უსამართლობა იქნება.

ამ ორი, ღრმად სახსოვარი მოვლენის ღირსება და ღვაწლი თანაბრად ეკუთვნის გიორგი ერისთავს, როგორც ინიციატორს და რეალურ შემსრულებელს, მანანა ორბელიანს – შუამავალს და ზეგავლენის მომხდენს და ვორონცოვს – კვერთხის დამკვერელს.

რევაზ შატაკიშვილი ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრებაში“ გამოქვეყნებულ წერილში აფიქსირებს იმდროინდელი თბილისის რეალურ სურათს და ხაზს უსვამს ვორონცოვისადმი გამოჩენილ „ტიპურ ქართულ უმადურობას“. რ. შატაკიშვილი მიხეილ ვორონცოვისა და მანანა ორბელიანის ურთიერთობებზე მსჯელობისას ეწინააღმდეგება არჩილ ჯორჯაძის პოზიციას, მხარს უჭერს ვასილ კიკნაძისეულ ლოგიკურ მსჯელობას და შალვა ამირეჯიბის განსჯილ რეალობებზე არეკლილ საღ აზროვნებას. მაგრამ მიუხედავად ქრონიკების, მოგონებების, ეპისტოლარული მასალების, ისტორიული დოკუმენტების შეჯერებისა და ანალიზისა მაინც გონებისთვალისთვის უხილავ ბურუსში ვეხვევით და კონკრეტულ კითხვას ვერ გავცა პასუხი. მანანას თანამედროვეთაგან და არც მის შემდგომ არავის არ დაურღვევია „სიჩუმე“ მეფისნაცვალთან ინტიმურ კავშირზე, რა თქმა უნდა, თუ ეს სინამდვილე იყო. ჩვენთვის ყველაზე ხელჩასაჭიდი კომპრომატი მათზე გახლავთ გრიგოლ ორბელიანისა და ნიკოლოზ ბარათაშვილის წერილები მანანასა და მაიკოსადმი. პირველ მათგანს ჩვენ უკვე გავეცანით, მეორის ციტირებას კი აქ მოვახდენთ. აი რას წერს ნახჭევანიდან თბილისში ნიკოლოზ ბარათაშვილი მაიკო ორბელიანს:

„ერთი შემატყობინე, რატო ეგ შენი ქაჩალი ძმა წიგნს არ მწერს, ივანეს კიდევ არ დავემდურები, ამიტომ, რაც ტვინი ჰქონდა ისიც ყაბახზე დააბნია, მაგრამ ეს მაკვირვებს, არ ვიცი რა მიზეზია, რომ მანანა მოკითხვითაც აღარ მკითხულობს? მაგრამ ერთის მხრივ, არც კი უნდა დავემდურო, ახლა ჩვენ

ვინლას მოვარგონდებით, ვილაც ორი ტლუ ბიჭი გდია ნახეჩევანში, ახლა ცა ახალია, ქვეყანა ახალია და მოდაში 80 წლის კაცები არიან...”

1845 წლით დათარიღებული წერილის დაწერისას მანანა 37 წლისაა, „ოთხ-მოცი წლის კაცი“ ვორონცოვი კი 63 წლისა. ექნებოდა კი ამ ასაკში პოტენციის აქტივობა მიხეილ სიმონის ძეს, რომელიც მისივე დივიზიის ექიმის ერასტი სტეფანეს ძე ანდრეევსკის¹ თქმით ახალგაზრდობაშიც კი არ ყოფილა მექალთანე, არამც თუ ხანში შესული. ნ. ბარათაშვილის წერილის ფონზე რ. შატაკიშვილი გამოთქვამს ვარაუდს, რადგან მას არ შეუძლია ერთ, ყველაზე მთავარ და ინტრიგანულ კითხვას გასცეს პირდაპირი პასუხი, – ისე როგორც ჩვენ ყველას არ შეგვიძლია ვუპასუხოთ სანამ, სადმე, რომელიმე საცავში არ აღმოვაჩენთ საკმარის მამხილებელ მასალებს მიხეილისა და მანანას ურთიერთობათა დეტალებზე, ან აღმოვაჩენთ კი?! ასევე საეჭვოა რაიმე კომპრომატის აღმოჩენა ელენე ორბელიანზე ვორონცოვთან მიმართებაში.

„ძნელია იმსჯელო, რა ხდება ორ ადამიანს შორის, მით უფრო ძნელია, როცა მათგან საუკუნენახევარზე მეტი გაშორება, მაგრამ ეს ყველაფერი ერთ დიდსა და მგზნებარე რომანს წააგავს“, – დასძენს რ. შატაკიშვილი (შატაკიშვილი 2007: 19).

როგორც ავლნიშნეთ ვორონცოვის მეუღლემ ელისაბედ ქსავერის ასულმა თბილისის არისტოკრატიისთვის სალონი გახსნა, სადაც ყოველ ორშაბათობით იმართებოდა „ვორონცოვისეული სადილები“, სადაც რჩეულთა შორის განსაკუთრებით ბრწყინავდნენ რძალ-მაზლის შვილი მანანა და ელენე ორბელიანები. ისინი ყოველთვის მეფისნაცვალთან ახლოს დაგოგმანობდნენ.

ყირიმში გემით გამგზავრებულ ქალთა შორის იყვნენ მანანა და ელენე ორბელიანები. რატომღაც განსაკუთრებით ზემოთხსენებული ორი ქალის მიმართ იკვეთება ვორონცოვის სურვილი მათთან სიახლოვისა, – „რუსეთის გაქნილი და გაიძვერა მთავარმართებელი მ. ს. ვორონცოვი ცდილობდა რაც შეიძლება ღრმად ჩაეთრია ქართველი ქალები ევროპული ცხოვრების წესში (ბალახაშვილი 1941: 39), – აღნიშნავს მანანა ორბელიანის ცხოვრების მკვლევარი ი. ბალახაშვილი, რომელიც ნეგატიურად ასახავს მეფისნაცვლის მოღვაწეობას კავკასიაში და კერძოდ საქართველოში.

¹ ვორონცოვისა და მისი დროის თბილისზე ანდრეევსკის გარდა საინტერესო მოგონებებს გვანდობიან რუსი მოხელეები მ. ი. ოლშევსკი და ა. ხარიტონოვი.

ვორონცოვის ფიგურის მნიშვნელობა განსაკუთრებით მაშინ გამოჩნდა როდესაც ის საქართველოდან წავიდა. 1855 წლის 2 მარტს გარდაიცვალა იმპერატორი ნიკოლოზ I, თეატრის მტრებმა და მათ შორის გენერალმა მურავიოვმა ყველაფერი გააკეთეს ქართული თეატრის მოსაკლავად. მიზეზად იმპერატორის სიკვდილი გაიხადეს. საყოველთაო გლოვის ნიშნად ექვსი თვე ყველა თეატრი დაიკეტა. მოგვიანებით მურავიოვმა თბილისში მხოლოდ რუსული თეატრი აღადგინა. 1854-55 წლების სეზონზე გიორგი ერისთავი იძულებული გახადეს თეატრიდან წასულიყო. მომდევნო ხელმძღვანელმა – ანტონოვმა მხოლოდ 6 თვე შეანია, ბოლოს კი თეატრი ერისთავისადმი ანტაგონისტურად განწყობილმა ივ. კერესელიძემ ჩაიბარა და სულ მალე უბინაობის გამო საბოლოოდ დაიხურა.

მანანას ცხოვრებით დაინტერესებულ მკვლევართა შორის ყველაზე გაბედულ და მოურუდებელ კითხვებს სვამენ შალვა ამირეჯიბი და ვასილ კიკნაძე, ისინი ცდილობენ გადაჭრით სწორი პასუხის მიღებას.

ვ. კიკნაძე სვამს კითხვას და ხაზგასმით მოითხოვს: „სისტემატურად ფიქსირდება ფაქტობრივი მდგომარეობა. ნაკლებად ხდება მისის ყოველმხრივი გააზრება და გაშიფრვა. უნდა გაირკვეს, კონკრეტულად რაში გამოიხატება ვორონცოვის როლი ქართული კულტურის ისტორიაში, რატო ეხმარებოდა თეატრს და რამდენად გულწრფელი იყო დახმარება“ (ამირეჯიბი 1998). ვ. კიკნაძის გამონეგვის საპასუხოდ შალვა ამირეჯიბი. მიუთითებს, რომ ის ხედავს მიზეზობრივ კავშირს მანანა ორბელიანის ვორონცოვზე გავლენასა და ამ უკანასკნელის მიერ ქართული თეატრისა და ჟურნალის დაარსებას შორის. ამ მიზეზობრივ კავშირს უსვავს ხაზს და დიდ დატვირთვას აძლევს რ. შატაკიშვილი: „სწორედ ეს პირდაპირი, მიზეზობრივი კავშირია საგულისხმო, თორემ მანანა ორბელიანს რომ მეფისნაცვალ ვორონცოვზე უდიდესი გავლენა ჰქონდა, ეს მხოლოდ ისტორიაში კი არა, კლასიკურ რუსულ ლიტერატურაშია უკედაყოფილი“ (შატაკიშვილი 2007: 19).¹

ამ მხრივ არაფერს ამბობს მკვლევარი ბადრი რაზმაძე, როდესაც ეხება მანანა ორბელიანის პიროვნებას და მისი მშობლიური სოფლის – მეჯვრისხევის წარსულს (რაზმაძე 2001: 65).

¹ მ. ორბელიანისა და მ. ვორონცოვის ურთიერთობები მხატვრულად ასახა რუსული ლიტერატურის კლასიკოსმა მწერალმა ლევ ტოლსტოიმ „ჰაჯი მურატ“-ში.

ამჯერად ამ ერთობ საჩოთირო თემაზე, როდესაც მკვლევარებს დღემდე რაიმე დამადასტურებელი წყარო არ მოგვეპოვება მათ საეჭვო ფიზიკურ ურთიერთობაზე, შეუძლებელია თქვას ვინმემ თუნდაც ლაკონურად: იყო თუ არ იყო მანანა ორბელიანი საყვარელი მიხეილ ვორონცოვისა. ერთის მხრივ ხაზგასასმელია, რომ ალბათობა ყოფნისა უფრო მეტია ვიდრე არ ყოფნისა. შეიძლება ითქვას, რომ ვორონცოვი, რუსეთის იმპერიის ეს ძალზე მოქნილი, ლიბერალი მოხელე ქართველი ქალების, კერძოდ მანანა და ელენე ორბელიანების ეშხმა და ინტელექტმა ჯერ გააუწევებლყო და შემდეგ გააკეთილშობილა ჩვენი ქვეყნის საკეთილდღეოდ, რომ პატარა და თავისუფლებადკარგული ქვეყნის სუსტი სქესის წარმომადგენლებს ათი წლის მანძილზე „ტყვეობაში“ ჰყავდათ იმპერატორის პირველი პირი კავკასიაში.

მანანა ორბელიანისა და გრიგოლ ორბელიანის ურთიერთობა

ჩვენი პატივსაცემი პოეტისა და მანანას ურთიერთობას შესაძლებელია წმინდა, სულიერი ანუ პლატონური ურთიერთობა ვუნდოთ. მკვლევარი ი. ბალახაშვილი წერს: „მიუხედავად იმისა, რომ ცხოვრების თითქმის მთელს მანძილზე გრ. ორბელიანი ეტრფოდა ნინო ჭავჭავაძეს, იგი საკმაოდ კარგა ხანს განიცდიდა სიყვარულს მანანა ორბელიანისადმი“. შესაძლოა გრიგოლის დაუოჯახებლობას და უშვილობიროდ გადაგებას რაიმე კავშირი ჰქონდეს ნინო ჭავჭავაძისა და მანანა ორბელიანისადმი გაუწევებელ და გაუმჟღავნებელ ტრფიალს. აღნიშნულ საკითხში უკეთ გასარკვევად კარგი იქნება თვალი გავადევნოთ გრ. ორბელიანის რომანტიკას.

ჩვენი სასიქადულო პოეტი გენეტიკურ ერთობას პოულობს სულხან-საბა ორბელიანის პაპა – ყაფლან ორბელიშვილთან. პოეტის დედა ხორეშანი გახლდათ ერეკლე მეორის ობოლი შვილიშვილი. გრიგოლზე ფეხმძიმობისას, ერევანთან ბრძოლაში დაატყვევეს მისი მეუღლე ზურაბ ორბელიანი, სასოწარკვეთილმა ხორეშანმა ალექსანდრე დიდი: თუ ზურაბი ცოცხალი დაბრუნდა და ვაჟი მეყოლა, ჩემს შვილს ბერად მივცემო. მართლაც ზურაბი ტყვეობიდან უვნებელი დაბრუნდა და ვაჟიც – გრიგოლი დაიბადა. დედის ალექსანდრე ნაწილობრივ შესრულდა, იგი არ დაქორწინებულა და მემკვიდრეც არ დაუტოვებია. სიყვარულით კი რამდენიმე ქალი უყვარდა, მათ შორის ნინო ჭავჭავაძე, სოფიო ორბელიანი, გრაფ ოპერმანის მეუღლე და დაუზუსტებელი „მ“. მანდილოსან „მ“-ს, რომელიც გრიგოლს უყვარდა ლექსებიც კი მიუძღვნა. მის ერთ-ერთ

პროზაულ ესკიზშიც ნახსენებია „ნ, ე, მ“. ეს ინიციალები ასე იმიფრება: ნ – ნინო ჭავჭავაძე, ე – ეკატერინე ჭავჭავაძე და მ – მანანა ორბელიანი. თუმცა ამ მ-ს შესახებ კრიტიკოსებს ორი განსხვავებული აზრი აქვთ. სოლომონ ხუციშვილი აღნიშნავს, რომ ეს მ – არის მაიკო ორბელიანი, რადგან ამ დროს მანანა გათხოვილი იყო. აკაკი განერელია უარყოფს ამ მოსაზრებას და მიიჩნევს, რომ მაიკო ორბელიანი ალ. ჭავჭავაძის ქალებთან არ მეგობრობდა. ნინოსთან და ეკატერინესთან მეგობრობდა მანანა ორბელიანი, იგი ამ დროს უკვე 23 წლის იყო, თანაც დაქვრივებული. ამ დროისთვის ნინო ჭავჭავაძეც დაქვრივებულია, თუ შესაძლებელია დაქვრივებულ ნინოს მიუძღვნას მეგობრული ესკიზი, რატომ არ შეიძლება დაქვრივებულ მანანასაც მიუძღვნას, – აღნიშნავს აკაკი განერელია (ევგენიძე 2010: 26) და მართებულადაც.

ზემო აღნიშნული ქალებიდან პოეტს ფიზიკური კავშირი უნდა ჰქონოდა მხოლოდ გორში მცხოვრებ გრაფ ოპერმანის მეუღლესთან. გრიგოლი, რომელსაც ტანმორჩილობის გამო შინაურები „კურკას“ ეძახდნენ 14 წლისა დანიშნული ყოფილა სამი წლის სოფიო ორბელიანზე, რომელიც შემდგომ მშობლებმა მიათხოვეს რუს მოხელეს. დიდად კეთილმოსურნე მანანა ადრევე ცდილობდა ჯვარი დაენერათ გრიგოლს და სოფიოს. ამის თაობაზე „საყვარელი ძალუა“ წერს „კურკას“ (ეს სახელი გრიგოლს ყაფლანმა შეარქვა)

„სასიამოვნო შენი სოფიო აქ არის და ვნახე, დაველაპარაკეთ მე და ეკატერინე შენზედ. ის უარს არ ამბობს, კიდევ შევირთავო, ოღონდ ვნახოო. აბა, სადა ხარ, ჩემო სიცოცხლე, რომ ერთ საათს ჯვარს დაგწერდით და იქნებოდით ბედნიერი? აბა, ეხლა, ჩემო კურკავ, ეცადე, რომ მოხვიდე მალე, თორემ რვა თვეზედ წამოვლენ პეტერბურგში და დარჩები ცალიერი...“

სამწუხაროდ ვერ მოხერხდა გრიგოლისა და სოფიოს შეხვედრა, რუსეთში წასული ქალი მისთხოვდა კავკასიის მთავარსამმართველოს საბჭოს წევრს ნიკოლოზ პავლეს ძე ბეზაკს.

როგორც ზემოთ ითქვა გრიგოლს მთელი ცხოვრება უყვარდა ნინო ჭავჭავაძე. მათ შორის სასიყვარულო ურთიერთობის გაღვივებას ხელს უწყობდა მანანაც. 1836 წელს წინანდალში ჭავჭავაძეების სახლში სტუმრად ჩასული წერილს სწერს გრ. ორბელიანს: „მე ახლა ვარ წინანდალს, ამ წიგნს იქიდან ვწერ... ნინოს ვეხვეწე გრიგოლს წიგნი მისწერეთქო, მაგრამ ჯერ შენგან მოეღიან წიგნს და მასუკან რასაკვირველია პასუხს მოგწერენ.“

ნინო ქისას გიქსოვს, მახარობელი ვარ, მე არც ქისას მოგიქსოვ და არც წინდებს, ამდენს გეხვეწები და ერთი წიგნი არ მითარგმნე-რა" (ორბელიანი 1937: 37).

მანანასადმი გრიგოლ ორბელიანის არანათესაური სიყვარულისა და ლტოლვის საუკეთესო სამხილად შეიძლება მივიჩნიოთ დავით ყორღანაშვილის მიერ გაგზავნილი წერილი გრიგოლისადმი. იგი დათარიღებულია 1831 წლის 25 ივნისით.

„წურავის ნუ ეტყვი, შენ მომიკვდე, თუ ტყუილს გეუბნებოდე. მანანა გავიცან, სულ შენზე ლაპარაკობს. გუშინწინ ქართლში წავიდა, ანუ წასვენდა. ახ! მისი ლოყებისა და შავი კაბის ჭირიმე, გაცნობა როგორ იყო, იმას აღარ მოგწერ, ვაი თუ აქ ვისმეს მოსწერო და თავი მომჭრა, რა გინდა, მე იმისი თმა გამოგიგზავნო დღეისწორამდე..." (ორბელიანი 1937: 261).

იმავე წლის ნოემბრის თვეში იგივე მეგობარი გრიგოლს ატყობინებდა: – შენი მანანა სოფელშია, აგერ ჩამოვა და მივალ ნარდის სათამაშოდ". როგორც ირკვევა გრ. ორბელიანის პლატონური სიყვარული მანანასადმი სამეგობრო წრეში კარგად იყო ცნობილი, მაგრამ ქალბატონისგან რაიმე ხელშეხახები კომპრომატი ამგვარი სიყვარულის ეჭვიანობისთვის არ მოგვეპოვება.

ცნობისმოყვარე დავით ყორღანაშვილისთვის სულაც არ იყო მიუღებელი ის უმსგავსობა, რაც მან გრიგოლისადმი მანანას მიწერილი წერილების ფარულად წაკითხვით გამოავლინა. ეს სისაძაგლე თვით დავითს მანანასათვის ნინო ჭავეჭავაძესთან ყოფნისას გაუმხელია: „მეც უთხარი, რომ თქვენს წიგნებს მე ვსინჯავდი, გრიგოლი რომ შეშაზე წავიდოდა მეთქი, მაშინ ვიპარავდი და ვკითხულობდი". ყოველთვის მშვიდ და განონანსოვრებულ მანანას დინჯად უპასუხია – „მე იმისთანა საიდუმლო არ მიმიწერია რაო". მსგავსად ყორღანაშვილისა, სხვისი წერილების წაკითხვის მანიით შეპყრობილი გრიგოლის ძმის – ზაქარია ორბელიანის მიზეზით მანანასი და გრიგოლის ურთიერთობა ადრეც ჩიხში შესულა, მაგრამ ერისთავის ასული თავისი გონიერებისა და ინტელექტის წყალობით ყოველთვის ინარჩუნებდა კარგ ურთიერთობას ამბიციურ და კონფლიქტურ პიროვნებებთან.

მანანას და გრიგოლის ურთიერთობაში არსებობს დისონანსის შემოშტანი ერთი ასეთი ფაქტი, თავადის ახალგაზრდა ქვრივი ქალი დიდი სევდით და თავმოწონებით ატარებდა ვერცხლის სამგლოვიარო ბეჭედს წარწერით:

„უდროოდ მზის დასვლით მიბნელა სოფელმან ანაზდეულად".

რაც მართო დაქვრივებაზე ჩივილი არ უნდა იყოს. ამ ბეჭედმა და მანანას მომავადობებელმა ეშხმა ბევრს აუძგერა გული, მათ შორის გრიგოლ ორბელიანსაც. დალესტნის მთებში მეომარი პოეტი გამუდმებით სთხოვდა სამარადისო სახსოვრად ძვირფას რელიკვიას, მაგრამ მანანა ყოველთვის უარს ეუბნებოდა. ბოლოს მაინც გაჩუქდა ბეჭედი მამაკაცზე, რომლის მფლობელიც გახდა მანანას უფროსი ვაჟის, თხუთმეტი წლის ივანეს მასწავლებელი. ეს ამბავი ყაფლან ორბელიანმა¹ სასწრაფოდ შეატყობინა გრიგოლს. სანამდე მისგან სამდურავ წერილს მიიღებდა დაასწრო მანანამ და „ნიგნი“ აფრინა.

„არა შენს გაზრდას, ყაფლანის ლაპარაკს როგორ იჯერებ, ყაფლანმა, რომ აღდგომას ქრისტე აღსდგა მითხრას, ისიც ტყუილი მეგონება. ჩემი ბეჭედი ივანეს ოსტატს მივეცი. ნუ დამემდურები შენმა გაზრდამ შენ უფრო კარგს ბეჭედს გამოგიგზავნი თუ მალე არ მოხვალ აქ. ნეტავი შენი ნახვა მელირსოს თორემ ბეჭედისა ადვილია, საძაგელი ყაფლან, ვიცი როგორ მოგწერდა“.

სახელოვან პოეტს – გრიგოლ ორბელიანს მეტწილად სამშობლოს გარეთ უწევდა ყოფნა. იმ დროებაზე მეგობარ-ნათესავებთან ინფორმაციისა და ურთიერთმოკითხვის საშუალებას მხოლოდ წერილი წარმოადგენდა. ამ მხრივ აქტიურობდნენ მანანაც და გრიგოლიც, თუმც, ერთუროს გამუდმებით საყვედურობდნენ და სთხოვდნენ წიგნის მიწერას. შემონახულია გრ. ორბელიანის წერილები მანანა ორბელიანისადმი, რაც მათ შორის არსებულ ურთიერთობათა გააზრებისათვის საუკეთესო დოკუმენტური მასალაა.

ვილნოში გადასახლებული გრიგოლი 1834 წელს მანანასადმი მიწერილ წერილში ბევრ გულისტკივილთან ერთად აღნიშნავს თუ როდის ექნებათ თანამედროვე, ევროპული ცხოვრება ქართველებს, რაც იქ პოლონელებს დიდხანია აქვთ.

„უსაყვარლესო ძალუავ მანანავ!

აჰა გავიდა უკვე ერთი წელიწადი, რა დაგშორდით. ვითარ სწრაფად გაიზარა ამ წელიწადმა ცხოვრებისათვის, და ვითარ ნელად, ნელადვიდოდა იგი გულისათვის. წავიდეს და აღარ მოვიდეს ესრეთი წელიწადი არცა ჩემსთვის და არცა თქვენთვის...

როდის იქნება ჩვენც ასე ვიცხოვროთ კაცურად, განა ზოგიერთს ჩვენში შეძლება არა აქვს, მაგრამ ჯერ უშკოლონი და უბიბლიოტეკონი ვართ.

¹ ყაფლან ასლანის ძე ორბელიანი (1813-1878) ცნობილი მემამულე. გრ. ორბელიანის ბიძაშვილი და მეგობარი. პოდპორუჩიკი.

მანანავ! მამა გიცხონდა, შენს ქალს კარგი ზრდილობა მიეცი. ვიცი ბევრნი დაგძრახვენ, რომ შენმა ქალმა სიმღერა ისწავლოს, მაგრამ ნურას დასდევ. ნავიდა ის დრო როცა ჩუმად ყოფნა და კნავილით ლაპარაკი დიდ ზრდილობად მიაჩნდათ... 1834 წელი".

ზრუნვის და ფიქრის გარდა მანანასადმი დიდი გრძნობა გამოსჭვივის მაზლის - ლუარსაბ ორბელიანის გადაცვალების გამო სამძიმრის სათქმელად გაგზავნილ წერილში. პოეტი წერს:

„ჩემო საყვარელო და უბედურო ძალუავ მანანავ! შუალამიდან ორი საათია გასული და მე მწუხარება არ მაძინებს. რამდენიმე საათია ვცდილობ შენდა მოწერას და ვერა მომიგონია სათქმელად, - ვერც შენდა ნუგეშის, ვერც ჩემის მწუხარების... შენ იგრძნობ ჩემს მწუხარებას, იგრძნობ როდესაც მოიგონებ, რომ უბედნიერესნი ჩემნი დღენი წარვიდნენ თქვენს ოჯახში საყვარელს დავითთან და ლუარსაბთან, რომელთა სიკვდილით დამემწარა სრულებით სიცოცხლე და გამოცხადდა ჩვენს გვარზე რისხვა ღვთისა.

მანანავ! ვინძლო უბედურებამან არ გძლიოს შენ, არა დაეცე სულითა, გარდამეტებული მწუხარება არის წინააღმდეგ ხვთისა. მიჰხედე შენს წერილშვილებს, რომელთაცა მფარველად დარჩი მხოლოდ შენ ამ სოფელში. მათთვის უნდა იცოცხოლო, მათთვის უნდა მოითმინო ყოველგვარი უსიამოვნება და ტანჯვა; თვითეული ჟამი, თვითეული დღე შენი სიცოცხლისა უნდა უმსხვერპლო მათ. ეს არის დიდი ვალი შენი, ვალი დედისა. ამა მიზეზთა ამო გამხნევდი სულითა, შეძლებისამებრ განაგდე ყოველი მწუხარება და მედგრად შეუდექ და ალასრულე ვალი შენი.

ძალუავ გეხვენები დანვრილებით მომწერე ყოველი გარემოება, ნურას დამიმალავ, ხომ იცი ჩემი სიყვარული და ერთგულება თქვენის ოჯახისა, ამისთვის მინდა ყოველივე ვიცოდე..."

ქართველ ქალთა მარაქამ ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდამ ექვსი შვილიდან ორი ვაჟი და ერთი ქალიშვილი დამარხა, შემდეგ 23 წლისამ საყვარელი ქმარი. ხუთი წლის თავზე მაზლი - ლუარსაბი. მართალია ობლების შესანახად მანანა სახელმწიფოსგან იღებდა ფულად დახმარებას და თვითონაც შემოსავლიანი მამულების მფლობელი გახლდათ, მაგრამ წერილშილ ოჯახს მაინც სჭირდებოდა მზრუნველი და მფარველი, რასაც უანგაროდ, მამობრივანათესაური გრძნობით აკეთებდა გრიგოლ ორბელიანი. სრული სიმართლე იქნება თუ ვიტყვით, რომ მიუხედავად მდიდარი, თავადური და განათლებული

ოჯახისშვილობისა მანანას ვაჟები ვერ ჩამოყალიბდნენ მისაბად, გერგილიან ქართველებად, როგორც ამას მათი არისტოკრატიული ხაზი მოითხოვდა. პირიქით, მათი ულაზათო და უპერსპექტივო ცხოვრება გულს უღონებდა და უბერებდა გრიგოლს. ის სულ კრიტიკულად უყურებდა შინაურობაში „მანანჩიებად“ მონათლულ ივანეს და ალექსანდრეს.

გრიგოლის დიდი მცდელობის შემდეგ 1877 წლიდან მანანას უფროსი ვაჟი - ივანე დალესტანში მსახურობს ბიძასთან. ცხადია გრიგოლისნაირ საქმიან და დაულალავ ადამიანს არ მოეწონებოდა უნიათო ახალგაზრდა და აი, კიდევაც წერს ამის შესახებ ფრონტიდან ძმას: „მოვიდა გუშინნინ კნიაზი ბებუთოვი თავისი ძმისწულით გრიგოლის შვილითა, რომელიცა ძალიან მომეწონა, არა ჰგავს მანანას უჯიშო შვილებსა“.

ძმის - ილიასადმი გაგზავნილ 1847 წლით დათარიღებულ წერილში პოეტი ურჩევს მამულის მისახედად საგვარეულო სოფელში გაგზავნოს ვინმე და ირწმუნებოდა - „ზაქარია ერისთავი არ წავა სოფელში, თუგინდ ერთიანად წაიღონ მამული სახელმწიფოდ, ... არც მანანას შვილი (ალექსანდრე, ვ. ქ.) წავა, ვაი, ნეტავ ერთი მაგას ცხვირი დავუნაყო“.

დალესტნის ფრონტიდან მოწერილ წერილებში აშკარად ჩანს მანანას ოჯახისადმი ზრუნვა. მიუხედავად ამისა დაქვრივებულ დედას ძალიან უჭირდა შფოთიან დალესტნის მთებში ფრონტის წინა ხაზზე წასულ შვილზე დარდის ატანა. სხვა რომ არაფერი, ტყვიას რომ გადარჩენოდა, უამრავი ჯარისკაცი ხოლერას და ფილტვების ანთებას ეწირებოდა. მაინც ანგარიშშიუცემლად პოეტი-გენერალი მანანას უფროს შვილსაც - ალექსანდრეს ომში იწვევდა, დედას კი ივანეს ჩამოყვანაც სურდა ფრონტიდან. ამ საკითხზე გრიგოლი თავის ერთ წერილში, 1850 წლის იანვარში, სწერდა ძმას - ილიას. „ერთი დაელაპარაკე ძალუა მანანას თავისი შვილის ალექსანდრესათვის, რად ინახავს შინ აგრე მწნილად, რატომ არ აძლევს სამსახურში და რათ უკარგავს სწორეს გზასა“.

1850 წლის ბოლოს მანანამ ივანე ფრონტიდან შინ ჩამოიყვანა. ამ ამბავს ზაქათალაში მყოფი გრიგოლი ძმას წერილით ატყობინებს: „ქაჩალი ივანე, ჩამომავლობით ღონენა, წამოვიდა დედის გასახარებლად. ენახოთ რა დიდი ბედნერება მიეცემა მაგის ნახვითა“.

.. უცხო მხარეში მყოფ უნილკერძოდ, უშთამომავლოდ დარჩენილი პოეტის გული დიდ დარდსა და ბოლმას იტევდა, როგორც სამშობლოს უბედობაზე ისე მეგობარ-ნათესავებზე ფიქრით გაჩენილს. ჯერ კიდევ შუახანს გადაცილებული გრიგოლი მანანასადმი გაგზავნილ ერთ წერილში უჩივის უნაყოფოდ და

უსარგებლოდ გატარებულ წლებს: „აბა მომხედეთ მე, წინ მიძევს დავითნი და ყოველ დილით თითო კანონს ვკითხულობ ცრემლითა და შენანებითა, რომ ესოდენი წელიწადი ჩემნი წასულან ამაოდ, უფიქროდ, უსარგებლოდ სულისათვის ჩემისა და არცა მოყვასთა ჩემთა საკეთილოდ...“

წლები შეუცნობლად მიქროდნენ ომებით დაღლილ პოეტ-გენერლისთვის, ნათესავ-მეგობრები თანდათან შემოეცალნენ. აღარც წინა ჭაეჭაეაძე იყო ამქვეყნად ცოცხალი, ტასოს დიდი დანაწევებით უმხელდა თავის გულის ტკივილს, „ეს ჩემო ტასო თანდათან ბნელდება საქართველო“-ვო. მანანას გულიც დიდ მწუხარებას და ტკივილს იტევდა, თუმცა გარეგნულად არ იმჩნევდა და ყველგან და ყველას უდარდელ, ბედნიერ ქალად ეჩვენებოდა. ქსნის ერისთავების უჭკვიანესი, თავმომწონე და ეშხიანი ქალი საბოლოოდ შვილის – ალექსანდრეს სიკვდილმა გატეხა წელში. მუდამ მოსიყვარულე დედამ შვილის სიკვდილს სიკვდილითვე უპასუხა.

გრიგოლმა მანანა ორბელიანის ავადმყოფობა გაიგო, სანახავად წავიდა. დიდი ხნის მეგობარს სასთუმალთან დაუჯდა და გასამხნეველად ბაასი დაუწყო, მაგრამ მალევე მიხვდა რომ ავადმყოფსაც და მის სასთუმალსაც „მკედრის მზე“ – დანათოდა.

მანანამ თვალეები გაახილა და სვენებ-სვენებით დაიწყო: „გახსოვს, გრიგოლ რანაირი იყო ჩვენი მეგობრობა. შენ მაინც სულ სხვა იყავი ჩემთვის, ხშირად ვეჭვიანობდი კიდევ, კარგად გახსოვს, ჩემო გრიგოლ, ქმრის საფლავზე ფიცი დავდე არავის გაეყოლოდი, არ გავთხოვილიყავი და შევასრულე კიდევ ეს სიტყვა. შავი კაბა დღემდე არ გამიხდია, ნიშნად ქმრისა, ოჯახისა და შვილების პატივისცემისა, თუმცა მთხოვნელები და თაყვანისმცემლები როდი მაკლდნენ.“

ახლა ვკვდები გრიგოლ და სიკვდილის წინ აღსარებას გაძლევ:

– გრიგოლის თვალეებიდან ცრემლის ნაკადმა იფეთქა. ეს ცრემლები მანანას შეუმჩნეველი არ დარჩენია.

– რა, გრიგოლ მართლა ვკვდები თუ, ნუ მაჩვენებ შენს ცრემლებს, ხომ იცი, ამის ატანა აღარ შემიძლია. განა მართლა ვკვდები!!!

მანანას უცბად ისევ ხველა აუვარდა, ცუდად გახდა. ექიმს მოუხმეს, ექიმმაც ვერ მოუსწრო. გულშელონებული ბალიშებზე მისვენებული სულს ლევდა. გრიგოლმა ველარ გაუძლო ამ სურათს და გულშეწუხებული, აქვითინებული გარეთ გამოვარდა" (მაჭავარიანი 1989: 14).

1870 წლის 1 ივნისს დახუჭა თვალები XIX საუკუნის საქართველოს სილამაზის დედოფალმა – ერისთავების ასულმა და ორბელიანების რძალმა, ბახტრიონის გმირების შთამომავალმა.

კიდევ უფრო დაბნელდა გრიგოლისთვის საქართველო და არამარტო მისთვის. 3 ივნისს გარდაბნის რაიონის სოფ. კუმისის სამების ეკლესიაში, ორბელიანების საგვარეულო საძვალეში მიწას მიაბარეს 62 წლის მნათობი. გულმოკლული გრიგოლ ორბელიანი ეკატერინე ჭავჭავაძეს სამეგრელოში ატყობინებდა:

„მწუხარება, მწუხარებაზე დაგვერთო. გარდაიცვალა ალექსანდრე და ორი დღის შემდეგ იქვე, სამებაში მივასვენეთ ჩვენი სასიქადულო მანანა“. მისი საფლავის ქვას ამშვენებს ეპიტაფია:

„თავადის დავით ჯამბაკურ-ორბელიანის მეუღლე მირმანოზ ერისთავის ასული კნეინა მანანა დაიბადა ივ-სა აგვისტოს, ჩყზ-სა წელსა, გარდაიცვალა ივნისის ა-სა ჩყო-სა წელსა. ეს არს განსასუენებელ ჩემი უკუნისი უკუნი-სამდე, ამას დავემკვიდრო, რამეთუ მთნავს ესე“.

მანანას სიკვდილით დაბნელებულ საქართველოში, გულგატეხილი პოეტი-გენერალი დიდიხნით ველარ ჩერდებოდა თბილისში, იგი მეტწილად ფრონტზე ატარებდა დროს, ვინ იცის, უცხო მხარეში მყოფ გრიგოლ ორბელიანს რამდენი ღამე გაუთენებია თეთრად ნათესავ-მეგობრებზე თუ დავრდომილ სამშობლოზე ფიქრში. ახსენდებოდა უდარდელად გატარებული ახალგაზრდობის წლები, მეგობრები და უნაყოფოდ ჩავლილი ცხოვრება.

1877 წელს გრიგოლი თავის ერთ წერილში ნალვლიანი სტრიქონებით ეხმიანება ეკატერინე ჭავჭავაძეს: – „მაგონდება თქვენი ბრწყინვალე ყმანვილქალობა და ამავე დროს სხვანიცა მრავალნი, დახატული სილამაზითა, მიმზიდველნი მაღალი ზრდილობითა, გულისა სინმინდით. მართლაც მეტად კარგი დრო იყო, სავსე მხიარულებითა, უზრუნველობითა და, ამასთან, საითაც შეჰხედავდით, უთუოდ იყო ვინმე მშვენიერი და ამის გამო ხშირად ვამბობდი ძველებურს სავათნავას ლექსსა – „ნეტავ რომელს ვენაცვალო, განა რამდენი თავი მაქვს!“. ხშირად მაგონდება ის დრო, თქვენი დრო, მეტად ლამაზი დრო, ჩემის ან დაბერებულის გულის გასამხიარულებლად, გასაყმანვილებლად. ღმერთმან გიშველოთ, მეტად კარგები იყავით და ეხლაც ჩემი თავი მიმაჩნია ბედნიერად, რომ მეც თქვენს საზოგადოებაში ვექცეოდი და მას ვეკუთვნო-

დი, თქვენ გამომიყვანეთ მე კაცად, პოეტად და ახლაც თქვენვე ხარო ჩემი ნუგეშის მცემელი" (მაჭავარიანი 1989: 14).

1983 წელს საბჭოთა ხელისუფლებამ მანანა ორბელიანს გადაუხადა დაბადებიდან 175 წლის იუბილე. ამასთან დაკავშირებით აღდგენილი იქნა გარდაბნის რაიონის სოფელ კუმისის უძველესი სამების ტაძარი. სადაც მდებარეობს ორბელიანების საგვარეულო საძვალე, აგრეთვე მოწესრიგდა მანანას ოჯახის წევრთა საფლავები. აქვე გამართულ სახალხო დღესასწაულზე ფიციც დაიდო, რომ ყოველი წლის მაისის თვეში აღინიშნებოდა „მანანობა“ (ანდლუ-ლაძე 2009). მას შემდეგ გავიდა 40 წელი და გულდასაწყვეტია, რომ აღარ გვახსოვს არც „მანანობა“ და არც მის სახალხო დღესასწაულად დამკვიდრებისთვის დადებული ფიცი. კარგი იქნება თუ აღდგება ეს ქართული პატრიოტული ზეიმი, რაც საგრძნობლად აამაღლებს მომავალ თაობებში ეროვნულ ცნობიერებას.

* * *

„გიშერ და მჯერა, რომ ქართველობა
არასოდეს არ გადაშენდება;
ვაგლახ, ხელახლა ბაგისჩვილობა,
ქალიშვილობა რა დაგშენდება!
როცა ვიხილე, მამა-პაპათა
განმეორება გულს ჩამეწვეთა,
შენ უნდა გეცვას კაბა „ხაბარდა“
უნდა დაქროდე რუსთაველზედა.
ეს ყაისნალი ან ეს ხავერდი
ვინ გაგიჩინა, ვინ მოგაბარა.
თავადის ქალო, იქნებ დაბერდი,
სიბერის შუქი შემოგეპარა.
შემოგეპარა და ბნელ დაღალში
გაიშრიალა თეთრი ზოლებით;
ყველა წავიდა, ერთილა დარჩი,
მინაში წვანან შენი ტოლები!
როცა გიხილე, ციხე-კოშკების
განმეორება გულს ჩამეწვეთა,
შენ უნდა გეცვას ოქროს ქოშები,
დაგოგმანობდე რუსთაველზედა.

მაშინ შემგვარი ენამწარენიც
ვერ გაკილადნენ ძველ სილამაზეს,
როცა ჩამქრალი კელაპტარივით
შემოხვდებოდი ვერის დაღმართზე.
გიმზერ და მჯერა, რომ ქართველობა
არასოდეს არ გადაშენდება,
ვაგლახ, ხელახლა ბაგისჩვილობა,
ქალიშვილობა რა დაგშვენდება!"

ლ. ასათიანი, 1940 წ.

მანანას შთამომავლობა

1823 წელს ჯერ კიდევ სრულიად ყმაწვილი 15 წლის მანანა ცოლად გაჰყვა ივანე სარდლის შვილს, სოვეტნიკ დავით ჯამბაკურ-ორბელიანს. 1824 წელს, თვინონაც ბავშვი დედა გახდა ივანე ორბელიანისა. მანანას და დავითს სულ შეეძინათ ექვსი შვილი: 1. ივანე – იგივე „მანანიჩი“; 2. ანასტასია, მეუღლე ალ. გაგარინისა; 3. თამარი, გარდაიცვალა ერთი წლის ასაკში; 4. მიხეილი, გარდაიცვალა ჩვილი; 5. ალექსანდრე და 6. დავითი, გარდაიცვალა ერთი წლისა 1830 წელს. ამ წელს ორბელიანების სახლში გარდაიცვალა ორი დავითი (უფროსი და უმცროსი) და ერთი მცირეწლოვანი მიხეილი.¹ მანანა თავის სამ შვილთან ერთად ცხოვრობდა გაუყრელად მამლთან – ლუარსაბთან, ქალაქის ცენტრალურ მოედანზე. დავითის სიკვდილის შემდეგ ლუარსაბს დაენიშნა პენსია, ვინაიდან ის ითვლებოდა ოჯახის მარჩენლად. სამწუხაროდ აღნიშნული პენსია მთავრობამ ორბელიანების ოჯახს მოუხსნა 1833 წელს, შეთქმულებაში მონაწილეობის გამო.

მიუხედავად პენსიის შეწყვეტისა და ერთხანობას მამულებიდან შემოსავლების შემცირებისა, მანანა შვილებისთვის ევროპული განათლების მისაცემად არაფერს იშურებდა. გრიგოლისადმი მანანას მიწერილ წერილში კკითხულობთ:

„ჩემი შვილები პირს გკოცნიან, ივანე პანსიონში მყავს და სწავლობს, რაც შეეფერება. გიორგი ავალოვსა ვსთხოვე მოსკოვში თავისი თვალყურის გდება და მინდა იქ გავგზავნო და ჯერ პასუხი არ მომსვლია. ფრანციცულს კი ლაპარაკობს ცოტად და სწერს, კითხვითაც კითხულობს. ქალიც მადამ დანელოვიჩთან მყავს, წელიწადში 25 თუმანს მართმევს თეთრს ფულს, ისიც

¹ 1830 წელს თბილისში მძვინვარებდა ხოლერა: ორბელიანებისა და სხვა მრავალ ხალხთან ერთად ეპიდემიამ შეინირა გიორგი ერისთავის მამა დავით როსტომის ძე.

სწავლობს, მაგრამ ივანეს გონება კარგი აქვს, მინემ ტასოს. ალექსანდრე კი ჯერ ყმანვილი არის და ელენე აკითხებს".

ახალგაზრდა ქვრივისთვის შემოსაღლების შემცირების მიზეზი, როგორც ირკვევა გამხდარა გარდაცვლილი მავლის ცოლთან – ანასთან უთანხმოება. ეს უკანასკნელი მანანას სთხოვდა ნაწილობრივ გადაეხადა ოთხი ათასი თუმანი თეთრი ფული, რომლის ვალად ალების თამასუქზე ხელმონერა არც მანანასა და არც მის უკვე გარდაცვლილ მეუღლეს არ ჰქონდათ.

ივანე დავითის ძე ორბელიანი – „მანანიჩი“ გენერალ-მაიორი (1824-1893)

მანანა ორბელიანის უფროს ვაჟს ივანეს, რომელიც რუსეთის არმიის მოსამსახურე იყო ცოლად ჰყავდა ერეკლე მეფის ქალიშვილის ანასტასიას შვილიშვილი – სოფიო შალვას ასული ერისთავი. სოფიოს ღვიძლი და ქეთევანი ცოლად ესვა 1832 წლის შეთქმულების ერთ-ერთ ხელმძღვანელს ელიზბარ შანშეს ძე ერისთავს. ადრე სოფიოს და ელიზბარის ძმას – დიმიტრის ჰყვარებიათ ერთმანეთი. მოგვიანებით ელისაბედ ელიზბარის ასული იგონებს: „დიმიტრის და დეიდაჩემს სიყმანვილით უყვარდათ ერთმანეთი და უნდოდათ ჯვარი დაენერათ, მაგრამ ნება არ მისცა ეგზარხმა. ბევრისგან ბევრი ეცადნენ ნათესავეები, მამაჩემი ეგზარხოს ევსევისთან მივიდა მაგრამ ნება არ მისცა: ორ ძმისთვის ორი დის შერთვა არ შეიძლება“.

ბიძაჩემი (დიმიტი, ვ. ქ.) ძალიან ლამაზი ყოფილა და ძალიან განვითარებული. მისი საყვარელი მწერალი იყო ბაირონი. სულ მაგიდაზე ედო. მამაჩემს ძალიან უყვარდა დიმიტრი. განუყრელად ცხოვრობდნენ და დიდი მწუხარე იყო, როდესაც ნება არ მისცეს დეიდაჩემზე ჯვრის წერისა და ავით გახდა და მალე მოესწრაფა სიცოცხლე.

მერე დეიდაჩემი გათხოვდა მანანას შვილზე, მამიჩემის ბიძაშვილზე. მე მგონია, რომ მანანამ ეს არ მიუტევა და თავისი რძალი არ შეიყვარა, თორემ სხვა მიზეზი არა იყო რა, მე ვგონებ დეიდაჩემი იმისთანა სულით მაღალი და მშვენიერი ადამიანი იყო, რომ მიზეზი არა იყო რა. დეიდაჩემიც ჯერ კიდევ ყმანვილი იყო, რომ გარდაიცვალა სიჭლეკით. ჩემთვის და ჩემი ბიძაშვილებისათვის პირველი დიდი მწუხარება იყო მისი გარდაცვალება“ (ქლმ, ფ. 13338-ბ).

ცოლ-ქმარს შვილი არ დარჩენიათ. მათ ოჯახურ ურთიერთობაზე საგულისხმო ინფორმაციას გვანდის ლამისყანაში მცხოვრები მარიამ ვახტანგის ასული ჯამბაკურ-ორბელიანი, რომელიც თავის ქმართან, ლევან მელიქიშვილის ადიუტანტ, ალექსანდრე ივანეს ძე ორბელიანთან ერთად 1872 წელს დროებით იმყოფებოდა დალესტანში:

„ჩვენ შურაში ცოტა ხანს დავრჩით. აქ ჩვენთვის ყველაზე მახლობლები იყვნენ ივანე ორბელიანი და მისი მეუღლე – ერისთავის ქალი, რომელიც მე მთელი ჩემი ახალგაზრდული გრძნობით შევიყვარე. მას ქართული კაბა ეცვა, მოხდენილად ატრებდა ტანსაცმელს, ღრმა, ხავერდოვანი თვალები, მომხიბლავი ღიმილი და დამატყვევებელი საუბარი სიმშვენიერეს ჰმატებდნენ და თანდათანობით ხდებოდა ჩემი იდეალი. ხოლო ის მელანქოლია, რომელიც გამოკრთოდა მასში, კიდევ უფრო მეტად მხიბლავდა მე. მას თავდავიწყებით უყვარდა თავისი ქმარი, – დარდიმანდი მუდამ გარშემორტყმული მხიარული მოქიფე ახალგაზრდებით, სმა-ჭამისა და უფრო კი ომის მოყვარული. იგი ყოველთვის უდროო დროს ბრუნდებოდა შინ და სულ შეზარხოშებული იყო. მიუხედავად ამისა, ის კარგი კაცი იყო, მაგრამ თავის ცოლთან არაფერი ჰქონდა საერთო. ცოლს კი უყვარდა იგი, როგორც ქმარი¹ და ძალიან ხშირად ტიროდა, ვინაიდან ივანე ორბელიანის ჯანმრთელობა და სიცოცხლე მუდამ საფრთხის წინაშე იდგა. სოფიოს მეც ეუყვარდი და ამით მე ძალიან ვამაყობდი“ (ჯამბაკურ-ორბელიანი 2009).

ალექსანდრე დავითის ძე ორბელიანი (1829-1869)

ალექსანდრე მანანა ორბელიანის უმცროსი ვაჟი იყო. ცოლად ჰყავდა რუსი ეროვნების ქალი ევდოკია სომოვა. მათ გაუჩნდათ ერთადერთი შვილი მანია, იგივე მანანა, რომელიც გრიგოლ ორბელიანის ძმის ილია ორბელიანის ვაჟს გიორგის გაჰყვა ცოლად. მხილველთა გადმოცემით ბებუის მოსახელე უმცროსი მანანა ძალიან ლამაზი ყოფილა და მთელი იმდროინდელი საზოგადოების ყურადღება დაუპყრია. სწორედ ეს ერთადერთი შვილიშვილი ჰყოლია მანანა ორბელიანს. ალექსანდრე ორმოცი წლის ასაკში გარდაიცვალა

¹ ზემოთმოტანილ ტექსტიდან შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ი. ორბელიანის უშვილობის მიზეზი გახლდა მისი არასრულფასოვანი მამაკაცობა.

იალტაში. შვილზე მწუხარებამ ფიზიკურად მოსპო და გაანადგურა მუდამ ოპტიმისტი და სიამაყით აღვსილი დედა.

მანანა ორბელიანის მულის - ელენე ივანე სარდლის ასულის შვილიშვილი ელისაბედ ელიზბარის ასული ერისთავი (1864-1949) საინტერესო ცნობებს გვანდის მანანაზე: „მანანა ორბელიანი მამიჩემის ორმხრივი ნათესავი იყო. ესე იგი, როგორც კონა ერისთავისა და მერე ძალუა, - ანუ ბიძის ცოლი მამის ჩემისა.

მე ვერ მოვესწარი მის ნახვას, მაგრამ, გამიგონია, რომ მთელი ორბელიანთ აული¹ დიდი პატივისცემით იხსენიებდნენ, როგორც მშვენიერს, დიდკაცურს და ყოვლის კეთილით სავსეს ალტაცებით იგონებდნენ.

მისი შვილიშვილი მანია ძალიან გვანდა სახით თავის ბებიას და თავის მამას ალექსანდრეს. მანანას არ უყვარდა თავისი რძალი. მე ვგონებ, რომ მიზეზი თუ ეს იყო, რომ მანანას ძალიან უყვარდა თავისი მამის ნულები რომლებთანაც ერთად შეთქმულებაში ერია“.

როგორც გრიგოლ ორბელიანის მიერ ეკატერინე ჭავჭავაძისადმი გაგზავნილი წერილით ირკვევა მანანა იქვე, იმ სამებაში მიასვენეს, სადაც ორი დღის წინ ალექსანდრე დაკრძალეს. აქ მკითხველი შეიძლება გაუგებრობაში აღმოჩნდეს და იფიქროს, რომ ალექსანდრე და მანანა თითქმის ერთკვირაში დაღუპულანო, რაც არარეალურია.

ალექსანდრე 1869 წელს დაიღუპა იალტაში, ხოლო მანანა შვილის საქართველოში ჩამოსვენებისა და კუმისში დაკრძალვის შემდეგ ორ დღეში მიუხვევებიათ იმავე სამებაში. ეს მომხდარა მომდევნო 1870 წლის 3 ივნისს. რადრო დასჭირდა იალტიდან საქართველოში ცხედრის ჩამოსვენებას უცნობია.

ერისთავების რუსი ეროვნების რძალი - ევდოკია, ქმრის გარდაცვალებიდან წელიწად ნახევარში ცოლად გაჰყვა საფრანგეთის იმპერატორის ნაპოლეონ I-ის დისშვილს ლუი ნაპოლეონ მიურატს, აშლილ მიურატის ძმას. ეს აშლილი იყო ეკატერინე ჭავჭავაძისა და დავით დადიანის ქალიშვილის - სალომეს ქმარი.²

¹ „ორბელიანთ აული“ ეწოდებოდა მდ. მტკერის მარჯვენა ნაპირს, დღევანდელ გიორგი ათონელის ქუჩის მიმდებარე ტერიტორიას. ვახუშტის განმარტებით - „ზღუდეს გარეთ უხმობენ ან გარეთუბანს, სადაც არს ასპარეზი“ (ასპარეზი შემდგომში ყაბახი, დღ. გ. ლეონიძის სახელობის ბაღი).

² ლუი და აშლილ მიურატებზე იხ., კალანდია 2011.

ანასტასია (ტასო) დავითის ასული ორბელიანი-გაგარინა (1825-1907)

მეუღლის სიკვდილით ფრთებშეკვეცილი მანანა ორბელიანი არც ვაჟების ბედით იყო კმაყოფილი და არც ერთადერთი ქალიშვილის ყოფითი მდგომარეობით.

მანანას თავისი შეუხედავი ქალიშვილის გათხოვება ადრეული ასაკიდანვე უნდოდა. სასიძოდ ამოირჩია რუსი სამხედრო მოხელე ბარონ ნიკოლაი, რომელიც თბილისში მეფისნაცვლის არმიის შტაბს ხელმძღვანელობდა, თუმცა ბარონმა არჩევანი ალექსანდრე ჭავჭავაძის უმცროს ქალიშვილზე – სოფიოზე გააკეთა.

საქართველოში სილამაზით ცნობილ მანანას ყველგან თან დაჰყავდა ულამაზო ტასო¹ რაზეც ზოგიერთები ოხუნჯობდნენ კიდევ, – თავის ქალიშვილს ვერასოდეს გაათხოვებო. ზედ არავინ უყურებდა ეშხიანი დედის გვერდით გავლილ არასასიამოვნო შეხედულების ქალიშვილს. დედასთან ერთად ახალგორში სტუმრობისას ეკატერინე მელიტონის ასულ ბარათაშვილის ქორწილშიც არავის მიუტყევია მისთვის ყურადღება, სადაც სამი დღე ქეიფში გაუტარებიათ. იქიდან გორში, ელიზბარ ერისთავის ოჯახში გამართულ ნათლობის სუფრაზე გადასულან უზრუნველ ცხოვრებას ჩვეული თავადები.

მანანას სურვილისა და მიხეილ ვორონცოვის დიდი მცდელობით 26 წლის ფრეილინა² – ანასტასია 1851 წელს ცოლად შეირთო ალექსანდრე ივანეს ძე გაგარინმა. რომლის ძმა გრიგოლ გაგარინი ცნობილი მხატვარი თბილისში ცხოვრობდა. ტასოს ნიშნობისა და მომავალი ქორწილის ამბავი სოფიო ჭავჭავაძისთვის და მის მეუღლე ნიკოლაისთვის წერილით შეუტყობინებია ივანე ორბელიანს. მათი ქორწინება უიღბლო გამოდგა. ექვსწლიანი თანაცხოვრებით ტასოს და ალექსანდრეს მემკვიდრე არ დარჩენიათ. 1856 წელს გაგარინი დაინიშნა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორად. ამ დროს სვანეთის უკანასკნელი მთავარი კონსტანტინე (მურზაყან) დადემქელიანი იბრძოდა კუთვნილი სამთავროს შენარჩუნებისთვის, რის გამოც მწვავედ დაუპირისპირდა გენერალ-გუბერნატორს. ეს უკანასკნელი 1857 წლის 22 ოქტომბერს კონფლიქტის დროს ხანჯლით მოკლა დადემქელიანმა.³ მანანა თავისი ვაჟით ივანეთი მაშინვე გაემგზავრა

¹ ანასტასია (ტასო) ორბელიანს სახელი მშობლებმა ბებიის იოანე ორბელიანის მეუღლის ანასტასია ჩოლოყაშვილის (1774-1819) პატივსაცემად დაარქვეს.

² მეფის კარზე დედოფლის ან პრინცესას მზღებელი გაუთხოვარი ქალი თავდაზნაურთა წრიდან.

³ თეიმურაზ მიბჩუანმა 2003 წელს გამოსცა ნიგნი „კონსტანტინე დადემქელიანი“, სადაც კ. დადემქელიანი წარმოჩენილია როგორც სახალხო-ეროვნული გმირი. იქვეა ხალხური ლექსი კონსტანტინე დადემქელიანზე (მიბჩუანი 2003).

ქუთაისს. მეფის მოხელის მკვლელობისათვის დადემქელიანი მოძებნეს და ადგილზე მოკლეს. მოგვიანებით ახალი გუბერნატორის – კოლუბიაკინის თანხმობით ოჯახმა იგი ქუთაისის წმინდა გიორგის ეკლესიაში გადაასვენა.

კ. დადემქელიანი ძალზე ახოვანი, ფიზიკურად ძლიერი და გასაშტერებლად ლამაზი პიროვნება ყოფილა. მას აკაკი წერეთელმა 1886 წელს მიუძღვნა ქების ლექსი „მურზაყან შავ-სევდიანო“, სადაც სვანეთის მთავარს მითიურ ამირანს ადარებს. დიდი კონსტანტინე გამსახურდია კი ამბობს: „კონსტანტინე დადემქელიანი გოლიათური აღნაგობის ვაჟკაცი ყოფილა. ორი დადიანი სკამზე შესდგებოდა თურმე და მის ჩოხაში ორივენი ეტეოდნენ... მე მინახავს მისი სვანური სატყვარი, მეტრანახევრიანი სიგრძისა“.

სამართლიანობისა და პატივისცემის გრძნობით გამსჭვალული სვანი ხალხი ლექსით გამოეხმაურა უკანასკნელ მთავარს:

კონსტანტინე დადემქელიანი (ხალხური)

„კონსტანტინე დადემქელიანის ქება განთქმულია ქვეყანაზეო,
სვანეთიდან წამოსულა გაჯავრებული გულზეო,
გაგარინმა დაიბარა რალაც სწრაფი საქმეზეო.
– რუსეთში უნდა ნახვიდე, ნახმობი ხარ რაცხაზეო,
ხელმწიფისი ბრძანებაა, ვერ გადაუხვევთ განზეო,
სამი ცხენი და ტროიკა მზათ არის ეხლაც კარზეო.
– სვანეთიდან ჩამევედი, მოველ პირდაპირ შენთანო,
შვილები მყავს სასწავლებლათ, არ ვყოფილვარ არც ერთთანო,
წავალ და მათ ვინახულებ, მალე მოვალ თქვენთანო.
– მე აქეთგან ვერ გაგიშობ, ნუ მენდური მაგაზეო,
შენ სვანი ხარ, არ გეძრახვის, გაიპარები გზაზეო!
ეს რომ კონსტანტინის მოესმა, ხელი გაისვა ხმაღზეო:
„მე სვანი ვარ, არ მეკადრის, უნდა გავიდე გვარზეო!“
გაგარინს შემოუქნია, თავი მოსთალა მხარზეო,
სამი კაცი რომ მოუკლა, ხმალი გაუტყდაშვაზეო,
მივა და გულზე მიიკრავს და გადაკოცნის ტარზეო:
„შენ რომ მთელი დამრჩენოდი შევასრულებდი ცხრაზეო“.
ყველა გაფანტ-გამოფანტა, ერთი სტოლ-ქვეშ შეუძერესო,
კონსტანტინე გამევიდა, უნდა რიონში ჩავარდესო:
„მე რომ წყალში ჩავვარდე, სირცხვილია ჩემს თავსაო“.

მივა და ძალით შესტეხავს ვილაც ბაქრაძის სახლსაო.
 ქალები აკივლდებიან: – ვინ შემოვარდა ესაო?
 ვაი, რა ბედი გვეწვია ჩვენ უბედურებს დღესაო!
 – თქვენ, დებო, ნუ გეშინიათ, მე არ გიშავებთ არაფერს,
 მტრისაგან გამოვქცეულ ვარ, თორემ გაიგებთ ყველაფერს.
 წყალში ქუდი გადააგდო: „ეგებ ვეგონო დამხრჩვალაო“,
 მაგრამ იმ ურჯულოებმა იქ მიაყენეს მთალ ჯარიო.
 მაშინა თქვა კონსტანტინემ: „ნეტავი სვანეთის მთაზე
 ჯარი ისე დამახვია, როგორც ბალანი თავსაო“.
 ასი კაცი ხელს უკრავდა: „ვერ გაგვექცევა ვერსადო,
 გაგარინის თავის მოცლა შენ დაგიჯდება ფასადო!“
 ხელმწიფისა ბრძანებაა: „კონსტანტინე დახვრიტეთო,
 ქალი, კაცი გაიყვანეთ, სუყველად დაანახვეთო“,
 გაუყვანეს კონსტანტინე, ზე მოაქრეს ხეზედაო
 თვალებიდან ცეცხლს აფრქევევდა ძველებურის ფერზედაო,
 ხუთი ტყვია შუბლში დაჰკრეს, ათჯერ მეტი ფერდზედაო,
 პირისახე უცინოდა: თხილის კაკალი ეგონაო“.

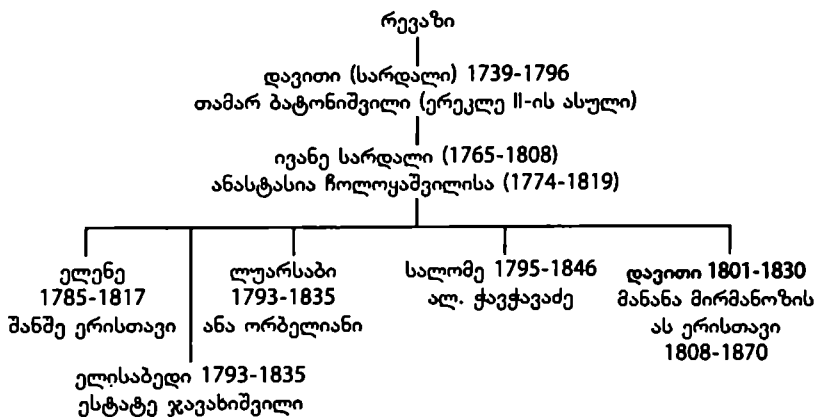
დაქვრივებული, უშვილო ანასტასია საზოგადოებრივ საქმიანობაში და ქველ-
 მოქმედებაში დედის მიმბაძველი, ანჩისხატის ეკლესიაში აგებს მოზაიკურ იატაკს,
 რაზეც იუნყება პლატონ იოსელიანის „ტფილისის სიძველეთა აღწერილობა“.
 „ტაძრის იატაკი 1846 წლიდან კლდის ქვისა იყო დღემდე (1902 წ.) ამ ერთი
 წლის განმავლობაში დაგებული იქნა მშენიერი, უცხოური ფერადი აგურისა და
 მარმარილოს ფერადი კენჭისა, კენინა ანასტასია დავითის ასულ გაგარინისა და
 კენინა კონას (იაკობის, ვ. ქ.) ასულ თარხნიშვილის საკუთარი ხარჯით“.

ანასტასია დროს მეტწილად ყირიმში ატარებდა. ხანში შესული მანანა
 ორბელიანიც გარკვეულ დროს ქალიშვილის გვერდით იმყოფებოდა. მიუხედა-
 ვად მეუღლის დაკარგვისა ტასოს არასდროს უჭირდა, მაგრამ რატომ იყო,
 რომ იგი ანგარიშიუცემლად ყიდდა საგვარეულო თუ საოჯახო ნივთებს?,
 რაც მისი მხრიდან უპატივისმცემლობას და ზერელე – ქარაფშუტულ და-
 მოკუდებულებას გამოხატავდა თავად ორბელიანებისადმი. მის ამგვარ შეუწყ-
 ნარებელ მოქმედებაზე გრიგოლ ორბელიანი წერდა: „ტასო გაგარინა ისევ
 იალტაშია. ჩემთვის გაუგებარია ის ჯადოქრობა, რომლის ძალითაც უფულოდ
 შეუძლია გადაცუროს ზღვები და იქ იცხოვროს, სადაც სურს. ამასობაში კი
 მისი ნივთები აქ საჯაროდ იყიდება. სად არის საკუთარი თავის პატივის-
 ცემის გრძნობა?“

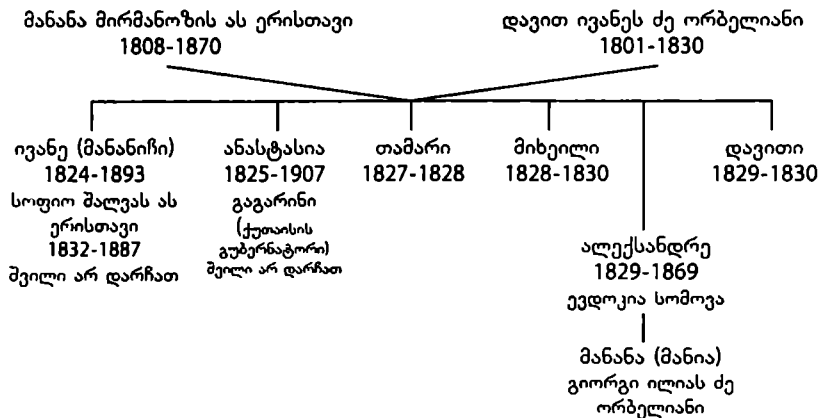
რაც შეეხება ტასოს ფინანსურ მხარეს, ჩანს, რომ იგი სულ ფულზე წუნუნებდა. ამიტომაცაა გაკვირვებული პოეტი, უფულოდ როგორ ახერხებდა ორბელიანთ ასული ზღვისიქით ყირიმში მოგზაურობას. ისე კი უნდა ითქვას, რომ „ამ დროს სოლიდური პენსიები ეძლეოდათ გარდაცვლილი რუსი სამხედრო მოხელეების ცოლებს, მათზე გადმოდიოდა მამულები, რომლებიც ხშირად ოდესასა და ყირიმის სხვა ადგილებში მდებარეობდა. ქართველი ქალები, რომელთა დიდი ნაწილი რუს სამხედროებზე იყვნენ დაქორწინებულები მეორედ აღარ თხოვდებოდნენ, რადგან არ სურდათ ამ პრივილეგიებისა და მამულების დაკარგვა“ (ჭუმბურიძე 2012).

ასაკოვანმა ანასტასიამ 1905 წელს ქმრის მამულში – ყირიმში, კერძოდ ქუჩუქ-ლამბათში ააგო თანამედროვე საცხოვრებელი სახლი. უშვილობის გამო ადრევე იშვილა მანანა ორბელიანის ძმის იაკობის (კონას) ასული ელენე, რომელიც შემდეგ გათხოვდა გოგი თარხნიშვილზე. ანასტასია 1907 წელს თბილისში გარდაიცვალა. ის ყირიმში გადაასვენეს და გაგარინის მამულში დაკრძალეს. ექვთიმე თაყაიშვილის ცნობით, მოგვიანებით შვილობილი ელენეც ყირიმში გადავიდა. ანასტასიას საფლავზე ააშენა პატარა ეკლესია და უვლიდა საფლავს.

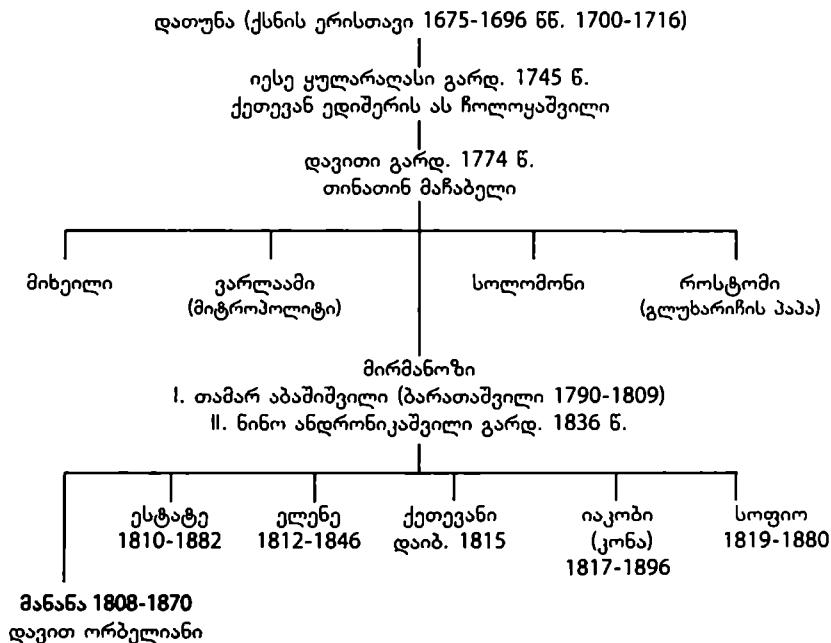
დავით ივანეს ძე ორბელიანის გენეალოგია

მანანა და დავით ორბელიანების შთამომავლები – გენეალოგია

მანანა მირმანოზის ასული ერისთავი-ორბელიანის გენეალოგია

ეკატერინე მელიტონის ასული ბარათაშვილი-ერისთავისა

(1821-1853)

ჩვენს დღევანდელ საზოგადოებაში, XIX საუკუნის ქართველი თავადისშვილის - ეკატერინე (კატო) ბარათაშვილის მიმართ მომეტებული ყურადღებისა და ინტერესის მიზეზია მისი, როგორც ქსნის სახელოვანი ერისთავების რძლობა, ასევე მისი ოჯახური წრე და მამისშვილობა. მელიტონის ასული ეკატერინე გახლავთ ყველასათვის პატივსაცემი პოეტის ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლეიძლი და. სწორედ ამ და-ძმობიდან გამომდინარე თავს უფლებას მიეცემთ შედარებით ვრცლად განვიხილოთ ეკატერინესთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხის დეტალი.

გავიხსენოთ ეკატერინეს პაპა-ბებია: ერეკლე II-ის კარზე მოღვაწეობდა სახელოვანი სარდალი დავით ორბელიანი, რომელსაც მეფემ მწარედ დაატირა „ჩემო მარჯვენა მხარე, ჩემო სიძე დავით სარდალო, შენ აღარ მყუანდი და საქართველოც იმიტომ დაგვიქციეს მტრებმა...“ (კაკაბაძე 1914: 35). დავითის შვილი ივანე (მანანა ორბელიანის მამათილი) ალ. ორბელიანის თქმით „რალაც უბრალო ლეში იყო“ (კაკაბაძე 1914: 35). ამ ივანეს ბიძაშვილი - „გიორგი ცარიელი ლაპარაკი იყო“, მისი ძმა ზურაბი - „იყო მყვირალა კაცი, თუ არა ყვირილით არას იტყოდა და ძალიან ქალაღდის მოთამაშე“. ამ ორის ძმაა ასლანი - „გულფიცხი კაცი... გული კი წრფელი ჰქონდა“. გიორგის, ზურაბს და ასლანს ჰყავდათ კიდეც 4 ძმა: იოსები, სოლომონი, სამარაღდი და იაკობი.

„მყვირალა და ქალაღდის მოთამაშე კაცი“ - ზურაბი გახლდათ ეკატერინე და ნიკოლოზ ბარათაშვილების პაპა - დედის ეფემიას მამა. ამავდროულად ზურაბი ჩვენი სახელოვანი პოეტის გრიგოლ ორბელიანის მამაა.

ორბელიანების გენეალოგია

რევაზ სარდალი (გარდ. 1769)

დავით სარდალი 1739-1796
თამარ ერეკლე II-ის ასული 1747-1786

ნიკოლოზი 1742-1803
თამარ პატას ას აბაშიძე 1740-1804

ივანე სარდალი 1765-1808

იოსები გ. 1816	იოველი ? - ?	გიორგი 1766-1819	იაკობი 1784-1843
სოლომონი გ. 1816 ან 1819		ასლანი 1767-1835	სამარაღდონი 1786-1838
		ყაფლანი 1813-1878	

დავითი
1801-1830
მანანა მირმანოზის
ას ერისთავი (ქსნის)

ლუარსაბი
1791-1835

ზურაბი (დიმიტრი) 1766-1827
ხორეშან ანდრონიკაშვილი 1787-1833
ერეკლე II-ის შვილიშვილი

გრიგოლი 1804-1883 პოეტი გენერალი	ზაქარია 1806-1847	სოლომონი 1814-1818	ილია 1815-1853
---	----------------------	-----------------------	-------------------

ეფემია 1801-1849
მელიტონ ბარათაშვილი 1795-1860

ნიკოლოზ
ბარათაშვილი
1817-1845

ამათ გარდა კიდევ
13 შვილი. სულ 15

ეკატერინე 1821-1855
რევაზ ერისთავი (ქსნის) 1812-1881

ელენე
1845-1892

ნადეჟდა
დაბ. 1847

ეფემია
დაბ. 1849

ნიკოლოზი (კოლა)
1850-1915
ეკატერინე მიხეილის
ას თამაშვეა 1857-1937
უშვილოები

მრავალი თაობის ქართველ მკითხველთა მეხსიერებაში დაღეჭილია პოზიტიური ინფორმაცია ორბელიანების გვარზე. ამ მხრივ გამონაკლისს – „ნეგატივს“ ეს სტრიქონები წარმოადგენს.¹

ეკატერინე ბარათაშვილის პაპა ზურაბი, იგივე დიმიტრი „წარსულის საუკუნის კაცი იყო, მეფე ერეკლეს სასახლეში ნამყოფი და ცოტა ნამსახურიც“ (მეუნარგია 1905). მეფემ ზურაბს ცოლად თავისი უდროოდ გარდაცვლილი ასულის – ელენეს ქალიშვილი, 1784 წელს დაბადებული ხორეშან ზაქარიას ასული ანდრონიკაშვილი შერთო. ხორეშანის შვილია ეკატერინე და ნიკოლოზ ბარათაშვილების დედა ეფემია, ასევე გრიგოლ, ზაქარია და ილია ორბელიანები.

ერეკლე II-ის შვილთაშვილმა 15 წლის ეფემია ზურაბის ასულმა და 18 წლის მელიტონ ნიკოლოზის ძემ ჯვარი 1815 წელს დაინერეს. ცნობილ თავადთა წყვილს შეეძინა 15 შვილი, მათგან უფროსი ჩვენი სასიქადულო პოეტი ნიკოლოზ ბარათაშვილია.

შვილების გარდაცვალებით მიღებული დიდი ტკივილის მიუხედავად, მაინც მრავალშვილიან, გმირ დედად აღიქვამს ეფემიას მკვლევარი იონა მეუნარგია და გულწრფელად აქებს: „ეფემიამ დაუფინყარ-ჰყო თავისი სახელი იმით, რომ შეიქმნა დედა ჩვენის სასიქადულო პოეტის, ნიკოლოზ ბარათაშვილისა. იშვიათს ქართველს ქალს გაუზრდია ამდენი წარჩინებული ქართველები. ნეტარიყვნენ ძუძუნი, რომელთა სწოვდიან ესეოდენნი სახელოვანი შვილნი!“ (ორბელიანი 2013: 136-137).

ეკატერინე ბარათაშვილის და-ძმები

1. ნიკოლოზი: ბარათაშვილებს შეეძინათ პირველი შვილი 1816 წლის 22 ნოემბერს (ძვ. სტ.), რომელსაც მელიტონის მამის სახელი – ნიკოლოზი დაარქვეს. შინაურობაში ტატო. ბავშვს დედასთან ერთად ზრდიდა ძიძა, მაია ნონიას ასული ზავრიშვილი. პოეტს ოჯახი არ შეუქმნია, 1845 წლის 9(21) ოქტომბერს, 29 წლის ასაკში ტრაგიკულად დაიღუპა ნახჭევანში;

2. დავითი I. დაიბადა 1818 წლის... 21 რიცხვში. ნათლია – ვანელი გეურქ არწურნი. დაიღუპა ქუნთრუშით 8 თვის ასაკში, 1819 წელს 4 ივნისს;

3. ალექსანდრე: დაიბადა 1820 წლის 5 აპრილს. ნათლია ნიკოლოზ არღუთოვი. გარდაიცვალა ცხელებით 1821 წლის 10 ნოემბერს;

¹ ორბელიანების საგვარეულოზე ინფორმაცია იხ.: ალ. ორბელიანის „მოგონებები“.

4. ეკატერინე ერისთავისა: დაიბადა 1821 წლის 21 სექტემბერს. ნათ-
ლია იყო გუბერნატორ სვიმონიჩის მეუღლე ბარბარე. 1844 წლის 6 აპრილს
დაინიხდა ახალგორელ მემამულეზე, „პრაპორშჩიკ“ რევაზ ლუარსაბის ძე ქს-
ნის ერისთავზე. იქორწინეს 1844 წლის 29 ივნისს. ეკატერინეს ჰყავდა ოთხი
შვილი: სამი ქალი და ერთადერთი ვაჟი ნიკოლოზი. ეკატერინე გარდაიცვალა
გორის მაზრის სოფ. ოძისში, 1853 წლის 20 მარტს. დასაფლავებულია ოძი-
სისი ეკლესიაში;

5. დარია: დაიბადა 1823 წლის 2 ივნისს. ნათლია – ისაკ სულგუნოვი,
გარდაიცვალა 3 წლისა და ერთი დღის. სიკვდილის მიზეზი – წითელა;

6. გიორგი: დაიბადა 1824 წლის 30 ივნისს. ნათლია კნენა მარიამ თუ-
მანოვისა. იცოცხლა 2 თვე;

7. ბარბარე I: დაიბადა 1825 წლის 28 აპრილს. ნათლია შამირაბეგ
ალარბეგოვი (ამ დროს მელიტონის ჩინია კაპიტანი). ბავშვმა 6 თვე იცოცხლა.
გარდაიცვალა ყვავილით 1825 წლის 16 ოქტომბერს;

8. ნინო ბარათაშვილისა: დაიბადა 1829 წლის 18 ივნისს. ნათლია არქი-
მანდრიტი ეპიფანე. იაკობ ბალახაშვილის თქმით იგი მეტად ჰგვანებია თავის
ძმას, პოეტ ნიკოლოზ ბარათაშვილს. ნინო 1854 წლის ივლისში ჭავჭავაძის
სახლობასთან ერთად ტყვედ ჩაიგდეს შამილის ნაიბებმა. ნინო ცოლად ჰყავდა
კარის მრჩეველს, მწერალსა და მთარგმნელ ლეონიდ (ლევან) ბარათაშვილს
(1826-1875 წწ.). ჰყავდა ერთი შვილი – ნატალია. ნინო გარდაიცვალა 1906
წელს;

9. ბარბარე II ვეზირიშვილისა: დაიბადა 1826 წელს. ადრე დაობლებულ
ბავშვზე ზრუნავდა გრ. ორბელიანი და მანვე გაათხოვა. 1849 წლის 3 ივნისს
გრ. ორბელიანი წერილით სთხოვს ქეთევან ორბელიანს „ძალუაჯან! გეთაყ-
ვანე, ერთი იფიქრე კარგად და უშოვნე შესაფერისი ქმარი ჩემს დისწულს
ბაბაღეს, ესე იგი ეფემიას ქალს. ჩემის მხრივ შემიძლია მივსცე ასი თუმა-
ნი თეთრი სიქა მანათი მზითვად, – ამაზე დაელაპარაკე იმის დას კატო-
საც“ (ბალახაშვილი 1967: 81). 1852 წელს ბარბარე ცოლად გაჰყვა ოსიაურის
შეძლებულ მემამულეს, პოლკოვნიკ დიმიტრი ვეზირიშვილს. 80-იან წლებში
ბარბარე რამდენიმე ხანს ქმართან ერთად ბათუმში ცხოვრობდა. დიმიტრის
განკარგულებაში მყოფ სამხედრო ნაწილში მსახურობდა მწერალი დავით კლ-
დიაშვილი, რომელმაც თავის მემუარებში სრულად გადმოგვცა ვეზირიშვი-
ლის ახირებული ხასიათი. ბარბარე გარდაიცვალა ღრმად მოხუცი 1926 წლის

1 აგვისტოს. ანდერძი აუგო დეკანოზმა კალისტრატე ცინცაძემ (შემდგომში სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი). დაკრძალულია ვერის იოვანე ღვთისმეტყველის ეკლესიის გალავანში. საფლავი ამჟამად დაკარგულია;

10. ელენე I: დაიბადა 1831 წლის 14 თებერვალს. „მონათლა დუშეთის უეზდის“ პორუჩიკის მიხაილ გაბრიელის ძე ყაზიბეგოვის მეუღლე ქეთევან დიმიტრის ასულმა, სტეფანნმინდას მცხოვრები“. ელენე გარდაიცვალა იმავე წლის 16 ოქტომბერს ყვავილისგან;

11. სოფიო I: დაიბადა 1832 წლის 3 სექტემბერს (მელიტონი ამ დროს მაიორი იყო). მონათლა გადამდგარმა შტაბს-კაპიტანმა პავლე იოსების ძე თუმანოვმა, სოფიომ ორი წელი იცოცხლა. დაიკრძალა მთანმინდის მონასტერში;

12. დავით II: დაიბადა 1834 წელს, ნათლია „სიღნაღის უეზდის კარდანახს მცხოვრები თავადი შტაბ-კაპიტანი დავით აფხაზი“. მელიტონი ძლიერ გახარებული ყოფილა ვაჟის შეძენით, თუმც დავითმა წელიწადნახევარი იცოცხლა, იგი ქვლეკით დაიღუპა. დაიკრძალა ჩუღურეთის ეკლესიაში;

13. ელენე II: დაიბადა 1836 წლის 11 მარტს. ნათლია მიხეილ ყაზიბეგოვის ცოლი ქეთევანი. ელენე რამდენიმე თვეში გარდაიცვალა;

14. გრიგოლი: დაიბადა 1840 წლის 6 დეკემბერს. ნათლიები „ტფილისში მცხოვრებნი: ელისაბედ პეტრეს ქალი, იოანე ელიავას ქვრივი და მარიამ ივანეს ქალი ნაზუქაძისა. ბავშვმა 8 დღე იცოცხლა. გარდაიცვალა დღე-ნაკლებობით;

15. სოფიო II სუმბათაშვილისა: დაიბადა 1841 წლის 13 დეკემბერს. ნათლია: „სალომე დიმიტრი თარხანოვისა“. იგი იყო უკანასკნელი შვილი მელიტონისა და ეფემიასი.¹ უსაყვარლესი და ნიკოლოზ ბარათაშვილისა, რომელსაც მოფერებით ლილიპუტას მნიშვნელობით „აპლიპუტილას“ ეძახდა. თუ ნინო საკმაოდ ჰგავდა პოეტ ძმას, ეს სოფიო პირდაპირ განსახიერება ყოფილა ნიკოლოზისა. ის 1878 წელს ცოლად გაჰყვა ვასილ სუმბათაშვილს. მათ ქორწილზე გრიგოლ ორბელიანი თბილისიდან წერილით ატყობინებს ტასო აგლობუიოს „სოფო გავათხოვეთ, იყო ჩუმი ქორწილი, კარგი ყმანვილი კაცია, – დათიკო სუმბათოვის ძმა, – და უფრო ეს მომწონს, რომ არ აქვს ვალი. ამ დროში ეს დიდი ქება არის საქართველოში“ (მეუნარგია 1954: 483).

¹ მათ შვილებზე ბიოგრაფიული ინფორმაცია ნაწილობრივ მოძიებულია ანჩისხატის ეკლესიის მატრიკული წიგნიდან.

სუმბათაშვილები ენათესავებოდნენ ქსნის ერისთავებს. ამ სიახლოვიდან გამომდინარე ალექსანდრე სუმბათაშვილი მეფე ვარე ბრძანდებოდა რევაზ ლუარსაბის ძისა, ალექსანდრეს ვაჟი ვასილი დაუქვისლდა რევაზს. ნიკოლოზ ბარათაშვილის სიძის - ვასილის და დის სოფიოს დახასიათებას იძლევა კოლა ერისთავის მოყვარე ივ. ციციშვილი: „ჩემსობას (1897 წ.) კნენა სოფიო ორმოცდათექვსმეტი წლისა იქნებოდა, მარა ძალიან ახალგაზრდად გამოიყურებოდა. დილიდანვე ფერ-უმარილ წასმული კორსეტმოჭერილი, ფარჩის კაბაში გამოწყობილი, ტახტზე უძრავად მჯდომარე ბრძანებლობდა ან საუბრობდა. თუმცა ლამაზი არ იყო, მარა იერი დიდკაცური ჰქონდა. სახის ტიპი ჩინურმონგოლური. თვალები ვიწრო და ირიბად ზევით განეული. პოეტის პორტრეტი (ნ. ბარათაშვილის, ვ. ქ.) ქართულ კაბაში ამ სოფიოს მიხედვით არის დახატული. თუმცა ბოროტი არ ყოფილა, მაგრამ კაპასი ძრიელ, ასე რომ მისი ყველას ერიდებოდა. თვით ვასო გულკეთილი კაცი იყო. ამასთან ჰოროზონტ შეზღუდული და დიდკაცურად გოროზი. თავის მეზობელ აზნაურებს: ყიფიანებს, ციმაკურიძეებს, ნემსაძეებს დაცინვით უყურებდა. მხრებზე ყურთ-მაჯებ შეკრული ესეც მთელი დღე აივანზე იჯდა და ვეება, ცერის სისხო პაპიროსს აბოლებდა, ან წარდს თამაშობდა, ან ღურბინდით არეშარეს და მის მოაგარაკეთ გასცქეროდა“.

სოფიოს ჰყავდა ორი შვილი: ეკატერინე და გიორგი. სოფიო ბარათაშვილის სუმბათაშვილისა გარდაიცვალა 1916 წელს.

ქსნის ერისთავების რძალი ეკატერინე ბარათაშვილი იყო გაღარიბებული თავადის მესამე შვილი. მელიტონის ხელგაშლილობამ და ღონეზე გადამეტებულიად მონყობილმა წვეულებებმა თანდათან გამოაცალა ოჯახს ბარაქა და ვალებში ჩააგდო. ოჯახის ფინანსური სისუსტე შვილებზეც აისახა. 23 წლის ეკატერინე როგორც ვიციტ დანიშნა ახალგორელმა თავადმა რევაზ ლუარსაბის ძემ, მაგრამ სათანადო მზითვის უქონლობის გამო ქორწილი დროებით გადაიდო. მზითვის გასაწყობად ბარათაშვილებმა დახმარება სთხოვეს ზაქარია ორბელიანს. მელიტონ ბარათაშვილი 1844 წლის 15 აპრილს კერძო ბარათში წერდა თავის მოყვარეს ზაქარია ორბელიანს:

„კატუა გავათხოვეთ და ჯვარსაც საამაღლებლოდ ვწერთ, რევაზს, ლევანის ძმას ერისთავს მივეცით. აბა ხომ ჰპირდებოდი, დროც ეს არის თუ მოგვაშველებ რასმეს. ხომ იცი ჩემი მდგომარეობა როგორც არის, შენმა გაზრდამ დიდად გაჭირვებაში ვარ... თუ დროზე მომეშველები კატუას მზით-

ვისთვის შენ იცი, თუ არ და გაჭირდება საქმე და მარტო ჩემთვის არ იქნება – თქვენთვისაც სირცხვილია, რომ ასე დავრჩე" (გრიშაშვილი 1947: 492).

კატოზე დარდით შენუხებულმა ეფემიამ იმავე რიცხვით დათარიღებული წერილი აფრინა ზაქარიასთან:

„ჩემი ქალი კატო გავთხოვე, შენი დისწული მივეცი რევაზ ერისთავის შვილს, აპრილის ექვსს დავინდე როგორც რიგი არის, თუმცა ქორწილიც უნდოდათ, მაგრამ მე მზად არ ვიყავ და ამისათვის დარჩა, რომელიც უნდა მივცე ასი თუმანი ფულად და ასი თუმნის მზითვეი. საამაღლებოდ მაშურებენ ჯვრის წერას.

ხომ იცი, ძმაო, ჩვენი მდგომარეობა და ახლა შენც იფიქრე ჩემთვის... ჩემი დაბრკოლება მოუშზადებლობა არის, რასა დროს მზათ ვიქნები ჯვარს დაინერს. ახლა შენ იცი, ძმაო, რალა ჩემი მონერა გინდა, უნდა შემენიო. ეგების გრიგოლს მანდედამ შენ შეატყობინო ეს ამბავი" (გრიშაშვილი 1947: 491).

ხოლო ნიკოლოზ ბარათაშვილი, აი, რას წერდა ამის გამო გრიგოლ ორბელიანს: „ვიცი გიამება, კატო დავნიშნეთ რ. ერისთავზედ, რუსულად არის ნათქვამი (იქნება ქართულადაც იყოს და მე კი არ ვიცი) *суженного конем не иньедеша* („საბედოს გვერდს ცხენითაც ვერ აუვლი“, ვ. ქ.). ქორწილი საპეტრეპავლობოდ გვექნება. იქნება არც კი იცოდე, როდის არის ეს დღე. ექვს კვირას უკან, ე. ი. 29 ივნისს“

შემდგომ როგორც ირკვევა ბარათაშვილებმა გაჭირვებით მოახერხეს ფულის გარკვეული რაოდენობის შოვნა. ასი თუმანი თამასუქით ისესხეს. ზაქარიასგან მოკრძალებული თანხა 200 მანეთი მიიღეს, როგორც საქორწილო საჩუქარი ბიძისაგან.

მელიტონის ოჯახს კატოს გამზითვებასა და ქორწილის გადახდაში დახმარება ზაქარიას გარდა კატოს მამიდაშვილს გიორგი საგინაშვილსაც გაუწევია. ბიძის გრიგოლ ორბელიანის მხრიდან კი დახმარება იგვიანებს. არადა დღედღეზე ელოდებიან ბარათაშვილები, თითქოს აქეზებს კიდეც პოეტი დისშვილი ბიძას, – ჯიბეზე ხელი გაიკრას და ბლუჯეულობით შეეწიოს: „ზაქარიას და გიორგის კარგი საქორწილო გამოეგზავნათ, ზაქარია ინერება, რომ გრიგოლმა სულ ბლუჯეულად იცისო. კატომ შემოგიტვალა, ახლა შენ იციო, ეგეც დიდკაცობა, ესეც შემთხვევა გამოდგომისაო. თუმცა კი სულ ერთია თუნდ შენსა ჯიბეში და თუნდ ჩემს ჯიბეშიო. მე კი ეს ვიცი, რომ ერისთავიანთ

რძალთან არა-დაგეკარგება-რა, კარგს ქიზგას გვაჩუქებენ. მაინც საჭიროა. ორმოცს წელიწადს იქით ცოლი აღარ ვარგა..." (ბარათაშვილი 2012: 87).

დისა და დისშვილების მიმართ გრიგოლ ორბელიანის დახმარებაზე არა-ნაირი ინფორმაცია არ არსებობს, რაც ამყარებს საზოგადოებაში გავრცელებულ აზრს, რომ თითქოს პოეტი – გენერალი გრიგოლი თავისი ძმებისაგან განსხვავებით არ ეხმარებოდა გაჭირვებულ მრავალშვილიან ეფემიას. ასევე საზოგადოებაში მუსირებს აზრი, რომ გრ. ორბელიანი არ წყალობდა პოეტ ნიკოლოზ ბარათაშვილს, რადგანაც გრძნობდა მისი კალმისა და ნიჭის ძლიერებას, რის გამოც ბიძა ანტაგონისტურად იყო განწყობილი მის მიმართ.

დედაქალაქში მცხოვრებ ძირძველ ბარათაშვილების არისტოკრატიული ოჯახის პარალელურად საინტერესოდ მოჩანს ქსნის ზეღმატებულ ერისთავიანთ ოჯახური პლატფორმა. ერისთავების საგვარეულო შტოებიდან მამა-პაპეულ ძველ ადგილზე – ახალგორში ცხოვრობდა ლუარსაბ გიორგის ძე ერისთავი ოჯახით მარიამ ფარნაოზის (ფარნას) ასულ წულუკიძესთან და ხუთ შვილთან ერთად: ლევანთან, რევაზისთან, დავითთან და ორ ქალიშვილთან ანასტასიასთან და მარიამთან ერთად. მათი უფროსი ვაჟი ლევანი შემდგომ საცხოვრებლად სოფ. ტყეიავეში გადადის, სადაც წილში ნარგები დიდი მამულების მფლობელი ხდება. ორი მომდევნო ვაჟი რევაზი და დავითი რჩებიან ფაქტიური მემკვიდრენი ახალგორის ძველი ტრადიციული ოჯახისა რომელიც 1777 წლამდე ითვლებოდა ერისთავების რეზიდენციად და ქსნის საერისთავოს ადმინისტრაციულ ცენტრად.¹

ლუარსაბ ერისთავის ქალიშვილებიდან უფროსი ანასტასია (1809-1860 წწ.) ცოლად გაჰყვა ჯერ დავით თუმანიშვილს, შემდეგ გივი ბარძიმის ძე ამილახვარს. უმცროსი მარიამი (დაიბ. 1816 წ.) კი დავით ივანეს ძე ჯორჯაძეს.

ახალგორის სასახლეში მცხოვრებმა, თავმდაბალმა და უწყინარმა ლუარსაბ ერისთავმა თავის უფროს ვაჟიშვილს ლევანს მუხრანბატონის ასული ქეთევანი შერთო ცოლად, მომდევნო ვაჟს – რევაზს კი როგორც ცნობილია პოეტ ნიკოლოზ ბარათაშვილის უმცროსი და ეკატერინე მელიტონის ასული ბარათაშვილი. ქორწილი ნიშნობიდან (აპრილის დასაწყისში) ორთვენახევრის შემდეგ გამართულა. თბილისში კარგი ქორწილი გადაუხდიათ და მზითვიც კარგი გაუტანებიათ კატოსთვის. მექორწილეები მეორე დღეს აშლილან და ახალგორს

¹ როგორც ირკვევა მოგვიანებით, ახალგორს ტოვებს რევაზ ერისთავი, საცხოვრებლად გადადის სოფ. ოძისში და ახალგორის ერთპიროვნული მფლობელი ხდება დავითი.

ნასულან. გზად მიმავლები ლუარსაბის მძახლებს ქაიხოსრო მუხრანბატონს სადილად მიუწვევია და კარგადაც გამასპინძლებია. რევზისა და ეკატერინეს ქორწილის ერთ-ერთი მონაწილე რათქმაუნდა ნ. ბარათაშვილიც იქნებოდა. სწორედ ზაქარიასადმი მის მიერ მიწერილ წერილიდან ვგებულობთ ბევრ საინტერესო დეტალს ახალგორის სასახლეში გამართულ ქორწილზე, ამის გამო ჩვენ საჭიროდ მივიჩნევთ მცირე შემოკლებით მოვახდინოთ მისი ციტირება: „იქიდგან (მუხრანიდან, ვ. ქ.) ახალგორს წავედით. ოდისს რომ მივუახლოვდით, სადაც ბიძინა ერისთავი დგას, ლევან ერისთავი (კატოს მავალი, ვ. ქ.) თავადებით, აზნაურებით, და იმერეთის მგალობლებით მოგვეგება; ჩვენთან იყვნენ თავისი ქალით, მაიკო, ყაფლან, მიხაკო, ალექსანდრეს სუმბათოვი – მეჯვარე რა დაბინდდა – შევედით ახალგორს. სასახლე ჭრაქებით იყო გაჩახჩახებული, მეიდანე მაშხალებით. ამ დროს ახალი არქიელი, ნულუკიძე. კატოს დედამთილის ძმა, აქ იყო და მგალობლები მისნი იყვნენ. დეკანოზი შემოსილი ჯვარით მოგვეგება გალავნის კარებში, დაჰკრეს ზურნას სათარას სიმღერა, თანა გვეყვანდა (ცნობილი ირანელი მომღერალი – ტენორი. ვ. ქ.) – თოფის სროლა და ხალხის ჭედეა და ყვირილი საუცხოვო სანახავს წარმოადგენდა; ამასთან მთვარიანი ღამე და მშვენიერი მდებარეობა! სასახლეში რომ შევედით და ყაფლანმა ქუდი მოიხადა და შეხედა ზალას, ერთი გულით წამოიძახა: ფუ... ეს სასახლეა! ბევრი გვიცინია.

რასაკვირველია, მეორე დღეს პატარძლის ჩვეულებისამებრ, კატო ქვეშაგებში იწვა. მესამე დღეს ადგა. მზითვი გაშინჯეს... მეოთხე დღეს ნიშნები მოართვეს დედამთილმა, მავლებმა, მულებმა და რძალმა. არქიელი ეზოში იდგა კარავში ჭადრებს ქვეშ. – იმ დღეს ამობრძანდა კატოს სანახავად, დალოცა და ერთი ოქროთ მოჭედილი ღვთის მშობლის ხატი აჩუქა. ხუთი დღე და ღამე სულ შექცევაში ვიყავით...”

ახალგორიდან მექორწილეები და მათი შორის ნ. ბარათაშვილიც კარალეთში წასულან ნათლობის სუფრაზე შემდეგ კარალეთიდან ატენში, – სადაც პოეტის თქმით გიორგი „დიდი კნიაზი“ – „ძალიან კარგად დაგვიხვდა; სულ შუშურები გვასვა, ერთის ლექსით კარგად გავატარეთ დროება, მრთელი ორი კვირა...”

როგორც ცნობილია, აღნიშნული ქორწილი ახალგორში 1844 წლის 29 ივნისს (ძვ. ს.) გამართულა. ამ დროისთვის ერისთავების სასახლე უეჭველად თავმოსანონი სანახავი უნდა ყოფილიყო. ყმა-მამულებიდანაც შემოსავალი არ

იქნებოდა მცირე, რასაც ზემოთ აღნიშნულ წერილში პატარძლის ძმაც აღნიშნავს: „ზაქარიავ სწორედ გულით გეტყვი, რომ კატო თავის მოსაწონს, ეხლანდელს დროში, სანატრელს ოჯახშია. – ძმების უმაგალითო თანხმობა, სიმდიდრე სასახლისა და უვალობა. ამასთან რევაზ ზედ აკედება, ლევანისა ხომ სულია კატო, და დავითი ხომ იმის ნებივრობაშია. მე ეს მიამა, რომ მტერი ვერ გაიხარებს.

ნიკოლოზ ბარათაშვილის დის ეკატერინეს ქორწილის „გამგებელი და ავანჩავანი“ თბილისში ყაფლან ორბელიანი ყოფილა. ახალგორში ის იმყოფებოდა როგორც პატარძლის ახლო ნათესავი და არანაირი ორგანიზება მას არ ევალებოდა. მელიტონის ბინაზე, ქორწილის ერთ-ერთი მონაწილის თქმით „ყაფლანს სადღეგრძელოების თქმით ენა დაელალა, სიმღერით ბაგეები დაუცვდა და თარზე დაკვრით თითებზე ტყავი გადასძვრა“.

ეპისტოლარული მასალებიდან ირკვევა, რომ ქსნის ერისთავებთან დამოყვრების ინიციატივა ბარათაშვილებს ეკუთვნოდათ. მათი მიგზავნილი მაჭანკალი ზაქარია ორბელიანი უნდა ყოფილიყო. აღნიშნულს ადასტურებს ნ. ბარათაშვილის ერთი წერილი ზაქარიასადმი, სადაც პოეტი უპირატესობას საქართველოს, ქართველ სიძეს და ძველ მამა-პაპურ ოჯახთან დანათესავებას ამჯობინებს. ამავე 15 აპრილით დათარიღებულ წერილში ის ახსენებს „სამაჭანკლოს“ გადახდის საჭიროებას სიძის ძმის დავით ერისთავის სასარგებლოდ.

„კატო დავნიშნეთ გასულს კვირას რევაზ ერისთავზედ და ქორწილსაც საამალლებლოდ ვაპირებთ. დიდად მიხარია. ბიჭიც კარგია და ოჯახიც კარგი აქვს. ათასი რომ ვიჩანჩალოთ, ისევ საქართველოში უნდა დავაბოლოოთ ჩვენი ცხოვრება, და ამისთვის, ჩემი აზრი ეს არის, რომ, რაც უნდა ვიფრანცუცოთ, მინც ძველი ოჯახი და კარგი დამოკიდებულება რაც უნდა წახედეს, ახალთან კიდევ მოვა! დავით ერისთავმა სამაჭანკლოში ქორი გთხოვა და იმედი მაქვს, რომ ახალს მოყვრობას პატივსა სცემ...“ (ბარათაშვილი 2012: 84).

ქორწილიდან დაახლოებით თვენახევარის შემდეგ, ახალგორთან ახლოს ლომის-ალევის მთაზე გამართულ დიდ სამეობობის დღესასწაულზე, რომელიც იმართება აგვისტოს თვის შუა რიცხვებში, მონაწილეობა მიუღიათ მელიტონს, ნიკოლოზსა და მათ სანათესაოს: „მე და მამა ალევობას, რომ ამ თვის თხუთმეტს იყო, ვენვივენი კატოს. მანანა და ელენეც გარდმოვიდნენ სალოცავად. საუცხოო ჯვარობა იყო. ახალგორიდან თორმეტი ვერსტია, მაღალს მთაზედ. ქალები ცხენებით, სანვიმრებით, ქოლგებით, დიდის ამალით ოსურის

სიმღერით ავედით სალოცავად. ის ღამეც და მეორე დღეც იყო მშვენიერი. ძალიან მხიარულება იყო. ცოტა წამოსვლის დროს მანანა ავად გახდა და იმან ცოტა დაგვიშალა მხიარულობა..." (ბარათაშვილი 2012: 90), სწერდა ნ. ბარათაშვილი თავის ნათესავს ზაქარია ორბელიანს.

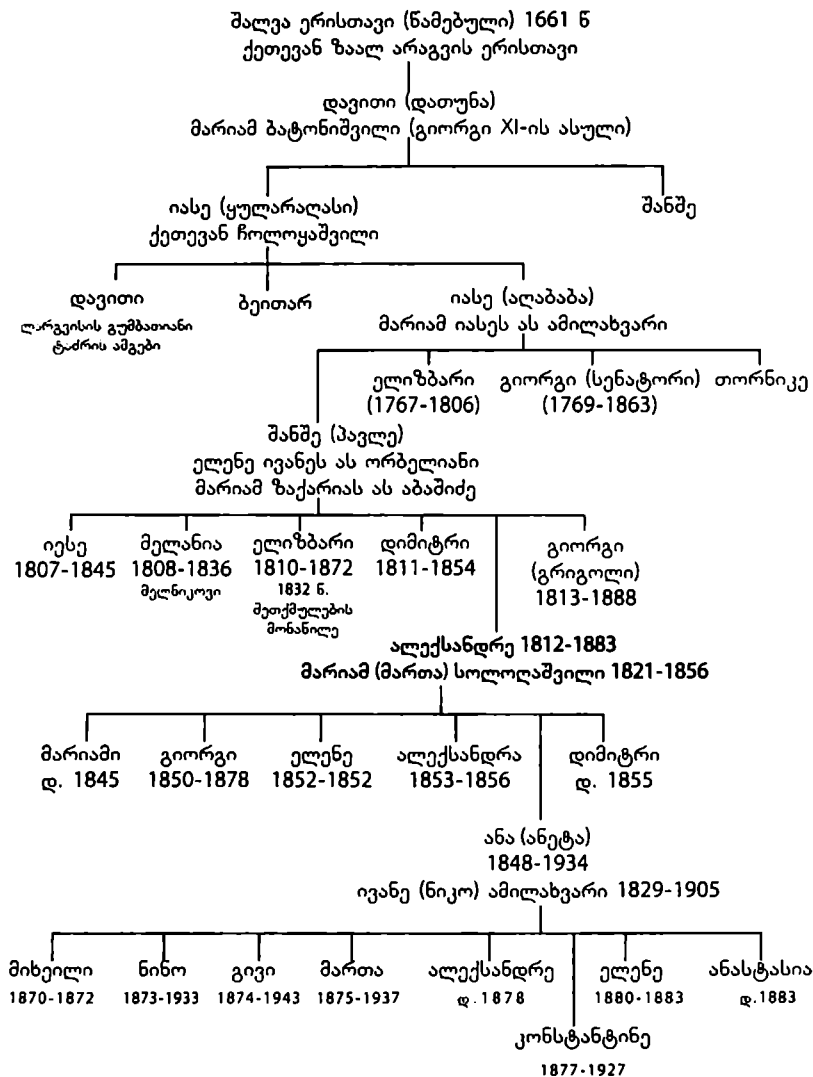
ლომის – ალექსის მთაზე „სამებობის“ დღესასწაულზე ღამისთვის შთაბეჭდილებებით მოხიბლული ახალგაზრდა პოეტი დიდი ხალისით სწერს იმედიან წერილს ბიძას – ზაქარია ორბელიანს და სთავაზობს შემოდგომაზე სამეგობროსთან ერთად ეწვიონ ქსნის ხეობას: „თუ ღმერთი გვალერსებს ერთად შეყრას, შენ, გრიგოლ, ილია, გიორგი, მამუკა უნდა ვეწვივნეთ ამ შემოდგომაზედ, რომ ლაზათი გაენიოთ... მართალია სანადირო არ არის ყოვლის გვარი-სა“ (ბარათაშვილი 2012: 84).

სამწუხაროდ, ჩვენს სასიქადულო პოეტს ღმერთმა აღარ აღირსა ერისთავებთან „ლაზათის განევა“, ახალგორის სანახებში ნადირობა და ალექსის მთაზე სამებობის დღესასწაულზე მოლხენა, სადაც 1844 წლის 15 აგვისტო თავის ახლობლებთან ერთად ღამე გაატარა.

დიდხანს არ გაგრძელებულა ეკატერინეს და რევაზის მიერ შექმნილი ოჯახური იდილია. სრულიად ახალგაზრდა, 34 წლის ეკატერინე მოულოდნელად გარდაიცვალა სოფ. ოძისში 1855 წლის 20 მარტს. დაკრძალეს იქვე ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესიაში. ვიცით რომ მათ ოთხი შვილი: ელენე, ნადეჟდა, ეფემია და ნიკოლოზი შეეძინათ. ეკატერინეს გარდაცვალების შემდეგ რევაზი 1856 წლის 18 თებერვალს ირთავს მეორე ცოლს – მართა ნიკოლოზის ასულ მუხრანბატონს. 25 წლიანი თანაცხოვრებით მათ შეეძინათ ხუთი შვილი: თამარი, არჩილი, ანასტასია, სოფიო და ივანე.

ბარათაშვილების ყოფილი სიძე რევაზ ლუარსაბის ძე ერისთავი გარდაიცვალა 1881 წელს.

ალექსანდრე შანშეს ძე ერისთავის გენეალოგია

მარიამ (მართა) იორამის ასული სოლოლაშვილი-ერისთავისა

(1821-1856)

XIX საუკუნის საქართველოს არისტოკრატთა წრის ულამაზეს ქალთა გალერეას ამშვენებს ქსნის ერისთავების რძალი მართა სოლოლაშვილი. მისი მშობლების საკუთრებას წარმოადგენდა სოფელი ბორბალო (ამჟამად თეთრიწყაროს რ-ნი), სადაც ზაფხულობით ისვენებდა თბილისის სიცხეს გარიდებული სოლოლანთ სახლობა.

მართას დედა კონია გახლდათ ომან ხერხეულიძის ასული, ხოლო მამა – იორამ სოლოლაშვილი¹ მესხეთიდან ქვემო ქართლში გადმოსახლებული, სათავადო სახლის უფროსისა და კათოლიკოსის მოლარეთ უზუცესის შვილიშვილია. მათი წარმომადგენელი სიმონი რუსეთის არმიის გენერალი და სენატის წევრი გახლდათ.

ომან ხერხეულიძის ერთი ასული ბარბარე (კონიას და) იყო მეუღლე ოთარ ქობულაშვილისა. ამ ბარბარეს პლატონ იოსელიანისთვის გიორგი XIII-ზე მნიშვნელოვანი მასალები მიუწვდია ნიგნზე მუშაობისას (პ. იოსელიანმა ნაშრომი დაასრულა და ნიგნად გამოსცა 1867 წელს).

XIX საუკუნის სილამაზით ცნობილ ქართველი არისტოკრატი ქალების მაგიური სილამაზის საგნად სახელდებოდა მათი თვალები, ლოყები, ტანი, შავი კაბა, თმები და ასე შემდეგ. მართა მიუხედავად ხანმოკლე სიცოცხლისა მთელს საქართველოში ცნობილი იყო თავის გრძელი და უიშვიათესი თმებით.

¹ ძველი თბილისის მკვლევარი, იაკობ ბალახაშვილი, მართას მამის სახელად ხან აღექსანდრეს ასახელებს, ხან ივანეს. ცნობით კი მაშინდელი თბილისის საზოგადოება იცნობდა იორამის სახელით. რუსებს ეხამუშებოდათ იორამის თქმა და გასაიოლებლად ივანე უწოდეს, ისე როგორც მაგალითად, მართას მამამთილს – შანშეს უწოდეს პავლე.

სწორედ თმები და მათი სილამაზე იყო მთავარი ატრიბუტი მისი მომხიბვლელობისა, იგი იყო სავიზიტო ბარათი მრავალი კარგი თვისებით შემკული თავადის ქალისათვის.

მართას სილამაზით მოხიბლული პოეტები: ბარათაშვილი, გრიშაშვილი, ლეონიძე, სოლოგუბი შედევრებს ქმნიდნენ ქართულ და რუსულ ენებზე. ასევე ქართული ხელოვნების მუზეუმის საკუთრებაა 1842 წელს რუსი მხატვრის გრიგოლ გაგარინის¹ ხელით შესრულებული მართას პორტრეტი.²

ქართველმა და არაქართველმა საზოგადოებამ მართას სილამაზეს მისი ყმანვილქალობიდანვე მიაქცია ყურადღება. სრულიად ახალგაზრდა ულამაზესი ქალიშვილი 1837 წლის 10 ოქტომბერს, ზუბალაშვილების იმჟამინდელ „პალას ოტელში“ (დღევანდელი ხელოვნების ეროვნული მუზეუმის შენობა. ლ. გუდიაშვილის ქ. № 1) რუსეთის იმპერატორის საპატივცემულოდ გამართულ ბალზე მასთან ერთად ცეკვავს პირველ პოლონეზს. ამ ფაქტს აღწერს ნიკოლოზ I-ის სამხედრო ისტორიკოსი – პოტტო (პოტტო 1897), რომელიც მაშინ თან ახლდა იმპერატორს.

„იმპერატორი მეტად მხიარული იყო... მან პირველი პოლონეზი³ იცეკვა სილამაზით გამოჩენილ მართა სოლოლაშვილის ქალთან, ... ხოლო მეორე – ქალაქის თავის სარაჯიშვილის ცოლთან“.

ასევე 1842 წელს თბილისში ჩამოსული რუსეთის სამხედრო მინისტრი, თავადი ალექსანდრე ჩერნიშევი დიდი გატაცებით ცეკვავდა მართასთან ლეკურს. XIX საუკუნის ქართულ ყოფაში შემოჭრილ ოსურ სიმღერასა და ცეკვას წინ უსწრებდა, „ლეკიანობის“ ზეგავლენით, ლეკური ცეკვის დამკვიდრება. სწორედ ამ „ლეკურის“ უბადლო შემსრულებელი იყო თმის დაღალებით სახელგანთქმული მართა სოლოლაშვილი.

ალექსანდრე ფადეევის სიტყვით: „1842 წელს ტფილისში ჩამოსული სამხედრო მინისტრი ალექსანდრე ჩერნიშევი, ჭავჭავაძეებთან საღამოებზე ახალგაზრდული გატაცებითა და დიდის ხელოვნებით ცეკვავდა ლეკურს, სილამაზითა და გრძელი ნაწნავებით განთქმულ მართა სოლოლაშვილთან“ (ცერცვაძე 2013: 53).

¹ გრიგოლ გაგარინი საქართველოში მოღვაწეობდა XIX საუკუნის 40-იან წლებში. იგი იყო რუსეთის საიმპერატორო სამხატვრო აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტი.

² სსმ /რ. გრ.-247.. პორტრეტი არის მშვენიერი. ახალგაზრდა ქალი თეთრი ფერის ქართულ კაბაში, ჰეროვანი საბურველით მხრებზე, მკერდზე დაყრილი გრძელი ნაწნავებით.

³ წელი ტემპის სამეფლისო ცეკვა, რომელიც წარმოიშვა ძველი პოლონური ხალხური ცეკვისაგან.

აი რას წერს ერთი „განსწავლული“ რუსი მოხელე – კორნელი ბოროზდინი თავისნაირ განსწავლულ, თავხედ, დაუნდობელ და უცოდინარ სამხედრო მინისტრზე, რომელიც საქართველოში ყოფნისას თავისი ასაკის მიუხედავად ელაზღანდარებოდა და ელლაბუცებოდა ქართველ არისტოკრატ ქალბატონებს:

„მიუხედავად მოხუცებულობისა ჩერნიშევი საშინელი არშიყი და თაყვა-ნისმცემელი იყო ქალებისა... მაჰმადის სამოთხის ქალები, რომ დაინახა, ჩერნიშევი არამც თუ გაყმანვილდა, მათმა ნახვამ ტყვედ ქმნა მოხუცის გული, ვერ გაუძლო მათს მოჯადოებლს სახეს. ვისაც მაშინდელი დრო ახსოვს, მოგვითხრობენ, რომ ფელდეგერები¹ ტფილისიდან პეტერბურგში დაჰქროდნენ განგებ მარაოებისა, სურნელებისა და სხვა ნივთებისათვის, რომლებიც საჭირო იყო ქალებისათვის. ეს ნივთები ტყვედ-ქმნილ თავადს აქაურ ლამაზ ქალების საჩუქრად უნდოდა. თავადი ჰნეტარებდა ტფილისში, ბედნიერებისაგან ცათაფრენა ჰქონდა შემდგარი“ (ფოფხაძე 2012: 201).

ცნობისათვის ვიტყვით, რომ ამ პერიოდში თბილისში ლეკურის საუკეთესო მოცეკვავედ ითვლებოდა ეკატერინე ჭავჭავაძე. თბილისში მათ ცნობილ სალონში კაშკაშა ვარსკვლავად ითვლებოდა სოლოლაშვილის ქალიშვილი. მომავალი მეუღლე ალექსანდრე შანშეს ძე ერისთავი, რომელიც ნინო და ეკატერინე ჭავჭავაძეების დეიდაშვილი იყო სწორედ აქ გაიცნო. ალექსანდრე ერისთავს და მართა იორამის ასულს დაახლოებით 1844 წელს უნდა დაეწერათ ჟგერო. ამ პერიოდისთვის იგი არჩეული იყო გორის მაზრის თავადაზნაურთა წინამძღოლად, მინიჭებული ჰქონდა პოლკოვნიკის ჩინი და ფლიგელ-ადიუტანტობა.

ალექსანდრეს ძმის შვილი ელისაბედ ელიზბარის ასული ერისთავი თავის მოგონებებში წერს: „ძია ალექსანდრეს ძალიან პატივს სცემდნენ ყველანი გორში. თვითონ იყო ლეიბ კაზაკი, მარშლად იყო 33 წელი“ (ქლმ, ფ. 13257-ბ).

მართას მამალი – ელიზბარ ერისთავი გახლდათ 1832 წლის შეთქმულების ერთ-ერთი ორგანიზატორი და შემდგომ ქართველი ერისგან ეროვნულ გმირად აღიარებული.

თბილისის საზოგადოებისთვის კარგად ცნობილი მართა ერთ-ერთი საუკეთესო მეგობარი იყო ნიკოლოზ ბარათაშვილისა, რომელმაც მისდამი დიდი მონივნებით და სიყვარულით მიძღვნილი ლექსი „ვლოცავ დღეს“ ქორწილის საჩუქარზე – ვერცხლის თასზე წაანერინა:

¹ ფელდეგერი – სამხედრო უწყების შიკრიკი. უპირატესად საიდუმლო ქაღალდების დამტარებელი.

„ვლოცავ დღეს ჩემის გაჩენის,
ბედნიერი ვარ მე, თასი:
სამღერალი ვარ ტურფა ხელთ
და მოსალხინო მართასი!
მოვედით, სევდით მაშვრალნო,
გასვით სასმელი ღმერთასი,
და მყის გიქარვით გულისა,
ვით ერთი ჭიქა ათასი“ (ბალახაშვილი 1967: 302).

გათხოვების შემდეგ მართა მეუღლესთან ერთად გორში ცხოვრობდა და „იქაურ ქალთა მარაქის თვალისჩინი იყო“. სწორედ გორის საზოგადოების მონახულება და მასთან შეხვედრა განიზრახა 1845 წლის აპრილში საქართველოში ჩამოსულმა გერმანელმა მწერალმა და მეცნიერმა ფრიდრიხ ბოდენშტედტმა. ეს შეხვედრები მან თავის მოგზაურობის წიგნში, „ათას ერთი ღამე აღმოსავლეთში“ ასახა.¹

„პოლკოვნიკმა კაპიოვმა, გორში მდგარი პოლკის მეთაურმა დიდი თავაზიანობით მიმიღო; თავაზიანმა პოლკოვნიკმა ბატონიშვილების სახლებში მიმიყვანა. მიგვიღო მხოლოდ მართა ერისთავმა, რომლის მომხიბლავი ტანი და დიდებული თმა მთელს საქართველოში იყო ცნობილი.

პოლკოვნიკმა წინასწარ თადარიგი დაიჭირა, ვიდრე თავადის ქალთან ნავიდოდით, ერთი საათის წინ შეატყობინა. მოვალთო, – რადგანო, ამიხსნა ღიმილით, მშვენიერი ქართველი ქალი არასოდეს ეჩვენება უცხო სტუმარს, თუ წინასწარ თავისი ტუალეტი არ მოანესრიგაო“ (ბალახაშვილი 1967).

უცხოეთიდან თბილისში სტუმრად ჩამოსულები, რომელთაც ქართველები უკვე თავისიანებად თვლიდნენ და არა უცხოელებად, აღტაცებას ვერ მალავდნენ ქართველი ქალების მშვენიერების გამო და მალევე მათი სილამაზის ზემოქმედების ქვეშ ექცეოდნენ. ამგვარი ზემოქმედების გამო იყო, რომ 1850 წელს საქართველოში ჩამოსულმა ცნობილმა რუსმა მწერალმა, გრაფმა ვ. ა. სოლოგუბმა (1814-1882) ორი ლექსი მიუძღვნა ქსნის ერისთავების რძალს მართა სოლოლაშვილს. მოგვიანებით ეს ლექსები თარგმნა მწერალმა და დრამატურგმა გიორგი დავითის ძე ერისთავმა.

¹ ფრიდრიხ ბოდენშტედტი იყო გამოჩენილი გერმანელი პოეტი. შექსპირისა და პუშკინის შესანიშნავი მთარგმნელი, პროფესორ-ორიენტალისტი. ამდენად, მისი დაინტერესება მართა სოლოლაშვილის პიროვნებით არ შეიძლება შემთხვევითი ყოფილიყო.

* * *

„ნუ გეშინიათ. ყმანვილნო
კავკასიის მთისა მალლისა,
ნუ გეშინიათ ნურც ლეკთა
ნურცა ჩაჩანთა ხმალისა,
თქვენცა გაქვთ პასუხსაგებლად
ვაუკაცობა და მხნეობა,
ვერ შეგაშინებთ თქვენ კლდენი,
ვერცა ტყე, ვერცა ხეობა,
მხოლოდ ეცადეთ, რომ ქართლში
მყარად დაიცვათ თქვენ გული,
რომ არ შეიქნათ მონებად,
როს ნახოთ მართა მორთული“.

* * *

„გიყვარდეს, ეტრფე ვიდრემდის
დრო გაქვს შენ ყვავილებული,
გიყვარდეს, ტრფობა არს ციდგან
კაცთათვის მოვლინებული.

ტრფობა არს იმა სოფლისა
სიტკბო და ბედნიერება,
გიყვარდეს გულით და სულით,
ვიდრე გაქვს მშვენიერება.
მაშ, ეცადე, რომ ტრფობა
გულსა შინა დაიმყაროს, მაგრამ ამას გევედრებო
პირველ კი მე შემეყვარო“ (ბალახაშვილი 1967: 305).

ასორმოცდაათი წლის წინანდელი თბილისის ამ მოკაშკაშე ვარსკვლავზე XX საუკუნის ქართველი პოეტები თავდავინყებით საუბრობდნენ ლიტერატურულ საღამოებსა და კერძო შეხვედრებზე. იოსებ გრიშაშვილმა მანანა ორბელიანთან ერთად მართა სოლოლაშვილიც გაიხსენა და გამოიტყრა ლექსში „აბანოს ცრემლები“.

„ველარ ვიხილავ იმ დროს, იმ ხანას,
გული მიკვნესის, გული ვალალებს,
ვერ ჭვრეტ მანანას განკეპილ ტანსა
სოლოლაშვილის გაშლილ დაღალებს“ (გრიშაშვილი 2003: 109).

გიორგი ლეონიძე XIX საუკუნის თბილისის არისტოკრატ ლამაზ ქალებს უძღვნის მათსავით ლამაზ, ლექსს, რომელიც ქართული პოეზიის საგანძურის კუთვნილებად იქცა. იმდროინდელი თბილისის მნათობნი მაია და მანანა ორბელიანები, ნინო და ეკატერინე ჭაეჭავაძეები, მართა სოლოლაშვილი და მათთან ნაგულისხმევი სილამაზით ცნობილი სხვა მანდილოსნები „აბრეშუმის ზვირთში გახვეულ“ და გრძნობამორეულ პოეტს დახრჩობას უქადის:

„მითხარ მაია,
მითხარ, მანანა,
დღეს სადღა არი
თქვენი მშვენება?
ან უთქვენობით რა გვეშველება?
მითხარი, ნინა,
ეკატერინა,
შვიდი ნანავი რომ გერტყა,
მართა, –
ნუთუ აღარ ხართ
ამქვეყნად მართლა?
და ან უთქვენოდ
რალა ფასი აქვს
თბილისის დილას,
ქართლის ალიონს?
ვინ ამოსწიოს ხმალი კვლავ თქვენთვის,
ან ყანწი თქვენთვის ვილამ დალიოს?
სტუმრები-ღა ხართ ჩემი სარკმელის –
როცა მოსკდება მთვარის ნამქერი...
მე თვითეული ზოლი მთვარისა
თქვენი დაღალის ჩქერი მგონია...
და მეხარბება მე მათი ბედი,
ვისიც იყავით შარავანდედი,
ვისაც თქვენი ხმა გაუგონია...
თქვენი საყურის ჩრდილის ქვეშ ტუჩი
ვინც ერთხელ ჩუმად, გინდაც ფარულად
ციურ სიტკბოთი ჩაიტკბარუნა.
მე მას მოვკლავდი მაგრამ რა ვუყო,
უკვე ამ კოცნით ქცეულა მტვრადა...

ახლა ვის გინდათ გული გაუყოთ,
მე რათ მილიმით, მითხარით, რათა?
თქვენს აბრეშუმთა ზვირთში ვიხრჩევბი,
ვაჰ, თქვენი ზღვიდან ვერ გამოველი!
არ ვიცი, როგორ გადაგიჩეხით,
და დალუპვასაც თქვენგან მოველი!
მანანა, ნინა, ეკატერინა,
შვიდი ნანნავი რომ გერთყა მართა,
ნუთუ აღარ ხართ ამ ქვეყნად მართლა" (ლეონიძე 1962: 416).

სილამაზის დედოფალს – მართა სოლოლაშვილს ჯერ კიდევ პატარძალს, პირველი შვილზე ფეხმძიმობისას მონანილეობა მიუღია შინაურ სპექტაკლებში. 1950 წლის გაზეთი „ლიტერატურა და ხელოვნება“ №21 აქვეყნებს მასალებს ზემოაღნიშნულ სპექტაკლებთან დაკავშირებით. „1845 წლის 1 და 8 მაისს, 11 ივლისსა და 7 აგვისტოს ქ. გორში მას მონანილეობა მიუღია დიმიტრი მელვინეთუხუცესაშვილის (1815-1878) პიესის – „გამოუცდელობა ანუ დროებითი განშორება საყვარელთა“ ინსცენირებაში. ხსენებული პიესა ერთმოქმედებიანია, ოთხი გამოსვლით, განკუთვნილი შინაური წარმოდგენისთვის. მწერლის როლი ავტორს შეუსრულებია. თხზულების მასალად აღებულია ერთი ეპიზოდი გორის მაზრის მაშინდელი მარშლის – ალექსანდრე შანშეს ძე ერისთავის ოჯახის ცხოვრებიდან. მოქმედი პირები არიან თვით მარშალი, მისი სახლობა და მახლობელნი. ეს მახლობელნი და სცენის მონანილენი ყოფილან – ივანე სოლოლაშვილის ასული მართა, დიმიტრი ერისთავის ასული დარიკო, ოთარ ქობულაშვილის ცოლი ბარბარე, ავტორი და სხვანი.

პიესის ქარგა ასეთია:

„ვორონცოვის განკარგულებით, ერისთავი კრებს ჯარს შამილის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ახლად შერთულ ცოლს უნდა მასთან ერთად ბრძოლაში წასვლა. ქმარი გაემგზავრება, ცოლი ძლიერ სწუხს დაშორებას. ფრონტიდან სამწუხარო ამბები მოდის, ცოლი მეტად აღელვებულია ამით. ამასობაში იგი მოიმშობიარებს, შეეძინება ასული. მამა ვაჟის დაბადებას ელოდა თურმე, გიორგი უნდა დაერქმია. დაჯილდოებული ალექსანდრე ბრუნდება ჯარიდან, შინაურები გახარებულნი არიან მისი დაბრუნებით და აღტაცებულნი მისი სამხედრო წარმატებებითა და ჯილდოებით“.

კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულია XIX საუკუნის უცნობი ავტორის ხელნაწერი წერილი ლექსად (H ფონდი. 1953), რომლის ადრესატია მართა სოლოლაშვილი.

„მათს ბრწინვალებას კნეინას სოლაღოვისას მართას, მონყალეს ხელმწიფეს, სიმდაბლით მიეღოს ტფილისით ბორბალს“. მშვენიერია ლექსის პირველივე სტრიქონი: „ნადი, უსტარო, მიერთვი, ვინ არის მნათობთ დარად“...

გიორგი ლეონიძის სახელობის ლიტერატურის მუზეუმის იკონოგრაფიის ფონდში დაცულია მართა სოლოლაშვილის ფოტოსურათი, სადაც ორ გოგონასთან ერთად არის გადაღებული. ფოტოსურათს უკან უცნობი ავტორის ხელით გაკეთებული აქვს მინაწერი, რომ ეს არის მართა სოლოლაშვილი თავის ქალიშვილებთან ერთად.

XIX საუკუნის შუახანებისთვის ქართლში, კერძოდ გორში, დიდი გავლენით სარგებლობდა ალექსანდრე შანშეს ძე ერისთავისა და მართა სოლოლაშვილის არისტოკრატიული ოჯახი. მათ ტბილსახსოვრად ჰქონდათ დარჩენილი მოგონება რუსეთის ტახტის მემკვიდრის სტუმრობისა. რის შემდეგაც მათი სახლის ფასადს ამშვენებდა მარმარილოს დაფა წარწერით: „ეს სახლი გააბედნიერა თავისი სტუმრობით ტახტის მემკვიდრემ ალექსანდრე ნიკოლოზის ძემ 1850 წლის 17 სექტემბერს“.

ალექსანდრე ნიკოლოზის ძე საქართველოს მეორედ ეწვია 1871 წლის სექტემბერში, ამჯერად რუსეთის იმპერატორის ხარისხში. თბილისიდან ბორჯომში მიმავალი გორში კვლავ თავად ალექსანდრე ერისთავის ოჯახში შეჩერდა. რომელიც უკვე გახლდათ სიმამრი ცნობილი ქართველი გენერლისა ივანე გივის ძე ამილახვრისა.¹

მართას გარდაცვალება. ჩვენამდე მოღწეული მასალები მართა სოლოლაშვილის ბიოგრაფიაზე მწირია. რაც მოგვეპოვება დამსახურებაა იმ ქვისმთლელისა ვინც მარმარილოს დაფაზე გააკეთა საფლავის ეპიტაფია (მართას საფლავი მდებარეობს გორის რაიონში, სოფელ იკორთაში, ქსნის ერისთავების საგვარეულო საძვალეში). ქვის მაღლა კუთხეში ორი ანგელოზი ახატია.

¹ ამ ივანეს 8 წლის ასაკში კარგად ახსოვდა ჯერ კიდევ 1837 წელს იმპერატორ ნიკოლოზ I-ის ჩამოსვლის პატივსაცემად თბილისში გამართული მეჯლისი, სადაც მეფეს თავისი დროის უღამაზესი ქალი – მართა სოლოლაშვილი ახლდა, რომლის ქალიშვილი ანასტასია ერისთავი შემდგომ მისი მეუღლე გახდა.

შემდეგ თალისებურ არეში კიდევ ორ დაჩოქილ ანგელოზს ხელში მეფის გვირგვინი უჭირავს. წარწერა იუნწყება:

„აქა დაფლული მართა, მეუღლე თავადის ალექსანდრე შანშეს ძე ერის-თავისა და ასული თავადის სოლალეოსისა, მყოფი ჯერეთცა ყუაგილოვანსა ოცდაათსა წელსა შ“ ა, ველოდი რა დატკობასა სატრფოს-მეუღლესა და მცირეწლოვანთა შვილთა თანა, მაშინ შეძრწუნებელი იგი ხმა საღმრთო-სა, მსჯავრისა, ძველთა მშობელთა ჩვენთა ცდომისა გამო განსაზღვრებული, მოინია ჩემზედა და მიმაქცია მიწაჲ მიწადვე 7-ს მარტს 1856-სა წელსა და დაუტევენ დედაჲ მოუნწყედილ ცრემლ მდინარე, შვილნი ობლადა. მეუღლე ღრმად მგლოვიარე, რომელმანცა სახსოვრად სიყვარულისათვისა დასდვა ლოდი ესე მტვერსა ჩემსა ზედა. ან თქვენ, ნამკითხველნო, მხედავთ რა თქვენთანა ყოფისაგან მოკლებულსა, შენდობა ჰყავთ ჩემთვის“ (მეგრელიძე 1963).

საფლავის ქვის ეპიტაფია ზუსტად გვამცნობს მართას გარდაცვალების წელს და რიცხვს – 1856 წლის 7 მარტი, მაგრამ უცნობია მისი დაბადების თარიღი. ეპიტაფიის ცნობა, რომ მყოფი ჯერ კიდევ ყვავილოვანი ოცდაათი წლისა გარდაიცვალა, სიმართლეს არ უნდა შეესაბამებოდეს. ცნობილია, რომ 1837 წლის მარტში მართამ პოლონეზი იცეკვა იმპერატორ ნიკოლოზ I-თან თუ 1856 წ. 30 წლისა იყო მართა, გამოდის, რომ დაბადებული ყოფილა 1826 წელს. იმპერატორი მეჯლისზე, რომელიც გაიმართა ზუბალაშვილების კუთვნილ სასახლეში, არ ეცეკვებოდა 11 წლის გოგონას, რაც იმდროინდელი რეგლამენტიტაც მიუღებელი იქნებოდა.

სავსებით დასაშვებია ვივარაუდოთ, რომ 16-17 წლის ყმანვილი ქალი მართა სოლოლაშვილი ასაკის მიუხედავად ყოველგვარი უხერხულობისა და დაბრკოლების გარეშე შეძლებდა იმპერატორთან ცეკვას. აქედან გამომდინარე უნდა ვივარაუდოთ, რომ მართა დაბადებული უნდა იყოს 1819-1820 წლებში (ფოფხაძე 2012: 198).

XIX საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოს რჩეულ არისტოკრატ მან-დილოსნებში დიდი პატივით და ღირსებით მიღებული ამ ქალის გარდაცვალება დიდი დანაკლისი იყო იმდროინდელი თბილისისა და გორის საზოგადოებებისათვის. მართას გარდაცვალებიდან 26 წლის შემდეგ გრიგოლ ორბელიანი თავის ერთ წერილში ატყობინებდა ნატალია აგლობჟიოს: „ქენინა ეკატერინა მენგრელიისა გარდაიცვალა გორდსა 13 აგვისტოს. ესეცა, წარსულის დროისა საქართველოს მშვენიერება, დედუფლად დაბადებული! ვინცა შეხედავდა

მაშინვე უნდა მდაბლად თავი დაეკრა, ესეთი იყვნენ: ანნა, მანანა, მაია, ჩენი ეკატერინა, ყაფლანის და, ნინო გრიბოედოვისა, მისი და სოფიო, ჩენი მაიკო, ყაფლანის ელენე, მართა ერისთავისა და მრავალნი სხუანიცა! აბა ეხლა თუალი გადაავლე ჩუენს საზოგადოებას, ვინ არის ამათი მაგიერი! ჩემო ტასო, ბნელდება საქართველო!" (ორბელიანი 1928).

ქსნის ერისთავების ძირძველ საგვარეულოს სოლოლაშვილის ქალმა 6 შვილი: 3 ვაჟი და 3 ქალი გაუჩინა. სამწუხაროდ ყველამ ვერ მიაღწია ზრდასრულ ასაკამდე. მართას გარდაცვალების შემდეგ ელისაბედ ერისთავის თქმით ობლები ბებიამ – კონამ გაზარდა. ბებია ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო როდესაც მართას ვაჟი გიორგი გაუგებარი მიზეზის გამო პარიზში გარდაიცვალა 1878 წლის 12 სექტემბერს. მამას ის სამშობლოში ჩამოუსვენებია და იმავე წლის 26 ოქტომბერს დედის გვერდით იკორთის მონასტერში დაუკრძალავს.

ქართულ საისტორიო წყაროებში დაცულია ბიოგრაფიული მასალები ალექსანდრე ერისთავისა და მართა სოლოლაშვილის ქალზე – ანასტასია ერისთავზე, რომელიც გახდა მეუღლე ქართლის თავადთა ერთ-ერთი უძველესი სახლის წარმომადგენლისა – ივანე ამილახვრისა.

ანასტასია დაბადებული უნდა იყოს 1848 წელს. ის 8 წლის ასაკში დაობლდა და და-ძმებთან ერთად ბებიამ გაზარდა. ელ. ერისთავი იგონებს: „როცა იმისმა ქალმა ანეტამ (ალექსანდრეს ქალმა, ვ. ქ.) გაათავა ინსტიტუტი, მალე გაათხოვეს ივანე გივის ძე ამილახვარზე" (ბალახაშვილი 1967: 305).

ანასტასიას ფოტოები, რომლებიც ინახება როგორც გ. ლეონიძის სახ. ქართული ლიტერატურის მუზეუმის იკონოგრაფიის ფონდში, ისე მათ შთამომავალ ნინო (ნუციკო) ერისთავ-კუხიანიძეთან, ადასტურებენ ერისთავიანთ ამ ქალის სილამაზეს და მოხდენილობას. ანა ყოფილა კარგად აღზრდილი და განათლებული ახალგაზრდა ქალი. მართას დედა კონია, 1866 წლით დათარიღებულ წერილში შვილიშვილს – ანას წერდა: „ამას გთხოვ, ისეთი სახელი მოიპოვო, როგორც დედაშენი იყო, რომ გვიან დაავიწყდებთ ხალხსაც და ნათესაობასაც". ანა ერისთავისა და ივანე ამილახვარის ჯვრისწერა 1866 წლის 30 იანვარს, მეფისნაცვლის ეკლესიაში შემდგარა. ჯვრისწერისას ამილახვრის მამობილი ყოფილა გრიგოლ ორბელიანი, ანას დედობილი კი ანასტასია (ტასო) ორბელიანი-გაგარინისა. ივანე თავის მეუღლეზე 19 წლით უფროსი იყო და სიდედრზე 8 წლით უმცროსი. ამიტომაც ახსოვდა მას მართას პოლონეზის ცეკვა იმპერატორთან 1837 წელს, სწორედ იმ იმპერატორისთვის მაიკო ორბე-

ლიანის შეწირვით თავი რომ შეირცხვინა მთელმა მაშინდელმა ქართველმა თავადაზნაურობამ.

ერისთავების სიძეზე ზაქარია ჭიჭინაძე წერდა: „ჩვენ დროში, ასეთი საგ-
მირო ტანის და შესახედაობის კაცი, როგორც გახლდათ ივანე გივის ძე,
ძლიერ ცოტანი იყვნენ. იგი იყო მამა თავისი გლეხკაცობისა, იგი იყო მათი
მარჯვენა მკლავი, მათი წინამძღვარი, ქომაგი, მორჩილი და პატრონი“.

1871 წელს ალექსანდრე II-ემ როგორც ვიცით გორში მოინახულა ალექ-
სანდრე ერისთავი და მისი ოჯახი, ღირსეული მასპინძლობის შემდეგ იმპე-
რატორმა უკვე ხანდაზმულ ალექსანდრე შანშეს ძე ერისთავს პოლკოვნიკობა
უბოძა და თავის ფლიგელ-ადიუტანტად დანიშნა. ასევე ფლიგელ-ადიუტანტობა
უბოძა ოჯახის სიძეს ივანე ამილახვარს. მეფის საპატიო ყარაულის თავადთა
რიგში კიბეზე ხანდაზმული გივი ამილახვარიც იდგა.

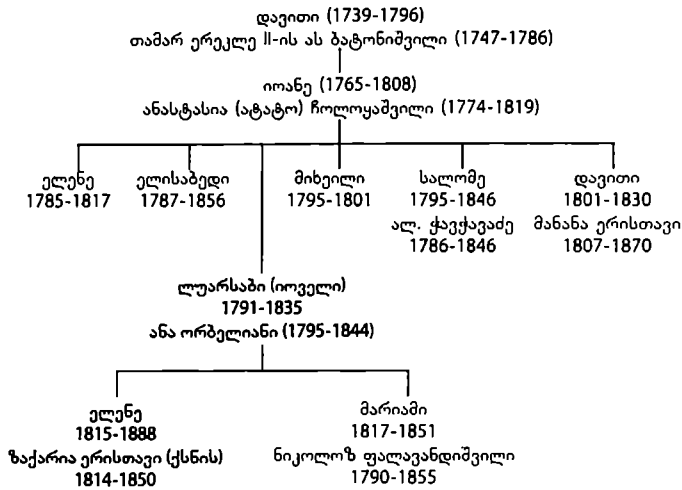
ალექსანდრე ერისთავი გარდაიცვალა 1883 წლის 20 აპრილს დაკრძალუ-
ლია იკორთაში, მეუღლისა და შვილის გვერდით.

1873 წ. პოლკოვნიკი ივანე გენერალ-მაიორი გახდა და იმპერატორის
ამალაში ჩარიცხეს. 1883 წელს ამილახვარმა გენერალ-ლეიტენანტის წოდე-
ბა მიიღო. ივანე გახლდათ აქტიური წევრი წერა-კითხვის გამავრცელებელი
საზოგადოებისა. წერდა მოგონებებს, რომელიც გამოქვეყნებულია „კავკაზსკი
სბორნიკის“-ის 26-29 ტომებში.

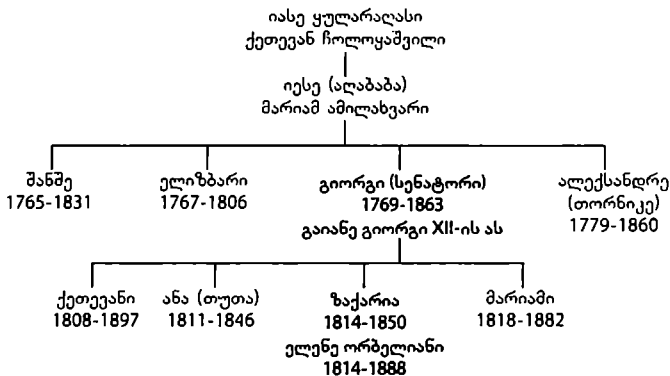
1905 წლის 27 აგვისტოს ქ. გორში, 76 წლის ასაკში გარდაიცვალა გენე-
რალ-ადიუტანტი, კავალერიის გენერალი ივანე გივის ძე ამილახვარი. დაკრ-
ძალულია თბილისში, ქაშვეთის ნმ. გიორგის ეკლესიაში.

ანა ერისთავი-ამილახვრისა გარდაიცვალა 1934 წელს 86 წლის ასაკში.
მისი გარდაცვალებისა და დაკრძალვის ადგილი უცნობია.

ელენე ლუარსაბის ასული ორბელიანის გენეალოგია

ზაქარია გიორგის ძე ერისთავის გენეალოგია

ელენე ლუარსაბის ასული ორბელიანი-პრისტავისა „ცაქალო“

(1815-1858)

საგვარეულო სახლი. ორბელიანების, იგივე ყაფლანიშვილების ერთ-ერთ მთავარ სამოსახლოს წარმოადგენდა თბილისში დღევანდელი გიორგი ათონელის ქუჩა, გ. ლეონიძის სახელობის ბაღი (ყოფილი ალექსანდრეს ბაღის ქვედა ტერასა) და მასთან მიმდებარე მტკვრის მარჯვენა სანაპირო. დედაქალაქის ამ ადგილებს ძველი თბილისის მოქალაქენი „ორბელიანთ სამოსახლოს“, ხანაც „ორბელიანთ უბანს“ და „ორბელიანთ აულს“ უწოდებდნენ. იგი ერთ-ერთი უბანი იყო ე. წ. „გარეუბნისა“.

ისტორიიდან ცნობილია, რომ ზემოთ აღნიშნული ადგილები XVIII საუკუნის შუახანებამდე სამეფო საკუთრებას წარმოადგენდა. სამეფო კარისადმი დამსახურებისთვის თეიმურაზ მეორეს სარდალ რევაზ ორბელიანისთვის უჩუქებია.¹

ორბელიანების საკუთრება ყოფილა მშრალ ხიდსა და ყოფილ „ვორონცოვის“ მოედანს შორის მდებარე კუნძული, რომელსაც ვახუშტი იხსენიებს „ახალი ბაღი მეიდანის“ სახელით. მეიდანის ახალ ბაღს ორივე მხრიდან ჩაუდიოდა მტკვრის გაორებული დინება. ერეკლე მეორის სიძემ, სარდალმა დავით ორბელიანმა მიწის ფართობის გასაზრდელად და წყლის ტალღებისგან დაცვის მიზნით მდინარის კალაპოტი გააღრმავა. გარკვეული დროის შემდეგ მტკვრის ყველაზე დიდი კუნძული ორბელიანებმა გენერალ ვალერიან მადათოვს მიჰყიდეს, რის გამოც დღემდე თბილისის ხანდაზმული თაობა ორბელიანების ყოფილ კუნძულს მადათოვის კუნძულად მოიხსენიებს.

¹ ორბელიანებზე იხ., ცერცვაძე 2010.

გასული საუკუნის 30-იან წლებში ლავრენტი ბერიას მითითებით მტკვრის სანაპირო ზოლის მშენებლობისას გაორებული დინების მარჯვენა კალაპოტის გაუქმებით კუნძული გაქრა. დღეს იქ ჩოგბურთის კორტები, „დედა ენის“ ძეგლი – პარკით და იუსტიციის სახლია განთავსებული.

ელენე ორბელიანის (თიკუნი სახელი „ცაკალო“) მამა ლუარსაბი (1791-1835) იყო ვაჟი ივანე სარდალ ორბელიანისა. 1832 წლის შეთქმულების საგამოძიებო კომისიისადმი მიცემული ჩვენების მიხედვით დაბადებული 1791 წელს.

სარდალ ივანე ორბელიანს ორი ვაჟი ჰყავდა: ლუარსაბი (იოელ) და დავითი. ელენეს მამა – ლუარსაბი სწავლობდა თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში. ცოლად ჰყავდა ერეკლე II-ის დის, ბატონიშვილ ანას და დემეტრე ორბელიანის შვილიშვილის თამაზ ორბელიანის ასული, სილამაზით განთქმული ანა. ქეთევან ერისთავის (სენატორის ას) მული. თეკლა ბატონიშვილის ვაჟი ალექსანდრე (პუპლია) ორბელიანი თავის მემუარებში ანაზე ამბობს: „მე იმისი მსგავსი მშვენიერი ქალი არ მინახავს“.

ლუარსაბს მალე ტორმასოვის წარდგენით სახელმწიფოსგან ენიშნება პენსია 990 მანეთი, რაც ნაკარნახევი იყო ძმის დავითის სიკვდილით. მისი ოჯახი (მეუღლე – მანანა, შვილები ივანე, ანასტასია და ალექსანდრე) ლუარსაბის კმაყოფაზე იყვნენ. აღნიშნული პენსია მოეხსნათ 1832 წლის შეთქმულების შემდეგ, რადგანაც ლუარსაბ ორბელიანი მონაწილეობას იღებდა ამ შეთქმულებაში. საგამოძიებო კომისიამ ის III კატეგორიის დამნაშავედ ცნო, თუმცა მალე სასამართლომ მას პატიმრობის ნაცვლად ადგილზე დარჩენა და მკაცრი მეთვალყურეობა გადაუწყვიტა.

1835 წელს ლუარსაბის გარდაცვალების შემდეგ მანანა და ანა ცალცალკე ოჯახებად გავიდნენ.

ლუარსაბ და ანა ორბელიანებს ჰყავდათ ორი ლამაზი ასული ელენე – ზაქარია ერისთავის მეუღლე და მარიამი – თბილისის სამოქალაქო გუბერნატორის ნიკო ფალავანდიშვილის¹ – მეუღლე.

ელენე ორბელიანი ძალზე ჰაეროვანი, ფაქიზი ბუნების, თავაზიანი, მოყვარული გულის და სილამაზით გამორჩეული ქალი იყო, უფრო ევროპული გარეგნობის ვიდრე ქართული ან აღმოსავლურიო – იგონებენ მისი თანამედროვენი. ერისთავების რძალს ელენეს მარჯვენა ლოყაზე ხალი ჰქონია, რაც

¹ ეს ნიკო ფალავანდიშვილი დიდი წინააღმდეგი იყო 1832 წლის შეთქმულების. სწორედ მისი დაუინებელი მოთხოვნით მისმა ძმამ, იასე ფალავანდიშვილმა, გასცა ქართველთა შეთქმულება.

საქართველოში, აზიური ტრადიციების მიხედვით და ევროპისგან განსხვავებით, სილამაზის ერთ-ერთი კომპონენტი ყოფილა. ხალი რომ ევროპელებისთვის უცხო ფასეულობა ყოფილა ჩანს გრ. ორბელიანის მიერ პოლონეთიდან ძმისადმი გამოგზავნილ წერილში: „არის ტამციობა და არშიყობა, რალა თქმა უნდა, ხომ იცი, პოლშის ქალები რა რომანტიკები არიან. ერთი ქალი საკვირველად ჰგავს ელენეს, მარჯვენა ლოყაზედაც ხალი აქვს, *ажетский пук* მე პირველმა შემოვიტანე ამათში ხალის ქება, რომელსაც დავარქვე *престой пухви*, მაგრამ ისეთი ბაიყუში ქმარი ჰყავს, რომ რალა გითხრა“ (ორბელიანი 1936).

ელენე ორბელიანს ქართველ არისტოკრატთა შვილების შესაფერისი სწავლა-განათლება მიუღია. ოჯახში დაწყებითი განათლების შეძენის შემდეგ სწავლა ახლად დაარსებულ ერთ-ერთ პირველ ქალთა პანსიონში გაუგრძელდება, რომელსაც ფრანგი მენარმის მეუღლე მაცილდა ხელმძღვანელობდა.

იმდროინდელი თბილისის მონინავე განათლებული საზოგადოების წრეში ტრიალებს მანანა ორბელიანისა და ჭავჭავაძეების სალონის ხშირი სტუმარი ელენე ორბელიანი. მანანას თხოვნით დიმიტრი ყიფიანის მიერ შესრულებულ „რომეო და ჯულიეტას“ თარგმანის განხილვისას მიღებულ შთაბეჭდილებებზე ნიკოლოზ ბარათაშვილი 1841 წლის 21 მაისს თბილისიდან სწერს თავის ბიძას:

„ჩვენმა ლიტერატურამ ორი კარგი თარგმანი იშოვა. ყიფიანმა გადმოთარგმნა „რომეო და ჯულიეტა“ შექსპირის ტრადედია და მე ვთარგმნე „იულიოს ტარენტელი“ ტრადედია ლეიზევიცისა; თუ ნაგიკითხავს „ბიბლიოთეკაში“ იყო დაბეჭდილი; მე ძალიან მომეწონა და ჩენმა განათლებულმა ქალებმა, ასე გასინჯეთ იტირეს“ (ბარათაშვილი 1939: 80).

ლიტერატურის მუზეუმის დამფუძნებელი გიორგი ლეონიძე ნ. ბარათაშვილის ამ წერილის განხილვისას წერს: განათლებულ ქალებში უნდა იგულისხმებოდნენ: ნინო ჭავჭავაძე, ეკატერინე ჭავჭავაძე, მაიკო ორბელიანი, ელენე ერისთავი, მაიკო ფალავანდიშვილი, მანანა ორბელიანი, მართა ერისთავი, სოფიო ერისთავი და სხვები“. გიორგი ლეონიძე ხაზს უსვამს ელენეს ერისთავის პიროვნებას: „ელენე – ლუარსაბ ორბელიანის ასული (მაზლის შვილი მანანა ორბელიანისა), ზაქარია ერისთავის მეუღლე, ევროპულად განათლებული პიროვნება, დარბაისელი ქართველი ქალი, განთქმული თავაზიანობით და ზრდილობით“ (ფოფხაძე 2007: 40).

„XIX საუკუნის რუსული წყაროები, ამავე პერიოდის რუსი და უცხოელი სახელმწიფო და სამხედრო მოღვაწეები თავიანთ ჩანაწერებში ყოველთვის მოიხსენიებენ ელენე ერისთავს, როგორც გამორჩეულ არისტოკრატ ქალბატონს“ – აღნიშნავს მკვლევარი მერი ფოფხაძე.

ცხადია ყველა ვერ შეაქებს როგორცინდა კარგ პიროვნებას. ასეა ელენეს შემთხვევაშიც. ვორონცოვის დივიზიის ექიმი და ორბელიანების ნათესავი¹ ერასტი სტიფანეს ძე ანდრეევსკი ელენეს გვიხატავს – „არცთუ შორსმხედველ, ცოტა თავპარიან, მაგრამ ძალიან კეთილ და საყვარელ ქართველ ქალად“.

საინტერესოა მ. ი. ოლშევსკისეული შეფასება ელენე ორბელიანისა „ელენა ერისთავი, ქვრივი, იმდენად სილამაზით კი არ იყო გამორჩეული რამდენადაც თავაზიანობითა და მოყვარულობით...“

პოეტმა სოლომონ რაზმაძემ თავისი დროის თორმეტ ყველაზე ლამაზ ქალბატონს შესანიშნავი ოდა „დიანას ქეიფი“ მიუძღვნა. ეს ქალბატონები იყვნენ: ნინო და ეკატერინე ჭავჭავაძეები, მაიკო, მანანა და სოფიო ორბელიანები, ვარვარა თუმანიშვილი, მელანია და დარია ერისთავები და სხვა. ამ ულამაზეს ქალბატონებს შორის იყვნენ ანა ორბელიანი და მისი ორი მშვენიერი ქალიშვილი ელენე და მარიამ ორბელიანები (ფოფხაძე 2007: 30).

„ელენე ორბელიანი ხომ 'ის ქალი იყო, ვინც მომავალი თავისუფალი საქართველოს დროშას კერავდა ბიცოლა – მანანა ორბელიანთან ერთად. მისი მკვიდრი და იყო ცოლი იმ კაცისა, ვინც შეთქმულება გასცა (ნიკო ფალავანდიშვილი)“ (ჭუმბურიძე 2012: 246).

თანამედროვეთა გადმოცემით ელენე საუცხოოდ ქარგავდა. მისთვის ეს ხელსაქმე ბიცოლა მანანას უსწავლებია. გრიგოლ ორბელიანის წერილები პირდაპირ მორგებული გასაღებია აღნიშნული ინფორმაციის საცავისა. „ელენე ჯერ კარგად მომიკითხე და მასუკან უთხარ, რომ ქისა არ მომსვლიათქო“.

„ახლა მოვედით ჩემს საყვარელ ტასიკოსთან, რატომ არ მიგზავნის ქისას ან რატო დაავიწყდათ მაგას, ელენეს და მარიამს საბნის პირი, რომლის მოქარგვაც აღმიტყვეს?“ (ორბელიანი 1636).

ელენეს გათხოვება. ქართველი საზოგადოებისთვის კარგადაა ცნობილი ალექსანდრე ჭავჭავაძის ასულები ნინო, ეკატერინე და სოფიო. ერთ-ერთი მიზეზთაგანი ცნობადობისა სილამაზე, ზრდილობა და განათლებაა. ეს ასულები და

¹ ანდრეევსკი იყო ელენეს დეიდაშვილის, ბარბარე გიორგის ასულ თუმანიშვილის მეუღლე. მსახურობდა ვორონცოვთან როგორც პირადი ექიმი.

ელენე ორბელიანი ბიძაშვილ-მამიდაშვილები არიან. ეს უკანასკნელი როგორც მათი ნათესავი ხშირად მღეროდა ჭაჭაჭაძეების სალონში. სადაც დაიარებოდა სამეგრელოს თავადი დავით ლევანის ძე დადიანი, რომელიც ყმანვილობიდან დანიშნული ყოფილა სვანეთის მთავრის ციოყ (მიხეილ) დადეშქელიანის დაზე – დარეჯანზე, ელენეს ეშხით მოხიბლულმა დავითმა უხეშად გადააბიჯა ამ ტრადიციულ ადათს და გადაწყვიტა ორბელიანების ასულის ცოლად შერთვა, რითაც ძლიერ გაამწვავა ურთიერთობა სამეგრელოსა და სვანეთის სამთავროთა შორის. ამ შეურაცხყოფელი მოქმედების აღსაკვეთად საქმეში ჩაერთო კავკასიის იმდროინდელი მმართველი ბარონი როზენი. ამ უკანასკნელმა კატეგორიულად მოსთხოვა ლუარსაბ ორბელიანს სოფელში წაეყვანა თავისი ოჯახი ქალიშვილთან ერთად. ბოლოს დიდი ძალისხმევის შედეგად დავითი ჩამოაშორეს ელენეს, მაგრამ დანიშნული დარეჯანისაკენ მას პირი აღარ უბრუნებია. ელენე ორბელიანის გათხოვებიდან სამი წლის შემდეგ, 1839 წლის 18 მაისს დავით დადიანმა ქაშვეთის ეკლესიაში ჯვარი დაინერა ეკატერინე ჭაჭაჭაძეზე.

„დედუფლად დაბადებულ“ ეკატერინეს ფერიული სიმშვენიერით საქართველოდან პეტერბურგამდის და „პეტერბურლიდგან ისპანამდის გაგიჟებულნი იყვნენ ხალხნი“ (ორბელიანი 1636: 25). თავდაპირველად ეკატერინე ქართლის ცნობილ თავადისშვილზე ივანე კონსტანტინეს ძე მუხრანბატონზე დანიშნულა, იმხანად პეტერბურგში მყოფ ალექსანდრე ჭაჭაჭაძესთან ჩასულ ივანე მუხრანბატონისთვის ჯვრისწერის ნება არ მიუცია, რის შემდეგაც გაბრაზებული მუხრანბატონი ცოლად ირთავს დავით დადიანის დას – ნინოს.

ელენე ორბელიანების ასული რძალი ხდება ქსნის ერისთავებისა. 1836 წლის 10 ივლისს ზაქარია გიორგის ძე ერისთავმა და ელენემ ჯვარი დაინერეს. მათ ჯვრისწერაზე ზაქარია ორბელიანი თბილისიდან წერდა გრიგოლ ორბელიანს: „ელენე, ჩვენი ლუარსაბის ქალი, ამ თვის 10-ს, სალამოზედ 10 საათზედ, ზაქარია, გიორგი ერისთავის შვილმან შეირთო; კარგი ყმანვილი და ძალიან ნასწავლი კაცი არის; მაგრამ გამოუცდელი არის ჯერ...“

აღნიშნული ქორწინების დიდი მოწინააღმდეგე და ხელის შემშლელი დავით დადიანი 1836 წლის 20 აგვისტოს თბილისიდან წერდა თავის ძმას გრიგოლ დადიანს (კოლხიდელს): „კნიაზ იაგორ ევსეიჩმა, ერისთავმა, თავის შვილს ელენე მიტაცებით შერთო, არქიერი ჯავრობს და აშვებინებს მახლობელი ნათესაობით“ (მეუნარგია 1957: 300). ზაქარია ერისთავის მამა გიორგი ერის-

თავი, „დიდ კნიაზად“ წოდებული, იყო რუსეთის არმიის ერთ-ერთი თვალსაჩინო გენერალი, იგი დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა იმპერატორის კარზე. არჩეული იყო სენატორად, მინიჭებული ჰქონდა გენერალ-ინფანტერის უმაღლესი სამხედრო წოდება. ცოლად ჰყავდა გიორგი XII-ის ქალიშვილი გაიანე. მათი შვილი ზაქარია თავისი დროისათვის საკმაოდ განათლებული პიროვნება ყოფილა, დიდხანს ცხოვრობდა პეტერბურგში, დაუმთავრებული ჰქონდა ვაჟთა კორპუსი.

ელენეს და ზაქარიას ქორწინებით კიდევ უფრო დაახლოვდნენ ისედაც ნათესაურ კავშირში მყოფი ორბელიანები და ერისთავები. ახალგორში ნ. ბარათაშვილის დის ეკატერინეს ქორწილის ერთ-ერთი მონაწილეა ელენეც. ასევე იმავე 1844 წლის აგვისტოში ალექსის სამეობობის დღესასწაულშიც იღებს მონაწილეობას ერისთავების რძალი. ამის შესახებ ნიკოლოზ ბარათაშვილი თავის ერთ წერილში წერს: „მერე მე და მამუკა გორს გადავედით (ახალგორიდან, ვ. ქ.), იქ დაგვხვდნენ ელენე, მანანა, რომელიც ჩვენზედ ორის დღის წინათ წავიდა, მელანია და ბევრნი სხვანი. ნათლობა ჰქონდათ ელიზბარის სახლებში... ერთის ლექსით კარგად გავატარეთ დროება, მთელი ორი კვირა...

მე და მამა ალევობისას, რომ ამ თვის თხუთმეტს იყო, ვენწივნით კატოს. მანანა და ელენაც გარდმოვიდნენ სალოცავად. საუცხოო ჯვარობა იყო. ახალგორიდან თორმეტი ვერსტია...”

ელენე ერისთავი აქტიურად მონაწილეობდა გიორგი ერისთავის პიესის „გაყრის“ დადგმასთან დაკავშირებულ საკითხთა მოგვარებაში. გაზეთ „კვალის“ ინფორმაციით „რეპეტიციები იმართებოდა სენატორის, გიორგი ერისთავის შვილის სახლში (კუკიის ხიდთან)¹ მისი რძალი ელენე მასპინძელი იყო თეატრის მოყვარულთა, მისი ქალი ქეთევანი (მამუკა ორბელიანის მეუღლე) გამძღოლი რიგის მიმცემი, ავანჩავანი იყო მთელის ამ საქმისა“ (ჯამბაკურ-ორბელიანი 2009).

ელენე ორბელიანსა და ზაქარია ერისთავს შთამომავლობა არ დარჩენიათ, მათ შვილიანობაზე არაფერია ცნობილი. მკვლევარი დოდო ჭუმბურიძე ამ თემას ზედაპირულად ეხება და აღნიშნავს: „მისი შვილების შესახებ ვერაფერს ვიტყვი, ეს კია, რომ ელენე ორბელიან-ერისთავს შვილები უნდა ჰყოლოდა.

¹ დაქვრივებამდე და მას მერეც ელენე ორბელიანი ერისთავისა ცხოვრობდა ორბელიანების უბანში, ატლანტებიან სახლში, სასტუმრო „გრანდ ოტელის გვერდით“. ამჟამინდელი ათონელის ქ. №31. მისი სახლის აივანი მტკვარს გადაჰყურებდა, კუკიის ხიდის ყურთან. დღევანდელი მშრალი ხიდის მარჯვენა ყური. სადაც 1936 წლამდე მოედინებოდა მტკვრის ერთი ტოტი.

1836 წლის 26 ნოემბერს გრიგოლ ორბელიანი ძმას ილია ორბელიანს ატყობინებდა, რომ ელენე გათხოვდა და ორსულადაც იყო...“ (ჭუმბურიძე 2012: 240).

ზაქარიას გარდაცვალება. ელენე ორბელიანის მეუღლე ზაქარია ქსნის ერისთავი სახელოვანი მამის მსგავსად სამხედრო პირი იყო, ჩინით პოლკოვნიკი, რომელიც თავდადებით იბრძოდა კავკასიის მთებში დაღესტნელთა დასამორჩილებლად. 1850 წელს ზაქარია ასრულებდა ქარ-ბელქნის მაზრის უფროსის თანამდებობას. ლეკეთ-კახეთის ხაზის მაშინდელმა უფროსის მოვალეობის დროებით შემსრულებელმა გენერალმა ბეგლარდმა რატომღაც ათვალუნებუ-ლი ზაქარია უმიზეზოდ მოხსნა მაზრის უფროსობიდან. უკმაყოფილო ზაქარია 8 აგვისტოს ვორონცოვთან შესახვედრად და სიმართლის გასარკვევად თბილისს გამოემგზავრა. ალაზნის პირთან სადგურ მულანლოსთან მას თავს დაესხნენ ყაჩაღები და ერისთავი მოკლეს. მისი დასახიჩრებული გვამი თანამებრძოლებმა დაიბრუნეს და თბილისში გადმოასვენეს.

ამ მკვლელობამ დედაქალაქის საზოგადოებაში დიდი მითქმა-მოთქმა და ჭორების აგორება გამოიწვია. ეჭვობდნენ რომ ეს მკვლელობა წინასწარ დაგეგმილი სცენარით გათამაშდა. თუმც იმდროინდელი კავკასიის ისტორიის შემქმნელი ზესერმანი ირწმუნებოდა, რომ მკვლელობა შემთხვევითი ყაჩაღობის შედეგი იყო.

მაშინდელი საზოგადოების ნაწილი კი ფიქრობდა, რომ აღნიშნული საქმის ირგვლივ სიმართლე ბოლომდე გაუხსნელი დარჩა. ვორონცოვმა გენერალი ბეგლარდი იმით დასაჯა, რომ კავკასიიდან გაიწვია, ხოლო სასამართლო ორგანოებს ობიექტური გამოძიება დაავალა. იმ ხანად ფრონტზე მყოფი გრიგოლ ორბელინი დიდი გულისტკივილით ეხება ზაქარიას მკვლელობის მძიმე ფაქტს:

„ზაქარია ერისთავის სიკუდილი ეხლა შევიტყე: აქამდის მიმალავდნენ. ოჰ, რა ძლიერ შემანუხა ამ ამბავმა! საბრალო მოხუცი მამა მისი! აქამდის იმიტომ იცოცხლა, რომ უკანასკნელი იმედი თავისი დამარხოს თავისი ხელით. საბრალო ელენე! ამოიფხვრა ეგ ოჯახიცა!“ (ორბელიანი 1936).

ზაქარიას სიკვდილით გულდათუთქულმა მამამ – გიორგიმ დაწერა ლექსი „გიორგი კნიაზისგან თქმული თავის შვილ ზაქარიაზე“, რომელიც ინყებო-და სიტყვებით: „დავკარგე ფერთა მდიდრით შემკული, ვტირ, მიმეფარა...“ 37 წლის ზაქარია ერისთავი იკორთაში ქსნის ერისთავიანთ საგვარეულო

საძვალეში დაკრძალეს. მას შემდეგ დაქვრივებულმა ელენემ კიდევ 38 წელი იცოცხლა.

XIX საუკუნის ულამაზეს ქართველ ქალთა პორტრეტები შექმნა და შემოუნახა მომავალ თაობებს გრიგოლ გაგარინმა. მათ შორისაა მანანა და მაიკო ორბელიანების, მარიამ ფალავანდიშვილისა და მართა სოლოლაშვილის ფერწერული ტილოები. არის მოსაზრება, რომ არსებობდა ელენე ერისთავის გაგარინისეული სურათიც, თუმცა მას ჩვენ ჯერ ვერ მივაკვლიეთ. ქართული ლიტერატურის მუზეუმში დაცულია რუსი სამხედრო მხატვრის პლატონ ჩელიშევის მიერ ფანქრით შესრულებული ელენე ერისთავის პორტრეტი.

ელენე ორბელიანის ურთიერთობა მიხეილ ვორონცოვთან

მთელს რუსეთში სახელგანთქმული ოჯახის წარმომადგენლის მიხეილ სიმონის ძე ვორონცოვის მეფისნაცვლის რანგში კავკასიაში და კერძოდ საქართველოში მოღვაწეობა უნებლიედ გაღებულ წყალობად შეიძლება მივიჩნიოთ შოვინისტური რუსეთის საიმპერატორო კარისაგან. საქართველოში ვორონცოვის პოლიტიკურ-დიპლომატიური მოღვაწეობა არაერთგვაროვნად ფასდებოდა და ფასდება დღემდე. ვინც მის ღვაწლს ადიდებს და აფასებს ძალაუფლებურად ეწინააღმდეგება იმ ადამიანების ჯგუფს, რომლებიც თვლიან ვორონცოვს რუსეთის იმპერიული ინტერესების მოხერხებულ გამტარებლად. ამ აზრს ამყარებს მეფისნაცვლის მოღვაწეობის დასასრულს 1855 წელს იმპერატორ ნიკოლოზ პირველისადმი საქართველოდან გაგზავნილი მისი პატაკი: „მე გულმოდგინედ შევასრულე ყველა თქვენი დავალება იმისათვის, რომ მომხდარიყო მრავალეროვნული კავკასიის შერწყმა და შესისლბორცება რუსეთთან.

XIX საუკუნის საქართველოს მოწინავე საზოგადოების ერთი ნაწილის სახელით მეფე ერეკლე II-ის შვილიშვილმა ალექსანდრე ორბელიანმა (1801-1868) ერთგვარი ანალიზი გაუკეთა საქართველოში მ. ვორონცოვის მოღვაწეობას: „დრო ვორონცოვისა საქართველოში... სულ სხვაგვარი მოსატყუებელი დრო იყო ჩვენი ვარანცოვისაგან. ბევრის კაიკაცობის ალერსითა მითომ კაიკაცობას გვიჩვენებდა... ამასთან ხელგაშლილი ჩინებს და სხვა ჯილდოებს იძლეოდა, თან ბევრი შეტყევა და განცხრობა ჰქონდა ხოლმე... ქართველებს ასე ეგონათ, საქართველოში ეს ამბავი ასე დარჩებოდა. ჯილდოები, განცხრობა-შექცევანი, თეატრ-ლიტერატურობა, თავისუფლებანი და ამიტომ ვორონცოვის

სახელს ადიდებდნენ - ეს რა ლეთიური კაცი მოგვივიდაო..." (ორბელიანი 2009: 49).

ჩვენი მხრივ დავსძენთ, რომ ორბელიანისეული შეფასება არასრულფასოვანია იმ რეალური ცხოვრებისა, რომლისნაირი პირობები უკეთესი ცხოვრებისათვის არ შეუქმნია არავის, არც ვორონცოვამდე და არც მის შემდგომ.

ქართველ თავადაზნაურთა ოჯახები, რომლებიც ხელგაშლილ ცხოვრებას ეწეოდნენ და მომავალშიც უზრუნველ ყოფაზე ფიქრობდნენ, გამოხატავდნენ სურვილს, რომ თავიანთი ქალიშვილები მიეთხოვებინათ რუსი სახელმწიფო და სამხედრო მოხელეებისათვის, რაშიც ხელს უწყობდა სალონური ცხოვრება. იმ დროებისთვის სალონებში - „ინასკეებოდა სასიყვარულო ურთიერთობები და იქმნებოდა ქართულ-რუსული ოჯახები, ქართველი ქალები ლამაზები და კარგი ცხოვრების მოყვარულნი, ბედის გახსნად მიიჩნევდნენ რუსი ოფიცრების სიმპატიებს და იმ რუსულ პენსია-აგარაკებს, რაც ამრავალფეროვნებდა და მატერიალურად აძლიერებდა ახალშექმნილ შერეულ ოჯახებს" (ჭუმბურიძე 2012: 239).

მონინავე ქართველთა ზოგიერთ წრეში მუსირებდა აზრი, რომ მეფისნაცვალ ვორონცოვის ლიბერალიზმის ხანა საქართველოში იყო შავბნელი პერიოდი, რომ სწორედ ამ პერიოდში განხორციელდა ჩვენი ეროვნული სულის სრული მოდრეკა და დაჩოქება. პოლიტიკურად ქართველი ხალხის მონინავე ნაწილი გატყდა წელში, ქედი მოიხარა და ამბორი დაუწყო იმ ხელს, რომელიც მას რუსული „კნუტით" (მათარახით) უჭრელებდა ზურგს.

ჩვენი მხრიდან დავძენთ, რომ ქართული ეროვნული სულის მოდრეკა და დაჩოქება ვორონცოვის ათწლიანი მმართველობისას კი არ მოხდა არამედ მანამდე, წინა 45 წლის მანძილზე. რიგი ანტირუსული, ეროვნული გამოსვლების, შეთქმულებების, აჯანყებების, ამბოხებების სისხლში ჩახშობით. ქართული სულის მოდრეკის სანიმუშო მაგალითი აჩვენა თავმოყვარეობადაკარგულმა ქართველმა თავადაზნაურობამ, 1837 წლის შემოდგომაზე თბილისში ჩამობრძანებულ რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ I-ის პატივსაცემად მოწყობილი მეჯლისის ღამეს, იმპერატორს რამდენიმე საათიანი ტკბობისთვის, როგორც მხეცს სუსტი არსება ისე მიუგდეს ულამაზესი მაიკო ორბელიანი.

მიხეილ ვორონცოვმა საქართველოში თავისი მოღვაწეობის პერიოდში არტახებში მოაქცია აზიური კარჩაკეტილობა, ჩამორჩენილობა, გაუნათლებლობა. ხოლო საქართველოდან მისი წასვლით კვლავ შეეხსნა არტახები არაკულტუ-

რულ, დაბეჩავებულ ყოფა-ცხოვრებას. სხვათაშორის მიხეილის მამა – სიმონი და ბიძა, ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწენი და დიპლომატები ეწინააღმდეგებოდნენ რუსეთის იმპერიასთან საქართველოს შეერთების იდეას.

ორი ლამაზი, მომხიბვლელი ქართველი არისტოკრატი ქალი, რომელთა ტყვეობაშიც ნებით თუ უნებლიედ ამყოფებდა თავის თავს მიხეილ ვორონცოვი იყვნენ ბიცოლა-მამაშვილი. პირველი ორბელიანების რძალი მანანა ერისთავი და მეორე ერისთავების რძალი ელენე ორბელიანი. მათ შორის ასაკობრივი სხვაობა 7 წელზე მეტი არ იყო. ეს ორი ულამაზესი ქალი იყო მეფისნაცვლის ყველაზე ახლოს მდგომნი. ჩვენ მეტ-ნაკლებად გავაშუქეთ მანანასა და ვორონცოვის ურთიერთობანი, ანალოგიური ინტერესი იჩენს თავს ელენესა და ვორონცოვს შორის.

საქართველოში მოღვაწე რუსი მოხელეების მოგონებებიდან (ვორონცოვის პირადი ექიმის ე. ანდრეევსკის, მ. ვოლშევსკის, ა. ხარიტონოვის, ბ. ტორნაუს და სხვა) ირკვევა, რომ კავკასიის მეფისნაცვალისათვის – მიხეილ ვორონცოვისათვის მხოლოდ ელენე ყოფილა ნამდვილი გატაცების საგანი და უკანასკნელი სასიყვარულო ისტორიის გმირი, „თუმცა ეს სიყვარული უფრო რომანტიკული ოცნების სამყაროში დარჩა და მისი რეალური განხორციელება რომანის გმირებს ცხოვრებაში, რა თქმა უნდა, არ უცდიათ. ამის მიზეზი მარტო ასაკოვანი და უკვე ჯანმრთელობაშერყეული რუსი მოხელის მდგომარეობა კი არა, ელენე ორბელიანის ქართული ბუნება და უჩვეულო კდემამოსილება იყო...“ (ჭუმბურიძე 2012: 241).

ყველა ქართველ ქალს ეამაყებოდა რუსი მეფისნაცვლის გამორჩეული ყურადღება და ალბათ სამაგიერო ფლირტსაც არ ერიდებოდნენ. ვორონცოვის თავმოყვარეობასაც ასეთი დამოკიდებულება თვითკმაყოფილებასა და ბედნიერების განცდას ანიჭებდა. ელენე ორბელიანისა და ვორონცოვის ახლო, არა ფიზიკურ, ურთიერთობაზე საინტერესო ინფორმაციას გვანვდის ექიმი ერასტი სტეფანეს ძე ანდრეევსკი. რითაც მკითხველი შეძლებს გაერკვას ამ ორი პიროვნების ურთიერთობაში.

1865 წლის 25 მარტს ქართველმა თავადაზნაურობამ თავიანთი სახსრებით ძეგლი დაუდგა მიხეილ ვორონცოვს.¹

¹ კავკასიის მეფისნაცვალისადმი ქართველი ხალხის მადლიერება ლექსის მიძღვნით გამოხატა სოფ. ქვეშში მცხოვრებმა ივანე ერისთავის (ფილოსოფოსი) ქალიშვილმა – ეკატერინემ. ლექსში – „ვორონცოვის ძეგლსა“, პოეტი ქალი მოხიბლულია იმ პიროვნებით, „ვინც სასარგებლოდ ჩვენის ქვეყნის იყო მშრომელი“, და ქება-დიდებას უძღვნის განსვენებულს. „კაცსა ჩინებულს თვისებითა

ეს მოვლენა აღწერა ორბელიანების სიძემ ერასტი სტეფანეს ძე ანდრეევსკიმ. ამ ამბების აღწერისას ის საუბრობს ზაქარია ერისთავის ქვრივზე – ელენეზე: „ელენე დაპატიუებულ სტუმრებს შორის იყო. ზეიმი სადილითა და მუშტაიდის ბალში გამართული საღამოთი დასრულდა. წარმომიდგენია ამ ზეიმმა რა მოგონებები გააღვიძა არცთუ შორსმხედველი, ცოტა თავქარიანი მაგრამ ძალიან კეთილი და საყვარელი ქართველი ქალის სულში. ვორონცოვს უყვარდა ელენე. მაგრამ უყვარდა თავისებურად, და ეს თავისებური სიყვარული ძალზე უმანკო იყო. ასეც ხდებოდა: მეფისნაცვალი მოვიდოდა ხოლმე მასთან სადილობამდე ცოტა ადრე ცხენით, ცხენებს სახლში გააგზავნიდა და ელენესთან საათობით იჯდა, მერე სახლში ფეხით ბრუნდებოდა...“

ელენე ლუარსაბის ასულ ერისთავის პორტრეტისათვის ასევე საინტერესო შტრიხებად შეიძლება მივიჩნიოთ საქართველოში მოღვაწე რუსი მოხელის მ. ი. ოლშევსკის ჩანაწერები: „ერთი მოხუცი არისტოკრატი ისეთი გატაცებით ეთაყვანებოდა მას (ელენეს, ვ. ქ.), რომ საათობით მის გვერდით მყოფს, საკუთარი ღირსებაც ავიწყდებოდა და მხარის საქმეებიც. მაგრამ ქალის სასარგებლოდ უნდა ითქვას, რომ მას გულთამყრობელის სიყვარულითა და ნდობით ბოროტად არასდროს უსარგებლია...“

ერთობ გულწრფელ და სანდო ინფორმაციას იძლევა მეფისნაცვლის პირადი ექიმი ანდრეევსკი ჩვენთვის საინტერესო არისტოკრატების ურთიერთდამოკიდებულების დეტალებზე. „დილიდან გზავნიდა თაიგულებსა და ტკბილეულს, ხანდახან რაიმე მცირე, უფრო ძვირადღირებულ საჩუქარს. როდესაც ჯდებოდა მასთან სათამაშოდ და კნიაგინა ელენეს არ უმართლებდა საკუთარ ცოლსა და თავის თავს მოპარავდა ფიშკას და ჩუმად შეაპარებდა ელენეს და ა. შ. სხვათაშორის ეს ღირსეული, მისი სქესისათვის დამახასიათებელი ანგარების გარეშე ხდებოდა. ის არაფერს ითხოვდა ქალისაგან. დიდი, დიდი, თავადს საკუთარი თავისთვის კნიაგინა ელენას ხელზე კოცნის უფლება მიეცა. აღდგომა დღეს კი, უჩუმრად, რუსული ჩვეულებისამებრ სამჯერ ეამბორობოდა ხოლმე. სხვა ყველაფერში მათი ურთიერთობა უმნიშვნელო იყო, ყოველ შემთხვევაში სრულიად უცოდველი. ის არც ახალგაზრდობაში ყოფილა დიდი მექალთანე,¹ ასაკში შესვლის შემდეგ კი, მითუმეტეს...“ (ჭუმბურიძე 2012: 249).

სწორუპოვარსა, / მშვიდსა, მდაბალსა, მართლმსაჯულსა, უხეს – ლმობიერსა, / დაჩაგრულთ მფარველს, მონყალესა და სახიერსა“.

¹ მ. ვორონცოვმა 1819 წ. იქორწინა ელიზავეტა ბრანიცკაიაზე. საფრანგეთში ოთხწლიანი სამხედრო სამსახურის შემდეგ მიხეილი იმპერატორმა გამოიძახა და ნოვოროსიისა და ბესარაბიის

XIX საუკუნის შუახანებიდან მოყოლებული ყველა რუსი სახელმწიფო თუ სამხედრო მოხელე ვისაც კი თბილისში უმსახურია, მეტნაკლებად შეეხო და თავის მემუარებში აღწერა მიხეილ ვორონცოვის ურთიერთობები მისი პერიოდის სილამაზით ცნობილ არისტოკრატ ქალებთან. ჩვენი თანამემამულეთაგან ელისაბედ ელიზბარის ასული ერისთავის მოგონება ეხება უკვე ხანდაზმულ ელენე ერისთავის ცხოვრებას რომელსაც ელისაბედი მოიხსენიებს როგორც ვორონცოვის პასიას. საინტერესოა რა დატვირთვით იხმარა ელისაბედმა სიტყვა „პასია“?!. თუმცე როგორც ანდრეევსკის მიერ დატოვებული ჩანაწერებიდან ვიცით „თავადმა მიხეილ სიმონის ძემ თავისი ანდერძით ელენეს არაფერი დაუტოვა“. ანდერძით რაიმეს დატოვებას და გასაჯაროვებას, ცხადია მოერიდებოდა ვორონცოვი. სავარაუდოდ ის თავის სათაყვანებელ ქართველ ქალბატონს სოლიდურ თანხას ან სხვა რაიმე ძვირფასეულობას დაუტოვებდა. და ეს თუ ასე იყო დიდი ალბათობით ეცოდინებოდა ლამისყანელ მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანს, მითუმეტეს ელენე მისი დედამთილის ნათესავი და დიდი მეგობარი ყოფილა. სავარაუდოდ ამ ინფორმაციის საფუძველზე ნახევარი საუკუნის შემდეგ უნდა გაეკეთებინა ჩანაწერი „პასიის“ თაობაზე.

მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანი თავის „მოგონებებში“ იხსენებს თავისი ქმრის ალექსანდრე თორნიკეს ძე ორბელიანის ოჯახის ნევრთა მოგზაურობიდან დაბრუნების შემდგომ პერიოდს და აღნიშნავს: „ჩვენს დაბრუნებისთანავე ჩემმა დედამთილმა მოიკითხა თავისი ნათესავები... ინახულა აგრეთვე თავისი საყვარელი მეგობარი ელენე ერისთავისა, რომელიც მეც ძლიან მიყვარდა. იგი ჩვენი დიდი ხნის მეგობარი იყო და ხშირად დავდიოდით მათ სახლში. ძალიან მიყვარდა ყოფნა ამ საუცხოვო მოხუცთან. ჩემს დედამთილს ევროპულად ეცვა, ხოლო მისი მეგობარი ქართული გემოვნებით შეკერილ კაბას ატარებდა. ისინი სულ ალერსიანნი იყვნენ, სულიერი სილამაზის პატრონნი, რაც ნათლად ეტყობოდათ მათ ტკბილ სახეებზე. ელენე ერისთავს, როგორც ამბობდნენ, ვორონცოვი დაჩოქილი უნახავს მის ფეხებთან, მაგრამ იმდენად სათნო ყოფილა, რომ არავის სმენია, რომ მისი სახელი ოდნავაც შებღალუ-

გენ. გუბერნატორობა ჩააბარა. აგრეთვე კიშინოვიდან ოდესაში გადავიდა პოეტი ალ. პუშკინი და მალე მთელი იქაური საზოგადოებისთვის ცნობილი გახდა მისი დიდი გატაცება ვორონცოვის ცოლით. მოწონება არცთუ ცალმხრივი იყო. გენერალ-გუბერნატორსა და პოეტს შორის მეგობრობა მტრობით შეიცვალა. იმპერატორისადმი ვორონცოვის მრავალგზის თხოვნის შემდეგ პუშკინი მშობლიურ მიხაილესკოეში გაამწესეს, რის შემდეგაც ოჯახური უთანხმოება ვორონცოვებში მოგვარდა.

ლიყო. დარბაზში ერთერთ მაგიდაზე თავისი თაყვანისმცემელი ვორონცოვის სურათი ედგა, ფერადი წამლებით დახატული" (ჯამბაკურ-ორბელიანი 2009).

საქართველოს არისტოკრატ, ლამაზ ქალებზე შემონახული მასალები, რომლებიც კი ოდესმე დაუნერიათ რუს მოღვაწეებს სხვა დანარჩენ წყაროებზე უფრო მეტად სანდოს და შეულამაზებელ ინფორმაციას უნდა წარმოადგენდეს მკვლევარებისათვის, გამომდინარე ქართველებისადმი მათი მოურიდე-ბელი, უპატივცემულო და შოვინისტური დამოკიდებულებიდან.

ელენე ერისთავი, ისევე როგორც სხვა არისტოკრატი ქალბატონები, აქტიურად იყო ჩართული კავკასიის ყველაზე ცივილური ქალაქის საზოგადოე-ბრიკულტურულ ცხოვრებაში. იგი იყო ქართული კულტურისა და ტრადი-ციების დიდი მოყვარული და მოამაგე ქალბატონი. ნიკოლოზ ბარათაშვილის, გრიგოლ ორბელიანის, გიორგი ერისთავის, დიმიტრი ყიფიანის, ალექსანდრე ჭავჭავაძის, მანანა ორბელიანისა და ქართული კულტურის სხვა მოამაგე ცნო-ბილ ადამიანთა თანამდგომი და მეგობარი. 1879 წელს „კავკასიის კალენდრის“ ცნობით ის საქველმოქმედო საქმიანობით ყოფილა დაკავებული, ხოლო მისი ფავორიტი მეფისნაცვალ - ვორონცოვი, რომლის პოლიტიკის საყრდენი გახ-და ქართული არისტოკრატია, უბრალო რუსი გენერალი კი არა, ევროპული მაშტაბის მოაზროვნე იყო, უგანათლებულესი და უბრწყინვალესი რაფინირე-ბული ინტელიგენტი – თავადი.

შეიძლება თამამად ითქვას, რომ, მ. ვორონცოვი იყო რუსული დამპყ-რობლური პოლიტიკის გამტარებელი, ყველაზე ჭკვიანი სახელმწიფო მოღვაწე კავკასიაში. მისმა ასეთმა სტარტეგიამ შეაძლებინა რუსეთს სრულიად დაეპყ-რო თავისუფლების მოყვარე კავკასია კავკასიელებისავე დახმარებით.

დავითი ლუარსაბის ძე ერისთავის გენეალოგია

გიორგი რევაზის ძე (ყულარადასი)

I. თამარ დიმიტრის ას ამილახვარი

II. მარიამ (მაია) ზაზას ას თარხან-მოურავი (1851-1810)

ლუარსაბი (1754-1817)

მარიამ ფარნაოზის ას ნულუკიძე

ლევანი (1805-1856)
I. ქეთევან ბაგრატიონი
მუხრანბატონის ას (1807-?)
II. თამარ გრიგოლის ას
ჩოლოყაშვილი (1818-?)

რევაზი (1813-1865)
I. ეკატ. მარათაშვილი (1812-1881)
II. მართა მუხრან-ბატონი

მარიამი (1816-?)
დავით ივანეს ძე ჯორჯაძე

ანასტასია (1811-1886)

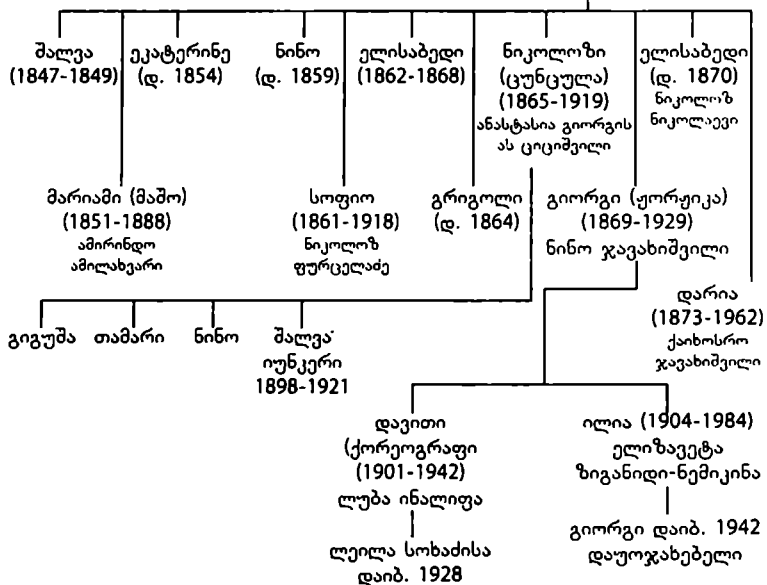
I. დავით თუმანიშვილი

II. გივი ბარძიშის ძე ამილახვარი (1810-1877)

დავითი (1814-1890)

I. სალომე შალვას ას ერისთავი (1826-?)

II. ანა გრიგოლის ას ბებუთოვა (1839-1918)

ანა გრიგოლის ასული ბებუთოვა-ერისთავისა

(1839-1918)

XIX საუკუნეში საქართველოს დედაქალაქის მოსახლეობის არცთუ მცირე ნაწილს სომეხები წარმოადგენდნენ, რომელთაც ხელთ ეპყრათ სავაჭრო სადავები. ცხადია ქვეყნის კაპიტალსაც მათი მოქნილი და განაფული ხელი გააკონტროლებდა. ამის პარალელურად ქეიფსა და დროსტარებაში გართული ქართველი არისტოკრატია ნელ-ნელა თმობდა ფინანსურ პოზიციებს, რის დაფარვასაც ისინი არაქართველ ქალებზე ქორწინებით ცდილობდნენ. თანადროულად სომეხმა ვაჭრებმა საამაყოდ გაიხადეს ქართველ არისტოკრატიულ ოჯახებთან დამოყვრება. აღნიშნულ პროცესს ხელს უწყობდა ერთის მხრივ დიდგვაროვან ქართველთა გაღარიბება, მეორეს მხრივ დაბალი წრის სომეხთა გამდიდრება.

სოციალურ ფენებს შორის შექმნილი ვითარებით ნაკარნახევი ჩანს თბილისელი სომეხი დიდვაჭრის ასულის ანა ბებუთოვასა და ქსნისხეობელი თავადის დავით ერისთავის შეუღლება. გულწრფელ, სამოყვრო-სანათესაო ხასიათის ქორწინების უკან იმალება ანგარება, რომლის დასანახად კარგი იქნება თუ გადავხედავთ მათ საოჯახო ისტორიას.

ახლაგორში მცხოვრებ ლუარსაბ გიორგის (ყულარაღასის) ძე ერისთავის უმცროსი ვაჟი დავითი ფიცხი და ზვიადი ბუნების ბავშვი ყოფილა. ძმების დიდი მოსიყვარულე და შემდგომ როგორც ჩვენი დიდი პოეტი ნიკ. ბარათაშვილი ამბობდა ძმის რევაზის ცოლის ეკატერინე მელიტონის ასულის „ნებიერობაზე მოფიქრალი“.

დავითი 31-32 წლის ასაკში დაქორწინდა თავისავე ბიძაშვილზე გიორგის (გლუხარიჩი) მამის ძმის შალვას ქალიშვილ სალომეზე. მათი პირველი შვილი პაპის მოსახელე – შალვა ორი წლის ასაკში გარდაცვალა, მომდევნო ქა-

ლიშვილი მარიამი (მაშო) 1851 წელს შეეძინათ. მესამე ბავშვის მშობიარობას გადაჰყვა სალომე. ოთხი წლის შემდეგ 1858 წ. დავითმა მეორედ იქორწინა ანა გრიგოლის ასულ ბებუთოვაზე. მათ შეუღლებაზე საინტერესო ინფორმაციას გვანდის ტასო ციციშვილის უმცროსი ძმა ივანე, რომლის მოგონებები მომანოდა ქალბატონმა თამარ აშხაცავამ (ივ. ციციშვილის მოგონებები ინახება საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურის მუზეუმში 7473/4).

„ჩემი სიძის (ნიკოლოზ დავითის ძე, ვ. ქ.) დედა ანა გრიგოლ ბებუთაშვილის ასული დავითის მეორე ცოლი იყო. დავითს პირველ ცოლად ისევე ერისთავის ქალი ჰყავდა. ლამაზი და მზითვიანი. ამასთან ქალ-ვაჟი, რომლებიც ჩემს დროს ცოცხლები აღარ იყვნენ. რომ დაქვრივდა ურჩიეს გრიგოლ ბებუთაშვილის ქალის ანას შერთვა. დათანხმდა, მხოლოდ მაჩვენეთო. აჩვენეს თეატრში. არ მოეწონა და სოფლად გაიპარა. რადგან ეს ამბავი გახშიანდა გრიგოლს ძან ეწყინა და ნიკო ამილახვრის (შემდეგ გენერალ-ადიუტანტის) დედა (დავითის და) ანასტასია დაიბარა. ამას გრიგოლისა კარგა დიდი ფული ემართა და უთხრა:

„თქვენმა ძმამ ქვეყანაში თავი მომჭრაო და მეც არ დაგზოგავთო“. ესეც აიჭრა ახალგორს და იქვე აივანზე შეუტია ძმას: „როგორ! ახალგაზრდას, განათლებულს, მუსიკოსს და შენ ბებერი სწუნობო!“ დაითანხმა და კიდევ შერთო – დავითი ანაზე 25 წლით უფროსი ყოფილა.

ცნობილია, რომ ახალგორის სასახლე XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ხანძარმა სერიოზულად დააზიანა. მას შემდეგ მისი საფუძვლიანი შეკეთება ვერავინ მოახერხა და აი, ერისთავების რძალს ანა გრიგოლის ასულს, როგორც ელისაბედ ერისთავი იგონებს თამარის ნათქვამს „მამა ჩემმა დავითმა, რომ შეირთო დედაჩემი, ანა ბებუთოვისა პატარძალს დიდი მზითვი მოჰყვა როგორც ნივთიერად ისე ფულათ და ეს უკანასკნელი მოანდომა სახლის შეკეთებას...“¹ სასახლის საფუძვლიანი შეკეთება და ევროპული სტილით მეორე სართულის დაშენება XIX საუკუნის 60-იან წლებში უნდა მომხდარიყო.

¹ ახალგორის სასახლის ხანძარზე თითქმის არაფერია ცნობილი, თუ როდის და რა ვითარებაში გაჩნდა. ელისაბედ ერისთავის თქმით, სასახლე დავითის მამის ლუარსაბის სიცოცხლეში დამწვარა. ინფორმატორს ელისაბედისათვის უთქვამს: „მე მახსოვს თუ როგორ ცხოვრობდა კვამლით შემჭვარტილულ დაბალ სართულზე მოხუცი ლუარსაბი-ო“. მიუთითებენ რომ გიორგი ყულარალასის ვაჟი – ლუარსაბი გარდაიცვალა 1817 წელს. გამოდის, რომ გადაშენვარი სასახლე ახალგორში არანაკლებ 52 წელი იდგა და შიგ 59 წლამდე მიღწეული „მოხუცი“ ლუარსაბი ცხოვრობდა.

დავითსა და ანას რვა შვილი შეეძინათ. სამი ვაჟი: გრიგოლი, ნიკოლოზი (კოლა, იგივე ცუნცულა), გიორგი (შინაურობაში ჟორჟიკა) და ხუთი ქალი: ნინო, მარიამი, დარია სოფიო, ელისაბედი და მისი გარდაცვალების შემდეგ 1870 წელს კვლავ ელისაბედი დაიბადა. რვა შვილიდან ზრდასრულობამდე ხუთმა მიაღწია, მათ შორის ვაჟებიდან ნიკოლოზმა და უმცროსმა ჟორჟიკამ. რომელთაც შექმნეს თავ-თავიანთი ოჯახები და დაზარდეს შვილები.

დავით ლუარსაბის ძე ერისთავი გადმოცემის თანახმად ყოფილა ამაყი, მკაცრი და შეუბრალებელი ბატონი. მასზე ზეპირი გადმოცემები თუ შეიძლება, რომ ვინმემ გაზვიადებულად მიიჩნიოს ივ. ციციშვილის მიერ რეალურად აღწერილ დავითის ახირებულ ხასიათსა და სიმკაცრეში ეჭვს ვერავინ შეიტანს. კოლას (ცუნცულას) მოყვარე ივანე იგონებს: „თვით დავითი საშინელი დესპოტი ხასიათისა იყო. მისი გალავნის გასწვრივ ქსნის პირის გზა არის ახალგორიდან ტფილისს მიმავალი. ქვეითი მგზავრი ამ გზაზე არ ჩანს, რადგან გალავნის კედელი ფარავს მას, ხოლო ცხენოსნის მხრები და თავი გალავანს აცილებული მალლა აიენიდან ჩანს. დავითს ახალგორელი ვაჭრები საშინლად სძაგდა და უბრძანა: „ჩემი ხილნის ნინ დაკუზულები იარეთო, რომ არ დაგინახოთ“. წინააღმდეგ შემთხვევაში ბიჭებს გზავნიდა და აცემინებდა. ვაჭრებმა ამაზე გუბერნატორთან იჩივლეს. მგონი ორლოვთან თუ ორლოვსკისთან.

ერთ ბნელ ღამეს გუბერნატორი მოადგა დავითის კარებს. გუბერნატორი ციხეს რომ მოადგა ატყდა ძაღლების ყეფა. როცა გაიგეს რაშია საქმე დავითმა ბიჭები ჩაგზავნა. მათ ალაყაფის კარები გააღეს და გუბერნატორი მაღალ კიბეებზე მაშხლებით ამოაცილეს. იმ ღამეს საუკეთესო ვახშმით გაუმასპინძლდნენ. გუბერნატორი ოჯახის ნიჭიერებამ და გულუხვობამ მთლად მოხიბლა.

მეორე დღეს, ჩაის შემდეგ აივანზე რომ გავიდნენ, გუბერნატორს მოახსენეს, რომ ახალგორის ვაჭართა დეპუტაცია გეახლათო. მართლაც კარი გაიღო და ერთი ხუთი კაცი შემოვიდა. ამათ თავისი საჩივარი კვლავ გაიმეორეს, რომ გაათავეს გუბერნატორმა მიმართა მათ: „დაბრუნდით ოჯახებში და ბატონ დავითს მე თვითონ მოველაპარაკებო“, ხოლო ესენი რომ გავიდნენ სიცილით მიუბრუნდა დავითს და უთხრა: „მართლაც, ვინც ამ აივანზე ზის მას არ შეუძლიან არ ბრძანებლობდესო“. ასე გადაჭრა სამართალი ხელმწიფის დიდმა მოხელემ“. შემდეგ განაგრძობს ივანე: „დავითი საშინელი ეჭვიანი ყოფილა. ამბობდნენ სხვაგან რომ მიდიოდა ციხეს (ციტადელს) კეტივდაო და გარშემო ნაცარს აყრევინებდაო, რათა ცოლი უმისოდ გარეთ არ გასულიყო“.

დავითის უფროსი ვაჟი ნიკოლოზი – კოლა (დაიბ. 1865 წ. სოფ. ახალ-გორში). თავის მოგონებაში აღნიშნავს მამის – დავით ლუარსაბის ძის უა-რყოფით მხარეს და მას „ძველი დროის კაცს უწოდებს“.

„მე დავიბადე მდიდრულ ფეოდალურ ოჯახში. დედა მყავდა სომეხი ბე-ბუთაანთ ქალი. ჯერ კიდევ 8 წლისა ვიყავი როდესაც ქალაქს ჩამომიყვანეს და სწავლა დამაწყებინეს“... დაახლოებით 1875 წელს დავითი და ანა მთელი თავისი ოჯახით გადმოდიან თბილისში, 1879-80 წლებში კოლა ერისთავი თა-მაშობს ქართული თეატრის დასში, რომელთან ერთად ის გადადის სომეხი ვაჭრის არწრუნის მიერ აშენებულ კერძო თეატრში. იქ დადგმულ თითქმის ყველა სპექტაკლში იღებს მონაწილეობას. სწორედ ამ პერიოდის ქართულ თეატრთან დავითის დამოკიდებულებას იხსენებს ხანში შესული ყოფილი თეა-ტრალი – კოლა ერისთავი.

„მამაჩემს როგორც ძველი დროის კაცს და სულ სხვანაირად აღზრდილს არ მოსწონდა თეატრი. არ დადიოდა, რადგან თეატრი გარყვნილობის ბუდედ მიაჩნდა. არ იცოდა რომ მისი შვილი ამ ბუდეში იღებდა მონაწილეობას. იმ დროს გლეხის როლებს სოფრომ მგალობლიშვილი ასრულებდა და კარგადაც ასრულებდა. ერთხელ ერთ საღამოს, როდესაც მამა ჩემი კარგ გუნებაზე იყო უთხარი წამობრძანდით ქართულ თეატრში მეთქი. შემომიტია: იქ რა მინდა. გადაიყრიან ფეხილს თავზე და ვინ იცის რაებს არა სჩადიანო. მე კიდევ გავბედე და უთხარი: აბა ნახეთ სოფრომ მგალობლიშვილი რა საუცხო-ვოთ თამაშობს გლეხების როლს მეთქი. ამაზე მიპასუხა: არა მამა უცხოვნდა პრინცებს ითამაშებსო. მე ვისარგებლე მისი კარგი გუნებით და უთხარი: მამა ხვალ ლოყა მაქვს აღებული თეატრში, კარგი წარმოდგენაა ვასო აბაშიძე თამაშობს და თუ გიყვარდე წამოდი მეთქი. ჩემდა გასაკვირველად მიპასუხა: კარგით, მხოლოდ ლოყა დახურული იყოსო – ღია ლოყაში არ დაეჯდებიო“.

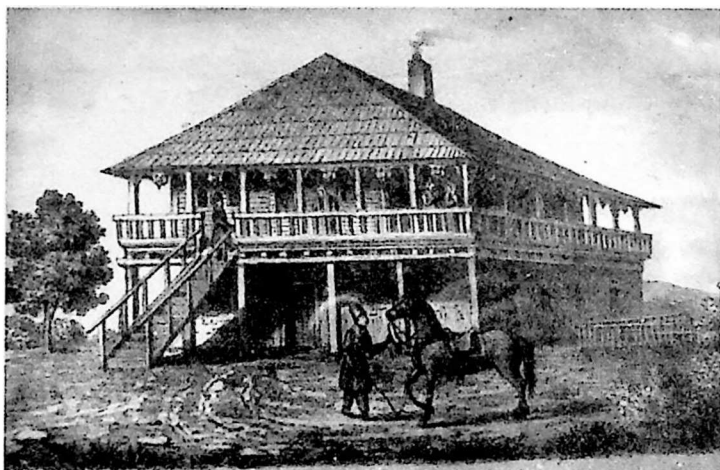
თეატრში მართლაც წაბრძანებულა კოლას მამა – დავითი, სპექტაკლს წარმატებით ჩაუვლია და სახლში მისულ მამა-შვილს შორის შემდეგი დია-ლოგი გამართულა: „მამა ჩემო როგორ მოგეწონათ წარმოდგენა? – მეთქი. არ შემომხედა, მხოლოდ მიპასუხა: იფ, იფ, ძალიან კარგი იყო. მამას გიხსე-ნებდნენ და მეც იქ ვიდექი და მთელი ხალხი მე შემომცქეროდა. მაგისტვის წამიყვანეო. ასე გათავდა მამაჩემის პირველი დებიუტი ქართულ თეატრში. არ განვლო ხანმა და თვითონ შემეკითხა: კოლა, ლოყა აღარ გაქვს თეატრშიო?.

მაქვს – მეთქი და მიუტანე ლოყა. წამოვიდა. მამაჩემი მერე ხშირი სტუმარი გახდა ქართული თეატრისა...”

დავით ერისთავის გარდაცვალების შემდეგ მასზე 25 წლით უმცროსმა ანა ბებუთოვამ კიდევ 28 წელი იცოცხლა და გარდაიცვალა 1918 წელს. იგი ახალგორში ერისთავების სასახლის კარის ეკლესიაში, მეუღლის გვერდით არ უნდა იყოს დაკრძალული. სავარაუდოდ ანა თბილისის ერთ-ერთ სასაფლაოზე განისვენებს თავის ვაჟთან კოლასთან ერთად.

პიპა ქვენიფნეელი. გიორგი ბრწყინვალეს დიპლომატი
მხატვარი ნიკო ხერკელაძე

გიორგი ერისთავის სახლი ხიდისთავში

დავით როსტომის ან ერისთავის რძეები

„დიდი“ – ეს სატიტულო ქარგა ქსნის ერისთავებიდან წილად ხედა ლარგვისის პომპეზური ტაძრის ამგებს ერეკლე II-ის ნათესავსა და სახლ-თუხუცესს დავით იესეს ძეს და მის ვაჟს – როსტომს. სოფელ ახალგორის და არამარტო იქ მცხოვრებნი აზნაურნი და უაზნონი „დიდი დავითის“ ვაჟს „დიდი როსტომის“ სახელით მოიხსენიებდნენ. სწორედ როსტომისთვის წილში წარგები სოფელ ოძისის დიდი მამულების მემკვიდრეა მისი უფროსი ვაჟი – დავითი, რომლის შვილების: როსტომის, ივანეს და გიორგის (გლუხარჩის) მეუღლეები არიან: ბარბარე ამილახვარი, თაფლო ამილახვარი, ელისაბედ ალიხანოვა და მარიამ თარხან-მოურავი.

დავით ერისთავის პიროვნების გასაცნობად:

– XIX საუკუნის დასაწყისში სოფელ კორინთიდან ოძისში ჩასახლებულ დავით როსტომის ძე ერისთავს, სადაც ცხოვრობდნენ მისი სახლიკაცები, მდინარე ქსნის სიახლოვეს, სოფლიდან მოშორებით აუშენებია პატარა ორ-სართულიანი სახლი.

მეუღლე დავითისა – მარიამ (მართა) ივანე მდივნის ასული ქობულაშვილი (1786-1848) იყო ღვთისმოყვარე, წყნარი და კეთილი ადამიანი. ამასთანავე ქართული ენის და მწიგნობრობის ზედმინვნით მცოდნე, ხელსაქმე – ქარგვა და ქსოვაც კარგად სცოდნია: „მინახავს მისი ხელით ნაქსოვი ფირუზისფერი დიდი ხალიჩაც, რომელზედაც ბებიჩემი იტყოდა ხოლმე „ესლა დამხედა ჩემი დედამთილისაო“ – იგონებდა მხცოვანი ელისაბედ დავითის ასული ერისთავი.

ოძისში დასახლებულ დავითს და მარიამს შეეძინათ ვაჟები: როსტომი 1811 წ., გიორგი 1813 წ.¹ და ივანე (ოქრო) 1818 წ.

¹ როგორც ცნობილია გიორგი დავითის ძე ერისთავი ს. ოძისში 1813 წ. მამამისის აშენებულ სახლში დაიბადა, თუმცა არსებობს საფუძვლიანი ეჭვი, რომ შესაძლებელია დაბადებული იყოს ს. კორინთაში, პაპის დიდი როსტომის მიერ აშენებულ სახლში. ამ მოსაზრებას იზიარებს პროფ. სოლომონ ხუციშვილიც.

შვილებისთვის წერა-კითხვა დედას უსწავლეს. ქსნის მებატონის ოჯახი ერთ დროს შეძლებულ ოჯახს წარმოადგენდა, ხოლო შემდეგ, ისე როგორც მრავალი სხვა ქართველი თავადი, ისიც გაღარიბებულა.

დავით როსტომის ძე ახალგაზრდობაშივე გამხდარა იმ კომისიის წევრი, რომელსაც დავალებული ჰქონდა ოსების გაქრისტიანებისათვის ხელის შეწყობა. დავით ერისთავი, როგორც სამხედრო პირი, მონაწილეობდა სხვადასხვა ომებში: „1803 წელს იბრძოდა ერევნის განთავისუფლებისათვის, 1810 და 1826 წლებში მონაწილეობდა საქართველოს სამხედრო საზღვრებთან თურქეთის წინააღმდეგ წარმოებულ ბრძოლებში. 1827 წელს იბრძოდა სპარსელთა წინააღმდეგ... დავითს ბრძოლაში მამაცობისთვის მიღებული ჰქონდა სხვადასხვა ჯილდო, მათ შორის ორდენიც.

ბოლოს იგი გადასულა სამოქალაქო სამსახურში, მიუციათ მისთვის „კოლეჟსკი სეკრეტარის“ ჩინი და ქართულ თავადაზნაურობას აურჩევია სახაზინო ექსპედიციის მრჩეველის თანამდებობაზე, რომელზედაც იგი მუშაობდა სიკვდილამდე. 1830 წლის აგვისტოს დავით ერისთავი ხოლერით გარდაიცვალა თბილისში“ (გაჩეჩილაძე 1952).

ბარბარე (ბაბალე) თეიმურაზის ასული ამილახვარი

დავითისა და მარიამის უფროსი ვაჟი, როსტომი, სამხედრო პირი იყო, წოდებით პრაპორშჩიკი. ცოლად ჰყავდა თეიმურაზ ამილახვრის ასული ბარბარე, რომელსაც მასწავლებლად უმუშავია გორის ქალთა გიმნაზიაში. დავითის გარდაცვალების შემდეგ სამი ძმა გაყრილა: როსტომს რგებია კორინთა,¹ გლუხარიჩს თბილისის სახლი,² ხოლო ივანეს – ოძისი.

როსტომ დავითის ძე ერისთავზე ბევრი არაფერია ცნობილი. ვიცით რომ დაიღუპა 36 წლის ასაკში, 1847 წელს. დაკრძალულია სოფ. ოძისის ლეთისმშობლის მიძინების ეკლესიაში. ან დაკარგულ მისი საფლავის მარმარილოს ქვაზე, როგორც ელისაბედ დავითის ასული ერისთავი იგონებს გაკეთებული ყოფილა ეპიტაფია: „აქ განისვენებს მტვერი თავადის როსტომ დავითის ძე

¹ ს. კორინთა დავით როსტომის ძის გარდაცვალებამდე (1830 წ.) დავითს და მის ოჯახს ეკუთვნოდათ, რადგან იქ მცხოვრებ დავითის ძმას შალვას მემკვიდრე – ვაჟი არ დარჩენია.

² დავით როსტომის ძეს 1830 წელს ქ. თბილისში გაბაშვილებისაგან უყიდა მინა პირველ კვარტალში (მაშინ თბილისი დაყოფილი იყო კვარტლებად) და აუგია ორსართულიანი სახლი. საქართველოს სახელმწიფო არქივში დაცულია ამ სახლის გეგმა (ფონდი 16, საქმე 4/44).

ერისთავისა გარდაიცვალა 1847 წ. ოქტომბრის 8-ს, 36 წლისა¹ ეს საფლავი ეკლესიის მარჯვენა მხარეს თალის ქვეშ მდებარეობს.

როსტომს და ბარბარეს დარჩათ ერთი მცირეწლოვანი ვაჟი. მამის სიკვდილის შემდეგ შვილიც გარდაცვლილა. უშვილოდ დარჩენილ, დამწუხრებულ

„ამილახერის ქალს ქმრის სახლში აღარ მოუსურვებია დარჩენა და მაზლებისთვის – გიორგისა და ივანესათვის მოუთხოვია სამკვიდრო – 4000 მანეთი.² როგორც არქივში დაცული მასალებიდან ირკვევა, გალარიბებულ ერისთავთა ოჯახს ამ თანხის გადახდის საშუალება არ ჰქონიათ. ბარბარეს საჩივარი აღუძრავს, ბოლოს შეთანხმებულან გარკვეულ თანხაზე და იგი ძმასთან გადასულა საცხოვრებლად კასპში“ (გაჩეჩილაძე 1952).

გარკვეული დროის შემდეგ ბარბარეს მამის წინააღმდეგობის მიუხედავად ძმის სახლიც მიუტოვებია და თავის გაზრდილ მოახლესთან ერთად ქ. პეტერბურგში წასულა, გაჩერებულა პოპოვების სახლში, შეუსწავლია რუსული და დაახლოვებია იმ დროის რუსეთის ელიტარულ ოჯახებს. მოგვიანებით ბარბარე პეტერბურგიდან საფრანგეთში გამგზავრებულა და იქ 14 წელიწადი ქ. ნიცაში გაუტარებია, იქიდან იტალიაში გადასულა საიდანაც საქართველოში დაავადებული დაბრუნებულა. ცოტახანში ამილახერის ამაყი ქალი კასპიდან იერუსალიმში მიემგზავრება – ამჯერად კი უკვე ფსიქიკურად მოშლილი და დაავადებული ბრუნდება სამშობლოში: „არავის არ ვნებდა, მხოლოდ ჩუმი იჯდა თავის ოთახში და სულ ფრანგულ წიგნებს კითხულობდაო, გარდაიცვალა ჩვენ სახლში სოფ. კასპში“, იგონებს ბარბარეს ძმისშვილის მონათხრობს ელისაბედ ერისთავი“.

¹ ელისაბედ ერისთავი მიიჩნევს, რომ 1811 წელს დაიბადა როსტომი და არა გიორგი. ამიტომაცაა, რომ 1847 წელს გარდაცვლილი 36 წლის იქნებოდა. შესაბამისად მისივე დასკვნით გლუხარიჩი დაბადებულია 1813 წელს.

² ელისაბედ ერისთავი თავის მოგონებებში ასახელებს 15 000 მანეთს, რომ მაზლებმა პირნათლად გადაუხადეს აღნიშნული თანხა, რაც ყოველად დაუჯერებელია. ცხადია ბარბარე სამეცკიდრედ გვარიან თანხას მიიღებდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ვერ შეძლებდა საზღვარგარეთის 4 ქვეყანაში დიდი ხნით ცხოვრებას და თავისი კაპრიზების შესრულებას.

თაფლო ივანეს ასული ამილახვარი

ძმის მსგავსად ივანეც სამხედრო პირი იყო „პრაპორშჩიკის“ წოდებით. ნერა-კითხვა დედამ და 5 წლით უფროსმა ძმამ გიორგიმ შესანავლეს. გიორგი-სავე ზეგავლენით ივანეს მწერლობისთვის მოუყიდია ხელი. დაამთავრა თბილისის გიმნაზია. იცოდა რუსული და ფრანგული ენები. თანამშრომლობდა ახალდაარსებულ ჟურნალ „ცისკართან“, სადაც დაიბეჭდა მისი ორიგინალური ლექსი „იამბოკი“.¹

ივანემ (ოქრომ) მონაწილეობა მიიღო 1850 წელს გ. ერისთავის ხელმძღვანელობით გამართულ პირველ წარმოდგენებში. კომედია „გაყრაში“ ასრულებდა პავლე დიდებულის როლს, ხოლო კომედია „დავაში“ ამირინდოს როლს.

ივანე ძმის – როსტომის მსგავსად ამილახვრებს დაუსიძევდა. ცოლად მიიყვანა ივანე ამილახვრის ასული თაფლო. სიტკბოებაში ცხოვრობდა ახალშექმნილი ოჯახი. შეეძინათ ორი ვაჟი, მაგრამ მათი ბედის ბორბალი მალე უკუღმა დატრიალდა.

ამბავი გრძელთა, რომლის ციტირება მოუხდენია ელ. ერისთავს მამამისის – დავითის ხელზე მოსამსახურე ბიჭის ილიკო სუხიშვილის ჩანაწერებიდან.

„1853 წ. 15 აგვისტოს (სამეობა დღეს) ფოსტას პეტერბურგიდან თბილისში დიდძალი ფული მოჰქონებია. შეუტყობინებია სიძისთვის სიმამრს ივანე ამილახვარს და თავიანთი კაცები დაუხვედრებით წილენის ბოლოს საფოსტო გზაზე. მოუკლავთ ფურგონის შუა ცხენი. დაუნყიათ სროლა და ყვირილი. რუსი გამცილებლები და ჩინოვნიკები დამფრთხალან და მიმალულან. რაკი მძარცველებს ფული ხელთ უგდიათ დაუნყიათ ერთი-მეორის ძებნა. ყველა მოგროვილა მაგრამ მათში კლებიან გაბრიელ მორბედაძე. მათ თავიანთი გულუბრყვილობით ხმამაღლა უკითხავთ: „კაცო, გაბრიელ მორბედაძე სადღა არისო?“. იქვე მახლობლად ბუჩქებში დამალულ რუს ჩინოვნიკს გაუგია გვარი და სახელი. თბილისში ჩასულს პოლიციისთვის უთქვამს, მძარცველებში ვინმე მორბედაძე ურევიაო“ (ქლმ, ელ. ერისთავის მოგონებები, 1979/30).

გამოძიებამ მალე გამოარკვია თუ სად ცხოვრობდნენ მორბედაძეები და ვისი ყმები იყვნენ. მიაგნეს სოფ. წირქოლში მცხოვრებ ოქრო ერისთავის კუთვნილ მორბედაძეებს. მალე გაბრიელიც დაიჭირეს, ძალიან ტანჯეს, ბევრი აწვალეს, მაგრამ ვერ ათქმევინეს ვინ იყო მათი მოთავე. ბოლოს დაჰპირდნენ:

¹ „იამბოკის“ ჟურნალ „ცისკარში“ გამოქვეყნებისას 1861 წ. ივანე გადასახლებაშია, ჩანს აღნიშნული ლექსი გიორგიმ გამოაქვეყნა.

თუ გინდა რომ შენ და შენი შთამომავლობა სამუდამო ბედნიერებას ეწიოს და გაგანთავისუფლოთ ყოველი ბეგარა-გადასახადისაგან, თუ გინდა შენს კარზე მზემთვარისა და წვიმა – ქარის გარდა არა მოვიდეს რა და არცარავინ შეგანუზოს, გვითხარი ვინ იყვნენ მოთავენიო. აი ამ დაპირების შემდეგ გაბრიელს ყველა საიდუმლო ათქმევინეს. რასაკვირველია ყველანი შეიპყრეს, ფულიც წაიღეს და დიამბეგი ოქრო და მისი სიმამრი ივანე ამილახვარი გააციმბირეს. განაჩენის გამოტანისას იმ დროის კაეკასიის მთავარმართებელმა ვორონცოვმა ცრემლები გადმოყარა: „ვინ ქართველი და ვინ ამისთანა უცნაური, უმაგალითო მათში საქმო“. ქართველ თავადთა მხრიდან ასეთი სამარცხვინო საქმის ჩადენისთვის XIX საუკუნის 50-იანი წლების ქართველ არისტოკრატ მანდილოსნებს შავეები ჩაუცვამთ, მათ შორის მანანა ორბელიანს. როგორც იაკობ ბალახაშვილი აღნიშნავს, ვორონცოვმა ჰკითხა შავოსან ქართველ ქალებს: „ნუთუ მაგრე დაგენანათ რამდენიმე კაცის ციმბირში გაგზავნაო“ და კნეინა მანანა ორბელიანისამ ეს პასუხი მისცა ქართველი ქალების მაგივრად საზოგადოდ: – ისინი რომ სულაც არ გაეჩინა ღმერთს ჩვენს შესარცხვენად, უკეთესი იქნებოდა, მაგრამ ჩვენ ის გვანუზებს, რომ იმ შეჩვენებულებმა ქართველებს სახელი გაგვიტყეს და სხვების სჯულზე და კვალზე წავიდნენო! (ბალახაშვილი 1941: 40).

შემდგომ ვორონცოვმა ხელზე აკოცა მანანას და ღიმილით უთხრა: კნეინავნუ შენუხდებით, თითო-ოროლა ცუდი ყველგან ურევია, თვით იესომაც ვერ ამოირჩია თორმეტი ერთგული მოციქული და იუდას ღალატის გამო ქრისტეს ჩირქი არ მოსცხებიანო“.

ოქროს, მთავრობამ მთელი ქონება გაუყიდა. ოძისში უსახსროდ დარჩენილი თაფლო გორში გადავიდა საცხოვრებლად, სადაც მალევე ორივე მცირეწლოვანი ბავშვი გარდაეცვალა. ქმარ-შვილის გარეშე დარჩენილი ქალი ცოტა ხანში თავისივე ბიძაშვილს კონსტანტინე ამილახვარს მისთხოვდა სოფ. ოთარაშენში.

თორმეტწლიანი გადასახლების შემდეგ 1865 წლის ზაფხულში ოძისში მობრუნებულ ოქროს ოჯახი განადგურებული დახვდა, საყვარელი ძმა – გიორგი გარდაცვლილი. სამშობლოში დაბრუნებულს ცოლი აღარ შეურთავს. ჯავრით და ბოღმით გულგასიებულს დიდხანს აღარ უცოცხლია და ჩვენთვის დაუდგენელ წელს, გაურკვეველ ასაკში გარდაცვლილა. დაკრძალულია ოძისში ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესიის დასავლეთ კარის წინ „რა წამს ერთ ფეხს ჩადგამთ ძირს იქვეა“. სამწუხაროდ დღეისთვის დაუდგენელია მისი საფლავის

მდებარეობა, რომლის შუა ნაწილში ჩასმულ მარმარილოს პატარა ფილაზე დაბადება-გარდაცვალების თარიღთან ერთად გაკეთებული ყოფილა ჩვენთვის უცნობი წარწერა.

სოფელ ოძისში ივანეს (ოქროს) დარჩა უკანონო შვილი – სალომე, „რომელიც ლამაზი და ნაზი ქალი იყო, სოფელში ყველასაგან ირჩეოდა თავისი მიხვრა-მოხვრით. მამას ეძახდა ოქროს (ცხადია სიცოცხლეში ვერ გაუბედავდა!). მის საფლავზეც ხშირად მიდიოდა და სანთელს უნთებდა. დედამისიც ძალზე ლამაზი და მოხდენილი ქალი იყო“ იგონებდა ილიკო სუხიშვილი. სალომე გარდაიცვალა 1943 წ.

ელისაბედ იაგორის ასული ალიხანოვა
(გიორგის პირველი მეუღლე)

ჩვენი სახელოვანი მამულიშვილის გიორგი დავითის ძე ერისთავის მეუღლე, პირველ ქორწინებაში, გახლდათ გორელი სომეხი ვაჭრის იაგორ ალიხანოვის ქალიშვილი ელისაბედი, რომელმაც ერისთავების რძლობას 10 წელზე მეტი ვერ შეანია. თუმც მის სასახლოდ უნდა ითქვას, რომ ერისთავიანთ და სრულიად საქართველოს გაუზარდა

კარგი ქართველი მამულიშვილი, დრამატურგი, „სამშობლოს“ ავტორი დავით გიორგის ძე ერისთავი (1847-1890).

ჩვენს საზოგადოებაში ამ ქალისადმი ინტერესს გიორგის ცოლობა და დავითის დედობა აძლიერებს.

საყოველთაოდ ცნობილია გ. ერისთავის მონაწილეობა 1832 წლის შეთქმულებაში. სამწუხაროდ მისი გაცემის შემდეგ ერისთავი ვერ გადაურჩა სასჯელს. იგი გადასახლებული იქნა ბალტიისპირეთში. განთავისუფლებიდან – 1841 წლიდან 1844 წლამდე ცხოვრობდა თბილისში, თავის საკუთარ სახლში. ცოლის შერთვამდე მწერლის გულს არაერთხელ დაუფლებია სიყვარული და მანაც საკმარისი ხარკი გადაუხადა ამ გრძნობას. სამწუხაროდ ჩვენთვის უცნობია თუ ვინ იყო გიორგი ერისთავის „მშვენების ღმერთი“. 1834 წელს გადასახლებაში მყოფი პოეტი ლექსში „ყაბახისადმი“ ლაპარაკობს ვიღაც ლეილაზე, რომელსაც თურმე ყაბახის მოედანზე სეირნობის დროს ხედავდა. აქვე

შეგნიშნავთ, რომ გრ. ორბელიანისადმი გაგზავნილ წერილებში გიორგი ლაპა-რაკობს ვიღაც კატინკაზე, რომლის შერთვაზეც ოცნებობს. წერილში ეკითხუ-ლობთ: „ივანე მუხრანსკის დადიანის ქალი შეურთავს, იმაზედაც ჯავრობენ ნათესავიო, ღმერთო იქნება კატინკა მე მერგოს, მესამე და მეოთხეები ვართ, რო ნახვალ შენ აგებ მომიხერხო“.

საკითხავია ვინ არის ეს კატინკა?, ამ დროს რამდენიმე თავადის ასული კატო – ეკატერინე იყო: ორბელიანის, ჭავჭავაძის, ბარათაშვილის, ერისთა-ვის. დაკვირვების საფუძველზე გ. ერისთავის სიტყვები გვაფიქრებინებს რომ მწერლის სატრფო ეკატერინე ერისთავი, თავისი ბიძაშვილი უნდა ყოფილიყო, რომ ეკატერინე და გიორგი ერთი წინაპრის მესამე და მეოთხე თაობები არიან. სამწუხაროდ შეყვარებულმა მგოსანმა ეკატერინესაგან თანაგრძნობა ვერ მიიღო. სწორედ მისადმია მიძღვნილი ლექსები – „გაქსუებული“, „ე ...“, „ე. ნ.“, და სხვა.

გიორგი ერისთავმა ბოლოს თავი დააღწია უიმედო სიყვარულს და გადაწყ-ვიტა ცოლად შეერთო ბაბაღე (ბარბარე) ორბელიანი, რომელიც განათლებული და ლიტერატურის მოყვარული ქალი იყო. მოღწეული ცნობით გიორგი მასზე დანიშნულიც ყოფილა, მაგრამ მშობელთა მიზეზით მათი დაქორწინება არ მომხდარა, ამის გამო გ. ერისთავს დაუწერია „შეშლილი“.

ბაბაღე 1839 წელს ცოლად გაჰყოლია ალ. საგინაშვილს. გიორგის იმავე წელს დაუწერია ლექსი „კ. ბაბ. ორბე...“

გადასახლებიდან განთავისუფლებული გიორგი ერისთავი ძირითადად თბი-ლისშია, ამავედროულად არ წყვეტს კავშირს სოფ. ოძისთან და ძველ მამაპა-პეულ კორინთასთან. ის არამარტო ცხელ ზაფხულს, არამედ ქსნის ხეობის-თვის დამახასიათებელ უიშვიათესი ფერებით მორთულ შემოდგომის თევებსაც იქ ატარებს. უიმედო ტრფობით სევდამორეული ერისთავი კორინთაში ქმნის თავის ერთ-ერთ საუკეთესო ლექსს „მე შენ არ გეტრფი“.

„მე შენ არ გეტრფი, არ ძალუძს ტრფობა,
ვინც ფიქრთა ზღვაში დაღუპა გრძნობა,
ვინცა უდროოდ შესვა ყოველი,
რაც არს ჭაბუკის დამაჭკნობელი!

.....

მთელ ქვეყანაში ვხედავ შენს სახეს,
შენ არ მშორდები, როგორც ჩრდილი ხეს!
სად არის, ეკვირობ, ცივი გონება,
თვალებში თუ გაქვს მიზიდვის გრძნობა,
გული იძახის: ტრფობა არა მსურს,
მამ შენი ნახვა სულსა რადა ჰსწყურს?"

26 ოქტომბერი, 1842 წელსა, ს. კორინთა (ერისთავი 1867: 91).

მწერალს დასვენებისა და შემოქმედებითი საქმიანობისათვის ყველაზე ხელსაყრელ დროდ სწორედ გადასახლებიდან დაბრუნების შემდეგ, ქორწინებამდე 1842-1844 წლები გამოუყენებია.

სამი წლის მანძილზე ზაფხულს და შემოდგომას ატარებს ოძისსა და კორინთაში. აქ მას მრავალი ღამე თეთრად გაუთენებია. რითმა აწყობილ ლექსთა თხზვისა და დრამატურგიის გარდა იგი მთარგმნელობით საქმიანობასაც ეწეოდა. ცნობილია, რომ გ. ერისთავს თარგმნილი აქვს ადამ მიცკევიჩის 6 ლექსი რომლებიც პირველად თავისავე დაარსებულ ჟურნალ „ცისკარში“ გამოქვეყნდა 1852 წელს.

გიორგი დავითის ძემ ბოლოს, ყოველგვარი სიყვარულის გარეშე ცოლად შეირთო გორელი ვაჭრის – ალიხანოვის ქალი ელისაბედი. ალიხანოვებს გარდა გორისა, ხიდისთავშიაც ჰქონდათ ადგილი-მამული. ისინი გ. ერისთავს მატერიალურ დახმარებას უწევდნენ.

ნაწილი მკვლევარებისა მიუთითებს, რომ სოფ. ხიდისთავში ერისთავებს მამულები არ ჰქონიათ. სახლი, რომელშიც 10 წელი ცხოვრობდა გ. ერისთავი თავის ცოლ-შვილთან ერთად აუგია მზითვად მიღებულ მამულში (ელ. ერისთავი ამ ცნობას არ ადასტურებს). გადმოცემის თანახმად ალიხანოვისგან მიცემული მამული ჭაობიანი ყოფილა, რაც შემდგომ გახდა მიზეზი გიორგის დაქვრივებისა. ხიდისთავში მცხოვრებ პაპა-ბებიაზე ამ მხრივ საინტერესო ცნობებს გვანდის ელ. ერისთავი:

„1847 წლის 28 აგვისტოს ბებიაჩემს ელისაბედს ეყოლა ტყუპი ვაჟი, რომელთაც თურმე „სანთლის ბავშვებს“ ეძახდნენ. ერთი ბავშვი მალე მოკვდა, მეორე კი მამაჩემი დავითი იყო. ბებია ელისაბედს თავის ყმანვილობაში სოფიო გურნიშვილი ემსახურებოდა. სოფიოს გადმოცემით, გ. ერისთავს სოფ. ხიდისთავში მეტად ნოტიო სახლი ჰქონია. ელისაბედი ქარებით დაავადმყოფებულა და ლოგინად ჩავარდნილა. მუხლების ტკივილებს ძალიან შეუწუხებია.

გარდაიცვალა 1854 წელს. მამაჩემი 7 წლისა ყოფილა... ბებია დამარხეს ქ. გორში სომხების სასაფლაოზე. ბატონი წაბრძანდა თუ არა (გ. ერისთავი, ვ. ქ.), მოვიდა მისი სიდედრი ხამფერ ალიხანოვი, დაუარა მთელ ოთახებს და თან გვეუბნებოდა: „აი ეს ნივთიც ჩვენია, ესეცაო!“ ჩაალაგებინა ყველაფერი თავის მსახურებს და წააღებინა თვის სახლში-ო“ (ერისთავი 1949).

ბევრს შეიძლება დააინტერესოს თუ რით იყო გამოწვეული მომაკვდინებელი ჭაობი და სინოტივე ხიდისთავში – ქართლის ამ მადლიან მინა-წყალზე რომელიც გლეხებმა „პატარა კახეთად“ მონათლეს.

1886 წელს ხიდისთავზე სწერდა ილია ჭავჭავაძის გაზეთი: „ქართლში ამ სოფელს (ხიდისთავს. ვ. ქ.) ბევრი სოფელი არ შეედრება ამას თითქმის, თუ პირველი არა, მეორე ადგილი მაინც უჭირავს გორის მაზრაში. ხიდისთავი შემკულია ჰაერით, წყლით და მდებარეობითაც კარგი ადგილია. მინდორი და ტყე ახლო აქვს, ჩამოუდის მშვენიერი მდინარე ტანა. ამ მდინარით ირწყვის ის მშვენიერი ვენახები, რომლის ღვინო, შემდეგ მუხრანის, განთქმულია მრთელ ქართლში და ყოველთვის კარგ ფასშიც ისყიდება. სხვა სოფლებში კოკა ტკბილი ოთხს-ხუთ მანეთად იყოს – აქ შვიდი-რვა მანეთადაა ხოლმე... მცხოვრებთა რიცხვი აქ ორას და ორასზედ მეტის მოსახლისაგან შესდგება. ზაფხულობით აქ დიდი ხალხი მოდის...“ (გაზ. „ივერია“, 1886, N39).

ცხადია გაზეთი ხიდისთავის ძველ დიდებასა და ღირსებას აქვეყნებს სანამ იქ თბილისი-ფოთის დამაკავშირებელი რკინიგზის ხაზი გაივლიდა. უდავოა ხიდისთაველების უბედურება აღნიშნულ რკინიგზას გამოუწვევია. დაბლობი ადგილების შემალღებამ მთელ სიგრძეზე ჭაობის დიდი კერები გააჩინა. სწორედ ერთ-ერთ დაბლობ ადგილზე იდგა გ. ერისთავის სასახლე, რომელსაც უფრო უვარგის და გამოუყენებელს გახდიდა XIX საუკუნის 70-იან წლებში დაწყებული რკინიგზის მშენებლობა, თუმცა ამ დროისთვის ალიხანოვების ქალი თითქმის ორი ათეული წლის გარდაცვლილია.

გ. ერისთავი სოფ. ხიდისთავში (გიორგიანში, ასეც ეძახდნენ ერისთავე-ბი ხიდისთავს) ნაყოფიერ ლიტერატურულ მოღვაწეობას ეწეოდა. დროდადრო თბილისშიც ჩნდება და მანანა ორბელიანის სალონს სტუმრობს, სადაც მოსიარულე ახალგაზრდებისათვის ცნობილი ხდება მისი ყოველი ახალი ნაწარმოები, რაც შემდგომ დიდი წარმატების მომტანიც გახდა.

ახალგაზრდა თავადის ნიჭისა და შრომისმოყვარეობის შედეგად 1850 წლის 2 იანვარს (ძვ. სტ.) თბილისის გიმნაზიის შენობაში წარმოდგენილი იქნა კო-

მედია „გაყრა“, რითაც საფუძველი ჩაეყარა პროფესიულ თეატრს. ვაჭართა წრეებთან ურთიერთობამ და ნათესაურმა კავშირმა მწერალი ღრმად ჩაახედა სომხურ ბუნებასა და ხასიათში. აღფრთოვანებულმა ვორონცოვმა გ. ერისთავი ქართული თეატრის დირექტორად დანიშნა.

მწერლისა და დრამატურგის ნაყოფიერი მოღვაწეობა შეაჩერა ორმა გარემოებამ ერთი, რომ 1854 წელს გარდაეცვალა მეუღლე, დარჩა მცირეწლოვანი ბავშვი – დავითი¹ და ხიდისთავის სახლი გაუძარცვა სიდედრმა ხამფერ ალიხანოვმა. მეორე გარემოება კი გახლდათ ის, რომ აღმშენებლობითი საქმიანობით დაინტერესებული მთავარმართებელი ვორონცოვი განვეული იქნა საქართველოდან.

მეუღლის გარდაცვალებიდან ორი წლის შემდეგ 1856 წელს გიორგი ერისთავმა იქორწინა მარიამ (მართა) თარხან-მოურავზე.

**მარიამ (მართა) დავითის ასული თარხან-მოურავი
(1824-1908)**

(გიორგის მეორე მეუღლე)

დიდი ქართველი მხედართმთავრის გიორგი სააკაძის შთამომავალი მარიამი გახლდათ ჩვენი სასიქადულო მამულიშვილის გიორგი ერისთავის მეუღლე მეორე ქორწინებით. 1854 წელს 3 წლიანი დამბლის შემდეგ გარდაეცვალა გ. ერისთავის პირველი მეუღლე, გორელი ვაჭრის იოსებ ალიხანოვის ასული ელისაბედი. ობლად დარჩენილი 7 წლის დავითის შესაფერისი მოვლა გიორგის გაუძნელდა. ორწლიანი გლოვის შემდეგ ქსნისხეობელმა თავადმა გადანყვიტა ცოლად შეერთო თავის ბედში მყოფი მართა დავით თარხან-მოურავის ასული, დავით ბარათაშვილის ქვრივი, რომელთანაც შეძენილი ვაჟი – დავითი ათი წლის გარდაცვლილი ჰყავდა.

¹დრამატურგი დავით ერისთავი დაკრძალულია მთანმინდის მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონში.

დავით გიორგის ძე ერისთავის ოჯახის შინამოსამსახურის, ოძისში დაბადებულ ივანე სუხიშვილის მოგონების მიხედვით.¹

„მართას „კლასიკური ცოდნა არ ჰქონდა, გარდა ქართულისა სხვა ენა არ იცოდა, თუ სახეში არ მივიღებთ მის უგრამატიკო, დამტვრეულ, დამახინჯებულ რუსულს, რომლითაც ის გაჭირვების დროს რუსის მსახურებს მიმართავდა. მაგრამ ქართული ენა და წიგნი როგორც მხედრული, ისე ხუცურიც ზედმინევნით იცოდა. სახარებას და „ვეფხვის ტყაოსნის“ შესანიშნავ სტრიქონებს ზეპირად ამბობდა. თითონ მოხუცი იყო სამოც წელს გადასული,² მაგრამ ბეჯითი და მხნე, მეხსიერებით სავსე და მოძრავი, ამასთან გულკეთილი, ლმობიერი, ქველმოქმედი, მაგრამ ზოგჯერ მრისხანე და შეუბრალებელი...“

მართას სიფიცხე, სიამაყე და გნებათ „ვეფხისტყაოსნისადმი“ თაყვანისცემა წინაპრებიდანვე მოსდევდა. მისი ბებია დედის მხრიდან მზეხათუნი იყო იმერეთის მეფის დავითის ასული. დედა – მაკრინე კი ზურაბ წერეთლის ასული. საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურის მუზეუმში დაცულია მარიამ თარხან-მოურავის ხელნაწერი – „სიყრმიდან ბედის მოჩივარი“, რომელიც ივანე სუხიშვილს გაუგზავნია ელისაბედ ერისთავისათვის მინაწერით: – „ეს თქვენი ძვირფასი ბაბულიას ხელით დანერილი „სიყრმიდან ბედის მოჩივარი“ ჩემს ქალაღებში ვიპოვე... ერთხელ კიდევ თვალცრემლიანმა გადავიკითხე, თვალწინ წარმოვიდგინე მისი სპეტაკი და გამჭრიახი სახე...“³

ზემოთხსენებულ ავტობიოგრაფიულ ხელნაწერში მარიამი (მართა) იძლევა ინფორმაციას თავის წარმომავლობაზე, პირველ და მეორე ქორწინებაზე.

¹ სოფ. ოძისში მცხოვრებ ამ ერისთავების ოჯახზე, ჩვენდა სასიხარულოდ მოღწეულია მდიდარი და საინტერესო მასალები, რომლებიც ინახება გიორგი ლეონიძის სახელობის საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურის მუზეუმში. ცნობილია გ. ერისთავის მეორე მეუღლის მარიამ თარხან-მოურავის ორი ავტობიოგრაფიული მოგონება: „სიყრმიდან ბედის მოჩივარი“, და „შინაური ცხოვრება ჩვენი ოჯახისა“. ასევე ერისთავების ცხოვრებისა და ყოფის ამსახველია მათი შინაგოსამსახურის ივანე სუხიშვილის მოგონების „ჩენი თავგადასავალის“ გარკვეული ნაწილი. ასევე საუკეთესო მოგონებები დაგვიტოვა „გლუხარჩის“ ერთადერთმა შვილიშვილმა ელისაბედ დავითის ასულმა. მათგან თვალმისაცემია – „ჩემი ბაბულა“.

² ერისთავებთან სუხიშვილის მისვლისას 1887 წელს მართა 63 წლის უნდა ყოფილიყო. ივანე ზუსტად 3 წლის მანძილზე, 1887 წლის 17 სექტემბრიდან 1890 წლის სექტემბრის ბოლომდე ემსახურა ერისთავებს.

³ აღნიშნული ხელნაწერი თავის დროზე მარიამ თარხან-მოურავს გადაუცია თავის მეგობრისთვის ანასთის, ცნობილი ისტორიკოსის პლატონ იოსელიანის მეუღლისთვის. ამ უკანასკნელმა პლატონის გარდაცვალების შემდეგ და მარიამის გარდაცვალებიდან (მარიამი გარდაიცვალა 1908 წ.) 5 წლის შემდეგ 1913 წელს გაუგზავნა იმჟამინდელი სიძველეებით დაინტერესებულ სასულიერო პირს, ერისთავების ყოფილ მოსამსახურეს ი. სუხიშვილს, რომელმაც როგორც უკვე ავლინებთ, 1922 წელს გადასცა ელ. დავითის ასულ ერისთავს.

„ჩვენ ვიყავით ერთი კარმოსახლეობა დედაჩვენი, ხუთი ძმა და ოთხი დანი ტკბილად ცცხოვრობდით. დედა დიდი კაცის ქალი იყო და მამისა თუ დედის ნათესაობაც მეფეებისა და მთავრების ჩამომავლობისა იყვნენ და ჩვენ ყოველი მხრით დიდად გვეხმარებოდნენ. ჩვენი ხუთი ყმანვილი ხელმწიფეს ემსახურებოდა... ჩემი დებიც გათხოვილნი იყვნენ... უმცროსი და მე ვიყავი, თანაც გასათხოვარი. სხვა გვარში ბევრი მთხოვნელიც მყავდა, მაგრამ ჩემ დებს ასე ვეტყოდი ხოლმე: არას დროს იმისთანა კაცს არ შევირთავ, რომელიც შინ გაზრდილი იქნება. მე მინდა ისეთი ქმარი, რომ იგი სამსახურში იყოს, ახალუხების კერვა არ უნდოდეს და ჩოხა ეცვას – მეთქი. მართლაც გამოჩნდა ჩემი მთხოვნელი დავით ბარათაშვილი, რომელიც სამხედროში მსახურობდა, ჩვენ ვიქორწინეთ, მაგრამ ამ ბედნიერებამ 20 სექტემბრამდე გასტანა. სექტემბერში მომივიდა წიგნი, ჩემი ქმარი უეცრად მომკვდარიყო... გავიდა ხუთი თვე და მეყოლა ვაჟი...“

ვაჟის დაბადებით მიღებული ბედნიერება სამწუხაროდ წელიწადნახევრის შემდეგ მისი სიკვდილით მიღებულმა მწუხარებამ შეცვალა. ექვსი წლის შემდეგ მართას დედაც გარდაეცვალა.¹ მაკრინეს გარდაცვალებიდან ოთხი წლის შემდეგ გათხოვებაზე უარის თქმის მიუხედავად მართა ცნობილი მწერლისა და დრამატურგის გიორგი ერისთავის მეუღლე ხდება. ის იკავებს საპატიო ადგილს ქსნის ერისთავების სახელოვან რძლებს შორის თავისი პატიოსნებით, პრომისმოყვარეობით, გამჭრიახობითა და სათნოებით, რაც მან გიორგი ერისთავის 52 წლიანი მეუღლეობით მოიპოვა.

„დედის სიკვდილის მერე დავრჩი ძმებთან... ძმები და დები მირჩევდნენ გავთხოვილიყავი, მაგრამ უარს ვამბობდი: ჩემს სანყალ ქმარს ვერ ვუღალატებ-მეთქი. ბოლოს მეც თანახმა გაეხდი გათხოვებისა, მაგრამ იმას ვიტყოდი ხოლმე: რაკი ქმარს შევირთავ, შეილიანი უნდა იყოს. ჩემს სიყვარულს გვერდზე გადავიტან და მასაც ისევე მოუფული, როგორც ჩემს პირველ შვილს... როდესაც გიორგი ერისთავს ცოლი მოუქვდა, ყველამ ასე მითხრა, მაინც ამბობდი, შეილიანი ქმარი უნდა შევირთო, და ეგეც შეილიანი ქვრივი, შეირთე უარს ნულარ ეტყვიო, მე კი უიმედოდ ვპასუხობდი. რად შეირთავს ცოლს? ერთი შვილი ჰყავს, წავა ოდესაში, შვილსაც იქ გაზრდის და თითონაც იქ იცხოვრებს მეთქი. გავიდა წელიწადი და გ. ერისთავმა მაჭანკალი

¹ ჩემი ვარაუდით მარიამის დედას. მაკრინე ზურაბ წერეთლის ასულს. უნდა ეცხოვრა 1786-1852 წლებში.

გამომიგზავნა თავისი ბიძაშვილის ცოლი, ხოლო ჩემი კარგი ნაცნობი ქალი და შემომითვალა: ნება მომეცი ცოლად შეგიერთოო..."

და-ძმის თხოვნით მართას თანხმობა განუცხადებია გათხოვებაზე, მაგრამ როგორც მასალებიდან ირკვევა გიორგის მართას შერთვაზე შემდგომ ორჭოფობა დაუწყია „... იქნებ საცოლეს გერი არ უყვარდეს და ჩემი შვილის საცოდაობაში გავერიო?". თუმცა გიორგი კეთილმოსურნეებს მართას კეთილბუნებაში და სათნოებაში მალე დაურწმუნებიათ და ჯერისწერა და ქორწილი თარხანმოურავთან 1856 წლის თებერვალში ოთხი დღე გაგრძელებულა. შემდეგ ნეფედედოფალი ჩამოსულან თბილისში, სადაც მართას საჯინიბო და თონე მოუწყვია. ცხოვრობდნენ შუა სართულზე. სახლის ზემო სართული დამატებითი შემოსავლის მიზნით გიორგის ადრევე გაუქირავებია. ორი თვის შემდეგ, 27 მაისს ცხელი ამინდების გამო თბილისიდან ოძისში წასულან.

მეორე ქორწინებაში მყოფ ნეფე-დედოფლის პირველი ჩამოსვლა თბილისში და მართას შეხვედრა გერთან – დავითთან, რომელსაც გერს არასდროს ეძახდა და გერი კი მართას – დედინაცვალს, კარგად აქვს აღწერილი თვით თარხანმოურავის ქალს. „სახლის კარებთან მოსამსახურეები გამოვიდნენ, პერედნიაში რომ შევედი, ჩემი გერი გამოვიდა, ჯერ მე შემომეხვია და მაკოცა მერე კი მამას; ბოლოს კი პურ-მარილით შეგვეგება ერთი გერმანელი ქალი, რომელიც ცხოვრობდა იქ თავის ქალით და პატარა დავითს გერმანულს ასწავლიდა... მეორე დღეს ქალაქში ჩვენი ჩასვლა, რომ შეიტყო ჩემი ქმრის უწინდელი ცოლის ძმამ, მაშინვე ვიზიტზე მოვიდა და გაბედნიერება მოგვილოცა. მას წასვლისას ჩემი ქმრისათვის ეთქვა: კნეინა ჩვენსა მოიყვანეო. მართლაც, ერთი კვირის შემდეგ წავედით იმათთან. ჩემი ქმრის პირველი ცოლის ნათესავებმა კარგად მიგვიღეს და კარგი პატივიც გვცეს, მაგრამ სანყალი დედა მისი ჩუმად იცრემლებოდა და ამბობდა: დამიდგა თავალები, ვის მაგიერ ვისა ვხედავო..." (ქლმ, ფ.19800-ბ). გასათვალისწინებელია, რომ საქართველოში ეროვნული ჩაგვრის ფონზე რუსიფიკატორული, მძარცველური პოლიტიკა დაუნდობლად ანადგურებდა და სიღარიბისკენ მიაქანებდა თითქმის ყველა თავადაზნაურულ აგრარულ მეურნეობას. გამოწვევისი ამ შემთხვევაში არც გ. ერისთავის მამულია. მისი მეორე ქორწინებისას, 1856 წ. სოფლად თითქმის გაჩანაგებულია თავადური სამეურნეო ინფრასტრუქტურა. გიორგის უფროსი ძმა მკვდარია, რძლისთვის მიცემული საქვრივოს ვალები ოჯახს ძვირად დაუ-

ჯდა. ივანე (ოქრო) გადასახლებაშია, მთავრობამ ზარალის ანაზღაურებისთვის მისი ქონება გაყიდა და ზოგიც „პრიკაზში დაიჭირა“.

დიასახლისის – ალიხანოვის ქალის – ავადმყოფობამ და შემდგომ მისმა სიკვდილმა საქვეყნო საქმეებს გადაყოლილი გიორგის თავადური სახლ-კარი და მეურნეობა სრული გაპარტახების პირას მიიყვანა. ამიტომაცაა რომ დაუფარავად აღგვინერს თავის მოგონებებში თარხან-მოურავის ქალი ერისთავიანთ კარ-მიდამოს და მისი ნახვით მიღებულ პირველსავე შთაბეჭდილებას.

„27 მაისს სოფ. ოძისში მივედიო. ჩვენ სახლს შევხედე, ძალიან მეუცხოვა: შესავალთან დანგრეულ კიბეზე ძლივს ავიარე, ზალაში ჭერი ჩამოქცეულიყო, სულ მთლად ლასტებით ყოფილიყო მიკრული, ხოლო მეორე ოთახს კარიც და ფანჯარაც ჰქონდა, მაგრამ თანდათან იქცეოდა და გაჯიც ჩამოდიოდა. სახურავი და ბანი ფიცრით იყო (ყავარით. ვ. ქ.) დახურული და შეუღებავი დამპალიყო წვიმისაგან, კარებიც სულ დამტვრეულიყო. სამზარეულოც მოუვლელი იყო. მიწის მეტი არა ეხურა რა და იქაც წვიმა ჩამოდიოდა. ეს რომ დავინახე ჩემს ქმარს ვუთხარი: განა შეიძლება თავადისშვილს და მერე შენისთანას სოფელში სახლი არ ჰქონდეს?! მან მიპასუხა: ჰე, გული არ არის, ამოდენა ვალების მაყურებელს ძილი არ მეკარება!... ამ ძველ სახლში დავრჩით ერთი კვირა და მერე მითხრა: მეორე სოფელშიაც (კორინთაში) მაქვს სახლი, საზაფხულო სახლი არისო. მართლაც ავიყარენით და წავედით. ორი საათის სავალი გზა იყო. ავედით ერთ მაღალ გორაზე, სადაც ვნახე პატარა გალავანი და შიგ სასახლე, რომელიც დასავლეთით და სამხრეთით მდინარე ქსანს გადაჰყურებდა. სასახლის ქვედა სართულში პატარა და ბნელი ოთახები იყო მოთავსებული, ზედაში კი ექვსი ოთახი, ერთი კარგი ზალა. ამ სასახლესაც ფიცარი ჰხურებია (ყავარი. ვ. ქ.) და ქარს სულ აუგლეჯია, რის გამოც შიგ წვიმა ჩამოდიოდა. გალავანს გარეთ იყო ერთი პატარა ეკლესია, საკუთარი მღვდლით. ამ ეკლესიის წინ კაკლის და ცაცხვის ხეები იდგა, ხოლო გალავანში ერთი კომლი ნაყმევი გლეხი ცხოვრობდა.

ამ სასახლეში დავბინავდით და თითქმის მთელი ზაფხული იქ გავატარეთ. ძალიან მანუხებდა უსახლობა, ბევრიც ვიტირე ჩუმად, რომ ჩემს ქმარს არ შეეტყო. იგი ხშირად მეკითხებოდა: რაღაც განუხებხ: ან შენი სამშობლოს სიმორე, ან კიდევ ის, რომ შენი ძმებივით კარგი ბინა არ გვაქვსო? მეც გულახდილად ვუთხარი: – ღმერთმა ნუ მომიშალოს შენი სიცოცხლე და უსახლობას ვერ ავიტან, შენი ჭირიმე!

15 აგვისტოს ჩვენთან მოვიდნენ ბევრი სტუმრები - ჩვენი ნათესავები. სად იყო ან სახლი, ან ბინა?! ვიყავი ძალიან შეწუხებული. ამაზე მითხრა ჩემმა ქმარმა: - გავაკეთოთ, როცა გავმდიდრდებით. - არა, სიმდიდრეს ნუ მოვუცდით, ოღონდ ექესი-შვიდი ოთახი ისე გავაკეთოთ, ნვიმა არ ჩამოდიოდეს - მეთქი. მალე ავად გავხდით ამ ნოტიო სახლისაგან და მიზეზიც მქონდა იმისთანა, რომ შვიდი თვის შემდეგ უნდა ნამდვილი შვილის დედა ვყოფილიყავი.

26 აგვისტოს ისევ ოძისში მოვედი. დიდი ავადმყოფი ვიყავი. ორი თვე, როგორც იყო, იქ გავატარეთ და ისე ავადმყოფი წამიყვანეს ქ. გორს ქირით ხეირიანი სახლი იქაც ვერ ვიშოვეთ. იქვე ახლო სოფელში (ხიდისთავში) იყო ჩვენი საკუთარი მამული, კარგი ზვარი და იქ წავედი... საიდანაც დაბინავებისთანავე შევატყობინე ჩვენებს. ერთ კვირაში ჩემიანები ყველანი მოვიდნენ და მნახეს ავადმყოფი, დიდად გაუკვირდათ ჩემი ასეთი გახდომა, დამიწყეს ამბის კითხვა: რად ხარ აგრე შეწუხებულიო და მეც ყველაფერს უსახლობას ვაბრალებდი..."

ორსული მარიაში საზამთროდ გორიდან ხიდისთავში გადაჰყავს გიორგის, სადაც 1857 წლის თებერვალში იმშობიარა კიდევ, შეეძინათ ქალიშვილი, რომელსაც მარიაში დაარქვეს. სამწუხაროდ ბავშვს დიდხანს არ უცოცხლია. მისი სიკვდილის მიზეზი, მსაგავსად მარიამის პირველი შვილისა, წითელა შეიქმნა და სამწლინახევრისა 1860 წლის ზაფხულში გარდაიცვალა.

მართა თარხან-მოურავის გერგილიანობისა და შრომისმოყვარეობის წყალობით ვალებში ჩავარდნილი ერისთავების ოჯახი და მათი მოშლილი მეურნეობა თანდათან ეკონომიკურად მომჯობინდა. მართალია, ივანეს გამოისობით მამულის მთელი შემოსავალი „პრიკაზს“ და პირად ვალებს უნდებოდა, მაგრამ 1859 წ. გ. ერისთავისაგან ქ. გორის რკინიგზის სადგურის იჯარით აღებას კარგი შემოსავალი მიუცია და ოჯახი ფაქტობრივად მხოლოდ იმით ირჩენდა თავს. ამაზე მართა იგონებს: „მამულის შემოსავალი უნდებოდა „პრიკაზს“ და კერძო ვალებს, ხოლო ჩვენ ვცხოვრობდით სადგურის შემოსავლით“.

თავად მართაზე კი სხვათა მოგონებათა დღიურებიდან ვგებულობთ, რომ: „თამარა ყოჩალი, ალლოიანი და გერგილიანი ქალი ყოფილა. მან წამოაყენა გ. ერისთავის გაპარტახებული სახლ-კარი და მამულები ფეხზე. ოქროს დაიბრუნა, გადასახადები გადაიხადა და ოჯახი წინ წამოსწია. თავის იორლა ცხენს კაცივით მოახტებოდა, ძვლისტარიან წკეპლას შემოარტყავდა იორლას და ჩაფრებთან ერთად დადიოდა თავის მამულებში თუ მთაში“.

ერისთავების შინამოსამსახურის ივ. სუხიშვილის თქმით: „მას მეურნეობის და ოჯახის მოვლაში ტოლი არ ჰყავდა. დილით ჩვენზე ადრე დგებოდა, დაუვლიდა მეხრეებს, ხაბაზს, მებალეს, და ყველას საქმეზე დააყენებდა. მერე მზარეულს ეტყოდა, თუ დღეს თუ რამდენი მუშა-კაციც იყო საჭირო, რამდენი სულისთვის უნდა გაეკეთებინა სადილი, ან რომელი საკლავი დაეკლა და სხვა. აქედან სახლში დაბრუნდებოდა და ჩაის მიირთმევდა, მერე შინ მოსამსახურეებს დაგვაყენებდა ჩვენ-ჩვენ საქმეზე...“ (ქლმ, ივ. სუხიშვილის მოგონებები, 1979/300).

„ფურჩნის დროს, ლობიოს მოგლეჯაზე ბებია თვითონ მუშაობდა და სხვებსაც აგლეჯინებდა, ხოლო როცა გახმებოდა, ცეცხლს წაუკიდებდა. სისუფთავეს მისდევდა... ზვარში, გზის ნაპირებზე პატარა რუს პირას წნელის ბუჩქები დაარგვევინა, რომ ვაზის შესაკრავი წნელი იქვე ახლოს ჰქონოდა... თვითონ აყენებდა საუკეთესო ღვინოსა და ძმარს. ყოველთვის ჰქონდა საჭმლის შესაზავებლად სხვადასხვა სუნელი: მიხაკ-დარიჩინი, ყვითელი კონო, ზაფრანი და ათასი სხვა სურნელოვანი მწვანელი...“ (ერისთავი 1949: 196).

მართა ერისთავის უკეთ შეფასებისათვის დავესესხები მის ერთადერთ შვილიშვილ ელისაბედს, რომელიც ერისთავებზე დიდად მოამაგე თარხანმოურავების ამ ენერგიულ ქალს – „საყვარელ ბაბულიას“ ეძახდა. „თვალწინ მიდგას ჩემი საყვარელი ბაბულია, ცოცხალი თვალებით, ტანდაბალი და ენერგიით სავსე. მთელი თავისი სიცოცხლე მან თავისი ქმრის ოჯახს შესწირა. ბებიამ ჩვენი დაცემული ოჯახი ფეხზე დააყენა და პაპაჩემთან ტკბილად ცხოვრება გაატარა. მან მთავარი ყურადღება ოძისის სასახლეს მიაქცია, რადგან ეს იყო გიორგი ერისთავის ოჯახის აკვანი. მან შეაკეთა ექვს ოთახიანი სახლი, მამა მას მხოლოდ მატერიალურად ეხმარებოდა და რჩევას აძლევდა, სხვა მხრივ კი ყველაფერი ბებიას კისერზე იყო“.

ჯერ კიდევ დავით როსტომის ძე ერისთავის მიერ XIX საუკუნის დასაწყისში სოფელ ოძისის განაპირას, მდინარე ქსნის სიახლოვეს აშენებული, პატარა სახლის ექვსი ოთახის რემონტი და გაფართოვება დაქვრივებულ მარიამს შვილის – დავითის ქორწინების შემდეგ 1875 წელს განუხორციელებია. ათი წლის შემდეგ 1885 წელს კი სასახლის მეორე სართულს დააშენა ოთხი ოთახი. გაალამაზა და გააფართოვა ზვრის მხარეს ეზო, გააშენა ახალი ბალ-ვენახი, ააგო წისქვილი, კალო და აგურხანა, სადაც მუშებს აგურსა და კრამიტს აკეთებინებდა და ჰყიდდა. მუშისა და მოსამსახურისათვის საქმე

გამოუღეველ, დამღლელ გაზაფხულს, ზაფხულსა და შემოდგომას ნელინადში ერთხელ შვების მომტანი ზამთარიც მოსდევდა. ივანე იგონებს: „სულ სხვა იყო ზამთრობით, მით უმეტეს ღამეობით, ბუხარში გაუქრობელი ცეცხლი ენთო. მოგვინოდებდა ჩვენ და ნებას მოგვცემდა დავმსხდარიყავით ბუხრის მახლობლად, თითონ ერთ ალაგას რბილი „კუშეტკა“ და მწვანე შარიანი ღამ-ფა ედგა. გვიკითხავდა ხან გაზეთ „ივერიას“, რომელსაც ცხენით სოფ. კას-პიდან კვირაში ორჯელ ზიდავდა განსაკუთრებით ამაზე მიჩნეული კურიერი, ხან ილიას, აკაკისა და სხვათა მოთხრობებს. ან თითონ ჰკერავდა ჩვენთვის და მოჯამაგირეებისათვის საცვლებს, ტანისამოსს, საზამთრო ფარაჯებს და სხვა... ჩვენ კი მატყლს ვწენდით, ვარჩევდით ბუმბულს... სძულდა თავქარიანი კენიენები, რომლებიც მთელი დღე პრანჭვა გრეხასა და ჭორიკანობაში ატე-რებდნენ დროს... მაგრამ ყველაზე ძალიან სძულდა მოურავეები და ჩაფრები: ესენი ჩვენი სახელით აწუხებენ ხალხს, ახდევინებენ ზედმეტს და გლეხობას აძულებენ ჩვენ თავსო...“ (ქლმ, ივ. სუხიშვილის მოგონებები, 1979/300).

ივ. სუხიშვილს აღწერილი აქვს სოფ. ოძისში ერისთავების მამულში მარ-თას ორგანიზებით 1888 წელს განეული საშემოდგომო სამუშაოები, ჭირნახუ-ლის დაბინავება და ქალაქში საახალწლოდ გასაგზავნი სანოვავის გამზადება, რაც პირდაპირ მიანიშნებს მართას გერგილიანობაზე, მის შრომისმოყვარეობასა და მზრუნველ ხასიათზე.

„ხორბლეული ბელლებში შეინახა, ხოლო თივა, ბზე და სიმინდი თავთავის ადგილზე. დაიწყო ღორებისა და ინდაურების დასუქებაც: ამასობაში რთე-ლიც მოახლოვდა. მოჯამაგირეებმა დაკრიფეს ყურძნის ზერები და ხილის ბალი, გააკეთეს ჩირები, დაავლეს ჩურჩხელები, დააყენეს ღვინოები, დაფქვეს საზამთროდ საფქვავეი და მოიმარაგეს შეშა... ამასობაში დეკემბრის თვეც მოვიდა. დასუქებული ღორები დააკვლევინა, სალორე ხორცი გადაარჩევინა და მარილსა და გვარჯილაში ჩაანყობინა, რომ ვიჩინა კარგი გამოსულიყო, საზამთრო ხილი ზოგი საქალაქოდ, ზოგიც ოჯახში სახმარებლად ყუთებში ჩაალაგებინა. ნუში და კაკალი დავამტვრიეთ. თაფლი, ერბო და წნილები სა-ქალაქოდ ქილებით დაამზადებინა და 15 დეკემბრისათვის კენინა მართა უკვე მზად იყო ქალაქში გასამგზავრებლად. ღვინო-არაყიც ამოიღეს და ყველაფერი ურმებზე დატვირთეს. მოურავი ახალგორში წავიდა ბოქაულთან ნებართვის ასაღებად, რომ გზაში საბაჟოში არ დაეკავებინათ...“

მართა ერისთავს სიკვდილამდე – 84 წლის ასაკამდე შენარჩუნებული ჰქონდა ახალგაზრდული შემართება და შრომის უნარი. ბოლოდროს თარხან-მოურავის ქალი ქ. გორში სადგურის ქუჩაზე თავიანთ პატარა სახლში მოურავთან ერთად ცხოვრობდა. სიკვდილი სწრაფად ეწვია, წნევამ დაარტყა, ენა ჩაუვარდა, შემდგომ დამბლა დაეცა და ორ კვირაში გარდაიცვალა. განუხორციელებელი დარჩა ის დიდი სურვილი „დიდ კნეინას“ რომელსაც ბოლო რამდენიმე წლის მანძილზე ხშირად გამოთქვამდა, ემოგზაურა იერუსალიმში თავის მეგობარ ქალთან პლატონ იოსელიანის მეუღლესთან ანასთან ერთად.

მარიამ თარხან-მოურავი-ერისთავისა დაკრძალულია ქსნის ერისთავების საგვარეულო სასაფლაოზე იკორთაში. წირვა და ანდერძი ქ. გორში ოქონის ეკლესიაში აუგეს.

ოჯახმა წლისთავზე მართას საფლავზე დადო მარმარილოს დაფა წარწერით:

„აქა მდებარეობს თ-დ
დავით თარხნიშვილის ასული
კნეინა
მართა, თავად გიორგი
ერისთავის მეუღლე.
დაიბადა 1824 წელსა,
გარდ. 16 აპრილს 1908 წელსა“.

მარიამ (მაია) შალვას ასული ერისთავი-ჭავჭავაძის

(1816-1869)

ქსნის ხეობის სიღრმეში, სოფ. კორინთაში მცხოვრებ „დიდ როსტომად“ ნოდებული ერისთავის (1762-1808) შვილიშვილი მარიამ (მაია) შალვას ასული ერისთავი ერთი ჩვეულებრივი თავადის ქალი: თავმდაბალი, ცნობისმოყვარე, სხვებისაგან არაფრით გამორჩეული, XIX საუკუნის ქართული საზოგადოების ყურადღების ცენტრში არასდროს მოხვედრილა. ის ალბათ ქსნის ერისთავიანთ უიღბლო ქალების სიაში მოხვდებოდა თავის დასთან ერთად, თუ კი ასეთ სიას ვინმე გააკეთებდა. მარიამი ჯერ კიდევ ახალგაზრდა 53 წლის ასაკში თბილისში გარდაიცვალა.

მარიამის დედას, იმერეთის თავადის ქალს თამარ პაატას ასულ აბაშიძეს სამი ქალი შეეძინა, შუათანა სალომე მარიამზე უფრო უიღბლო აღმოჩნდა. ის მეტად ახალგაზრდა, 26 წლის ასაკში მესამე შვილზე მშობიარობისას გარდაიცვალა. იგი იყო ახალგორის სასახლეში მცხოვრები, ფიცხი მებატონის დავით ლუარსაბის ძე ერისთავის მეუღლე. მას ცხრანლიანი თანაცხოვრებით სამი შვილი გაუჩინა (პირველი შვილი ორი წლისა გარდაეცვალათ), მესამე შვილზე მშობიარობისას, 1854 წელს სალომე დაიღუპა.

შალვას და თამარის შვილებიდან მხოლოდ უმცროსს – მანანას ერგო მრავალშვილიანი დედის მანტია. მარიამს და სალომეს თუ თითო შვილი ჰყავდათ მანანას – შვიდი. თუმცა ისიც შუახნის 48 წლის ასაკში გარდაიცვალა. მანანამ და მისმა მეუღლემ ალექსანდრე იგივე ბაბახან ზურაბის ძე ერისთავმა, მამულების სხვა გვარებზე არიგება-ჩარიგების შიშით გამოწვეული მახინჯი, დაუწერელი კანონით იქორწინეს, რაც საქართველოში ფეოდალიზმის დაკნინებითა და ქსნის საერისთავოს გაუქმების შემდეგ დამკვიდრდა. ქართველთა

მენტალობისთვის უცხო ჩვეულებამ, ბიძაშვილობაში დარღვეულმა ეგზოგამიამ, საბჭოთა ხელისუფლების მოსვლისთანავე შეწყვიტა არსებობა.

მარიამ შალვას ასულმა თავისი ბედი დაუკავშირა კახელ თავადს იასონ იოანეს ძე ჭავჭავაძეს. მათი ქორწილი დღევანდელი გადასახედიდან არატრადიციულ დროს, გათვალულ თვესა და რიცხვში 13 მაისს გაიმართა. რვა წლის თავზე 1849 წ. შეეძინათ ერთადერთი შვილი ნინო.

ქსნის ერისთავების სიძე, წინანდალელი თავადი იასონი სამხედრო პირი გახლდათ. იგი კიდევ ერთი ქართველი გენერალია ვინც მთელი თავისი ნიჭი და ენერგია თავისუფლების მოყვარე კავკასიაში რუსეთის იმპერიის გაძლიერებასა და გაბატონებას მოახმარა. მან სამხედრო სამსახური 1819 წელს დაიწყო შირვანის, შემდგომში პასკევიჩის პოლკში. იბრძოდა რუსეთ-ირანისა (1826-1828) და რუსეთ-ოსმალეთის (1828-1829) ომებში. მონაწილეობდა აგრეთვე რუსეთის არმიის სამხედრო ოპერაციებში კავკასიის მთიელთა წინააღმდეგ. ყირიმის ომის დროს იბრძოდა კავკასიის ფრონტზე. თავი ისახელა ბაშკადიკლარის და ქურუქ-დარის ბრძოლებში. 1852 წელს მიენიჭა გენერალ-მაიორის წოდება. მიუხედავად ფრონტზე მიღებული მძიმე ჭრილობებისა ის მაინც ხელმძღვანელობდა საქართველოში კარგად ცნობილ ნიჟეგოროდის პოლკს. 1876 წლიდან ავადმყოფობის გამო დატოვა სამხედრო სამსახური, 1857 წელს 53 წლისა გარდაიცვალა.

ქსნის ერისთავების ამ უპრეტენზიო ქალბატონისადმი ჩვენი ყურადღება გამოიწვია მისმა მოგზაურობამ ევროპაში თავის უახლოეს ბიძაშვილთან – მწერალთან და დრამატურგთან გიორგი დავითის ძე ერისთავთან ერთად. ასევე იმ დიდმა როლმა რამაც მარიამ თარხან-მოურავისა და გიორგის შეუღლებაში ითამაშა.

ძმათა შვილები მარიამი და გიორგი ერთმანეთში კარგ და მჭიდრო ურთიერთობაში იმყოფებოდნენ. გიორგის დაქვრივების პირველ დღიდანვე მარიამი დიდად უთანაგრძნობდა მას და მის ობლად დარჩენილ შვიდი წლის დავითს. ელისაბედ ალიხანოვას გარდაცვალებიდან ორი წლის შემდეგ 1856 წლის თებერვალში ქორწილით დააგვირგვინა თავისი ორწლიანი სამაჟანკლო შუამავლობა თარხან-მოურავის ქალთან.

რაც შეეხება ევროპაში მოგზაურობას მარიამმა ამაშიც დადებითი როლი ითამაშა. რომ არა მისი დიდი მხარდაჭერა გიორგისადმი, სავსებით შესაძლებელია არ შემდგარიყო ის საინტერესო მოგზაურობა, რომელიც ასევე საინტე-

რესოდ აღწერა ჩვენმა სახელოვანმა მამულიშვილმა - „ქართველმა მოლიერმა“ - გიორგი ერისთავმა.

როგორც ვიცით 1859 წელს გ. ერისთავმა გორში სადგურის იჯარა აიღო, რის წყალობითაც მნიშვნელოვნად გაიუმჯობესა ოჯახის ფინანსური მდგომარეობა და საშუალება მიეცა აეხდინა თავისი დიდი ხნის სურვილი - ემოგზაურა ევროპაში. ამის შესახებ მოგვითხრობს ხანდაზმული მართა თარხანმოურავი, მეორე მეუღლე გ. ერისთავისა.

„... ჩემმა ქმარმა ქ. გორში სადგურის იჯარა აიღო, თუმცა ბევრი გვეხარჯებოდა, მაგრამ შემოსავალიც კარგი გექონდა. მამულის შემოსავალი უნდებოდა „პრიკაზსა“ და კერძო ვალებს, ხოლო ჩვენ ვცხოვრობდით სადგურის შემოსავლით...

1862 წელს ისე გაუმჯობესდა ჩვენი ოჯახის მდგომარეობა, რომ ჩემი ქმარი და ჩვენი ნათესავი ქალი მარიამ ჭავჭავაძე საზღვარგარეთ წავიდნენ. ერთად იმგზავრეს 4 თვე. იქიდან მშვიდობით დაბრუნდნენ და უცხო ქვეყნის ნახვით კმაყოფილნი იყვნენ...” (ერისთავი 1949: 409).

აღნიშნული მოგზაურობა სუფთა ტურისტულ ხასიათს ატარებდა. მარიამსა და გიორგის სურდათ საკუთარი თვალით ენახათ ევროპა, დაეთვალიერებინათ უცხოეთის დიდი და ლამაზი ქალაქები. გამგზავრება მოხდა ფოთიდან თურქეთის მიმართულებით 1862 წლის 13 ივნისს. როგორც გიორგიმ ასევე სავარაუდოდ მარიამმაც პირველად იმგზავრა გემით და მატარებლით. ამასთან დაკავშირებით ამბობს გიორგი - „პირველი ჯდომა იყო ჩემი პარახოდში“.

მარიამმა ამხანაგად - „კამპანიონკა“-დ თან გაიყოლა ვინმე „მადამ ბაბაევი“, რომელსაც შესაძლოა მზრუნველისა და დამხმარის ფუნქციაც ევალებოდა. რამდენიმე თვიანი მოგზაურობის შემდეგ, კერძოდ დეკემბერში ერისთავები უკვე სამშობლოში არიან. ამას მოწმობს გიორგისადმი მარიამის მიწერილი წერილი, დათარიღებული 1862 წლის 30 დეკემბრით: - „გიორგი, შენი ვენეციანსკი სალამურიანი ჯოხი მოგართვი, ნეტა იმ დროს, როცა ეს იყიდე“ (ერისთავი 1966: 409).

უცხო ქვეყნების გასაცნობად წასულმა თავადიშვილებმა ბევრი კარგი და საინტერესო სიახლე ნახეს საზღვარგარეთ. გარკვეული ნივთები შეიძინეს და სამშობლოში ჩამოიტანეს, მაგალითად მოდერნიზებული საკერავი მანქანები. ამაზე შემდგომ გიორგის მეუღლემ მოგონებაშიც კი ჩაწერა - „თან ბევრი რამ ძვირფასი ნივთეული ჩამოიტანეს“-ო.

დიდ ემოციურ განცდებში ჩაყარდნის მარიამი და გიორგი როდესაც სტამბულში მიმავალთ გემზე უნახავთ სამშობლოდან გაყიდული თანამემამულე, რომელსაც დახმარება უთხოვია და სამწუხაროდ ვერაფრით უშველეს. ამ ამბავს იხსენებს გიორგი თავის ნაწარმოებში: „... ერთი მეგრელის ყმანილ ქალს, მარიამისათვის ეამბნა: მე ჩემებმა გამყიდესო და ვარ ამ უწმინდურების ხელშიაო. ღვთის გულისათვის, აგება მიშველოთ რამეო. რა უნდა გვექნა!... ისე არ დაინახავდა მარიამს, რომ არ ანიშნებდა შველას. ცრემლები მოგვდიოდა თვალებში, მაგრამ რას უშველიდით“ (ერისთავი 1966: 379). ამ შემთხვევიდან გადის რამდენიმე დღე და მარიამს თურქეთში თორმეტი ოქრო მოპარეს.

ევროპით დაინტერესებულმა ერისთავებმა დაათვალიერეს: თურქეთი, ბულგარეთი, ავსტრია, გერმანია, შვეიცარია, საფრანგეთი, ინგლისი და იტალია. აქ წყდება მწერლის დღიურიც და უბის ნიგნაკის ჩანაწერებიც. მომავალ 1863 წელს მწერალმა დაიწყო ნაწარმოების დანერა, რაც სამწუხაროდ ბოლომდე დასრულებული სახით არ მოგვეპოვება. მიუხედავად ამის დიდია გ. ერისთავის ნაწარმოების „ჩემი მოგზაურობა ევროპაში“ მნიშვნელობა ქართული ლიტერატურისათვის. იგი წარმოადგენს სამოგზაური ჟანრის შესანიშნავ ნიმუშს. პირველად აცნობს ქართველ მკითხველს საფრანგეთის, ინგლისისა და შვეიცარიის ღირშესანიშნაობებს. ამ ნაწარმოებით ჩვენი სასიქადულო მამულიშვილი ავლენს თავის ჩვეულ, დამახასიათებელ ეროვნულ ცნობიერებას. ყოველივე ამის ხელისშემწყობად, სახელოვანი მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის გვერდით, გვევლინება მარიამ შალვას ასული ერისთავი, შვილიშვილი „დიდი როსტომისა“.

ქეთევან გიორგის (სანატორის) ასული ერისთავი-ჯამგაქურ-ორბალიანისა

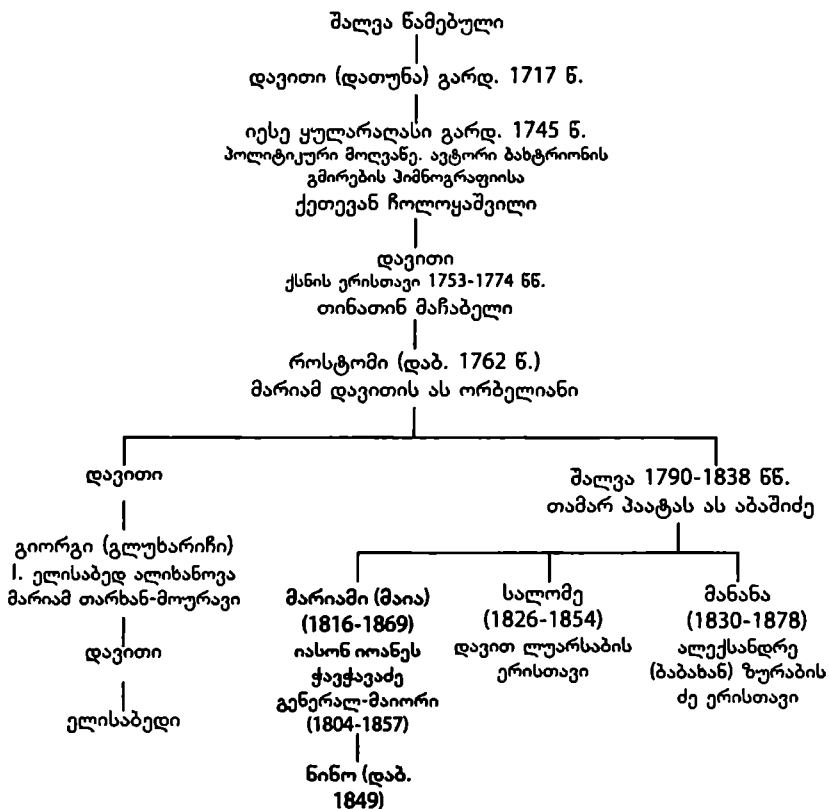
(1808-1897)

ერისთავიანთ გენის მატარებელ თავადთა ბევრი ლამაზი ქალი გაზრდილა ქსნის ხეობაზე. მათგან ბუნებრივია ყველა ცნობილი ვერ შეიქმნებოდა და ვერ დატოვებდა საზოგადოებაში შთამბეჭდავ კვალს. ერთ-ერთი ვინც თავი დაამახსოვრა XIX საუკუნის ქართველ საზოგადოებას იყო ბაგრატიონთა სამეფო გვარის სისხლს ნაზიარები, უგანათლებულესი და უბრწყინვალესი თავადიშვილი ქეთევან ერისთავი.

ქეთევანი დაიბადა 1808 წელს და ხანდაზმული, 89 წლის ასაკში, 1897 წელს გარდაიცვალა. მისი მშობლები მამა გიორგი იესეს ძე პირდაპირი შთამომავალი იყო ახალგორელი წმინდანების შალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავებისა, დედა გაიანე კი გიორგი XII-ის ქალიშვილი.

ისტორიამ შემოგვინახა გიორგი ერისთავის მეტსახელები დაკავშირებული მის ცხოვრებისეულ მომენტებთან: გიორგის მამა იესე იესეს ძე ცნობილია ასევე აღაბაბას სახელით, ამიტომ გ. ერისთავი ზოგჯერ მოხსენიებულია „აღაბაბაშვილად“. რუსეთის არმიაში ჯარისკაცები „ბატუშკას“ ეძახდნენ. ქართულ საზოგადოებაში მისი მაღალი თავადური ღირსების გამო „დიდ კნიაზად“ მოიხსენიებდნენ. 1827 წელს რუსეთ-ირანის ომის დროს მთავარსარდალ პასკევიჩთან შეუთანხმებლად, მცირე რაზმით თავრიზის ალების შემდეგ დაერქვა „თავრიზელი, რუსები „Тавриецкий“-ს ეძახდნენ. თავრიზის ალების შემდეგ გ. ერისთავს მისცეს სენატორობა საქართველოში ცხოვრების უფლებით, რის გამოც ხშირად „სენატორის“ სახელით მიმართავდნენ. ღრმა მოხუცებულობაში შესულმა (იცოცხლა 103 წელი) ხშირად იცოდა თქმა „პერი-პა“ როდესაც

მარიამ (მაია) შალვას ასული ერისთავი-ჭავჭავაძის გენეალოგია

ეკითხებოდნენ წლოვანებას. ასევე მას სიბერეში უდარდელი ცხოვრების გამო დაუმსახურებია ეს სახელი.

გ. ერისთავი თავისი პიროვნული თვისებებით, შემოქმედებითი ნიჭით და განვლილი ცხოვრებით¹ მძიმეწონიანი ფიგურაა ქსნის ერისთავების გვარში. იგი თავისი დროისათვის რიგიანი პოეტიც ყოფილა, მისი ერთი თხზულება ს. დოდაშვილმა გამოაქვეყნა. ასევე „სენატორის“ ნაწარმოებები ჟურნალ „ცისკარში“ იბეჭდებოდა.

XIX საუკუნის ცნობილი ისტორიკოსის პლატონ იოსელიანის თქმით იგი იყო: „საქართველოში დასაბამიდან დამკვიდრებული განათლებით აღზრდილი, როგორც უკანასკნელი წარმომადგენელი ფილოსოფიური სკოლისა შეიძლება დარჩეს აუხსნელი შთამომავლობისათვის... მისი სახით თითქოს გარდაიცვალა და მასთან ერთად დაიმარხა ის რითაც ცხოვრობდნენ ძველი თანამემამულე დიდი მოაზროვნენი...“

გიორგი ერისთავი იყო მრავალ ომში გამარჯვებული გენერალი, მისი დროის რუსეთში არ დარჩენილა არც ერთი სამხედრო ორდენი რომელიც მას არ დაემსახურებინოს. მრავლად ჰქონდა I და II ხარის ორდენები ბრილიანტებისა და ალმასების ნიშნებით. მის პენსიაში გასვლის მომენტში, როგორც ე. თაყაიშვილის ნაამბობიდანაა ცნობილი ყირგიზეთი იყო აჯანყებული. ვერ ჩააქრეს, გააგზავნეს გ. ერისთავი, მან იქაც მალე გაიმარჯვა და დააჯილდოვეს რუსეთში მანამდე არარსებული ორდენით „Атаман казаческих войск“ ქსნელ თავადს მინიჭებული ჰქონდა შემდეგი ნოდებები: გენერალ-მაიორი (1813 წ.); გენერალ-ლეიტენანტი (1826 წ.); ინფანტერიის გენერალი (1846 წ.).

1808 წელს „სენატორმა“ ცოლად შეირთო ერეკლე II-ის შვილიშვილი – გაიანე (გიორგი XII-ის ასული ბატონიშვილი, 1780-1820), რომელსაც სახელმწიფო საბჭომ მზითვად გამოუყო 12 000 მანეთი. გ. ერისთავსა და გაიანეს ჰყავდათ ოთხი შვილი:

¹ ერეკლე მეფის შვილიშვილს თეკლა ბატონიშვილის ვაჟს – ალ. ორბელიანს თუ დაუუჯერებთ ალამაჰმადხანისგან თბილისის აოხრებაში წვლილი გიორგი ერისთავსაც მიუძღვის. მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ – „გიორგი ერისთავი და ელიზბარ ერისთავი მეფის ირაკლის ჯარის გამოყვანას შლიდნენ“. აღნიშნული ფაქტის პარადოქსია: კრწანისის ომიდან 32 წლის შემდეგ 1827 წელს ირანის მემკვიდრის რეზიდენციის – თაფრიზის ალებისას ერისთავმა სრულიად ამოწყვიტა დიდი და პატარა, არ დაინდო ქალი და ბავშვი. როგორც ამბობენ ეს მან ჩაიდინა სამაგიეროს გადასახდელად ალა-მამად-ხანის მიერ თბილისის გადაწვის გამო.

1. ქეთევანი 1808-1897 წწ. მამუკა (მაკარ) ორბელიანის (1800-1871 წწ.) მეუღლე. იკოთის მამულის მფლობელი.¹

2. ანა (თუთა) 1811-1846 წწ. ზაზა ციციშვილის (1791-1840 წწ.) მეუღლე.

3. ზაქარია 1814-1850 წწ. პოლკოვნიკი, დაიღუპა ლეკებთან ბრძოლაში. მისი მეუღლე იყო ელენე ლუარსაბის ასული ორბელიანი (1815-1888 წწ.).

4. მარიამი 1818-1882 წწ. გრიგოლ ივანეს ძე ერისთავის (ქსნისა) 1821-1876 წწ. მეუღლე, ატენის მამულის მფლობელი.

გიორგისა და გაიანეს ერთადერთი ვაჟის ზაქარიას ზაქათალაში დაღუპვის შემდეგ² უმემკვიდროდ დარჩენილი მათი ოჯახის ქონება ორ ქალიშვილზე გადანაწილდა. უფროსი შვილი ქეთევანი 1827 წ. ცოლად გაჰყვა მამუკა თამაზის ძე ჯამბაკურ-ორბელიანს. ერისთავების ასულის მდიდრულ მზითვს ამშვენებდა ახალგორის სიახლოვეს მდებარე იკოთის მომცრო, მაგრამ მოხდენილი სახლი. 1840 წლიდან ორბელიანების სიმდიდრის ბრწყინვალეობა გახდა სწორედ ამ შესანიშნავ ადგილზე აგებულ სახლზე დაშენებული იკოთის პომპეზური დღევანდელი სასახლე. თვით ახალშექმნილი ოჯახიც ამაყ, შეძლებულ და ბედნიერ ოჯახად ითვლებოდა ქართველ თავადთა ელიტურ წრეში. ქეთევანსა და მამუკას 15 შვილი გაუჩნდათ. შვილების კარიერაზე დიდად იმოქმედა ოჯახის სიმდიდრემ, ნიჭიერებამ და სრულფასოვნამ განათლებამ. მათი ერთი ქალიშვილი – ალექსანდრა (საშა) ცოლად გაჰყვა ლევან მელიქიშვილს, ნიკოლოზ ბარათაშვილის უპირველეს მეგობარს, რომელმაც ნ. ბარათაშვილისა და ილია ორბელიანს შორის გამართულ დუელში დიდი როლი შეასრულა ტრაგედიის თავიდან ასაცილებლად. შემდგომ საშა გახდა სიდედრი ოძისის სამეურნეო სკოლისა და ბანკის დამაარსებლის ზაქარია გიორგის ძე ერისთავისა. ხოლო ქეთევანის ერთი ვაჟი ვანო ორბელიანი გახლდათ ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი.

გიორგი იესეს ძე ერისთავსა და გაიანეს იკოთისა და კარაღეთის გარდა სახლები ჰქონდათ თბილისში, მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე. დღევანდელი

¹ მამუკა (მაკარ) თამაზის ძეს რუსები მოიხსენიებდნენ მაკარ ფომიჩად. თეკლა ბატონიშვილის უფროსი ვაჟის ალ. ორბელიანის თქმით მამუკა იყო – „აჩქარებული ხასიათისა და ღვინოში ხომ კარგა ჭირვეული იყო, რომელსაც ყოველი კაცი ერიდებოდა და რომელსაც იმისი ხასიათის გამო მომატებულს სახელს ბუილას (რუს. კამბეჩი) ეძახდნენ“. მამუკა იყო ცნობილი მოჯირითე და სახელგანთქმული ვაჟკაცი. მის ვაჟკაცობაზე ლეგენდები ითხზებოდა. 1830-იან წლებში მუშაობდა ელიზაბეტის (ნახჭევანის) მაზრის უფროსად.

² ზაქარიაზე ეპიტაფია დანერა მარიამ ივანეს ასულმა ერისთავმა, რომელიც არსად არ გამოქვეყნებულა.

მშრალი ხიდის მარჯვენა კუთხის ბურჯთან (გიორგი ლეონიძის ძეგლიდან) სადაც მათი ბავშვები დიდ დროს ატარებდნენ. ბუნებრივია ოჯახს ახლო ურთიერთობა ექნებოდა როგორც იქ, ე. წ. „ორბელიანთ აულში“, მცხოვრებ ნათესავებთან, ასევე მაშინდელი, ჯერ კიდევ პატარა თბილისის სხვადასხვა უბნებში მცხოვრებ საახლობლოსთან.

მარიამ ვახტანგის ასული ჯამბაკურ-ორბელიანი (ლამისყანელი) თავის მოგონებებში აგვინერს ქეთევანის ბავშვობისდროინდელ ეპიზოდს თეკლა ბატონიშვილთან ურთიერთობაში. მოგეხსენებათ თეკლა და გიორგი მეფე (გიორგი XII) იყვნენ და-ძმანი. გიორგი კი ქეთევანის პაპა – დედის მამა გახლდათ.

„ქეთევანი 90 წლის იყო, რომ ეს ამბავი მომიყვა, – იგონებს მარიამი. – ერთხელ სოლოლაკის ბაღში მწვანეზე გაშლილ ხალებსა და დორებზე წამოწოლილიყვნენ უფროსები და ჩუმად ბაასობდნენ. ამ დროს მოირბინეს ყმანვილმა ქალებმა, შემოურტყნენ ბატონიშვილ თეკლეს. ქეთევან ერისთავმა (მამუკა ორბელიანის მეუღლე), მაშინ ცელქმა და სხვებზე უფრო გამბედავმა გოგონამ, დაუჩოქა პაპიდას (ბატონიშვილ თეკლეს) და ყველას სახელით შეეხვეწა, ეჩვენებინა თუ როგორ ისროდა თოფს. ბატონიშვილი თეკლე ჯერ ძალიან უარზე იყო, მაგრამ რომ ველარ მოიშორა ყმანვილები, უბრძანა ქეთევანს: „მამ კარგი, ნადი და ჩემ ოთახში მომიძებნე თოფი და ჩამომიტანეო“. ქეთევანმა სწრაფად ჩამოურბენინა იარაღი. ბატონიშვილმა თეკლემ მაშინვე გატენა, უმიზნა მომფრინავ ჩიტს და ჩამოაგდო. ვაშას ძახილისა და ყმანვილების აღტაცებას საზღვარი არ ჰქონდა“ (ჯამბაკურ-ორბელიანი 1949: 66).

ქეთევან ერისთავი-ორბელიანისა პირველი სცენისმოყვარე ქალია, რომელმაც მონაწილეობა მიიღო გიორგი ერისთავის მიერ შექმნილ ქართული თეატრის პირველ წარმოდგენებში. 1850 წლის 2 იანვარს (ძვ. სტ.) ქეთევანმა კომედია „გაყრაში“ შეასრულა მიკირტუმ გასპარიჩის ცოლის თათელას როლი, ხოლო 3 მაისს „დავაში“ ითამაშა გამდელის – ლომისეულის როლი. ჟურნალ „აკაკის კრებულში“ (1897 წ. № 4) ა. ნერეთელი „სამძიმარში“ წერს: „განსვენებულმა ქეთევანმა რომ თეატრი არ დაივიწყა და ის მცირე წვლილი დაუტოვა, კარგი ქმნა და აქაც გონივრულად მოიქცა. ადრე ისე სასირცხვილოდ მიაჩნდათ ჩვენში თეატრში სცენაზე გამოსვლა, რომ თავის მოჭრა ეგონათ. ევრონცოვის დროს, რომ „გაყრა“ ითამაშეს, პირველი მაგალითი კნენა ქეთევანმა უჩვენა ყველას; ითამაშა და მით აგრძნობინა სხვებსაც, რომ აქ სასირცხო არა არის რაო“.

ახალგორის უკანასკნელი ერისთავის ნიკოლოზ (კოლა) დავითის ძის ჩანანე-რების მიხედვით ქეთევან ერისთავი ბოლო დროს სიღარიბეში ცხოვრობდა და აღარაფერი აღარ გააჩნდა. მოვალეები წარამარა აწუხებდნენ და საქმე სასამართლომდე მისულა. მართლმსაჯულებას ერთ დროს მდიდარი კნენინა შეუძლებელ მოვალედ უცვნია და ოპეკა დაუნიშნავს. მანამდე კი რუსეთის ხელმწიფემ ალექსანდრე II-მ მისდამი დიდი პატივისცემის გამოხატვით უბოძა ხარისხი „კავალერსტეინნაია დამა“. საქართველოში სულ ორი ქალბატონი იყო ამ საპატიო ხარისხის მატარებელი. ერთი იკოთის სასახლეში მჯდომი კნენინა ქეთევანი და მეორე მისივე ასული ალექსანდრა (საშა) ლევან მელიქიშვილის მეუღლე.

„ხელმწიფე ალექსანდრე II რომ ჩამოვიდა საქართველოში (იგონებს კოლა ერისთავი, ვ. ქ.), თავადაზნაურობამ რა თქმა უნდა გაუმართა ნადიმი (ბალი), ამ ნადიმზე პირველი ცეკვა უნდა დაენყო ხელმწიფეს (ეს ცეკვა იყო პოლონური) რომელიც იმაში გამოიხატებოდა რომ ქალს და კაცს ხელჩაკიდებულებს რამდენჯერმე უნდა შემოეცლოთ დარბაზში, რასაკვირველია მუსიკით... როდესაც ნადიმზე პოლონეზი დაუკრა მუსიკამ – ხელმწიფე მივიდა ჯერ ორბელიანთან და სთხოვა მასთან ეცეკვა პოლონეზი – ქეთევანი მაშინ იქნებოდა თითქმის 73 წლისა, ბრძანდებოდა დეკოლტეთი და გულზე ქონდა გადაკიდებული დიდი ლენტი – ნიშანი მისი ხარისხისა. ერთხელ შემოუარეს დარბაზს სიჩუმით, მეორეთ ქეთევანმა მიმართა ხელმწიფეს და უთხრა: „თქვენო საიმპერატორო აღმატებულებავ თქვენ ცეკვავთ შეუძლებელ მოვალესთან“.

ხელმწიფემ ყური თურმე მოიყრუა, მაგრამ როდესაც რამდენჯერმე გაიმეორა უპასუხა: „თქვენ არ შეიძლება იყოთ შეუძლებელი მოვალე, თქვენ 10 დღესტინა ნავთობიანი მიწა გაქვთ ბაქოში“.

ქეთევანი მიხვდა რასაც ეუბნებოდა და რა თქმა უნდა მაღლობა გადაუხადა საჩუქრისთვის“.

როგორც ირკვევა თავადის ასულს ძლევამოსილი რუსეთის იმპერატორის დახმარებით დაუძლევია სიღარიბე და არამცთუ გაუსტუმრებია ვალები, არამედ საქვეყნო საქმისთვისაც შეუწირავს გარკვეული თანხა. „განსვენებულს დიდძალი შეძლება დარჩა და გონივრულადაც გაუნაწილა მემკვიდრეებს. არც საზოგადო საქმე დავიწყებია და ასი თუმანი უანდერძებია „ქართული დრამატული საზოგადოებისათვის“. ეს შესანიშნავი მის ქონებასთან იგივეა, რაც ზღვაში ერთი წვეთი, მაგრამ ეს ერთი წვეთიც – კი დღევანდელ დღეს დიდმნიშვნელოვანია ჩვენი საზოგადო ცხოვრებისათვის“.

„დიდი კნიაზის“ ასული 1897 წლის 16 ნოემბერს გარდაიცვალა, დაკრძალულია სიონის ტაძარში მეუღლის გვერდით. სახელოვანი თავადის ქალის გარდაცვალებას დიდმა მგოსანმა აკ. წერეთელმა თავის კრებულში „სამძიმრის წერილი მიუძღვნა, სადაც გაიხსენა მისი პიროვნული ღირსება და ავტორიტეტი იმდროინდელ ქართულ საზოგადოებაში:

„ოც ნოემბერს დაასაფლავეს სიონის ტაძარში კნენა ქეთევან გიორგის ასული ორბელიანისა, დიდი ოჯახის შვილი და არა ნაკლებ ოჯახისავე რძალი. ეს შესანიშნავი მოხუცი მონამე იყო ყოველგვარ იმ ცვლილებისა, რომელიც კი შემოუღიათ ჩვენში ამ საუკუნის განმავლობაში და შეგნებულადაც ჰქონდა გათვალისწინებული, როგორც ჩვენი წარსული, ისე აწმყო და, შეიძლება, მომავალიც. ის ეკუთვნოდა იმ ქართველების გუნდს, რომელთაც თავის მცნებათა აქვთ აღსარებული რუსეთთან საქართველოსი სიყვარულით შეკავშირება და ოქროს ჯაჭვითა და არა ჩინოვნიკური გრეხილით გადაბმა. მთავრობისაგან პატივცემული, ხალხის საყვარელიც იყო და ის სიყვარული იხატებოდა იმის უბრალო, უტიტულოთ სახელწოდებაშივე: „კნენა ქეთევანო“ რომ ახსენებდნენ, მთელმა აღმოსავლეთის ქართველობამ იცოდა, თუ ვინ იყო ის „ქეთევანი“. განსვენებული განკერძოებით მოვლენას არ წარმოადგენდა საზოგადოთ ქართველ ქალებში. ეს იყო მხოლოდ უკანასკნელი ნაშთთაგანი იმ ძველი დედებისა, რომელთაც დღეს ვეღარა ვხედავთ და რომელთა თვისებას შეადგენდა მახვილი და გამჭრიახი გრძნობა-გონება, ხასიათის სიმტკიცით დაგვირგვინებული. გარდა სხეულის დაჩაგვრისა, სიბერემ ვერა დააკლო რა და, იმ თავიდან ამ ბოლომდე განსვენებულს არ უმტყუნია თავის ზნე-ჩვეულებისათვის. გულ-წრფელი და სიმართლის დროს შეუპოვარი, კარგათ არჩევდა ავსა და კარგს და თავის საკუთარ მსჯავრსაც უშიშრათ სდებდა: მოსაწონს აქებდა და დასაწუნს – აძაგებდა. ერთხელ, წირვის დროს, ეკლესიაში მივიდნენ მასთან და უთხრეს: „ჩამოდექით, მანდ თქვენი ალაგი არ არის! შეხედა მშვიდობიანათ და წყნარათ უპასუხა: „აქ არის შესაკრებელი უფლისა, რომლის წინაშეც ყველა თანასწორია. მე ვადგავარ თავზე ჩემი თანა-მემცხედრის საფლავს და ღმერთს ვავედრებო!“ ერთხელ კიდევ ჰკითხეს: ქეთევან, რას იტყვი ახლანდელ ქალებზე, როგორ მოგწონსო? გაიცინა და თქვა: „რა უნდა მოგახსენოთ? ძველი ქალი ვარ და ახალი რომ აღარა მომწონდეს რა, განა გაგიკვირდებათ? ჩვენ სულ სხვებ ვიყავით გაზრდილი და ესენი – კი სულ სხვა ნაირათ იზრდებიან. ჩვენ დროში უსაქმურათ შინიდან

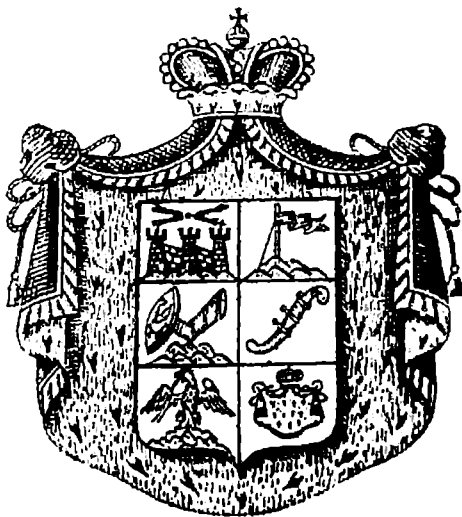
ფეხის გადგმა და აქეთ-იქით ხეტიალი დიდი სირცხვილი იყო!... ამბობენ, სიცოცხლეში ხშირად ინატრებდა ხოლმე განსვენებული, რომ ნეტავი იკორთაში დამმარხავდნენო! ეს ნატვრა უსაფუძვლო არ არის და კიდეც შეეფერებოდა განსვენებულს. „იკორთა“ ერთი იმ ძველ ტაძრებ-მონასტერთაგანის ნაშთია, სადაც არა თუ მარტო ერისთავებთა გვარეულობის ისტორია, თვით მთელი საქართველოსიკ-კი დიდებულათ დაკრძალულია. აქ არის გმირთა სავანე და მათში ურევია წმინდა ნაწილები შალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავებისა, ბიძინა ჩოლოყაშვილთან ერთად რომ ეწამნენ შაჰ-აბაზისაგან და მონამეთაც შეირაცხენ. ესენი ყველა განსვენებული ქეთევანის წინაპრები იყვნენ და მათთან ერთად განსვენება და გვერდით დასაფლავება დიახ სანატრელი იქნებოდა ქართველ-ქალისათვის. მაგრამ ჩვენ დღეს აღარც-კი ვიცით რა არის „იკორთა“ და მისთანაები და ან სად რა საუნჯე-სამკაულია ჩვენი?! მაგიერათ შესწავლილი გვაქვს ტროტუარის პირზე, გაღმა-გამოღმა, მალაზიები, ვიცით რა ანეკდა ჩარახჩიანის მალაზიაში და რა მოუტანია ბერლემონს!... ღმერთმა საუკუნო განსვენება ნუ მოუშალოს ერთად იმ ჩვენ საქებ დედებთან კნეინა ქეთევანს!..

ქეთევანის შვილებმა, ჯამბაკურ-ორბელანებმა, მზითვში მიყოლილი იკორთის სასახლე და 7 ჰექტარი ბალ-ვენახი 1906-1907 წლებში მიჰყიდეს თავის ნათესავს მიხეილ ალექსანდრეს ძე ბაგრატიონ-მუხრანბატონს, რომლის მეუღლე გახლდათ 1832 წლის შეთქმულების მეთაურის ელიზბარ შანშეს ძე ერისთავის შვილიშვილი – დარია გენოს ასული ქობულაშვილი. ალექსანდრე მიხეილის ძე (დარიას მამილი) იყო ძმისშვილი დიდი ივანე მუხრან-ბატონისა.

იკოთის ახალი მფლობელი, სავარაუდოდ, 1902-1903 წლებიდან იყო გროდნოს ჰუსართა პოლკის პოლკოვნიკი, რომელიც 1921 წლის რევოლუციის შემდეგ ცხოვრობდა ქართლში თავის მამულში, სოფ. იკოთში. იგი ხალხში დიდი პოპულარობით და სიყვარულით სარგებლობდა. საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ ბოლშევიკებმა ის დუშეთის მაზრის სამხედრო კომისრად დანიშნეს. თუმცა კომუნისტებმა უნდობლობის გამო დაახლოებით 1925 წელს აღნიშნული თანამდებობიდან გაანთავისუფლეს და ჩააბარეს ახალგორის ბანკი სადაც ორი წლის თავზე მიუგზავნეს მასთან კარგ ურთიერთობაში მყოფი ვინმე ყიფიანი (ერთი ვერსიით თბილისში მცხოვრები კონია ერისთავი) და კრედიტის სახით ბანკიდან 3000 მანეთი გამოატანინეს. შემდგომ კრედიტორმა შეგნებულად ვალი არ დაფარა, რაც გახდა მიზეზი ბანკის მმართველის

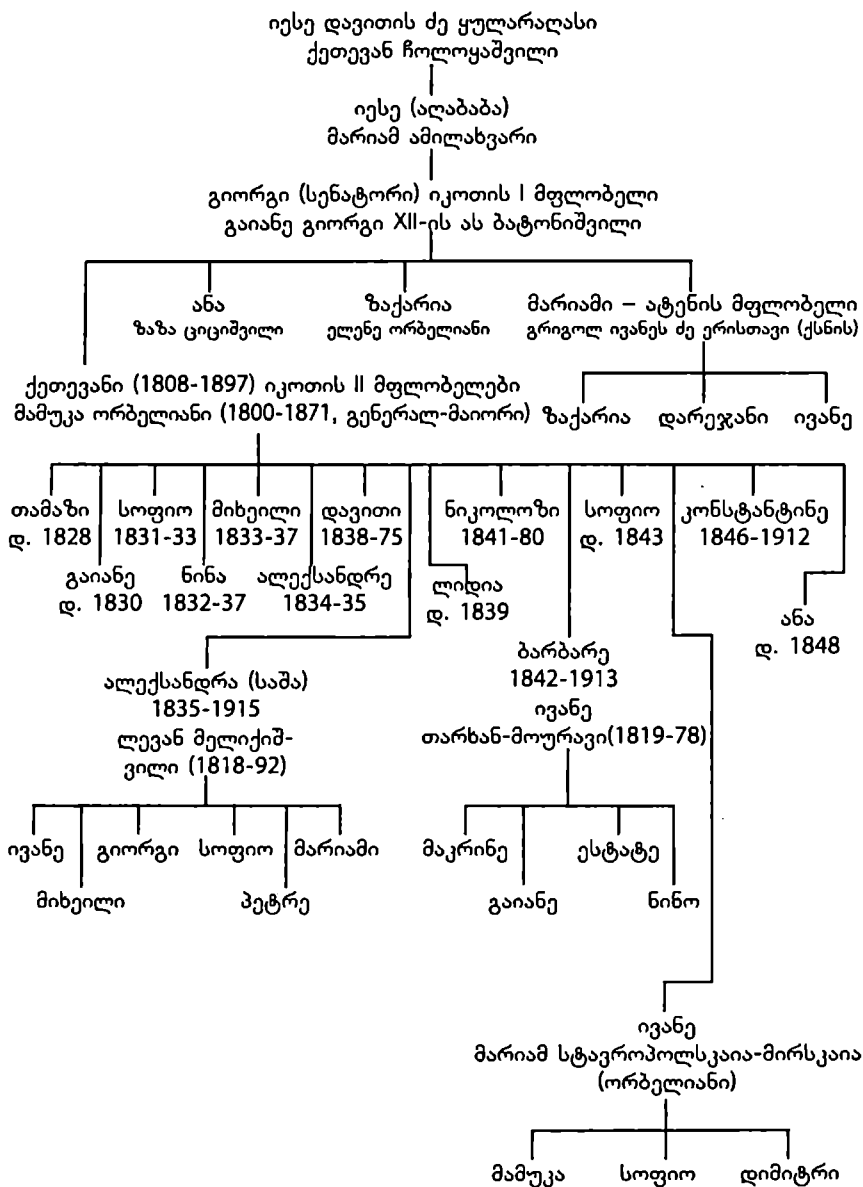
დაპატიმრებისა. საოლქო სასამართლოს მოთხოვნით ქ. ცხინვალში ბადრაგის თანხლებით გადაყვანისას მიხეილ ბაგრატიონი – „მუხრანსკი“, ყანჩავეთის დასაველეთით სოფ. არმაზთან მოკლეს, რაც თავის დროზე მილიციელებმა გაქცევის მცდელობის აღკვეთით ახსნეს.

ქსნის ხეობაში მომხდარ ამ სამწუხარო ფაქტთან დაკავშირებით გავრცელებულია მცდარი ინფორმაცია, თითქოს გაქცევის ინსცენირებით საბჭოთა მილიციის ხელით მოკლული იქნა ახალგორში მცხოვრები ქსნის უკანასკნელი ერისთავი ბანკის მმართველი ნიკოლოზ (კოლა) ერისთავი.

ქსნის ერისთავების გერბი

ქეთევან და მამუკა ორბელიანების შთამომავალთა გენეალოგია

II

ნახილი

მერი შერვაშიძე-ჩაჩბა-პრისტავისა

(1888-1986)

როდესაც საქმე გვაქვს ლეგენდად ქცეულ ადამიანთან, თანაც ისეთ ქალბატონთან, როგორიცაა მერი პროკოფის ასული შერვაშიძე,¹ ირეალობას რეალობა უნდა დაეუპირისპიროთ, ჭოროს – ჭეშმარიტება, შეცდომას – შეცნობა მართლისა, მოგონილსა და გაგონილს – გონიერება და ლოგიკური მსჯელობით გამოტანილი დასკვნები, მაშინ ლეგენდაც გაქრება ისე, როგორც თვალთახედვის გრძელი ისარი ვინრო ჰორიზონტზე.

რომ არა გალაკტიონი!

რომ არა რეეოლუცია!

რომ არა თავადი ერისთავი!

რომ არა შანელი!

მაშინ ვინ იქნებოდა მერი შერვაშიძე?!!!

-ალბათ ერთი ჩვეულებრივი ულამაზესი ქართველი ქალი, რუსეთის საიმპერატორო წრეებში ცნობილი მოხელის ან გენერლის ცოლი მერი შერვაშიძე-ჩაჩბა„СКАЯ“ ან„ОВА“.

¹ ჩვენში ცნობილია კიდევ ერთი მერი შერვაშიძე-ჩაჩბა, ივანეს ასული. მერი პროკოფის ასულის თანამედროვე და ნათესავი. ცხოვრობდა 1893-1984 წლებში. ისიც აფხაზეთის სამთავრო ოჯახიდან გამოსული. ბებიაშის ალათი დადიანი ცნობილი იყო ქველმოქმედებითა და აფხაზეთში ქრისტიანობის განმტკიცებისათვის ბრძოლით, შემორჩენილია მისი ფოტოებიც. მერი ცოლად ჰყავდა ნიჭიერ მხატვარს, რუსეთის არმიის ოფიცერს კონსტანტინე ლაკერბაის, რომელმაც 1918 წელს თვითმკვლელობით დაამთავრა სიცოცხლე. დაქვრივებული მერი ემიგრაციაში საფრანგეთში წავიდა. მოგვიანებით სამშობლოში დაბრუნდა და ცოლად გაჰყვა თავად ვარლამ შენგელაიას. ვარლამი 1937 წელს დახვრიტეს. მერიმ მარტომ დაზარდა შეილები. დაკრძალულია აფხაზეთში. მისი დეენილი შთამომავლები 1992 წლიდან ცხოვრობენ თბილისში. იხ. ჟურნ. „ამარტა“, 2003 წ. №11 – გაზაფხული

მერი პროკოფის ასული შერვაშიძე-ჩაჩბა ერისთავისა¹ დაიბადა 1888 წელს ქ. ბათუმში. ბავშვობა იქვე გაატარა, შემდეგ ოჯახი საცხოვრებლად ქუთაისში გადავიდა. მერი გახლდათ აფხაზეთის მთავრის ქედიშიშვე შარვაშიძე-ჩაჩბას ბაღში – შვილიშვილის შვილი.

მამა – პროკოფი ლევანის ძე შარვაშიძე-ჩაჩბა (1840-1915) ეკუთვნოდა აფხაზეთის სამთავრო ოჯახს.² მეფის რუსეთის არმიის გენერალ-მაიორი. რუსეთის სათათბირო საბჭოს – დუმის პირველი და მესამე მოწვევის წევრი (დუმის წევრად პირველად არჩეულ იქნა ბათუმისა და სოხუმის ოლქებიდან 1906 წელს; შემდგომი არჩევა კი მოხდა ბათუმ-ყარსისა და სოხუმის ოლქებიდან).

დედა – ნინო გრიგოლის ასული მხეიძე (1864-1950). მშობლებს მერის გარდა ჰყავდათ ტყუპი ქალიშვილები თამარი და ელენე. ვაჟი ლევანი (1889 წელს დაბადებიდან მალევე გარდაეცვალა). ყოლიათ კიდევ ერთი ქალიშვილი ანა, რომლის შესახებაც არაფერია ცნობილი.

როგორც პირველ შვილს ოჯახში, მშობლები მერის საჭიროზე მეტად აწე-ბიერებდნენ. შესაძლოა მისი ავადმყოფობიდან გამომდინარე (მერის დიდიხნის მანძილზე სტკიოდა თვალები და ატარებდა ტუბერკულოზის ჩხირებს).

XIX საუკუნის ბოლო წლებში პროკოფი და მისი ოჯახი ბათუმიდან, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საცხოვრებლად ქუთაისში გადადის. პატარა მერი დაწყებითი განათლების მისაღებად გიმნაზიაში შედის. მშობლებისა და აღმზრდელების დიდი ყურადღების მიუხედავად გაცივდა და გაღიზიანებული ბრმანაწლავის გამო სიკვდილს ძლივს გადაურჩა. შეშინებულმა მშობლებმა ბავშვი გიმნაზიიდან გაიყვანეს და მას შემდეგ არსად არ უსწავლია. სახლში მეცადინეობდა და გამოცდებსაც სახლში აბარებინებდნენ.

მოგვიანებით აფხაზეთის სამთავრო ოჯახის პეტერბურგში გადასვლა უკავშირდება პროკოფის რუსეთის დუმის წევრად არჩევას 1906 წელს. ამ პერიოდისთვის, ზამთრის სასახლეში, იმპერატორ ნიკოლოზ II-ის მეუღლის იმპერატრიცა ალექსანდრა ფეოდოროვნას ფრელინად³ გვევლინება 17-18 წლის მერი შერვაშიძე. ძალზე ლამაზი და არისტოკრატიული, გამონყობილი შინდისფერი

¹ რაც შეეხება მერის გვარის „შარვაშიძეს“ სწორ ტრანსკრიფციას ტიცინი, გუდიაშვილი, თვით გალაკტიონიც კი მას „შერვაშიძედ“ მოიხსენიებენ. ამიტომ ჩვენც ასე მოვიხსენებთ

² შარვაშიძეები აფხაზურად ჩაჩბა, მეგრულად შარაშია. შარვაშიძეების გვარსახელწოდება ზოგიერთი ისტორიკოსის აზრით ისტორიულად უკავშირდება შირვანშაჰებს. წყაროებში შარვაშიძეები პირველად XIII საუკუნეში არიან მოხსენიებული.

³ ფრელინა – მეფის კარზე დედოფლის ან პრინცესას მხლებელი გაუთხოვარი ქალი თავადაზნაურთა წრიდან

ხავერდის გრძელ, მოქარგულ კაბაში.¹ მისმა მეტისმეტმა სილამაზემ და ელე-
განტურობამ მეფის სასახლეში ყველას ყურადღება მიიპყრო.

იმდროინდელ ელიტურ საზოგადოებაში ყვებოდნენ და ერთმანეთს გადას-
ცემდნენ ისტორიას, რომელიც თითქოს ფრეილინას გადახდა როდესაც მან
სამეფო ოჯახის ერთ-ერთი წევრის პანაშვიდზე დააგვიანა. დარბაზში ნიკო-
ლოზ II-ის შემდეგ შესვლის გამო, რაც სასახლის ეტიკეტით დაუშვებელი იყო
მერი სამართლიანად მოელოდა იმპერატორის რისხვას, მაგრამ მერის დანახვი-
სას გაკვირვებულმა იმპერატორმა თქვა: „ცოდება იყო ასეთი ლამაზი“. მეორე
ვარიანტით ეს სიტყვები ასე უღერდა: „მკრეხელობა იყო ასეთი ლამაზი“.

საკითხავია რომელია უფრო რეალური, რომელი სიტყვებით მიმართა მე-
ფემ ქართველ ფრეილინას?!

სიმართლის დადგენაში დიდად დაგვეხმარება ძალზე სანდო წყარო. ეს
არის ცნობილი კინორეჟისორის რეზო თაბუკაშვილისა და მსახიობ მედეა
ჯაფარიძის საუბრის ჩანაწერები თვით მერი შერვაშიძესთან პარიზის ერთ-ერთ
რესტორანში შეხვედრისას. მერი აღიარებს, რომ ასეთი ლეგენდა არსებობდა,
მაგრამ სინამდვილეს არ შეეფერება.

„მერი – ჩვენს დროში, მეფის დროში იმპერატორი იყო აბსოლუტურად
მიუწვდომელი არსება, მართლა ასე იყო“ (თაბუკაშვილი 2013: 161).

მერის ფოტოები ხშირად იბეჭდებოდა XX საუკუნის მეორე ათწლეულ-
ში. იმ დროის პოპულარულმა ჟურნალმა „დედაქალაქი და მამული“ თავის
ფურცლებზე გამოაქვეყნა ფრეილინა შერვაშიძის ფოტოსურათი.

სურათებიდან კარგად ჩანს, რომ მერი იყო მაღალი, არცთუ გამხდარი,
არაჩვეულებრივი აღნაგობისა. შავი მაყვლისფერი თვალებით (ზოგ შემთხვევაში
თანამედროვენი ღია თაფლისფერ თვალებიანად მოხსენიებენ) და ნაბლისფერი
თმით. რადგანაც სიცილს სახეზე ნაოჭების გაჩენის მიზეზად მიიჩნევდა ამი-
ტომ არასოდეს იცინოდა, მხოლოდ ილიმოდა. ვინც მას იცნობდა, აფასებდა
თავმდაბლობის, უბრალოებისა და დიდსულოვნებისათვის.

პარიზში მცხოვრები მერი ქართველ კინოხელოვანებთან საუბრისას საინ-
ტერესოდ იხსენებს რასპუტინთან² შეხვედრას ქუჩაში.

¹ ლადო გუდიაშვილმა სწორედ ფრეილინას სამოსში გამოწყობილი მერი დახატა. იხსება საქარ-
თელოს ხელოვნების მუზეუმში) მკერდზე აბნევია ბრილიანტის „შოფრი“ (ეს ჩაცმულობა ფრეი-
ლინების ფორმად ითვლებოდა).

² რასპუტინი – გრიგოლ ექვთიმეს ძე ნოვიხი დაიბადა ციმბირში 1864 ან 1865 წელს გლეხის
ოჯახში. საზოგადოებაში გამოჩნდა როგორც „წინასწარმეტყველი“ და „წმინდა ბერი“. 1904-1905

„მან ჩემზე უდიდესი შთაბეჭდილება მოახდინა. არასოდეს მენახა მხოლოდ მსმენოდა, რადგან ყველა ლაპარაკობდა. ერთხელ დედაჩემთან ერთად ეტლით მივდიოდით, ვხედავ იგი მოდის. ეცვა არაჩვეულებრივი, სუფთა ცისფერი მოქარგული ზედა (რუსული ნაციონალური), ტულუპი და ჩექმები. ყველაფერი ეს სუფთა, ახალი, მაღალგემოვნებიანი და ყველა გამვლელ-გამომვლელი ჩერდებოდა და მას შესცქეროდა. იგი მიდიოდა და ნერვიულად იწინებდა წვერს. არასოდეს დამავიწყდება მისი მზერა (გამოხედვა) თითქოს მისი თვალები ანათებდა, მას ჰქონდა ცისფერი, უზარმაზარი, ნათელი თვალები. და მე ვეუბნები დედას – რასპუტინი, რასპუტინი. ყველა ვინც მიდიოდა ჩერდებოდა, ჩვენი მეეტლეც გაჩერდა – ყველა მას უყურებდა და მე დარწმუნებული ვარ, რომ ქვეყნის პირველ პირზე მას ნამდვილად დიდი ზეგავლენა ექნებოდა. რასპუტინმა ჩემზეც უდიდესი შთაბეჭდილება მოახდინა. იმ ფოტოსურათზე, რომელზეც მას აჩვენებენ იგი მახინჯი და საშინელია. სინამდვილეში არ იყო ასეთი. რალაც იყო მასში უჩვეულო...” (თაბუკაშვილი 2013: 161).

მერი და მისი ოჯახი პეტერბურგიდან პროკოფი ლევანის ძის გარდაცვალებამდე ცოტახნით ადრე წამოვიდა. დასრულდა ფრეილინობის 7 წელიწადი (მეფის ხელისუფლება წესისამებრ ფრეილინებს მზითვად აძლევდა საკმაოდ სოლიდურ თანხას).

ავადმყოფი პროკოფი ქუთაისში დასახლდა და 1915 წელს გარდაიცვალა. მერიმ ქუთაისში გაიცნო თავისი მომავალი მეუღლე გიორგი (გიგუშა) ნიკოლოზის ძე ერისთავი (შესაძლოა ჯერ კიდევ საიმპერატორო კარზე იცნობდნენ ერთმანეთს), რომელიც გახლდათ პირდაპირი შთამომავალი წმინდანებად შერაცხულ ახალგორელ ქსნის ერისთავების შალვასი და ელიზბარისა.

გიორგი ერისთავი დაიბადა 1875 წ. სოფ. მეჯვრისხევში. მამამისი გენერალ-მაიორი ნიკოლოზ ერისთავი გახლდათ ჯერ ბათუმის კომენდანტი, შემდეგ კი ქუთაისის გუბერნატორის მოადგილე. დედა – ეკატერინე ზაქარიას ასული სარაჯიშვილი, ცნობილი მეცენატისა და მეწარმის, სპირტიანი სასმელების მწარმოებლის დავით სარაჯიშვილის უფროსი და (უმცროსი მარიამი ცოლად ჰყავდა დავით გიორგის ძე ერისთავს).

წლებში პეტერბურგის არისტოკრატიულ წრეებში შეაღწია. მან შთააგონა იმპერატორსა და მის მეუღლეს, რომ თავისი ლოცვით შეეძლო მოერჩინა პემოფილით დაავადებული უფლისწული ალექსი და დაეცვა ნიკოლოზ II-ის მეფობა. რასპუტინმა სასახლეში განუსაზღვრელ გავლენას მიაღწია. მონარქისტებმა ფ. იუსუპოვმა, ვ. პურიშკევმა და დიმიტრი პავლეს ძემ (მეფის ბიძაშვილმა) მოკლეს რასპუტინი, რათა ეხსნათ სახელმწიფო მისი დამღუპველი გავლენისაგან.

გიგუშა ერისთავმა 1885 წელს დაამთავრა თბილისის კადეტთა სასწავლებელი და გაგზავნილ იქნა ვარშავის ლეიბ-გვარდიის პოლკში. აქ წარმატებული სამსახურისათვის მას პოდპოლკოვნიკის, შემდეგ პოლკოვნიკის წოდება მიანიჭეს და ამავე პოლკის მეთაურად დანიშნეს. მან 1914 წელს პირველ მსოფლიო ომში მიიღო მონაწილეობა და დაიჭრა კიდევ. ფრონტზე საპასუხისმგებლო ბრძოლებში გამოჩენილი მამაცობისათვის, როგორც იმპერატორის ნიკოლოზ II-ის ფლიგელ-ადიუტანტი დაჯილდოებული იყო უმაღლესი ხარისხის ორდენებით. 1917 წელს დაინიშნა ცხენოსანთა ბრიგადის მეთაურად.¹

1918-1921 წლებში გიგუშა ქართულ ჯარშია და თავისი წინაპრების მსგავსად ემსახურება საქართველოს, 1918 წ. დაიწყო რეგულარული ქართული სამხედრო კორპუსის შექმნა, რომლის მეთაურად დაინიშნა გენერალი გიორგი რატიშვილი. გენერალ-მაიორის წოდების მიღებისთანავე გიგუშა ინიშნება ახლად შექმნილ ცხენოსანთა ბრიგადის ხელმძღვანელად.

არისტოკრატიულმა წყვილმა 1918 წლის 20 სექტემბერს ქუთაისის მთავარანგელოზის სახელობის ეკლესიაში (არსებობს განსხვავებული ცნობა, რომ ჯვრისწერა ქუთაისის წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიაში შემდგარა)² ვფიქრობთ, რომ ეს ინფორმაცია არ შეესაბამება სინამდვილეს და ჩვენის მხრივ ამის დასტურად მოვიყვათ ისევ კოლაუ ნადირაძის სიტყვებს: „მერი ქუთაისში კი ცხოვრობდა, მაგრამ ცხოვრობდა არისტოკრატიული მედიდურობით, განკერძოებით და შებურვილობით. ვინ მიუშვებდა მასთან გალაკტიონს ან მე“ (იხ.: ბაბო დადიანის მოგონებათა დღიური. თბ., 2008) გიგუშა ერისთავისა და მერი შერვაშიძის მეჯვარე იყო ნიკოლოზ (კოკო) დადიანი (ბაბო დადიანის მამა). მოგვიანებით მისი ქალიშვილის – ბაბოს მეჯვარე კი მერი გახლდათ.

შერვაშიძეების უახლოესი ნათესავი მარინა მხეიძე-დადიანისა იხსენებს მამის ნაამბობს ქუთაისში მერის ქორწილის სამზადისზე: „რევოლუციის შემდგომ (იგულისხმება 1917 წ. გადატრიალება რუსეთში, ვ. ქ.) მერი და დედამისი – დეიდა ნინა ჩვენთან ჩამოვიდნენ და ერთად ვცხოვრობდით დათეშიძის გორაზე. როდესაც მერიმ ჯვარი დაინერა ქუთაისის გუბერნატორის თანამემნის ვაჟზე – გიორგი ერისთავზე, ქორწილისათვის ხორაგი სენაკიდან მე და ვარ-

¹ გ. ერისთავზე იხ.: გოგიტიძე 1999; დოლიძე 2003.

² პოეტ კოლაუ ნადირაძის გადმოცემით, ჯვრისწერის ცერემონიალს ესწრებოდნენ თურმე სრულიად ახალგაზრდა პოეტები: პაოლო იაშვილი და გალაკტიონ ტაბიძე. სადაც გალაკტიონს პირველად უნახავს მერი და აღფრთოვანებულა მისი სილამაზით (გაზ. „ახალი განათლება“, 2012, 15-21 მარტი).

ლამ დადიანმა (მერის დედიდაშვილი) ჩამოვზიდეთ. ქართული არისტოკრატიის ხელმოკლეობა ცნობილი ამბავია, მითუმეტეს იმ საყოველთაო გასაჭიროს დროს. ქორწილში არც ხალხმრავლობა ყოფილა და არც ვინმე უცხო.

რუსეთში მეფის ხელისუფლების დამხობის შემდეგ საქართველოში ჩამოსულმა გიგუშა ერისთავმა, როგორც აღვნიშნეთ, დამოუკიდებელი საქართველოს შეიარაღებულ ჯარების ფორმირებაში მიიღო აქტიური მონაწილეობა, რისთვისაც მას მიენიჭა გენერალ-მაიორობა და ცხენოსანთა ბრიგადის ხელმძღვანელობა. პროკოფის ასულთან ქორწინების შემდეგ დასახლდა თბილისში. იმ პერიოდში (1917-1921) თბილისი ერთადერთ ოაზისად რჩებოდა რევოლუციებითა და ომებით გარშემორტყმულ აღმოსავლეთ ევროპასა და რუსეთში. სწორედ აქედან ბათუმისა და კონსტანტინოპოლის გავლით, შეიძლება ევროპამდე მიღწევა. მშვიდობიანი სამი წლის მანძილზე თბილისში თავი მოიყარეს რევოლუციას გამორიდებულმა განათლებულმა ხელოვანებმა: მხატვრებმა, მსახიობებმა, მუსიკოსებმა. მაგალითად ევროპაში ემიგრაციამდე თბილისში თავისი ბოლო კონცერტი გამართა რახმანინოვმა. ყირიმიდან ევროპაში გამგზავრების წინ აქ შეჩერდნენ ცნობილი მხატვრები: სუდეიკინი და სორინი, ამ უკანასკნელმა სწორედ აქ თბილისში დახატა რამდენიმე ქართველი არისტოკრატი ქალის პორტრეტი. პეტერბურგის სამხატვრო აკადემიის კურსდამთავრებულმა საველი სორინმა თბილისში ორი წელის იცხოვრა და ნაყოფიერ შემოქმედებით მოღვაწეობას ეწეოდა. ის თბილისში შეხვედრია მერი შერვაშიძეს და მოხიბლულა მისი სილამაზით. მკვლევართა თქმით ერისთავიანთ რძლის სილამაზით მოგადოებულ სორინს 1919 წელს ქსნელ ფეოდალთა საგვარეულო სახლში – მეჯვრისხევში დაუხატავს მერის პორტრეტი – „... რითაც მხატვარს ფასდაუდებელი ტილო შეუქმნია დიდი ქართველი პოეტის, გალაკტიონის რეალური მუზის უკვდავსაყოფად“ (გაზ. „ახალი განათლება“. 2012, 15-21 მარტი, გვ. 7).

პარიზში მცხოვრები, უკვე ხანდაზმული მერი თავის ერთ-ერთ ინტერვიუში რეზო თაბუკაშვილთან იხსენებს:

„სორინის ცოლს (ამჟამად უკვე შერვაშიძეს) არ უნდა ამ პორტრეტის დაბრუნება: უნდა გითხრათ, რომ სორინს სერიოზულად არ აღვიქვამდი. მე ახალგაზრდა ვიყავი, მონყენილი... აქ დიდ წარმატებას მიაღწია. როდესაც სორინი ჩემს პორტრეტს ხატავდა გადანყდა, რომ ის ჩვენთან იცხოვრებდა, ჩვენ მაშინ თბილისთან ახლოს მეჯვრისხევში ვცხოვრობდით. მას არ უნდო-

და ამ პორტრეტთან განშორება, რეკლამისტის იყენებდა. ეს ნორმალურია, რადგან სურათს დიდი წარმატება ჰქონდა. მაგრამ მე მახსოვს, როდესაც ჯერ კიდევ ძალიან ახალგაზრდა ვიყავი, ჩემი ნათესავი ალექსანდრე შერვაშიძე (იგი იყო დეკორატიორი და ძალზე დაფასებული) თვლიდა, რომ სორინი ერთ-ერთი იმათგანი იყო, რომელსაც ფულის შოვნა უნდა, თორემ ვერაფერი მხატვარიყო. აი სეროვი კი სულ სხვა ამბავიყო. მიუხედავად ამისა სორინს დიდი წარმატება ჰქონდა" (თაბუკაშვილი 2013: 161).

მოგვიანებით საფრანგეთში ემიგრირებული მხატვრის პორტრეტი „მერი შერვაშიძე-ჩაჩბა“, ჯერ მისი ქერივის ანა სორინას სახლს ამშვენებდა მონტე-კარლოში, ხოლო შემდეგ მონაკოს პრინცესას გრეის კელის საკუთრება ხდება. ამ ტილოს ბედით დაინტერესებული რეზო თაბუკაშვილი თავის დროზე მონაკოში ეწვია მხატვრის ქერივს – ანას, სადაც საკუთარი თვალთ ნახა და დაათვალიერა მისი კოლექცია და მათ შორის – მერის პორტრეტი.

უნდა ითქვას, რომ სავლეს სორინმა ქართველი პოეტების მუშების ფერწერული პორტრეტები შექმნა. ერთი მელიტა ჩოლოყაშვილი – ტიცინი ტაბიძის მუზად აღიარებული და მეორე მერი შერვაშიძე-ჩაჩბა – გალაკტიონის მუზად აღიარებული. აგრეთვე ცნობილია სორინის თბილისში დახატული მესამე ფერწერული ტილო – „ელისო დადიანი“, რომელიც საქართველოში ინახება.

წარმოშობით ებრაელ სორინს მერის პორტრეტის დასახატად რამდენიმე დღე უმუშავია მეჯვრისხევის სასახლეში ერისთავებთან. სწორედ ამ პორტრეტზეა ტიცინი ტაბიძის ლექსი „მერი“, რომელშიც პოეტი წერს:

„წინათ უშენებდნენ ამ ქალებს
ტაძრებს,
თავზე დამცქერის მერი შერვაშიძე,
გოგი დიასმიძის ჟურნალიდან
ამორჩეული
ურია მხატვარმა სამ წელს
რომ ხატა“.¹

ცნობილია, რომ მერის პორტრეტის შექმნით სორინის გარდა კიდევ სამი მხატვარი დაინტერესებულა: ლადო გუდიაშვილი, ალექსანდრე შერვაშიძე-ჩაჩბა

¹ გოგი დიასმიძე ცნობილი ქუთაისელი გამომცემელია, ხოლო „ურია მხატვარმა“ სავლეს სორინი იგულისხმება, რომლის წინაშეც პოზიორობდა თეთრ, გრძელ კაბაში გამოწყობილი ერისთავების რძალი.

და თვითნასწავლი მხატვარი, ექიმი ივანე ერქომაიშვილი. ამ უკანასკნელმა შეასრულა 1919 წელს სორინის დახატული „მერი შერვაშიძე-ჩაჩბას“ პორტრეტის ასლი.

ქართველმა კომპოზიტორმა სანდრო მირიანაშვილმა გალაკტიონის „მერის“ ლექსზე მუსიკა დაწერა (იხ., გაზ. „განთიადი“ ვანის რ-ნის, 1982 წ., 27.11) საზოგადოებისათვის ცნობილია, რომ მერი შერვაშიძის 1915 წელს გადაღებული ფოტოსურათი მრავალწლიანი ფიქრის შემდეგ გალაკტიონმა ლადო გუდიაშვილს მიუტანა და სთხოვა მერი შერვაშიძე დამხატვო.¹

ლ. გუდიაშვილმა პორტრეტი მისთვის დამახასიათებელი სტილით დახატა, მაგრამ როდესაც გალაკტიონს უნახავს სასტიკად აღმწოთებული: „ეს ჩემი მერი არ არისო“... – იგონებს ბაბო დადიანი.

მას შემდეგ გავიდა დიდი დრო. გალაკტიონის გადაცემული ფოტოსურათი გუდიაშვილთან დარჩა. პოეტმა თავი მოიკლა. ლადომ კი მისი სურვილი 1973 წელს აღასრულა. ამაზე თვითონ მხატვარი იგონებს: „საზღვარგარეთიდან პოლანდიური პასტელი „რუბენსი“ და ზეთის საღებავები მივიღე, სიმართლე გითხრა მანამდე თვალთაც არ მენახა ეს საკვირველი ფერები. ერთხანს ხელში ალებაც კი ვერ გავებდე. შემდეგ გადავწყვიტე მათი გამოყენება შავ ქალღმრთელზე და მოხდა საოცრება! ვიპოვე რაღაც ახალი. მაშინვე ძველმა სურვილმა გამახსენა თავი... პირველი ვინც გავაცოცხლე იყო მერი (გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 2008. 12 აპრილი, №68) ნამუშევარი 1973 წლით არის დათარიღებული.

აქვე აღსანიშნავია, რომ გალაკტიონის „მერის“ სიტყვებზე კომპოზიტორმა სანდრო მირიანაშვილმა მუსიკა დაწერა.

ქსნის ერისთავიანთ რძლის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ საზოგადოების მხრიდან მისდამი დიდი ყურადღება, პატივისცემა და აღიარება ჯერ კიდევ იმპერატორის კარზე მისი ფრეილინობით დაიწყო, რასაც მოჰყვა ცნობილ ჟურნალ-გაზეთებში მისი ფოტოსურათების გამოქვეყნება. ცნობილი მხატვრების: გუდიაშვილის, სორინის, შერვაშიძე-ჩაჩბას, ერქომაიშვილის და სხვა მხატვრების მიერ ფერწერული ტილოების შექმნა, კომპოზიტორ მირიანაშვილის მიერ ლექს „მერიზე“ მუსიკის დაწერა, მსოფლიოში მოდის დიდ რეფორმატორთან შანელთან თანამშრომლობა, ქსნის ერისთავიანთ რძლობა და რაც ყველაზე

¹ ამ ამბავზე წერს მერის ნათესავი და მეგობარი ბაბო დადიანი (დადიანი 2008: 104).

შთამბეჭდვია „მეფე-პოეტის“ – გალაკტიონის მუზად ყოფნა. ტაბიძის „მერი“ – ეს ხომ სიყვარულით განცდილი მწუხარების ჰიმნია.

აი ის, რამაც ჯადოსნურ წრეში მოაქცია ქსნის ერისთავიანთ რძალი...
ლეგენდები ცოცხლობენ!

ემიგრაციაში

1918 წლის შემოდგომიდან 1921 წლის თებერვლამდე ახალგვარდანური-ლი გიგუშა ერისთავი და მერი შერვაშიძე თბილისში ცხოვრობდნენ. კო-ჯორ-ტაბახმელასთან ქართული ეროვნული შეიარაღების მარცხის შემდეგ გიგუშა თურქეთში მიდის მერი კი ბათუმშია, საიდანაც მარტის თვეში ემიგრაციაში მიემგზავრება. მას კონსტანტინეპოლში ხვდება მეუღლე, ჩერდებიან იქ რამდენიმე დღე. მერი მონანილეობს იმ დროებაზე გამართულ მსოფლიო სი-ლამაზის კონკურსში და იმარჯვებს კიდევ. თავზე „მის მსოფლიოს“ გვირგვინ-დადებული, თავის არანაკლებ ლამაზ მეუღლესთან გიგუშა ერისთავთან ერ-თად პარიზის ელიტურ საზოგადოებას შეუერთდა.

პარიზში ბულონის ტყის სიახლოვეს დასახლებული, იმპერატრიცას ყოფილი ფრეილინა მერი და მისი ახალგაზრდა მეუღლე – გენერალი, თავადი გიგუ-შა ერისთავი ემიგრაციისათვის დამახასიათებელი ხელმოკლეობით ცხოვრობდ-ნენ. თავიდან გაუჭირდა ყოველგვარი შემოსავლის გარეშე დარჩენილ ოჯახს. ნელ-ნელა იყიდებოდა სიამაყისა და სიმდიდრის სიმბოლოები საგვარეულო საგანძურიდან. როდესაც იმპერატორის მიერ გიგუშასათვის ნაჩუქარი ოქროს სათუთუნე გაიყიდა სიტუაცია თითქმის უიმედო გახდა. სწორეს ამ დროს შედგა შეხვედრა დიდ თავად დიმიტრი პავლეს ძესთან¹ ელისეს მინდვრებზე. მანამდე მათი შეხვედრა 1918 წელს თბილისში მოხდა და აი პარიზის ელისეს მინდვრებიც...

„დიმიტრი პავლეს ძე იმწუთში მიხვდა, რომ შერვაშიძე-ერისთავის ფი-ნანსური მდგომარეობა სავალალო იყო. ამიტომ ყოველგვარი ზედმეტი ახს-ნის გარეშე შესთავაზა მერის შეველო შემდეგ მისამართზე „კამბონის ქუჩა,

¹ დიდ თავად დიმიტრი პავლეს ძეს კარგად იცნობდა გიგუშა ერისთავი. დიმიტრი გახლდათ იმპე-რატორ ნიკოლოზ II-ის ბიძაშვილი გიგუშა კი როგორც ვიცით იმპერატორის ფლიგელ-ადიუტანტი. დიმიტრი 1916 წელს რასპუტინის მკვლელობისათვის გადაასახლეს სპარსეთში. ამ გადასახლება-მ მას სიცოცხლე შეუნარჩუნა. 1917 წლის გადატრიალების შემდეგ სამეფო სახლის თითქმის ყველა წარმომადგენელი ამოხოცეს ბოლშევიკებმა.

სახლი №13", მის მეგობართან, რომელიც შეძლებდა შეეთავაზებინა მისთვის სამუშაო.

არჩევანის საშუალება არ იყო და მეორე დღეს თავადის ქალი გაემართა აღნიშნულ მისამართზე.

დიდი თავადის მეგობარი აღმოჩნდა გაბრიელა შანელი, რომელსაც მთელი პარიზი უბრალოდ „კოკოს“ ეძახდა (Облавынский 2012). მან მართლაც შესთავაზა მერის სამსახური – გამხდარიყო მისი მანეკენი. სწორედ ასე უწოდებდნენ მაშინ მოდელის პროფესიას. თავი რომ ერჩინა მერი იძულებული იყო უარი ეთქვა თავის პრინციპებზე და დათანხმებულიყო.

20-იან წლებში მოდელითა და მანეკენობა არ იყო ისეთი პრესტიჟული როგორც შემდგომ გახდა, ამიტომ თავადის ქალს, რომელიც ცოტახნის წინ საიმპერატორო კარზე ბრწყინავდა, დიდი შინაგანი წინააღმდეგობის დაძლევა მოუხდა.

შანელი ცნობილი იყო თავისი უცნაური ხასიათით. მას შეეძლო მოდელისათვის რომელიც სწრაფად მოძრაობდა ჩვენების დროს ეთქვა – „ჩვენ აქ სირბილში შეჯიბრი არ გვაქვს,“ ან კიდევ – „მესმის რომ თქვენთვის მოსაწყენია, მაშინ შეიცვალეთ სამსახური“.

პარიზში მცხოვრებმა, რუსეთის საიმპერატორო სასახლის წარმომადგენელმა მარია პავლეს ასულმა (დიდი თავადის დიმიტრი პავლეს ძის და) დაგვიტოვა აღწერილობა თუ როგორ მუშაობდა შანელი:

„იგი არასოდეს არაფეს ფურცელზე არ ხატავდა, კაბებს ქმნიდა ან თავში ჩამოყალიბებული, გააზრებული გეგმით, ან როგორც მოითხოვდა მუშაობის პროცესი. როგორც ახლა, ისე ვხედავ მას ტაბურეტზე აგიზგიზებულ ბუხართან. ოთახში წარმოუდგენელი სიციხეა. მასზე უცვლელი შავი ქვედატანი და სვიტრია, სახელოები აწეული იდაყვამდე. ის როგორც ზღაპრული მეფუნთუშის თანაშემწე შეპყრობილია კაბებით და ერთი წუთი არ ფიქრობს თავის ჩაცმულობაზე.

ხდებოდა ისე, რომ უძვირფასესი შუბის ქვეშ იცვამდა აბსოლუტურ ძველ-მანებს, რომლებიც არ ეკადრებოდა ცნობილ მოდელიორს. ხალხში გამოჩენის სიყვარულსაც კი არ შეეძლო აეძულებინა იგი საზეიმოდ აკურატულად ჩაეცვა.

სტუდიაში გოგოებს თითო-თითოს იძახებდნენ და თითოეულს ინდივიდუალურად არგებდნენ თარგს. ზოგჯერ ისინი საათობით იდგნენ ნახევრად მიშველნი ხალათებში, ან ბეჭებზე მოგდებული რაიმე მოსასხამით.

შესვლისას გოგონა მიემართებოდა ტაბურეტისაკენ, სადაც მაკრატლით ხელში იჯდა შანელი.

- გამარჯობა მადმუაზელ.
- გამარჯობა ჟანნა.

ეს იყო მოდელისათვის პირველი და უკანასკნელი შეხედვა, მთელ დანარჩენ დროს იგი თვალს არ ამორებდა მის ფიგურას - ტანს.

შერვაშიძის არისტოკრატიულ შესახედაობას შანელისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ტყუილად კი არ ამბობდა: „თუ გოგოში ეულგარულობის ნეეთი მაინც არის, მორჩა, კაბა გაფუჭებულია“ (Онищенко 2012).

XX საუკუნის 20-30-იან წლებში პარიზში არაერთი მსოფლიოში აღიარებული ფოტოხელოვანი ცხოვრობდა, მათ უმრავლესობას ემიგრანტები შეადგენდნენ. აღნიშნული პერიოდი ქართველი მოდელების მერი შერვაშიძისა და რიმა ერისთავისათვის შემოქმედებითი აღმასვლისა და აღზევების ათწლეულებად ითვლება. ამ ულამაზესი ქართველი ქალების ფოტოსურათები, გადაღებული სესილი ბიტონისა და ვლადიმერ გოინინგენ-გუნეს მიერ, პარიზის მოდურ ჟურნალებში ქვეყნდებოდა. მერის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ფოტო შექმნა ლეგენდარულმა ფოტოხელოვანმა მან რეიმ.¹

სამწუხაროა, რომ თვითონ მერი არასოდეს ჰყვებოდა არც მან რეისთან ფოტოსესიებისა და არც შანელთან მუშაობის შესახებ. ასევე დუმდა ცნობილ მხატვარ თამარ ლემპიტან, რუსი ემიგრანტების შვილთან, ნაცნობობაზე. ამის შესახებ ცნობილი გახდა მას შემდეგ, რაც რომში მონყოილ ლემპიტის პერსონალურ გამოფენაზე გამოტანილი იქნა მის მიერ დახატული გიგუშა ერისთავის პორტრეტი.

პარიზში ახალჩასულ ემიგრანტებს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მატერიალურად უჭირდათ. ზოგიერთი ინფორმაციით მერის დედას - ნინო მხაიძეს და მის ტყუპ ქალიშვილებს თამარსა და ელენეს საკუთარი სამკერვალო გაუხსნიათ და თავს ჭრა-კერვით ირჩენდნენ.

¹ მან რეი - რუსი ემიგრანტის შვილი, XX საუკუნის ერთ-ერთი უდიდეს ფოტოხელოვნად ითვლება. იგი დაიბადა ნიუ-ორკში 1890 წ. გადმოვიდა პარიზში, შეიმოკლა სახელი და გვარი და დაირქვა მან რეი. მისი გამოჩენილი ხელობიდან ეპოქის უდიდესი ადამიანები. ფოტოხელოვანის ყველაზე ცნობილ მოდელად ითვლება კიკი - ცნობილი მხატვრების: მოდელიანის, სუტინისა და პიკასოს მუზა. კიკი იცნობდა მონპარნასის ყველა მხატვარს. ცნობილ კაფე „როტონდა“-ში მას შეხვდნენ საქართველოდან ჩასული მხატვრები: ლადო გუდიაშვილი, ელენე ახვლედიანი, დავით კაკაბაძე

მერის ორი დიდან ერთი – თამარი, ჯერ კიდევ ქუთაისში ყოფნისას ცოლად გაჰყვა გრაფ პეტრე კონსტანტინეს ძე ზარნეკაუს (ქუთაისში დამკვიდრებული პრინცის კონსტანტინე ოლდენბურგელისა და აგრაფინა ჯაფარიძის ვაჟი). მეორე და, შედარებით ნაკლები სილამაზის ელენე ახლობლებთან ხუმრობდა, – იხსენებს შერვაშიძეების ნათესავი მარინა მხეიძე, – ხუთი წუთით ადრე დაიბადა თამარი და მთელი სილამაზე მან წაიღო, თუმცა თვითონაც საოცრად ეშხიანი და კდემით აღსავსე იყო.

თამარი რევოლუციამდე მუდმივად ქუთაისში ცხოვრობდა და ქალ-ვაჟს ნინოსა და კონსტანტინეს (კოტეს) ზრდიდა. ემიგრაციაში წასვლის შემდგომ მალე გარდაიცვალა. ობლად დარჩენილ დისწულებზე მზრუნველობა უფროსმა დეიდამ – მერიმ იტვირთა და სიცოცხლის ბოლომდე დედობრივი ყურადღება არ მოუკლია მათთვის.

მერი შერვაშიძის დეიდაშვილი სუბიშვილისა და რამიშვილის ქართული ნაციონალური ბალეტის პირველი დასის სოლისტი ქ-ნი მარინა მლელვარებით იხსენებს ევროპაში პირველ გასტროლებს: „ეს იყო დიდი წარმატება, დაუფინყარია ის ანშლაგი, ჩვენს კონცერტებს რომ მოჰყვა, მაგრამ განსაკუთრებით მინდა გამოვყო ქართველ ემიგრანტებთან შეხვედრა... პარიზი. გასტროლების პირველი დღე, განუწყვეტელი ოვაცია, ყვავილები, დარბაზი სავსეა ქართველებით. არ მახსოვს რამდენჯერ აიწია ფარდა. დამთავრდა თუ არა პირველი კონცერტი კულისებში მიხმეს. მე გუმანით მივხვდი, ვინ უნდა ყოფილიყო. წარმადგინეს თუ არა, ათრთოლებულმა დეიდა მერიმ გულში ჩამიკრა. ლაბადის შიგნით რალაც გახვეული ეკავა და ასე მომიტანა სამახსოვრო საჩუქარი. უცნაურია, რატომ ამბობენ, რომ მერი შერვაშიძე ცივი ქალი იყოო

– რა სიყვარულით მიმიღო, რა თბილ წერილებს წერდა ჩემს მშობლებს. შემდგომში ჩემი დის თინას ოჯახთან ერთად ვესტუმრე და ისევ ისეთივე სითბო, მლელვარება, ცრემლი და სიყვარული არ მოგვეცვლია მისგან.

კიდევ ერთი ეპიზოდი: ერთ-ერთი კონცერტი შობა ღამეს დაემთხვა. წინასწარ ვიცოდი, დეიდა მერი იმ დღეს სტუმრებთან ერთად უნდა მოსულიყო. ფარდა აიწია, გაისმა მუსიკა და დავინწყეთ გასვლა. მე გოგონებს მივუძღოდი, თვალი პარტერის პირველი რიგისაკენ გავაპარე, სადაც ის მეგულებოდა, დეიდას მეგობარმა ქალბატონმა თამარ ერისთავმა შესტით მანიშნა გვერდით ცარიელ სკამზე – როგორც ყოველთვის, მერი შერვაშიძემ დაიგვიანა. მისი ეს ჩვევა ყველამ კარგად იცოდა, მერი მუდმივად აგვიანებდა... პირველი წრე

შემოვიარეთ და ვხედავ, მთელი დასი გაშტერებით შესცქერის ერთ მხარეს, ამ დროს მზერა სხვა მხარისაკენ უნდა ყოფილიყო მიმართული. უნებურად მეც იქითკენ გავიხედე და დეიდა მერი შევამჩნიე, დაგვიანებით მოსული, პირველსავე ცარიელ სკამზე ჩამომჯდარიყო.

განუმეორებელი იყო იმ საღამოს მერი შერვაშიძე, აღსავსე დედოფლური დიდებულებით, აფორიაქებული მოგონებებითა და სცენისაკენ მიპყრობილ თვალთა იდუმალებით.

ქალბატონი მერი მნახველს ხიბლავდა არა მარტო არაჩვეულებრივი სილამაზით, თავმდაბლობითაც.

იგი არც ისე ხშირი სტუმარი იყო პარიზის ქართულ სათვისტომოში. კრებებს თითქმის არასოდეს ესწრებოდა... მხოლოდ ერთხელ დაითანხმეს ახლობლებმა კრებაზე მოსასვლელად, როცა ომის შემდეგ სათვისტომოს თავმჯდომარე ვახტანგ ლამბაშიძე გარდაიცვალა და მისი შემცვლელის არჩევისათვის სასტიკი ბრძოლა გაჩაღდა მემარცხენეებსა და მემარჯვენეებს შორის, როცა თითოეულ ხმას ფასი დაედო, და აი, მაშინ – ქალბატონი მერიც იხილეს კრებაზე, რომ მემარჯვენეთა კანდიდადიტასთვის (ლევან ზურაბიშვილისათვის) მიეცა ხმა.

ქართული საღამოების კი ხშირი სტუმარი გახლდათ. ეკლესიაშიც გამოჩნდებოდა ხანგამოშვებით – ნირვაზე თუ პანაშვიდზე და შეუძლებელი იყო, მისი დასწრება მრევლს შეუმჩნეველი დარჩენოდა. ყოველთვის დაგვიანებით მოდიოდა. იცოდა რომ მას მუდამ და განუსაზღვრელი დროით დაელოდებოდნენ. ეკლესიის კარებში ტანაშოლტილი ლამაზი ქალის შემოსვლა, რომელიც ერთი თავით მაღალი იყო, მაშინვე ყურადღებას იპყრობდა, ყველას ღიმილი ეფინებოდა სახეზე. ქალბატონი მერის ერთ-ერთი ღირსება თავმდაბლობა იყო. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მასთან ადვილად დაახლოება და შინაურული საუბარი ყველას შეეძლო. ცხადია მას მთელი სათვისტომო იცნობდა, მაგრამ თვითონ ძალიან ვიწრო წრესთან ურთიერთობდა“.

1960-იან წლებში, მერი შერვაშიძეს ჩვენი საზოგადოებისათვის კარგად ცნობილი ბაბო დადიანიც ესტუმრა. სიყრმის მეგობრისათვის უთხოვია: მინდა ერთი სურვილი შემისრულო, მე სამშობლოში ვერ ვბრუნდები და ბედნიერად ჩავთვლი თავს თუ თბილისის ქუჩებში ერთი ქართველი გოგონა ჩემი საყურით ივლის. თუ ვის გადასცემ ამ სამკაულს, ეს შენთვის მომინდია, ჩემო

ბაბილო. მერი შერვაშიძის ეს სურვილი ბაბო დადიანმა შეასრულა და მის სამკაულს დღეს ქალბატონი ნანა ბაგრატიონი ფლობს.

ერთხელ ბაბო დადიანმა მერის დახასიათებისას შავით თეთრზე დაწერა, – გალაკტიონის მერი, – და იქვე გააკეთა ასეთი განმარტება: მე კი დავწერე „გალაკტიონის მერი“, მაგრამ ის არასდროს ყოფილა გალაკტიონის და ვერც ვერასდროს იქნებოდა, რადგან სხვა წრის ქალი იყო. გალაკტიონი მის წრეში ვერ შეაღწევდა ვერასდროს, მაგრამ ეს არ არის მთავარი. ყველა ადამიანს თავისი ცხოვრების მიზანი აქვს. გალაკტიონს არც უცდია მასთან დაახლოება, არც სჭირდებოდა. მან მისგან მიიღო პოეტისთვის ყველაზე მნიშვნელოვანი – შთაგონება...

მერი შერვაშიძის მეუღლე გიორგი (გიგუშა) ერისთავი 1947 წელს, 72 წლის ასაკში გარდაიცვალა.¹

დაქვრივებული, ჯერ კიდევ მომხიბვლელი მერი აღარ გათხოვილა. მიუხედავად თაყვანისმცემელთა დიდი არმიისა, „გიგუშას შემდგომ ჩემი ცხოვრება სხვასთან ვერ წარმომიდგენიაო“.²

ადმირალ მაკაროვის ვაჟი ყოფილა მერიზე უგონოდ შეყვარებული. მან გარდაცვალებამდე ანდრეძით მერის 5000 დოლარი დაუტოვა, რაც მაშინ დიდი თანხა იყო.

ერთი შეხედვით, უბედნიერესი და ულამაზესი არისტოკრატი, განებივრებული საზოგადოების ყურადღებით და პატივისცემით საკმაოდ უიღბლო ადამიანად გვევლინება:

პატარაობიდანვე თვალებითა და ფილტვებით ავადმყოფი, დებისა და დედის ადრეულ ასაკში გარდაცვალება, უშვილობა, მეუღლის გარდაცვალება, უსამშობლოდ, გაუნელებელი ნოსტალგიით ცხოვრება... აი ის შუქ-ჩრდილები, რაც ევროპის ულამაზეს ქალად აღიარებულ ჩვენ თანამემამულეს არგუნა ნილად წუთისოფელმა.

მერის მუდამყამს ენატრებოდა სამშობლო, მუდამყამს ფიქრობდა დაბრუნებაზე, მაგრამ...

¹ გიგუშას ჰყავდა უფროსი ძმა ალექსანდრე (დაბ. 1873 წ.), რუსეთის არმიის გენერალ-მაიორი. ქართული ეროვნული ჯარების გენერალ-ლეიტენანტი. გარდაიცვალა 1955 წ. დაკრძალულია ძმის გვერდით, სენტ-უუვიე ბუას სასაფლაოზე. მემკვიდრე არ დარჩენია

² გიგუშას პატივსაცემად მერიმ მისი გარდაცვალებიდან 7 წლის შემდეგ ნიუ-ორკში გამოსცა გიორგი ნიკოლოზის ძე ერისთავის „მოგონებები“. ნიგინი ვინრო წრისათვისაა ცნობილი და ხელმისაწვდომი.

აკი შემდგომში, საკმაოდ ასაკოვანი წერდა კიდევ ამის შესახებ მხეიძეებს: „თუმცა ბედმა მრავალი წლით დაგვაშორა, ძნელია გადმოგვცეთ როგორ მიყვარხართ ყველანი და როგორ ენატრებით ჩემს სულს თქვენ და ჩემი სამშობლო. აქ ჩემთვის ყველაფერი უცხოა – ხალხიც, ქვეყნებიც და ჩემ დისშვილებზე შიში რომ არა, დიდი ხნის დაბრუნებული ვიქნებოდი თქვენთან...“ (ქურდოვანიძე 2008).

... მერი შერვაშიძე საქართველოში აღარასოდეს დაბრუნებულა. არ უნდოდა მოსკოვის გავლით მგზავრობა. ამბობდა: „რატომ არ შემიძლია პარიზიდან პირდაპირ თბილისში მოხვედრა და რატომ უნდა ვიარო კომუნისტური რუსეთის გავლით. ვიდრე საქართველოში კომუნისტები არიან მე იქ არ დაებრუნდები“.

სიცოცხლის ბოლო წლები „გალაკტიონის მერი“ პარიზის გარეუბანში ემიგრანტებისათვის აშენებულ რუსულ სახლ – „განში“ ცხოვრობდა, რომელიც მოხუცებულთა სახლად მხოლოდ სიტყვიერად იწოდებოდა. თანადროულად მან შეინარჩუნა საკუთარი ბინაც. როგორც თვითონ ხსნიდა: „იმისათვის, რომ იყოს ადგილი სადაც შეიძლება მეგობრებთან ერთად პოკერის თამაში“.

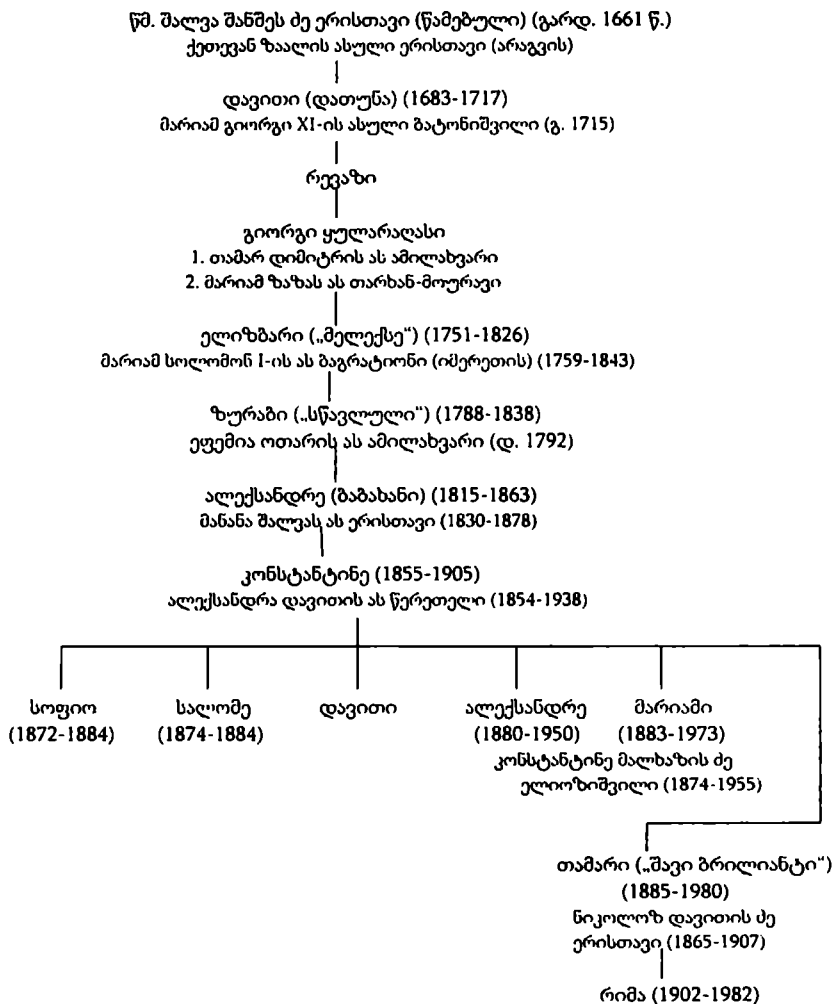
ერისთავების რძლის განკარგულებაში იყო სამი ოთახი, რომელბიც მან თავისი ავეჯით გააწყო. საუზმეს სურვილისამებრ ოთახში ართმევდნენ, ხოლო სადილობა და ვახშმობა შეიძლებოდა პირველ სართულზე მონყობილ რესტორანში. აქვე მერი იღებდა სტუმრებს – საქართველოდან ჩასულ მეგობრებსაც და პარიზში მცხოვრებ თანამემამულეებსაც.

მერი შერვაშიძე უზრუნველყოფილი ქალის ზომიერ ცხოვრებას ეწეოდა. იგი მრავალი წელი ცხოვრობდა პენსიაზე, რომელსაც როგორც იძულებით გადასახლებული პირი ღებულობდა.

მერის ისე, როგორც სხვა ბევრ ქართველ ემიგრანტს საფრანგეთის მოქალაქეობა არ მიუღია.

მერი გარდაიცვალა 1986 წლის დეკემბერში 97 წლის ასაკში. ისევ წარმოუდგენლად მშვენიერი, სრულიად სალი გონებითა და მესხირებით. დაკრძალულია მეუღლის გვერდით ლევილის სასაფლაოზე.

თამარ ერისთავის გენეალოგია

თამარ კონსტანტინეს ასული ერისთავი (შავი ბრილიანტი)

(1885-1975)

130 წლის წინ ქსნის სათავადოს სოფელ მეჯვრისხევში დაბადებული ქართველი ქალი ერთ-ერთი კაშკაშა ვარსკვლავთაგანია ქსნის ერისთავიანთ ქალების ათეულში.

მეჯვრისხევის გარდა თამარ ერისთავის სახელს უკავშირდება მამა-პაპეული სამკვიდრო ქსნის ხეობაზე – ახალგორი, თბილისი და პარიზი. ძნელია გადაჭრით თქმა თუ საიდანაა ეს კდემამოსილი ქართველი ქალი: ახალგორიდან, თბილისიდან, პატარა პარიზიდან¹ თუ დიდი პარიზიდან. ერთი კი ცხადია, ის ქართლის მიწამ შვა და გაზარდა. 33 წლისამ პირველად და სამუდამოდ დატოვა სამშობლო. ქრისტეს ასაკს მიღწეული არისტოკრატი ქალისათვის ერთი შეხედვით თითქოს არაფერი მიუცია სამშობლოს გარდა ფიზიკური სილამაზისა და გაუნელებელი ნოსტალგიისა, რომელიც თან გააყოლა უცხოეთში საქართველოდან. სამაგიეროდ ევროპის ბრწყინვალე ქალაქმა ქალიშვილთან რიმასთან ერთად პატივით მიიღო თამარი და „შავი ბრილიანტიც“ უწოდა ნიშნად სილამაზისა და ბრწყინვალეობისა.

ისე კარგად არავის შეუთვისებია და გამოუყენებია წარმატების მისაღწევად უცხოეთში გაცემული რეგალია, როგორც თამარ ერისთავს – სამშობლოში დამცილებისა და სიღარიბისათვის განწირულ ქვრივ ქალს.

მეჯვრისხევში დაბადებული თამარ ერისთავი პირდაპირი ხაზით არის წმინდანთა მე-8 თაობა. ჯერ კიდევ გაურკვეველია თუ როდის დასახლდნენ მე-

¹ XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე მეჯვრისხევი კულტურის კერად ჩამოყალიბდა, რაშიც მას დიდად შეუწყო ხელი იქ მცხოვრებმა შეძლებულმა და განათლებულმა ქსნის ერისთავების შთამომავლებმა და გორთან სოფლის სიახლოვემ, ამიტომაც იყო, რომ ფართო საზოგადოებაში სოფელი მეჯვრისხევი „პატარა პარიზად“ მოიხსენიებოდა

ჯერისხევში პირველად ერისთავები. ის, რომ ახალგორის რაიონში ქვენიფნევის რეზიდენცია მათი თავდაპირველი საცხოვრისია ეს ნათელია და გამორკვევას აღარ საჭიროებს.

ქართული გენის დიდ გამოვლინებად უნდა ჩაითვალოს ევროპაში „შავ ბრილიანტად“ წოდებული თამარ ერისთავი. მამამისი კონსტანტინე ალექსანდრეს ძე¹ დაიბადა სოფ. მეჯერისხევში, უმდიდრესი მემამულის არისტოკრატიულ ოჯახში. დედა გახლდათ ასევე ქსნის ერისთავიანთ გენის მატარებელი ახალგორის რაიონის სოფელ კორინთაში მცხოვრები შალვა როსტომის ძე ერისთავის უმცროსი ასული მანანა (დაიბადა 1830 წ.).

უძეოდ დარჩენილ მამის სახლიდან გათხოვილმა ასულმა მეუღლეს ალექსანდრე ზურაბის ძეს შვიდი შვილი გაუჩინა. მრავალშვილიანი დედა თავისი მამის მსგავსად 48 წლის ასაკში, 1878 წელს, მოულოდნელად გარდაიცვალა.

ერისთავების უფროსმა ვაჟმა, მამით დაობლებულმა კონსტანტინემ დედის სიკვდილამდე საშუალო განათლება საფრანგეთში მიიღო. უმაღლესი აგრონომიული განათლება კი გერმანიაში. მეჯერისხევის საგვარეულო სახლში დაბრუნებულმა ხეხილის უცნობი ჯიშები გაახარა. იყო დიდი ქველმოქმედი და საზოგადო მოღვაწე. გლეხებს არ ზღუდავდა, პირიქით ეხმარებოდა. მოუსავლიან წლებში დროებით ვალდებულ გლეხებს ათავისუფლებდა გადასახადებისაგან. მფარველობდა და მატერიალურად ეხმარებოდა დუხობორებს² რომლებსაც 1898-1900 წლებში ასახლებდნენ საქართველოდან კანადაში.

კონსტანტინე მონყალე ბუნების გამო ყველას უყვარდა. მისი ინიციატივით 1900 წელს მეჯერისხევში გაიხსნა საავადმყოფო, მისივე ნაყიდი დილიჯანსით გორამდე დაინიშნა ყოველდღიური სამგზავრო და საოფოსტო მიმოსვლა.

ყულარალასიანთა ერისთავების სახლი კიდევ უფრო მეტად შეიმოსა შარავანდედით მას შემდეგ, რაც კონსტანტინე ალექსანდრეს ძემ იმერეთის მეფის დავით II-ის (1784-1789) შვილთაშვილი ალექსანდრა (საშა) დავითის ასული წერეთელი (1854-1938) შეირთო ცოლად. წერეთლის ასული ღირსეული მეუღლე იყო ამაყი ქსნელი ფეოდალისა. მათ ექვსი შვილი შეეძინათ, ორი

¹ კონსტანტინე ერისთავის მამას ალექსანდრე ზურაბის ძეს თავისი თანამედროვენი ხშირად „ბაბახანად“ მოიხსენიებდნენ.

² დუხობორები – უკიდურესად პროტესტანტული სექტა „სულისთვის მებრძოლნი“. ჩამოყალიბდა XVIII საუკუნის II ნახევარში რუსეთის: ვორონეჟის, ტამბოვის, ეკატერინოსლავის გუბერნიებში. დუხობორებს თავიანთი თავი მიაჩნდათ ჭეშმარიტ და რჩეულ ხალხად. ისინი 1841 წ. რუსეთის იმპერატორმა ახალქალაქის მაზრაში ჩაასახლა, რამდენიმე ოჯახი მეჯერისხევშიც მოხვდა საცხოვრებლად.

ვაჟი და ოთხი ქალი. პირველი ქალიშვილი სოფიო 12 წლისა გარდაიცვალა, მომდევნო სალომე კი ათისა. შემდეგ ერისთავებს შეემატა: დავითი, ალექსანდრე, მარიამი და უმცროსი თამარი ვინც თავისი სილამაზით კიდევ უფრო გაუთქვა სახელი ქსნის ერისთავინათ ქალებს. ამ არისტოკრატიული ოჯახის უფროსი კონსტანტინე ერისთავი 1905 წლის აგვისტოში ე. წ. „ნითელრაზ-მელებმა“ 62 წლის ასაკში სიცოცხლეს გამოასალმეს. თავადის მკვლელობაზე საინტერესო ინფორმაციას გვანდის გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ (1905 წ. 24 აგვისტო, №2894)

„მოჰკლეს ადგილობრივი მემამულე თავ. კონსტანტინე ალექსანდრეს ძე ერისთავი, რომელიც მთელ ქართლში იყო ცნობილი. აი საქმე როგორ ყოფილა: სალამოს ოთხს საათზე თავის საკუთარ დილიჟნით გორიდან მეჯვრისხევში გამგზავრებულა. რადგან დილიჯანში ცხელოდა, კოფოზე, მედილიჯნის გვერდზე, დამჯდარა. როდესაც ს. ბერბუკისათვის მიუტანებიათ ვენახიდან უცბად თურმე ორჯელ ზედი-ზეს იგრიალა თოფმა. განსვენებულს ტყვია მოხვედრია მარჯვენა ბეჭის ფრთაში და მარცხნივ ყელში გავარდა. მოუსწვრია მხოლოდ ორიოდე სიტყვის თქმა. ამ სიტყვების თქმის შემდეგ ორჯელ თვითონაც დაუცლია ჰაერში რევორვერი. შეშინებული მგზავრები, რომელთა შორის ქალი და განსვენებული სახლი-კაცი თავ. მირმანოზ ერისთავის რეულან, მიხვევიან, მაგრამ ხუთის წუთის შემდეგ ხელში შემოჰკვედომიათ. ჩაუდვით დილიჯანში და თავის სახლში აუტანიათ. ამ რიგად პირველი კუბო მისი საკუთარი დილიჯანი გამხდარა“.

დამწუხრებულმა ოჯახმა კონსტანტინე მეჯვრისხევში მარიამ ლეთისმშობლის სახელობის ეკლესიის ეზოში დაკრძალა. ოჯახის უფროსმა დიასახლისმა საყვარელი მეუღლის სიკვდილის შემდეგ კიდევ 33 წელი იცოცხლა და 1938 წელს აღესრულა თბილისში. უხმაუროდ და კრძალვით მიაბარეს მინას იმერეთის მეფის დავით II-ის შვილთაშვილი ალექსანდრა დავითის ასული წერეთელი. სისხლიანი რეპრესიების თბილისში უკვე დასრულებულიყო. 1878 წ. დაბადებული უფროსი ვაჟი დავითი (დათა) მეფის არმიაში მსახურობდა კაპიტნის ჩინით. იყო წყნარი, მშვიდი, უყვარდა შრომა და მამულში ტრიალი. გარდაიცვალა თბილისში 1936 წელს ისე, რომ შვილი არ დარჩენია. მისი საფლავი დაკარგულად ითვლება.

მომდევნო ვაჟი ალექსანდრე (საშა) იყო რუსეთის იმპერატორის ლეიბგვარდიის ოფიცერი და ნიკოლოზ II-ის ძმის, მიხეილის პირველი ადიუტანტი.

ცხოვრობდა პეტერბურგში. რევოლუციის დასაწყისში თბილისს შეაფარა თავი, საიდანაც 1921 წელს პარიზში გაემგზავრა. იგი უცოლშვილო გარდაიცვალა 1950 წელს. დაკრძალულია ლევილში ქართველთა სასაფლაოზე.

კონსტანტინე ერისთავისა და ალექსანდრა ნერეთლის ქალიშვილებიდან ვინც გადალახა ყველაზე სახიფათო ბავშვობის ასაკი იყო მარიამი – შინაურობაში მართა, რომელსაც დასრულებული ჰქონდა ნიკოლოზ პირველის სახელობის ამიერკავკასიის ინსტიტუტი. აქ მკითხველს მინდა შევახსენოთ, რომ 1883 წელს დაბადებული მარიამ კონსტანტინეს ასული მკვლევარებს ხშირად ერევათ 1860 წელს, იმავე მეჯვრისხევეში, დაბადებულ მარიამ გიორგის ასულ ერისთავში რომელიც მწერალ ანასტასია ერისთავ-ხოშტარიას ღვიძლი დაა. მათი ძმაა დავითი (დათა) რომელიც დასთან მარიამთან ერთად მონაწილეობს გორის „სცენის მოყვარულთა საზოგადოების“ მიერ გამართულ თეატრალურ წარმოდგენებში. ამ შეცდომის თავი და თავი არის მკვლევარი ი. ბალახაშვილი, რომლის გაპარებულ შეცდომებს იმეორებს ქართული პრესა. მაგალითად ჟურნალი „კარიბჭე“ (2010 წ., №1, გვ. 29; 2015 წ., №1, გვ. 66).

1905 წელს მარიამი ცოლად გაჰყვა რაჭის ერისთავების შთამომავალს, სოფ. ნიქოზში დაბადებულ კონსტანტინე ელიოზიშვილს. დაობლებულმა კონსტანტინემ ილია ჭავჭავაძის დანიშნული სტიპენდიით (თვეში 20 მან) წარმატებით დაამთავრა მოსკოვის უნივერსიტეტის სამკურნალო ფაკულტეტი და ნაყოფიერ სამეცნიერო და პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა სამშობლოში. მან დაარსა საავადმყოფო სოფელ ნიქოზში, წიგნებად გამოიცა მისი ნაშრომები. სწორედ კონსტანტინეს ვაჟი, ცნობილი ნეიროქირურგი, პოეტი, მხატვარი, ოთხი მეფის შთამომავალი ვახტანგ ელიოზიშვილი იყო ერთადერთი გულშემატკივარი მემკვიდრე, ვინც ყურადღება მიაქცია მეჯვრისხევეში ერისთავების უპატრონოდ დაყრილ, გაპარტახებულ სასახლეებს. სამწუხაროდ ხანდაზმულობამ და ქვეყანაში შექმნილმა ქაოსმა ხელი შეუშალა აღედგინა და გადაერჩინა წინაპართა ნაქონი, დიდად ღირებული კულტურული მემკვიდრეობა, რაც დღეს თითქმის უკვე განადგურებულია.¹

ერისთავების ამ არისტოკრატიული ოჯახიდან ყველაზე საინტერესოს, როგორც ქართულ-ფრანგული ელიტისათვის ისე დღევანდელი ჩვენი კვლევისათვის, წარმოადგენს უმცროსი ქალიშვილი თამარი. ცნობილი თავისი ინტელექ-

¹ სოფელ მეჯვრისხევეზე იხ., რაზმაძე 2001.

ტითა და სილამაზით. სწორედ მისი ოჯახური გარემოს გასაცნობად, სადაც ის დაიბადა და გაიზარდა საკმაოდ დიდი ექსკურსის გაკეთება მოგვიწია.

XX საუკუნის აღმოჩენა თამარ კონსტანტინეს ასული ერისთავი დაიბადა 1885 წელს სოფ. მეჯვრისხევში. არაჩვეულებრივი მიმზიდველობით გამოირჩეოდაო, – წერდნენ იმ დროის გაზეთები თამარზე. მას თანამედროვეებმა, როგორც უკვე არაერთგზის აღვნიშნეთ, „შავი ბრილიანტი“ შეარქვეს. თამარში იყო შერწყმული ერისთავებისა და წერეთლების საუკუნეებგამოვლილი გენეტიკური სილამაზე. ხაზგასასმელია თამარის დედის ნინო წერეთლის არამიწიერი სილამაზე, რომელმაც მოხიბლა რუსეთის იმპერატორი ალექსანდრე III. პეტერბურგში დაბრუნებულმა დასმულ შეკითხვას მოსწრებულად გასცა პასუხი: – ყველაზე მეტად საქართველოში მომეწონა „Кахетинское вино и Церетели Нино“. იმერეთის მეფის შვილთაშვილი წერეთლის ქალი ულამაზეს ქალად აღიარეს ევროპაში.

1882 წელს ქართველმა ინტელიგენციამ „ვეფხისტყაოსნის“ დასასურათებლად საქართველოში მოიწვია უნგრელი მხატვარი მიხაი ზიჩი, რომელსაც ნინოს დიდი მეცადინეობით ქუთაისში აუშენეს სახელოსნო. სამხატვრო სახელოსნოში იდგმებოდა პოემის ჯერ „ცოცხალი სურათები“, შემდეგ კი სახელოვანი ზიჩი მათ ხატავდა. ცნობილმა მხატვარმა ქუთაისის სახელოსნოში ნინო წერეთელი თამარისა და ნესტან-დარეჯანის პროტოტიპად მიიწვია. „ვეფხისტყაოსნის“ პერსონაჟთა ილუსტრაციისთვის გაკეთებული უამრავი კოსტუმი ნინოს ნახელავია. დასურათებული პოემის პირველი ეგზემპლარი საჩუქრად მიართვეს წერეთლის ასულს. დღეს ეს წიგნი ინახება ნინოს დის ალექსანდრას შვილთაშვილის მარინა ელიოზიშვილის ოჯახში როგორც უძვირფასესი რელიკვია. სწორედ დედის ნინო წერეთლის არეკლილ სილამაზეს ხედავდნენ თანამედროვენი თამარ ერისთავის მშვენიერებაში.

ოჯახის წევრთაგან თამარი გამორჩეულად თავისუფალი იყო. მას შეეძლო გოლოვინის პროსპექტზე ისე ესეირნა, შემომჯდარიყო მეეტლის გვერდით კოფაზე და თავად გაერეკა ცხენები, ან თამამად ესაუბრა იმპერიის ყველაზე დიდგვაროვან ოჯახის წარმომადგენლებთან

თხუთმეტის წლის თამარ ერისთავი 1901 წელს გათხოვდა ლამისყანელ მდიდარ თავადზე, თავისივე ნათესავზე – ნიკოლოზ დავითის ძე ერისთავზე. 20 წლით უფროს მეუღლესთან 6 წლის თანაცხოვრების შემდეგ 1907 წელს დაქვრივდა. დარჩა ერთადერთი ქალიშვილი – რიმა.

მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ თამარი და რიმა თბილისში – სოლო-ლაკში, გადავიდნენ საცხოვრებლად (იხ., გაზ. „ახალგორი“, 2012, 27. 03, №5-6, გვ.3). სიმდიდრითა და სიღარბაისლით გაბრწყინებულ სახლში უმშვენიერესი მასპინძელი სისტემატურად აწყობდა პოეტურ და მუსიკალურ საღამოებს. ეს სიამატბილობა მანამდე შეწყდა, სანამ სოლოლაკის სახლის კარებზე ბოლშე-ვიკები დააკაკუნებდნენ. არისტოკრატიმა ქალმა წინასწარ იგრძნო რევოლუციის სუსხი, ემიგრაციის ლაბადა მოისხა და საზღვარგარეთ წავიდა. მანამდე კი თვალი გადავავლოთ იმ ტრაგიკულ ამბავს თუ როგორ დაქვრივდა ერის-თავიანთ ასული, რადგან ეს ამბავი არის ერთი კონკრეტული ქართველი მემამულის ამბავი, მეტ-ნაკლებად კარგად შემონახული პრესასა და ხალხში, ამავდროულად ინტერესს მოუკლებელი არ არის ქსნის ხეობის იმდროინდელი საზოგადოების ყოფის თვალსაზრისით.

სოფელ ლამისყანაში ცხოვრობდა იესეს შთამომავალთაგან ერთ-ერთი უმდიდრესი თავადი დავით ივანეს ძე ერისთავი (1835-1899). მეექვსე თაო-ბა შალვა და ელიზბარ წამებულებისა. დავითს ცოლად ჰყავდა ალექსანდრა დიმიტრის ასული მაღალაშვილი (1836-1894).

ობლობაში გაზრდილი დავითი მშვიდი და კეთილი კაცი ყოფილა. თითო და-ძმის პატრონი ცხრა შვილის მამა გამხდარა. მისი შვილებიდან ლამისყა-ნას დარჩენილა უმცროსი ვაჟი ნიკოლოზი. ამ უკანასკნელის სასახლე ქსნის ხეობას მარჯვენა მხრიდან გადაჰყურებს (სავარაუდოდ XIX საუკუნის არქიტე-ქტურული ძეგლია). სასახლე ორსართულიანია. პირველი სართული ნახევრად მიწაშია და ერთი შეხედვით მნახველი ერთსართულიანად აღიქვამს. სასახლეში თითქმის ნახევარი საუკუნე განთავსებული იყო სოფლის სკოლა. ამჟამად იგი გაძარცვული და გაპარტახებულია, დარჩენილია მარტო კედლები.

ლამისყანელ ერისთავს, როგორც სოფლად ისე ქალაქად, უზარმაზარი ქონება ჰქონია. დადიოდა ფაეტონით ბალმასკარედებსა და დღეობებში, თავს ირთობდა და ახარებდა თავის გულის ჭიას. მეზობელ სოფელ ბეჟანტყევეში ერთ-ერთი ქეიფისას მოეწონა 15-16 წლის გოგო. ბატონმა თავისი ცხოვე-ლური ჟინის დასაკმაყოფილებლად მეორე დღესვე მოურავი გააგზავნა გოგოს მოსაყვანად. მანაც, როგორც ყოველთვის გლეხებთან ძლიერმა და „მართალმა“ ლამისყანის სასახლეში მიჰგვარა. მიხვდა რა პატარა გოგო ბატონის გულის სანადელს, თვითმკვლელობა ირჩია სახელის შებღალვას და ქსნის სანახებისკენ 8-9 მეტრის სიმაღლის აივნიდან გადახტა. გოგონას ფეხები დაემტვრა და

გონი დაკარგა.საცოდავ მშობლებს ფეხებდამტვრეული ურმით მიუყვანეს და უეჭიმოდ დააგდეს. საბრალოს სეფსისი დაემართა „ლუპი წაუვიდა“ და ერთ თვეში დაიღუპა. ამ ამბის გამგონე ყველა გმობდა და წყევლიდა ლამისყანელ კოლა ერისთავს.

გავიდა ხანი. ლამისყანაში და ახლომახლო ადგილებში სამართლიანობით ცნობილ ჯერ კიდევ პირტიტველა ჭაბუკს ნიკა რამაზაშვილს საზიზღარ ბატონისთვის წაუყვედრებია: „ყველამ იცის, რომ იმ გოგოს ცოდვა შენ კისერზე კიდია და პასუხიც უნდა აგოო“. გულზეიადმა ბატონმა ძლიერ იწყინა გლეხუჭა, ცხვირმოუხოცველ ყმანვილისაგან მოურიდებლად ნათქვამი და მისი სოფლიდან მოშორება განიზრახა. მოისყიდა ჩაფრები, დააჭერინა და ტფილისის ციხეში ამოაყოფინა თავი.

ამ ამბიდან არ გასულიყო ორი-სამი თვე, რომ გულდამშვიდებულ ბატონს კვლავ აუმღვრიეს გული, ნიკა ციხიდან გამოქცეულა და ლამისყანაშია უკვეო. ერისთავმა ეშმაკობას მიმართა, მონახა მისთვის სარწმუნო კაცი და შეუთვალა: რაც იყო იყო. მოდი მნახე, შევრიგდეთ, მოვრიგდეთ და როგორც ფხიან ვაჟკაცს მოურავად დაგნიშნავო.

ძნელი სათქმელია რა მოსაზრებით მივიდა მასთან, არანაკლებ გულზეიადი და ამბიციური ნიკა რამაზაშვილი. მისვლა და ჩაფრების თავზე დაცემა ერთი იყო. ხელები მაგრად შეუკრეს და მოქრთამულ პოლიცმაისტერს ციმბირში გააგზავნინეს.

შორეულში მიმავალი, ავაზასავით სწრაფი და მოხერხებული პატიმარი ბადრავს გზიდან გამოექცა, ლამისყანას მივიდა და კვლავ კოლას დაუკრა თავი. შეშინებულმა კოლამ თბილისს შეაფარა თავი და სოფელში აღარ ბრუნდებოდა, მაგრამ როდემდე?!. როცა იქნებოდა ხომ უნდა წასულიყო და აი ბოლოს თავადს გადაუწყვეტია საახალწლოდ ლამისყანაში დაბრუნება. თბილისიდან კასპამდე მატარებლით წასულა რუს მოსამსახურე ბელსკაიას ქალთან ერთად (ამ დროს მისი მეუღლე თამარი და ერთადერთი ქალიშვილი რიმა პარიზში ცხოვრობდნენ).

„ლამისყანელი მემამულის თავ. ნიკოლოზ ერისთავის მოკვლის შესახებ დანვრილებით გვატყობინებენ. ერისთავი მკვლელობის დღეს ტფილისიდან მატარებლით წასულა. თან წაუყვანია ბელსკაიას ქალი. სადგურ კასპში ერისთავს ეტლი ვერ უშოვნია და ამიტომ ურმით გამგზავრებულა. მეურმე ცუცუნაშვილთან ერთად ყოფილა გლეხი შიო ბიბინაური , შორიახლო მგ-

ზავრებს დასდევნებიან ლამისყანელი ნიკოლოზ თოთოშვილი (თოთოსაშვილი), და ყაჩაღად გავარდნილი ნიკოლოზ რამაზაშვილი. როდესაც გამხიტაშვილის ღუქანს განშორებიან უცნობნი დასცემიან, შემდეგ მკვლელებს ხანჯლებიც დაუშენიათ..." (გაზ. „ისარი“, 1907 წ. XII).

ჩვენი ლამისყანელი რესპონდენტი გოგი ვასილის ძე თოთოსაშვილი (დაბ. 1925 წ.) იგონებს, რომ: „კოლა ერისთავზე ყველაფერი მამაჩემისაგან ვიცი. ბატონს სხვებიც ბევრნი ემოქრებოდნენ. რუს ქალთან ერთად წამოსულა, ეტლზე უარი უთქვია, ურმით ჩვენს ჩასვლას არავინ იფიქრებსო. დაუბარებია თავისი მეურმე ცუცუნაშვილი გულოს პაპა, სახელი აღარ მახსოვს. ჭილობში გახვეული წამონოლილა ურემზე, ესე ვერ შემინშავნო. მაგრამ ცუცუნაშვილი ყაჩაღთან ყოფილა შეკრული. შიდა ვაკეზე ეხლა რომ ზოგნი შეინდა ვაკეს ედახის არ არის სწორი, აღმართის ამოსასვლელში, ნაქალაქევის ხევში დახვედრია ორი: ნიკა რამაზაშვილი და თოთოსაშვილი-სუხაშვილი. მეურმეს უთხრეს, სად არის ბატონიო. ქალაქში დარჩაო უპასუხია რუს ქალს. მაშინ გადახადეს ჭილობი ბატონს და თავი მოაჭრეს. კოლას სიკვდილამდე მკვლე-ლი ნიკა უხსენებია. გაუგონია ქალს და შეშინებული გზადაგზა ნიქა-ნიქას ძახილით სოფელში მოვარდნილა“.

ამ მკვლელობას მოჰყვა მთელი ლამისყანის გაპარტახება. მაზრის უფროს-მა ეგზეკუცია ჩააყენა სოფელში რაზეც გაზეთებიც იუწყებიან:

„მოგეხსენებთ, რომ ამას წინათ ამ სოფლის მახლობლად მოჰკლეს მე-მამულე კოლა ერისთავი. ეჭმიტანილია ვილაც ლამისყანელებზე. ამათ და-საჭერად სოფელში ჩაუყენებიათ სტრაჟნიკები, რომელთაც გაუგზავნიათ სოფლიდან ყველა ვაჟკაცები მკვლელის მოსაძებნად, დაურჩენიათ სოფელში მხოლოდ თოთხმეტი კაცი, ამასთან აუკრძალათ სოფლისთვის ყოველივეს ყიდვა-გაყიდვა და მუშაობა იმ დრომდე ვიდრე მკვლელებს იპოვნიან. შე-ვინროება იქამდე მისულა, რომ შენუხებულ ჯალაბობას გადაუნწყევტია ტფი-ლისში ჩამოსვლა და ნამესტნიკთან შესაჩივლად უკვე ჩამოვიდა ტფილისში 19 დედაკაცი..." (გაზ. „ისარი“. 1908 წ. №34).

მემამულის მკვლელობის ამბავს გამოეხმაურნენ იმ დროს გამომავალი გაზეთები, სადაც ზედიზედ იბეჭდებოდა ცნობები ძებნილ ყაჩაღებზე:

1. „კავკასიის სამხედრო-საოლქო სასამართლოში მიცემული იქნა სოფ. ლამისყანის მცხოვრები ნიკა რამაზაშვილი 17 წლისა. რომელსაც ნ. ერისთავის მკვლელობა ბრალდება“.

2. „21 აპრილს სამხედრო-საოლქო სასამართლომ განიხილა საქმე ნიკოლოზ მიხეილის ძე რამაზაშვილისა... დამნაშავედ იცნო და ყოველივე უფლების აყრა და ჩამოხრჩობა გადაუწყვიტეს“ (გაზ. „ცხოვრების სარკე“, 1908 წ. №1).

3. „თბილისის გენ გუბერნატორმა სიკვდილით დასჯა უვადო კატორღით შეუცვალა გლეხს ნ. რამაშაშვილს, რომელსაც ნ. ერისთავის მოკვლისთვის ჩამოხრჩობა ჰქონდა გადაწყვეტილი“ (გაზ. „ნაპერწკალი“, 1908 წ. №17).

ემიგრაციაში

1917 წლის მოვლენების შემდეგ რუსეთს ნელ-ნელა ტოვებდა არისტოკრატია. ემიგრანტთა ერთი ნაკადი საქართველოში გაჩერდა. ალლოიანმა ნანილმა შესვენების შემდეგ გზა ევროპისაკენ გააგრძელა. მათ შეუერთდა თამარ კონსტანტინეს ასული ერისთავი. ის პირდაპირ პარიზში გაემგზავრა, სადაც ძმა ალექსანდრე და დისშვილი გიორგი ელიოზიშვილი ეგულებოდა.. პარიზში იყო ასევე გადაბარებული რუსული სამეფო ელიტის დიდი ნაწილი, რომელთა წრეშიც ტრიალებდა ქართველი თავადის ასული.

ბუნებრივია თავიდან მოკრძალებული და მოწყვნილი ცხოვრება მოუწევდა შემოსავლის გარეშე დარჩენილს. უცხო გარემოსთან შეგუება, სამშობლოს დაკარგვის განცდა თუ ახლობლების მონატრება უარყოფითად იმოქმედებდა მის ლალ ბუნებაზე, მაგრამ ყოველივეს ანეიტრალებდა ქალის განონასწორებული ხასიათი, გონიერება, იშვიათი სულიერი და ფიზიკური სილამაზე. მისი ემიგრაციაში ყოფნის პირველ ეტაპზე წერს იგორ ობოლენსკი თავის ერთ-ერთ წიგნში“

„თამარ ერისთავი ტრიალებდა რუსეთის არისტოკრატის უმაღლეს ფენებში. იგი მიღებული იყო დიდ თავადთა საზოგადოებაში და პირადად იცნობდა დიდ თავად გაბრიელ კონსტანტინეს ძეს, დიდ თავად კირილე ვლადიმირის ძეს, თავადს ფელიქს იუსუპოვს და მის მეუღლეს, სამეფო სისხლის თავადის ქალს ირინას.“

„ჩემმა ბებია მარიამმა მიაგმო, ჰყვება რიმა ერისთავის ნათესავი მარინა ელიოზიშვილი, – თავის დას თამარს გადასცა ბრილიანტებით და ზურმუხტებით შემკული ძვირფასი ყელსაბამი, რომელიც თავის დროზე ჩვენს წინაპრებს იმერეთის მეფეებს ეკუთვნოდათ. თამარმა საფრანგეთში ამ ძვირფასეულობის სარფიანად ჩადება შესძლო და ეკონომიურად შედარებით ძლიერად ცხოვრობდა“.

თამარ ერისთავის ახლო მეგობრები იყვნენ დიდი თავადი ალექსანდრე ვლადიმერის ძე და მისი მეუღლე მათილდა კშესინსკაია.

რუსული ბალეტის პრიმა-ბალერინა, რომელიც თავის დროზე ჯერ კიდევ ტახტის მემკვიდრის ნიკოლოზის პირველი სიყვარული იყო. თამარ ერისთავს თავის მემუარებში იხსენიებს..." (Оболенский 2012).

რათქმაუნდა თამარ ერისთავის პარიზული სახლი მსგავსად თბილისურისა ზეაღმატებულთა სალონად იქცა. ევროპის ცენტრში ჩასული ყველა გამოჩენილი ადამიანი თავს მოვალედ მიიჩნევდა სწევოდა „შავ ბრილიანტს“. აქ ყოფილან რომანოვები და ბაგრატიონ-მუხრან-ბატონები: მარიამი, ლეონიდა, ირაკლი, ვლადიმერ კირილეს ძე რომანოვი, ესპანეთის მეფის შვილიშვილი, ესპანეთში საფრანგეთის ელჩი – თავადი ჩხოტუა, მერი შერვაშიძე და მისი მეუღლე გიგუშა ერისთავი, დადიანები, ამილახვრები, ციციშვილები და სხვა. თითოეული სტუმარი ტოვებდა თავის ფოტოს საგულისხმო წარწერა-მიძღვნით. ეს სურათები დღეს ჭავჭავაძის გამზირზე, ჩვეულებრივ თბილისურ ბინაში მცხოვრებ ელიოზიშვილების საოჯახო არქივის კუთვნილებაა.

თამარ კონსტანტინეს ასული ერისთავი სამშობლოში აღარ დაბრუნებულა. არც იქ, ემიგრაციაში შეუქმნია ახალი ოჯახი, მიუხედავად უამრავი თავყანისმცემელისა. ის ერთადერთ ქალიშვილთან რიმასთან ერთად ცხოვრობდა ნოსტალგიის ტყვეობაში. გარდაიცვალა 90 წლის ასაკში 1975 წელს. დაკრძალულია ლევილის ქართველთა სასაფლაოზე, ძმის სიახლოვეს.

რიმა ნიკოლოზის ასული ერისთავი

(1902-1982)

ქსნის ერისთავიანთ ქალების ათეულში საპატიო ადგილის დაკავება ბევრის მანიშნებელია. ადვილი არ არის დედასთან ერთად იყო გამორჩეულთა შორის გამორჩეული, თანაც უცხო ქვეყანაში, მშობლიურ ფესვებს მოწყვეტილი. იყო ყველასათვის საჩვენებელი, მისაბაძი, კარნახობდე ჩაცმისა და ვარცხნილობის სტილს. ავლენდე ყოველდღიურ მოქალაქეობრივ კულტურას. თანაც სად და ვისთვის! ევროპული ცივილიზაციის ცენტრში – პარიზის მაღალგანვითარებული უბრწყინვალესი არისტოკრატისა და მაღალგემოვნებიანი მილიონერთა ელიტისათვის.

პარიზში ჩასვლისთანავე სწორედ ასეთი საპატიო ადგილი დაიკავა ქსნის ერისთავების ამაცმა ასულმა „პრინცესა რიმა ერისთავმა“.¹

იგი გამოირჩეოდა დახვეწილი არისტოკრატიული შესახედაობით, იყო ძალზე მომხიბლავი, ჰქონდა კარგი გემოვნება, არაჩვეულებრივად უკრავდა ფორტეპიანოზე.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ ემიგრაციაში ჯერ თამარი ნავიდა, დაახლოებით ორი წლის შემდეგ რიმაც გაჰყვა. ბათუმიდან ემიგრანტთა ბოლო ნაკადს. დედასთან ის კონსტანტინოპოლის გავლით ჩავიდა. „პრინცესას“ პარიზში არაფერი გაჭირვებია. მისი სამოდელო საქმიანობის დაწყებისათვის თამარმა და მერი შერვაშიძემ იზრუნეს. მოდების მომავალ ჯადოქართან – კოკო შანელთან წარდგინება მათი ინიციატივით მომხდარა. ამჯერად მკითხველს

¹ რიმა ერისთავი – ი. ობოლენსკის თქმით, პარიზის საზოგადოებაში ცნობილი იყო როგორც „Princesse Rinima Eristoff“ (Оболенский 2012). მშობლებმა ბავშვს სახელი დაარქვეს ნათლის რიმა გლაზენაჰის პატივსაცემად.

მინდა წარუდგინო მსოფლიოში სახელმწიფოებრივი მოდელიორი ფრანგი ქალი, ვის სახელთანაცაა დაკავშირებული ლეგენდად ქცეული მერი შერვაშიდისა და რიმა ერისთავის სამოდელო ცხოვრება.

გაბრიელა შანელი (1883-1971) ღარიბი ოჯახის შვილი იყო. ახალგაზრდობა დედების მფარველობის ქვეშ გაატარა. ძველებური ფრანგულ-ჰოლანდიური და ესპანური პორტრეტების წყალობით განუვითარდა გემოვნება და ნიჭი. შანელმა თავდაპირველად ქუდების შექმნა დაიწყო და პირველი მაღაზია 1910 წელს გახსნა. ამ პერიოდში დაიწყო ტანსაცმლის კერვაც. „ზედმეტად ბევრია მამაკაცთა მოდის ბიზნესში და მათ არ იციან როგორ ჩააცვან ქალებს“ – თქვა კოკომ (ამ სახელით მოფერებით მიმართავენ) და შეუდგა კიდეც მაღალი მოდის შექმნას. თვითონ შანელი უბრალო, მაგრამ გემოვნებიანი ჩაცმულობით გამოირჩეოდა. იგი უაზრობად სთვლიდა მოდიდან გამოსული ტანსაცმლის გადაყრას. მისი გადაკეთება ყოველთვის შეიძლება. ელეგანტურობა – შანელის აზრით ნიშნავს უპირველესად მოძრაობის თავისუფლებას. ... არც 80 წლის ქალმა უნდა ატაროს კაბა რომელსაც ვერ ჩაიცვამს 18 წლის გოგო. იგი მოითხოვდა რომ მხრის ხაზი ქალის ტანსაცმელში ყოველთვის თავის ადგილზე ყოფილიყო. – „ქალებს მრგვალი და ოდნავ წინნამოწეული მხრები აქვთ. ამის დამალვა არ შეიძლება იმიტომ, რომ არ მინახავს ქალი ვისაც მხრები უკან აქვს“ – ამბობდა მოდების ყველაზე დიდი რეფორმატორი. მან პირველმა გახადა შავი ფერი მოდური.

1921 წელს გამოვიდა სუნამო „Channel №5“. ეს იყო პირველი სუნამო, რომელიც დიზაინერის სახელს ატარებდა. შანელი თანამშრომლობდა ჰოლივუდთან. აცმევდა ცნობილ მსახიობებს. მერლინ მონრომ თქვა: ძილის წინ ყოველთვის ვიპყურებ შანელის სუნამოს ორ წვეთს. კოკო შანელი არასოდეს გათხოვილა. ცხოვრობდა პარიზში, სასტუმრო „რიცის“ აპარტამენტში. გარდაიცვალა 1971 წელს 88 წლის ასაკში. მისი საქმიანობა მისივე ასიტეტენტებმა გააგრძელეს.¹

რიმა ერისთავი თავისი განუმეორებელი გრაციის, ტანის სილამაზისა და ელეგანტურობის გამო პარიზის ბევრი სამოდელო სახლისთვის სასურველ მანეკენად აღიქმებოდა, მაგრამ ის მხოლოდ კოკო შანელთან და რუსულ სამოდელო ფირმა „იტებ“-თან თანამშრომლობდა.

¹ კოკო შანელზე იხ.: ჟურნ. „პირიმზე“, 1974, №6; გაზ. „ამარტა“, 2007, №29, გვ. 62)

ეს სახლი დააარსა იმპერატრიცა ალექსანდრა თეოდორეს ასულის ფრეილი-ნამ ბეტი ბუზარდმა (ქალიშვილობაში ბარონესა ელისაბედ გიონინგენ-გიუნე).

პირველხანებისთვის ეს ახალდაარსებული სახლი იყენებდა „ბეტი“-ს ანაგრამას, რაც გულისხმობს მარცვლების გადაადგილებით ერთი სიტყვიდან სხვა სიტყვის მიღებას, და განთავსებული იყო პარიზის გარეუბანში – ლილის ქუჩაზე, პატარა სახლში. მაგრამ შემდგომ წარმოების გაფართოებისათვის გადავიდა დედაქალაქის ცენტრში რუალის ქუჩის (№14) მდიდრულ სახლში.

ბეტი ბუზარდის სამოდელო სახლში თანამშრომლობისათვის რიმა დაბალ ჰონორარს იღებდა – დაახლოებით თვეში 800 ფრანკს. თუ მის მიერ წარმოდგენილი კაბა გაიყიდებოდა მას ერგებოდა დამატებით კაბის ღირებულების 2%. თუმცა რიმა არ იყო დამოკიდებული იმ ჰონორარებზე რომელსაც ბარონესა უზდიდა.

ემიგრაციაში მყოფნი ყველაზე საუკეთესო პირობებშიაც კი განიცდიან მდგომარეობის უარყოფითობის ზემოქმედებას, რაც თავის მხრივ ასახვას პოულობს პიროვნებების სახიათსა და საქმიანობაზე. ასე ხდებოდა პარიზში მცხოვრებ დედა-შვილთან მიმართებაშიც. რიმას სამოდელო კარიერა, ეკონომიკური მდგომარეობა და სიცოცხლეც კი სერიოზული საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა მეორე მსოფლიო ომის დროს. მისი ყოფნა-არყოფნის საკითხი გადწყვიტა ერთმა არაჩვეულებრივმა ფოტოსურათმა, რომელიც განსაცდელის დროს ჩვეულებრივად კედელზე ეკიდა.

როგორც ვიცით რიმა ერისთავის ბიძა, დედის ძმა, ალექსანდრე კონსტანტინეს ძე ერისთავი მეფის არმიის ოფიცერი იყო. თანამდებობით გახლდათ იმპერატორ ნიკოლოზ მეორის ძმის მიხეილის პირადი ადიუტანტი. ალექსანდრე რევოლუციის დასაწყისში თბილისს შეეფარა, აქედან კი 1921 წელს პარიზში წავიდა.

ბუნებრივია, იმპერატორის ძმის პირად ადიუტანტს მრავალი ფოტოსურათი ექნებოდა გადაღებული სამეფო ოჯახის წევრებთან და მათ შორის ნიკოლოზ მეორესთან. რიმას შემთხვევაში კი ოფიცერი ბიძის სურათები, გადაღებული მეფის სასახლეში, ცხადია თან ექნებოდა ემიგრაციაში და კედელზეც თვალსაჩინო ადგილზე დაკიდებული.

„ფაშისტური ოკუპაციის წლებში რიმასთან მივიდნენ კომენდატურიდან, უბრძანეს შეეკრა ბარგი და გაჰყოლოდა გერმანელ ჯარისკაცებს. ბოლო მომენტში ერთ-ერთმა ოფიცერმა ყურადღება მიაქცია ფოტოს, რომელიც ოთახში

კედელზე ეკიდა – მასზე გამოსახულნი იყვნენ ნიკოლოზ II მემკვიდრესთან ალექსისთან ერთად და მისი ამაღლის რამდენიმე ოფიცერი.

გერმანელი ოფიცერი დაინტერესებულა, თუ რატომ იყო ამ სახლში რუსეთის იმპერატორის ფოტო. რიმამ უპასუხა, რომ მეფის გვერდით გამოსახულია მისი ბიძა, დედის ღვიძლი ძმა, გენერალ-ადიუტანტი თავადი ალექსანდრე ერისთავი.

პასუხით გაოცებულმა გერმანელმა ბოდში მოუხადა დიასახლისს და უთხრა, რომ სახლის დატოვების აუცილებლობა მისთვის აღარ იყო“ (Оболенский 2012).

საფრანგეთის დეოკუპაციის შემდეგ რიმა ერისთავის ეკონომიკური მდგომარეობა საგრძნობლად გაუმჯობესდა. ლამაზი გარეგნობის, ასევე წარმომავლობისა და პარიზის მაღალი საზოგადოების წევრობის გამო მასთან თანამშრომლობდა თითქმის ყველა ცნობილი და წამყვანი სამოდელო სახლი. თანამშრომლობა გამოიხატებოდა იმაში, რომ სამოდელო სახლები რიმას გადასცემდნენ საკუთრებაში მათ მიერ შექმნილ მოდელს რათა მას ჩაეცვა და გამოეჩინა ესა თუ ის მოდელი მაღალ საზოგადოებაში (ქენქაძე 2012).

ომისშემდგომი პარიზული ცხოვრების სინამდვილესთან მცირედით განსხვავებულ სამოდელო ამინდს ასახავს ქართველი სტუდენტის მიერ XIX-XX საუკუნეების მიჯნის პარიზზე დაწერილი დღიურები, საიდანაც მკითხველისათვის ადვილი წარმოსადგენია მოდის განვითარების როგორი შესაძლებლობები ჰქონდათ პარიზის საზოგადოებაში იმდროინდელ მსოფლიო ლამაზებს.

„თუმცა დანიშნული ვყავი, მარა, როგორც ახალგაზრდა, განცვიფრებული ვიყავი პარიზელი ქალების მოხდენილობით, ეშხითა და კეკლუცობით. მახსოვს სან-მიშელის ბულვარზე ვდგევარ და ქუჩის გაღმა რაღაცას ვუმზერ. ამ დროს, ზურგს უკან ვიდაც ქალი გამოივლის. მისმა მსუბუქმა და მოხდენილმა ფეხის ბაკუნმა უნებლიედ მომახედა. ამ ქალის მიმზიდველობამ ისე დამაჯადოვა, რომ მისი მაყურებელი ადგილიდან დაუძრავად და ჩემდა შეუმჩნევლად, ჩემი საკუთარი ღერძის გარშემო 180 გრადუსით შემომატრიალა. თვალიდან რომ გადიფარა, მხოლოდ მაშინ შევაძმნიე, თუ რა მიქნა ამ პატარა არსებამ.

როგორც ითქვა, იმ ხანებში პარიზში „მოდურ“ ჯაფე-შანტანად ითვლებოდა „ჰოლიე ბერგერ“. აქ თავს იყრიდა პარიზის განთქმული დემი-მონდენები. ესენი იყვნენ ყველა ეროვნების ულამაზესი ქალები: ფრანგები, ინგლისელები, პოლონელები, ამერიკელები და სხვები. გასაშტერებელი კაბები ეცვათ.

თითოეული მათგანი ამათუიშ მილიონერის ხარჭად ითვლებოდა. თურმე მილიონერთა ბონ-თონ-ის თანახმად თვითოეულ მათგანს ერთ-ერთი ამ განთქმულთაგანი უეჭველად ხარჭად უნდა ჰყოლოდა, თუნდაც მას არასოდეს არა ხვდებოდა. ამიტომ შეეძლოთ ამ ქალებს ასეთი ძვირფასი ტუალეტების დემონსტრაცია. ამბობდნენ: „ამ ქალის კაბა 3000 ფრანკი ღირსო“, „იმი-სი კიდევ 4 500-იო“ და ასე ამგვარები. ერთი ამ ქალთაგანი მანთაშევის ხარჭა ყოფილა. სწორედ ეს ქალები არიან და „მოდების სახელოსნოების მეპატრონენი, რომ ქმნიან ქალთა მოდას, მთელს მსოფლიოში რომ არის მოდებული“. ივანე გიორგის ძე ციციშვილის პარიზული მოგონებები მომანოდა მისმა ნათესავმა ნინო ერისთავმა. ამისათვის თავაზიანი მადლობა მას (ქლმ, ივანე ციციშვილის მოგონებები, 19811-ბ).

ერისთავიანთ კეთილბუნებოვანი ქალების თამარისა და რიმას ერთგულ მეგობართა შორის უერთგულესი გახლდათ ტაშკენტში დაბადებული ზეაღ-მატებული ქალბატონი ლიდი დეტერლინგი. ქალიშვილობაში ლიდი კუდია-როვა, რომლის პირველი ქმარი გახლდათ 1812 წლის რუსეთ-საფრანგეთის გმირის პეტრე ბაგრატიონის შთამომავალი. სწორედ ერისთავებთან ლიდის ახლო მეგობრობიდან გამომდინარეა, რომ დღემდე თბილისში რიმას ნათესა-ვების ელიოზიშვილების საოჯახო ალბომში რუსეთის დიდ თავადთა სურათებს შორის მრავლად მოიპოვება სურათები ლიდია დეტერლინგისა.

თამარ და რიმა ერისთავების მემკვიდრეებად – ელიოზიშვილებს ხაზ-გასმით მიუთითებს მკვლევარი იგორ ობოლენსკი, რომელმაც თავის დროზე მათთან შეხვედრა და გაცნობა მოახერხა. სწორედ ასეთ შეხვედრებზე ეცნო-ბოდა და იწერდა იმ წიგნისათვის მასალებს, რომელიც მიუძღვნა ევროპის ლეგენდარულ ქალბატონებს: ლიდია დეტერლინგს, თამარ და რიმა ერისთა-ვებს. წიგნი მოსკოვში გამოიცა 2012 წელს და დღეს ერისთავიანთ ქალების ცხოვრებაზე შემორჩენილი მწირი მასალის ერთგვარ შევსებას წარმოადგენს.

ობოლენსკი დეტერლინგის ნათესავის ელ. კურის ნაამბობს საინტერესოდ გადმოგვცემს და აღნიშნავს, რომ დეტერლინგზე საუბარი დღემდე აღფრ-თოვანებით არის მიღებული ფართო წრეებში.

ერისთავების ისტორიით დაინტერესებულთათვის არ უნდა იყოს ნაკლებ საინტერესო ერთ დროს ბაგრატიონთა რძლისა და ქსნის ერისთავიანთ ქალე-ბის გულითადი მეგობრობის ცხოვრებისეული დეტალები:

„ერთი პერიოდი ლიდი დეტერლინგის ქმარი (ბაგრატიონი, ვ. ქ.) ლონდონში რუსეთის საელჩოში მუშაობდა და ისე მოხდა, რომ 1917 წლის შემდეგ ცოლ-ქმარი რუსეთში აღარ დაბრუნებულა, ლონდონში ისინი თითქმის უსახსროდ დარჩნენ და რასაკვირველია საკმაოდ არასახარბილო მატერიალური მდგომარეობა ჰქონდათ.

ერთხელ მეუღლეებმა ბაგრატიონებმა მიიღეს მეჯლისზე მიწვევა, რომელიც პარიზის სასტუმრო „კრილონ“-ში უნდა გამართულიყო. სწორედ იქ მიაქცია ყურადღება ლიდიას ჰენრი დეტერლინგმა.

ცოტახნის წინ დაქვრივებულ 58 წლის მილიონერს პირველი დანახვისთანავე შეუყვარდა თავადის ახალგაზრდა ქალი. მაგრამ თავადი ბაგრატიონი არ ჩქარობდა განქორწინების მიცემას. იმისათვის, რომ ლიდია ბაგრატიონს ხელახლა შესძლებოდა ოფიციალურად გათხოვილიყო. გენერალმა დეტერლინგს საკმაოდ დიდი თანხა მოსთხოვა“ (Оболенский 2012).

ცნობისათვის ვიტყვი, რომ ჰენრი დეტერლინგერი, რომელიც ბაგრატიონს ცოლის დასათმობად ევაჭრებოდა გახლდათ ნავთობკომპანია „შელის“ მფლობელი და მისი ქონება 1939 წელს შეადგენდა 200 მილიონ დოლარს. ამიტომ ეძახდნენ მას „ნავთობის ნაპოლეონს“ და ადარებდნენ როკფელერს.

ბოლოს და ბოლოს ყველა პირობა დაუკმაყოფილა მილიონერმა ჰენრიმ გაღარიბებულ ბაგრატიონს და ლიდია ბაგრატიონი გახდა ლიდია დეტერლინგი.

„ახალგაზრდა ცოლისათვის დეტერლინგი არაფერს იშურებდა. ლიდიას სამკაულების კოლექცია შეიძლება ითქვას, რომ ყველაზე მდიდრული იყო მსოფლიოში.

როდესაც ინგლისში 1928 წელს გარდაიცვალა რუსეთის იმპერატრიცა ნიკოლოზ II-ის დედა, მისმა ქალიშვილმა ინგლისის დედოფალ მერის შესთავაზა ეყიდა დედის მარგალიტის ბროში. ინგლისის დედოფალმა თავს ნება ვერ მისცა შეეძინა ასეთი ძვირადღირებული ნივთი.

და მაშინ დიდმა თავადმა მიმართა ლიდია დეტერლინგს. ნავთობის მაგნატის მეუღლემ იმწამსვე შეიძინა სამკაული, რომელიც დედა იმპერატრიცას ეკუთვნოდა“... (Оболенский 2012).

ერისთავების ოჯახის უახლოესი მეგობარი ლიდი დეტერლინგი გახდა ასევე ბრილიანტ „ჩრდილოეთის ვარსკვლავის“ (41,28 კარატი) მფლობელი, რომელიც ერთ დროს ნაპოლეონის უფროს ძმას ჟოზეფს ეკუთვნოდა. ლიდიამ აღნიშნული ბრილიანტი შეიძინა მსოფლიოში უდიდესი საიუველირო ფირმის

დამაარსებლის – კარტიესაგან. ამ უკანასკნელს კი ბრილიანტი მიჰყიდა მისმა უკანასკნელმა მფლობელმა ფელიქს იუსუპოვმა. შემდგომ ლიდიას შეკვეთით ცნობილმა იუველირმა ბუშერონმა ბრილიანტის ქვისაგან ბეჭედი გააკეთა.

ლიდიას გარდაცვალების შემდეგ სამკაული გაიყიდა ჟენევის აუქციონზე 9 მილიონ შვეიცარულ ფრანკად და დღეს შრი-ლანკაში აღმოჩნდა.

გაურკვეველია რა ბედი ენია „შავ მარგალიტს“, რომელიც რუსეთის იმპერატორი ეკატერინე II-ეს ეკუთვნოდა. ეს მარგალიტიც თავად იუსუპოვისაგან იყიდა დეტერლინგმა.

ეს სამკაული ლიდიამ ერთ-ერთ წვეულებაზე დაკარგა. პოლიციის დიდი მცდელობის მიუხედავად მისი პოვნა ვერ მოხერხდა, მაგრამ დამკარგავი ამ ამბავს დიდად არ განიცდიდა, უფრო მეტიც იგი ხელგაშლილად ხარჯავდა ფულს ქველმოქმედებაზე.

ქველმოქმედებად აღიქმებოდა ასევე მისი დიდი დახმარება თამარისა და რიმას მიმართ. თამარი თავის ერთადერთ ქალიშვილს მუდამყამს ანებიერებდა, – აღნიშნავს ობოლენსკი. დედის წყალობით მას შეეძლო ზაფხული ნიცაში, ხოლო ზამთარი შვეიცარიაში გაეტარებინა და ეს ხდებოდა ლიდია დეტერლინგის პირდაპირი თუ არაპირდაპირი დახმარებით.

ასევე ლიდიას დახმარებით არსებობდა პარიზში ნიკოლოზ II-ის სახელობის კორპუსი-ლიცეუმი, სადაც ემიგრანტების შვილები სწავლობდნენ.

1936 წელს დიდმა თავადმა კირილე ვლადიმირის ძემ თავი რომანოვების სახლის წინამძღოლად გამოაცხადა და ლიდია დეტერლინგს დონის თავადის ტიტული უბოძა.

ლიდია დეტერლინგს – დონის თავადს, ურთიერთობა ჰქონდა საკმაოდ დიდ გვარებთან: ჰერცოგინია უინძორთან, გრაფინია ტალეირანთან. მაგრამ მისი ყველაზე ახლობელი მეგობრები, როგორც არაერთგზის აღენიშნეთ, იყვნენ და ბოლომდე დარჩნენ თამარ და რიმა ერისთავები. მათი ოჯახები ხშირად ერთად ვახშმობდნენ.

„მე და ლიდია სტუმრად დავდიოდით ერისთავებთან ფლავის საჭმელად, – იხსენებს ობოლენსკისთან საუბრისას ლიდიას ნათესავი ელ კური, – დეიდა ხომ ტაშკენტში დაიბადა და ძალიან უყვარდა ეს ტრადიციული უზბეკური კერძი, რომელსაც კარგად ამზადებდა თამარი“.

ლიდიას და ერისთავების ახლო ურთიერთობაზე ყვება იგორთან საუბრისას რიმას ნათესავი და მემკვიდრე მარინა ელიოზიშვილი:

„– მას ძალზე უყვარდა თამარი და რიმა და გულუხვად ეხმარებოდა. ლიდია დეტერლინგმა მოაწყო მათი სახლი პარიზში, ალპებში დასასვენებლად ყოველთვის თან მიჰყავდა. მეც კი მომდიოდა პარიზიდან საოცარი ამანათები – შანელისა და სხვა ცნობილი მოდელიორების სამოსი, რომელსაც მე სამწუხაროდ მაშინ ვერ ვაფასებდი“.

რიმა ერისთავი გათხოვილი არ ყოფილა. სიბერემდე ცხოვრობდა პარიზში. გარდაიცვალა 1982 წელს 80 წლის ასაკში. დაკრძალულია ლევილის ქართველთა სასაფლაოზე დედის გვერდით.

P. S.

ის რაც დღეს წარსული ისტორიაა და ასე გაფაციცებით ვებლაუჭებით ცხოვრებამ ფსკერისკენ წაიღო. გუშინ ის ზედაპირზე იდო და თვალთაც კარგად ჩანდა.

ემიგრაციაში რელიქვიების გასხვისება, მემუარებისა და დღიურების წერის არავითარი ტრადიცია, ცხოვრებისეული სიტყვაძვირობა. აქ სამშობლოში კი ჩვენივე ხელით ჩვენიანის მოსაპობა, დანგრევა, დაწვა და შემდეგ ნაცრის თვალელებში შეყრა – აი ეს არის ახალი „ქართლის ჭირი.“

ახლა ვცდილობთ მარცვალ-მარცვალ, სტრიქონ-სტრიქონ, ჩვენგან უარყოფილს, დავინწყებულსა და უცხოელთა მოგონებებში, ზოგჯერ სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად გაკეთებულ მოგონებებში, ვეძიოთ აქა-იქ ნახსენები, ჩვენივე წინაპრების ცხოვრების ისტორიის მარცვლები.

მარი (მერი) ფონ ეტლინგერი-პრისტავისა

(1857-1934)

ფრანგი ფერმწერის მარი ვილჰელმის ასულ ეტლინგერის ურთიერთობა საქართველოსთან და ქსნის არისტოკრატიულ ოჯახთან დაკავშირებულია XIX საუკუნის 80-იან წლებში საქართველოში განხორციელებულ ერთ-ერთ ღირსახსოვარ პროექტთან – შოთა რისთაველის „ვეფხისტყაოსანის“ ილუსტრაციასთან, რომლის შემოქმედიც გახლდათ უნგრელი მხატვარი მიხაი ზიჩი (1827-1906).

ევროპაში მოღვაწე „დემოკრატი მხატვარი“ – ზიჩი, ჯერ კიდევ 1858 წლიდან ითვლებოდა პეტერბურგის სამხატვრო აკადემიის წევრად, 1859 წლიდან კი საიმპერატორო კარის მხატვრად.

1881 წელს მიხაი ზიჩი თბილისში ჩამოდის (გაზ. „დროება“, 1881 წ. №220), რათა შეისწავლოს ქართველთა ტიპები და საქართველოს ბუნება მიხეილ ლერმონტოვის პოემის „დემონის“ გასაფორმებლად. ფერმწერი-გრაფიკოსი დაუახლოვდა მოწინავე ქართველ ინტელიგენციას და მათი შთაგონებით ხელი მოჰკიდა „ვეფხისტყაოსნიდან“ ცოცხალი სურათების დადგმას, რისთვისაც გააკეთა სიუჟეტურ სცენართა ჩანახატები, პერსონაჟთა ესკიზები. 1882 წლის 6 თებერვალს თბილისში საზაფხულო თეატრში მ. ზიჩიმ წარმოადგინა „ვეფხისტყაოსნის“ ცოცხალი სურათების დადგმა. იგივე ცოცხალი სურათები დაიდგა იმავე წლის მაისში – ქუთაისში. სულ 11 სურათი.¹

ცნობილია, რომ ზიჩს მრავალი მიმდევარი ჰყავდა. მათ შორის ყველაზე ნიჭიერი იყო მისი აღზრდილი მერი ფონ ეტლინგერი. საქართველოში დიდი მხატვრის – მიხაის, ყოფნის არცერთ დღეს ამ ქალის გარეშე არ ჩაუვლია. მუყაითი გარჯით დაამახსოვრა ეტლინგერმა თავი ქართველებს ვეფხისტყაოს-

¹ ზიჩზე იხ., მიხაი ზიჩი, წგნ. 100 ღირსახსოვარი სახელი, თბ., 2014. გვ. 119.

ნის დასურათების საქმეში. ზიჩის ღვანლი და ამაგი გულისხმობს მერი ეტლინგერის ღვანლსა და ამაგს. ამიტომაცაა, რომ ამ ხელოვანი ქალის კავშირები უფრო მეტად მთელი ჩვენი ქვეყნის კულტურას ეხება ვიდრედენ ქსნის ერისთავებს.

პოემის დასურათების დიდმა მოამაგემ იონა მეუნარგიამ თავის მიერ ფრანგულად თარგმნილი „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტი ზიჩის პეტერბურგში გაუგზავნა პოემის 1888 წლის გამოცემისათვის ილუსტრაციების შესაქმნელად. იქაც, ამ ქართული საქმის განხორციელებისას უნგრელ მხატვარს გვერდში ედგა მერი ეტლინგერი. შეუკეთეს 14 ესკიზი, მხატვარმა 34 გამოგზავნა. საგამომცემლო კომისიამ 27 ესკიზი შეარჩია (ეს ნამუშევრები დღეს საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში ინახება). 1888 წელს დაისტამბა ზიჩის მიერ შესრულებული ილუსტრაციებით მდიდრულად გაფორმებული ქართველების საყვარელი პოემა ე. წ. „ქართველიშვილისეული გაფორმება“.¹

დღეს ჩვენი დედაქალაქის ცენტრში, ისტორიულ ადგილზე მდგარი უნგრელი მხატვრის მიხაი ზიჩის ბრინჯაოში ჩამოსხმული ძეგლი გვახსენებს მერი ეტლინგერს და განგვანყობს მისდამი პატივისცემისა და მადლიერების გრძნობით.

1887 წელს რუსეთის სატახტო ქალაქში – პეტერბურგში მეჯვრისხეველი თავადის დიმიტრი კონას ძე ერისთავის შეხვედრა ქართველებისათვის კარგად ნაცნობ მერი ეტლინგერთან მათი შეუღლებითა და საქართველოში გამომგზავრებით დაგვირგვინდა. ახალგაზრდა წყვილი ჯერ მეჯვრისხევეში ცხოვრობდა, შემდეგ კი იკორთაში, მამაპაპისეულ სახლში.

ამ ორი არისტოკრატის ქორწინებაზე 1887 წელს „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემის დიდი მოამაგე იონა მეუნარგია ზუგდიდიდან ატყობინებდა თავის ამხანაგებს ჯიხაიშში, რომ ზიჩის ცნობილი მოწაფე, მხატვარი ქალი მერი ცოლად გაჰყვა კონა ერისთავის შვილს დიმიტრისო. ერისთავმა ეს ფრიად ნიჭიერი მხატვარი ქალი მოსწყვიტა პეტერბურგის მაღალ საზოგადოებას და თავის საგვარეულო სოფელ იკორთაში მიიყვანა, რომელიც ქ. გორიდან 20 კილომეტრის დაშორებით მდებარეობას (ჟურნ. „ცისკარი“, 1957, №3).

ერისთავების ნიჭიერი რძალი მერი მეუღლის ხელშეწყობით მეჯვრისხევეში ქმნის თავისი მამამთილის კონა მირმანოზის ძე ერისთავის პორტრეტს.²

¹ „ვეფხისტყაოსნის“ ილუსტრაციებზე იხ.: გორდეზიანი 1966; შარაძე 1978.

² კონა ერისთავი (1817-1896) მანანა ორბელიანის ნახევარძმა. კოლორიტული პიროვნება. განთქმული მოჯირითე. ქართველი მწერალი და პოლიტიკური ემიგრანტი შალვა ამირეჯიბი მის შესახებ

რაც შეეხება ზეთის საღებავებით შესრულებულ კონა ერისთავის პორტრეტს, მთელი ტანით, დედანი დღემდე დაკარგულად ითვლება, შემორჩენილია მხოლოდ მისი ფოტოპირი, საიდანაც ჩანს ეტლინგერის მაღალი მხატვრული ნიჭი და შემოქმედებითი ძალა.

როგორც იმდროინდელი ჩვენი ჟურნალ-გაზეთები იტყობინებია, ერისთავების რძალი ნაყოფიერ შემოქმედებით მოღვაწეობას ეწეოდა საქართველოში. იბეჭდებოდა მისი ნამუშევრები. განსაკუთრებით ნიჭიერი მხატვრის სახელი მოუპოვეს ნახატებმა – „იასამნები“ და „თამარ ერისთავის პორტრეტი“. დღეს ეს ორივე ნახატი ინახება მარიამ და თამარ ერისთავების შთამომავალ-მემკვიდრესთან მარინა ვახტანგის ასულ ელიოზიშვილთან თბილისში¹ ელიოზიშვილებთანაა ასევე მიხაი ზიჩის მშვენიერი ტილო – „ნინო წერეთლის პორტრეტი“.

გარკვეული დროის მანძილზე ჩვენში უცნობი იყო ზიჩის საქართველოში ყოფნის ერთი მომენტიც. სახელდობრ მისი მისვლა სოფელ იკორთაში და

წერდა: „ქართველი თავადი კონია (იაკობ) ერისთავი თავის დროს მთელი ქართული ეპოქის გამომატველი იყო. ის იყო ძველი ქართული ყაბახის უკანასკნელი გმირი. მისი ჩაცმა-დახურვა, მისი ქამარ-ხანჯალი, მისი ბედაურები, შეხედულება, ვაჟკაცობა და დიდკაცობა მართლა განთქმული იყო საქართველოში. მე იმას არ მოვსწრებივარ, მაგრამ იმისმა სახელმა როგორც საზოგადოებაში, ისე ხეობაში ჩემს ახალგაზრდობამდისაც მოაღწია. ვიცნობდი ყველა მის შვილებს, ვყოფილვარ იმის სახლში და ზოგი მისგან ნაქონი ნივთი ქართულ მუზეუმშიაც მინახავს. კონა ერისთავს ცოლად ჰყავდა დარია დიმიტრის ასული ერისთავი (1826-1904) და ცნობილ ნახატს „იასამნებს“.

საჭიროდ მიმაჩნია აქვე აღნიშვნის ერთი გარემოება – თამარ ერისთავის – „შავი ბრილიანტის“ – პორტრეტთან დაკავშირებით. ზოგიერთი მკვლევარი დაბეჯითებით მიუთითებს, რომ სოფ. მეჯვრისხევში მერი ეტლინგერმა შექმნა თამარ კონსტანტინეს ასულის პორტრეტი, რაც სიმართლეს არ უნდა შეესაბამებოდეს.

ზიჩისა და მერი ეტლინგერის მეჯვრისხევში პირველი ჩასვლისას 1881 წელს თამარი დაბადებული არ იყო (დაიბადა 1885 წ.), ხოლო მერის შემდგომ ჩასვლაზე, 1887-1888 წლებში, უკვე რძლის როლში, ვერ დახატავდა 2-3 წლის ბავშვს როგორც ყველმოდერებულ ქალიშვილს. გამოდის, რომ მერი XX საუკუნის დასაწყისში შეხვდა და გაიცნო თამარ ერისთავი და მას შემდეგ შექმნა ცნობილი პორტრეტი, სავარაუდოდ პარიზში (სოფ. ლამისყანაში 2010 წ. საველე მუშაობისას ჩემმა რესპონდენტმა გოგი თოთოსაშვილმა სუბრისას აღნიშნა, რომ 1907 წელს ნიკოლოზ ერისთავის მკვლელობისას მისი მეუღლე თამარი (შავი ბრილიანტი) იმყოფებოდა საზღვარგარეთ. ჩემი ვარაუდით ამ დროს უნდა მომხდარიყო ზემოთ აღნიშნული ნახატის შექმნა – პარიზში ეტლინგერთან.

¹ ელიოზიშვილების ცნობით მეჯვრისხევის ყოფილ მუზეუმში ინახებოდა მერი ეტლინგერის ნამუშევარი „კონსტანტინე ალექსანდრეს ძე ერისთავის“ პორტრეტი. ხოლო სოფ. ფლავში (გორის რ-ნი) დიმიტრი ერისთავის ოჯახში უნახავთ მერის მიერ შესრულებული ლევ ტოლსტოის მეტად საინტერესო პორტრეტი (შარაძე 1978).

იკორთის მონასტრის დახატვა, რომლის დედანიც სამწუხაროდ დღემდე არ ჩანს და შემონახულია მხოლოდ მისი ფოტოპირი.

დიდი ფერმწერის გრაფიკული ნამუშევარი „იკორთის მონასტერი“, მკვლევარის ბენო გორდეზიანის თქმით: „შესრულების მიზეზით უფრო საინტერესოა, ვიდრე ღირსებით“, რაშიც უპირობოდ ვეთანხმები ბატონ ბენოს.¹

ჩემი და ასევე მკითხველის ცნობისმოყვარეობიდან გამომდინარე მივუახლოვდები ზიჩისა და მერი ეტლინგერის ურთიერთობას. ახალგაზრდა მხატვარ ქალს თავისი მასწავლებლისა და მეგობრის ბიოგრაფიაში უფრო მეტად თვალსაჩინო ადგილი უკავია, ვიდრე თავისი მეუღლის დიმიტრი ერისთავის ცხოვრებაში. მერი დიდი თაყვანისმცემელი იყო თავის უფროსი მეგობრისა, რომელსაც ძალზე ხშირად თან ახლდა ევროპაში მოგზაურობის დროს. თავის მხრივ ზიჩიც უფროთხილდებოდა და აფასებდა თავის მოსწავლესა და მეგობარს. და აი, დიმიტრის ცოლად გაყოლის შემდეგ ზიჩი მძიმედ განიცდის მერისთან დაშორებას, ცდილობს მის დაბრუნებას.

მალე უნგრელ მხატვარს ეძლევა შესაძლებლობაც. 1888 წელს საქართველოს ეწვივნენ რუსეთის იმპერატორი ალექსანდრე III და იმპერატრიცა. მათ დიპლომატიურ კორპუსშია მიხაი ზიჩი, რომელიც ცოტა ხნით გამოეთხოვა მეფის ამალას და იკორთაში ინახულა თავისი მეგობარი მერი. იკორთის მონასტერიც სწორედ მაშინ არის დახატული.

„ჩვენ არ ვიცით როგორ შეხვდნენ ერთმანეთს ყოფილი მონაფე და მასწავლებელი, – აღნიშნავს ბ. გორდეზიანი, – მაგრამ ის კი ცხადია, რომ ამ შეხვედრის შემდეგ მხატვარი ქალი მალე დასცილდა თავის ქმარს და დიდ საზოგადოებას მოწყურებული პეტერბურგში გაემგზავრა. დიმიტრის ფრანგ ქალთან შვილი არ დარჩენია“.

გულდასაწყვეტია, რომ ფონ ეტლინგერმა შემკვიდრე ვერ გაუჩინა ერისთავებს: ვერ შეერია ფრანგულ-გერმანული სისხლი ბაგრატიონთა გენს ნაზიარებ ძირძველ ქსნის ერისთავების არისტოკრატიულ სისხლს.

P. S.

აი როგორ აღწერს თვითონ მხატვარი უფროსი ძმისადმი თბილისიდან გაგზავნილ წერილში „ვეფხისტყაოსნის“ ცოცხალი სურათების დადგმით მიღებულ პირველ შთაბეჭდილებებს: „გარდასული ასაკის მიუხედავად მაინც თვალში

¹ ზიჩის „იკორთის მონასტრის“ ფოტოპირი ვნახე 2012 წელს ერისთავების ნათესავ – მაყაშვილებთან ქ. თბილისში. თვალში საცემია ამ ნახატის სიფერკმთაღე და უბრალოება.

საცემი სილამაზის მქონე თავადის ქალმა ბარათოვამ მთხოვა, ქველმოქმედების მიზნით, დამედგა ცოცხალი სურათები უძველესი ქართული უნიკალური თხზულებიდან „ვეფხისტყაოსნიდან“. ცოცხალი სურათების წარმოდგენაში მონაწილე პირები უმთავრესად თავადები და თავადის ქალები იყვნენ, მათი უშუალო დახმარებით თეატრში დავდგი კიდევ ცოცხალი სურათები, რვა საათზე დავიწყეთ წარმოდგენა. ნაშუალამევს ყველაფერი დამთავრდა, მაგრამ თითქმის ყველა ძარღვები მიკანკალებდა. წარმოდგენამ წარმატებით ჩაიარა. უკანასკნელ სურათში 105 კაცი მონაწილეობდა, დანარჩენებში კი 30-40 პირზე მეტი! ყოველივე ეს პატარა ჩაგრული ერის დემონსტრაციას წარმოადგენდა. თეატრი მაყურებლით იყო გაჭედილი, მათ აღფრთოვანებას საზღვარი არ ჰქონდა. ცალკეულ სურათებს შორის იმდენჯერ გამომიძახეს სცენაზე, თვითონაც აღარ მახსოვს. საკუთარმა გამოცდილებამ დამარწმუნა, რა სასიამოვნო ყოფილა, როცა მაყურებელი ტაშით სცენაზე გიხმობს, სამადლობელ რევერანსებს ათასგვარი მიხვრა-მოხვრით ვალამაზებდი. ჩემი ბუნებრივი, თანდაყოლილი, სამსონის ინსტიტუტში დახვეწილი მანერების წყალობით ლოყებიდან სცენამდე ყველა ქალს მდუმარედ, თავდაჭერილად ვესიტყვებოდი... მაყურებელთა ტაშის ხმა არ წყდებოდა, ხელი ჩამკიდეს, სცენიდან აღარ გამიშვეს, იმდენი მატრიალეს, რომ თავბრუ დამეხვა. თურმე ადამიანი ასეთ უხერხულობაში ყოფნასაც ეჩვევა. თავადებისაგან დამფრთხალი ვიმედოვნებდი თავად ქალებთან გავმძვრალიყავი, მაგრამ აქაც მომნახეს და ისევ მაყურებლის წინაშე გამიყვანეს, რომელიც გაშმაგებით უკრავდა ტაშს და შეძახილებით აყრუებდა დარბაზს. რიგ-რიგობით საჯაროდ დავუოცენე ხელები ჩემთან ახლო მდგომ მშვენიერ ქალებს.

ჩასაფრებული ხალხი თეატრის შესასვლელთან მელოდებოდა. ისინი ალბათ ხელში ამიყვანდნენ და ისე წამიყვანდნენ სახლში, ქურდებისათვის კარგად ცნობილი ხერხი რომ არ მეხმარა და მე თვითონ არ დამეწყო სხეებივით „ბრავო ზიჩის“ ძახილი. მარის მკლავში ხელი გავუყარე, თეატრის შესასვლელთან ქუჩა გადავკვეთე და სიბნელეში გაუჩინარდი.

თავადის ქალმა ბარათოვამ, რომელმაც ითავა ამ ცოცხალი სურათების დადგმა, წარწერით ძვირფასი ფოლადი ხმალი მაჩუქა, ვერცხლის ქარქაშით – ლეკური ნახელავი. თუკი ვინმე მათ (ქართველებს) სამსახური გაუწიეს, ისინი ყოველთვის მზად არიან გადაუხადონ მათ ეს სამსახური, რითაც კი ძალა შესწევთ; თანაც ამას აკეთებენ უნაზესი მეგობრული გრძნობით. მოკლედ, ძალიან კარგი ხალხია [ქართველები].“

ციციშვილების გენეალოგია

ციცი ფანასკერტელი
(სამკვიდრო ტაო-კლარჯეთი)

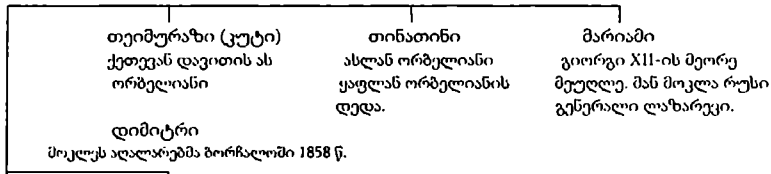
სოფარი ციციშვილი
(„სოფარიანი“ ცხოვრობდა მხოვრეთში)

ვახტანგი ციციშვილი
(„ვახტანგიანი“ ცხოვრობდა მხოვრეთში)

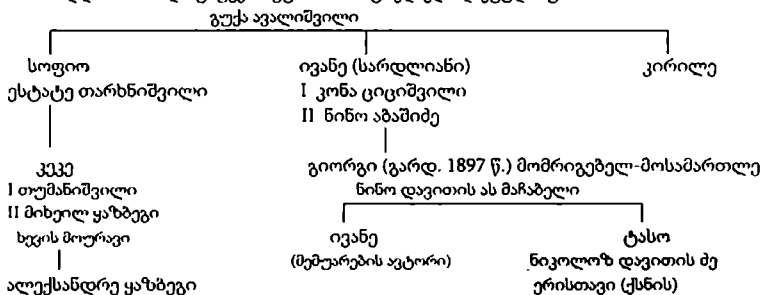
ოთარი ციციშვილი
(„ვახტანგიანი“ ცხოვრობდა თბილისში შუა ბაზრის უბანში, მან დახოცა ხარბი ციციშვილები, მათი რძალი -ზატონიშვილი კამეჩო დასცა და ახალციხეს გადაეცა. ამის გამო ციციშვილებმა შური იძიეს და ოთარი კუპუტაშვილს მოაკლვევინეს. ეს კუპუტაშვილი ისეთი მდიდარი გლეხი ყოფილა, რომ სახლში ოქროს გუთანი ჰქონია. ამ მკვლელობის შემდეგ მისი შთამომავლები სულ მკუდამ ერთი კაცზე ტრიალებდა. ერთი ვერსიით ის დედალეთში გადასულა)

გიორგი სარდალი - „სათა გოგია“
ელენე გურამიშვილი

[„სარდლიანი“, ერეკლე II-ის დასალომატი. ირანში მისი წარმატებული ელჩობის გამო მეფე და დიდებულები „გატეხილ“ ხოდან მიეგებნენ. იყო ბაშაკისა და შამშადილის მოურავი. ერთგულებისათვის მეფემ უბოძა რუისის სასახო სამული და „ზაქარიანისაგან“ დაღატაკების ჩამორთქული საციციანოს მყოფთადი. თუმც მეფის წყალობაზე სახლკაცების ხათრით უარი თქვა. ირანში ყოფნის დროს „სათა გოგიამ“ იპოვა შენახული განძი და შეიძია ჯორით ის საქართველოში ჩამოიტანა. დაკრძალულია რუისის ეკლესიაში].

ედიმური
„სარდლიანი“ სასლიუხუცესი. ფურთხითი ჩიტს კლავდა. დაკუტდა ზუგნისა.

ანასტასია (ტასო) გიორგის ასული ციციშვილი-ერისთავისა

(1864-1900-იანი წწ.)

„ბაგრატიონთ ქონებაო,
ჯავახანთ გონებაო,
ციციათ ქალობაო,
თარხანანთ გალობაო“

ხალხური

ქსნის ერისთავების საგვარეულო ისტორიის მსგავსად, ღრმა და შთამბეჭდავი ისტორიის მატარებელია ციციშვილების გვარი. მათი ღირსეული წარმომადგენელია ერისთავიანთ რძალი ანასტასია (შინაურობაში ტასო) გიორგის ასული ციციშვილი. სანამ უშუალოდ ამ არისტოკრატ ქალზე ვიტყვოდეთ რაიმეს, მანამდე აუცილებელ მოვალეობად მიმაჩნია ციციშვილთა გვარის დიდი ისტორია მოკლედ გავაცნო მკითხველს. აქვე ისიც მინდა დავსძინო, რომ ამ გვარზე აქ მოყვანილი მასალა დღემდე არასდროს დაბეჭდილა და ამ თვალსაზრისითაცაა მნიშვნელოვანი. საქართველოში ციციშვილების გვარის წარმოშობაზე სამი სხვადასხვა ვერსია არსებობს:

I ვარიანტი: ციციშვილების წინაპრები ვითომ ურიასტანიდან (ისრაელიდან) ბაგრატიონებს მოჰყვნენ და ქვემო ქართლში დასახლდნენ მათთან ახლოს.

II ვარიანტი: ციციშვილების წინაპრები უნგარები (მადიარები) ყოფილან. გადმოცემის თანახმად ხალხთა დიდი გადასახლებების დროს უნგართა ერთმა შტომ კავკასიონის სამხრეთით გადაუხვია და განაგრძო გზა დასავლეთისაკენ. მათგან ერთი ზიჩის ანუ ციცის შტო ტაო-კლარჯეთის სამფლობელოში დამკვიდრდა, სახელდობრ ფანასკერტში და მოგვევლინენ ციციშვილების

წინაპრებად. უნგართა მეორე შტომ კი მიაღწია დღევანდელი უნგრეთის ტერიტორიას და მათი იქ დასახლების შემდგომ წარმოიშვა ზიჩების ცნობილი თავადური გვარი.¹

III ვარიანტი: ქურთების ერთ ტომს, რომელსაც „ზაზა“ ეწოდებოდა (ამ სახელის მატარებელი ტომი ირან-თურქეთის საზღვარზე დღესაც ცხოვრობს) შინაური აშლილობის გამო გამოეყო ერთი შტო და ტაო-კლარჯეთის მმართველის სურვილის თანახმად დასახლებულა ოლთისის მხარეში ფანასკერტის მიწაზე. ამის გამო დევნილ ქურთების ბელად ზაზას ფანასკერტელი უწოდეს. სახელი „ზაზა“, განსაკუთრებით მათ გვარში ყოფილა გავრცელებული და შემდეგ დამოყვრებულ ახლო-მახლო მხრის ხალხშიც გავრცელებულა.

შემდგომ, ზაზა ფანასკერტელის შვილიშვილმა ზაქარია ფანასკერტელმა თითქოს თამარ მეფისაგან აზნაურობა მიიღო. მისმა ჩამომავალმა თაყამ – ტაოს მმართველმა 1302 წელს საქართველოს საზღვარზე დაამარცხა ოსმალთა 60 000-იანი ჯარი. სითი-ხათუნ ფანასკერტელი მეუღლეა ვახტანგ VI-ისა. ხოლო XV საუკუნის დამდეგს ციცი ფანასკერტელი მთავარსარდალია.

როგორც ირკვევა ფანასკერტელთა გვარმა შემდგომ საფუძველი დაუდო სამ ახალ გვარს: ციციშვილებს, შალიკაშვილებსა და ავალიშვილებს. ფანასკერტელებისაგან ციციშვილების გამოყოფაზე ერთი პატარა ლეგენდაც არსებობს, რომლის თანახმად ციცი ფანასკერტელმა ცხინვალში მდგარ საქართველოს მეფეს თავისი 600 კაციანი რაზმით დახმარება აღმოუჩინა სამხრეთიდან მოულოდნელად შემოჭრილი მტრის ტაშისკართან განადგურებაში, რისთვისაც მეფეს შუბლზე უკოცნია და უბრძანებია: – შეჯექი ცხენზე და იარე. სადამდეც გატაროს, იქამდე მტკვრის მარჯვენა მხარე შენს სამფლობელოდ მომიციო. ციცი ქვიშხეთის გაღმა – „ღორის კალოსთან“ რომ შეჯდა, იმ დღეს გატეხილ ხიდამდე იარა. მხლებლებმა მოახსენეს – კიდეც მიბრძანდითო! – თუკი ცხენი მომიკვდება, მამული რაღად მინდაო! უპასუხა ჯერ კიდეც სისიხლში მოსვრილ გმირს.

ამის შემდეგ ციცი მძოვრეთს დამკვიდრებულია, ციხეც აუგია და პატარა ქალაქიც გაუშენებია.

¹ უნგართა მოძრაობას და ციციშვილებისა და ზიჩების ნათესაურ კავშირს იკვლევდა ცნობილი უნგრელი მეცენატი, მხატვარ მიხაი ზიჩის ნათესავი გრაფი ევგენი ზიჩი, რომელმაც XIX საუკუნეში თავისი ხარჯით ექსპედიცია მოაწყო კავკასიასა და შუა აზიაში, რათა გამოეკვლია ის მოსახლეობა რომელთაც რაიმე კავშირი ექნებოდათ უნგრელებთან.

ანასტასია გიორგის ასული ციციშვილისა და ნიკოლოზ დავითის ძე ერისთავის ქორწინებით ერთმანეთს დაუკავშირდა ქართლის ორი დიდი და ცნობილი თავადური გვარი. მათ შვილებში კი შერწყმულმა და გადახალისებულმა ერისთავიანთ და ციციანთ ქართულმა არისტოკრატიულმა სისხლმა ინყო დენა. შეუღლებამდე თავადიშვილებმა უმანკო ყმანვილობისა და უდარდელი ახალგაზრდობის ხანა გავლეს.

ქვემო ხვედურეთში მცხოვრებ გიორგი ციციშვილისა და ნინო მაჩაბლის შვიდი შვილიდან უმცროსი ქალიშვილი იყო ტასო. გიორგის სამივე ასულმა: მარიამმა, თამარმა და ტასომ წარმატებით დაამთავრეს თბილისის კეთილშობილ ქალთა ინსტიტუტი და განსწავლულები დაუბრუნდნენ ხვედურეთს. ამ ხანად ქვ. ხვედურეთში მომრიგებელი-მოსამართლე გიორგი ციციშვილი ახლო-მახლო სოფლების მცხოვრებთათვის საჭირო და გამოსადეგი კაცი იყო. მისი ოჯახი მუდამ სავსე იყო სტუმრით. სამსახურებრივ საქმეზე მასთან მისულთ, მასპინძლობის ტრადიციიდან გამომდინარე სალამოს ალალი გულით მიიპატიჟებდა სუფრაზე. ეხმარებოდა და ხელს უმართავდა ყველა გაჭირვებულს. ინსტიტუტის დამთავრების შემდეგ სოფელში დაბრუნებული თამარისა და ტასოს თვალის შესავლებად მომრიგებლის კარებზე ახალგაზრდა თავადიშვილების რიცხვმა იმატა.

„იყო გაუთავებელი ჟრიაშული, სიცილი და დროის გატარება. ხან კავაკლადას გამართავდნენ, ხან ცოცხალ სურათებს სდგამდნენ, ზოგჯერ წარმოდგენებაც. ამათი ინიციატორი კი მუდამ ნიკო ერისთავი იყო ხოლმე... ცეკვა ხომ ყოველდღე იყო. სადგამდნენ დედაჩემს როიალთან და იწყებოდა დაუსრულებელი ვალსი, მაზურკა, პოლკა და კადრილი. ციციანთ გარდა აქ ნახავდით წერეთლებს იმერეთიდან, ერისთავიანთ მეჯვრისხევიდან, კარალეთიდან, ოძისიდან, ახალგორიდან. ნიკო თუმანიშვილს, გიორგი ოთარის ძე ამილახვარს, ამირეჯიბებს და სხვა“.¹

ციციშვილების სტუმრებიდან ყველაზე თეატრალური და მომხიბვლელი ახალგაზრდა ახალგორელი ერისთავი კოლა დავითის ძე გახლდათ, რომლის თეატრალური კარიერა უკვე რამდენიმე წელს ითვლიდა. თეატრისადმი მისი დამოკიდებულება ნაწილობრივ აღინიშნა „ქსნის ერისთავიანთ ქალების“ პირველ წიგნში, ნაწილს კი მოგვიანებით შევხებით. ერისთავების სასახლეში

¹ ივანე გიორგის ძე ციციშვილი „მეშუარები“. დაცული საქართველოს გ. ლეონიძის სახ. ქართული ლიტერატურის სახელმწ. მუზეუმში

მცხოვრებმა ციციშვილის ასულმა თავისმხრივ თეატრისადმი პატივისცემა ახალგორშივე გამოავლინა.

ტასოს მშობლების ოჯახში პირველი დიდი ბედნიერება 1885 წელს, უფრო-სი ქალიშვილის მარიამის თბილისში გადახდილი ქორწილი იყო. უსაშველოდ გაზრდილმა ხარჯებმა მძახლების - ციციშვილებისა და მაჩაბლების ოჯახები დიდ გაჭირვებაში ჩააყენა. XIX ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში საქართველოს კუდაბზიკა, გაღარიბებულ თავადთა ბევრი ოჯახი დაღუპა თბილისში მოვაჭრე ფრანგმა სოფდაგრებმა ერვეიმ და რუსელმა. მაშინ მზითევს თითქმის ყველა მათგან ყიდულობდა. საქონელი უსაშველოდ ძვირი იყო, მაგალითად: ბალიშის პირი (დუზენი) 180 მანეთი. პერანგი - 200-240 მანეთი (მკითხველმა რომ უფრო კარგად წარმოიდგინოს მაშინდელი ფულის მსყიდველუნარიანობა დავძენ, რომ იმ ხანებზე 2 მანეთად იყიდებოდა ერთი ცხვარი). ზეწრები, პენუარები და კაბები კი უფრო მამასისხლად იყიდებოდა. ამასთან ყველაფერი ხარისხიანი და მოსაწონი იყო. ერვეისთან შეძენილმა ტასოს დედის, მზითევში, ნაყიდმა რამდენიმე ზეწარმა XX საუკუნემდეც კი მოაღწია.

ანასტასია გიორგის ასული ჯერ წერეთელზე დანიშნულა, შემდეგ მალევე 1888 წელს უარი უთქვამს და კოლა ერისთავს გაჰყოლია. კოლა ციციშვილების მესამე სიძე იყო - მაჩაბლისა და ვაჩნაძის შემდეგ. ტასოს ძმამ, ცნობილმა მემუარისტმა ივანე გიორგის ძემ თავის სიძეებზე დავგიტოვა მცირე ჩანაწერები. მოყვრის თვალთ დანახული კახელი სიძე ვაჩნაძე - „არ გავდა არც უფროს სიძეს ოქრო მაჩაბელს, რბილს, ჩუმს, კეთილსა და მორიდებულს, არც უნცროს სიძეს - ნიკო ერისთავს, ცოცხალს, ნიჭიერს, სიტყვის ხელოვანს, მშვენივრად მთქმელს, ამასთან უაღრესად ზრდილსა და მორიდებულს. ესეც (ვაჩნაძე, ვ. ქ.) უაღრესად გულკეთილი, პატიოსანი და კეთილშობილი ადამიანი იყო, მარა ჭახჭახა, ბურბონი და მოურიდებლად პირში მთქმელი. ის ხშირად არღვევდა ქართლის თავად-აზნაურობაში დამკვიდრებულ ეტიკეტს და ზრდილობას" (ივ. ციციშვილის მემუარები მოგვანოდეს ქალბატონებმა თამარ აშხაცავამ და ნინო ერისთავმა. რისთვისაც დიდი მადლობას მოვასხენებთ).

ციციშვილების გვარის მსგავსად აქ არ შევეხებით მათთან დასიძებულ ერისთავის საგვარეულოს, რადგან ამ წიგნის I ნაწილში ნათლადაა ნაჩვენები ქსნელი ფეოდალების საგვარეულო ხე. ამჯერად მხოლოდ კოლა ერისთავის თეატრალურ მოღვაწეობაზე შევჩერდებით.

ცნობილია, რომ კოლამ თავისი ახალგაზრდობის საუკეთესო წლები დაუკავშირა ქართულ თეატრს, რომელიც გ. ერისთავის გარდაცვალების (1864 წ.) შემდეგ მოდუნდა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში აქტიულობა დაკარგა.

პატარა კოლა დედას ხშირად დაჟავდა თავის დეიდაშვილთან – მიხეილ ბირთველის ძე თუმანიშვილთან, რომელიც კოლას თქმით იმ ხანებში „ანყობდა და განაგებდა ქართულ თეატრს“.

სცენაზე კოლას პირველი როლი პატარა გოგო ყოფილა სპექტაკლში „ეჭვით ავადმყოფი“. იგი იხსენებს: „ცოტა გული დამწყვიტა იმ გარემოებამ, რომ პატარა ქალის როლი მომცეს, მოვიდა დღე წარმოდგენისა, თეატრი სავსე იყო ხალხით. მე უშიშრად გამოველი სცენაზე და როდესაც დაეამთაერე როლი და ფარდა დაეშვა რამდენჯერმე გამომიძახეს და კანფეტებიც მითავაზეს. ეს იყო და ეს ამ საღამომ გადამრია და სამუდამოდ დამაკავშირა თეატრთან. იმ დღეს აქეთ მე თეატრს აღარ მოვშორებივარ“.

პატარა კოლა „შენგერის“ პანსიონიდან გასვლის შემდეგ სწავლას აგრძელებს თბილისის რეალურ სასწავლებელში, პარალელურად აქტიურად მონაწილეობს სპექტაკლებში.

კოლა ერისთავი 1879-1880 წლებში თამაშობს ქართული თეატრის დასში, რომელთან ერთად ის გადადის სომეხი ვაჭრის არწრუნის მიერ თბილისში აშენებულ კერძო პატარა თეატრში, სადაც თითქმის ყველა დადგმულ სპექტაკლში ღებულობს მონაწილეობას.

აღნიშნულ დასს 80-იან წლებში შეუერთდნენ ვასო თუმანიშვილი, ვალერიან გუნია და მწერალი ალექსანდრე ყაზბეგი – რომელმაც მალევე მიატოვა სცენა.

ტასოს შერთვამდე კოლა ირიცხებოდა სანდრო ნებიერიძის მიერ შედგენილ ახალ თეატრალურ დასში და დანიშნული ჰქონდა ხელფასი თვეში 40 მანეთი. ამ ახალ ქართულ დარბაზში კოლა კედევ 2 წელი დარჩა. საბოლოოდ კოლამ სცენაზე 1889 წლამდე დაჰყო, მჭიდრო ურთერთობა კი თეატრალურ სამყაროსთან 1929 წლამდე შეინარჩუნა.

ციციშვილებისა და ერისთავების დამოყვრება, ტასოს და კოლას ქორწილის დეტალები: დრო, ადგილი, მზითვი, ნათლიები, ქართველ არისტოკრატთა მოლხენა, საჭიროზე მეტად გაწეული ხარჯები და სხვა ყველაფერი დარჩა აღუწერელ-დაუწერელი. რა ძვირფასი ცნობებია დავინწყებული და დაკარგული, არადა ტასოს დის – თამარის ქორწილში ციციანთ მხარე როგორ კარგად დაგვიხატა ივანე ციციშვილმა.

1896 წელს კოლას და ტასოს დროებით საცხოვრებლად გადასვლა მოუხდათ ქიზიყში, სადაც თბილისის გუბერნატორის გიორგი შერვაშიძის დავალებით ნიკოლოზ ერისთავი ბოქაულად დაინიშნა.

კოლა მეუღლითურთ მალე ჩავიდა ქვემო მაჩხაანში – ქიზიყის ცენტრში და შეუდგა დაკისრებული მოვალეობის შესრულებას. ამ პერიოდში ქიზიყში არ იყო მომრიგებელ-მოსამართლე და ეს თანამდებობაც მან შეითავსა: „ქიზიყში ჩემი მიზანი იყო ხელი შემენყო ხალხის ცხოვრების ეკონომიკურად და კულტურულად წინ წაწევას. ამ მიზნით ხელი უნდა შემენყო კოოპერატივისთვის, კარგი გზები გამეკეთებინა, შკოლები და ბალნიცები. მომესპო ქურდობა და ყაჩაღობა, რომელიც ძლიერ იყო გავრცელებული და ხალხს სულს უზუთავდა“, – აღნიშნავს თავის ჩანაწერებში კოლა ერისთავი.

ხალხის გაჭირვებულ ყოფაზე შეწუხებული ბოქაულის საქმიანობამ მალევე გამოიღო შედეგი. გაიხსნა ორი საავადმყოფო: მაჩხაანსა და ანაგაში. რაც, ბოქაულის თქმით, პირველი მაგალითი იყო მთელ საქართველოში. კ. ერისთავი იგონებს: „რაკი საავადმყოფო მოვანყვე, შეუდექი თეატრის აშენებას. მალე მოვანყვეთ კარგი, მოზრდილი შენობა და პირველი წარმოდგენისთვის მოვიპატიუეთ თბილისიდან ნ. გაბუნია, ვ. აბაშიძე, ვ. გუნია და სხვები. ქიზიყში მოვანყვე კოოპერატივი. შკოლები ავაშენე ქვემო მაჩხაანში, მირზაანში, გურჯაანში“.

ჩვენთვის უცნობია თუ რამდენ ხანს დაჰყო ქიზიყში ქსნის ერისთავთა წარმომადგენელმა და რამდენ ხანს ემსახურა თავისი ცოდნა-გამოცდილებით კახეთის ამ უბატონო კუთხეს. მისი მოგონებებიდან ვგებულობთ, რომ იქ ყოფნისას მას ძალზე საჭირო და შრომატევადი სამუშაოები ჩაუტარებია.

კოლას ოჯახისა და ილიას ურთიერთობა

ნიკოლოზ ერისთავის ცხოვრებიდან განსაკუთრებით აღნიშვნის ღირსია მისი კეთილშემგობრული დამოკიდებულება ქართველი ერის მამასთან ილია ჭავჭავაძესთან. კოლამ და ტასომ თავიანთი პირველი შვილი გიორგი – გიგუშა, რომელიც სამწუხაროდ შვიდი წლის ასაკში გარდაიცვალა ილიას მოანათვლინეს. ძალზე ჰყვარებია დიდ მგოსანს ახალგორში სტუმრობა. კოლას მეუღლის – ტასო ციციშვილის ნახელავ სადილს ხშირად ნატრულობდა თურმე. ილიას და მასთან ნათელ-მირონობის ფასი კარგად იცოდნენ ახალგორის ერისთავებმა, ამიტომ იყო, რომ ყველა ეთაყვანებოდა მგოსანს. კოლას ქალიშვილებს, დედასთან ერთად, დიდი სიყვარულით გამოჰყავდათ ცნობილი

აფორიზმები მოქარგულ აბრეშუმსა და ტილოზე. ჩვენამდე მოღწეულ ერთ ძველ ფოტოზე ოჯახის დიასახლისის უკან მოჩანს ჩუქურთმიან შირმაზე გადაჭიმულ აბრეშუმზე ერისთავის ქალების ხელით ამოქარგული სიტყვები:

„იცოცხლე დიდხანს ჩვენო
ილია
შენით აქვს ქართველს
დიდი გულია“.

ტასოს უკან დგანან მართა ვაჩნაძე (დისშვილი), შალვა და ნინო ერისთავები. სავარძელზე მჯდომ ერისთავების რძალს ილიას ნაჩუქარი ოთხტომეულის ერთ-ერთი ტომი უჭირავს ხელში. ამბავი ნიგნის ჩუქებისა ასეთია:

„ცნობილია, რომ 1893 წლის ოქტომბერში ილია შეუდგა ქართლში მოგზაურობას. პირველად იგი თავის საყვარელ მეგობარს ნიკო (კოლა) ერისთავს ესტუმრა ახალგორს. წამოსვლისას ილიამ ერისთავს, რომელიც საუკეთესო დეკლამატორად ითვლებოდა აჩუქა თავის ნაწარმოებთა ოთხი ტომი წარწერით:

„სხვისა სიტვა შენგან თქმული
კეთდება და უფრო შევინს“¹

„მეორე კვირას ყიფიანებს ესტუმრა სოფ. ქვიშხეთში. შემდეგ სოფ. ნეერს, სოლოლაშენსა და ბოლოს 1894 წლის იანვრის დამდეგს მამაჩემს...“ აღნიშნავს თავის მოგონებებში ივანე ციციშვილი.

ციციშვილებთან სტუმრობისას სხვა მეგობრებთან ერთად ილიას თან ახლდნენ მათი სიძეები ალექსანდრე ვაჩნაძე და კოლა ერისთავი. პოეტს, ნათლულის – გიგუშა ერისთავის პაპამ ძალზე გულუხვი და შთამბეჭდავი მასპინძლობა მოუწყო ხვედურეთში.²

„მამას რომ შეატყობინეს ილიას თქვენთან მოსვლა სურსო, შეუდგა მზადებას. მოიწვია დიდძალი ხალხი. ტფილისიდან გამოიწერა იმდროის საუკეთესო

¹ ილიას ამ პატარა პნკარედზე იოსებ გრიშაშვილის მიერ გაკეთებული შენიშვნა, რომ – „ეს ორსტრიქონიანი ლექსი ილიამ დაანერა თავის ლექსების ტომს (ქართველთა ამხანაგობის გამოცემას) და მიუძღვნა ცნობილ დეკლამატორს კოლა ერისთავს. ჩავინერე თვით კოლა ერისთავისაგან 1925 წელს“. – გვიმონუმებს კოლასა და იოსებ გრიშაშვილს შორის ახლო ურთიერთობას, ასევე გვიმონუმებს ტასოს ძმის ივანე ციციშვილის მონოდებულ ინფორმაციას ამ ორი მამულიშვილის დიდ მეგობრობაზე (იხ.: გრიშაშვილი 1937; ჭავჭავაძე 1987).

² ტასოს ძმამ ივანე ციციშვილმა დაგვიტოვა მეტად საინტერესო ინფორმაციის შემცველი მემუარები, რომლებიც დაცულია საქართველოს ქართული ლიტერატურის მუზეუმში (19811-ბ).

საზანდარი (არ მახსოვს ხეჩოს თუ აბდულ-ბალის დასტა) შეატყობინა თარის საუკეთესო დამკვერელ ციციშვილებს: გიორგი უთრუთიშვილს, ივანე ლევანის ძეს (ყრუ ვანოდ წოდებულს), თავის ნათლულს ლევან ამირინდოს ძეს და თავის დიდ მეგობარს მოხუცს თავისი შვილებით...

ილიას მოჰყვნენ ლევან ჯანდიერი, ალექსანდრე და კოკო ჩოლოყაშვილები, ბატონიშვილები: პეტრე და მიხეილ გრუზინსკები, გიორგი ჟურული, გიგა და ალექსანდრე ყიფშიძეები, დიმიტრი ჩოლოყაშვილი და ვანო ჯანდიერი, ნიკო (კოლა) ერისთავი და ალექსანდრე ვაჩნაძე...

პატარა ხნის შემდეგ, როცა სტუმრები გაჩაღებულ სუფრას სიცილითა და ხუმრობით მოუსხდნენ, მამა ადგა და მშვენიერი სიტყვა წარმოსთქვა. იშვიათი მჭერმეტყველებით ჯერ საქართველოს წარსული და შემდგომ აწმყო დახატა და ილიას როლი მომავალ საქართველოს შექმნისთვის... სიტყვა ილიას დღეგრძელობით დასრულდა.

ჯერ ხმაური არ დანყნარებულა, როდესაც გაისმა საკვირველი საამური ხმა. მას მოჰყვა მოძახილი და მწყობრი ბანი. მოხუცი ჩიტო ციციშვილის ოჯახის სიმღერა ცნობილი იყო საყოველთაოდ, მარა იმ დღეს მათი სიმღერა არაჩვეულებრივი იყო. ილიას საპატივსაცემოდ მან დაიწყო არა შაბლონური „მრავალჟამიერით“, არამედ ისეთი ძველისძველი სიმღერით, რომელიც მხოლოდ რამდენიმე მოხუცმა ციციშვილმა და ჩიტოს ვაჟებმა თუ იცოდნენ. საზ-ბა სმენად იქცა, რადგან ამგვარ სიმღერას იშვიათად თუ გაიგონებოდა...

ილია აღელვებული წამოდგა. გრძნობიერი მადლობის შემდეგ მან მამაჩემის სიტყვის ძირითადი დებულებანი აიტაცა და ჩვენი ქვეყნის წარსულის, აწმყოს და მომავლის გარშემო თავისებური ჭკუითა და ემოციური განცდებით სავსე, ძლიერი სიტყვა წარმოსთვა...

ქართველი ერის უსაყვარლესი ადამიანის ი. ჭავჭავაძის მასპინძლობაში ციციშვილებს არც ერისთავები ჩამორჩებოდნენ, ამურებითა და იორდა-სალამთა თაიგულებით მოხატულ ახალგორის სასახლეში, რომლის მთავარ ჭიშკართან, ჭადრების ქვეშაც ნახად და საამურად გაიწკრიალებდნენ ილიას ეტლში შებმულ ცხენთა ეეფნები".

ვანო ციციშვილის მოგონებები საშუალებას გვაძლევს გავეცნოთ ტასოს ხასიათს და ერთი დღის საქმიანობას ახალგორის სასახლეში. ამბავს, რომელიც ახალგორში, პატარა ვანოს ხანმოკლე სტუმრობას უკავშირდება, თავის მემუარებში ის „ტრაგი-კომიკურს" უწოდებს:

„ერთი ტრაგი-კომიკური შემთხვევის გამო ჩემი ახალგორში ყოფნა დიდხანს არ გაგრძელებულა. მოდების ერთ რომელიღაც ჟურნალში ჩემ დას ტასოს უნახავს ჩემოდენა ბიჭისათვის კოსტუმის ფასონი. ძრიელ მოენონა და გადასწყვიტა ჩემთვის ამგვარი კოსტუმის შეკერვა. დაიბარა ტფილისიდან საჭირო მასალა და შეუდგა მის შეკერვას. ტასო ჭრა-კერვაში გამოცდილი არ იყო, მარა როგორც იყო სძლია ყოველ სიძნელეს და მშვენიერი კოსტუმი შემიკერა. ეს იყო ტილოს თეთრი მატროსული კოსტუმი ლურჯ საყელოიანი. სწორედ კვირა დღე იყო და ახალ სამოსში გამომანყვეს. კოსტუმი და განსაკუთრებით პატრადლის ხელოვნება ყველას ძრიელ მოენონა, მე კი უფრო გრძელი შარვალი მახარებდა.

პატარა ხანს იქით ჩავედი ბაღში, იქიდან ჭალას გავედი, აქ ბევრი მაყვალი იცოდა და მეტად დამნიფებულებიც იყო. მაშინვე აზრმა გამიელვა: „დავეკრეფამ და ტასოს ნაფულებ“. საქმეს შევუდექი, ჩემ თავსაც არ ვივინყებდი. მაყვალი ბევრი დამიგროვდა. ჩემ წინ ახლა ახალი საკითხი წამოიჭრა: ეს ამოდენა მაყვალი რითი წამელო. უცებ ჩემი ახალი შარვალი მომაგონდა. უმაღლესი გავიძერი. ტოტები შევუკარი. ჩავყარე ორივე ტოტში. ხურჯინივით მხარზე გადავიკიდე და გავწიე სახლისაკენ ხტომითა და კუნტრუშითა. ამ კუნტრუშში მნიფე მაყვალი, რათქმაუნდა დაიჭყლიტა და მისი წვენი აქეთ-იქიდან წურწურით ჩამომდიოდა. ავირბინე კიბე და შევარდი ტასოს ძილებში, რომ უნდა ვახარო მნიფე მაყვალი. ტასომ რომ ჩემს კოსტუმს შეხედა, ელდა ეცა და ორიოდ ცოცხალი მითავაზა. საცა ჯერ არს ამისთანა შემთხვევაში. ნაწყენმა და უსამართლობით აღშფოთებულმა მოვრთე უშველებელი ტირილი, თან ვიძახოდი: „სახლში წამიყვანეთ, ჩემი ხვედურეთი მინდა“, და სხვა ამისთანეები. რბილმა და გულკეთილმა ტასომ უმაღლესი ინანა თავისი სიფიცხე, მომხეცია, მომეალერსა, თითონაც ბევრი იტირა, მარა მე ჩემსას გავიძახოდი. რაღაც ბედად, ჩემ მშობლებს სწორედ იმ დღეს გამოეგზავნათ ჩემი უფროსი ძმა, რომელმაც ჩემი სურვილი შემისრულა“.

ცნობილია, რომ XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე ქართლში ერთ-ერთ დიდ დღესასწაულად ითვლებოდა „ილიაობა“ (20 ივლისი), რომელშიც მთელი საქართველო მონაწილეობდა. დღეობა არცერთხელ არ ჩატარებულა ისე, რომ მასზე კოლა და ტასო არ ყოფილიყვნენ მინვეულნი და თან კოლა როგორც სუფრის ხელმძღვანელი. „სწორედ „ილიაობაზე“ მჟღავნდებოდა მთელი სიცხა-

დით ილიას ნამდვილი ქართველური ბუნება-გულუხვობა, პურადობა, სტუმრის ღირსეული დახვედრა და ხელგაშლილი მასპინძლობა" (შარაძე 1990: 101).

„დღეობის მზადებას შეუდგებოდნენ ხოლმე რამდენიმე დღის წინად. მერე რა მზადებას! იკვლებოდა რამდენიმე ძროხა, ცხვარი, ბატი, ინდაური, აუარებელი ქათმები, იჟლიტებოდა უამრავი ვარია, წინილა, იდგა მთელი ხროვა სხვადასხვა მწვანილეულობისა, გატენილი ტომრები ბოსტნეულობისა, სავსე გოდრები ხილულობისა. ცხვებოდა აუარებელი პური, შოთი, ნაზუქი, იხდებოდა ქვევრები საგურამოსი და ყვარლური ღვინოებით სავსენი. მახსოვს, ერთ დღეობას, სამი საპალნე ღვინო დაიხარჯა, ე. ი. 2250 ბოთლი... ცოცხალი ზუთხი მოდიოდა ძღვნად ფოთიდან, არაგვიდან ცოცხალი ორაგული მოჰქონდათ საგურამოელ გლეხებს. აქა-იქ ელაგა ქალაქური ტკბილეულობით და ტკბილი ნამცხვრებით სავსე სინები. სამოცი ხელი ლოგინი იყო დამზადებული იმ სტუმრებისთვის, რომელნიც რამდენიმე დღით დარჩებოდნენ ხოლმე საგურამოში“.

მწერალი მიხეილ ჯავახიშვილი, რომელიც იმხანად წინამძღვრიანთკარის სასწავლებლის მოწაფედ ითვლებოდა ზედიზედ ოთხგზის მონაწილე ყოფილა „ილიაობისა“. სწორედ ის იგონებს კოლა ერისთავის თამადაობას ილიას დღესასწაულზე, იგონებს როგორც ენამჭევრს და ი. ჭავჭავაძის დიდ მეგობარს: „... თამადად კოლა ერისთავია, სვამს და სხვებსაც ასმევს, თან ენამჭევრობს, დროგამოშვებით ილიას ლექსებს ამბობს და სხვებსაც ათქმევინებს. ილიას მეუღლის ოლლას სადღეგრძელოს რომ გამოაცხადებდა, უეჭველად „განდე-გილის“ ნაწყვეტსაც იტყოდა ხოლმე. ილია მასპინძლობს: სუფრას ხშირად ჩაჰყვება, ყველას დახედავს, ულხენს და თვითონაც ილხენს“ (შარაძე 1990).

1907 წელი როგორც მთელი საქართველოსთვის, ისე კოლა ერისთავისთვის დიდი ტკივილისა და მწუხარების წელი შეიქმნა. ეს თარიღი გვერდში დაუდგა ჩვენი ერის წინამძღოლის დაბადებას. საქართველოს ტკივილიან ისტორიას მიემატა კიდევ ერთი სამანი და თარიღი რომელმაც შემოსაზღვრა ადგილი და დრო ილია ჭავჭავაძის საფლავისა და ცხოვრებისა.

დიდი ტკივილითა და ცრემლისღვრით დაიტირა ახალგორის სასახლის ქალმა და კაცმა დიდი მგოსანი. არ ქრებოდა ნათლიდედის – ტასო ციციშვილის ხელით ანთებული სანთელი ილიას სულის პატივსაცემად.

1908 წლის 25 სექტემბრის გაზეთი „ამირანი“ (№166) იუწყებოდა: „31 აგვისტოს ახალგორში გადახდილი იქნა პანაშვიდი ილია ჭავჭავაძის სულის მოსახსიებლად“. [გლეხი ვანო].

1933 წელს ახალგორის სასახლეში კოლას ოთახიდან ბოლოს ი. ჭავჭავაძის სურათი ჩამოიღეს, სხვა ყველაფერი ჩამოყარეს!

ტასო ციციშვილის მეუღლეს ახალგორელ კოლა ერისთავს XIX ს. 80-იანი წლებიდან მოყოლებული კარგად იცნობდა ქართული საზოგადოება, რომლისთვისაც ფასეული იყო როგორც ხელოვნებამდე აყვანილი მისი თამაძობა, ისე ქართული მხატვრული სიტყვიერების უზადლო ოსტატობა.

კოლას გამოსვლების შესახებ წერდნენ: „20 დეკემბერს 1893 წ. ტფილისის საკრებულოში გაიმართა საღამო ნ. კ. ს. სასარგებლოდ. ნ. ერისთავმა „განდებილი“ წაიკითხა და ისე მოეწონა საზოგადოებას მისი მშვენიერი კითხვა, რომ რამდენჯერმე გამოიწვიეს და კიდევ რამდენიმე ლექსი ათქმევინეს... საზოგადოება ტაშის კერით მიეგება მას (ნ. ერისთავს, ვ. ქ.) რადგანაც ცნობილია, როგორც ფრიად რიგიანი მკითხველი მოსაწონის კითხვისათვის. ამ ახალგაზრდას შესწევს ხმაც, კილოც, მიხვრა მოხვრაც და პირის სახის მოძრაობაც. ამიტომ მისი გამოსვლაც სცენაზედ ყოველთვის სასიამოვნოა, როგორც ერთი ადგილი „დიმიტრი თავდადებულიდან“, ისე ორი-სამი სხვა ლექსი, თანახმად საზოგადოების მოთხოვნილებსა, მან წაიკითხა გრძნობით, მეტყველად და ნამდვილი სიამოვნება აჩვენა საზოგადოებას“ (გრიშაშვილი 1954: 188).

ჟამი-ჟამ ტასო და კოლა ახალგორსა და თბილისში ცხოვრობდნენ, რაც ხელს უწყობდა მათ განათლებულ ოჯახს სოფლადაც გაენიათ სასცენო ხელოვნებისადმი სამსახური, – მიუხედავად იმ დიდი ტრაგედიისა, რომლის უკანაც იდგა უფროსი ვაჟის, დიდი ილია ჭავჭავაძის ნათლულის გიგუშას უდროო სიკვდილი.

როგორც საფლავს ისე მასზე გლოვასაც აქვს სამანი. დრო გადიოდა, სიცოცხლე გრძელდებოდა. 1898 წელს ერისთავებს შეეძინათ ვაჟი, რომელსაც წმინდანი წინაპრის შალვა ნამებულის უკვდავსაყოფად შალვა დაარქვეს (კარგად დაიმახსოვრე მკითხველო! ბახტრიონის აჯანყებიდან 265 წლის შემდეგ ახალგორში ერისთავების სასახლეში დაბადებული დამოუკიდებელი საქართველოს გმირი იუნკერი, რომელმაც თავი შესწირა სამშობლოს თავისუფლებას, – ის რუსის ტყვიამფრქვევს გადაეფარება კოჯორთან).

მალალი კულტურის არისტოკრატიულ ოჯახში აღზრდილმა ტასო ციციშვილმა თავისი ქალიშვილების – თამარისა და ნინოს აქტიური მხარდაჭერით ახალგორში ჩამოაყალიბა ადგილობრივი სცენის მოყვარულთა წრე, რომელსაც თავისი დიდი

თეატრალური ცოდნითა და გამოცდილებით დახმარებას უწევდა საყვარელი მეუღლე, ქართული დრამატული საზოგადოების თავმჯდომარე კოლა ერისთავი.

1915 წლისთვის ახალგაორში დიდხნის ჩამოყალიბებული ჩანს ე. წ. „ადგილობრივი თეატრალური დასი“. რომელსაც ხელმძღვანელობს ერისთავების რძალი ანასტასია გიორგის ასული. აღნიშნულ დასში ტასოს ჩათვლით გაერთიანებულია 9 კაცი:

1. ანასტასია გიორგის ასული ციციშვილი-ერისთავისა (დასის ხელმძღვანელი);
2. ნინო ნიკოლოზის ასული ერისთავი;
3. ელენე პავლიაშვილი;
4. თამარ ნიკოლოზის ასული ერისთავი;
5. ... ოსიტაშვილი;
6. დ. არავიაშვილი;
7. გ. ცაგარელი;
8. ქ. ალექსიშვილი;
9. ს. ალექსიშვილი.

ახალგაორში ტასო ციციშვილის შექმნილი თეატრალური დასის მიზნები ბევრად სცილდებოდა ქსნის ხეობის საზღვრებს. მათი საქველმოქმედო წარმოდგენები გამიზნული იყო გაჭირვებულთა დასახმარებლად. ეს ჰუმანურობა, განსაცდელში მყოფ დასავლეთ საქართველოს გვერდით დგომა და თანაგრძნობის გამოხატვაა. თეატრალური სცენების გამართვა მაშინდელ ჩალითდაფარულ, წერა-კითხვის უცოდინარ ხეობაში ძალიან ბევრს ნიშნავდა. საინტერესოა რას სწერდა ასი წლის წინ ახალგაორის სცენისმოყვარულებზე ქართული პრესა:

„სოფ. ახალ-გაორში 12 აგვისტოს კნ. ანასტასია ერისთავის თაოსნობით, ადგილობრივმა სცენის მოყვარეებმა წყლისგან დაზარალებულ იმერეთისა და აჭარლების სასარგებლოდ წარმოდგინეს „კეთილი და უმანკო ანგელოზი“ 3 მოქმედებიანი დ. ერისთავისა და „უჩინმაჩინის ქუდი“ 1 მოქმედებით გ. ერისთავისა.

თუმცა დეკორაციების უქონლობა და სხვა მრავალი დამაბრკოლებელი მიზეზი ხელს უშლიდა ახალგაზრდა მომუშავეებს, მაგრამ ყველა ეს მიზეზი საერთო ძალით გადალახეს და წარმოდგენა კარდად ჩაატარეს... მოთამაშეთა შორის განსაკუთრებული ყურადღება მიიქცეის ქ-ნმა ნ. ერისთავის ასულმა, – მოხდენილი, ცოცხალი თამაშით სრულიად დაგვიხატა პეპელასავით ცქრილა სონა და ვარდო. ქ-მ. ელ. პავლიაშვილის ასულმა – ნატალიას და სუსანას

როლი მშვენიერის განსახიერებით, და თამარ ერისთავის ასულმა (ლიზა), ბ. მ. ოსიტაშვილმა (გრიგოლ და მარტირუზა) ხალხი ძლიერ აცინა, მხოლოდ სიარული მეტად მოუხეშავი ჰქონდა 100 წლის ბებერსავით თავ-ჩალუნული დადიოდა... დ. არავიაშვილმა ანტონი და კიკოლიკა უნაკლოდ დაახასიათა, გ. ცაგარელმა – კოტე და ჭ. ალექსიშვილმა – ივანე.

წარმოდგენის შემდეგ ს. ალექსიშვილმა ზეპირად წაიკითხა „სადღეგრძელო“ და აკაკის ლექსები. ხალხი ბლომად დაესწრო, როგორც ახალგორიდან, აგრეთვე ახლო სოფლებიდანაც. შემოსავალიც რგიანი იყო, და დანიშნულებისამებრ გაიგზავნა. კარნაე“ (ყურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1915 წ., №6).

ტასო ციციშვილისა და კოლა ერისთავის შვილები

დიდი ტრადიციების მქონე ახალგორის სასახლეში ყოველთვის მაღალ კულტურას ნაზიარები, ევროპულად განათლებული თაობები იზრდებოდნენ. ასე იყო უკანასკნელი ერისთავის ნიკოლოზ ერისთავისა და ანასტასია ციციშვილის დროსაც. როგორც უკვე აღვნიშნეთ მათ ჰყავდათ ორი ქალიშვილი, ორი წლით უფროს-უმცროსი თამარი და ნინო. თამარს ოჯახი არ შეუქმნია, უმცროსი ნინო კი ცოლად გაჰყვა აფხაზ აზნაურს – სიმონ აშხაყავას.

ქვემოთ ცალკე განვიხილავთ ტასო ციციშვილის ქალიშვილების ცხოვრებასა და მოღვაწეობას.

იუნკერი: ქსნის ერისთავიანთ სამაგალითო რძალმა ანასტასია გიორგის ასულმა ციციშვილმა ძლიერ თავადთა ახალგორის სასახლეში, სადაც 300 წლის წინ ცხოვრობდნენ წამებული წმინდანები შალვა და ელიზბარი გააჩინა ვაჟი, რომელსაც მათი გმირობის და სამშობლოსათვის თავგანწირვის გრძნობის უკედვესაყოფად შალვა უწოდა.

დიდება ღმერთს! – დაიბადა ვაჟი, მონამეობრივი სიკვდილით აღსრულებული გმირის შალვა ქსნის ერისთავის ღირსეული სეხნია. მასავით სამშობლოს მოსიყვარულე, მასავით მტრის მოძულე. გმირი, უშიშარი ვითარცა უხორცო.

ქართული სამხედრო სკოლის დაარსებისთანავე 1919 წ. შალვამ გამოცდები ჩააბარა და იუნკერის ფორმა მოირგო. სკოლას ჯერ გიორგი კვინიტაძე, შემდეგ ალექსანდრე ჩხეიძე ხელმძღვანელობდნენ. სკოლის მონაფე-იუნკერებს იმდროის საუკეთესო მეცნიერები ასწავლიდნენ: ისტორიას – ივანე ჯავახიშვილი, ქართულს – კორნელი კეკელიძე, სამხედრო საქმეს კი იმ დროის გამოჩენილი ოფიცრები.

1921 წლის 17 თებერვალს იუნკერებს მე-11 წითელი არმიის ნაწილების კოჯორ-ტაბახმელასთან შეკავება დაავალეს. რვა დღე და ღამე შეტაკება არ შეწყვეტილა კოჯორისა და შავნაბადას მონასტერს შორის გაშლილ ფრონტზე. იუნკერთა შეუპოვრობის გამო სერგო ორჯონიკიძემ უფრო ძლიერი და განვრთნილი ბაქოს წითელი სამხედრო სასწავლებლის კურსანტები გამოიწვია. ქართული „ვაშა“ და რუსული „ურა“ ერთმანეთში აირია. ბაქოელმა კურსანტებმა ვერ გაუძლეს შემოტევას და უკან დახევა დაიწყეს. ალ ჩხეიძის თქმით: „კოჯორ-ტაბახმელასთან ხუთწევრიანი ვარსკვლავის ბრწყინვალეობა დაჩრდილა თეთრი გიორგის ელვარებამ“.

24 თებერვალს ბოლო შეტაკება მოხდა ბაქოელ ბოლშევიკ კურსანტებსა და ქართველ იუნკერებს შორის. „კურსანტებმა ვერ გაუძლეს შემოტევას და უკან დახევა დაიწყეს, ამ დროს მათ ზურგს უკან მალლობიდან ტყვიამფრქვევი აკაკანდა. წითელარმიელები ღია მინდორზე მყოფ იუნკერებს 120 მეტრიდან ესროდნენ. კაპიტანმა ჩოჩუამ იუნკერთა ერთი გუნდი პირდაპირ ტყვიამფრქვევისაკენ დაძრა. კაპიტანი მალევე ჩაიკეცა ჭრილობისაგან.

ყველასაგან დანინაურდა მთელ მაშინდელ ტფილისში სახელგანთქმული ფეხბურთელი, მუხლსწრაფი იუნკერი, რომელმაც გორაკზე არბენისთანავე ხიშტზე წამოაგო მემიზნე ოფიცერი და საკუთარი სხეულით ტყვიამფრქვევს გადაეფარა. მეგობრების მიახლოებისთანავე ტყვიამფრქვევით დაგლეჯილმა წამოიწია: „დადექ, ვინა ხარ?“ – შესძახა და სული დალია. ეს 24 წლის იუნკერი ქსნის ერისთავთა შთამომავალი შალვა ერისთავი იყო“.¹

იმავე ღამეს ქართულმა შენაერთებმა პოზიციების დატოვების ბრძანება მიიღეს. დაღუპული იუნკერებისათვის საძმო საფლავი გაითხარა. ერთი – დღევანდელი პარლამენტის შენობის ადგილზე მდებარე ტაძრის ეზოში, მეორე დღევანდელი ვაკის სასაფლაოს მიმდებარე და ბაგების ტერიტორიაზე.

შალვა ერისთავის ცხედარი დასთან და საცოლესთან ერთად მეგობრებმა სრულიად საიდუმლოდ ტომრით მოიპარეს და დაკრძალეს ვერის სასაფლაოზე დანიელ ჭონქაძის გვერდით, მაგრამ ახალმა ხელისუფლებამ ჭირისუფლებს

¹ ამ ამბიდან გადის ორი ათეული წელი და საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის მომსპობი საბჭოთა რუსეთი გერმანელების წინააღმდეგ მებრძოლ ალექსანდრე მატროსოვის გმირობის – ტყვიამფრქვევზე მკერდით გადაფარვის სცენით თავს იწონებს მთელს მსოფლიოში, ხოლო ბევრად ადრე ჩადენილი შალვა ერისთავის ამ გმირობაზე ლაპარაკი 70 წლის მანძილზე ტაბუდადებული იყო. საერთოდ ამოშალეს ქვეყნის ისტორიიდან იუნკერების და მათ შორის სამშობლოსათვის შალვას თავგანწირვა. 24 რიცხვში შალვა ერისთავის გარდა დაილუბნენ იუნკერები: ოთარ ლორთქიფანიძე და იოსებ ჯანდიერი, დაიჭრა 15 იუნკერი.

საფლავზე ქვის დადების ნება არ მისცა. სანამ ტასო და კოლა ერისთავი ცოცხლები იყვნენ არაერთხელ აკურთხებინეს შვილის ძეგლდაუდგმელი საფლავი. ამის მერე არც ნათესაობას მოუსურვებია, საფლავის შეურაცხყოფის შიშით, იქ რაიმე ნიშნის გაკეთება.

ამ ტრაგიკული ამბის შემდეგ მრავალი წლის მანძილზე ოჯახის ნევრებისა და მეგობრების გარდა შალვას საფლავზე დადიოდა მისი საცოლუე ანა ვასილევა, რომელიც დედით სიდამონ-ერისთავის შთამომავალი იყო. ანა სიკვდილამდე ატარებდა შალვა ერისთავის სიყვარულს და ამბობენ, უკვე მოხუცი აგონიაშიც მხოლოდ მის სახელს ახსენებდაო.

2010 წ. შალვა ერისთავის დისშვილისშვილ ქალბატონ თამარ აშხაცავას ინიციატივით და საზოგადოების მოთხოვნით ქ. თბილისის მერიამ ითავა ვერის ყოფილ სასაფლაოზე მწერალ დ. ჭონქაძის გვერდით დაკრძალული იუნკერის შალვა ერისთავის საფლავის კეთილმოწყობა და მასზე ძეგლის დადგმა. დღეს მთელი ჩვენი საზოგადოებისაგან ბევრად უფრო მეტი ყურადღებისა და პატივისცემის ღირსია სამშობლოს დამოუკიდებლობისათვის თავდადებული 22 წლის ჭაბუკი, რომელმაც თავის წმინდა, ქართული სისხლით და ხორცით დაადგა საქართველოს გულის დასაფლეთად მომართული ტყვიამფრქვევი.

ქსნისხეობელი ვაჟკაცის შალვა ერისთავის მშობელი მამის კოლას პიროვნების უკეთ დასანახად მოვიყვანთ ერთ პასაჟს ი. გრიშაშვილის მუზეუმ-ბიბლიოთეკის დირექტორის ბ-ნ ნ. გრიგორაშვილის წერილიდან, რომელიც დაიბეჭდა 1990 წ. ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრებაში“ (№6).

„ნ. ერისთავის მოგონებები დიდ მასალას იძლევა XIX საუკუნის 10-იანი წლების ქართული საზოგადოებრივი აზროვნებისა, ლიტერატურისა და თეატრის ისტორიისათვის. მას აღწერილი აქვს ბევრი უცნობი ამბავი თეატრალური სამყაროდან და მწერლებისა და მსახიობების ცხოვრება-მოღვაწეობიდან.

ნიკოლოზ (კოლა) დავითის ძე ერისთავი იყო მსახიობი, მეცენატი, ცნობილი დეკლამატორი. ილია ჭავჭავაძის ახლო მეგობარი. ნიკოლოზ ერისთავმა 1883 წელს ავჭალის ქუჩაზე დავით ავალიშვილის სახლში მოაწყო ქართული იაფფასიანი სახალხო წარმოდგენები. გამოდიოდა სცენაზე 90-იან წლებში ტყვიაველის ფსევდონიმით, როგორც მსახიობი და დეკლამატორი; 15 წლის განმავლობაში იყო თეატრალური საზოგადოების გამგეობის წევრი; მონაწილეობას ღებულობდა საქველმოქმედო საღამოებსა და კონცერტებში თბილისსა და საქართველოს სხვადასხვა ქალაქში – ქუთაისში, ბათუმში, ფოთში; სოფელ მაჩხაანში დიმიტრი

მაჩხანელთან ერთად ააშენა თეატრი და გამართა პირველი წარმოდგენა (1899 წელს) ვასო აბაშიძის, ნატო გაბუნiasა და ვალერიან გუნიას მონაწილეობით; 1905 წლიდან 1920 წლამდე იყო ქართული დრამატული საზოგადოების თავმჯდომარის ამხანაგი და შემდეგ თავმჯდომარე; თაოსნობდა საქართველოს სცენისმოღვაწეთა პირველ ყრილობას და ყრილობაზე პირველი გამოვიდა სიტყვით; სოფელ ახალგორში ააშენა პროვინციისათვის საუკეთესო პატარა თეატრი და ხელმძღვანელობდა ადგიობროვ დასს (1925 წლიდან 1929 წლამდე).

ნიკოლოზ ერისთავი წერდა: „შევადგარე ფული და გავხსენი პირველად საქართველოში სასცენო სტუდია გიორგი ჯაბადარის ხელმძღვანელობით, საიდანაც გამოვიდნენ საუკეთესო არტისტები ჩვენი სცენისა: ვ. ანჯაფარიძე, ა. ვასაძე, შ. აღსაბაძე, სარჩიმელიძე და სხვ. ხალხს ვუყვარდი, კარგად მიღებდა სცენაზე და ბოლოს დივერტისმენტებზედაც ვიღებდი მონაწილეობას და ლექსებს ვკითხულობდი“.

ვინც კი განათლება საბჭოთა სკოლებში მიიღო, ყველამ კარგად იცის ალექსანდრე მატროსოვის გმირობა, თუ როგორ გადაეფარა ტყვიამფრქვევის ამბრაზურას საბჭოთა ჯარისკაცი. რუსი ეროვნების ნითელარმიელის ამ გმირობამდე ორი ათეული წლით ადრე თბილისის დამცველი ქსნის ხეობის პატარა სოფლის – ახალგორის მკვიდრი შალვა ერისთავი, ტყვიამფრქვევის არსებობის ისტორიაში, ერთ-ერთი პირველია ვინც საკუთარი სხეულით შეძლო ტყვიამფრქვევის შეჩერება. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს და საზოგადოებამ უნდა იცოდეს ეს გმირობა პირველად ჩაიდინა ახალგორელმა – 24 წლის ყმანვილმა იუნკერმა!.

მამა – საზოგადო მოღვაწე, ილია ჭავჭავაძის თანამებრძოლი, მიძინებული ქართული თეატრის მედროშე, ქველმოქმედი.

შვილი – დამოუკიდებელი საქართველოს ეროვნული გმირი. გაუგონარი გმირობის ჩამდენი, ვისთვისაც სიცოცხლეზე უფრო მეტად ძვირფასი სამშობლოს თავისუფლება იყო. შალვას სიცოცხლესთან ერთად დასრულდა დამოუკიდებელი საქართველოს ცხოვრება. ღვთისმშობლის ძალითა და შემწეობით მოხდა ჩვენი ქვეყნის დამოუკიდებლობის აღდგენა, სამშობლოსთან ერთად აღდგა გმირის სახელი – შალვა ერისთავი.

კოლა ერისთავის დიდ და დამსახურებულ ახალგორელად აღიარებისათვის მარტო ილია ჭავჭავაძის თანამებრძოლობა, მასთან ახლო მეგობრობა და „ილიაობაზე“ თამაძობა კი არა არამედ მისი მრავალმხრივი შემოქმედებითი

ნიჭი, საზოგადოებრივი მოღვაწეობა, ქველმოქმედება და ცხოვრების სტილია გასათვალისწინებელი.

როგორც ცნობილია კოლა ერისთავი მეგობრობდა სახელოვან ქართველ პოეტთან იოსებ გრიშაშვილთან.¹ სწორედ ამ მეგობრობის ნიადაგზე პოეტის მუზეუმ-ბიბლიოთეკაში (დირექტორი ნოდარ გრიგორაშვილი) ინახება კოლას დღემდე გამოუქვეყნებელი ჩანაწერები. თუ ვინმეს ჭარბად და გადამეტებულად ეჩვენება მისი ყველაზე დიდ გამოჩენილ ახალგორელად გამოცხადება, მაშინ მას ვურჩევდი გაეცნოს საქართველოს თეატრალური ხელოვნების ისტორიას. საქართველოს ეროვნულ არქივში, ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში, ქართული ლიტერატურის მუზეუმში და სხვადასხვა არქივებსა და მუზეუმებში შემონახულ ისტორიად ქცეულ საბუთებსა და კოლას მიერ დატოვებულ ინტელექტუალურ მემკვიდრეობას. დაცული მასალების შესწავლის შემდეგ, რომლის ჯეროვანი შესწავლისათვის ჯერჯერობით არავის მოუკიდია ხელი, გამოიტანოს სწორის დასკვნები და ხმამაღლა დაუდასტუროს საზოგადოებას, რომ ახალგორელებს ნამდვილად ჰყავთ დიდი და სახელოვანი ადამიანები, რომელთა სახელებიც იმსახურებენ აღიარებასა და დაფასებას.²

¹ კოლა ერისთავისა და იოსებ გრიშაშვილის ურთიერთობებზე მოკრძალებული მოგონება დავგიტოვა კოლას უფროსმა ქალიშვილმა თამარმა, მათ პირველ შეხვედრას ასე გადმოგვცემს: „გაზაფხული იდგა. მამაჩემთან სადილობდა ხუთი თუ ექვსი მეგობარი: ვალერიან გუნია, ლევან ჩერქეზიშვილი და ყარალაშვილი. იგი იყო ახოვანი, ტანადი, ლამაზი კაცი. ქართულ სიმღერებს და ბაიათებს საუცხოოდ მღეროდა. მაღალი, სუფთა; წკრილა ლამაზი ხმით. საიმოვნებით ვუსმენდი ყარალაშვილის სიმღერას. ამ დროს ვილაყამ ზარი დარეკა, არ მესიამოვნა, მაინც გავედი კარის გასაღებად. გავალე და ვხედავ დგას ვილაყ უცნობი ყმაწვილი, თეთლ „კასავაროტკაში“, რბილი ქაშრით გვერდზე ბაფთად შეკრული, ისე როგორც მ. გორკი იცვამდა. იკითხა მამა, უკმაყოფილოდ ვკითხე ვინ არის. – უთხარით, გრიშაშვილი ვარ, – მორცხვად მიპასუხა. მამას ვითხარი ვითაც გრიშაშვილი გკითხულობს. ძია ვალიკომ (ასევე ვეძახდით გუნიას) მითხრა – შემოიყვანო, შემოვიყვანე. – ეს ის ყმაწვილია რომელზედაც გუშინ გელაპარაკე, უთხრა გუნია მამას. თეატრში მოაწყე. მამაჩემი ქართული თეატრის საზოგადოების, არ ვიცი იმ დროს თავჯდომარე თუ თანამემწე იყო.

მამამ სოსო გვერდით მოისვა. ამბობენ ლექსებს სწერ, აბა ნამიკითხო. სოსომ გაუბედავად დაიწყო თავისი ლექსის თავისებურად კითხვა. მამა ცნობილი დეკლამატორი იყო და გრიშაშვილის კითხვა არ მოეწონა. ცოტა ნასვამი იყო და არ დამალა თავისი გრძნობა, ოდნავ ზურგში წაქრა და მზიარულად უთხრა – რას მღერის, ეაქვაცურად წაიკითხო. სოსომ თავიდან დაიწყო, მაგრამ მამამ კიდევ შეაჩერა. მაშინ გუნია ჩაერია – სოსო, ნადი და ხვალ საღამოზე კოლას თეატრში მიაკითხავ. გრიშაშვილი გახარებული წამოდგა, სწრაფად გავიდა. გამოსოხვებაც დაავიწყდა. გაეიდა წლები, გავათავე სწავლა, ჩამოვედი შეეიცარიდან. სამსახური დავიწყე. გრიშაშვილი გახდა ცნობილი პოეტი, დეკლამატორი, საზოგადო მოღვაწე

² ქსნის ხეობიდან დევნილი საზოგადოება და იქ – ახალგორში დარჩენილებიც დღემდე თითქმის არ იცნობენ ამ საჩინო ადამიანების – მამა-შვილის, განვლილ ცხოვრების გზას. უფრო მეტიც

გმირები არ კვდებიან.

გმირები სამშობლოსთან ერთად ცოცხლობენ და სამშობლოსთან ერთად კვდებიან.

იცოდა ახალგორელმა გმირმა, რომ სამშობლოს უჭირდა ისე როგორც მანამდე არასდროს და არც ენახა მას ასეთი გაჭირვებული. ამიტომ თავისი სიცოცხლე ანაცვალა მისთვის ყველაზე სანუკვარს – სამშობლოს.

ერისთავების სასახლეში ტასო ციციშვილი შეიქმნა დედა საქართველოს ეროვნული გმირისა. ტასოსნაირ ქართველ დედაზე იცოდა თქმა „ძველი საქართველოს პაპამ“ – გრ. ორბელიანმა: „ნეტარ იყვნენ ძუძუნი, რომელთა სწოვდიან ესოდენნი სახელოვანი შვილნი“.

ნეტარ იყვნენ! – საუკუნო დიდება და სახელი არ მოაკლდეთ ახალგორელ მამა-შვილს ნიკოლოზ და შალვა ერისთავებს. წამებული შალვას და ელიზბარის შემდეგ ყველაზე სახელოვან ახალგორელებს ვისითაც უნდა ვიამაყოთ თითოეულმა ახალგორელმა. თუ არა და სხვა ვისით! ვისით! ვისით!

ქსნის ერისთავებზე ძალზე დილეტანტურად დანერილ და გამოცემულ წიგნში კოლა ერისთავი ბანაკირად არის მოხსენიებული და დახვერტილი ჩეკისტების მიერ. რაც აბსურდია.

თამარ და ნინო ნიკოლოზ ერისთავის ასულები

თამარ ერისთავი (1893-1980 წწ.) – კოლა ერისთავის უფროსი ქალიშვილი. იცოცხლა 87 წელი. ბავშვობა ახალგორსა და თბილისში გაატარა. საფუძვლიანი განათლება მიიღო შვეიცარიასა და საფრანგეთში. სამშობლოში დაბრუნებული მოღვაწეობდა სკოლამდელ ბავშვთა აღზრდა-განათლების სისტემაში. თანადროულად შეიქმნა ერთადერთი პატრონი ობოლი დისშვილის – შალვა სიმონის ძე აშხაცავასი. მან როგორც მეურვემ ობოლი ყმანწილი თბილისში ჩამოიყვანა და გაზარდა. მიაღებინა სრულფასოვანი განათლება. მაშინდელი აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ხელმძღვანელობა აიძულა შალვასთვის სოხუმში მიეცათ საცხოვრებელი ბინა. მზრუნველი დეიდის დახმარებით ახალგაზრდამ შეძლო ოჯახის შექმნა და ცხოვრების გაგრძელება.

თამარ ერისთავის ბიოგრაფიაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია მრავალწლიან საალმზრდელო-პედაგოგიურ და სამეცნიერო საქმიანობას. დიდია მისი ამაგი ახალგაზრდა თაობათა აღზრდისა და მათი საზოგადოების სრულფასოვან მოქალაქეებად ფორმირებაში. თვითონ თამარის ნიჭიერ პედაგოგად ჩამოყალიბებას დიდად შეუწყო ხელი როგორც ეკონომიკურად ძლიერმა თავადურმა ოჯახისშვილობამ, ისე გენეტიკურად თანდაყოლილმა ნიჭმა, რაც უხვად მოედინებოდა წინაპართაგან. ტრადიციულ ოჯახს სწავლა-აღზრდის მხრივ ნათელს ჰფენდა მანდილოსანთა ბოლო ორი თაობა: ქალთა ინსტიტუტი დამთავრებული ჰქონდა არა მხოლოდ თამარის დედას – სათნოებით სავსე ანასტასია ციციშვილს, არამედ ბებიასაც – ქ-ნ ნინო დავითის ასულ მაჩაბელს.

კიდევ ერთი ფაქტორი, რაც ხელს უწყობდა ახალგორის სასახლის ბინადართ კვყენის მოჭირნახულე პიროვნებებად ფორმირებაში, იყო ჩინებული პავეა და ბუნება. ულამაზეს ლანდშაფტში მოქცეულ ერისთავების სასახლეს

გარშემო 7 დესეტინაზე ეკვროდა ბალი, სადაც შრიალებდნენ ის ზღაპრული ჭადრები, რომლებზეც ნ. ბარათაშვილი ალტაცებული ამბობდა:

„ეზოში მაღალი, გაპრიალებული ლოდები მაგიდასავით შემოუნყვიათ, ცა-დაზიდული ჭადრები კი სატრაპეზოდ მონყობილ გარემოს ჩრდილსაფარივით წამოსდგომიან. მე რე როგორი ბურჯგადგმულებია, თითოს ხუთი ვაჟკაცის შეერთებული მკლავიც ვერ შემოსწვდება“.¹

1911 წელს თბილისის წმ. ნინოს სახელობის პანსიონატის კურსდამთავრებული 17 წლის თამარ ერისთავი ტოვებს მშობლიურ ქსნის ხეობას და ოჯახის დახმარებით მიემგზავრება სამედიცინო განათლების მისაღებად საფრანგეთის ქალაქ მონპელიეს სამედიცინო სასწავლებელში. მაგრამ ბედმა უმტყუნა, სამწუხაროდ იმ წელს აკრძალეს ქალთა მიღება. თამარი იძულებული გახდა გადმოსულიყო შვეიცარიის ქალაქ ლოზანაში და სკოლამდელი აღზრდის სპეციალური ორწლიანი სასწავლებელი დამეთავრებინა. აღნიშნული სასწავლებლის დამთავრებისთანავე პრაქტიკის მისაღებად ისევ პარიზს გაემგზავრა და 6 თვის შემდეგ ფრებელისა და მონტესორის სკოლის სისტემითა და ცოდნით შეიარაღებული მოღვაწეობისათვის 1914 წელს სამშობლის დაუბრუნდა.²

დაბრუნებისთანავე თამარ ერისთავი საბავშვო ბაღში პედაგოგად მიიწვია ანასტასია გედევანიშვილმა. „მე მას შვეიცარიიდან ვიცნობდი და იცოდა, რომ სპეციალური განათლება მქონდა მიღებული“, – წერს მოგონებებში ქ-ნი თამარი.³

ანასტასია გედევანიშვილმა 1912 წელს ოფიციალურად მიიღო ნებართვა პირველი ქართული ბალის გახსნის თაობაზე. საფუძველი ამ ბალისა გახდა

¹ ამ ისტორიული ჭადრებიდან დღეს ახალგორში ორად-ორი ხელა შემორჩენილი ყოფილი ფაბრიკის ეზოში. გაპრიალებული ქეები 1916 წელს გადაღებულ სურათებზე ჯერ კიდევ მოჩანს, შემდეგ რა ბედი ეწიათ მათ უცნობია

² XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე ევროპაში ფართო გავრცელება პოვა გერმანელი პედაგოგის ფრიდრიხ ფრებელის (1782-1852) სკოლამდელი აღზრდის თეორიამ. მისი პედაგოგიური სისტემა ეყრდნობოდა იდეალისტურ ფილოსოფიას. იგი ამტკიცებდა სულიერი საწყისის უპირატესობას მატერიალურთან შედარებით. ფრებელს აღზრდა ესმოდა როგორც ადამიანის თაბდაყოლილი ოთხი ინსტიქტის განვითარება, ესენია: გარჯით, შემეცნებით, მხატვრული და რელიგიური. ფრებელმა შემოიღო ტერმინი „საბავშვო ბაღი“, რამაც საყოველთაო აღიარება მოიპაეა. იტალიელი ექიმი და პედაგოგი მარია მონტესორმა (1870-1952) დასაბამი მისცა მსოფლიოში ბავშვთა აღზრდის საკითხში ახალი მეცნიერული თეორიის გავრცელებას. იგი უარყოფდა ბავშვებთან კოლექტიურ მუშაობის ფორმებს. საქართველოში პირველი მონტესორელები იყვნენ თ. ერისთავი, მ. მეძმარიაშვილი და ნიკო ნიკოლაძის ქალიშვილი ნინო ნიკოლაძე, რომელიც პირადად იცნობდა მონტესორს.

³ თამარის ხელით დაწერილი მოგონებები მისივე არქივიდან მომანოდა მისმა შთამომავალმა ნინო ერისთავმა.

1908 წელს არაოფიციალური პირველი ქართული საბავშვო ბაღი, გახსნილი მშობელთა ინიციატივით. 1914 წლიდან ამ ბაღის მასწავლებელი ხდება ახალგორელი თავადის ასული, ხოლო 1915 წლიდან მისი ხელმძღვანელა ცნობილი პედაგოგი დ. პარკაძე.¹

1919 წელს თამარ ერისთავის განცხადების საფუძველზე საქართველოს განათლების სამინისტროს ნებართვით თბილისში გაიხსნა პირველი ცენტრალური საბავშვო ბაღი. იგი მდებარეობდა სოლოლაკში, ბებუთოვის (ამჟამინდელი ლ. ასათიანის) ქუჩაზე. ამ ამბიდან გადის ოთხი წელი და 1923 წელს თბილისის მე-8 საბავშვო ბაღს, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ნატალია უნაფუქოშვილი, განათლების სამინისტროს საცდელ-საჩვენებელ ბაღად გადაკეთებულა და მასაც მინიჭებია №1. ამგვარად გაჩნდა ორი პირველი საბავშვო ბაღი – ერთი ქალაქის, რომელსაც თამარი ხელმძღვანელობდა და მეორე განათლების სამინისტროსი. რამდენიმე წლის შემდეგ დარჩენილა მხოლოდ ერთი №1 საბავშვო ბაღი, რომელსაც ნ. უნაფუქოშვილი ხელმძღვანელობდა.

ქალაქის №1 საბავშვო ბაღს, რომელსაც თ. ერისთავი ხელმძღვანელობდა შემდგომში შეეცვალა ადგილ-სამყოფელი და ნომერიც, ის ბელინსკის ქუჩაზე გადაიტანეს, მას 47-ე საბავშვო ბაღი ეწოდა. ქალბატონმა თამარ ერისთავმა შენობას სრული სართული დააშენა, საკუთარი ბინიდან ერთი დიდი ოთახიც გადასცა და 10 ოთახიან კეთილმოწყობილ საბავშვო ბაღს მრავალი წელი ხელმძღვანელობდა.

გარკვეული დროის შემდეგ შენობა დაანგრეს და გამოთავისუფლებული ადგილი გაზეთ „კომუნისტის“ რედაქციისთვის საჭირო შენობის ასაგებად გამოიყენეს. ბაღი კი დროებით ლენინის (კოსტავას) ქუჩაზე გადაიყვანეს. გეგმის თანახმად 47-ე ბაღს ერთ წელიწადში გადაიყვანდნენ მყავანძის მიერ გამონთავისუფლებულ სახლში, რაც 1964 წელს განხორციელდა, მაგრამ მყავანძის სახლში გადასულ საბავშვო ბაღს სხვა ხელმძღვანელი ჩაუყენეს სათავეში. თამარი კი დამსახურებულ პენსიაზე გაუშვეს. ამ ცვლილებების შემდეგ ამაგდარი პედაგოგი სახლის გარეშე დარჩა. თუმც იცოდნენ რა თამარის დიდი ნიჭისა და გამოცდილების შესახებ, იგი სკოლამდელი დაწესებულებების კონსულტანტად დანიშნეს.²

¹ საბავშვო ბაღის პირველი დაწესებულება თბილისში, ისტორიული საბუთების თანახმად გახსნილა 1860 წელს. კლასიკური გიმნაზიის მასწავლებლების დიმიტრი და ლიდია ლავრენკოების მიერ. იხ.: ჭანიშვილი 1967: კეპულაძე 2006.

² სკოლამდელი აღზრდის მუშაკები ხშირად კამათობდნენ იმაზე თუ ვინ იყო საბავშვო ბაღის პირ-

თამარ ერისთავი, იმ საბავშვო ბაღს რომელსაც 43 წელი უცვლელად ხელმძღვანელობდა, პრაქტიკული გამოცდილების სკოლას უწოდებდა. 1927 წელს მისი თაოსნობით გამოიცა პირველი ჟურნალი „საბავშვო ბაღი“! მისი ავტორობით გამოცემულია 18 სახელწოდების სკოლამდელი აღზრდის წიგნი. საქართველოში სკოლამდელი აღზრდის ერთ-ერთმა ფუძემდებელმა ქსნის ერისთავიან ამაგდარმა ქალმა თავისი მოღვაწეობის 50 წლის მანძილზე სამშობლოს აღუზარდა მრავალი ათასი ქალიშვილი და ჭაბუკი. ესოდენ დიდი ღვაწლის აღსანიშნავად მას მინიჭებული ჰქონდა საქართველოს სსრ სკოლის დამსახურებული მასწავლებლის წოდება, მედლები და „სახალხო განათლების წარჩინებულის“ ნიშანი.¹

თამარ ნიკოლოზს ასული ერისთავისადმი გაგზავნილი წერილი გამომცემლობა „ნაკადულის“ კოლექტივისაგან:²

„ძვირფასო თამარ!

თქვენი დამსახურების აღნიშვნა დღეს ასე ოფიციალურად არის მოწყობილი, მაგრამ ისე თქვენი აღზრდილები, ყოველთვის ტკბილად გიგონებენ და გითვლიან მხურვალე მადლობას.

პირადად მე ბევრი მაგალითის დასახელება შემიძლია, მაგრამ მოგახსენებთ მხოლოდ ერთს.

ეს იყო რამდენიმე წლის წინათ.

ლენინის ქუჩაზე ჩემს გარდა სხვაც ბევრნი მიდიოდნენ, მაგრამ ჩემი ყურადღება ორმა კაცმა მიიქცია. ისინი ტკბილად მისაუბრობდნენ, უცებ შეჩერდნენ, ბელინსკის ქუჩისკენ გაიხედეს.

აი ჩვენი საბავშვო ბაღი, – ღიმილით უთხრა ერთმა მეორეს.

ო, რა კარგი იყო ჩვენი ბაღი, ჩვენი თამარ მასწავლებელი, – თქვა მეორემ.

ნეტავ ისევ პატარად მაქცია და ამ საბავშვო ბაღში მიმიყვანა, – თქვა ისევ პირველმა.

ისინი ერთხანს იყვნენ აქ გაჩერებულნი...

ველი გამგე თბილისში. დოკუმენტურ მასალებზე დაყრდნობით გაცხადდა, რომ ამ მხრივ პირველი თამარ ნიკოლოზის ასული ერისთავი (კეპულაძე 2006: 66).

¹ თამარ ერისთავი ი. ი. გაზ. „სახალხო განათლება“, 1965, 19 მაისი, №20.

² წერილი დაუთარილებელია, რომელიც მოგვანოდა თამარ ერისთავის დისშვილის შვილიშვილმა ქ-ნ ნინო ერისთავმა.

ვინ იცის რამდენი ასეთი კარგი აღზრდილები გიგონებენ ასე ტკბილად. ზოგის ხმა თქვენ გესმით, ზოგისა სხვებს...

გაუმარჯოს თქვენს დიდ ნაყოფიერ მუშაობას!

გამომცემლობა „ნაკადულის“ კოლექტივი გისურვებთ ჯანმრთელობას, კვლავ ხანგრძლივ სიცოცხლეს, რომ თქვენი მდიდარი გამოცდილება უხვად და უხვად გადასცეთ ახალგაზრდა აღმზრდელებს.

ლ. ქიქინაძე.

როგორც აღვნიშნეთ თამარ ერისთავს იჯახი არ შეუქმნია და თავისი ენერგია ბალის პატარებისა და თავის დისშვილ შალვა აშხაცავეს აღზრდას შეაღია, ვისზედაც ქვევით ვისაუბრებთ.

ნინო ერისთავი (1895-1928) – ტასო ციციშვილისა და კოლა ერისთავის უმცროსი ქალიშვილი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ცოლად გაჰყვა სიმონ აშხაცავეს. აფხაზი აზნაურის მოხვედრა ქსნის ერისთავების სასახლეში ზღაპრის სიუჟეტს უფრო ჰგავს, ვიდრე რეალობას.

ერთხელ კოლა ერისთავს თბილისში მეტეხის დაღმართზე ეტლით ჩამოუვლია და დაუნახავს მეტეხის ციხიდან ქუჩაში გადმოგდებული მომაკვდავი პატიმარი, ცხენები გაუჩერებია და მეეტლესთვის უთქვამს, – ჩადი, ნახე, იქნებ ცოცხალიაო.

მივიდა მეეტლე, ნახა სულთმობრძავი და ამბავი მიუტანია:

– ჯერ კიდევ სუნთქავს ბატონი.

კოლა ერისთავს ეტლში ჩაუსვამს უცნობი კავკასიელი და ახალგორში წაუყვანია. იქ, ცნობილი ექიმის – მესხიშვილის ერთნლიანი მკურნალობის წყალობით ყოფილი პატიმარი სიმონ აშხაცავე სრულიად გამოჯანმრთელდა.

ერისთავის უმცროს ქალიშვილს ნინოს შეუყვარდა აფხაზი ვაჟკაცი და მალე ჯვარიც დაინერეს. ახალშეუღლებულები მალე მონატრებულ აფხაზეთში გაემგზავრნენ.

არაფერი დაიშურეს ერისთავებმა თავისი „სალაროდან“! აფხაზეთში მიმავალ ქალ-სიძეს უამრავი მისაცემი და გასატანებელი გაატანეს.

სანამ ნინოს აფხაზეთში ცხოვრებაზე ვისაუბრებდეთ, მანამ გავეცნოთ თუ ვინ იყო სიმონ აშხაცავე, ცხოვრების რა გზა გაიარა.

„აშხვაცი“ აზნაურული გვარია აფხაზეთში, კერძოდ გუდაუთის რაიონში. როგორც გვართა უმრავლესობას ამ გვარსაც დაბოლოება - „ვა“ - რუსებმა მისცეს.

სიმონი ლიხნში დაიბადა, წინაპრებიც თავად-აზნაურები ჰყავდა, დედაც... ლაკერბაიას, ინალიფას, შარვაშიძის ჩამომავალი გახლდათ. ქართულ-აფხაზურ საკითხებით დაინტერესებული ჟურნალისტი ლელა ჯიყაშვილი წერს:

„ქართული არ იცოდა, სულითა და მსოფლმხედველობით აფხაზი იყო. ყველაფერს აკეთებდა, რომ აფხაზეთი წინ წასულიყო... საუბედუროდ მისი აზრი ხშირად სულაც არ ემთხვეოდა საქართველოს სახელმწიფოებრივ ინტერესებს, ამიტომ დღეს აფხაზეთის მთავრობა სიმონს იდეოლოგადაც აღიქვამს.

სიმონს ტარტუს უნივერსიტეტი ჰქონდა დანთავრებული და პირველი მეცნიერი გახლდათ აფხაზებს შორის, იყო ენათმეცნიერი, არქეოლოგი.

აშხაცავამ სოხუმში დააარსა ორი ინსტიტუტი - აპნი და ვნიჩისკი, სადაც ბუნებისმეტყველებასა და ენათმეცნიერებას სწავლობდნენ.

სიმონს აფხაზური სულის გამოსაცოცხლებლად ორი პიესა დაუწერია - „საფარ-ბეი“ და „ომარ-ბეი“, დაუდგამს კიდეც სოხუმში. ის ნიკო მართან და ივანე ჯავახიშვილთან ერთად მუშაობდა და მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ არა მარტო აფხაზებისათვის, არამედ ჩრდილო კავკასიის ყველა ხალხისათვის დამწერლობად ქართული ანბანის გამოყენება საუკეთესო ვარიანტი იყო. ამტკიცებდა, ასე არც ერთი ანბანი არ უხდება კავკასიურ ენებსო. სიმონი 1905 წლიდან მუშაობს ანბანზე, ქართული ანბანი ქართველებისადმი მიმხრობით არ შეურჩევია, ის აფხაზური ინტერესების მაქსიმალური დაცვით იღებდა გადანყვეტილებებს. საკითხი გადანყვეტილი იყო.

მაგრამ როგორც ჩანს, რუსეთი შორს იხედებოდა და ყველანაირად ეცადა, სლავურ ანბანს განედევნა ქართული, რაც კიდეც ერთ ბარიერად აღემართებოდა აფხაზებისა და ქართველების საუკუნოვან მეგობრობა-ნათესაობას.

სიმონ აშხაცავა აფხაზეთის განათლების მინისტრი იყო... 1938 წლის დასაწყისში ის სანაპიროზე გაიყვანეს და ყოველგვარი სასამართლოს გარეშე დახვრიტეს.

როცა მოგვიანებით სოხუმში გორკის სახელობის პედინსტიტუტუ დაარსდა, გახსნაზე სხვადასხვა უნივერსიტეტიდან მოიწვიეს სტუმრები, მათ შორის იყო ტარტუს უნივერსიტეტის რექტორი, რომელიც აღმფოთებას ვერ ფარავდა: მე უნივერსიტეტში თქვენი თანამემამულე მეცნიერის, სიმონ აშხაცავას, დიდი

პორტრეტი მიკიდა, თქვენ მის სახელს უმაღლეს სასწავლებელს არ არქმევთო?!

ვიდრე აფხაზები გაიხსენებდნენ თავიანთ ღვანღმოსილ მეცნიერს, კიდეც ბევრი დრო გავიდა და, ვინ იცის, რამდენი წელი უნდა გავიდეს, რომ მათ მეხსიერებაში აღდგეს სხვა სიმართლეს - სიმონ აშხაცავა რომ ცოცხალი გადარჩა, ქართველი თავადის, ნიკოლოზ (კოლა) ერისთავის დამსახურება იყო. კოლა იყო ეროვნული მოღვაწე, ქველმოქმედი, ილიას თანამებრძოლი" (ყურნ. „ათიანში“, 2010 წ. აპრილი, №5).

კვლევა დაუბრუნდეთ ნინოს. აფხაზეთში ჩასულ ერისთავის ქალს სულ სხვა კულტურა დახვდა. რძლები ფეხებს პბანდნენ მამამთილს... საკვებიც იმდენად ცხარე ჰქონდათ, რომ ქართლურ კერძებს მიჩვეული ასული ვერაფრით ეგუებოდა. როგორც ჩანს თავს ცოტა გაუცხოებულადაც გრძნობდა, ცხენს მოაჯდებოდა და დილიდან საღამომდე ჯირითობდა.

სათუთად გაზრდილი ერისთავიანთ ასულისათვის იქაური კლიმატიც დამლუპველი აღმოჩნდა, ჭლეკით დაავადდა და 33 წლისა გარდაიცვალა 1928 წელს. დარჩა მხოლოდშობილი ვაჟი შალვა, რომელსაც სახელი ერთადერთი ძმის, 1921 წელს დაღუპული იუნკერის შალვა ერისთავის პატივსაცემად დაარქვეს. შალვა აშხაცავა გახლდათ კოლა ერისთავისა და ტასო ციციშვილის ერთადერთი შვილიშვილი.

ჩვენ ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ შალვა დეიდამ - თამარმა გაზარდა. მასთან მოსვლამდე დედით დაობლებულ ბავშვს მამა ზრდიდა აფხაზეთში. სიმონის დახვრეტის შემდეგ 13 წლის ბავშვი სრულიად უპატრონოდ დარჩენილი გაგრის სახლიდან გამოაძევეს და ბოტანიკურ ბაღში იმალეობდა მეზობლებისაგან მიუსაფარი.

დედ-მამის საყვარელი „ჩუჟოკი“ (ასე ეძახდა მამა სიყვარულით) აფხაზეთში დეიდა თამარმა იპოვა და საცხოვრებლად დედუღეთში წამოიყვანა. აფხაზეთი მაინც ტკივილად დარჩა ბავშვს მეხსიერებაში.

ბავშვს დეიდა თამარისთვის რამდენჯერ უთქვამს: დედას არ ვუყვარდი, არასოდეს მკოცნიდაო და შენ კი რამდენს მეფერებიო.

... არადა სწეულ დედას ემინოდა შვილს ჭლეკი არ გადასდებოდა, ახლოს არ ეკარებოდა ბავშვს. მხოლოდ ღამით ეფერებოდა მის ფეხსაცმელს.

შალვა აშხაცავამ 1956 წელს მამის რეაბილიტაციის ცნობა მიიღო. დედის რჩევით წავიდა აფხაზეთში. მაშინდელმა საოლქო კომიტეტის პირველმა

მდივანმა ბლაჟამ უთხრა: თბილისში ცხოვრობთ და ვერ დაგეხმარებითო. – გადმოდიოთ სოხუმში და ყველაფერს მოგცემთო. მართლაც მალევე მისცეს ოროთახიანი ბინა, მამის ნაქონი ავეჯის მოძიებული ნაწილი კი ერთ-ერთი პარტიული მოღვაწის ოჯახიდან შეგნებულად ნახევრად დამტვრეული და დამწვარი დაუბრუნეს. იპოვა დედის ნაქონი მათრახი, რომელიც დღეს კედელზე აქვს გამოფენილი.

უდედმამოდ გაზრდილი შალვა აშხაცავას ბიოგრაფია და განვლილი გზა, მისი მშობლების ქართულ-აფხაზური ოჯახის შექმნის ისტორია შერწყმულია ახალგორსა და მისი უკანასკნელი ერისთავის ოჯახის ისტორიასთან, თამარ ერისთავის ცხოვრებასთან და საერთოდ საქართველოს ბედთან.

როგორც აღენიშნეთ უდროოდ გარდაცვლილი ნინო ნიკოლოზ ერისთავის ასულის ვაჟმა შალვამ შექმნა ოჯახი, შეეძინა შვილები. დღეს თბილისში ვაჟა-ფშაველას გამზირზე, ცხოვრობს ნინოს შვილიშვილი თამარ შალვას ასული აშხაცავა, რომელსაც ჰყავს ქალიშვილი ნინო ერისთავი. აკეთებენ მამულისა და წინაპრების გასახარ ბევრ კარგ საქმეს. უვლიან და ეფერებიან მათ დატოვებულ, ისტორიად ქცეულ რელიქვიებს.

ეკატერინე მიხეილის ასული თამამშვევა-ერისთავისა

(1855-1937)

ქსნის ერისთავიანთ ქალებში საპატიო ადგილი უკავია ახალგორელ თავადშვილთა რძალს, გრიგორიანულ ოჯახში დაბადებულ და გაზრდილ ეკატერინე თამამშვევას. იგი არის ღირსეული მეუღლე ნიკოლოზ ბარათაშვილის დისშვილის ნიკოლოზ ერისთავისა.

მამა – მიხეილ იაგორის ძე თამამშვევი იყო „პირადი თავადისშვილის“ ტიტულის მატარებელი, რაც თავის დროზე ეკატერინეს პაპას იაგორ ივანეს ძეს უბოძა რუსეთის იმპერატორმა. ამავდროულად ის ატარებდა „ტიფლისის მოქალაქის“ საპატიო წოდებას და ამ ქალაქის უმდიდრეს ვაჭრად ითვლებოდა.

ეკატერინეს დედა ბარბარე ვასილის ასული დიდ ქონებას განკარგავდა და აქტიურადაც იყო ჩართული ქველმოქმედებაში. თამამშვევა საოჯახო არქივში დღემდე ინახება მის სახელზე გაცემული სომხური საქველმოქმედო საზოგადოების დიპლომი. ასევე დიდვაჭართა სახელით იყო ცნობილი ეკატერინეს ბებია – დედის დედა ნატო ყორღანოვა. ნატოს მეუღლე ვასილ ყორღანოვი, რომლის ფერწერული პორტრეტი, ტილოზე შესრულებული, ინახება თამამშვევების სახლ-მუზეუმში, ცნობილი იყო თბილისის მაღალ საზოგადოებაში.

თბილისელ თამამშვევებს, განსაკუთრებით XIX საუკუნის მე-2 ნახევრიდან, დიდად გაუთქვა სახელი გაბრიელ თამამშვევის (ეკატერინეს პაპის ძმა) მიერ აგებულმა თეატრ-ქარვასლამ, რომელზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი. საარქივო ცნობების სიმცირე არ გვაძლევს საშუალებას სრულად წარმოვაჩინოთ იაგორის ოჯახი, რომლის მემკვიდრეს მიხეილს ბარბარე ყორღანოვასთან ქორწინებით ოთხი შვილი შეეძინა: ელისაბედი, ეკატერინე, ვასილი და გიორგი.

თამამშევის ქალიშვილებზე ცნობები საოჯახო თუ სახელმწიფო არქივებში საკმაოდ მოიპოვება, ვაჟებზე კი ნაკლებად, რაც განპირობებული უნდა იყოს მათდამი თავიდანვე საზოგადოების ნაკლები ყურადღებით. საგულისხმოა, რომ მათ ჰყავდათ შთამომავლობა რომელთა ბედიც უცნობია.

ქალიშვილების შთამომავალნიც მალევე გაქრა. უფროსი ქალიშვილის ერთადერთი შვილიშვილი მიხეილ გიორგის ძე სმირნოვი „შეუძლებელი“ გახლდათ და მემკვიდრე არ დაუტოვებია, ასევე უშვილი იყო უმცროსი და ეკატერინე ერისთავისა.

თამამშევის ცნობილი ოჯახის პირველი სიძე გახლდათ რუსი თავადი, მრავალმხრივი ნიჭიერებით გამორჩეული მიხეილ გიორგის ძე სმირნოვი. მისი ხასიათის ფორმირებაზე დიდად იმოქმედა დედის ალექსანდრა სმირნოვა-როსეტის ინტელექტმა, რომლის რჩევებს რუსეთის ბევრი წარჩინებული პირი ითვალისწინებდა. როსეტი XIX საუკუნის პეტერბურგის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილ ლიტერატურულ სალონს ხელმძღვანელობდა. იმპერატორ ნიკოლოზ I-ს ერთხელ ხუმრობით უთქვამს: „მე რუსეთის მბრძანებელი გავხდი ოდნავ უფრო ადრე, ვიდრე ალექსანდრა რუს პოეტთა გულებზე გამეფდებოდაო“.

დედის მსგავსად მიხეილიც დიდად იყო დაინტერესებული ლიტერატურული წრეებით. ამის მიუხედავად მან საბუნებისმეტყველო მეცნიერება აირჩია. ამ დარგით გატაცებულმა დაამთავრა ოდესის (ნოვოროსიის) უნივერსიტეტი და მისი კურსდამთავრებულთა ოქროს სიაშიც მოხვდა. შემდეგ მიხეილ სმირნოვმა თბილისში მთავარმართებელთან საგანგებო დავალებათა ჩინოვნიკის თანამდებობაზე დაიწყო მუშაობა. სწორედ თბილისში სამსახურის დროს გაიცნო თამამშევის ასული ელისაბედ (ლიზა) მიხეილის ასული და 1876 წელს მასზე იქორწინა. შეეძინათ ერთადერთი შვილი – გიორგი. მიხეილ სმირნოვზე ქორწინებისას მშობლებმა ელისაბედს 100 000 რუბლის მზითვი მისცეს, მათ შორის 5 000 რუბლის ძვირფასეულობა, „გარდერობი“ და სხვა აუცილებელი საყოფაცხოვრებო საგნები და 80 000 რუბლის საღირალი.

ამ წიგნში თამამშევისა და სმირნოვების ბიოგრაფიაზე და მათი ცხოვრების განვლილ გზაზე ცნობების სიმცირე გამოწვეულია მათი საოჯახო არქივების გამოყენების უფლებაზე ვეტოს დადებით. საბუთების დიდი ნაწილი შეუსწავლელ-გამოუქვეყნებელი ინახება თამამშევის ყოფილ სახლში რომელიც ელისაბედს მზთვში მისცეს მშობლებმა. მცირე ნაწილი კი, რომელიც ინახება საქართველოს გ. ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერა-

ტურის სახელმწიფო მუზეუმში (გ. ჭანტურიას ქ. №8) ხელმისაწვდომობის მიუხედავად, ერისთავიანთ რძლის თავისებური კალიგრაფიის გამო, ძნელად წასაკითხია. ეკატერინე თამამშევას ძმებიდან უფროსი ვასილი ჩინით გენერალ-მაიორი მსახურობდა კავკასიის მთავარმართებელთან, განსაკუთრებულ დავალებათა ოფიცრად, ხოლო პირველი მსოფლიო ომის დროს ლტოლვილთა განსახლების კავკასიის ფრონტის პასუხისმგებელ წარმომადგენლად. ცოლად ჰყავდა ოპერის მომღერალი ელისაბედ ზუბალოვი (ზუბალაშვილი). ვასილი თბილისის სახაზინო თეატრის დირექტორად მუშაობისას მეუღლესთან ერთად „თითქმის ყოველწლიურად მოსკოვში, პეტერბურგსა და ევროპის უდიდეს ქალაქებში მოგზაურობდა. ეცნობოდა ამ ქალაქების საოპერო თეატრების რეპერტუარს, ნოვაციებს მართვის სისტემაში და თბილისში ცნობილ უცხოელ შემსრულებლებს იწვევდა.

ვასილ თამამშევის შემოქმედებითი პოტენციალი სახვით ხელოვნებაშიც გამოვლინდა. შემონახულია „ზამთრის პეიზაჟი“, რომელიც მან ცარცითა და ნახშირით ტონირებულ ქალაღზე შეასრულა. წლების მანძილზე იგი იყო ნატიფ ხელოვნებათა კავკასიის საზოგადოების ვიცე-თავმჯდომარე“ (გაჩეჩილაძე... 2009).

მიხეილ თამამშევის უმცროსი ვაჟი – გიორგი დაოჯახებული ჩანს. მისი შვილებიდან მიხეილი დროდადრო უგზავნიდა მოკითხვის ბარათებს მამიდა ეკატერინეს და ბიძა კოლას:

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ მიხეილ თამამშევის ორ ქალიშვილს ელისაბედსა და ეკატერინეს ბევრად ცნობილი ოჯახები და ცხოვრების საინტერესო გზა ხვდათ წილად ვიდრე მის ორ ვაჟს ვასილსა და გიორგის.

ეკატერინე თამამშევა ერთ-ერთ უჭკვიანეს რძლად შეიძლება მივიჩნიოთ ქსნის ერისთავიანთ ქალებში. თუმცა ვერ შეიმოსა იმ ღირსეული შარავანდედით რომელსაც დედის სახელი ჰქვია, თუმცა მარტო მას ნუ დავადანაშაულებთ.

25 წლის ასაკში ეკატერინე მისთხოვდა ქართლში საკმაოდ ცნობილ ძირძველ თავადთა ოჯახის შვილს ნიკოლოზ რევაზის ძე ერისთავს. იგი იყო ყველასათვის საყვარელი პოეტის ნიკოლოზ ბარათაშვილის დის კატოს ვაჟი, ახალგაზრდობაში გარდაცვლილი პოეტი ბიძის მოსახელე.

თუმცა მანამდე ერთი არასასიამოვნო ფაქტი მოხდა. ახალგორელ თავადისშვილს სიმამრ-სიდედრთან ტესტირების გავლა მოუწია. საქმე შემდეგში იყო. კოლას – როგორც მას შინაურები ეძახდნენ, ახალგაზრდობიდანვე სახეზე

ეგზემის პატარა ლაქა ჰქონდა, რაც დისკომფორტთან ერთად თამამშევებმა უშვილობის საფრთხედ მიიჩნიეს და მათ ქალიშვილზე ქორწინებამდე კოლას მკაცრად მოსთხოვეს ექიმის დასკვნა – წარმოადგენდა თუ არა იგი შვილოსნობისათვის ჯანსაღ სრულფასოვან პიროვნებას. ახირებულ თამამშევებს ერისთავმა მალევე წარუდგინა დადებითი დასკვნა – პასუხი ექიმებისა, თუმცა, სამწუხაროდ, ბედმა მაინც უშვილობა არგუნა მოსიყვარულე ცოლ-ქმარს.

ეკატერინე თამამშევეას მამამთილი – ბარათაშვილების სიძე რევაზ ლუარსაბის ძე თავისი დროის საქართველოში ცნობილი და პატივსაცემი თავადი იყო. მისი ზნეკეთილიანობის გამომხატველია ქვეშეში მცხოვრები, ცნობილი პოეტი ქალის ეკატერინე ივანეს ასულ ერისთავის ლექსი მიძღვნილი მისდამი, რომელიც გ. ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმში ინახება (9952/124):

„
ძმა ხარ მეორე, ვაზად კეთილი ნაყოფი
ძმათა ერთობის, არა ოდეს გამყოფი
ამად მოგეცა, სიბრძნე ზეცით კმაყოფი
ოქროს სიუხვე, ქვეყნის ტკილილი ნაყოფი
მტერთა მორევა, ზევათა პირის დამყოფი“

ნიკოლოზ ბარათაშვილის დისშვილობა ბევრს მატებდა და ავალებდა თამამშევების სიძეს. უფრო მეტს ავალებდა ბახტრიონის აჯანყების გმირების, წმინდანებად შერაცხული შალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავების სახელები. მათი სისხლხორცეული სიახლოვე და ეროვნულ ცნობიერებაზე დაფუძნებული სულიერი სიმდიდრე.

1876 წელს ელისაბედისათვის მიცემული მდიდრული მზითვის ჩამონათვალს ბოლოში ერთვოდა შეთანხმება, რომ სმირნოვების რძალს მამა-პაპისეული ქონებიდან წილი აღარასოდეს უნდა მოეთხოვა. 1882 წლისთვის დიდვაჭარ თამამშევების ქონების არასრულ სიაში შედიოდა ხუთი საცხოვრებელი სახლი, სამი დუქანი ბნელ რიგებში, ორი მიწის ნაკვეთი მშენებარე ნაგებობებითურთ, აგარაკები კოჯორსა და კისლოვოდსკში, წისქვილი ორთაჭალაში,¹ აბანოები,²

¹ საქვეყნოდ ცნობილი კომპოზიტორი პეტრე ჩაიკოვსკი საქართველოში პირველი ვიზიტის დროს სმირნოვებმა თამამშევების ორთაჭალის წისქვილის ბაღში მიიპატიჟეს, სადაც „დიდი წვეულება გაიმართა. გაზაფხულის თბილი პაერთა და წარმტაცი პეიზაჟით მოწონესულმა პეტრე ილიას ძემ განაცხადა, რომ დიდი ხანია ასე კარგად თავი აღარსად მიგვრძნია“.

² თამამშევების აბანოს უკავია 459 ოთხკუთხა საყენი, ღირებული 36 720 მანეთად. აბანოს შენო-

ვენახები და საძოვრები ნავთულსა და დილომში და სხვა მრავალი უძრავი და მოძრავი ქონება.

მშობლებმა ელისაბედს მდიდრული და მრავალფეროვანი მზითვი მისცეს სადაც ხაზგასასმელია ბინა განის ქუჩაზე №24 (ამჟამად გ. ტაბიძის ქ. №20) სადაც განთავსებულია „კავკასიური სახლი“. აღნიშნული სახლი იაგორ თამამშევმა არქიტექტორ ოტო სიმონსონის პროექტით¹ ააგო 1859 წელს.

„ამ ევროპულად მორთულ სახლში ხშირად ეწყობოდა ლიტერატურული და მუსიკალური საღამოები. სხვადასხვა დროს აქ სტუმრობდნენ: პ. ჩაიკოვსკი, დ. სარაჯიშვილი, ი. ჯავახიშვილი, ტ. ტაბიძე, გ. ლეონიძე და სხვა გამოჩენილი ადამიანები“ (გაჩეჩილაძე... 2009).

ელისაბედ თამამშევება–სმირნოვას სახლის გვერდით XIX საუკუნის 90-იან წლებში, ზალცმანის პროექტით ეკატერინეს სამზითვოდ იგება ჩინებული, ევროპული მოდერნის სამსართულიანი საცხოვრებელი სახლი (დღევანდელი ტაბიძის ქ. №22), რომლის მშენებლობისას ქართული ისტორიული ხუროთმოძღვრების მოტივები და პრინციპებია გათვალისწინებული.² ამ სახლის ფასადზე წარმოდგენილია ქართული ხასიათისა და ბუნების მთელი ანსამბლი, ტექნიკურად ეს ნაძერწი მორთულობა ოსტატურადაა შესრულებული და წარმოადგენს ეროვნული მოტივების აღორძინების მცდელობას, რაც უდავოდ უნდა მომდინარეობდეს არა დამფინანსებლის სურვილიდან არამედ მისი მეპატრონის – ამ შემთხვევაში ნიკოლოზ რევაზის ძე ერისთავის ეროვნული ხასიათიდან.

თამამშევების ერთ-ერთ სახლში ველიამინოვის ქუჩაზე (დღევანდელი შალვა დადნიანის ქ. №15 – დღეს იქ საბავშვო ბაღია განთავსებული) არისტოკრატიული „ინგლისური კლუბი“ იყო, სადაც დაიარებოდნენ იმდროინდელი ტფილისის წარჩინებული საზოგადოების წარმომადგენლები. ამ „ინგლისურ

ბის ფასი უდრის 34 520 მანეთს. ინვენტარი 90 მანეთს. საერთო ფასი აბანოს ქონებისა 71 320 მან. იჯარას იხდის 10 000 მანეთს (გაზ. „საქართველოს ეკონომისტი“, 1919 წ., N1, გვ. 50).

¹ პეტერბურგის საიმპერატორო სამხატვრო აკადემიის კურსდამთავრებული (1832-1914). მას წილად ხვდა გერმანელ ალბერტ ზალცმანთან ერთად XIX საუკუნის თბილისის ბურჟუაზიისათვის აეგო დიდი, უფრო თანამედროვე – „დედაქალაქის ნაგებობანი“. ცნობილი მეცნიერი ვ. ბერიძე იაგორ თამამშევის სახლს მიიჩნევდა ახალი ტიპის პირველ შენობად, რომლის პროექტი გრაფიკული თვალსაზრისითაც მკვეთრად განოიჩრეოდა იმდროინდელი პროექტებისაგან (ბერიძე 1940: 123).

² ეკატერინესთვის მზითვში მიცემულ ამ სახლში ოჯახის დედის ბარბარე ყორღანოვას სურვილით 1882 წელს ელისაბედ სმირნოვამაც მიიღო დამატებითი სახლი და მინის ნაქვეთი, 128 კვადრატული საუკუნის ოდენობით.

კლუბს" ხშირად თამამშევეების სიძე ნიკოლოზ რევაზის ძე ერისთავი და მისი უახლოესი მეგობარი ილია ჭავჭავაძე სტუმრობდნენ.

„1868 წ. ი. აივაზოვსკი კავკასიაში მოგზაურობს, საქართველოს სამხედრო გზა, შავი ზღვის ღელვა, მტკერის ნაპირებს ჩამოყოლებული, მთაწმინდის ძირში გაშლილი თბილისი ემოციებით აღავსებს მხატვარს და ისიც უამრავ ნახატს ქმნის სამგზავრო ალბომში. მათი ნაწილი უკვე თბილისში ჩამოსვლის შემდეგ, დასრულებული ფერწერული ტილოების სახეს იღებს. მხატვარი მთელი დღეებით გამალებით მუშაობს ველიამინოვის ქუჩაზე თამამშევეების კუთვნილ სახლში. იქმნება 15 ფერწერული ტილო კავკასიის თემატიკაზე. მათი დასრულებისთანავე ი. აივაზოვსკი ქარვასლაში გამოფენას აწყობს და რუსეთში გასამგზავრებლად ემზადება. გამგზავრების წინ კი მასპინძლებს თავის ხუთ ნამუშევარს ჩუქნის „ხედი ფეთხაინზე“, „ტრაპეზუნის ხედი“, „თბილისის ხედი“ და ორი ზღვის პეიზაჟი.

მოგვიანებით ი. აივაზოვსკის ნამუშევრები თამამშევეების შვილებს ელისაბედს, ეკატერინესა და ვასილს შორის გადანაწილდა. ზღვის პეიზაჟები ელისაბედს რჩება და დღეს სმირნოვების სახლშია დაცული“ (გაჩეჩილაძე... 2009).

თამამშევეების მსგავსად ერისთავებიც დიდ მამულებსა და სიმდიდრეს ფლობდნენ გორისა და დუშეთის მაზრებში. ქსნის ხეობა ნიკოლოზ ერისთავის მამა-პაპეული სამფლობელო იყო, თუმცა მდიდარ სომხურ ოჯახთან მისი დასიძების მერე საგრძნობლად შენელდა მიმოსვლა სამემკვიდრეო მამულებში. ელისაბედ დავითის ასული ერისთავი (გლუხარიჩის შვილიშვილი) ფრაგმენტულად იგონებს თამამშევეების სიძის სტუმრობას ოძისის მამულში: – „ნიკოლოზ რევაზის ძე ერთ ზაფხულს ჩვენთან მოვიდა სოფ. ოძისს, სადაც ჩვენი სოფლის პატარა ეკლესიაში დასაფლავებულია მისი მამა რევაზ ლუარსაბის ძე ერისთავი. მამული აგრეთვე სოფ. ილტოზაში ჰქონდა (3 კმ. მანძილზე ოძისიდან). რევაზ ერისთავმა როცა ნიკო ბარათაშვილის და გარდაიცვალა შეირთო მეორე ცოლად მართა... ნიკოლოზ რევაზის ძეს და ეკატერინე მიხეილის ასულს არ უცხოვრიათ სოფ. ილტოზაში, საკმაოდ ქონება ჰქონდა თამამშევის ქალს, რომლის მამა მოვაჭრე იყო და დიდი ქონების პატრონი (ქლმ, 12878-ბ).

თამამშევეებზე საუბრისას გვერდს ვერ აუვლით ეკატერინეს პაპის ძმის გაბრიელის მიერ თბილისში პასკევიჩ-ერივანსკის (ამჟამად თავისუფლების)

მოედანზე აგებულ კავკასიაში პირველი თეატრის შენობის ისტორიას, რომლის აგების ინიციატივა ეკუთვნის მიხეილ ვორონცოვს.¹

ამჯერად თეატრ-ქარვასლაზე ყურადღების გამახვილება და მის ტრაგიკულ ბედზე მცირე ექსკურსის გაკეთება საჭიროდ მივიჩნიეთ, იმდროინდელი თბილისური ყოფისა და საერთოდ ქართული კულტურისადმი, დღევანდელი ჩვენი საზოგადოების ინტერესიდან გამომდინარე. XIX საუკუნის მეორე ნახევრის თბილისის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი გრანდიოზული შენობის მოკლე ისტორია კი ასეთია: ტფილისში თეატრის, იგივე ოპერის აშენების იდეა მ. ვორონცოვს ეკუთვნის. მან შეარჩია ადგილი ერევნის მოედანზე² (დღევანდელი თავისუფლების მოედანი) და რადგან თბილისის ხაზინას თანხები არ გააჩნდა კერძო პირებს მიმართა თხოვნით დაეფინანსებინათ მშენებლობა. ამასთან სთავაზობდა კომერციულ ფართებს – სავაჭრო დუქნებს, რომლებიც ქარვასლის სახით იქნებოდა წარმოდგენილი თეატრის შენობაში და დამფინანსებელს ის მუდმივ სარგებლობაში უფასოდ გადაეცემოდა. სურვილი თბილისელმა პირველი გილდიის ვაჭარმა გაბრიელ თამამშევმა გამოთქვა, – ერთი პირობით: თეატრ-ქარვასლას თავისი ხარჯებით ააშენებდა თუ მას უფასოდ გადაეცემოდა მშენებლობისათვის საჭირო 1000 მ² ფართობის მიწის ნაკვეთი და დასრულებულ შენობაში სავაჭროდ გამოსაყენებელი ფართები. ვორონცოვი დათანხმდა. ამასთან გადაწყდა თეატრის სახელმწიფო სარგებლობაში დატოვება.

თეატრის მშენებლობა 1847 წლის 15 აპრილს დაიწყო და ოთხი წლის შემდეგ დასრულდა. მშენებლობას სპეციალურად მონეული იტალიელი არქიტე-

¹ მიხეილ სიმონის ძე ვორონცოვი (1782-1856). 1844-1854 წლებში იყო კავკასიის მეფისნაცვალი და კავკასიის განსაკუთრებული კორპუსის მთავარსარდალი. 1812 წ. სამამულო ომის დროს ხელმძღვანელობდა დივიზიას. კავკასიის მთავარმართებლობის დროს ის ემსახურებოდა კოლონიალიზაციისა და რუსეთის იმპერიასთან სრული შერწყმის საქმეს, მაგრამ ამას აკეთებდა მოქნილად, მეთოდურად. კულტურული ღონისძიებებით

² იქ სადაც ახლა ზურაბ ნერთელის „თავისუფლების მონუმენტი“ (წმ. გიორგი) დგას. XIX საუკუნეში მოედანს ერქვა „Площадь Паскевича Приамурского“ („პასკევიჩ-ერევანსკის მოედანი) – სახალხოვრები კი ერევნის მოედანი. აქ ერევნის ამლები გრაფი პასკევიჩის ქანდაკებაც იდგა. ამ ადგილზე ჩამოდიოდა „ავანანთ“ ხევი და გამოჰქონდა წვიმებისას ქვა-ლორღი. გადმოცემით სოლოლაკიდან ამ ხევის ძროხაც კი წამოუღია. ეს ადგილები ეკუთვნოდა ქართველ თავადს ესტატე ტატიშვილს, რომელმაც ორ დოშად (თევზის ლორად გამოყვანილი გვერდი) და კაცის ორ საკაბედ მიჰყიდა ვორონცოვს, რაც ძალიან იაფი იყო. ასევე ესტატეს ეკუთვნოდა მიწები ავლაბარში და როდესაც მუხრანის ხიდი აიგო, მის გაგრძელებაზე სწორედ ესტატე ციციშვილმა გაჭრა რიყის თავზე ახალი გზა. ამ აღმართს მერე დიდხანს ერქვა „ციციანოვის აღმართი“, – ესტატეს პატივსაცემად.

ქტორი ჯოვანო სკუდიერი¹ ხელმძღვანელობდა. მშენებლობისას გამოყენებული იქნა ევროპული თეატრალური არქიტექტურის გამოცდილება ე. წ. აივნიანი თეატრის ტიპი ღრმა სცენით. თეატრი 700 მაყურებელს იტევდა. კომერციული მიზნით მას დამატებული ჰქონდა მაღაზიები და სავაჭრო საწყობები, სულ 266 დიდი და მცირე ზომის სავაჭრო სათავსო, რის გამოც „ქარვასლა-თეატრი“ შეარქვეს. თეატრს შენობის ცენტრალური ნაწილის მეორე და მესამე სართული ეკავა. თეატრის ფოიე და მაყურებელთა დარბაზი გაფორმებული იყო მხატვარ გრიგოლ გაგარინის ნამუშევრებით, მასვე ეკუთვნოდა სცენის ფარდა. დარბაზს ამშვენებდა გიგანტური, ტონანახვერიანი ჭალი, რომელიც თამამშვეის ფულით ვორონცოვმა პარიზიდან გამოიწერა 9 400 ფრანკად. ჭალი მარსელიდან ფოთამდე გემით ჩამოიტანეს ფოთიდან კი 12 დიდ ყუთში ჩალაგებული თბილისში ურმებით წამოიღეს. ცნობილია, რომ გზაში ჭალის ნაწილი დაფშვნილა და თამამშვეს ხელმეორედ გამოუწერია.

თეატრი-ქარვასლა საზეიმოდ 1851 წლის 8 ნოემბერს გაიხსნა გრანდიოზული მეჯლისით, რომელსაც სტუმრის სტატუსით დაესწრო მწერალი ლევ ტოლსტოი. სამწუხაროდ თეატრს არ ჰყავდა დასი. იმხანად რუსეთში გასტროლებზე იმყოფებოდა მცირე იტალიური დასი. ეს ამბავი შეიტყო ვორონცოვმა, რომელმაც სასწრაფო წესით ხელშეკრულება გაუფორმა მათ და თბილისში ჩამოიყვანა. „იტალიური ოპერა შეერწყა თბილისის ბოჰემურ ბაიათებს - ნახევარი ქალაქი ბაიათებს მღეროდა, ნახევარი იტალიურად გალობდა“ (ეურნ. „თბილისელები“, 2012 წ. №16; ელისაშვილი 2013).

თბილისში თამამშვეის თეატრ-ქარვასლაში იტალიურმა² დასმა (ხელმძღვანელი ბარბიერი) 12 საოპერო დადგმა განახორციელა. მაშინდელი თბილისის მოსახლეობა მოხიბლული იყო ამ წარმოდგენებით.

„ოპერამ გააჩინა და გაამრავლა თბილისში ფრანგული მოდის მაღაზიები, ოპერამ გააცინა თბილისში მეყვავილეები. ოპერამ მოახდინა გადატრიალება.

¹ ჯოვანო სკუდიერი (1817-1851) მ. ვორონცოვმა რუსეთიდან 1846 წელს გადმოიყვანა თბილისში და დანიშნა საქალაქო ხუროთმოძღვრების თანამდებობაზე. იგი ფაქტიურად თბილისის მთავარი არქიტექტორი იყო. თბილისში ააგო „მიხეილის მცირე ხიდი“ (ამჟამად „მშრალი ხიდის“ სახელწოდებით ცნობილი) და სხვა ცნობილი ნაგებობები. სკუდიერი დალუპა 35 წლის ასაკში გოლოვინის (რუსთაველის) გამზირზე სამხედრო ტაძრის მშენებლობისას - ხარაჩოებთან ლოდის ქვეშ მოყვა და ადგილზევე გარდაიცვალა. დაკრძალეს კათოლიკურ სასაფლაოზე მთაწმინდაზე - დაახლოებით ჭონქაძის ქუჩის ტერიტორიაზე. ამჟამად იმ ადგილზე საცხოვრებელი სახლების. რუსთაველის გამზირზე სამხედრო ტაძარიც დაანგრის კომუნისტებმა და მის ადგილას მთავრობის სახლი - დღევანდელი პარლამენტის შენობა - დადგეს.

სწორედ აქედან დაიბადა ქვაფენილის აუცილებლობის იდეა, იმიტომ, რომ მეკურტნეები იდგნენ ოპერის კარში წვიმასა და ტალახში და ეზიდებოდნენ ხელში აყვანილ დიდ ქალბატონებს. ეს იყო ძალიან მოხდენილი სურათი, მაგრამ მაინც ძალიან შემადრწუნებლი.

1867 წელს ოპერის პარტერში აღმოჩნდნენ გიმნაზიელები, რომლებმაც ააფრიალეს ქართული სამეფო დროშა და დასძახეს პატრიოტული ლოზუნგები.

ეს იყო უცნაური დრო. ეს იყო გარიბალდის დრო. თუ გიყვარდა იტალიური ოპერა, გიყვარდა იტალიაც, მაშინ გიყვარდა გარიბალდიც, გიყვარდა იტალიელების ბრძოლა თავისუფლებისათვის. თბილისში მაშინ მოდამი იყო გარიბალდური ქუდი... იტალიელი თბილისში იყო მაშინ ყველაზე დიდი და საინტერესო კაცი..." (მორჩილაძე 2013).

XIX საუკუნის ტფილისის მშენებელ თეატრი-ქარვასლა 1859 წელს ინახულა ფრანგმა მწერალმა ალექსანდრე დიუმამ და მისით მოხიბლულმა წიგნში „კავკასია: მოგზაურობის შთაბეჭდილებანი“ ქებით მოიხსენია: „სად არ ვყოფილვარ და რამდენი თეატრი არ მინახავს, მაგრამ ტფილისის თეატრის მსგავსად გემოვნებიანი და ლამაზი არც ერთი“.¹

¹ სამწუხაროდ თეატრმა სულ 23 წელი იარსება. მისი უკანასკნელი წარმოდგენა, 1874 წლის 11 სექტემბერს, იყო ბელინის „ნორმა“. სწორედ ამ წარმოდგენის დაწყების წინ იქვე, ვინმე ლაზარევის მალაზიას გაუჩნდა ცეცხლი და ეს ცეცხლი თანდათან გადაედო თეატრს. – „ეს იყო იმ საუკუნის თბილისის ყველაზე ტრაგიკული და ყველაზე გულსატკეპი ხანძარი. არავინ დალუპულა, მაგრამ დაიღუპა ის, რაც იყო მთავარია ამ ქალაქში – თბილისის ოპერა.“

შემდგომ გამოძიებამ დაადგინა, რომ ყაზაროვმა განგებ გააჩინა ცეცხლი, ვითომ ოპერის შენობა მის მალაზიას მუშაობაში ხელს უშლიდა. მედუქე დააპატიმრეს და 9 წლით გააციმობირეს. 1879 წელს ქარვასლის შენობა თეატრის გარეშე აღადგინეს. 1934 წელს მოედნის გაფართოების მიზნით ლავრენტი ბერიას გადანაცვტილებით ქარვასლა დაანგრეს. ასეთი ბედი ჰქონდა იაგორ თამაშმევის მიერ აგებულ თბილისის პირველ საოპერო თეატრს. როგორც ითქვა თეატრ-ქარვასლაში უამრავი დუქანი არსებობდა, მათგან ერთ-ერთი ცნობილი იყო „ტილიპუჭურას“ დუქანი – მეპატრონე სომეხი არტემ ქამლოვი. დუქანს თავისი სასტუმრო ჰქონდა, სადაც კარგა ხანს აკაი წერეთელი გახლდათ გაჩერებული. მან იქ რამდენიმე თვე იცხოვრა და ამბობენ სწორედ აქ დაასრულა რომანის „ბაში-აჩუკი“ წერაო. ასევე ჰყვებოდნენ წერეთელი ფულს არ უხდიდა მედუქენს და ბოლოს რის ვაი ვაგლახით, სხვების შეგროვებული ფულით გაუსტუმრა ქამლოვს ვალიო. ასევე „ტილიპუჭურას“ დუქანს უკავშირდება ცნობა იმის შესახებ თუ როგორ სცემეს ქალაქის ბიჭებმა ალექსანდრე ყაზბეგი მისი ცუდი სიმთვრალის გამო. და კიდევ ერთი დადასტურებული ამბავია, რომ სტალინი და კამო სწორედ ამ დუქნიდან გამოვარდნენ და თავს დაესხნენ კავკასიის ფოსტის ეტლს, საიდანაც გაიტაცეს დაახლოებით 2 მილიონი რუბლი (საქართველოს მაშინდელი ბიუჯეტის თანხა) და ლენინს ჩაუტანეს.

ეკატერინე მიხეილის ასული და მისი მეუღლე ნიკოლოზ რევაზის ძე ცხოვრობდნენ დიდუჭარ თამამშევეებისაგან მზითვად მიცემულ სამსართულიან ბინაში. ერისთავიანთ რძალი ბავშვობიდანვე სომხურად და რუსულად მოლაპარაკე ოჯახში გაიზარდა. მისთვის ფრანგული ენის სწავლა აუცილებელ საგნად ითვლებოდა, ამიტომაც ქართული თამამშევეებისათვის მეოთხეხარისხოვანი ენა იყო. სწორედ ასეთი დამოკიდებულებიდან გამომდინარე ყველაზე სუსტად ქართულ ენას ფლობდა, – თუმც არ უჭირდა საუბარი.

ცნობილი მამის შვილი ელისაბედ ელიზბარის ასული ერისთავის თავისდროზე მოსწრებულად აღნიშნავდა ქართლის არისტოკრატთა მხრიდან მშობლიური ენის ნაკლებ პატივისცემას:

„ბევრისაგან გამიგონია, ქართლიო არ იყო პატრიოტული ქვეყანაო. იქაური თავად-აზნაურები გადათრანქულები იყვნენო, ქართული კარგათ არ იცოდნენო, მუდამ რუსულს ურევდნენო. ეს მართალია, ისე კარგათ და წმინდათ არ ლაპარაკობდნენ როგორითაც დასავლეთ საქართველოში, მაგრამ პატრიოტული გრძნობა და სიყვარული თავისი ქვეყნისა იმათ არ დაუკარგავთ“ (ქლმ, 1138-ბ).

ქართული ენისადმი ამგვარი დამოკიდებულების ადამიანთა წრეში ნამდვილად მოისაზრება თამამშევეების ასული. თუმც ქსნის ერისთავზე გათხოვების შემდეგ, მის ცნობიერებაში საგრძნობლად გაღვივდა და გაიზარდა საქართველოს სიყვარული, პატრიოტული გრძნობა ყოველგვარი ქართულისადმი.

ერისთავიანთ რძალს ლაკონურად ახასიათებს კიდევ ერთი ელისაბედი, ამჯერად დავით ერისთავის ასული – „თავისი ჭკუით, განვითარებით (ეკ. თამამშევა, ვ. ქ.) ირჩეოდა ამ საზოგადოებაში. უცხო ენების მცოდნე, ყოველწლივ დადიოდნენ ცოლ-ქმარნი უცხო ქვეყნებში. იქ დადიოდა არა მორთულობის საყიდლად: ძალიან სადად იცვამდა და არ დადიოდა საზოგადოებაში. უყვარდა შინ მიღება, ნახულისა და ნაკითხულის გადაცემა. საზოგადო საქმეში მონაწილეობას იღებდა, როცა ვახტანგ ორბელიანის ასულმა დააარსა ქალთა გიმნაზია, სასადილო მოანგარიშედ და მოლარეთ ბრძანდებოდა კნეინა ეკატერინე ერისთავი. იღებდა მონაწილეობას მასწავლებელ ქალთა საზოგადოებაში...

გუბერნატორი გიორგი შერვაშიძის მეუღლესთან ბარონ ნიკოლაის ასულ მაიკასთან ძალიან დაახლოებული მეგობარი იყო. იმისაგან გამიგონია დიდი ქება იმისი განვითარებისა და ჭკუისა...

მის მეუღლე ნიკოლოზ რევაზის ძე ერისთავი სულ სხვანაირი კაცი იყო. ეს ცოლ-ქმარნი ძალიან ყველაფრით განსხვავებულნი იყვნენ მაგრამ სიყვარული აკავშირებდათ და სიამოვნებით ატარებდნენ მათთან დროს მიმსვლელნი... ერისთავს უყვარდა საზოგადოება. ნამეტნავად ქალაქის თამაში. ყოველ სალამოს წავიდოდა კლუბებში ან კიდევ თავის სიდედრთან – ბარბარე ვასილის ასულ თამამშევასთან, რომლის სახლში იმართებოდა ქალაქის თამაში. ბოლო დროს უფრო დაუახლოვდა ქართულ მწერლობას, ყოველდღე შეივლიდა „ცნობის ფურცლის“ რედაქციაში და გულმხურვალე მონაწილეობას იღებდა საზოგადოების საკითხებში. „ცუნცულაძეს“ ეძახდნენ. მამამ მისცა ეს ზედმეტი სახელი. ბევრნი არავინ დადიოდა მათთან, იშვიათად შინ მართამდნენ ქალაქის სათამაშო საღამოებს, რომლებზედაც ესწრებოდნენ ილია ჭავჭავაძე, მთავარი მიხეილის შვილი ნიკოლოზი, გუბერნატორი გიორგი შერვაშიძე და სხვები...“ (ქლმ, 12878-ბ/142).

ცნობილია, რომ ქსნის ერისთავებთან კარგი ურთიერთობა ჰქონდა ჩვენს სასიქადულო მწერალს ილია ჭავჭავაძეს, რაშიც დიდად უნდა შეეწყო ხელი დუშეთში მის მოღვაწეობას.¹ იმდროებაზე ახალგორი ადმინისტრაციული დაყოფით დუშეთის მაზრაში შედიოდა. ასაკის სხვაობის მიუხედავად ილიას განსაკუთრებით ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ციციშვილების სიძესთან ნიკოლოზ დავითის ძე ერისთავთან და თამამშევების სიძესთან ნიკოლოზ რევაზის ძე ერისთავთან (რევაზის ძე 13 წლით, ხოლო დავითის ძე 28 წლით უმცროსები იყვნენ). საქმიანი მეგობრული შეხვედრები ზოგჯერ „ქალაქის“ თამაშებით მთავრდებოდა. ილიასაც მოსწონდა გართობის ეს საშუალება და ხანგრძლივი პრომის შემდეგ ხანდახან თავს ბანქოს თამაშით ირთობდა.

ილია ჭავჭავაძის ეპისტოლარულ მემკვიდრეობაში შემონახულია ბარათები ნიკოლოზ რევაზის ძისადმი, სადაც ნათლად ჩანს მძიმე სამუშაო დღის შემდეგ ბანქოს თამაშში პოეტის დიდი პასუხისმგებლობა თავისი გუნდის მიმართ: „კოლაჯან, ეხლა შეყრილნი ვართ ლონდონში² ცალკე კაბინეტში. თუ

¹ ილია ჭავჭავაძე ქუთაისიდან დუშეთში მომრიგებელ შუამავლად გადაიყვანეს 1864 წლის 8 ნოემბერს. 1868 წლის 1 თებერვლიდან კი კავკასიის მეფისნაცვლის ბრძანებით მომრიგებელ მოსამართლედ წლიური ხელფასი 2400 მანეთი. აღნიშნულ თანამდებობაზე იმუშავა 1873 წლის 14 მაისამდე.

² ტფილისში სასტუმრო „ლონდონი“ იყო „გარეუბანში“ მადათოვის ქ. №21. ამჟამინდელი ათონელის ქ. №31. მშრალ ხიდთან ახლოს. ეს სასტუმრო 1875 წელს გახსნა ალექსანდრე ზუბალაშვილმა.

გინდა რომ კაცი გახდე, ან ნახდე მოდი და ბლომა ფული მოიტანე. ასეთი ამქარია, რომ შენი მოწონებული. გელით, უსათუოდ მოდი ეხლავ.

შენი ილი ჭაჭავაძე. 23 თებერვალი" (ქლმ, 17600/243).

მეორე უთარილო წერილი ნიკოლოზისადმი, სადაც ილია სთხოვს შეხვედრას მიუხედავად ოლლა თადეოზის ასულის გულისწყრომისა (სავარაუდოდ ფულის ნაგების გამო)

„კოლავ, თუმცა კნენა ძალიან გამიწყრა გუშინ სალამოს, მაგრამ დღეს სადილად მაინც შენთან მინდა მოვიდე და მაცნობე შესაძლოა თუ არა.

შენი ილია ჭაჭავაძე“

ქართველი ერის დიდი მოამაგის ილია ჭაჭავაძის თაოსნობით ქსნის ერისთავებთან ერთად თამამშევებმაც გარკვეული წვლილი შეიტანეს ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტის განჯიდან თბილისში გადმოსვენებაში. ამ კეთილშობილურ საქმის განსახორციელებლად, როგორც ი. მეურნარგია იტყობინებოდა: „1893 წელს ნ. ბარათაშვილის ნათესავებმა, დებმა: ბარბარე ვეზირიშვილისამ, სოფიო სუმბათაშვილისამ და ნინო ბარათაშვილისამ, ბიძაშვილმა გიორგი ილიას ძე ორბელიანმა და დისწულმა ნიკოლოზ რევაზის ძე ერისთავმა (პოეტის მეოთხე დის ეკატერინეს შვილმა) აღძრეს მთავრობის წინაშე შუამდგომლობა ნება დაერთოთ მათთვის გადმოესვენებინათ განჯიდან თბილისის მათი ოჯახის დამამშვენებელი მგოსანი" (შარაძე 1990: 112).

ნიკოლოზ ბარათაშვილის დისშვილი და თამამშევების სიძე ნიკოლოზ ერისთავი მართალია არ იყო მწერალი, მაგრამ თავისებურ საზოგადო მოღვაწედ ითვლებოდა. „იცოდა გატაცებული ბაასი, ეხმაურებოდა ყოველგვარ ქართულ საქმეს. კამათობდა, ბობოქრობდა, პატრიოტობდა... ფულითაც ეხმარებოდა ქართულ კულტურულ საქმიანობას". მას 1909 წელს კარგი ნაწერებისთვის ლიტერატურული პრემიაც კი დაუწესებია, თუმც, საზოგადოებისათვის ჯერ-ჯერობით უცნობია, თუ ვის, ან რაში ხვდა პატივად ერისთავის დანესებული ჯილდო.

ნიკოლოზ რევაზის ძეს ასაკთან ერთად ეგზემა უფრო და უფრო უმძაფრდებოდა და მის ფსიქოლოგიაზეც უფრო მეტი სიმძაფრით ახდენდა უარყოფით გავლენას. ასეთ პირობებში 65 წლის ასაკში კოლა გარდაიცვალა. საზოგადოებაში გაჩენილია ეჭვი, რომელზეც თამამშევებისა და სმირნოვების სახლში არასოდეს ლაპარაკობდნენ, თითქოს ავადმყოფობით შეწუხებულმა კო-

ლამ თავი მოიკლავ. კოლას გარდაცვალებამდე და მას შემდეგაც უშვილო ოჯახი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ცხოვრობდა განის ქუჩაზე, დღევანდელი ტაბიძის ქუჩის 22 ნომერში. დაქვრივებული, უმემკვიდროდ დარჩენილი ეკატერინე შემდგომ შეუერთდა თავისივე დის და დისშვილების – სმირნოვების ოჯახს.

თბილისში გამომავალი ჟურნალი „თეატრი და ცხოვრება“ (1915 წ. № 14) დიდი გულისტკივილით გამოეხმაურა კოლა ერისთავის გარდაცვალებას:

„სხვა ნაირად არ შემიძლიან მოვიხსენიო ის ნათელი სახე – სულის ადამიანი, რომელიც ამ ორმოცი დღის წინად მივაბარეთ დიდუბის გალავანში სამარეს და რომლის ქვრივმაც ამ დღეებში ასე საუცხოვოდ აღნიშნა თავისი მეუღლის ხსოვნა. ეს გახლავთ თავად ნიკოლოზ რევაზის ძე ერისთავი.

თავის დროზე აღვნიშნეთ, რომ იგი იშვიათი თვისების ადამიანი იყო... მაგრამ იგი კიდევ უფრო ცნობილი იყო, ვითარცა, სინდისის მამხილებელი... შენიშნავდა რაიმე უკუღმართობას, – და ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრება ხომ უმეტესად უკუღმართობისაგან შესდგება, – იგი, თავადი ნიკოლოზი, კალმით კი არა, პირისპირ, ცოცხალი სიტყვით ამხელდა მის მომავლინებელს... (შემოკლებულია, ვ. ქ.).

ამ დღეებში მისმა ქვრივმა, კნ. ეკატერინემ ფრიად დამახასიათებელი შენიშვნებით აღნიშნა თავისი მეუღლის ნეტარი ხსენება: ქ. შ. წ. გ. საზოგადოებას შესწირა 10 000 მანეთი სალიტერატურო ფონდის შესადგენად, საიდანაც უნდა შეიქმნას საგანგებო თანხა საუკეთესო ნაწარმოებთა დასაჯილდოვებლად. ამ თანხიდან 2000 მან. მოხმარდება გრ. ორბელიანისა და ნ. ბარათაშვილის თხზულებათა საუკეთესოდ გამოცემას“.

უმემკვიდროდ დარჩენილი თამამშევეების ასული არაფერს იშურებდა გარდაცვლილი მეუღლის სულის პატივსაცემად. თანადროულად ზრდიდა საქველმოქმედო თანხებს, ეხმარებოდა უამრავ გაჭირვებულს, თითქმის ყველა ქართულ წამოწყებულ საქმეს¹ სწავლა მოწყურებულ ახალგაზრდებს.

ეკატერინემ ქველმოქმედებით გაითქვა სახელი და დაიწყო ფიქრი ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლექსების ერთტომეულის გამოცემაზე. მან ხომ დაუფიცა, ჯერ კიდევ ცოცხალ, თავის მეუღლეს, რომ გამოსცემდა მისი ბიძის ტატოს კრებულს თავისი ხარჯებით.

¹ იმ ხანად თბილისში გამომავალი ერთ-ერთი ჟურნალის ცნობით კნენა ეკატერინეს ქართულ თეატრის ასაგებად 3000 მანეთი შეუწირავს. სცენის მოღვაწეთა ოქმების გამოსაცემად კი 500 მანეთი.

აღნიშნულ წიგნზე ეკატერინემ საქმეში ჩართო იოსებ გრიშაშვილი, გიორგი თუმანიშვილი, სამსონ ფირცხალავა, გიორგი ჟურული, მხატვარი დიმიტრი შვეარდნაძე, გრიგოლ რობაქიძე, ივანე ჯავახიშვილი, ექვთიმე თაყაიშვილი და სხვები. სამწუხაროდ საქართველოში და საერთოდ რუსეთის იმპერიაში შექმნილმა არეულობამ და ქაოსმა ხელი შეუშალა კოლა ერისთაის დიდხნის სურვილის ასრულებას და სამომავლოდ გადაიდო. როგორც სამსონ ფირცხალავა წერდა – „ბოლოს დაერჩით მე და პატივცემული ეკატერინე, რომელთაც უნდა გვეზრუნა გამოცემისათვის. მე თავი ვერ დავანებე საქმეს, ამის ნებას არ მაძლევდა არც პოეტის პატივისცემა და სიყვარული, არც ნაკისრი მოვალეობის შეგნება“.

ეკატერინე თამამშევა იყო ის ერთადერთი ადამიანი ვინც მგოსნის ჯე-როვანი დაფასება გადაწყვიტა და აღასრულა კიდეც. სამწუხაროდ უნდა აღინიშნოს, რომ ნათესავები და პირველ რიგში დები უპატიებელ პასიურობას იჩენდნენ პოეტის მიმართ.

ტატოს მამამ – მელიტონმა პირველი გამოცემისთვის შეგროვებული ფული გამოართვა ამ საქმის ინიციატორებს, ოჯახის მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობის მომიზეზებით და გაფლანგა, თუმცა რუსეთის იმპერატორის ბრძანებით ოჯახის დახმარებისათვის უკვე იყო გამოყოფილი სოლიდური თანხა.

მიუხედავად იმისა რომ ნ. ბარათაშვილის დები წარჩინებულ პირებზე გათხოვდნენ, მაინც ნაკლებად ზრუნავდნენ უდროოდ დაღუპულ ძმაზე. კოტე ყიფიანის სიტყვით, – „ამ დებმა არც ერთი ლექსი თავიანთი ძმისა არ იცოდნენ და როდესაც ჩვენ ვაქებდით და ვადიდებდით ჩვენს პოეტს, ისინი როგორღაც უნდობლად იღიმებოდნენ ხოლმე...“

ნიკოლოზ ბარათაშვილის ახლობლებმა ერთი ფოტოსურათიც კი არ შემოგვინახეს დიდებული პოეტისა. – „ბარათაშვილს ჰყავდა ერთი დისწული მიხეილ ვეზირიშვილი, რომელმაც თავისი ბიძა გაარჩია „ივერიაში“ („ნ. ბარათაშვილი და მისი პოეზია“, – „ივერია“ 1889 წ. № №247, 249, 250, 251) მაგრამ მაშინდელმა დუხჭირმა პირობებმა მიხეილ ვეზირიშვილი სამშობლოს გარეთ გასტყორცნეს სამსახურის საძებნელად და მის ახლად აშლილ კრიტიკულ ნიჭს ფრთები მოეკეცა“ (გრიშაშვილი 1952).

1922 წელს გამოვიდა ნ. ბარათაშვილის თხზულებათა პირველი აკადემიური გამოცემა. რედაქტორი ს. ფირცხალავა მას შვიდი წელი ელოდა. მანამდე კი ცნობილმა ბიოგრაფმა იონა მეუნარგიამ თავისი ნაშრომი – „ცხოვრება

ნიკოლოზ ბარათაშვილისა" – მის მოსახელე დისშვილს ნიკოლოზ ერისთავს მიუძღვნა.¹

1922 წლის აკადემიური გამოცემა 2600 ცალად დაიბეჭდა და უცბად გაქრა თაროებიდან. დღეს ეს „თხზულებანი“ იშვიათობას წარმოადგენს. მის მოკრძალებულ ფოტოსურათებს შორისაა ქსნის ერისთავების სასახლის ბაღის ფოტოც.

ვიცით, რომ ეკატერინე თამამშევა-ერისთავისა საქართველოს გასაბჭოებად დიდ თანხებს რიცხავდა სხვადასხვა საქველმოქმედო საქმეებზე, როგორიც იყო თეატრი, გაზეთი, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება და სხვა. 1922 წლიდან იწყებს პედაგოგიურ მოღვაწეობას და თბილისის ერთ-ერთ სკოლაში ასწავლის ფრანგულ ენას.

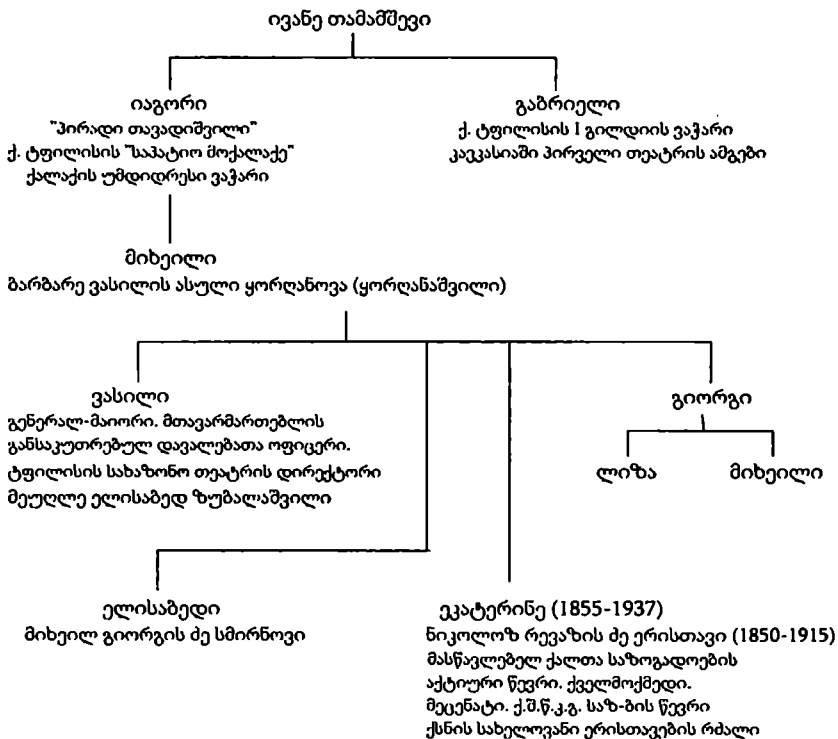
როგორც ყველა თავადს და თავადის ქალბატონს საბჭოთა ხელისუფლება ეკატერინესაც დევნის, ავიწროებს და მეთვალყურეობის ქვეშ ამყოფებს. ცნობა იმის შესახებ, რომ თითქოს თამამშევეების ასულს სიცოცხლის ბოლო წლები თავისი პაპის, იაგორის 1859 წელს აშენებულ სახლში (ამჟამად სმირონოვების სახლი ტაბიძის ქ. 20) უნდა გაეტარებინა სიმართლე არ არის. საქართველოს გ. ლეონიძის სახელობის ლიტერატურის მუზეუმში (7862/80) დაცული ერთი საბუთის მიხედვით, 75 წლის ფრანგული ენის მასწავლებელი ეკატერინე ერისთავი განცხადებით მიმართავს განათლების მუშაკთა კავშირის ადგილკომს (პროფკავშირებს) და სთხოვს სამედიცინო კომისიასთან შუამდგომლობას, რათა გასცენ სათანადო სამედიცინო დასკვნა შრომისუუნარობაზე მხედველობის დაქვეითების გამო. ჩვენთვის უცნობია დააკმაყოფილა თუ არა ადგილკომმა პედაგოგის მოთხოვნა, მაგრამ ცნობილი ხდება ეკატერინეს საცხოვრებელი სახლის მისამართი წერეთლის ქ. №22. გამოდის, რომ „შინ-სახკომმა“ ეკატერინეს მამა-პაპეული სახლის დაბალ სართულზე ის ერთი პატარა ოთახი არ დაუტოვა, სადაც ის წერეთლის ქუჩაზე გადასვლამდე ცხოვრობდა.

ქსნის ერისთავების ქალების მარაქაში გარეული ეკატერინე თამამშევა-ერისთავისა გარდაიცვალა 1937 წელს 82 წლის ასაკში. თუ სად დაიკრძალა

¹ ნ. ბარათაშვილის თხზულებათა ძირითადი გამოცემებია: 1876 წელს – პეტრე უმიკაშვილის; 1895 წელს – ექთიმე თაყაიშვილისა და დავით კარიჭაშვილის; 1922 წელს – სამსონ ფირცხალავასი, რომელიც კომუნისტებმა ამ წიგნის დასტამბვისას დაიჭირეს. ჯერ კიდევ საღებავმუშმრალი ერთი ეგზემპლარი მას ეტლში მიაწოდა იოსებ გრიშაშვილმა; 1930 წელს – პავლე ინგოროყვასი; 1945 წელს კი კორნელი კეკელიძის.

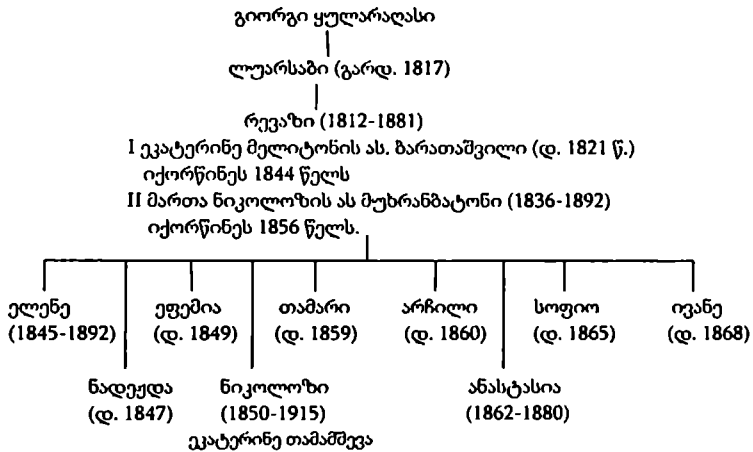
ჩვენთვის უცნობია. გარდაცვალების შემდეგ, მისი მდიდარი არქივის პატარა ნაწილი, 1937 წელს, ლიტერატურის მუზეუმს გადაეცა,¹ მაგრამ ცნობას მისი საფლავის ადგილსამყოფელზე ვერ მივაკვლიეთ. საჭიროა მალე გახდეს ხელმისაწვდომი ერისთავანთ რძლის არქივის ის დიდი ნაწილი, რომელიც დღეს დალუქული ინახება თამამშევეების ნაქონ სმირნოვის სახლში ტაბიძის ქუჩის №20-ში.

ეკატერინე მიხეილის ასული თამამშევეს გენეალოგია

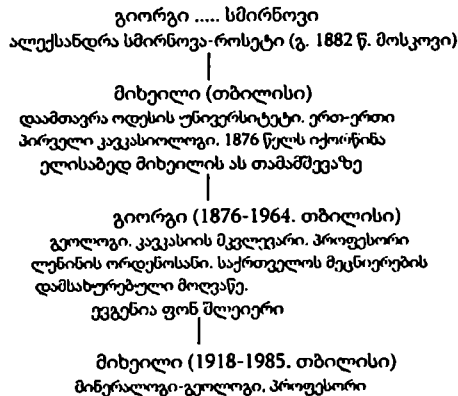

¹ მუზეუმში დაცულ არქივიდან მნიშვნელოვანია: ორი დღიური, მიმოწერა ა. ამილახვართან, ბ. შანშიევასთან, ლ. ბაგრატიონ-მუხრანელთან, ო. ბარიატინსკისთან, მ. ორბელიანთან, ბარონ იუნსპერთან. განსაკუთრებული ღირებულებისაა მასალები ქართველი რომანტიკოსი პოეტის ნ. ბარათაშვილის შესახებ.

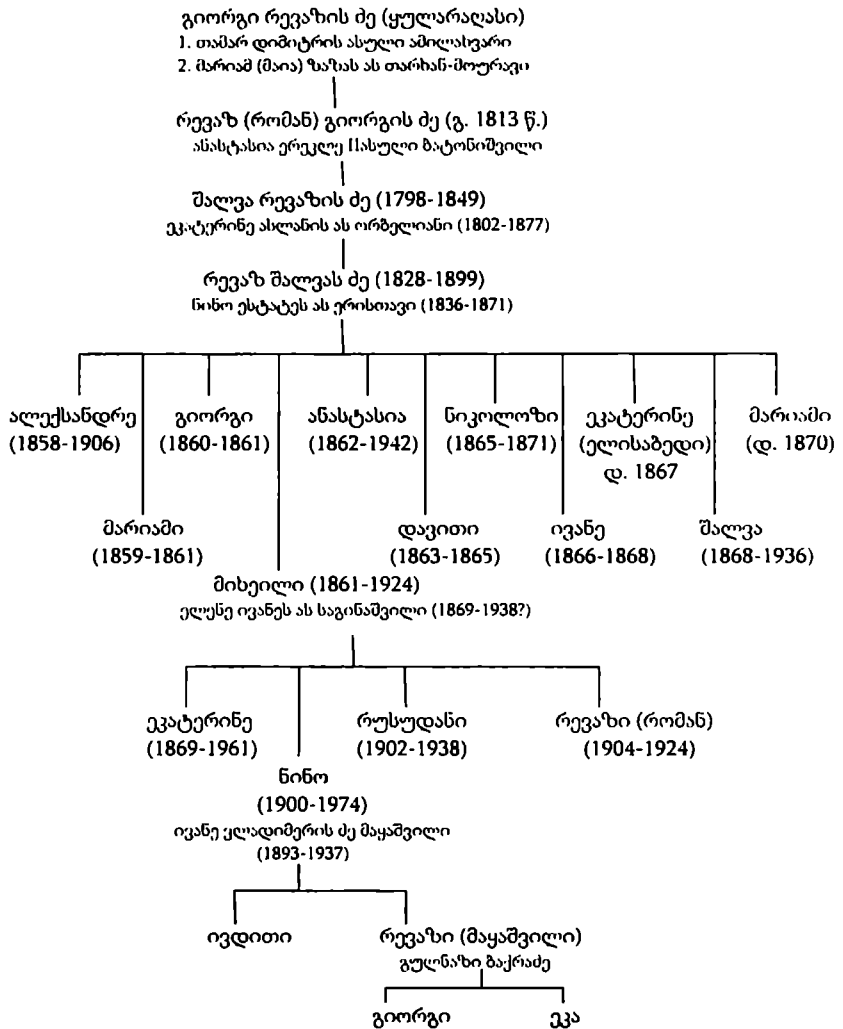
ნიკოლოზ რევაზის ძე ერისთავის გენეალოგია

საქართველოში მოღვაწე სმირნოვების გენეალოგია

მიხეილ რევაზის ძე ერისთავის გენეალოგია

ელენე ივანეს ასული საგინაშვილი-ერისთავისა

ქსნის ერისთავიან ქალებიდან, ცხოვრების ყველაზე ტრაგიკული გზის გავლა გენერალ-მაიორ ივანე საგინაშვილის უფროს ქალიშვილს, ერისთავე-ბის ოჯახის რძალს ელენეს არგუნა ბედმა. მან ქალიშვილობის უზრუნველი 26 წელი მშობლების სახლში გაატარა, შემდგომი 29 წელი სიამტკებოლობაში მოსიყვარულე ქმარ-შვილთან კარალეთში. სიცოცხლის ბოლო მძიმე, დამთრ-გუნველი და გამანადგურებელი 14 წელი კი თბილისში, დარდსა და ცრემლში კარალეთიდან სამუდამოდ ფეხმოკვეთილი აღესრულა შობიდან 69 წლისა.

საგინაშვილების ასულმა ერისთავებს ოთხი შვილი გაუზარდა. მათგან 36 წლის ქალიშვილისა და ოცდაერთი წლის ვაჟიშვილის გლოვა ხვდა წილად ტირიფონაზე ვერაგულად მოკლულ მეუღლესთან ერთად.

კარალეთელი პოეტის ჯ. ბაშარულის შეფასებით ელენეს ქმარ-შვილის ნამებით დახოცვა – „ჭავჭავაძის მკვლელობის შემდეგ იყო ერთ-ერთი უსაშინ-ლესი ტრაგედია საქართველოს სინამდვილეში“ (გაზ. „ახალი თაობა“, 1998 წ., 13-20 აგვისტო, გვ. 6).

ელენე საგინაშვილის მამა გენერალი ივანე, აზნაურთა წრეს ეკუთვნოდა, თუმც ია ბაგრატიონ-მუხრანელის მიერ 2010 წელს გამოცემულ წიგნში „სა-ქართველოს თავადაზნაურობა“ – საგინაშვილები თავადებად მოიხსენიებიან.

ელენე ფრიად განათლებული ქალბატონი გახლდათ. კარალეთში ერის-თავებს მდიდარი ბიბლიოთეკა ჰქონდათ, რომელსაც ის მუდმივად ავსებ-და უცხოეთიდან გამოწერილი ლიტერატურით. ამასთან ერთად იგი იწვევდა ევროპიდან მასწავლებლებს შვილების აღსაზრდელად. კარალეთსა და გორში ხშირად იმართებოდა ლიტერატურული საღამოები, რომელთაც ელენე საგი-ნაშვილი ედგა სათავეში. დროთა განმავლობაში ამ შეხვედრებმა სალონური

ხასიათი მიიღო. თბილისიდან ჩადიოდნენ პოეტები, მწერლები, მხატვრები და მომღერლები. თავად ელენე კარგი მუსიკოსი გახლდათ. აღნიშნულ საღამოებზე უკრავდა ბახის, მოცარტისა და ბეთჰოვენის ნაწარმოებებს. კარალეთელი ერისთავები თავისი შემოქმედებით, ქველმოქმედებითა და კაცთმოყვარეობით მოსახლეობაში დიდ პატივისცემასა და მადლიერებას იმსახურებდნენ.

არანაკლები აღზრდა-განათლება ჰქონდა მიღებული მის მეუღლეს ანასტასია ბატონიშვილის შვილთაშვილს მიხეილ რევაზის ძეს¹ მიხეილი კარალეთში, ერისთავების საგვარეულო სასახლეში დაიბადა 1861 წ. (ზოგი მონაცემით, 1862 წ.) დაწყებით განათლება კერძო პანსიონში მიიღო, შემდეგ კი უკრაინაში იმ დროისთვის ცნობილ და პრესტიჟულ უმანის სასწავლებელში განაგრძო სწავლა, რომელიც 1884 წელს დაამთავრა და პირველი თანრიგის ატესტატიც მიიღო. სამშობლოში დაბრუნებისას სოფელ კარალეთში თავად ერისთავების მამულში დაიწყო სოფლის მეურნეობისა და წარმოების განვითარება. მას საქმიანი ურთიერთობები ჰქონდა ევროპის სხვადასხვა ქვეყნებთან, რის შედეგადაც მისი უშუალო ხელმძღვანელობით გამოყვანილი იქნა ხეხილისა და ვაზის ახალი ჯიშები. „მიხეილ ერისთავი იყო პირველი, რომელმაც გორის მაზრაში ამერიკული ჯიშის ვაზის საძირეთა სადედე შექმნა და სანერგე მეურნეობაც მოაწყო. კარალეთში სუფრის ყურძნის ქართული და უცხოური სახეობები გააშენა და ვაზის ჯიშების მრავალფეროვანი კოლექცია შექმნა. მიხეილ ერისთავმა პირველმა ჩაუყარა საფუძველი საქართველოში დიდი პომოლოგიური ბალის შექმნას. თოთხმეტ დესეტიან ფართობზე გააშენა ხეხილის ყველა ინტროდუცირებული ჯიშის სახეობა.

მიხეილ ერისთავის შვილიშვილის – რევაზ მაყაშვილის თქმით: „ერისთავი იყო მრავალი სასოფლო-სამეურნეო გამოფენის მონაწილე. წარდგენილი ექსპონატებისთვის 1913 წლის 9 მაისს ქ. გორში რუსეთის საზოგადო-საოჯახო მეურნეობის მიერ ორგანიზებულ გამოფენაზე მიიღო ოქროს მედალი (მაყაშვილი 1998). თავად მიხეილ ერისთავს გუბერნიის მდივნის თანამდებობა ეკავა.

¹ ეს რევაზი (ელენეს მამამთილი) ცნობილია, როგორც პოეტი და ივანე კოზლოვის „შეშლილის“ მთარგმნელი. მისმა დისკუსიამ ილია ჭავჭავაძესთან სათავე დაუდო „მამათა და შვილთა“ ბრძოლას, ანასტასია რევაზის ასული ერისთავი იგონებს: „... კოზლოვიდან ნათარგმნა ლექსმა „შეშლილი“ გამოიწვია კრიტიკა ილია ჭავჭავაძისა, რომელმაც დასწერა, რომ „წირალიანი კოზლოვის ლექსი არ იყო ღირსი თარგმნისა“. და სხვა. რევაზს გამოესარჩლენ სხვა მწერლებიც, მათ შორის ბარბარე ჯორჯაძეც“.

ერთი ადგილობრივი გლეხის თქმით, „ისეთი მოწყალე ბატონი გეყავს, აი სახლები იმისია, გორაზე რომ დგას, რომა შენუხებული კაცი რომ ნახოს პირიქით თავისას დააყრის და მოგცემს. მერე ეხლა რაც ბატონიშვილი მოვიდა სწავლიდამ (მიხეილი, ვ. ქ.)... აბა შენ თქვი! ისეთი კართოფილი მოჰყავს რო შენი მოწონებული. რას არა მუშაობს. თავის ხელით ჰყიდის ხოლმე გორის სასწორზე ყველაფერსა. ღმერთო ასეთი ღვთისნიერი ადამიანია! ჩვენ მაგის ხელში სულ არა გვიშავს რა. ისე ტკბილად, ძმურად გვექცევა, ისე ყველაფერი ემეტება ჩვენთვის, რომ ძმა ძმისთვის არ გაიმეტებს და მამა შვილისთვისა...“ (გაზ. „დროება“, 1884 წ., №148., გვ. 3).

გორის შემოგარენში სოფელი კარალეთი არამატო კულტურულ ცენტრად ითვლებოდა, არამედ სამედიცინო დახმარების საიმედო ცენტრადაც. ერისთავების წიგნების სიმდიდრითა და მრავალფეროვნებით ცნობილ ბიბლიოთეკაში როგორც ძველი ისე თანამედროვე (იმ დროისათვის) სამედიცინო ლიტერატურა ინახებოდა, რომელსაც როგორც ალენიშნეთ გამუდმებით ამდიდრებდა საგინაშვილების ასული.

ჩვენი ბოლოდროინდელი საველე მუშაობისას კარალეთელი რესპონდენტის თქმით: „ჩვენი ბატონი კარგი ვინმე ყოფილა. ადრე, როდესაც კომუნისტები მოსულან გამოჩენილა „ისპანკობა“.¹

დღეში ოცამდე ადამიანი კედებოდაო, დიდი უბედურება ყოფილა. სოფელში დადიოდა ბატონის ცოლი, ნახევარლიტრიანი ქილით წამალი დაჰქონდა და ავადმყოფებს კურნავდა. შუბლზე ბუმბულით ჯვარს გამოუსახავდა და ბევრ ხალხს არჩენდა. დედაჩემსგან გამიგია ეს“.²

კარალეთში მცხოვრები ერისთავი, რომელიც მამასავით ზრუნავს სოფლის გაჭირვებულ გლეხებზე ძლიერ შენუხებულია. ე. წ. წითელრაზმელებისაგან გრძნობს მოახლოებულ ხიფათს. მაღლიერი გლეხებიც აფრთხილებდნენ, დახმარებასაც სთავაზობდნენ, ბოლოს, კეთილმოსურნეთა თხოვნით, მიხეილი თავის ცოლ-შვილით დროებით ტოვებს კარალეთს და მიემგზავრება ძმასთან – შალვასთან, რომელიც ცხოვრობდა სოფელ ოძისში მეუღლესთან ელისაბედ დავითის ასულ ერისთავთან. იმ დროს სწორედ თავისი ქალიშვილის ნინოს გაბედნიერებაც უნდა ალენიშნათ. იგი ცოლად გაჰყვა ივანე მაყაშვილს. სახემეშლილი „წითელრაზმელები“ კარალეთიდან წამოსულ ერისთავს კვალ-

¹ ისპანკა – „ესპანურა“. ინფექციური დაავადება.

² მთხრობელი ეწენრა ვასილის ასული პეტუაშვილი-ჯაბახიძის (დაბ. 1931 წ.) ვესაუბრე 2015 წ., 8 აგვისტოს.

დაკვალ გამოყოლიან ოძისში თავს დასდგომიან და საქმის გასარკვევად თავისივე ეტლით წაუყვანიათ. მიხეილს სიმართლის დასადგენად თან გაჰყვა თავისი ოცი წლის ვაჟი რევაზი, აგრონომიული ფაკულტეტის მე-2 კურსის სტუდენტი. ოძისიდან წასვლისას ძმას დისთვის – ნინოსთვის უთქვამს: – „ვიცი ამათთან სამართლის პოვნა გაგიჭირდება, დროის გასაყვანად რაიმე წიგნი გამატანე თან, რომ წავიკითხოვო. ასე წიგნით ხელში გაჰყვა იარაღიან ყაჩაღებს საქართველოს სამეფო გვარისა და ქსნის ერისთავიანთ შთამომავალი.

ბოლშევიკური საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ საქართველოს ეროვნული ძალების ბოლო 1924 წლის აჯანყება, მცდელობა დამოუკიდებლობის დაბრუნებისა, ბოლშევიკების კიდევ უფრო გაძლიერებით და აჯანყებულების განადგურებით დამთავრდა.

საქართველოში ყველა მაზრის ცენტრი სავსე იყო პატიმრებით, რომელთა დიდ ნაწილს არანაირი კავშირი არ ჰქონდა აჯანყებულებთან. საერონიც და სასულიერონიც, ვინც კი ქართულ ეროვნულ საქმეს აკეთებდა საბჭოთა ხელისუფლების მტრად მიიჩნეოდა. გოლგოთა უახლოვდებოდა ქართველ მამულიშვილებს.

ავბედით 1924 წელს სოფელ ჭალაში (კასპის რ-ნი) მსახურობდა დეკანოზი ანდრია კარბელაშვილი, სოფელ მუხრანში მისი ძმა მღვდელი პეტრე კარბელაშვილი. ქრისტეს რწმენაზე და ხალხზე თავდადებულმა ამ ორმა ძმამ, მათთან ერთად მამა-შვილმა მიხეილ და რევაზ ერისთავებმა გაიზიარეს საძმო საფლავი ტირიფონის ველზე, კომუნისტების დავალებით არაადამიანურად დახოცილ სხვა 20 პატრიოტებთან ერთად. ეს შემზარავი ტრაგედია ძველი სტილით 6 სექტემბერს მოხდა.¹

კარალეთელი გლეხების თქმით, „საცოდავი ბატონი შეხვეწნია რაზმელე-ბს ოლონდ ჩემი შვილის სიკვდილს ნუ მაყურებინებთ ჯერ მე მომკალითო, მაგრამ ამ კეთილბუნებოვან ძირძველ ქართველ თავადს ერთი უკანასკნელი თხოვნაც არ შეუსრულეს იმ არაქართული წარმოშობის ვიგინდარებმა, ძალზე

¹ სექტემბრის დასაწყისში სოფ. ჭალაში გაიგო მამა ანდრიამ, რომ მუხრანში სხვა ექვმიტანილებთან ერთად დაუპატიმრებიათ მისი უმცროსი ძმა პეტრე კარბელაშვილი. ასაკოვანი მოძღვარი მაშინვე გაეშურა ძმის სანახავად. ადგილზე მისულმა პეტრესთან ერად ქვემო ჭალაში ნახა დაპატიმრებული მესხიშვილები, ერისთავები, ქარუმიძეები, ჭელიძეები, ზაალიშვილები, პარკაძეები. ჩეკისტები აცხადებდნენ, რომ დაპატიმრებულები მიჰყავდათ გორში, სადაც გაირკვეოდა მათი ბრალულობა. მამა ანდრიამ არ მიატოვა თანამოდენი და თხოვა მოძალადეებს ისიც თან წაეყვანათ. წითელრაზმელებმა გორის მიმართულებით წაყვანილი პატიმრები ჩობალაურთან ახლოს, მდ. თორთლასთან გზის სიახლოვეს მორალური და ფიზიკური შეურაცხოვის შემდეგ დახვრიტეს.

გულსატკენია ის ფაქტი, რომ მამას ძალით აყურებინეს შვილის წამება და სიკვდილი, შემდეგ მასაც ტყვიით გაუხვრიტეს შუბლი.¹

ეს „ახალი საქართველოს მაშენებელი“ ნითლები გახლდნენ კარაღეთის მკვიდრნი: 1. ბაზანდარიშვილი, 2. ტერტერაშვილი გიორგი გორას ძე და 3. ხარბეგაშვილი ბერუა.

ამ ტრაგედიის შემდეგ მიხეილის ოჯახი – მეუღლე ელენე საგინაშვილი და შვილები ეკატერინე და რუსუდანი კარაღეთიდან თბილისში გადავიდნენ საცხოვრებლად. ამ დროს განადგურდა დიდი ტრადიციული ოჯახის სიძველენი და ბიბლიოთეკა. ერისთავების ოჯახი შეიკედლა ელენეს დამ – ბარბარე საგინაშვილ-მაცაშვილისამ. მათი ოჯახი ვერაზე, მელიქიშვილის (ძველი წყნეთის ქ. №13) ქუჩაზე ცხოვრობდა.

ალბათ ყველასთვის საინტერესოა თუ რა ბედი ეწიათ კარაღეთში მცხოვრებ იმ ცოდვის შვილებს, რომლებმაც გზაში არაადამიანურად, დაუმსახურებლად დახოცეს მამა-შვილი ერისთავები. კარაღეთში ხალხს დღესაც ახსოვს თუ რა მიზეზით „გადაქარდნენ“ ამ ქვეყნიდან იმ ქვეყანაში ქრისტეს მანყევარნი.

ბაზანდარაშვილს – როგორც გვითხრეს, სხვენზე შემოდებულ თავისსავე ბავშვობისდროინდელ აკვანზე თოკი ჩამოუბაეს და თავი ჩამოუხრჩვია.²

ტერტერაშვილი გიორგი ამ ამბიდან კიდევ 12 წელი „წმენდდა საზოგადოებისა და ქვეყნის მტრებისაგან“ ქართლის მიწაწყალს. ბოლოს სამართალმა პური ჭამა, 1937 წლის რეპრესიების დროს თავისიანებმა დაიჭირეს და ათი წლით ციმბირში გადაასახლეს. 1947 წელს დაბრუნებული მალევე ავად გახდა და ტყვიავის სოფლის საავადმყოფოში გარდაიცვალა. ოთხი დღის შემდეგ, დასაფლავებისას გაცოცხლდა და ექვსი თვე შემოიღმა სოფელ-სოფელ იხეტილა. მისი დისშვილის კარაღეთში მცხოვრებ ვენერა პეტუაშვილი-ჯაბახიძის თქმით „ჯოხზე ძველი ტაშტის ან სხვა რამე თუნუქის ნაჭერს წამოაცმევდა და მხარზე გადებული დადიოდა სანამ არ მოკვდა“.

ტირიფონაზე არაადამიანური ხოცვა-ჟლეტის ერთ-ერთი მთავარი შემსრულებლის, სისასტიკით ცნობილ ხარბეგაშვილს ბერუას (ბერუკას) საკუთარი შვილი არ დარჩენილა და არც თვითონ უტოცხლია დიდხანს. ამ ამბიდან

¹ ერისთავების ტრაგედიაზე იხ.: გაზ. „ახალი თაობა“, 2001., 18 თებერვალი, გვ. 6; გაზ. „ახალი საქართველო“, 1998 წ., 24 სექტემბერი - 2 ოქტომბერი, გვ. 7.

² მთხრობელი ვაზაგაშვილი ვახტანგ მიხეილის ძე. დბ. 1933 წ. ჩანერილი 2008 წლის 25 ივლისს სოფ. კარაღეთში

მალევე დააპატიმრეს და დახვრიტეს ნითლებმა. ნაშვილები ქალიშვილისაგან შენდობაც კი არ მიუღია უღირს მამობილს. გადმოცემით, ამ ამბის შემდეგ მათი გვარის კაცები ველარ ბედავდნენ თბილისის „არამიანცის“ საავადმყოფოში მისვლას და მეურნალობას, რადგან იქ ექიმად მუშაობდა მიხეილის ძმისშვილი ნინო ერისთავი.

თბილისში თავშეფარებული მიხეილ ერისთავის ოჯახი მძიმე მატერიალურ გაჭირვებაში აღმოჩნდა. ულუკმაპუროდ დარჩენილმა ელენე საგინაშვილმა თავისი მუსიკალური ნიჭი გამოიყენა და მუშაობა კინოთეატრში დაიწყო. საღამოობით მისი აკომპანიმენტის ქვეშ მიმდინარეობდა მუნჯი ფილმების ჩვენება, რაშიც მცირე გასამრჯელოს იღებდა და ამით ირჩენდა თავს. იგი ძლიერი პიროვნება იყო, თავისი თავდაჭერით ოჯახს ამხნევებდა და მომავლის იმედს უნერგავდა. არსებობს ვალერიან გაფრინდაშვილის მოგონება. მას ქალბატონი ელენე კოჯრის გზაზე უნახავს, რომელიც ტირილით იოხებდა გულს.

მიხეილისა და ელენეს უფროს ქალიშვილ ეკატერინეს ოჯახი არ შეუქმნია. იგი გახლდათ ბიოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი, მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე. ფიტოპათოლოგიის ერთ-ერთი ფუძემდებელი საქართველოში. მუშაობდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მცენარეთა დაცვის ინსტიტუტში განყოფილების გამგედ. ეკატერინე თავისი დის ნინოს რეპრესირებულ ოჯახს ეხმარებოდა შვილების ივდიოთისა და რევაზის აღზრდაში. ნინოს დამთავრებული ჰქონდა ფრანგული ენის ლიცეუმი. მისი მეუღლე ივანე ვლადიმერის ძე მაყაშვილი დახვრიტეს 1937 წ.

ერთ-ერთი გადმოცემის თანახმად, აღნიშნავს ერისთავების შთამომავალი რევაზ მაყაშვილი თავის საგაზეთო სტატიაში (გაზ. „ახალი თაობა“ 2001 წ., 18 თებერვალი, გვ. 6) გალაკტიონმა თავისი ლექსი „გახსენდება თუ არა კარალეთის დღეები“ ეკატერინე ერისთავს მიუძღვნა.

„გახსენდება თუ არა
კარალეთის დღეები,
მთების ლურჯი კამარა
უცხო სამოთხეები?
კიდევ შეგერჩა თუ არა
მხიარული თვალები?
თუ დრომ გადაუარა
და ჩაუქრო ალები?
მივდიოდით მხარდამხარ

და დრო გვეუარესა
ან არ ვიცი, სადა ხარ
და რომელსა მხარესა".¹

ეკატერინე გარდაიცვალა 1961 წელს. შუათანა და ნინო 1974 წ., ხოლო უმცროსი და რუსუდანი, რომელიც სპეციალობით არქიტექტორ-მხატვარი იყო, მუშაობდა გ. ჩუბინაშვილთან ძეგლების აღდგენაზე. სიცოცხლე თვით-მკვლელობით დაასრულა 1938 წელს. მისი ნახატები მისივე ოჯახის წევრებმა გაანადგურეს რეპრესიების დროს კომუნისტების შიშით. მაყაშვილების ოჯახს შემორჩა რუსუდანის მხოლოდ ორი ნამუშევარი.

P. S.

ტირიფონაზე სამომ საფლავს აცისკროვნებს ორი წმინდა მღვდელმონა-მის ცხედარი, რაც უდიდესი პატივია სამშობლოს დამოუკიდებლობისათვის იქ ნანამებ და დაღუპულ თანამემამულეთათვის. ბახტრიონის აჯანყების მონაწილე წმინდანების მიბაძვით ცხოვრობდნენ ძმები კარბელაშვილები. მათთან ახლოს იდგნენ ერისთავები. ეპისკოპოსმა სტეფანემ (ვასილმა) სამი წმინდანის შალვა, ელიზბარ და ბიძინას სახელები დაარქვა თავის სამ ვაჟს. ქრისტეს-მოყვარე ამ ორ ძირძველი ქართული გვარის წარმომადგენელთ საერთო ბევრი ჰქონდათ და ბოლოს საფლავიც საერთო შეექმნათ.

2011 წლის 20 დეკემბერს უწმინდესისა და უნეტარესის ილია II-ის თავმჯდომარეობით საქართველოს საპატრიარქოში წმინდა სინოდის სხდომა გაიმართა.

წმინდა სინოდის განჩინებით ერისა და ეკლესიის წინაშე განუთქმული განსაკუთრებული ღვაწლისათვის ძმები კარბელაშვილები წმინდანებად შერაცხეს და ეწოდათ წმინდა მონაგენი:

1. ეპისკოპოსი სტეფანე (ვასილი) 1858-1936

¹ გალაკტიონმა ეს ლექსი 1918 წელს დაწერა, როდესაც 20 წლის ეკატერინე მიხეილის ასული ერისთავი კარალეთში ცხოვრობდა, რაც საეჭვოს ხდის ადრესატის ვინაობას. ვფიქრობ მშობლიურ სოფელში მყოფ ქალიშვილს გასახსენებელი არაფერი ექნებოდა, არც ალი ექნებოდა თვალეზში ჩამქრალი. ცხადია ეს ლექსი ჩვენმა გენიალურმა პოეტმა სხვა ქალს მოუძღვნა და ის სხვა ჩემი აზრით უნდა ყოფილიყო არა ეკატერინე მიხეილის ასული, არამედ მისი მამიდა ეკატერინე რევაზის ასული ერისთავი, რომელიც გაუთხოვარი გარდაიცვალა 1943 წელს, დაახლოებით 76 წლის ასაკში.

2. დეკანოზი პოლიევქტოსი 1855-1936

3. მღვდელი ფილიმონი 1836-1879

ენოდათ წმინდა მღვდელმონაზონი:

4. დეკანოზი ანდრია 1851-1924

5. მღვდელი პეტრე 1860-1924

წმინდანად შერაცხული ძმები კარბელაშვილის ხსენების დღედ¹ დანესდა – ანდრიას და პეტრეს ტირიფონას ველზე მოწამეობრივად აღსრულების დღე – 6 სექტემბერი. ეს თარიღი არის ასევე წამების დღე და საერთო საფლავი ელენე საგინაშვილის სრულიად უდანაშაულო ქმარ-შვილისა – მიხეილ რევაზის ძე და რევაზ მიხეილის ძე ერისთავებისა. იმ ოც ქართველ მამულიშვილთან ერთად ვინც მათი ტრაგიკული ბედი გაიზიარა.

¹ წმინდანებზე იხ.: ტოგონიძე 2012; ჟურნ. „მრევლი“, 2008 წ., №122, გვ. 28.

ანასტასია გიორგის ასული ერისთავი-სოფტარიძე

(1868-1951)

ქსნის ერისთავიანთ სამფლობელოს ყველაზე ნაყოფიერი სოფლები ადმინისტრაციულად გორის მაზრაში შედიოდა, სადაც ერისთავების ძლიერ დასახლებას „პატარა პარიზად“ წოდებული მეჯვრისხევი წარმოადგენდა. სწორედ ეს სოფელი გახდა ქართულ მწერლობაში ცნობილი შემოქმედის მშობელი. ვინც ქსნის ერისთავიანთ ნიჭიერ გვარს კიდევ უფრო გაუთქვა მწერლობაში სახელი.

მეჯვრისხევეში მცხოვრებ ერისთავთა შორის, XIX საუკუნეში, სახლობდა პრორუსული ორიენტაციის ქართველი თავადი გიორგი დიმიტრის ძე ერისთავი (1832-1905), იმერეთის მეფის სოლომონ I-ის შვილთაშვილი, თიკუნი სახელით „რუსეთუმე“. ცოლად ჰყავდა ქართლის სამეფო გვარის ნათესავი ელისაბედ ზაალის ასული ბაგრატიონ-დავითაშვილი (1836-1922 წწ.). გიორგისა და ელისაბედს შეეძინათ 14 შვილი: 5 ვაჟი და 9 ქალი. მათი ქალიშვილებიდან შუათანა, მერვე შვილი ანასტასია ერისთავი მთელმა საზოგადოებამ გაიცნო როგორც პირველი რომანისტი ქალი. იგი დაიბადა 1868 წლის 3 თებერვალს (ძვ. სტ.) ქ. გორში¹.

ქსნის ერისთავიანთ ამ წარმომადგენლის დაბადებაზე საინტერესო მოგონება დატოვა ანასტასიას რძალმა თამარ ლევანის ასულმა ერისთავმა, რომელიც ინახება გ. ლეონიძის სახელმწიფო მუზეუმში ნომრით 10738, „ანასტასიას დაბადების ამბავი მეტად საინტერესო ეპიზოდს შეიცავს. ანასტასია და სოფიო ტყუპები იყვნენ. როდესაც ისინი დაიბადნენ, რომ შეგეხედათ მათთვის

¹ ზოგიერთი წყარო მწერლის დაბადების თარიღად მიუთითებს 15 თებერვალს, ზოგიერთი კი 16 თებერვალს. რატომღაც არ მიუთითებენ სტილს, რაც მკითხველში გაუგებრობას იწვევს

სამინლად გაოცდებოდით. ყველა იქ დამსწრე დარწმუნებულია, რომ ამ სუსტ არსებებს სიცოცხლე არ უნერიათ.

ძველი ჩვეულების თანახმად იქნებოდა მეტად დიდი ცოდვა, რომ ბავშვების მონათვლა ვერ მოესწროთ. ამიტომაც ყველა ჩქარობდა, რომ სასწრაფოდ მოეყვანათ მღვდელი და ბავშვები მოენათლათ. მართლაც მოასწრეს მღვდლის მოყვანა და ბავშვების გამზადება მოსანათლავად. ნათლიის საძებნად დრო აღარ იყო. ამიტომ იქვე მყოფ გლეხ სიკო კობერიძეს, რომელიც იყო მათი შინამოსამსახურე-ლაქია მოანათვლინეს ორივე ბავშვი.¹

გავიდა დრო, ტყუპები დაიზარდნენ. მხიარულ ბავშვობას ხან დედულეთში სოფელ ფცაში (ამჟამად ქარელის რ-ნი) ატარებდნენ, ხანაც მამულეთში – სოფელ მეჯვრისხევში. იქვე მიიღეს პირველი დაწყებითი განათლება. მშობლებმა თორმეტ წელს მიღწეული ბავშვების ამიერკავკასიის ქალთა ინსტიტუტში მოწყობა მოისურვეს. მთელრიგ საბუთებთან ერთად შეამოწმეს ნათლობის მოწმობაც და რადგან ნათლია დაბალი სოციალური ფენიდან აღმოჩნდა, თანაც ლაქია ბავშვის მიღებაზე უარი უთხრეს. დიდი მცდელობისა და ნვლების შემდეგ მშობლებლებს 1881 წელს (ზოგიერთი წყარო ანასტასიას გიმნაზიაში შესვლის თარიღად 1882 წელს ასახელებს, რაც არასწორია) მხოლოდ ანასტასიას მოწყობა მოუხერხებიათ გორის ქალთა გიმნაზიაში.

მომავალი მწერალი მოსამზადებელ განყოფილებაზე ჩარიცხეს, მაგრამ, რაკი წერა-კითხვა კარგად იცოდა, უფლება მისცეს, ქართული ენის გაკვეთილები პირველ კლასში ერთად მოესმინა. სწორედ მაშინ დაიწყო სასწაული, რადგანაც მას განგებამ შეახვედრა მასწავლებელი, რომლის თითოეული გაკვეთილი ღირსახსოვარი მოვლენა იყო მისთვის, როგორც სიტყვის მომავალი ოსტატისათვის. ეს იყო იმხანად კარგად ცნობილი მოღვაწე მიხეილ (მიშო) ყიფიანი.

გორში მოღვაწეობის დაწყებამდე მიხეილს საკმაოდ რთული და წინააღმდეგობრივი გზა ჰქონდა გავლილი. პეტერბურგში განათლებამიღებული ყმაწვილი სამშობლოში არაერთგზის დააპატიმრეს.

¹ 1968 წლის 9 მაისის გაზეთ „ლიტერატურულ საქართველოში“ ოთარ ჩხეიძე აქვეყნებს წერილს „სედა ანასტასია-ხოშტარიასი“, სადაც მწერალი ქალის და მისი ტყუპი დის სოფიოს ნათლიად მოუთითებს გლეხს – გიორგი ცუცქერიძეს, რაც დიდი შეცდომაა. ამ საკითხში უპირატესობა ენიჭება არა ო. ჩხეიძის აზრს, არამედ ანასტასიას რძალს თამარს. შესაძლებელია მღვდელი ყოფილიყო გ. ცუცქერიძე და არა ნათლია.

1881 წლის ოქტომბრიდან უკვე ცნობილი ხალხოსანი მიხეილ ყიფიანი გორის სამასწავლებლო სემინარიის ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებლად დაინიშნა. „ზედმინვენიტ განათლებულს, ქართული ლიტერატურის შესანიშნავ მცოდნეს, სათნო ბუნებისა და ენერგიით სავსე მ. ყიფიანს მოსწავლეთა და პედაგოგთა დიდი პატივისცემა და სიყვარული დაუშსახურებია. მისი გაკვეთილები მოსწავლეთა აღტაცებას იწვევდა და ცოდნასთან ერთად მათ სამშობლოსა და ხალხისადმი სიყვარულს ასწავლიდა“ (კრებ. „სახალხო განათლების ქართველი მოღვაწეები და სახალხო მასწავლებლები“, I, თბ., 1953. გვ. 185).

მიხეილ ყიფიანმა თავისი ლაპარაკით, მჭერმეტყველებით გაიტაცა მოწაფენი. იგი ასწავლიდა ქართული ლიტერატურის ისტორიას. მოწაფეები ამზადებდნენ რეფერატებს სხვადასხვა ისტორიულ ხანაზე, მწერლობაზე, ყიფიანის ხელმძღვანელობით კითხულობდნენ წიგნებს, იღებდნენ მონაწილეობას ქართულ წარმოდგენებში.

„ყველა საგანზე უფრო მეტად ქართული შემოიყვარდა. ჩვენი მასწავლებელი მიხეილ ყიფიანი იყო კაცი, მაღალი მონოდებით გამაჰყვალული, იდეური, შესანიშნავი მჭერმეტყველი, ფიცხი, მოუსყიდავი, უშიშარი. მისი გაკვეთილები მუდამ საზეიმო იყო მოსწავლეთათვის. იგი გვასწავლიდა საგანს ოფიციალური პროგრამის გარეშე. ჩვენ მეტად ბევრი ვიცოდით, ვიდრე ამას გვთხოვდნენ. შექმნა წრეები, თითოეულ მინაფეს საკუთარ დავალებას გვაძლევდა. ჩვენი კლასიკოსები გაგვაცნო, შეგვაყვარა, შემდეგ თვალი აგვიხილა და სოციალურ საკითხებშიც ჩაგვახედა, შეგვაყვარა გლეხი და დაგვაფიქრა მის აუტანელ ცხოვრებაზე. მიხეილი ჩვენთვის ყველაფერი იყო“, – წერს ანასტასია ერისთავ-ხოშტარია.

ხალხოსნური მოძრაობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი მალე დააპატიმრეს და გადასახლება მიუსაჯეს. „ჩემდა სამწუხაროდ, მიხეილ ყიფიანის გაკვეთილებს მხოლოდ ერთ წელს ვუსმენდი. იგი თურმე ჟანდარმერიის მეთვალყურეობის ქვეშ იმყოფებოდა, მანამდე გადასახლებული ყოფილა კიდეც.

რამდენიმე გაკვეთილი გაგვიცდა. მიხეილ ვერ ვხედავდით. გვეგონა, ავად იყო. მასწავლებელთა შორის კი რალაც ჩურჩული ატყდა. ერთ მშვენიერ დღეს, ვხედავთ, ეტლი მოგრიანებს. სკოლის ფანჯრები ღია იყო. თითქოს ხელი გვკრესო. ყველანი წამოვიშალეთ და რას ვხედავთ: ეტლში ჩვენი საყ-

ვარელი მასწავლებელი მიხეილი ჩაუსვამთ ჟანდარმებს. აი, ეტლი გაუსწორდა ჩვენს სასწავლებელს

– შეაჩერე ერთი წუთით ეტლი!

მეეტლემ შეაჩერა, თუმც ჟანდარმები უბრძანებდნენ, რომ ცხენები გაერეკნა, მიხეილი წამოდგა, პირი იბრუნა ჩვენსკენ და ვაჟკაცურად მოგვესალმა.

– სალამი პატარა ქართველებს! მე ციმიბრში მივყევარ ამ ძაღლებს. გახსოვდეთ, რომ თქვენ ქართველები ხართ... ისწავლეთ, ისწავლეთ და ისწავლეთ! სწავლით, შრომით და უნარიანობით გაახარეთ თქვენი დაბეჩაევებული სამშობლო... მშვიდობით პატარა მეგობრებო!...

ეტლი დაიძრა, ჩვენ ღრიალი შევქმენით. მოვანყდით კარებს. ვიღას ახსოვდა გაკვეთილები? გამოვიშალენით ქუჩაში და მივრბოდით, მივტიროდით...“ (გაზ. „ახალი განათლება“, 2006, 23 თებერვალი, გვ. 6).

მიხეილ ყიფიანის შემდეგ ანასტასიას ჯგუფში მასწავლებლად ასევე დიდი მოღვაწე და ცნობილი მწერალი ნიკო ლომოური შევიდა. „ლომოური მეტად ჩუმი ადამიანი იყო, ფრთხილი. მიხეილის ბედმა ყველა მასწავლებელი ჩააფიქრა. ჩააფიქრა თვითონ ნიკოც. მაგრამ ის ყიფიანში მუდამ დიდ ძალას ხედავდა. თურმე იმდენი მოეხერხებინა, რომ სადგურზე ენახა მიხეილი და მისი რჩევა-დარიგება მოესმინა, თუ როგორ და რა ესწავლებინა ჩვენთვის. ნიკომ მიხეილის სწავლის მეთოდი განაგრძო. ფრთხილად, მაგრამ ისიც სოციალურ საკითხებში გვახედებდა. სულ გლეხი, გლეხი და გლეხი. გლეხებზე ამოსდიოდა ნიკოს მზე და მთვარე. გლეხი ჩვენი ეროვნების ბურჯია, თუ ის წაიქცა, ქართველი ერიც გაქრებაო, – ამბობდა იგი.

1885 წელს პროგიმნაზიის დამთავრებამდე, ჟურნალ „მნათობში“ დაიბეჭდა ანასტასია ერისთავის პირველი ლიტერატურული ნაშრომი, ოსურიდან რუსულად გადმოკეთებული ლეგენდა – „ბესო“. ამ პირველ ნაბიჯს მალე მოჰყვა მწერლის ორიგინალური ნაწერები.

ქსნის ერისთავების ასული იგონებს: „წელი არ მახსოვს, ვიცი კი რომ პროგიმნაზიაშივე მოხდა ეს ამბავი. წამქეზებული კი ნიკო იყო. მას ჩვეულებად ჰქონდა აეღო რუსულ ენაზე დაწერილი რომელიმე მხატვრული ნაწარმოები და ეთქვა: აბა, ვინაა თქვენში ყოჩაღი, რომ ეს მოთხრობა გადმოთარგმნოსო!

და აი, ერთხელ ასეთ შემთხვევაში მან მომცა უსახელო ავტორის ოსური თქმულება ამირანზე – „ბესო“.

ნიკომ ჩემი თარგმანი რომ ნახა ძალიან მოეწონა

- კარგია, კარგი, განაგრძე მითხრა ნიკომ, - შენში მწერლობის უნარსა ვჭერეტი. თარგმანი ენასა და სტილს ასწავლის დამწყებს.

ნიკომ ითავა და „ბესო“ დააბეჭდინა „ნობათში“, რომელსაც რედაქტორობდა ანდრია ლულაძე.

ამის შემდეგ დაეწერე „პატარა ნუცას სათხოვარი“. მოთხრობას დაბრკოლება არ გადაჰლობებია და საყმანვილო ჟურნალ „ჯეჯილში“ მოათავსეს. ეს მარტო ჩემი გამარჯვება კი არ იყო, არამედ მასწავლებლისა და მთელუ სასწავლებლისაც. ყველანი მოლიცადნენ. ნიკომ კლასში საჯაროდ წაიკითხა და თავისი ალტაცება არ დამალა“.

ასე იქცა ნიკო ლომოური შემდგომში გამოჩენილი მწერლის ანასტასია ერისთავი-ხოშტარიას სულიერ მოძღვრად, გზის მანათობლად და მწერლობაში პირველი ნაბიჯების შემფასებლად.

1885 წლის შემდეგ, პროგიმნაზიის დასრულებისთანავე ანასტასიამ თავის ამღზრდელ პაპა-ბებოის სოფ. ფცაში მიაშურა. პაპას ზაალ ბაგრატიონს გლეხის შვილებისათვის უფასო სკოლა გაახსენებინა. თვითონ იყო ყველაფრის ორგანიზატორი და შემსრულებელი: გამგეც, ამღზრდელიცა და ყველა საგნის მასწავლებელი. პაპა ერთგულ, უანგარო, უღალატო თანამემნედ ამოუდგა შვილიშვილს გვერდში. სკოლის საჭიროებისათვის ბინა და საჭირო სახსრები ზაალმა გამოუნახა. ასეთივე უფასო სკოლა და სამკითხველო მოაწყო 1886 წელს ანასტასიამ სოფელ მეჯვრისხევში გლეხკაცთა მშიერ-ტიტველი ბავშვებისათვის.

„უფრო რომ მოეზიდა ბავშვები, წერა-კითხვის სწავლების შემდეგ მათ უტარებდა ცეკვა-თამაშობას და სიმღერას და განამარტო ბავშვებს? ხშირად მშობლებსაც კი აიყოლიებდა წერა-კითხვის სწავლაში - წერს ანასტასიას შესახებ ფუცუ დგებუაძე-ფულარია (კრებ. „ქართველი მოღვაწე ქალები“, თბ., 1965, გვ. 778).

1887 წელს 19 წლის ანასტასია ბიძის ელიზბარ ერისთავის სახლში შეხვედრია ა. წერეთელს (ანასტასიას მამის ძმას ელიზბარ დიმიტის ძე ერისთავს ცოლად ჰყავდა აკაკი წერეთლის ცოლის ნატალია ბაზილევსაიას და ამატა), რომელსაც უნახავს ანასტასიას ნაწერები და რჩევა მიუცია, - ლექსებს თავი დაანებე და პროზას გაჰყევიო. მართლაც, მას მერე წერეთლისგან დალოცვილმა სამწერლო გზაზე ღირსეულად იარა მთელი სამოცი წელი.

აკაკი წერეთელთან პირველ შეხვედრას დაუფინყარს უწოდებს თავის მოგონებებში მხცოვანი მწერალი.

დაუფინყარი შეხვედრა აკაკისთან

გორის საქალებო პროგიმნაზიის დასრულების შემდეგ ნაცვლად იმისა, რომ სწავლის გასაგრძელებლად თბილისს წავსულიყავი მომიხდა ჩემს ამღზედელ სწეულ მოხუცებულებთან სოფელში დაბრუნება... ერთადერთ ნუგეშად, სულის მასაზრდოებელ დაუშრეტელ წყაროდ გადამექცა მოგონებანი სასწავლებელში განვლილი დროიდან ძვირფას მასწავლებლების მიხეილ ყიფიანის და ნიკო ლომოურის დაუფინყარი გაკვეთილები, მათ მიერ ჩანერგილი სიყვარული, როგორც ქართული ისე რუსული და უცხო ქვეყნის ლიტერატურისა.

ვასწავლიდი საყვარელი მგოსნების ლექსებს ღარიბი გლეხის შვილებს და ვიცსებოდი კმაყოფილების გრძნობით, რაცა ვხედავდი ჩემი ამაგი უქმად არ იკარგებოდა... ჩემს სოფლურ კარჩაკეტილ ცხოვრებას შუქს ჰფენდა თბილისში ჩასვლის იშვიათი შემთხვევა.

განსაკუთრებულად ჩამრჩა გულში 1887 წელს თბილისში გამგზავრება. 5 საათის მოუთმენელი მგზავრობის შემდეგ გავჩნდი თბილისში. რალაც უჩვეულო ამბის მოლოდინში შევალე ძალუა ამატა ბაზილევსკაიას კარი (ბიძაჩემ ელიზბარ ერისთავის ცოლი) სახლის კარები. – ...Душею Taco! შენ ნამდვილად ბედის ვარსკვლავს ჩამოუყვანიხარ ჩემთან – შეჰყვირა აღტაცებულმა ამატამ და საჩქაროდ შემიყვანა სასტუმრო ოთახში. – აკაკი იცნობდე ჩემს მაზლის წულს, ეს არის ეხლა ჩამოვიდა სოფლიდან. მხოლოდ შენს ნახვაზე ოცნებობდა, შენი ლექსები კი თითქმის ყველაზე ზეპირად იცის.

აკაკიმ აღერსიანი ღიმილით გამომიწოდა ხელი... „მოკვდავსა სიტყვას არ ძალუძს უკვდავზე ქების გამოთქმა“ – ვიგრძენი სიდიადე ჟამისა. მონინებით შევეყურებდი საყვარელ მგოსანს, რომელიც განაგრძობდა ჩემს პატარა ბიძაშვილებთან გართობას.

დრომ განვლო... ჩემს ირგვლივ ისევ სოფლის მონყენილობაა, გლეხკაცობის გაჭირვებული ცხოვრება... აკაკის სახე წარუშლელად აღბეჭდილა ჩემს მოგონებაში და თითქოს მამახწევებს, მომიწოდებს ავეყვე გულის თქმას, გაბედულად მოვკიდო ხელი კალამს და მეც ვუჯერებ ამ იდუმალ ხმას...“ (ქლმ, 13310-ბ).

1893 წელს სოფელ ფცას აკაკი ესტუმრა. იგი ესაუბრა ანასტასია ერისთავის მოწაფეებს და მათი სიტყვა-პასუხით კმაყოფილმა მადლობაც გადაუხადა ანასტასია ერისთავს მშრომელ ხალხზე ზრუნვისათვის. ამით ნახალისებულმა ახალგაზრდა ქალმა საყოველთაოდ სახელმძღვანელო მწერალს აკაკი წერეთელს მოკრძალებითა და შიშით წაუკითხა თავისი ორიგინალური მოთხრობა „ბატონებმა არ დაინუნეს“. აკაკის მოწონა ახალგაზრდა მწერლის ნაწარმოები, ნამოილო და დაბეჭდა ჟურნალ „კვალში“. ამას მოჰყვა ანასტასიას მოთხრობები: „ლაზარემ გადააჭარბა“, „კერა“, „დედები“ და სხვ.

1896 წელს ჟურნალ „მოამბეში“ დაიწყო ბეჭდვა ანასტასია ერისთავ-ხოშტარიას ცნობილი რომანისა „მოლიპულ გზაზე“. ამ რომანმა დიდი ინტერესი გამოიწვია მკითხველთა შორის. იგი ერთბაშად გახდა ლიტერატურის მოყვარულთა მსჯელობის საგანი. ილია ჭავჭავაძის გაზეთი „ივერია“ 1898 წელს ამ რომანის შესახებ წერდა: „ასეთი დიდი მოთხრობა თუ რომანი, თუ არ ვცდებით, ქართულ ენაზე პირველი მაგალითია, ისიც ორიგინალური, ქართველი ავტორისა, ქართველის ცხოვრებიდან ამოღებული. „მოლიპულ გზაზე“ იკითხება დიდი ინტერესით, რაკი დაიწყეთ კითხვა, არ ძალგიძთ არ ჩახვიდეთ ბოლომდის, გულის კანკალით ელით რა ბოლო ექნება ამ თქვენი გმირის ამბავს, რით დაბოლოვდება ამ თქვენი გმირის თავგადასავალი... წარსულ წელს ჩვენმა ლიტერატურამ ფრიად თვალსაჩინო ნაწარმოები შეიძინა“.

ანასტასია ერისთავმა ბავშვობის დიდი ნაწილი ფცაში გაატარა, სადაც კარგად შეისწავლა უბრალო გლეხკაცის ცხოვრება, არც მეფერისხევს აელა ლარიბ-ლატაკნი, უმიწონი და ნახევრად ვალდებული გლეხები. ბავშვობაში ნანახი და გაცნობილი მათი ყოფა შემდეგ გამოიყენა მწერალმა თავის შემოქმედებაში. მან დანერგა ორი რომანი: „მოლიპულ გზაზე“ და „ბედის ტრიალი“, ასევე თოთხმეტი მოთხრობა. ყველა მათგანი სოფლის თემას მიუძღვნა. ანასტასია კარგი მოთხრობელი იყო, ოსტატურად აგებდა სიუჟეტს და მისი ნაწარმოებები ინტერესით იკითხებოდა. ძირითადად თავად-აზნაურობისა და გლეხების ურთიერთობაზე წერდა. ერთ მხარეს გამოჰყავდა დარდიმანდი და მფლანგველი მემამულეები, მეორეზე ჩაგრული და დაბეჩავებული გლეხები. ახალი დრო, ახალი საზოგადოებრივი წყობა კაპიტალიზმი ორივეს წაღვეკით ემუქრებოდა. ამიტომ უწინა თავის პირველ რომანს „მოლიპულ გზაზე“.

მწერალს ბევრი უჩიოდა, ლანძღვდა, განსაკუთრებით ის ხალხი ვინც პერსონაჟებში საკუთარ თავს სცნობდა, მაგრამ „ძალი ყვედა, ქარავანი მი-

დიოდა. –გადამეკიდნენ შინაურნიცა და გარეულნიცაო, – ამბობდა ანასტასია, შემოტევენს იგერიებდა და წერას განაგრძობდა.

ანასტასიას განსაკუთრებით მოუხვეჭა სახელი ცალკე ნიგნად დაბეჭდილ-მა რომანმა „მოლიჟულ გზაზე“, რომელიც ამასთანევე მისი გაბედნიერების მიზეზიც გახდა. მის მომავალ მეუღლეს დუტუ მეგრელს (დიმიტრი ხოშტარია) წაუკითხავს ანასტასიას რომანი და, ავტორის ვინაობით დაინტერესებულს მალევე გაუცვნია იგი. წერილიც მიუწერია, რომლითაც ხელს სთხოვდა. ანასტასიას წაუკითხავს ბარათი, დაფიქრებულა, მიმხვდარა რომ ეს „ის“ იყო და თანხმობა მასაც წერილობით განუცხადებია.

მცირე გადახვევა იმ პიროვნების გასაცნობად ვის გვერდითაც ერის-თავების ნიჭიერმა მწერალმა 41 წელი გაატარა, ხუთი შვილი გაზარდა და თავდაუზოგავი შრომის ფასად შესანიშნავი ლიტერატურული მემკვიდრეობა დაგვიტოვა.

დიმიტრის მამა თომა შიოს ძე ხოშტარია სასულიერო წოდების აზნაურთა-განი იყო. იგი აბაშის რაიონის სოფელ სუჯუნის წმინდა გიორგის ეკლესიის „სამღვდელო დიაკვანი“ იყო. თომას მამა შიოც მღვდელი იყო და სამი ვაჟი ჰყავდა. დედა მარიამ გაგუა დადიანების მოურავის ქალიშვილი იყო, იგი დადიანის ქალთან – ანასთან ერთად იზრდებოდა და როდესაც ეს უკანასკ-ნელი აბაშიძეების ოჯახში გათხოვდა მარიამიც თან გაჰყოლია. დადიანებთან მარიამს კარგად შეუსწავლია ხელსაქმე, ძველი ქართული მწერლობა „გან-საკუთრებით კი „ვეფხისტყაოსანი“ – აღნიშნავს ავტობიოგრაფიაში დუტუ.

თომას და მარიამს 1867 წლის 26 ოქტომბერს შეეძინათ ვაჟი დიმიტრი, მწერლობაში დიტუ მეგრელის ფსევდონიმით ცნობილი. იმავე წელს თომა ფილტვების ანთებით გარდაიცვალა.

ახალგაზრდა ქვრივი მარიამი სუჯუნის ეკლესიაში მონაზვნად აღიკვეცა და პატარა დიმიტრიც თან წაიყვანა. მოგვიანებით პოეტი იგონებს ბავშვობის გაჭირვებულ წლებს: „თითქმის დაბადებიდანვე მშობლიურ კერას მოკლებუ-ლი, მე ვიზრდებოდი ხან სუსას სენაკში, სადაც მარცხენა ფეხის დამბლა მემართება და სამუდამოდ მაკოჭლებს; ხან სხვადასხვა ნათესავ-მეგობრებს შეფარებული, მშობლიურ კერას მოკლებული კარიდან კარზე მოხეტიალეს, მუდამ შიშმა და სხვის თვალში ცქერამ გული ადრევე გამიტეხა (ქლმ, დუტუ მეგრელის არქივი, 22438).

დიმიტრის პირველი მასწავლებელი დედამისი იყო. მან შეიღწა შეასწავლა ხუცური წერა-კითხვა, სასულიერო და საერო საკითხავები. დადიანების ოჯახის თანადგომით მათ შვილებთან ერთად შინამასწავლებლებისაგან იღებდა განათლებასა და ქართული ლიტერატურის სიყვარულს.

1877 წელს ნიკო დადიანის შუამდგომლობით იგი ქუთაისის გიმნაზიაში ჩაირიცხა და საცხოვრებლად პანსიონში გადავიდა. ფიზიკურად სუსტი, მაგრამ დიდი სულიერი ძალის მქონე დიმიტრი ხოშტარია სწავლას აგრძელებს ოდესის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე, სადაც მან მრავალმხრივი განათლება მიიღო. სტუდენტობის პერიოდში დუტუ ძალიან ბევრს მუშაობს, რაშიც დედის თანადგომა უწყობს ხელს. სწორედ ეს პერიოდია ყველაზე ნაყოფიერი მის შემოქმედებაში.

დუტუს ნაწერებით ვიცნობდი, გარეგნულად ეშხიანი კაცი გამოდგა, მიმზიდველი... მისი ბუნების სიმკვირცხლეს თან სდევდა პოეტური სიამაყეც, განსაკუთრებით მომეწონა ნადიმის დროს წარმოთქმული სიტყვის გამო. ჯი ჩემს სულს ენატესავებოდა. განსაკუთრებით აღმაფრთოვანა მისი სიტყვების ფინალმა მოხდენილი ექსპრომტით.

დღემ ისე ჩაიარა, რომ შაბლონურ ტრფიალებას ადგილი არ ქონია. პირიქით, დიდი კრძალვა, რიდი, პატივისცემა ამჟღავნებდა მისი სულის სიფაქიზეს. ესეც უჩვეული ამბავი იყო იმდროინდელი საზოგადოებისათვის. საღამოთი დაგვემშვიდობა, ერთი კვირის შემდეგ მივიღე წერილი. თბილის გრძნობით აღსავსე სტრიქონებს თან სდევდა სინრფელი, კრძალვა...

დავფიქრდი, რამდენჯერმე გადავიკითხე წერილი და დავინახე, რომ მე და დუტუს შორის ბევრი რამ იყო საერთო...

ანასტასია ერისთავი

მაღე რევოლუციური აქტივობის გამო ოდესის უნივერსიტეტი იხურება და ფილტვების ანთებით შეწუხებული დუტუ და დედამისი საქართველოში ბრუნდებიან. დიპლომს მოგვიანებით 1893 წელს იღებს.

დუტუ მეგრელმა წერა ჯერ კიდევ გიმნაზიაში სწავლის დროს დაიწყო. მისი პირველი ლექსი „ნეტა ვიცოდე“ დაიბეჭდა გაზეთ „თეატრში“ 1886 წ. ოტის ფსევდონიმით. ხოლო ოდესიდან დროებით სამშობლოში დაბრუნებული

პოეტი 1888 წელს „ივერიაში“ აქვეყნებს მისი შემოქმედების ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან მოთხრობას „საცოდავნი“. ამ დროს დუტუ 21 წლისაა და აქედან მოყოლებული იგი „დუტუ მეგრელის“ ფსევდონიმით აქტიურად მოღვაწეობს თითქმის ყველა ქართულ პერიოდულ გამოცემაში.

1982 წელს მისი ნაწარმოების პირველი კრებული გამოსცა ქუთაისის ამხანაგობამ სათაურით „სურათები ჩვენი ცხოვრებიდან“.

1984 წელს, 26 წლის დუტუ მეგრელი ლუკმაპურის საშოვნელად ტოვებს სამშობლოს და სამშობლოსთან ერთად წყდება სანერ მაგიდასაც. მან სამსახური ვერც თბილისში და ვერც ქუთაისში იშოვა. და აი პეტრე გელეიშვილის დახმარებით დაინიშნა ყარსის ოლქის ოლთისის მაზრის გადასახადთა ინსპექტორად. საარსებო მინიმუმის მოსაპოვებლად სამშობლოდან გადახვენილი პოეტი სულიერად მაინც არ სწყდება ქართულ საზოგადოებრივ ცხოვრებას და ახერხებს დროდადრო ხმა მოაწვდინოს საქართველოში მიმდინარე მოვლენებს (დუტუ მეგრელზე იხ., ლომთაძე 2009).

„მოლობულ გზაზე“ რომ დაიბეჭდა, მთელი ხალხი გატაცებით კითხულობდა მას. გამოსთქვამდნენ თავიანთ აზრებს და იყო ერთი ამბავი, აზრთა გაცელა გამოცელა.

დუტუ მეგრელმა როდესაც წაიკითხა ეს რომანი, იგი განსაკუთრებული შთაბეჭდილების ქვეშ დარჩენილა. დუტუმ იგრძნო ძალა, გონების გამჭრიახობა და ავტორს დეებუა გაუგზავნა, რომელშიაც ანასტასიას ხელს სთხოვდა. დუტუ მოუთმენლად ელოდა პასუხს, რომელიც შემდეგ შინაარსს შეიცავდა:

ავტორს, რომელმაც სთქვა:

„ქართლ-კახეთი, იმერეთი,

გურია და სამეგრელო

ყველა ჩემი სამშობლოა

საყვარელი საქართველო“

მე უარს ვერ ვეტყვიო. ამის შემდეგ დუტუ მეგრელი და აკაკი წერეთელი მივიდნენ ანასტასიასთან, ანასტასია მაშინ მეჯვრისხევეში ცხოვრობდა. დუტუმ და ანასტასიამ ჯვარი დაინერეს მეჯვრისხევეში. აკაკი წერეთელი იყო მათი მეჯვარე“.

ნინო ერისთავი (ანასტასიას ძმისშვილი)

1897 წელს დიმიტრი თომას ძე ხოშტარია ქორწინდება ქსნის ერისთავების შთამომავალ ანასტასია გიორგის ასულ ერისთავზე (ქლმ, 10738). ამის შემდეგ ანასტასია ორივე გვარს ერისთავ-ხოშტარიას ატარებს. იგი ხანგრძლი-

ვად იმყოფებოდა ხან ოლთისში, ხან ნახჩევანში, ხან ერევანში, სადაც სამ-სახურის გამო ცხოვრება უზდებოდა პოეტ დიმიტრი ხოშტარიას.

პატრიოტული ლირიკის ნიმუშია დუტუ მეგრელის ყველაზე ცნობილი ლექსი „მე პატარა ქართველი ვარ“, რომელიც გამოქვეყნებისთანავე აიტაცა ხალხმა, დიდი და პატარა ზეპირად წარმოთქვამდა ან მღეროდა ამ მშვენიერ სტრიქონებს. იაკობ გოგებაშვილმა „დედა ენაში“ შეიტანა.

დუტუ ავტორია პოემებისა „განთიადი“, „მონაზონი“, „გმირი დედა“. დიანების ოჯახში მას დაუწერია მოთხრობები „გოგლა და ქანა“, „კონია ჯავრიშვილი“. წერდა სასცენო პიესებსაც. ცნობილია მისი პიესა „გაქსუებული“ რომელიც იდგმებოდა კიდეც. 1938 წელს 71 წლის ასაკში დიმიტრი ხოშტარია გარდაიცვალა. დაკრძალეს ვაკის სასაფლაოზე, საიდაც 1968 წელს მეუღლის ნეშტთან ერთად დიდუბის საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონში გადმოასვენეს.

1907 წელს ანასტასია ერისთავმა გამოაქვეყნა თავისი მეორე ცნობილი რომანი „ბედის ტრიალი“. ამ ნაწარმოებმა მწერალ ქალს კიდევ უფრო გაუთქვა სახელი. ამას მოჰყვა მოთხრობები: „ლუკმა პურისათვის“, „ეკლესიის გარშემო“, „მინაში“, „განთიადი“ და სხვ.

ანასტასია ერისთავის ნაწერების მთავარი თემა – რევოლუციამდელი სოფლის ცხოვრებაა, ძველი სოფელი თავისი სიბეჩავით, ჩამორჩენილობითა და გაუნათლებლობით, მჩაგვრელების წინააღმდეგ ბრძოლა, ზრუნვა ხალხის ინტერესების დასაცავად – აი საკითხთა ის წრე, რომელსაც ეხებოდა ქსნის ერისთავების ნიჭიერი შთამომავალის კალამი.

1910 წელს „შვილების სწავლის ასაკის დადგომის გამო“ ანასტასია შვილებთან და დედამთილთან ერთად საქართველოში დაბრუნდა და გორში დასახლდა, სადაც 1913 წელს დუტუს დედა გარდაიცვალა და იქვე დაასაფლავეს. „მხოლოდ 1917 წელს ელირსა ჩემს ქმარს თბილისში გადმოსვლა, რადგან ქმრის მცირე ჯამაგირი პურის ფულადაც არ გვყოფნიდა ჩვენ და ჩვენს შვილებს“ – იგონებს დუტუს მეუღლე ანასტასია თავის ავტობიოგრაფიაში (ფ. №6448). თბილისში დ. მეგრელი მეხუთე კლასის საგანგებო საქმეთა მოხელედ იწყებს მუშაობას ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტის სამმართველოში, შემდეგ კი ჯერ საქართველოს დამფუძნებელთა კრების საქმეთა სამმართველოში და მერე თბილისის სასამართლოს წევრად მსახურობს.

1913 წელს ქ. გორში ფუძნდება ქალთა საზოგადოება „მანდილოსანი“ რომლის სათავეებთან იყვნენ ანა ამილახვარი, ანასტასია ერისთავი-ხოშტარია, თინათინ ჯავრიშვილი, ანა მაისურაძე, მარიამ ელიოზიშვილი, ანასტა-

სია კაპანაძე, იულია კვალიაშვილი, ანა ქარუმიძე, მარიამ კეზელი, თამარა თარხნიშვილი, სოფიო ერისთავი, გორის საქალებო გიმნაზიის მასწავლებლები ოლლა გოგლიჩიძე, ქეთევან ჯავახიშვილი, ნინო ლომოური, ბარბარე ამილახორი, სამოქალაქო სასწავლებლის მასწავლებელი მარიამ ღვინიევი.

ორგანიზაციის მიზანს ხელმოკლე ქალთა დახმარება წარმოადგენდა „როგორც ზნეობრივად, აგრეთვე ნივთიერად“. ამ მიზნის მისაღწევად საქმიანობის ფორმებად საზოგადოებას წესდებაში მითითებული აქვს: საგანმანათლებლო ხასიათის დაწესებულებების – სკოლების, საბავშვო ბაღების, სამკითხველოების, კურსების – მოწყობა, ასევე სახელოსნოების, არტელების, „სასურსათო დახმარების კასების“, თავშესაფრების და საავადმყოფოების დაარსება; ზემოხსენებული საქმიანობის ფინანსური უზრუნველყოფისათვის კი მალაზიების, ფერმების, საკონდიტროების გახსნა, წარმოდგენების, კონცერტების, სეირნობების, ბაზრობების გამართვა, მეფუტკრეობის, მებარეშუმეობის, მეფრინველეობის წარმოება. „მანდილოსანი“ ხშირად აწყობდა ლიტერატურულ საღამოებს, კონცერტებს, სპექტაკლებს. ორგანიზაციამ 1921 წლამდე იარსება.

ორგანიზაცია „მანდილოსანს“ 1915 წლიდან ჰქონდა თავისი ფილიალი სოფ. მეჯვრისხევში, რომელიც თავისი საქმიანობის უზრუნველყოფისათვის ყიდდა საზოგადოების მიერ სოფ. მეჯვრისხევში გახსნილი საქსოვი სკოლის ქსოვილებს, ასევე თავიანთ საცხოვში გამომცხვარ პურს.¹

სამწუხაროდ შემდგომ თვითონ ქალთა საზოგადოების შიგნით ხდებოდა უსიამოვნებები. უპატივისმცემლობა და ავტორიტეტის შელახვა ისეთი მოამაგე და სახელოვანი მწერალი ქალისა როგორიც ანასტასია ერისთავი იყო. თავის ერთ საგაზეთო წერილში ოთარ ჩხეიძე გულისტკივილით გამოეხმაურა გორში იმდროინდელ ნეგატიურ მოვლენებს, სადაც აღნიშნავდა: „გავიხსენოთ რაც შეამთხვია საზოგადოება „მანდილოსანმა“ მწერალ ქალს – ანასტასიას. უფრო მეტი სიხარული ალბათ არც განუცდია, როგორც ამ საზოგადოების პირველმა წარმატებებმა გაახარა და აღაფრთოვანა. საზოგადოება ემყარებოდა საუკუნეობრივ ოცნებას თანასწორობისა, ერთუფლებიანობისა. აქ ყველას ერთნაირი ღირსება ენიჭებოდა, ერთგვარი ძალის გადამწყვეტი ხმა ჰქონდა. მოსარეცხე ქალიდან დაწყებული ქალბატონამდისა. ერთნაირი ღირსება ჰქონდათ და ერთსულოვნებითაც შეებნენ საქმეში, შეებნენ და მალე გაიხსნეს უფასო სკოლები, საზოგადოებრივი საკრებულოები, მომზადდა ყველაფერი

¹ საზოგადოება „მანდილოსანზე“ იხ., ზომერიკი 2005: 37.

გორში უფასო სამშობიარო სახლის გასახსნელადა, მალე გაკეთდა ყველაფერი ეს და მალეც დაიშალნენ, ერთსულოვნად აპყენენ ერთმანეთსა და ერთსულოვნადაც ჩამოვარდა უთანხმოება გამგეობაში, უთანხმოება ამ საზოგადოების სულისჩამდგმელისწინააღმდეგ ანასტასიას წინააღმდეგ.

ამ დროის ერთ-ერთ კერძო წერილში ანასტასია ასე გამოჰხატავს ამ აფორიაქებას „მანდილოსნის“ გამგეობაში: შორს ანასტასია ხოშტარიას სახელი! უნდა ნაიშალოს აქედან და ჩვენ უნდა ვიყვეთო... ამას ამბობენ პურის-მცხობელი, სარეცხის მრეცხავი და ხაშისმხარშველი ქალები, რომელნიც ჩავაბი გამგეობაში და ადამიანურ გზაზე დავაყენე“. ეს მწარე სიტყვები უმადურობამ გამოათქმევინა, გამოათქმევინა ისიც მხოლოდ კერძო წერილში, ნაწარმოებებში არსად გამოხატულა, გამოათქმევინა იმათ მიმართ, ვისი თავგამოდებული ქომაგიც იყო, მაგრამ უფრო იმან გამოათქმევინა, რომ თვითონაც ჩაეფშვნა ხელებში მაღალი ოცნება, დიდი გარდაქმნის გეგმები, ჩაეფშვნა ისევე, როგორც ეფშვნებოდათ იმის იდეალურ გმირებს“ (გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1968 წ., 9 მაისი).

თავადთა წრიდან გამოსული ქალების ინიციატივით შექმნილმა საზოგადოება „მანდილოსანმა“ არსებობის შვიდი წლის მანძილზე თავისი მთავარი მიზანი – მორალური და ნივთიერი დახმარება გაენია ქალებისათვის ნაწილობრივ შეასრულა. აქვე მინდა საზოგადოების ყურადღება შევაჩერო ერთ გარემოებაზე, კერძოდ მარიამ ერისთავის ვინაობაზე, რომლის გვარი და სახელი ნამდვილად ინვეეს გაუგებრობას. XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე გორის რაიონში მიმდინარე კულტურულ მოვლენებთან შეხებისას.

ძველი საქართველოს ისტორიის მკვლევარის იაკობ ბალახაშვილის მიერ 1940 წელს გამოცემულ წიგნში „ლიტერატურული და რევოლუციური წრეები გორში“ ცალკე ქვეთავად მოცემულია საქველმოქმედო წარმოდგენები მარიამ ერისთავის თაოსნობით (გვ. 174).

აღნიშნულ ნაშრომში არ არის მითითებული მისი ვინაობა. არანაირ ინფორმაციას არ იძლევა მკვლევარი ამ თეატრალური ცხოვრების ამალორძინებელ ქალზე. ჩანს მან პირდაპირ პრესიდან მოიძია მასალები და რატომღაც არ გამოიკვლია ერისთავიანთ ქალბატონის ვინაობა. ამ გაუგებრობით ისარგებლა საკითხით დაინტერესებულმა ზოგიერთმა პირმა და მარიამ ერისთავი მიიჩნიეს მეჯვრისხევში მცხოვრებ კონსტანტინე ალექსანდრეს (ბაბახანი) ძე ერისთავის ქალიშვილად, 1883 წელს დაბადებულ მარიამ კონსტანტინეს ასულ ერისთავად.

იაკობ ბალახაშვილი თავის ნაშრომში წერს: „ოთხმოცდაათან წლებში ამ ქალმა მკვდრებით აღადგინა ქართული წარმოდგენები გორში. თეატრი თითქმის ყველას დაგნეხებული ჰქონდა, როცა 1893 წლის ექვსი იანვრის გაზ. „ივერიაში“ მოულოდნელად გაჩნდა ასეთი ხასიათის განცხადება:

„გორი. აქ ქართული სცენის მოყვარულნი აპირებენ ამ თვის რვისათვის ქართულ-რუსულ წარმოდგენას. ამზადებენ ქართულად „ბაიყუს“, ა. ცაგარელისას; რუსულად ვოდევილს „Предложение“; ამის გარდა იქნება დივერტისმენტი; ... მოთავე ამ წარმოდგენისა მ. ერისთავისა ძალიან ცდილობს, რომ ყველაფერი რიგზედ მოეწყოს და ხალხი ბლომად დაესწროს... ამით შემწეობას აღმოუჩენს იმ სკოლას, რომელიც ქართველ დედათა ზრდის“.

სავესებით შეუძლებელია, რომ ზემოთ აღნიშნულ საქველმოქმედო თეატრალური წარმოდგენის ორგანიზატორი ყოფილიყო 10 წლის მარიამ კონსტანტინეს ასული ერისთავი, 1883-1978 წწ (დედით წერეთელი). აღნიშნული უზუსტობით დაშვებული შეცდომა მკვლევარებმა აღარ უნდა გაიმეორონ.

დიდი ალბათობით მისაღებია, რომ ბალახაშვილის მიერ მოყვანილი მარიამ ერისთავი არის მწერალ ანასტასია ერისთავის ღვიძლი და, დაბადებული 1860 წ. რჩება მცირე შესაძლებლობა, რომ ყურადღების ცენტრში მოხვედრილი მარიამი იყოს სოლომონ ზურაბ – სწავლულის ძე ერისთავის ქალიშვილი, 1852 წ. დაბადებული – მარიამი. მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებულუ გიორგი დიმიტრის ძე ერისთავის და ელისაბედ ზაალის ასული ბაგრატიონ-დავითაშვილის შვილების ნიჭიერება და საერთო-საზოგადოებრივი, კულტურულ-შემოქმედებითი ინტერესი.

მათი ასულები: მარიამი (1860-1921), სოფიო (1868-?) და ანასტასია ძმასთან დავითთან (1871-1946) ერთად ჩართულნი არიან ყველა იმ დროის საერთო საზოგადოებრივ-კულტურულ საქმიანობაში გორსა და მეჯვრისხევში.

1983 წლის 16 თებერვალს მარიამ ერისთავის თაოსნობით გორის სამხედრო „სობრანიის“ დარბაზში მოეწყო რუსულ-ქართული წარმოდგენა. ამ საღამოს გამოეხმაურა გაზ. „ივერია“. წარმოდგენის მთელი შემოსავალი გორის საქალაქო სკოლას გადაეცა. იმავე წლის 12 ივნისს და 6 ნოემბერს მარიამ ერისთავმა კვლავ გამართა თეატრალური წარმოდგენები გორში. ასევე დეკემბრის თვის თორმეტში, საიდანაც მიღებული შემოსავლიდან (სულ 110 მან) 80 მანეთი გაეგზავნა მოსკოვის უნივერსიტეტის სტუდენტს ლ. ჯავახიშვილს,

20 მანეთი კიევის უნივერსიტეტის სტუდენტს შიო ჩიტაძეს. დანარჩენი 10 მანეთი გადადებული იქნა თეატრის შემდეგი საჭიროებისათვის.

როცა ვლადპარაკობთ და ვნერთ ნიჭიერ მწერალ ქალზე ანასტასია ერისთავ-ხოშტარიაზე არ შეიძლება არ აღინიშნოს მისი და-ძმების წვლილი და მხარში დგომა ანასტასიასადმი.

რაც შეეხება 1913 წლის შემდგომ პერიოდს და ქალთა საზოგადოების საქმიანობას, მასში ჩართულია ასევე მეჯვრისხეველი მარიამ კონსტანტინეს ასული ერისთავი, რომელიც არ უნდა ინვედეს გაუგებრობას როგორც მკვლევარებში ისე მკითხველში.

1924 წელი „სოციალისტურ რელსებზე“ შემდგარმა საბჭოთა საქართველომ ნიჭიერი რომანისტი ქალის ანასტასია ერისთავ-ხოშტარიას საიუბილეო წლად გამოაცხადა. მწერალთა კავშირთან შეიქმნა საიუბილეო კომიტეტი კოტე მაყაშვილის თავმჯდომარეობით. მალე გამოქვეყნდა მოწოდება (ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1924 წ. №7, გვ. 10). სრულიად საქართველოს მწერალთა კავშირისა და ანასტასია ერისთავი-ხოშტარიას საიუბილეო კომიტეტისა:

„მარტის 9 რუსთაველის თეატრში იმართება იუბილე მწერალ ქალის ანასტასია ერისთავი-ხოშტარიასი მისი 35 წლის მოღვაწეობის აღსანიშნავად.

ძნელად თუ მოიპოვება ისეთი ქართველი მკითხველი, რომელსაც არ წაეკითხოს მისი მოთხრობები. პირადად ამ მხცოვან მწერალ ქალს ბევრი არ იცნობს, იგი მეტად მორცხვი და მოკრძალებულია; იგი მკითხველს პზიბლავს თავისი სტრიქონების სურნელებით, თვითონ კი ეფარება ოჯახის კერას და მყუდრო მუშაობას ეწევა.

ანასტასია ერისთავი-ხოშტარია თითქმის ერთადერთი მწერალი ქალია რომელმაც დასძლია საქართველოში რომანის წერის სიძნელე და გვერდში ამოუდგა ჩვენს საუკეთესო რომანისტებს.

ერთგული მეგობარი და მეუღლე პოეტ დუტუ მეგრელისა, მრავალი შვილების დედა ანასტასია ერისთავი-ხოშტარია ერთხელ კიდეც დაგვიმტკიცებს ქართველი ქალის სულის სიძლიერეს, რომ ქართველ ქალს შეუძლიან ერთსა და იმავე დროს იყოს ნამდვილი დედა და საზოგადო მოღვაწე.

მარტის 9 არის დღესასწაული ქართული მხატვრული პროზის, ქართული რომანის.

ჩვენ გვნამს, რომ ქართველი საზოგადოება მოკრძალებით მიესალმება დამსახურებულ იუბილარს, მხურვალე მონაწილეობას მიიღებს მის საზეიმო საღამოში.

საიუბილეო კომიტეტის { დავით კანდელაკი
საპატიო თავმჯდომარენი: { მარიამ ორახელაშვილი

საიუბილეო კომიტეტის თავმჯდომარე: კოტე მაყაშვილი

წევრნი:

აბაშელი ს., არაგვისპირელი შიო

ბარნოვი ვასილ, დადიანი შალვა, კლდიაშვილი დავით,
გაბაშვილი ეკატერინე, დავითაშვილი ნინო, მარჯანიშვილი კოტე,
განდეგილი დომინიკა, იაშვილი პაოლი, მგალობლიშვილი სოფრომ,
გრიშაშვილი ი., ინგოროყვა პავლე, ნაკაშიძე გრიგოლ,
რუხაძე ვარლამ, საყვარელიძე პავლე, ქიჩელი ლეო,
შანშიაშვილი სანდრო, ჩხეიძე დავით,

მდივანი: მიხ. ბოჭორიშვილი

„ახალი საქართველოს მშენებელმა“ კომუნისტებმა მართლაც მაღალ დონეზე იზეიმეს მწერლის შემოქმედების 35 წლის იუბილე. საბჭოთა საქართველოს იმდროინდელი პრესა აჭრელებული იყო რომანისტი მწერლის სურათებითა და მისდამი მიძღვნილი წერილებით.

ამონარიდი ჟურნალ „დროშიდან“ (1924 წ. №10, გვ. 30): „კვირას, 9 მარტს, რუსთაველის თეატრში შესდგა მწერალ-რომანისტ ქალის ან. ერისთავ-ხოშტარიას 35 წ. სამწერლო მოღვაწეობის იუბილე. საღამო დაიწყო ვ. კოტეტიშვილის სიტყვით, მეორე განყოფილებაში წარმოდგენილი იქნა უკანასკნელი სურათი იუბილარის რომანიდან „მოლიბულ გზაზე“.

ყვავილებით მორთულს სცენაზედ იუბილარი შემოიყვანეს ეკ. გაბაშვილმა და ვას. ბარნოვმა. შემდეგ დაიწყო მილოცვები: კრება გახსნა საიუბილეო კომიტეტის სახელით ს. აბაშელმა და ამასთანავე წაუკითხა იუბილარს აღმასკომის, საქართველოს სახ. კომ. საბჭოს და განათლების კომისარიატის ადრესი, რომელთაც იუბილარს უძღვნეს 500 მანეთი და დამსახურებული მწერალი ქალის სახელი. სრულიად საქართველოს მწერალთა კავშირის სახელით მიესალმა ნ. შიუკაშვილი. მხატვართა საზოგადოების – მოსე თოიძე.

ნაკითხულ იქმნენ მრავალი წერილობითი მოლოცვები: ხელოვანთა კავშირის სახელით – კ. მაყაშვილის, პროლეტარულ მწერალთა კავშირისაგან, ეთნოგრაფიულ საზოგადოებიდან, წითელი ჯვრის საზოგადოებიდან და სხ. დები თარხნიშვილების გუნდმა მიულოცეს იუბილარს სიმღერით. ბოლოს სამადლობელი სიტყვით მიმართა ხალხს თვით იუბილარმა და მადლობა გადაუხადა ყველას მისი ასე დაფასებისათვის. საზოგადოებამ ფეხზე ადგომით ოვაციები გაუმართა იუბილარს. ტფილისის აღმასკომის დადგენილებით ტფილისის ერთ ქუჩას ეწოდა ანასტასია ერისთავი-ხოშტარიას სახელი.

ფეოდალიზმის მსხვერვის ხანაში, არისტოკრატთა წრეში დაბადებული, ბაგრატიონ-დავითაშვილთა ფუძეზე გაზრდილი ერისთავიანთ ამაყი ქალის საბჭოთა მწერლად ჩამოყალიბებაში დიდი როლი ითამაშა მისმა ინდივიდუალურმა, სხვა ათასებისაგან გამორჩეულმა თვისებებმა, მსოფლმხედველობამ, ინტელექტმა და ნიჭმა. ანასტასია ერისთავი თავისი თანდაყოლილი ხასიათითაც გამოირჩეოდა მრავალ და-ძმასთა შორის. მისი შინაგანი ბუნების და-სახატად საინტერესო შტრიხებს იძლევა მწერლის ძმის მიხეილის ქალიშვილი ნინა ერისთავი, რომელიც ჩაუწერია ვინმე ვ. გოგიას (ქლმ, 10738).

„ანასტასია ერისთავი-ხოშტარია გახლდათ ჩემი მამიდა, იგი მამაზედ უფროსი იყო ცამეტი წლით. მამას და ანასტასიას განსაკუთრებით უყვარდათ ერთმანეთი. ანასტასია ყოველთვის ყურადღებას იჩენდა მამას მიმართ, როგორც უმცროს ძმისადმი. ბოლო ხანებში მამა ხშირად განიცდიდა გულის დაავადებას. ანასტასია ყოველდღე დადიოდა თავის ძმის სანახავად. მამა თითქმის მოხუცდა და ანასტასია კი კვლავ ჩვეულების თანახმად, როგორც პატარას ისე უყურებდა. არ აკლებდა მზრუნველობას. თუ შემთხვევით ვერ მოახერხებდა მოსვლას უეჭველად ბავშვებს გამოგზავნიდა თავისი ძმის ამბის გასაგებად.

1940 წელს მამა ძალიან ცუდად შეიქნა და გარდაიცვალა. ეს იყო საშინელი უბედურება მთელი ოჯახისათვის. ახლობელი თუ შორეული ნათესავები ყველანი მოდიოდნენ მწუხარების გასაზიარებლად. განცვიფრებას იწვევდა ყველაში ის, რომ ანასტასია არსად არ სჩანდა. დასაფლავების დღესაც კი არ გამოჩენილა.

გავიდა რამდენიმე დღე და ვილაც შავებით მოსილი მოადგა ჩვენს კარებს, ვერ ვიცანით შემდეგ ყველანი სახტად დაფრჩით. ეს იყო ანასტასია. თვალებ ჩაცვენილი, ფერ დაკარგული და ამ რამოდენიმე დღეში უცნაურად გამხდა-

რი. მისი სახე თავისთავად მეტყველებდა, რომ საყვარელი ძმის დაკარგვას საშინლად ემოქმედნა მასზე. მისი ნათქვამიდან მივხვდით მის მოუსვენლობის მიზეზს: მას არ სურდა გარდაცვლილი ძმის ნახვა, რადგანაც უნდოდა სამუდამოდ შერჩენოდა მეხსიერებაში მისი ძმის ცოცხალი სახე".

1935 წელს საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმი აქვეყნებს მრძანებულებას:

„მხატვრული ლიტერატურის დარგში თვალსაჩინო დამსახურებისათვის და ლიტერატურული მოღვაწეობის 50 წლისთავთან დაკავშირებით მწერალი ანასტასია გიორგის ასული ერისთავი-ხოშტარია დაჯილდოებულ იქნას შრომის წითელი დროშის ორდენით

სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარე
მ. კალინინი

სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის მდივანი ა. გორკინი
მოსკოვი, კრემლი. 1935 წლის 23 ოქტომბერი"
(გაზ. „კომუნისტი" 1935, 24. 10. №211).

1946 წელს საბჭოთა ხელისუფლებამ კვლავ დიდი ზეიმით აღნიშნა ანასტასია ერისთავის სალიტერატურო მოღვაწეობის 60 წლისთავი. საბჭოთა პერიოდში რამდენჯერმე გამოიცა ქართულად და რუსულად მისი მოთხრობები და რომანები.

ანასტასია, როგორც უკვე არაერთგზის აღვნიშნეთ, პირველი რომანისტი ქალია ქართულ ლიტერატურაში. ის ძალიან ბევრს კითხულობდა და თავიდან მხოლოდ თარგმნიდა, უმთავრესად უცხოური კლასიკიდან. განსაკუთრებით იტაცებდა ვიქტორ ჰიუგო, ალფონს დოდე, ონორე დე ბალზაკი და სხვა დიდი ფრანგი პროზაიკოსები. მაგრამ არ უყვარდა ჟორჟ სანდი – რატომ?, შეიძლება იმიტომ რომ მას ადარებდნენ, მეტიც ქართველ ჟორჟ სანდს ჟორჟ სანდი (ავრორა დიუპენი) 1804-1876 წწ. ფრანგი რომანისტი ქალი. სახელი გაითქვა სიყვარულის, ოჯახური კონფლიქტებისა და რევოლუციის თემებზე შექმნილი ისეთი ნაწარმოებებით როგორიცაა „ინდიანა", „ჟაკი", „კონსუელო" და სხვა) უწოდებდნენ. – „მწერლებს არ უყვართ, როცა სხვებს ადარებენ, თუნდაც ეს სხვა გაცილებით უფრო დიდი ოსტატი იყოს".

1951 წ. ანასტასია ერისთავი-ხოშტარია 83 წლის ასაკში თბილისში გარდაიცვალა. გულით დაიტირა მკითხველმა თავისი ნიჭიერი და გულიანი ქარ-

თველი მწერალი. დაიკრძალა ვაკის სასაფლაოზე მეუღლის დუტუ მეგრელის გვერდით.

სამგლოვიარო პროცესიის მონაწილეთ, უკანასკნელ გზაზე გასაცილებლად ვაკის სასაფლაოზე მისულთ, სიტყვით მიმართა საქართველოს საბჭოთა მწერლების კავშირის თავმჯდომარემ გიორგი ლეონიძემ.

„— დღეს საფლავში ჩადის უკანასკნელი წარმომადგენელი მეცხრამეტე საუკუნის ქართული კლასიკური ლიტერატურისა. დიდია ანასტასია ერისთავ-ხოშტარიას დამსახურება, ჩვენი ხალხისა და მშობლიური მწერლობის წინაშე. იგი მიდის სრულიად ვალმოხდილი, როგორც ერის სახელოვან შვილებს სჩვევიათ. ქართველი მკითხველი მას ღრმა გულისტკივილითა და მადლიერების გრძნობით ეთხოვება“.

მაღე მწერალი ქალის ხსოვნის უკედევსაყოფად საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭომ დაადგინა:

1. 1951-1953 წლების განმავლობაში გამოიცეს გამოჩენილი ქართველი მწერლის ა. გ. ერისთავ-ხოშტარიას თხზულებათა სრული კრებული. კრებულის გამოცემა დაევალოს საქართველოს სსრ სახელმწიფო გამომცემლობას.

2. დაევალოს საქართველოს სსრ საბჭოთა მწერლების კავშირს დადგას 1952 წელს მწერალ ა. გ. ერისთავ-ხოშტარიას საფლავზე მისი ბიუსტი.

3. დაევალოს გორის მშრომელთა დეპუტატების საქალაქო საბჭოს აღმასკომს მიაკუთვნოს ა. გ. ერისთავ-ხოშტარიას სახელი ქალაქ გორის ერთ-ერთ ქუჩას.

4. დაევალოს თბილისის მშრომელთა დეპუტატების საქალაქო საბჭოს აღმასკომს გაუკეთოს მემორიალური დაფა სახლს, რომელშიც ცხოვრობდა ა. გ. ერისთავ-ხოშტარია.

5. დაუნესდეს მწერლის ქალიშვილს მ. დ. ხოშტარიას პერსონალური პენსია თვეში 600 მანეთის რაოდენობით სამუდამოდ.

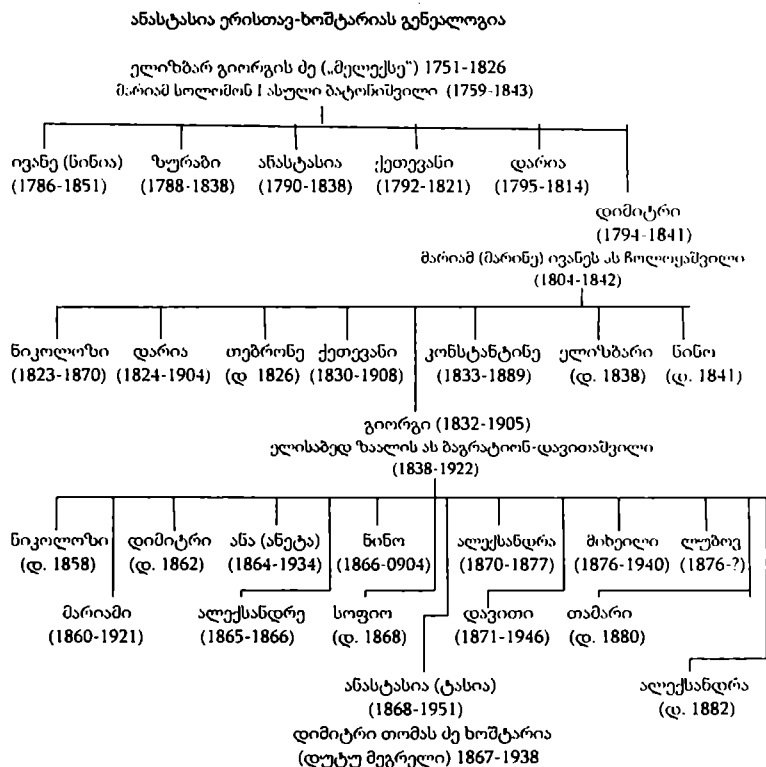
6. მიეცეს ა. გ. ერისთავ-ხოშტარიას ოჯახს ერთდროული ფულადი დახმარება 5000 მანეთის რაოდენობით.

7. მწერალ ა. გ. ერისთავ-ხოშტარიას დაკრძალვა მოხდეს სახელმწიფოს ხარჯზე (გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1951 წ. 8 მაისი, №18).

1968 წელს მთელი საქართველოს მასშტაბით აღინიშნა ანასტასია ერისთავ-ხოშტარიას დაბადებიდან 100 წლისთავი, რამაც სახალხო ზეიმის სახე

მიიღო. ამავე წელს მისი ნეშტი, მეუღლესთან დიმიტრი ხოშტარასთან ერთად, გადმოასვენეს დიდუბის პანთეონში.

მეჯვრისხეველმა პატრიოტმა ქალმა ვერა გოგიაშვილმა, სოფლის თანადგომით 1964 წელს მოახერხა გაეხსნა ანასტასია ერისთავ-ხოშტარიას სახლ-მუზეუმი, სადაც თავი მოიყარა და აღინერა 392 ექსპონატი. სამწუხაროდ 1991 წლიდან უსახსრობის გამო სახლ-მუზეუმი დაიხურა. ამჟამად მუზეუმი გაცემტვერებულია, მისგან ცარიელი კედლებილა დარჩენილი. ექსპონატების მცირე ნაწილი გადანახულია ერთ-ერთი მეჯვრისხეველის სახლში.

ეკატერინე და მარიამ ზაქარიას ასულები, სარაჯიშვილი-ერისთავები

დღეს ჩვენში ძნელად მოიძებნება ისეთი ქართველი, რომელმაც არ იცის ვინ არის დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი, არ სმენოდეს რაიმე ამ დიდ მამულიშვილზე, ბიზნესმენზე, მრეწველზე, ქველმოქმედ-მეცენატზე. სწორედ ასეთი ცნობილი საზოგადო მოღვაწის ლეიძლი დების ეკატერინე და მარიამ სარაჯიშვილ-ერისთავების ცხოვრებას მიმოვიხილავთ თავიანთ მეუღლეებთან, ამაყ თავადიშვილებთან ნიკოლოზ ბიძინას ძე და დავით გიორგის ძე ქსნის ერისთავებთან ერთად.

ჩვენს ქვეყანაში კარგად ცნობილი ორი ქართულძირიანი გვარის ერისთავ-სარაჯიშვილების დანათესალება ერთუთრთისთვის თავის დროზე სასურველი და სასიხარულო მოვლენად იქცა.

წინაპრებიდან გენეტიკურად გამოყოლილმა ნიჭმა და ალლომ თავი იჩინა XIX-XX საუკუნეების სარაჯიშვილების თაობებში. ამ მხრივ არ შეიძლება ცნობილთა შორის არ აღვნიშნოთ კავკასიაში კონიაკის წარმოების ფუძემდებელი დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი და მომღერალი, - „საქართველოს ბულბული“ ვანო პეტრეს ძე სარაჯიშვილი.¹

სანამ უშუალოდ სარაჯიშვილების ასულებზე ვიტყვოდე რამეს, საჭიროდ მიმაჩნია საზოგადოებამ უკეთ იცოდეს თუ ვინ იყვნენ მათი წინაპრები, რა პროფესიის, ღვანლისა და ქონების მქონეებლნი. ამას გვავალებს ჩვენი დიდი მამულიშვილის დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილის სახელი და აგრეთვე მისი

¹ ვანო პეტრეს ძე სარაჯიშვილი (1879-1924) ქართველი მომღერალი, საქართველოს სახალხო არტისტი 1923 წლიდან. სწავლობდა რუსეთსა და იტალიაში. მისი სახელობისაა თბილისის კონსერვატორია. დაკრძალულია თბილისის ოპერისა და ბალეტის თეატრის ბაღში. იგი გახლდათ დავით ეკატერინე და მარიამ სარაჯიშვილების პაპის ძმის მიხეილის შვილიშვილი.

დების, ქართველ ქალთა მარაქის თვალსაჩინო წევრების, ქსნის ერისთავიანთ ღირსეული რძლების ეკატერინე და მარიამ სარაჯიშვილების სახელები.

შორეული წინაპრები

ქართული გვარის – სარაჯიშვილების წარმოშობის რამოდენიმე ვერსია არსებობს. მათგან ერთ-ერთი ვერსიით XIV საუკუნიდან მოდის გვარი თორელები. მათი განაყარი გვარია გამრეკელი-ჯავახიშვილები რომელთა წარმომადგენელი – სირაჯანი¹ შეიქმნა სარაჯიშვილების გვარის ფუძემდებელი.

ისტორიული წყაროების მიხედვით ქვეყნის და ხალხის წინაშე დამსახურებულ, წარჩინებულ ადამიანთა დასაფასებლად და გამოსაჩენად ქართლის მეფემ ვახტანგმა 1710 წელს (ჯანიშინმა, 1703-1714 წწ.) შემოიღო „თფილისის მოქალაქის“ საპატიო წოდება. სავარაუდოდ სარაჯიშვილებს ეს პატივი აღნიშნულ დროს უნდა მიეღოთ, ვინაიდან XVIII-XIX საუკუნეებში სარაჯიშვილები ერთ-ერთი პირველი ქართველები იყვნენ, რომლებიც საქართველოში ვაჭრობასა და წარმოებას წარმართავდნენ.

ზაქარია ჭიჭინაძე წერს 1911 წელს გამოცემულ თავის ერთ ნიგნში: „თფილისის ქართველ მოქალაქენი მხნეთ იყვნენ სამოქალაქო და სავაჭრო ასპარეზზედ. იგინი დაუცხრომლად და მღვიძარად აწარმოებდნენ სავაჭრო საქმეებს, ალებ-მიცემას და მიტომაც მოხდა, რომ მათის მზერით გახარებული იყო ვახტანგ მეფე, ამან ისურვა პატივის ცემა და მიტომ 1710 წელს შემოიღო თფილისის მოქალაქეობა... მერე ეს მოქალაქეთა ღირსება თეიმურაზ მეორემ 1740 წ. უფრო გაამრავლა და ერეკლე მეფემ ხომ 1770 წ. დიდათაც აამაღლა“ (ჭიჭინაძე 1911: 17).

დავითისა და მისი დების ეკატერინე და მარიამ სარაჯიშვილების წინაპრის სახელი ჩნდება ისტორიულ საბუთებში: 1777, 1784 და 1794 წლებში.

XIX ს. დამდეგიდან სარაჯიშვილებს გაცხოველებული სავაჭრო ურთიერთობები ჰქონდათ ჩრდილო კავკასიის თემებთან, რუსეთთან, უკრაინასთან, ირანთან და თურქეთთან, ზოგიერთ ქალაქში მათ საკუთარი აგენტებიც ჰყავდათ.

1823 წელს სარაჯიშვილების მიერ აშენებულ ქარვასლაში 14 სასტუმრო ოთახი, 9 საწყობი და მაღაზია იყო. სადაც მოდიოდნენ ინდოეთისა და ირანის

¹ საბა თავის ცნობილ ლექსიკონში განმარტავს – „სარაჯა“ ქვისა და ძვლისა ღარივით რუსათვის, ხოლო ცნობილი ლექსიკოლოგის დ. ჩუბინაშვილის განმარტებით „სარაჯა“ – ირანული სიტყვაა და შადრევანს ნიშნავს. თანამედროვე გაგებით, სარაჯა არის მეკეხე, მეუნაგირე. აკი კახიც ღარს მოგვაგონებს

პროვინციების საქონლით დატვირთული ქარავნები. 40-იან წლებში თბილისში სარაჯიშვილების ქარვასლა ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერ სავაჭრო ობიექტს წარმოადგენდა.

ეკატერინეს და მარიამის პაპა დავით გიორგის ძე სარაჯიშვილი (1753-1845)

საარქივო მასალების მიხედვით „ტფილისის მოქალაქე“ დავით სარაჯიშვილი დაიბადდა 6 ვაჟი. მათგან მე-5 ზაქარია სარაჯიშვილი იყო მამა დავით, ეკატერინე და მარიამ სარაჯიშვილებისა. დავით გიორგის ძე საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ ხელს უწყობდა საქართველოში მყოფ რუსებს სხვადასხვა სამეურნეო საგნებით მომარაგებაში. დავითმა პირველმა განახორციელა ვაჭრობა რუსეთთან დარიალის გზით. დიდ დახმარებას უწევდა მთავრობას სხვადასხვა საქმეებში (ვაჭრობა, კვება, მშენებლობა და სხვ.). დაახლოებული ყოფილა როგორც ერეკლე მეფესთან, ისე გიორგი XII-სა და ანტონ კათალიკოსთან.

დავითი და მისი ძმა მიხეილი თბილისის ცნობილი სოფდაგრები იყვნენ. გადმოცემით მათ ბატონიშვილების იულონის, იოანეს და თეიმურაზის მინდობილობით მოსკოვში გააკეთებინეს და კახეთში ჩამოიტანეს ცნობილი ალავერდის ტაძრის კანკელი, ხოლო რუსთავის ეპისკოპოსის თხოვნით მარტყოფის ტაძრისათვის ასევე მოსკოვში დაამზადებინეს და ჩამოატანინეს ძვირფასად შემკობილი სახარება და ოქროცვრული ვერცხლის ტრაპეზის ჯვარი. ამ ჭეშმარიტ ქრისტიანებს მრავალი ღარიბი და მათხოვარი განუკითხავთ. აგრეთვე დახმარება გაუწევიათ 1812 წლის აჯანყების მონაწილე 29 ქართველისათვის, რომლებიც მეფის რუსეთის სასამართლომ სამუდამო პატიმრობა და ციმბირში გადასახლება მიუსაჯა.

ეკატერინეს და მარიამის პაპას – დავითს და მის ძმას მიხეილს მრავალი ეკლესია აღუდგენიათ და ოსეთშიც უმოღვაწიათ ქრისტიანობის გასავრცელებლად. დავითი, როგორც ვთქვით დაახლოებული ყოფილა ანტონ კათალიკოსთან, რამაც განაპირობა მისი ყოფნა სიონის მამასახლისად. აღნიშნულ სიახლოვესთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული დავითთან ძვირფასეულობით შემკული გვირგვინის – საარქიმანდრიტო მიტრის არსებობა. მამასახლისობის გარდა დავითს ჰქონდა რუსებისგან მიღებული „ლუბერნსკი სეკრეტარი“-ს ჩინი.

დავით გიორგის ძე სარაჯიშვილი, სახელოვანი პაპა დავითის, ეკატერინესი და მარიამისა, დაიბადა 1753 წელს ძველი თბილისის ისნის უბანში, გარდაიცვალა 1845 წელს 92 წლისა. დაკრძალულია ვერის ძველ სასაფლაოზე. საფლავის ქვაზე ამოკვეთილი იყო ხმალი და ორდენი წარწერით: „ლუბერნსკი სერატარი დავით გიორგის ძე სარაჯიშვილი 1753-1845“. მისი გარდაცვალების გამო გაზეთი „ზაკავკასკი ვესტნიკი“ წერდა: „გარდაიცვალა პირველი ქართველი ვაჭარი. 1800-1820 წლებში მისი სახელი შეძლების მხრივ პირველი იყო და დაფუძნებული იყო პატიოსნულ ვაჭრობაზე“.

ეკატერინეს და მარიამის მამა ზაქარია დავითის ძე სარაჯიშვილი

ზაქარია დიდი სოფდაგრის სახელით იყო ცნობილი და XIX საუკუნის პირველხარისხოვან მოქალაქედ ითვლებოდა. მას საკმაოდ დიდი სიმდიდრე ჰქონია სოფელ დილომში. ვაჭრობასთან ერთად ბევრი კარგი, საქვეყნო საქმის წამომწყები და გამკეთებელი ყოფილა.

ზაქარიას ვაჭრობა ბავშვობიდანვე შეუსწავლია, საკუთარი სავაჭროც გაუხსნია და თავისი ნიჭისა და შრომის წყალობით ტფილისში სახელოვანი მოქალაქის სახელიც დაუმსახურებია. ზ. ჭიჭინაძე აღნიშნავდა, რომ ზაქარია – „იყო პატივისცემული ქართულის მნიგნობრობის და დიდათ მოტრფიალე საქართველოს და ქართულის და მამულიშვილურის ჰაზროვნების“.

ეკატერინეს და მარიამის მამა მეზობელთა და მეგობართა ქომაგი და დიდი დამხმარე ყოფილა. თავის დროზე დიდმელები მის დაუკითხავად საქმეს არც გადაწყვეტდნენ და არც აკეთებდნენ. იგი ხელმოკლე გლეხებს ტანსაცმელს აძლევდა, ქალებს გათხოვებისას სამზითვო ნივთებით ეხმარებოდა, გარდაცვლილთათვის არ იშურებდა სამარხს, მათხოვრებზე უთხოვნელად გასცემდა წყალობას. „რაც ზაქარია დავითის ძეს დიღმის გლეხებისათვის სიკეთე ექნა და ამაგი დაუდვია, ამას ყველას ვერავინ მოსთვლის, რადგანაც ბევრი რამ ასეთი მოსაგონარი ცნობები დრო ჟამთაგან დავინწყებულია და აღარც მის დროს კაცნი არიან ცოცხალნი“ (ჩიმაკაძე 2003: 41). მან სოფელ დილომში 1863 წელს ააშენა ეკლესია „თეთრი გიორგი“, რასაც კარების თაღზე დატანებული წარწერიანი ქვაც ადასტურებს. ჭარმაგობაში შესული ზაქარია სიონის ტაძრის მამამთავრის საქალაქო საბჭოს წევრიც ყოფილა და მრავალჯერ მეფისნაცვალს სასახლეში სწევია.

ზაქარია ჭიჭინაძე გადმოგვცემს: „ზაქარია დავითის ძეს მეც მოვესწარი კარგა ხანს, ვიცნობდი მას, იგი მნივნობარი კაცი გახლდათ, ქართულ გაზეთის ყოველთვის ანერდა ხელს... მასთან ქართულ წიგნებსაც ყიდულობდა და კითხულობდა. იგი თავისი დროის კვალად იყო ნამდვილი სახე ძველის ქართველთ დროისა. მან შეუძლოთ დახმარება უხვად იცოდა, ნამეტურ დაცემულ ვაჭართა ოჯახებს ტომრით ფქვილს უგზავნიდა და ასევე სხვა ხორაგს და ზოგთ ფულსაცა. ამას უარს ვერავეინ ჰყოფსო. ასეთ საქმეთა შესრულება საიდუმლო ვალად მიაჩნდა და ამიტომაც იყო, რომ სიკეთეს იგი ისე ასრულებდა, რომ მის შესახებ ცნობა არავინ იცოდაო, მარცხენა ხელმა არ იცოდა რასაც მარჯვენა მოქმედებდა და აკეთებდაო...

... წარსული ზაქარია დავითის ძესაც ძვირფას განძათ მიაჩნდა. ამიტომ იგი ნატვრით მომგონი იყო ძველის ქართველთ დრო-ჟამის და მყვედრებელი თანამედროვე ქართველთ გულგრილობის, ვინაიდან ამ ახალ მშვიდობიან დროს ერი ვერ გამოვიდა ცხოვრების ასპარეზზე იმ შნო და მოქმედების იარაღად, როგორითაც ის უნდა გამოსულიყო“ (ჭიჭინაძე 1911: 39-40).

მშობელი მამა თავისივე აშენებულ ეკლესიაში დაკრძალეს შეილებმა. დილმის მიწა სამუდამო განსასვენებელი ადგილი შეიქმნა ხალხისა და მთელი ქვეყნის წინაშე ვალმოხდელი ზაქარია დავითის ძე სარაჯიშვილის სულისა და ნეშთისა. საფლავის ქვაზე დღემდე იკითხება 136 წლის წინ შესრულებული ეპიტაფია: „ეს არს განსასვენებელი ჩემი, რომელი მნებაეს, ამას დავემკვიდრო უკუნისამდე, ზაქარია დავითის ძე სარაჯოვი, აღმამენებელი ეკლესიისა ამისა. შობიდან 74 წლისა. გარდაიცვალა 1880 წელს, 26 მაისს. ამომკითხველთა გევედრებით შენდობა ჰყავთ ჩემთვის. ფიქალე ესე დავსდევ სახსოვრად სიყვარულისა მამისა პირმშომან ძემან დავით. საუკუნოცა არს ხსენება შენი საყვარელო მშობელო“.

დედა ეკატერინესი და მარიამისა

ელისაბედ სიმონის ასული სავანელი ძველებური ქართული სიბრძნე-გონებით აღესილი, განათლებული და ღვთისმოსავი, ძირძველ აზნაურთ გვარის შთამომავალი გახლდათ.

ზაქარია ჭიჭინაძის (ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, ისტორიკოსი, ლიტერატორი და გამომცემელი, დავით სარაჯიშვილის მეგობარი, მისი ცხოვრებისა და ღვაწლის აღმწერი – ბიოგრაფი) თქმით: „ელისაბედ სიმონის ასული იყო

გულმონყალე და ქმრის მსგავსად ქველმოქმედების სიყვარულით აღესილი. ოჯახი იყო მათი მტკიცე და მკვიდრი, ეს სიმკვიდრე სხვა ქართველთ წინაშეც იმ დროს დიდ საყურადღებოდ იყო გამხდარიო. დავსძენთ, რომ დღესაც მრავალნი მცნობნი გადამეტებულის პატივის ცემით მოიხსენიებენ როგორც ზაქარია დავითის ძეს, ისე მის მეუღლეს – ელისაბედს, მათ ბედნიერ მამათ და დედათ სთვლიან, რომ მათ ოჯახს გამოეზარდა სამაგალითო მოქალაქე შვილი დავითი (ჩიმაკაძე 2003: 42).

სარაჯიშვილების დედა – ელისაბედი დაკრძალული იყო კალოუზნის ეკლესიაში¹ რომლის დანგრევის შემდეგ, მისი საფლავი სხვა მრავალ საფლავთან ერთად დაიკარგა.

ეკატერინე და მარიამ სარაჯიშვილების ძმა დავით სარაჯიშვილი

ქსნის ერისთავებთან სამაგალითო მოყვრობა ჰქონდა დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილს. მან თავისი 63 წლიანი ცხოვრებით ღრმა კვალი დატოვა საქართველოს ისტორიაში. იგი იყო ქართული კონიაკის წარმოების ფუძემდებელი, საზოგადო მოღვაწე, ქიმიისა და ფილოსოფიის მეცნიერებათა დოქტორი.

1889-1913 წლებში სარაჯიშვილის ფირმის კონიაკმა და ლიქიორმა რუსეთისა და საერთაშორისო დეგუსტაცია-გამოფენებზე მიიღო 9 ოქროს, 5 ვერცხლის და ბრინჯაოს მრავალი მედალი. 1913 წლიდან მის ფირმას ოფიციალურად მიეკუთვნა „საიმპერატორო კარის მომმარაგებლის“ ტიტული.

სამი ათეული წლის განმავლობაში საქართველოში არ ყოფილა თითქმის არც ერთი დიდი თუ პატარა საზოგადოებრივი წამოწყება, რომელშიც მას მონაწილეობა არ მიეღოს და მნიშვნელოვანი წვლილი არ შეეტანოს. დიდია მისი ღვაწლი ქართული ეროვნული კულტურის აღორძინებასა და განვითარებაში. დიდ ფინანსურ დახმარებას უწევდა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ, საისტორიო-საეთნოგრაფიო, ქართულ დრამატულ საზოგადოებებს, სათავადაზნაურო-საადგილმამულო ბანკს, სასულიერო სასწავლებლებსა და სკოლებს, მუდმივ დახმარებას უწევდა წინამძღვრიანთკარის სასოფლო-სამეურნეო სკოლას. დავით სარაჯიშვილის მატერიალური დახმარებით

¹ კალოუზნის ეკლესია მდებარეობდა გოლოვინის (რუსთაველის) გამზირზე, ეკლესიასთან წესისამებრ იყო სასაფლაოც. ელისაბედთან ერთად აქ იყო დაკრძალული მისი სიძე -მარიამის მეუღლე დავით ერისთავი. 1930-იან წლებში საბჭოთა ხელისუფლებამ ეკლესია დაანგრია და საფლავები ამოყარა, დიდი ნაწილი განადგურდა, ამჟამად ამ ტერიტორიაზე მდებარეობს კინოთეატრი „რუსთაველი“.

1906 წელს დასრულდა ქართული სათავადაზნაურო გიმნაზიის შენობა, რომელშიც 1918 წელს გაიხსნა პირველი ქართული უნივერსიტეტი. დიდ თანხებს ახმარდა წიგნების, გაზეთების, ჟურნალების გამოცემას, მეცნიერთა, მსახიობთა, მუსიკოსთა გამოზრდასა და ხელშეწყობას. დავით სარაჯიშვილს შვილი არ ჰყავდა, მაგრამ ამ დიდბუნებოვან ადამიანს ამის გამო თურმე ხშირად უთქვამს: „რას მიჰქვია უშვილობა, განა ყველა ბავშვი, მომავლის იმედად აღსაზრდელი, ქვეყნის საკეთილდღეოდ განსაწვრთნელი, ჩემი შვილები არ არიანო“. და მართლაც იგი დიდი გულისყურითა და მფარველობით ექცეოდა ყველა ნიჭიერ ახალგაზრდას, რომელთაც სწავლის სიყვარული და მიდრეკილება ჰქონდათ. მან თავის ქარხანასთან ნიკო ცხევედაძის ხელმძღვანელობით დააარსა სტიპენდიების გამანაწილებელი კომიტეტი. 1889-1911 წლებში კომიტეტი ყოველწლიურად ავლენდა რუსეთისა და ევროპის უმაღლეს სასწავლებლებში გასაგზავნ ნიჭიერ ახალგაზრდებს და მათთვის სტიპენდიების დასაწინმდებ ყოველწლიურად 30-40 ათას მანეთს გასცემდა.

დავით სარაჯიშვილი დიდ დახმარებას უწევდა საქართველოში მოწყობილ სხვადასხვა ექსპედიციას. მან დააფინანსა 1900 წლის ექსპედიცია რომელმაც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში შეკრიბა თითქმის დავიწყებას მიცემული ქართული სიმღერები და მელოდიები, რამაც შემდგომ დიდი როლი შეასრულა ეროვნული კლასიკური მუსიკის ჩამოყალიბებაში. ასევე დიდი ფინანსური დახმარება გაუწია 1907 წელს ახალციხე-ახალქალაქ-არტაანის მაზრებში ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ მოწყობილ არქეოლოგიურ ექსპედიციას.

დავით სარაჯიშვილის სახლი, სადაც ხშირად იკრიბებოდნენ პოეტები, მწერლები, მხატვრები, მუსიკოსები, საზოგადო მოღვაწეები, ფაქტობრივად, ქართველთა საზოგადო ცხოვრების ცენტრს წარმოადგენდა. მისი ბინა ასევე ერთგვარი ლიტერატურული სალონიც იყო, სადაც კითხულობდნენ და განიხილავდნენ სხვადასხვა მწერლის ნაწარმოებებს. აქ წაიკითხა პირველად ილია ჭავჭავაძემ „განდეგილი“ და „ოთარაანთ ქერივი“.

დავით სარაჯიშვილმა იკისრა ილია ჭავჭავაძის ძეგლის დადგმის ზრუნვა-დაფინანსება. მისი მხარდაჭერით ჩატარდა აკაკი წერეთლის 50 წლის იუბილე და სხვ.

დავით სარაჯიშვილი დიდ თანხებს გასცემდა ეკლესია-მონასტრების აშენება-აღდგენისათვის. მისი სახსრებით შეკეთდა თბილისში დიდუბის, მთაწმინდის ეკლესიები, ე. წ. „ლურჯი მონასტერი“, მცხეთის სვეტიცხოველი. მან უკვე

დაზიანებული ქაშუეთის ტაძრის ნაცვლად, მისსავე ადგილზე მთლიანად საკუთარი ხარჯებით ააშენა ახალი ეკლესია. დავით სარაჯიშვილმა 150 ათასი მანეთი გამოყო, რათა დედაქალაქში საფუძველი ჩაჰყროდა ქართული კულტურის ისეთ მნიშვნელოვან კერას, როგორიცაა საერო მუზეუმი.

სიკვდილამდე ერთი კვირით ადრე ფილიპე გოგიჩაიშვილისათვის უთქვამს: „ვკვდები... რა მშვიდად მოვკვდებოდი, რომ სამშობლოს იმედი მიმყევბოდესო“.

დავით სარაჯიშვილმა მთელი ცხოვრება საქართველოს ერთგულ სამსახურში გალია. იგრძნო რა აღსასრულის მოახლოება, 1910 წლის 3 ივნისს დონის როსტოვში ნოტარიუსთან შეადგინა ანდერძი, რომლის მიხედვითაც მთელი თავისი ქონება საქართველოს საზოგადოებრივ ორგანიზაციებს და ეროვნულ დაწესებულებებს დაუტოვა. ასევე მოიქცა მისი ქველმოქმედი მეუღლე ეკატერინე ფორაქიშვილი, რომელმაც გარდაცვალების წინ (1916 წ.) ანდერძით დაუტოვა სამი მილიონი მანეთი მშობელ ერს.

დავით სარაჯიშვილი, რომელსაც მადლიერმა ქართველმა ერმა „ქართველი რობერტ ოუენი“ უწოდა, 1911 წლის 20 იანვარს გარდაიცვალა. საზოგადოებამ დიდი პატივისცემით დაკრძალა დიდუბის პანთეონში. შემდეგში მის გვერდითვე დაკრძალეს მისი საქმის გამგრძელებელი მისი მეუღლეც. 1939 წელს კომუნისტებმა ჭირისუფლები აიძულეს ცხედრები დიდუბის პანთეონიდან ვაკის სასაფლაოზე გადაესვენებინათ. 1995 წლის 24 ივნისს დავით სარაჯიშვილისა და ეკატერინე ფორაქიშვილის ცხედრები ვაკის სასაფლაოდან ქაშუეთის ეკლესიამდე ზღვა ხალხმა მიაცილა. 25 ივნისის სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა, უწმინდესმა და უნეტარესმა ილია II-მ პარაკლისი გადაიხადა განსვენებულთა სულის მოსახსენიებლად და ისინი იქვე ტაძრის ეზოში დაკრძალეს. 2003 წელს საქართველოს პრეზიდენტის განკარგულებით დაწესდა „დავით სარაჯიშვილის დღე“, რომელიც ყოველი წლის 10 ნოემბერს აღინიშნება.

ეკატერინე სარაჯიშვილი-ერისთავისა (1850-1929 წწ.)

სამწუხაროდ ძუნწი ცნობებია შემონახული ქსნის ერისთავიანთ რძალზე. სავარაუდოდ XIX საუკუნის 70-იან წლებში უნდა მისთხოვებოდა პეტერბურგში დაბადებულ ნიკოლოზ ბიძინას ძე ერისთავს (1831-1912). სარაჯიშვილების სიძეს აღზრდა-განათლება პეტერბურგში ჰქონდა მიღებული. მსახურობდა მეფის რუსეთის არმიაში, სამხედრო ჩინით გენერალ-მაიორი. სამშობლოში

დაბრუნებული დასახლდა მეჯვრისხევში. ის ჯერ გახლდათ ბათუმის კომენდანტი, შემდეგ კი ქუთაისის გუბერნატორის თანამშემე.

ახალშექმნილი ოჯახის დიასახლისს რა თქმა უნდა მიღებული ექნებოდა მაღალი არისტოკრატიისათვის შესაფერისი სწავლა-განათლება, თუმცა ამაზე ჩვენ ზუსტი ცნობა არ გავაჩნია. ცხადია მზითვსაც შესაფერისად მდიდრულ-სა და შთამბეჭდავს გაატანდა წარმატებულ ვაჭართა ოჯახი.

ეკატერინესა და ნიკოლოზს შეეძინათ ოთხი შვილი:

1. თამარი (1872-1952 წწ.) მეუღლე ნიკოლოზ პავლეს ძე პლემიანიკოვისა.

2. ალექსანდრე (1873-1955 წწ.) სამხედრო ჩინით გენერალ-ლეიტენანტი. გამოჩენილი სამხედრო და სახელმწიფო მოღვაწე, ემიგრანტი. რუსეთ-იაპონიისა (1904-1905 წწ.) და პირველი მსოფლიო ომის (1914-1918 წწ.) მონაწილე. პირველი მსოფლიო ომის დროს თავი გამოიჩინა კაუშენის ბრძოლაში - 1914 წ.; 1915 წლიდან გენერალ-მაიორი. იმავე წელს ჩაირიცხა იმპერატორ ნიკოლოზ II-ის ამაღლებაში; 1915-1916 წწ. 1-ლი გვარდიული კავალერიის დივიზიის პირველი ბრიგადის მეთაური; 1917 წელს რუსეთის დროებითი მთავრობის მიერ დაინიშნა კავკასიის მე-3 საარმიო კორპუსის სარდლად და მიიღო გენერალ-ლეიტენანტის ჩინი; რუსეთის რევოლუციის შემდეგ ბრუნდება საქართველოში და დგება ქართული ჯარის სამსახურში. 1920 წ. საქართველოს მთავრობის დავალებით გაემგზავრა ანკარაში როგორც საქართველოს სამხედრო ატაშე; 1921 წ. ანკარიდან პირდაპირ გაემგზავრა პარიზში; პარიზში 1930-იან წლებში კითხულობდა ლექციებს სამხედრო-სამეცნიერო კურსებზე, არტილერიისტ ოფიცერთა საზოგადოებაში; 1938 წ. აირჩიეს ამ საზოგადოების გამგეობის თავმჯდომარედ; ალ. ერისთავი ხელმძღვანელობდა ორგანიზაცია „თეთრი გიორგის“ გაზეთის (ამავე სახელწოდებით „თეთრი გიორგი“) სამხედრო დამატებას (გოგიტიძე 2015: 59-61).

ალექსანდრე ერისთავს ცოლად ჰყავდა დონელ კაზაკთა ატამანის, ინფანტერიის გენერლის იაკობ დიმიტრის ძე მალამას ქალიშვილი ვერა, რომელთანაც შვილები არ შესძენია. გარდაიცვალა 1955 წელს პარიზში. განისვენებს ძმასთან გიგუშა ერისთავთან ერთად სენტ-ჟენევიე-დე-ბუას სასაფლაოზე.

3. ელისაბედი (1874-1926 წწ.) მისი პირველი მეუღლე იყო გიორგი ალექსანდრეს ძე ტარსაიძე (1857-1904 წწ. გამოჩენილი ოფთალმოლოგი), ხოლო დაქვრივების შემდეგ ცოლად გაჰყვა პლატონ მიხეილის ძე დემერშიკოვს (1800-იანი წწ. - 1937 წ. რეპრესირებული).

4. გიორგი – გიგუშა (1875-1947 წწ.) სამხედრო ჩინით გენერალ-მაიორი. ემიგრანტი. უშვილო. მისი მეუღლე იყო ქართული საზოგადოებისათვისაც და ჩვენი მკითხველისთვისაც კარგად ცნობილი მერი პროკოფის ასული შერვაშიძე. ამ არისტოკრატი წყვილზე ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი.

ეკატერინე და ნიკოლოზ ერისთავების უმცროსი ქალიშვილი ელისაბედი როგორც ვთქვით მისთხოვდა ცნობილ ექიმს გიორგი ალექსანდრეს ძე ტარსაიძეს, რომელმაც საქართველოში თვალის სნეულების მკურნალობის საქმე სათანადო სიმაღლეზე დააყენა. მან თბილისში პირველმა შექმნა უფასო სპეციალიზებული სტაციონარი ამბულატორიით. იყო უზადო ქირურგი და გამოცდილი მკურნალი. ჰყავდათ 3 შვილი: ნიკო, საშა, მიხეილი. უდროოდ, 47 წლის ასაკში, გარდაცვლილ გ. ტარსაიძეს საფლავზე ძვირფასი გრანიტის ძეგლი აუგო დავით სარაჯიშვილმა სადაც გამოკვეთილი იყო აკაკის ლექსი:

„უყვარდა მოძმე განურჩევლად
გვარტომობისა, ეჭირა თვალი,
და ხორციელად თვალის ექიმი
სულიერადაც იყო მკურნალი“.

ზაქარიას დანარჩენ მემკვიდრეებს შვილები არ ჰყავდათ (ბერაძე... 1957: 36; სტეფანიშვილი 1988: 8-9).

მარიამ სარაჯიშვილი-ერისთავისა (1853-1936 წწ.)

XIX საუკუნის მე-2 ნახევრიდან ქართული საზოგადოების მაღალ ფენებში გახშირდა ქორწინებები არისტოკრატთა და წარჩინებულ ვაჭართა შორის, რაც ნაკარნახები იყო ახალი ყოფითი ურთიერთობებითა და ახალი ცხოვრებით. სარაჯიშვილების ოჯახის მოყვრობა ძირძველ ფეოდალურ გვართან – ქსნის ერისთავებთან ახალ ფაზაში შევიდა. ზაქარიას ქალიშვილებიდან ჯერ ეკატერინემ გააბედნიერა გიორგი ყულარაღასის შტოს წარმომადგენელი, გენერალი ნიკოლოზ ბიძინას ძე, შემდეგ უმცროსმა ქალიშვილმა მარიამმა 1875 წლის 10 თებერვალს ჯვარი დაიწერა იესე ყულარაღასის შტოს ღირსეულ წარმომადგენელზე დავით გიორგის ძე ერისთავზე. სარაჯიშვილების ორივე სიძე ბაგრატიონთა სისხლს ნაზიარები ქსნის ერისთავების ფეოდალური სახლის შვილები არიან. ერთი გენერალი, მეორე მწერალი. მათი მშობლები ბიძინაც და გიორგიც ქსნის ხეობის სოფელ ოძისში ცხოვრობდნენ.

მამისაგან განსხვავებით დავითს სხვადასხვა ქალებთან რომანტიკული ურთიერთობები არ ჰქონია. მანდილოსნისადმი მისი პირველივე სიმპატიის ოჯახის შექმნით და მოსიყვარულე ცოლ-ქმრობით დაგვირგვინდა. პირველ რიგში პირობების მომნიჭება და შემდეგ წინასაქორწინო საკითხების მოგვარება, რაც წინ უძღოდა დავით ერისთავისა და მარიამ სარაჯიშვილის შეუღლებას, დეტალურად გადმოგვცა თავის მოგონებებში მართა დავითის ასულმა თარხნაშვილმა¹ საქართველოს უდიდესი მხედარმთავრის – გ. სააკაძის – შთამომავალმა ქალმა დაგვიტოვა თავისი მოგონებები. 1. „სიყვმიდან ბედის მოჩივარი“ და 2. „შინაური ცხოვრება ჩვენი ოჯახისა“ (ხელნაწერები ინახება გ. ლეონიძის სახ. ქართული ლიტერატურის მუზეუმში). განსაკუთრებით საინტერესოა პირველი ხელნაწერი, სადაც დედინაცვალი დაწერილებით აგვიჩვენებს დავითის ქორწინების ირგვლივ საკითხების მოგვარებას.

„... ახლა მე და ჩემმა შეილმა ლაპარაკი ცოლის შერთვაზე დავიწყეთ ანუ ვუთხარ: შეილო, დრო მოვიდა, ცოლი უნდა შეირთო. თვითონაც შეხედავოდა. ყმანვილი კაცი იყო და უნდოდა ცოლის შერთვა. ნიშნად რაიმე რაღაც ეძლეოდა, მაგრამ სხვადასხვა მიზეზით მისი ქორწინება არ მოხერხდა. მე ვიზო დოდა იმისთანა ქალი შეერთო, რომ ოჯახის მოვლა და მაჭულის ყურადღება შესძლებოდა; ველაპარაკებოდი ერთ კარგ გვარის ქალზე. – უნდა ვიცო ბარ და თითქმის უნათესაო, ამიტომ შენ უნდა შეირთო იმისთანა ქალი რომ ნათესავები ძმებადაც გამოგადგეს. მან მითხრა: – მე ზაქარია სარაჯიშვილს ასული მარიამი მინდა შევირთო და შენ ვიცი არ მოგწონს. რაღაც დიდი კაცის ქალი არ არის. ვუპასუხე; მეც ამას ვნუხვარ, რომ ეალავს ქალი სოფელში არ დადგება და სულ აქა-იქ ირბენს, თორემ მენი ნებაა!... არ გიშლი, ოღონდ ჩემს სიცოცხლეშივე შეირთე, რომ ვიცოდე პატრონი გყავს... თან ესეც დავუმატე: მე მაშინვე ჩაგაბარებ ჩენს სახლსა და მამულს და ცალკე დავდგები, ვინაიდან ეხლანდელი ქალები სახლში უფროსებსა და მათ სამდურავეს ვერ უძლებენ. შენ გენაცვალე, ასე გავათავოთ ამაზე საუბარი.

მას დიდად ეწყინა და მითხრა: კარგი, რაკი ეგ აზრი გაქვს, ჩემ დღეში ცოლს არ შევირთავო. ცხადია, ეს იმიტომ მითხრა, რომ უფრო ნებას მიეყოლოდი. სახლი არ გექონდა სოფელში, რომ ზაფხული იქ გაგვეტარებინა... ვუთხარ: ან ეს სახლები ან, თუ დამიჯერებ, გორში „სტანციად“ რომ ძველი

¹ მართა თარხან-მოურავი გახლდათ ჩვენი სახელოვანი მწერლისა და დრამატურგის გიორგი დავითის ძე ერისთავის (გლუხარჩი) მეუღლე მეორე ქორწინებით. მასსა და მის გერს დავითს შორის თბილი, დედა-შვილური ურთიერთობა სუფევდა.

სახლები იყო, ის გადავაკეთოთ. ამაზე მან დიდი უარი მითხრა. ჩვენ კიდევე ბევრი ვილაპარაკეთ და ბოლოს ამით გავათავეთ: ვინც უნდოდა ის შეერთო, ოღონდ კი მეც მოსვენებული ვყოფოლიყავ და მასაც პარტონი ჰყოლოდა.

ერთი კვირის შემდეგ წავიდა დავითი ქალაქში და გადაუნყვეტია ვინც თვითონ უნდა, ის ქალი შეერთოს. რამდენიმე დღე უვლია მას თავის ნათესავთან, სადაც ჩემი შვილის საცოლე ხშირად დადიოდა. ამ ხნის განმავლობაში ისინი ყოველდღე ერთად ყოფილან. ასე, რომ მათ ერთმანეთში მოულაპარაკნიათ და ცოლ-ქმრობის სიტყვაც მიუციათ. მცირე ხნის შემდეგ ჩემი შვილი მწერს წიგნს, რომ ჩემი ცხოვრება გამოიცვალა, მე გადავწყვიტე ცოლი შევიერთო და ვიცი ამაზე უკეთეს ამბავს ვერას მოგწერო. მე ვირთამ იმ ქალს, რომელზედაც მანდა გვქონდა ლაპარაკი. ქორწინების შესახებ ჯერ ქალისთვის არა მითქვამს-რაო. და მთხოვდა, ჩავსულიყავ ქალაქში ან მისალოცი წიგნი მიმეწერა. მეც მივულოცე წერილობით და თანაც ვეხვეწებოდი კიდევე არ გამოეცვალა თავისი აზრი და ის ქალი უთუოდ შეერთო.

ერთი კვირის შემდეგ მეც ჩამოვედი ქალაქში. ჩემი შვილი ვაგზალზე დამხვდა და, რომ ვაგონში შემოვიდა, კანკალმა აიტანა. ვკითხე: რა დაგემართა?! – არაფერი, იმასა ვწუხვარ, ვაი თუ ის ქალი თქვენი სასიამოვნო არ იყოს, რადგან თქვენ უფრო სხვანაირი ქალი გინდოდათო?. – რას ამბობ, მაგას როგორა ფიქრობ, შენ ვინც გსურს, ჩემი სიხარულიც ის იქნება, ამას რაღა თქმა უნდა? ჩავედით ქალაქს ჩვენს ბინაზე და მთელი ღამე ვილაპარაკეთ. მეორე დღეს დავითი სახლიდან გარეთ არ გასულა, მეუბნებოდა: თუ არ წამოხვედი, მარტო არ წავალო. სხვა რა გზა იყო, წავედით ჩემს შვილის ნათესავთან და ქალის მშობლებს იქიდან ვაცნობე: ამ ღამით ქალის დასანიშნად მოვდივართ! ყველას დიდი სიამოვნება შეუდგა. მე და ჩემი შვილი სხლში დავბრუნდით, ყოველმხრივ მოვემზადეთ, ეკლესიაში წავედით, ხატებს ვემთხვიეთ და იქიდან პირდაპირ ეტლით ქალის სახლში მივედით. ქალი, მისი მამა და ნათესავები დიდი მხიარულებით შემოგვხვდნენ. ასე ერთი თვის შემდეგ (1875 წლის 10 თებერვალს) ჯვარიც დაიწერეს. ორივე მხარე დიდი ყმაყოფილი ვიყავით. მე სოფელში ვცხოვრობდი და იქაურ საქმეებს ვაკეთებდი: სახლისა და ოჯახის მოვლაში ვიყავი, სადღესასწაულო დღეებში კი ჩემს შვილსა და რძალთან მივდიოდი. წლამდის ღვთის შეწევნით ქალი შეეძინად და ელისაბედი უწოდეს. ბავშვს კარგად უვლიდნენ, მისი კარგი სწავლისთვის არაფერს ზოგავდნენ, ერთი სიტყვით, მას ყველაფრით კარგ აღზრდას აძლევდნენ. 16 წელიწადი იყვნენ ჯვარდანერილები და 15 წლის ქალიშვილი ჰყავდათ...".

ჩვენამდე მოღწეული ბიოგრაფიული მასალების სიმცირე დები სარა-ჯიშვილებისა და ნიკოლოზ ერისთავის ცხოვრებაზე არ იძლევა საშუალებას ახლოს გავიცნოთ ისინი. შესწავლის თვალსაზრისით დავით ერისთავზე ისე როგორც მამამის – გიორგიზე ძვირფასი ცნობები დაგვიტოვა მამულისათვის დიდად ნამსახურმა კაცმა იონა მეუნარგიამ. 1904 წ. ის წერდა:

„რას მოვიფიქრებდი ამ ოცი წლის წინათ, რაცა დავით ერისთავის თხოვნით მამამისის ბიოგრაფიას ვწერდი, რომ თვით დავითის ცხოვრების მეისტორიეც გავხდებოდი როდისმე.

ჩემს უდროოდ დამინებულ მეგობარს (დ. ერისთავს. ვ. ქ.) არ ეჭირა არც ჩვენს მწერლობაში, არც ჩვენს ხელოვნებაში, არც საზოგადოებაში იმდენად შესამჩნევი ადგილი, რომ მე გულში გამეელო მისი ცხოვრების აღწერა...

ახლა კი დრამატულმა საზოგადოებამ განიზრახა მისი ნაწერების დაბეჭდვა და მე ვალად დამდო შემედგინა ბიოგრაფია. ვატყობ, რომ მე, როგორც ახლობელს მის მეგობარს, ამის მნიშვნელობა სრულად ვერ დამიფასებია და ამიტომ მით უფრო დიდი კმაყოფილებით ვასრულებ მონდობილობას“.

ამჯერად მსურს წყაროების სიმცირით გამოწვეული გადაფარო დავით ერისთავის მდიდარი და საინტერესო ცხოვრების დეტალებით – თუმც მაქ-სიმალურად მოკლედ და ლაკონურად.

მარიამ სარაჯიშვილის თანამეცხედრე დავითი დაიბადა 1847 წ. სოფ. ხიდისთავში. მისი ტყუპისცალი ძმა რამდენიმე დღეში გარდაიცვალა. მათ სისუსტის გამო ძიძები „სანთლის“ ბავშვებს ეძახდნენ. 1854 წელს 7 წლის დავითს დედა – ელისაბდ აღიხანოვა, გარდაეცვალა. საბედნიეროდ ბედმა ბოლომდე არ განირა ობოლი ბავშვი და დედინაცვლად სათნო და კეთილი ქალბატონი მოუვლინა. „ახალგაზრდა დავითს მამის ოჯახში ყველაფერი ბლუჯეულად ჰქოდა, რომ მისი დროის პირობის კვალობაზე კარგი აღზრდა მიეღო...“ წერდა იონა მეუნარგია თავის გარდაცვლილ მეგობარზე (მეუნარგია 1954: 372).

ერისთავების ნიჭიერმა ყმანვილმა განათლება ჯერ ოდესაში, შემდეგ ნო-ვოროსიის უნივერსიტეტებსა და სანკტ-პეტერბურგის სამკურნალო აკადემიაში მიიღო. სამშობლოში დაბრუნებული თანამშრომლობდა თბილისში გამომავალ მთელრიგჟურნალ-გაზეთებთან. 1881 წ. დავითი ინიშნევა გაზეთ „Кавказ“-ის რედაქტორად, 1886 წელს საქართველოში ფრანგულ ნავთობკომპანია „როტ-შილდ“-ის საზოგადოების დირექტორად.

დავითი გახლდათ რეჟისორი, პიესების მთარგმნელი, საზოგადო მოღვაწე. 1881 წელს ერისთავმა სოფ. ოძისში დაწერა პიესა „სამშობლო“. „მისმა წარ-

მოდგენამ ეროვნული მანიფესტის სახე მიიღო, - „სამშობლომ“ ერისთავი ერთბაშად განასხვა და გახადა შესამჩნევ კაცად ჩვენს მწერლობაში“.

ი. მეუნარგიას თქმით: „დავითი იყო სიტყვის კაცი, ბეჯითი, მუყაითი, ხარჯში თავდაჭერილი (ფულის ყაირათი ალიხანოვებიდან მოსდევდა). მონერილ ნიგნს პასუხის გაცემა რომ უნდოდა და ვიზიტს მაგიერი ვიზიტი, ჩვენში ეს ყველაზე უფრო იმან იცოდა. ის ყველაფერს თავის დროზე აკეთებდა. ორბელიანის თქმისა არ იყოს, იმას ერთჯერაც არ უთქვამს: „მერე გავაკეთებ, ხვალ გავაკეთებ, აბანოდან რომ მოვალ მერე გავაკეთებ“. სიტყვა „დამავინყდა“ მისთვის არ არსებობდა...

მიეძინებოდა ნელის ნაბიჯით, თითქოს ტანის ზიდვა ემძიმებოდაო, განუშორებელი ჯოხით მარჯვენა ხელში და პენსნითი. თუ გაივლიდით მასთან, ლაპარაკის დროს შეატყობდით, რომ იმას ერთ ყურში სმენა ჰქონდა დაკარგული.

დავითი იყო მოძრავი, მუდამ ახლის მაძიებელი. სულ ყოველგვარი მოგონება თუ ახლად გამოცემული საინტერესო ნიგნი დავითს სხვაზე უნინ უნდა ჰქონოდა. ყოველი ახალი კაცი სხვაზე ადრე უნინ უდა გაეცნო.

პირველი ტელეფონი ქალაქში იმან გააკეთა, პირველ გექტოგრაფზე თბილისში მისი ნაწერი დაიბეჭდა, პირველი თავის საკრეჭი მაშინა იმას მოუვიდა. ქალაქში ჩამოსული უცხო ქვეყნის მწერლები პირველად მას ეცნობოდნენ..." (მეუნარგია 1954: 408).

ი. მეუნარგიას გარდა მარიამ სარაჯიშვილზე და დავით ერისთავზე მოგონებები დაგვიტოვა ივანე სუხიშვილმა, რომელიც ყმანვილობისას მოსამსახურედ მუშაობდა ერისთავების კარზე. მისი თქმით: „სარაჯიშვილის ქალი (მარიამი ვ.ქ.) მეტად ამაყი და მედიდური იყო. დედამთილს არ მოსწონდა რძლის ასეთი სიამაყე ან ამპარტავნობა?!" (ქლმ, N3692).

მიუხედავად იმისა, რომ მარიამსა და დავითს კვლავ „ბლუჯეულობით“ ჰქონდათ ოჯახში ყველაფერი და უზრუნველი ცხოვრებით ცხოვრობდნენ ერთ შვილზე მეტი არ ჰყოლიათ. ძნელი სათქმელია სარაჯიშვილის ქალის ახირება იყო ეს თუ ბუნებისგან მოვლენილი ნაკლოვანება.

როტშილდის სანავთობო საზოგადოების დირექტორობის გამო დავითს ხშირად უწევდა სიარული პეტერბურგში, ბაქოში და ბათუმში. 1890 წლის გაზაფხულიდან დაეწყო მას მძიმე ავადმყოფობა. ბათუმში ნავთობის საკითხზე ყოფნისას გზაში გაცივდა, იქიდან მომავალმა სოფ. ოძისში გამოიარა დედის სანახავად, სადაც ერთი ღამე გაათია (ეს იყო მისი ბოლო ყოფნა თავის მშობლიურ ქსნის ხეობაში). მეორე დღეს დედა და შინამოსამსახურე

ივანე თან გაიყოლა. მოსამსახურე იგონებს: „გზაში მშვენიერად მუსაიფობდა, ოხუნჯობდა, რაცა ტკივილებს იგრძნობდა, იტყოდა ხოლმე „აი დედასა დავით ერისთავო!“ (ქენჭაძე 2016: 201).

დავითი გარდაიცვალა 1890 წლის 11 ოქტომბერს. დასაფლავებული იყო, უკვე როგორც აღვნიშნე მაშინდელ კალოუბნის წმ.გიორგის ეკლესიის გალავანში. დავით სარაჯიშვილმა სიძის საფლავისთვის იტალიაში დაამზადებინა მარმარილოს ბიუსტი ა. წერეთლის მიერ შეთხზული ეპიტაფიით:

„ძღვნად და საკურთხად სამარადისოდ,
სააიმქვეყნო და საიმსოფლიო,
ღირსმა ერის ძემ, თვით ერისთავმა
სამშობლოსათვის დასდგა „სამშობლო.“

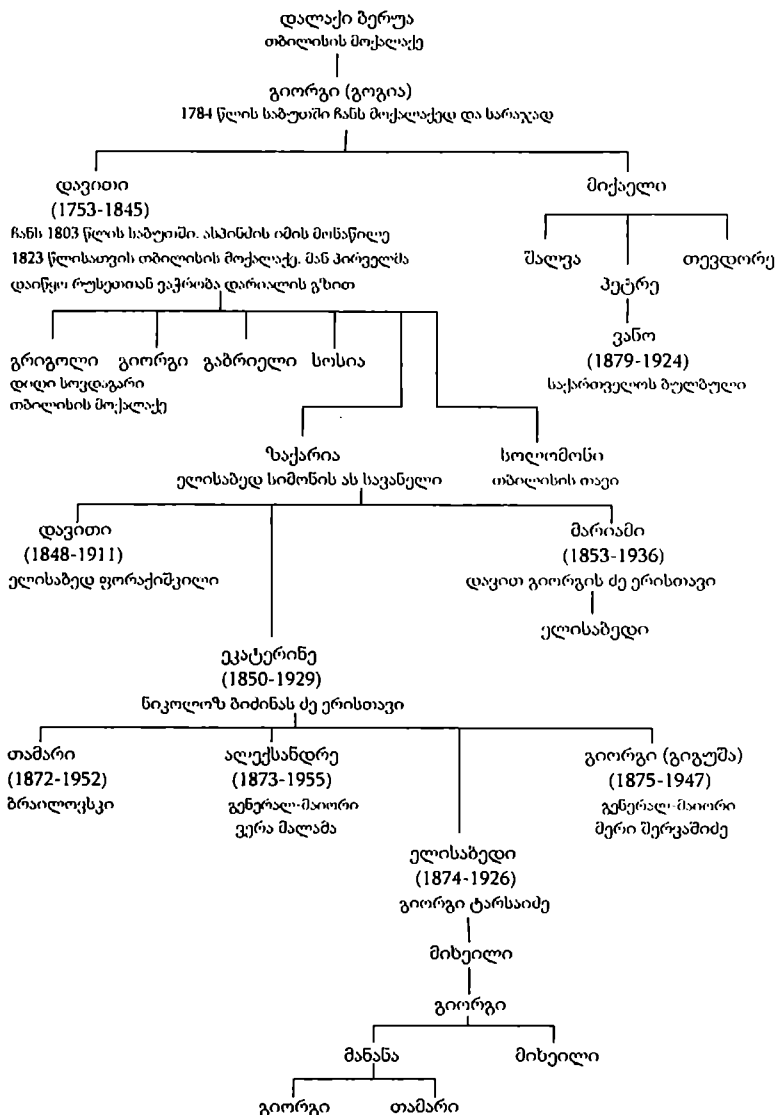
1930 წელს დ. ერისთავის ნეშტი გადასვენებული იქნა მთანმინდის ქართველ მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონში.

რაც შეეხება მარიამ სარაჯიშვილ-ერისთავის ბოლოდროინდელ ყოფას ის ისედაც მყუდრო, უჩინარი ცხოვრების მოყვარული, კომუნისტური რეჟიმისაგან დათრგუნული ოძისში ატარებდა სიცოცხლის ბოლო წლებს. იგი 73 წლის ასაკში გარდაიცვალა. დაკრძალულია სოფელ ოძისში ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესიაში, იქ სადაც განისვენებს ნიკოლოზ ბარათაშვილის და ერისთავების რძალი – ეკატერინე.

„მამამ თავისთვის ძალიან შესაფერისი მეუღლე აირჩია და დედა თავის დანიშნულებას კმრისა და ოჯახის წინაშე პირნათლად ასრულებდა. განვითარებული, ბუნებით ცოცხალი, კარგი მოლაპარაკე, სტუმართმოყვარე დედა თავისი განათლებით და ცოდნის მოყვარეობით მართლა მხარს უჭერდა თავის მეტად ნიჭიერ მეუღლეს“ – წერდა თავის ერთ მოგონებაში ელისაბედ დავითის ასული, რომელიც დათარიღებულია 1944 წლით.

რაოდენ გულდასაწყვეტი და სამარცხვინოა, რომ დღეს სოფ. ოძისის ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის სალოცავში, რომელიც კვლავ ყელმოღერებით დგას ერისთავების ამ ძლიერ სამკვიდროზე, აღარ არსებობს არც მარიამ სარაჯიშვილის, არც ეკატერინე ბარათაშვილის, არც გლუხარიჩის ძმებისა და მშობლების საფლავები.

ეკატერინე და მარიამ ზაქარიას ასულ სარაჯიშვილ-ერისთავების გენეალოგია

ელისაბედ დავითის ასული ერისთავი-ერისთავისა

(1875-1962)

28 წლის დავით გიორგის ძე ერისთავისა და 22 წლის მარიამ ზაქარიას ასულ სარაჯიშვილის 1875 წლის 10 თებერვლის ჯვრისწერას მოჰყვა გიორგობის თვეში მათი ერთადერთი ქალიშვილის ელისაბედის დაბადება. ბავშვის სახელი უდავოდ განსაზღვრეს მისმა ბებიებმა, დედისა და მამის მშობლებმა – ელისაბედ სავანელმა და ელისაბედ ალიხანოვამ. დედისერთას შინაურები ღიზაცას ეძახდნენ, მამა კი „გონგოშას“. ივანე სუხიშვილის დახასიათებით ელისაბედი იყო – „ძალიან გულკეთილი, მშვიდი და ადამიანის მოყვარე ბავშვი. მასწავლებლად ყოველთვის ფრანგი ქალი ჰყავდა, რომელიც პატარა ღიზას ფრანგულსა და მოქალაქურ ცხოვრებას ასწავლიდა“.

ელისაბედს გენეტიკურად გადაეცა მწერლობისადმი სიყვარული. ბავშვობიდანვე მწერლური გარემოცვის „ტყევაში“ აღზრდილმა, მთელი თავისი შეგნებული ცხოვრება ქართულ საყმაწვილო ჟურნალ – „ნაკადულის“ რედაქტორობას დაუკავშირა. „გონგოშას“ ნაყოფიერ ცხოვრებაზე საინტერესო ცნობებს გვანდის ი. მეუნარგია:

„ღიზამ ჩამომავლობითი სიყვარული ქართული მწერლობისადმი უკვე გამოიჩინა ამ დღეებში მით, რომ გახდა რედაქტორი ქართული საყმაწვილო ჟურნალის „ნაკადულისა“. ვინც თქვა: ჯინჭრის ნაძირალზე ჯინჭარი ამოვარ, ეს სწორედ გიორგი ერისთავის მემკვიდრეებზე უთქვამს: პაპა, მამა და შვილი – სამი მოდგმა – ყველა რედაქტორები და მოყვარენი ქართული მწერლობისა“ (მეუნარგია 1954: 408).

მამის გარდაცვალებიდან სამი წლის შემდეგ 1893 წელს 18 წლის ელისაბედმა ჯვარი დაიწერა თავისისევე შორეულ ნათესავზე, სოფ. ოძისიდან კარა-

ლეთში გადასახლებულ – შალვა რევაზის ძე ერისთავზე, რომელიც გახლდათ ბოლო მფლობელი ქვენიფნევისა, სადაც დაირწა აკვანი ქსნის ერისთავების წინაპარ ცხრაზმისხველ ქვენიფნეველთა.

შალვას მამა – რევაზ შალვას ძე ერისთავი გახლდათ პოეტი და მთარგმნელი. XIX ს-ის 50-60-იან წლებში თანამშრომლობდა ჟურნალ „ცისკართან“. პოპულარობით სარგებლობდა მისი ლექსები. კოზლოვის პოემის „შეშლილი“ მისეული თარგმანი გახდა საბაბი – ი. ჭავჭავაძის მეთაურობით – „მამათა და შვილთა ბრძოლის“ დაწყებისა.

როგორც ირკვევა ელისაბედისა და შალვას შეუღლება აღრიდანვე განზრახული ჰქონია დავით გიორგის ძეს, რაც ვაჟის მშობლების სურვილიც ყოფილა და აქედან გამომდინარე სრულიად ახალგაზრდა, ჯერ კიდევ სამხედრო სამსახურში მყოფი შალვა ქორწინდება ელისაბედ ერისთავზე. 1893 წლის 12 სექტემბერს სუფრა იშლება სოფ. კარალეთში, ჯვრის წერის ცერემონიალი კი სრულდება ქ. გორის, „სობოროში“.¹ ამ ამბავს დანერჩილებით აგვიწერს ელისაბედ ელიზბარის ასული ერისთავი.

ქორწილი ძალზე საინტერესოა XIX საუკუნის 90-იანი წლების ქართველ თავადთა ცხოვრების გასაცნობად. ჯვრისწერაზე დამსწრე საზოგადოება გორიდან კარალეთში ეტლებით მიდის და იმართება თავდავიწყებული, უდარდელი ქეიფი და ლხინი, რაც იმ დროის ქართველთა ერთ-ერთი თვალშისაცემი თვისება იყო: „დიდი მზადება, მოძრაობა და ხმაურობაა კარალეთში, მისთვის, რომ თავადი რევაზ შალვას ძე ერისთავი აქორწილებს თავის უნცროს შვილს შალვას. ჩვენი დიდი დრამატურგის გიორგი ერისთავის შვილიშვილზე დავითის ქალზე ელიზავეტა დავითის ასულ ერისთავზე. ეს ქორწინება ორი ოჯახის სანატრელი იყო და დავითის ანდერძიც. რადგან ამ ერთი ქალის მეტი ვაჟიშვილი არ ჰყავდა... ბიძაჩემმა რევაზმა შეიყვანა თავისი შვილი სასტუმრო ოთახში სადაც ესვენა დიდი ღვთაების ხატი და ამით დალოცა და დაარია... შემდეგ შალიკო გავისტუმრეთ კარეჩით გორში სადაც საცოლვე უნდა მოეყვანათ, ნათესაობაც იქ უნდა დახვედროდათ და გორის დიდ სობოროში უნდა მომხდარიყო ჯვრის წერა. მართლაც დიდძალი ხალხი დაესწრო ჯვრის წერას. თბილისიდან მოვიდნენ ყველა ნათესაობა: ამილახვარიანი, ერისთავი-

¹ გორში ე. წ. „სობოროს“ ეკლესია საბჭოთა ხელისუფლებამ XX საუკუნის 30-იან წლებში დაანგრია. მის ეზოში მდებარეობდა სასაფლაო, სადაც 1872 წელს დაკრძალეს საქართველოს ეროვნული გმირი, 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე და ერთ-ერთი სულის ჩამდგმელი – ელიზბარ მანშეს ძე ერისთავი. მრავალ საფლავთან ერთად მისი საფლავიც დაიკარგა (ქენქაძე 2016).

ნი, ორბელიანი, ბაგრატიონ-გრუზინსკები, ჭავჭავაძეები. რასაკვირველია ქალის მხრიდან დედა და დეიდა, ნიკოლოზ ბიძინას ძე ერისთავი და მისი სახლობა. ბიძა დავით სარაჯიშვილი. ლევან მელიქიშვილის უფროსი ქალი რომელმაც წამოიყვანა პარიკმახერი გარეგუარი, თბილისში განთქმული თავის ხელოვნებაზე. ვინც თბილისიდან მოვიდა ან იბარებდნენ დასავარცხნად ან თვითონ მიდიოდნენ. ბევრი ანეტა ჩემს ბიძაშვილთან ესეიგი ამილახერისას ჩამოხტნენ საყდარში წასასვლელად და იქ იცვავდნენ და პრიჩოსკებს იქ იკეთებდნენ. მოვიდა თბილისიდან კონა ერისთავის ელენე გიგო თარხან-მოურავის ცოლი თავისი მშვენიერი ქალებით. მოვიდნენ წარჩინებული ოჯახობა ალიხანანთი. ჯვირწერის შემდგომ ყველან ეტლებით გაემგზავრნენ კარალეთისაკენ. გორიც აქა-იქ მაშხალებით იყო განათებული აგრეთვე ამილახერიანთ ხიდი. გორს რომ გასცილდნენ და კარალეთს მიუახლოვდნენ დაიწყეს მაშხალების სროლა.

კარალეთს რომ შევედით მთელი გორა რაზედაც დგას სასახლე განათებული იყო ჭრაქებით, ფარნებით და მაშხალებით... დიდი სასახლე იყო კარალეთში. თოთხმეტ დიდ ოთახამდე ასე რომ თავისუფლად მოთავსდებოდა სამასამდე კაცი. დიდ ეზოში რომელსაც ერტყა გარშემო გალავანი და ორივე მხრივ ეზოში იყო სამზარეულო, სახაბაზო, სხვადასხვა სასურსათო ოთახები. ყველგან გაისმოდა მოძრაობა და ხმაურობა. გუგუშვილი მაშინდელი გორის პრისტავი ძალზე მოხერხებული კაცი იყო ამისთანა დროს. ზოგან საკლავს ჰკლავდნენ და ფრინველს, ზოგან კარაქი იღვებებოდა, თაფლს იღებდნენ, ხილს და ღვინოებს ამზადებდნენ. თბილისიდან ორთქმავლით მოვიდა იაშჩიკებით შამპანსკი და სხვადასხვა ღვინოები და ტკბილეულობა. გუგუშვილმა შუა ეზოში მტყენებმოსხმული ვაზების ფანჩატური გააკეთა და ხილის ლუსტრა ჩამოჰკიდა. ხალიჩებით შეიმკო და მოიფინა მთელი ფანჩატური მშვენიერი საზანდრის ხმა გაისმოდა... ავედით თუ არა ტვერსკოი პოლკის მუზიკამ დაუკრა. იქ დიდძალი ხალხი დაგვიხვდა. შალიკოს (ნეფესი ვ. ქ.) დედ-მამა იყვნენ, გუბერნატორი გიორგი შერვაშიძე და შალიკოს დეიდაშვილი მანია ჭავჭავაძის მეუღლე ვუკოლ იასანაპოლსკისა. დაუხვდნენ ხატებით და დალოცეს აგრეთვე ელისაბედის დედ-მამა. მაშინათვე მოსამსახურეებმა შემოარბენინეს შამპანსკები და ტკბილეული და დაიწყეს მილოცვა. რის შემდეგაც დაიწყეს ტანცაობა დიდ ზალაში, ფანჩატურში. ასევე ლეკურები და კინტაური. დიდი სიამოვნება იყო საზანდრის სიმღერაში. მერე გაიშალა ვახშამი და დილამდინ გაუთავებელი ლხინი იყო... ბევრმა დილა გაათენა და ორთქმავლით დაბრუნდნენ თბილისში.

ბევრი კიდეც დარჩნენ მეორე დღეს. სადილზე მეორე დღეს ბევრი სიმღერები იყო და ლექსების თქმა. ნიკოლოზ დავითის ძე ერისთავი ჩვენი თეატრალი მშვენივრად ამბობდა ლექსებს.

ქორწილში გლახეკაცობისთვისაც რასაკვირველია ორი დღე სადილი და საუზმე კეთდებოდა" (ქლმ, ფ. 13261-ბ).

დიდია ელისაბედ დავითის ასულის როლი მამა-შვილ გიორგი და დავით ერისთავების ცხოვრებისა და შემოქმედების გაშუქებაში. მისი უშუალო მონაწილეობით და მისგან მიწოდებული მასალების საფუძველზე დაწერა იონა მეუნარგიამ დავით ერისთავის ბიოგრაფია, რომელიც დრამატურგის პიესებთან ერთად 1910 წელს გამოიცა.

XX საუკუნის დასაწყისში სოფ. ოძისის საზოგადოებისათვის მნიშვნელოვანი იყო იქ არსებული სასოფლო-სამეურნეო სასწავლებლისათვის ბავშვების მოსამზადებლად გახსნილი სამრევლო სკოლის ფუნქციონირება, რომლის ქირის ფულს ოთხი წლის განმავლობაში იხდიდა ელისაბედი. 1904 წელს სკოლა გადადის ნიკო დიმიტრის ძე ფარნიშვილის ბინაში. 1906 წელს ოძისის საზოგადოებამ სკოლის საჭიროებისათვის ააგო ოროთახიანი ბინა. 1918 წელს ამ სკოლაში პირველი მიწვეული მასწავლებელი იყო სოლომონ ხუციშვილი, რომელიც ასწავლიდა ქართულ ენას და არითმეტიკას, რუსულ ენას ელისაბედ ერისთავი, საღვთო სჯულს კი მღვდელი მანჯავიძე.

ერთავეების საგვარეულოს ღირსეული ქალბატონი დაუღალავად აგროვებდა მოგონებებს და რუდუნებით უვლიდა წინაპართა დატოვებულ რელიქვიებს, მწერალ ფუცუ დგებუაძე-ფულარიას მოგონებაც ამის ნათელი დასტურია. მისი გადმოცემით ლიზა თურმე ყოველდღე პაპის გიორგი ერისთავის დანატოვარ სამელნეს თითო წვეთ მელანს უმატებდა რათა იგი არ დამშრალიყო (გუსევა 2004: 50).

ელისაბედ დავითის ასულის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ დღეს თბილისში სხვადასხვა კულტურის ცენტრებში დაცული და შემონახული საარქივო მასალები – ოძისელ ქსნის ერისთავებზე – სწორედ ჟურნალ „ნაკადულის“ რედაქტორის ელისაბედის დამსახურებაა. საბავშვო ჟურნალ „ნაკადულის“ თანარედაქტორობის პატივი დამსახურებულად ხვდა წილად ერისთავიანთ ასულს, რომლის პაპა გიორგი ჟურნალ „ცისკარს“ რედაქტორობდა. მამა დავითი კი გაზეთ «Кавказ»-ს.

მიუხედავად იმისა, რომ 1900-იანი წლების თბილისში პატარებისათვის გამოდიოდა ჟურნალი „ჯეჯილი“, მაინც დღის წესრიგში რჩებოდა მოთხოვნა ახალი, უფრო მრავლისმეტყველი საბავშვო ჟურნალის დაარსებისა და აი 1904 წელს დიდი ამაგდარი ქალის მარიამ დემურიას ინიციატივით დაიწყო გამოსვლა ახალმა ჟურნალმა „ნაკადულმა“. დამფინანსებელი გახლდათ მარიამის მეგობარი ელიზბარ ერისთავის ქალიშვილი ნინო ერისთავი-ქობულაშვილისა. რედაქტორებად ელისაბედ ერისთავი და ნინო ზურაბიშვილი იქნენ მონვეულნი. ახალ ჟურნალთან აქტიურად თანამშრომლობდნენ: აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, სოფრომ მგალობლიშვილი, შიო ჩიტაძე, ალექსი მირიანაშვილი და სხვები. აკაკი წერეთელს ხუმრობით უთქვამს: „კარგია „ნაკადული“ „ჯე-ჯილს“ მორწყავს და საუცხოო მოსავალი იქნებაო“ (ჟურნ. „საქართველოს ბიბლიოთეკა“, 2010 წ., №3, გვ. 21).

მარიამ სარაჯშვილის გარდაცვალების შემდეგ სრულიად უყურადღებოდ დარჩა ერისთავების სასახლე ოძისში. 1926 წლიდან დაიწყო მამა-შვილ გიორგი და დავით ერისთავების საოჯახო არქივის განადგურება. ცხადია ბევრი რამ დაიკარგა, ისეთი მასალებიც, რაც დღეს ძალზე მნიშვნელოვანი იქნებოდა ქართული ლიტერატურის ისტორიის შესასწავლად.

1929 წელს ელისაბედის მიერ საქართველოს სსრ განათლების სახალხო კომისარიატის სახელზე შესული განცხადების საფუძველზე 1930 წელს ოძისიდან თბილისში საქართველოს სახელმწიფო არქივში ჩამოტანილი იქნა ორი ურემი ერისთავების პირადი არქივის მასალებისა.

მოგონებების შეგროვებაში ელისაბედს ხანგრძლივი და მუყაითი შრომა გაუწევია. შეკრებილი მასალა ქრონოლოგიური და თემატური თანმიმდევრობით დაულაგებია. მისივე თხოვნით შიო მღვიმის მონასტრის არქიმანდრიტმა მამა ესემ (ერისკაცობაში ივანე სუხიშვილი) მემუარული ხასიათის, ცხრა რვეული-საგან შემდგარი მოგონება: „ჩემი თავგადასავალი“ დაწერა.

სახელოვან მამა-პაპაზე მოგონებების სრულფასოვნად რედაქტირება-შედგენაში ერისთავის ასულისათვის დახმარების ხელი გაუწვდია: არნოლდ ჩიქოვას, მიხეილ ცაგარელს, სოლომონ ჩოლოყაშვილს. ავტორი აღნიშნავს კიდევ: „მე დამრჩა მხოლოდ ხელში კალმის აღებაო“. მოგონება დათარიღებულია 1944 წლის 7 ივლისით.

„როცა ადამიანი განცდილი ცხოვრების გრძელ გზას გაივლის ვალდებუ-
ლი არის ჩასწეროს გაგონილი, ნახული, განსაცდელი და ამ ჩვენ ხანგრძლივ

და მეტად სასტიკ ომის დროს თითქოს არ შეჰფერის უკან მიხედება, მაგრამ დღენი მიჰქრიან და არ მინდა ისე წავიდე, რომ არ ავასრულო ჩემი მოვალეობა" – ასე განმარტავდა თავის საქვეყნო ვალს ელისაბედ ერისთავი და თან ჩიოდა: „რა ექნა, რომ ბედმა არ გადმომცა მამის კალამი ხელში. გადავწყვიტე მარტივად, როგორც შევძლებ სიმართლის გადაუხვევლად შევუდგე ჩემს საქმეს და თუ როდისმე ჩემ სუსტ ნაწერს გადაიკითხავს ვინმე გადაეშლება წარსულ ცხოვრების პირობები, რომელნიც ზღაპრულ ეჩვენება იმდენად ახალი ცხოვრება თავის მისწრაფებით სხვა კალაპოტით წავიდა“.

მოხუცებულობის უამს ელისაბედ ერისთავმა ხელთ არსებული უნიკალური ექსპონატები ლიტერატურის მუზეუმს გადასცა. 1955 წლის 28 ივლისით თარიღდება ერთი ასეთი განცხადება, რომელშიც ვკითხულობთ: „მე ელისაბედ დავითის ასული ერისთავი ვწირავ სახელმწიფო ლიტ. მუზეუმს გიორგი დავითის ძე ერისთავის და დავით გიორგის ძე ერისთავის ნაქონ ლიტერატურულ, იკონოგრაფიულ და მემორიალურ მასალას. ჩემი სურვილია, რომ ეს მასალა ინახებოდეს საქართველოს ლიტ. მუზეუმში და გამოყენებულ იქნეს გამოფენებისათვის, ამასთანავე ვაცხადებ სურვილს, რომ გაკეთდეს ორი სტენდი გამოფენისათვის ოდისში ერისთავების ყოფილ სახლში და მიეცეს გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმს ფოტო ასლები“.

ცნობილია, რომ აღნიშნული შემოწირულობა 1959 წელს საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურის მუზეუმის გამოფენაზე – XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ექსპოზიცია – ყოფილა წარმოდგენილი.

აღსანიშნავია, რომ ერისთავიანთ ქალის ხელნაწერებს ერთგვარი ფოტოალბომის დატვირთვაც აქვს. მაში მოთავსებულია ალ. როინაშვილისეული გიორგი ერისთავის პორტრეტი. ელისაბედ ერისთავის ვაჟის დავითის მიერ გადაღებული ახალგორის ხედები, ნათესავებისა და ახლობლების ფოტოები.

რაც შეეხება ელისაბედის მეუღლეს შალვა რევაზის ძეს, მასზე ძალზე მცირე ინფორმაციას ვფლობთ: „შალოკომ მონაწილეობა მიიღო თურქეთის ომში და დაჯილდოებული დაბრუნდა სახლში. შემდგომ დააპატიმრეს და წაიყვანეს დუშეთში, მისი იქ ყოფნისას დაიძახეს ქაქუცა მოვიდაო და ყველა ციხეები გააღეს, მაგრამ შალიკო არ გამოვიდა სატუსალოდან. ბოლოს მაინც გაანთავისუფლეს. დაბრუნდა სახლში და გულის შეტევით გარდაიცვალა..." – ეს იყო 1936 წელს (ქლმ, 13261-ბ).

რაოდენ გულსატკენია, რომ ქსანზე აღზევებული ერისთავების ფესვებ- მაგარი საგვარეულოს ოძისური შტო გაბერნდა და მათ ნაყოფიერებას ჩვენი ქვეყნის კულტურულ ისტორიაში წერტილი დაესვა. უძეოდ გადაეგო ცნობილი თეატრალური მოღვაწისა და მწერლის, „ქართველი მოლიერის“ გლუხარიჩის ვაჟი დავითი. ბედის ირონიაა და მეტი არაფერი ის, რომ მისი ერთადერთი ქალიშვილის ელისაბედ ერისთავის ხუთი შვილიდან არცერთს არ ჰქონია სრულფასოვანი და ბედნიერი ოჯახი.

უფროსი ვაჟი, პაპის მოსახელე დავითი მისდევდა ფოტოგრაფიას. გარდაიცვალა უცოლო 1979 წელს.

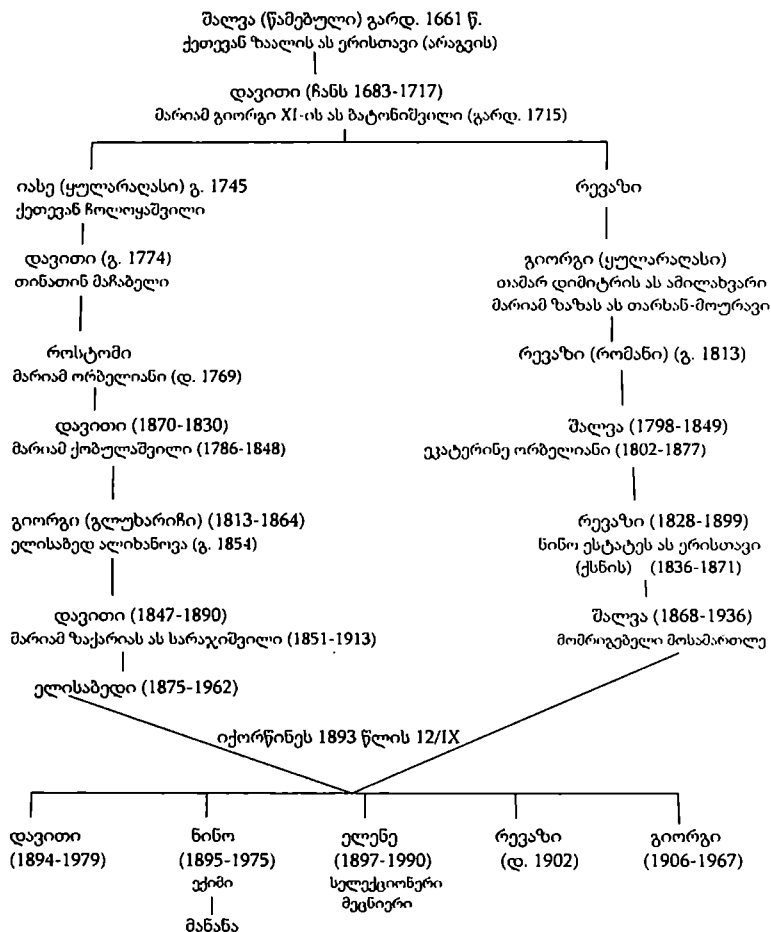
მომდევნო შვილი ნინო, ცნობილი თერაპევტი არ გათხოვილა.

მესამე შვილმაც ელენემ (ცნობილი სელექციონერი) ჯიუტად გააგრძელა ერისთავების მოჯადოებულ წრეზე სვლა. ოჯახი არ შეუქმნია, მაგრამ სელექციაში შექმნა ბევრი კარგი და საინტერესო, რაზედაც ქვევით გვექნება საუბარი.

ელისაბედის ვაჟებიდან რევაზს, უფროსი ძმის მსგავსად ოჯახი არ შეუქმნია, ხოლო უმცროს ვაჟიშვილს გიორგის ფრანგმა ქალმა შვილი არ აჩუქა.

ელისაბედ დავითის ასული ერისთავი 82 წლის ასაკში 1962 წლის 22 ივნისს გარდაიცვალა.

**ელისაბედ დავითის ასულ ერისთავისა და
შალვა მიხეილის ძე ერისთავის გენეალოგია**

ელენე შალვას ასული ერისთავი

(1897-1990)

ქსნის ერისთავიანთ ქალებიდან ბევრ საინტერესო და ღვაწლმოსილ ქალთა შორის საპატიო ადგილი უკავია კარაღეთში დაბადებულ ელენე ერისთავს. მამით და დედით ის ერისთავების შთამომავალია. მომავალი მეცნიერი ბავშვობას ხან კარაღეთში და ხანაც ქსნის ხეობის სოფელ ოძისში ატარებდა. კერძო მასწავლებელთა საშუალებით მიიღო სრულფასოვანი განათლება.

1918 წელს სწავლა გაააგრძელა თბილისის სახელმწიფო პოლიტექნიკური ინსტიტუტის სასოფლო-სამეურნეო ფაკულტეტზე, რომლის დამთავრების შემდეგ მუშაობა დაიწყო გორის საკონსერვო ქარხანაში მეხილე-სელექციონერის სპეციალობით. ამ დღიდან მოყოლებული 1973 წლამდე ერისთავების ასულს არ შეუწყვეტია სამეცნიერო შრომა და მთელი 50 წლის მანძილზე თავდადებათ ემსახურა ჩვენს ქვეყანას. იგი გახლდათ საქართველოს პირველი სწავლული მეხილე-სელექციონერი ქალი.

1931 წელს თბილისში შეიქმნა ამიერკავკასიის მეხილეობის საცდელი სადგური. მომდევნო წლიდან სადგური გადაიტანეს გორის რაიონის სოფელ სკრაში, სადაც ქალბატონი ელენე ერისთავი დაინიშნა მებაღეობა-სელექციის განყოფილების გამგედ და შეთავსებით მუშაობდა საქართველოს სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტის მასწავლებლად.

1938 წლიდან 1956 წლამდე მუშაობდა სკრის საცდელი სადგურის დირექტორის მოადგილედ სამეცნიერო ნაწილში. ამავდროულად გორის სასელექციო სადგურის გამგედ.

ელისაბედ ერისთავმა საზღვარგარეთიდან შემოიტანა და საქართველოში გაახარა ქონდარა ვაშლის „ხომანდული“ ჯიში (ერთ პექტარზე 1200 ძირი ირგვებოდა).

ვაშლის გარდა, პომოლოგ-სელექციონერ ქალს ჰქონდა მეორე დიდი გატაცება – ატმის სელექცია. ატამი სამუდაოდ დარჩა მის რჩეულად. ამიტომაც მან 1946 წელს ბრწყინვალედ დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე: „ატამი ქართლში“. უმაღლესმა საატესტაციო კომისიამ მიანიჭა სოფლის მეურნეობის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხი, უფროსი მეცნიერ-თანამშრომლის და დოცენტის წოდება.

ერისთავების ასულმა პროფ. ნ. ხომასურიძესთან ერთად შექმნა საქართველოს კულტურული ფლორის ატლასის ორტომეული. საქართველოს ადგილობრივი ხილის ჯიშები – ტომი I და საქართველოს სამრეწველო ხილის ჯიშები – ტომი II.

აი, ამ ატლასის საშუალებით გაიცნეს ქართველმა და უცხოელმა სპეციალისტებმაც ქართული ხილის ღირსება.

ელენე ერისთავის, როგორც ავტორისა და რედაქტორის უშუალო მონაწილეობით, დიდი საშვილიშვილო საქმე გაკეთდა: გამოიცა (1969-1978) საქართველოს ხილის სამეწოვანი ოთხტომეული, რომელშიც მოცემულია საქართველოს გენოფონდი და ყველა ის ჯიშები, რომლებმაც მეორე სამშობლო ჰპოვეს საქართველოში.

დიდი შრომის ფასად განაგრძობდა ელენე ერისთავი ახალი ფორმების ძიებას, მოთმინებით ეძებდა ბუნებაში თავის „ოქროს ატამს“. მისი მრავალწლიანი სამეცნიერო შრომის შედეგია, საქართველოს სტანდარტულ ასორტიმენტში შემოსული, ატმის ახალი ჯიშები: „გორის ადრეულა“, „პიონერი“, „ნობათი“ და „ერისთავის ვარდისფერი“.

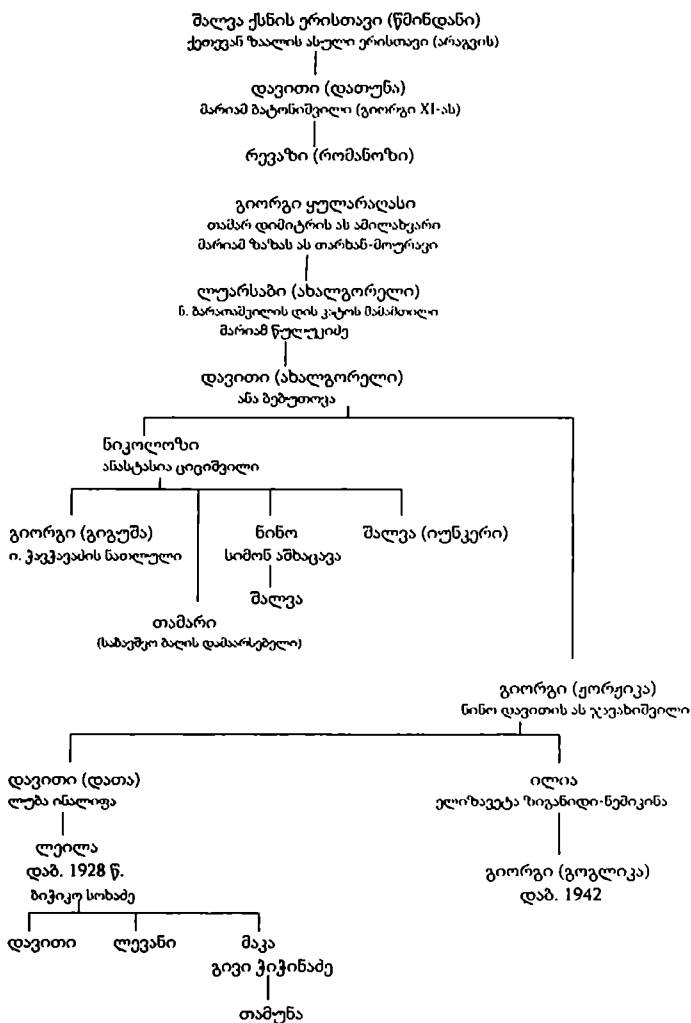
პრაქტიკულ საქმიანობასთან ერთად ღვაწლმოსილი ქალი ღრმა მოხუცებულიობამდე ეწეოდა პედაგოგიურ და კვლევით საქმიანობას. გამოქვეყნებული აქვს 100-ზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომი.

1956 წელს ელენე ერისთავი დაინიშნა საქართველოს მეზღვაოების, მევენახეობისა და მეღვინეობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ხეხილოვანი კულტურების სელექციისა და ჯიშთმცოდნეობის განყოფილების გამგედ, სადაც 1973 წლამდე მუშაობდა და შესანიშნავი შემკვიდრეობა დაუტოვა მეხილე-სელექციონერებს.

სამეცნიერო-პედაგოგიურ მოღვაწეობაში დიდი დამსახურებისთვის, სამამულო მეხილეობის განვითარებისა და მეცნიერული კადრების მომზადებისათვის ელენე ერისთავი დაჯილდოებულია შრომის წითელი დროშის ორი და საპატიო ნიშნის ორდენებით. სსრ კავშირის სოფლის მეურნეობის მიღწევათა გამოფენის ოქროს დიდი და მცირე მედლებით.

დიდ შრომაში და სამეცნიერო კვლევა-ძიებაში გაატარა ერისთავიანთ ქალმა თავისი 92 წლიანი ცხოვრება. სამწუხაროდ მან ვერ შექმნა ოჯახი. გარდაიცვალა ქ. თბილისში 1990 წელს. მისი სიკვდილით დაესვა წერტილი ქსნის ერისთავების ოძისურ და კარალეთურ შტოთა ისტორიას.

ლეილა დავითის ასული ერისთავის გენეალოგია

ლელია დავითის ასული ერისთავი-სოხაძისა

დაიბ. 1928 წ.

ლელია დავითის ასული, ქალბატონებში უკანასკნელი წარმომადგენელია მრისხანე დავით ლუარსაბის ძის შთამომავალთაგან. დაიბადა 1928 წელს თბილისში.

ლელია ერისთავის წინაპართა ისტორია, რომელიც უშუალოდ იქმნებოდა ქსნის ხეობაში, გადაჯაჭვულია ახალგორთან, მოკლედ მიმოვიხილავთ მის პაპა-ბებიებს, მშობლებს და თავად ლ. ერისთავის განვლილ ცხოვრების წლებს.

დავით ლუარსაბის ძე ერისთავის უმცროსი ვაჟიშვილი გიორგი, შინაურობაში ჟორჟიკა, დაიბადა 1869 წელს სოფ. ახალგორში. ექვსი წლის ყმანვილი თავის ოჯახთან ერთად თბილისში გადმოვიდა. იგი ტანმორჩილი, კაფანდარა ახალგაზრდა გახლდათ, რაც ქსნის ერისთავიანთ გვარში იშვიათი შემთხვევა იყო. ჟორჟიკას ოჯახს კერძო მფლობელობაში ჰქონდა მდ. ქსნის ზემო ნელზე ყელისტბის მიმდებარე საზაფხულო საძოვრები. ოცდაათი წლის ასაკში ცოლად შეირთო ნინო ჯავახიშვილი, რომელთანაც შეეძინა სამი ვაჟი: დავითი, ილია და რევაზი. ეს უკანასკნელი ოთხი წლის ასაკში წითელით გარდაიცვალა.

ჟორჟიკას (გიორგის) 1928 წელს 9 იანვრის ქუჩაზე აუგია აგურის დიდი, ორსართულიანი სახლი (33 ოთახი) თავისი სარდაფით. როგორც მისი შვილიშვილები ქ-ნი ლელია დავითის ასული ერისთავი და გიორგი ილიას ძე ერისთავი იგონებენ – ახალაშენებული სახლის ფართო აივანზე მოსასვენებლად მწოლიარე ჟორჟიკა პაპანაქება სიცხეში აბეზარ ბუზებს რომ არ შეენუხებინათ მუდამ თავს ადგა ორი ზანგი დიდი „ფარშევანგის“ მარაოთი და აქეთ-იქიდან უნიავებდნენ. ამ სცენის მოწმენი, ზანგების დანახვისთანავე ერთმანეთს ეუბნებოდნენ – „დიდ კნიაზს სძინავსო“.

59 წლის ჟორჟიკა გულის შეტევით 1929 წელს მოულოდნელად გარდაიცვალა. მისმა მეუღლემ ნინო ჯავახიშვილმა ქმრის სიკვდილის შემდეგ კიდევ 19 წელი იცოცხლა და 1948 წელს გარდაიცვალა.

გიორგი და ნინო ჯავახიშვილს ორი ვაჟი შეეძინათ: დავითი და ილია. ლეილას მამამ დავითმა სახელი თავისი ფიცხი პაპისაგან მიიღო. პაპა დავითი თავის მხრივ მოსახელე იყო დიდი პაპის – დავით იესეს ძე ქსნის ერისთავისა, რომელმაც ააგო ლარგვისის ჩინებული ტაძარი, და თავად ატარებდა პაპის - დათუნას სახელს, რომელიც იყო შვილი 1659 წლის ბახტრიონის აჯანყების გმირის, წმინდანად შერაცხული შალვა ქსნის ერისთავისა.

პირველი ხარისხის თავადთა შთამომავალი დავით ერისთავი არისტოკრატთა ტრადიციიდან გამომდინარე შედის სამხედრო სამსახურში. მოკლე ხანში ხდება ქართველ ცხენოსანთა დივიზიის ოფიცერი. ეს დიდებული ინტელიგენტი იყო: ქართული კულტურის, ისტორიის, ეთნოგრაფიის შესანიშნავი მცოდნე. განსაკუთრებით მაინც ქართული ცეკვა უყვარდა. ზაქარია ფალიაშვილის „აბესალომ და ეთერში“ ქართული ცეკვები შეიტანა. ასევე მის დამსახურებად ითვლება ოპერა „დაისის“ პირველი დადგმა ქართულ სცენაზე.

ლეილა ერისთავის მამა დავითი XX საუკუნის 20-30-იანი წლების თბილისის აღიარებულ საუკეთესო მოცეკვავეთა სამეულშია: პირველ მოცეკვავედ ითვლებოდა მიხეილ ბახუტაშვილი, შემდეგ დავითი (დათა) ერისთავი და ხეთაგუროვი. ამ სამეულის აღზრდილად თვლიდნენ შემდგომში ქართული ცეკვის ჯადოქარს ილიკო სუხიშვილს.

დავითი რეპრესიების პირველივე ტალღაზე, 1932 წელს დაიჭირეს და ათწლიანი პატიმრობის შემდეგ გაანთავისუფლეს. ერთი პერიოდი სახლში ამყოფეს, შემდეგ კი ფრონტის წინა ხაზზე გაუშვეს და იმავე 1942 წელს გმირული სიკვდილით დაეცა ბრძოლის ველზე. ოჯახმა 1979 წელს მოინახულა მისი საფლავი. იგი განისვენებს უკრაინაში ერთ-ერთ საძმო სასაფლაოზე.

ქალბატონ ლეილას დედა, პედაგოგი ლუბა აფხაზი თავადის ნესტორ ინალიფას ქალიშვილი იყო.¹

ნესტორ ინალიფა სოხუმში ცხოვრობდა. უმდიდრესი თავადისთვის უმთავრესი იყო მეუღლე და 13 შვილი. მათ შემდეგ კი თავის დიდ სიმდიდრედ

¹ ლუბამ გათხოვების შემდეგ მიიღო ინალიშვილის გვარი. 1952 წელს ის დააპატიმრეს. მალე სტალინის გარდაცვალებამ თავისუფლება მოუტანა სრულიად უდანაშაულო ერისთავების რძალს

ცხენების რემას სთვლიდა, სადაც საუკეთესოა შორის საუკეთესო ბედაურები ჭარბობდნენ.

აქ მინდა მკითხველმა იცოდეს აკაკი წერეთლის ცნობილი პოემა „გამზრდელის“ ერთ-ერთი ეპიზოდის დეტალები, სადაც სიყვარულით შეპყრობილი ყაბარდოელი საფარ ბეგი აფხაზ მეგობარს მიაკითხავს ფაცხაში, რომელიც იქ ლამაზ მეუღლესთან ერთად ცხოვრობს და სთხოვს დახმარებას, რომ მის პირად მეტოქეს, დიდსა და სახელოვან ვაჟაკ ინალიფას „ლურჯა ცხენი“ მოპაროს და სატრფოს (ზია ხანუმს) სურვილი აღუსრულოს: „ინალიფას ლურჯა ცხენი ამ სამ დღეში მომგვარეო“¹. აი, ეს ინალიფა გახლდათ ქალბატონ ლეილას პაპა!

ნესტორ ინალიფას 11 ქალი და ბოლოს ორი ბიჭი დავითი და კონსტანტინე შეეძინა. ძმები ერთმანეთს არ სცილდებოდნენ. თავისუფალ დროს მეტწილად მდინარე გუმისთაზე ატარებდნენ. სანაპიროზე დაარჭობდნენ თოკმობმულ პალოს და წელზე თოკმობმულნი უშიშრად ჭყუმპალაობდნენ. ერთხელაც კონსტანტინე სამაგრიანად მოსწყდა ნაპირს და მდინარემ ჩაითრია. ნაპირზე მყოფი უფროსი ძმა – დავითი საშველად მდინარეში გადაეშვა, მაგრამ ვეღარც ძმას უშველა და ვეღარც თავი გადაირჩინა. საცოდავი ბავშვები ყმა გლეხებმა მამას სახლში ურმით მიუსვენეს.

ამ ტრაგედიის შემდეგ ინალიფა სოხუმში ველარ გაჩერდა. ქუთაისში, უფროს ქალიშვილთან² გადავიდა საცხოვრებლად და იქ გაატარა განამებული სიცოცხლის ბოლო წლები.

ლეილა ერისთავის ბავშვობის ხანამ, მიუხედავად რეპრესიების, ომის, შიმშილისა და ობლობისა შედარებით ხალისიანად გაიარა. საშუალო სკოლის დამთავრების შემდეგ წარმატებით ჩააბარა მისაღები გამოცდები თბილისის ი. სტალინის სახ. სახელმწიფო უნივერსიტეტში. შემდგომ ერისთავების ასული სამეცნიერო ბიბლიოთეკის სექტორის ხელმძღვანელის რანგში მრავალი წელი ემსახურა მშობლიურ უნივერსიტეტს.³

¹ ამ ცხენს ზია-ხანუმამდე არ მოუღწევია სადაც ყაბარდოში დარჩა საფარ-ბეგისაგან უპატრონოდ, სანამ ინალიფამ არ მიაგნო მის კვალს და უკან არ დაიბრუნა.

² გალაკტიონ ტაბიძის უახლოეს ნათესავ ადგიშვილებთან.

³ ბიჭიკო სოხაძესთან ერთად შექმნა ტრადიციული ქართული იჯახი და გაზარდეს სამი შვილი. მათგან უფროსი დავითი (არ დაგავინყდეს მკითხველო, ეს სახელი ქსნის ერისთავებში ტრადიციულად დათუნა ერისთავისაგან მომდინარეობს, რომელიც თანადროულად იყო შვილიშვილი ზაალ არაგვის ერისთავისა) სერიოზულად იყო გატაცებული კინომსახიობობით. 5-6 წლის ასაკში გადაიღეს ფილმ „ფატიმამ“, შემდეგ „ბამი-აჩუკი“, რასაც მოჰყვა ფილმების მთელი სერია.

ქალბატონ ლეილა დავითის ასულ ერისთავს, მიუხედავად ტკივილიანი ცხოვრებისა დღემდე შემორჩა ახალგაზრდული შემართება, სიხალისე და სიკეთის კეთების დიდი ნიჭი. იგი მეტად კომუნიკაბელური და შინაურულია. მასთან ურთიერთობისას იგრძნობა, რომ საქმე გვაქვს ტრადიციულ, არისტოკრატიულ ოჯახში აღზრდილ, მაღალი ინტელექტის მქონე მანდილოსანთან.

კიდევ ერთხელ ვიტყვი, რომ ეს ქალბატონი არის ერთ-ერთი უკანასკნელი წარმომადგენელი ქსნის ერისთავიანთ ქალებისა.

მშობლების უმცროსი ქალიშვილი მაკა სოხაძე მუსიკოსია. ტრადიციულ ოჯახს დასტრიალებს და მხარში უდგას მეუღლეს, შესანიშნავ ქართველ ვაჟკაცს, ანსამბლ „ქართული ხმების“ სოლისტს – გივი ჭიჭინაძეს. მაკას და გივის ჰყავთ ერთობ ნიჭიერი და ლამაზი ქალიშვილი თამუნა ჭიჭინაძე.

ნინო (ნუციკო) გიორგის ასული ერისთავი-კუხიანიძე

დაიბ. 1935 წ.

ქსნის ერისთავიანთ ქალთა რიგში ყურადღებას იპყრობს კდემამოსილი, სათნო და კეთილი ქალბატონი ნინო, შინაურობაში ნუციკო. დღეგრძელთა შორის ყველაზე ახალგაზრდა წარმომადგენელი ჩვენს მიერ გაცნობილ ქალთა მარაქიდან. მისი საგვარეულო ფესვები ღრმადაა გამჯდარი საქართველოს ისტორიის ბოლო 2000 წლოვან ნოყიერ ნიადაგში. ნუციკო ერისთავის გენეალოგიური შრეები გაჯერებულია იკორთის ტაძრის მფლობელ – ვირშელთა ნაქონი სისხლით, ქართლის გულზვიადი თავადების ამილახვარ-ციციშვილები-სა და კახელი ჩოლოყაშვილების სისხლით, განუწყვეტლივ უანგაროდ რომ იღვრებოდა საქართველოს საკეთილდღეოდ. ნუცა გიორგის ასული დაიბადა 1935 წ. ქალაქ თბილისში, რუსეთის იმპერატორის ქალიშვილის – ტატიანას სახელობის ქუჩის 13 ნომერში.¹ ბავშვი მონათლა ჩვენთვის ნაცნობმა დავით ერისთავისა და მარიამ სარაჯიშვილის ქალიშვილმა ელისაბედ ერისთავმა.

მამამისი გიორგი რევაზის ძე ერისთავი დაიბადა 1905 წელს კასპის რ-ნის სოფ. დოესში. სკოლის დამამთავრებელ ბოლო წელს თავის უფროს დებთან ბარბარე და ელენესთან ერთად სრულფასოვანი განათლების მისაღებად, 1924 წელს მიავლინეს გერმანიაში და რაოდენ გასაკვირიც არ უნდა იყოს ეს გააკეთა სრულიად ახალგაზრდა საბჭოთა ხელისუფლებამ. გიორგიმ უცხოეთში სკოლის ატესტატთან ერთად აიღო ბიოლოგიის სპეციალისტის უმაღლესი განათლების დიპლომი და 1932 წ. დაბრუნდა საქართველოში. იმ ხანებში ჩვენში მოღვაწეობდა ქსნის ხეობელთათვის კარგად ცნობილი პედაგოგი

¹ აღნიშნული ქუჩა ამჟამად ატარებს რუსი რეჟისორის ტოვსტონოგოვის სახელს.

სოლომონ ჩოლოყაშვილი, რომლის ქალიშვილი ეკატერინე ცოლად შეირთო გიორგი ერისთავმა. წყვილი ცხოვრობდა თბილისში.

ჩოლოყაშვილების სიძემ სამსახური თავისი სპეციალობის, მემცენარეობა-მემარცვლეობის მიმართულებით მუხრანის მეურნეობაში დაიწყო, სადაც ნაყოფიერად მოღვაწეობდა 1937 წლამდე, სანამ დააპატიმრებდნენ და დახვრეტდნენ.

დედა – ეკატერინე სოლომონის ასული ჩოლოყაშვილი (1912-2002) 25 წლის ქვრივი ქმრის სიკვდილის შემდეგ აღარ გათხოვილა და ზრდიდა ერთადერთ შვილს ნუციკო ერისთავს. ჩოლოყაშვილების ასული ეკატერინე მთელი ცხოვრება მუშაობდა ივ. ბერიტაშვილის მიერ დაარსებულ ფიზიოლოგიის ინსტიტუტში. სადაც შემდგომ, 50-იანი წლების ბოლოს ასევე დაიწყო მუშაობა ელექტრო ფიზიოლოგად მისმა ქალიშვილმა ნინომ (ნუცამ).

როგორც უკვე ვთქვით ქალბატონი ნუცა არისტოკრატთა მაღალ წრეს განეკუთვნება, ისე როგორც ქსნის ერისთავიანთ ქალების უმრავლესობა.

მამის მხრიდან ნუცას პაპა რევაზ იასონის ძე ერისთავი – „დოესის ბატონად“ წოდებული ცხოვრობდა სოფ. დოესში კასპიდან 25 კმ-ში. აქ მამამისი იასონ ბიძინას ძე ქსნის ხეობის სოფ. ილტოზიდან გადმოსულა და ჩასიძებია ციციშვილებს.¹ ცოლად შეურთავს ნინო ალექსანდრეს ასული ციციშვილი (1857-1902).

ნუცა ერისთავის პაპა რევაზი დიდი შემწე და დამხმარე ყოფილა გლეხებისა. ზრუნავდა მათი შვილებისათვის სკოლების მოწყობისა და ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებაზე. მის გასაცნობად საყურადღებოა გაზ. „ამირანში“ დაბეჭდილი ერთი პატარა წერილი:

„სოფ. დოესის მცხოვრებმა თავადს რევაზ იესეს ძე ერისთავმა თხოვნა შეიტანა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობაში, სოფ. დოესში პირველი დაწყებითი სკოლის დაარსების შესახებ. ბ-ნ ერისთავი წერს, ბევრი ვეცადე, მაგრამ ვერ დაეარსმუნე სოფელი, რომ სკოლა დაეარსებინათ. ამიტომ ერისთავი სთხოვს გამგეობას წერა-კითხვის საზოგადოებამ თავისი ხარჯით მოაწყოს სკოლა და იკისროს მასწავლებლის შენახვა. თავის მხრივ ბ-ნ ერისთავი პირდება პირველ ხანებში სამ ოთახიან სახლის დათმობას, ხოლო შემდეგ სასკოლო შენობისთვის ოთხ დღიურ მიწას. ვიდრე სოფლის

¹ დოესელ ბატონს იასონ ერისთავის პატივსაცემად ეწოდა „ბატონის წყარო“ ქსნის ხეობაში სოფ. ლარგისის ზემოთ მდინარის მარცხენა ნაპირზე მორაკაქე ცივ და გემრიელ წყაროს, რომელსაც ყველა გავლა-გამოვლისას მიირთმევდა ხარბლის მამულში მიმავალი იასონი.

საზოგადოება ამ ადგილზე შენობას ააგებდეს მიწის მოსავალი სკოლის სასარგებლოდ გადაიღებო. გამგეობამ დაადგინა, მადლობა გამოუცხადოს ბ-ნ ერისთავს და დაავალოს სკოლის სექციას, რევაზ ერისთავთან ერთად გამოარკვიოს როდის შეიძლება დოესში სკოლის გახსნა" (გაზ. „ამირანი“ 1908 წ., №156. გვ. 3).

ნუცას ბებია – მარიამ გიორგის ასული თარხან-მოურავი (1874-1939) გიორგი სააკაძის შთამომავალი, განათლებული და კეთილი ქალი ყოფილა, მას გარკვეული ამაგი მიუძღვის უმამოდ დარჩენილი შვილიშვილის გაზრდაში.

როგორც უკვე ვთქვით, დედის ხაზით ნუცას პაპა გახლდათ ამიერკავკასიაში უბადლო ამპელოლოგი, მევენახეობის სპეციალისტი, ქვეყნის წინაშე დიდად ნამსახური და ნაამაგარი, აკადემიკოსი სოლომონ მიხეილის ძე ჩოლოყაშვილი.¹

სოლომონი დაიბადა 1883 წ. ბაკურციხეში, 1899 წელს დაამთავრა იალტის ნიკიტინის მებალეობა-მევენახეობის ოთხნობიანი სასწავლებელი, ხოლო 1907 წ. ვენის მებალეობა-მეხილეობისა და დეკორატიული მებალეობის დეკორატიული სასწავლებელი, სადაც სამეცნიერო მუშაობის სტაჟისთვის დარჩა ერთი წელი. 1910-1918 წწ. სოლომონი პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწევა ოძისის მებალეობის სკოლა-ინტერნატში. 1920 წ. ნიჭიერი პედაგოგი არჩეული იქნა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აგრონომიულ ფაკულტეტზე მევენახეობის კურსის ხელმძღვანელად.

1926 წ. სოლომონ ჩოლოყაშვილს მიენიჭა პროფესორის ხარისხი. შემდგომ არჩეული იქნა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრად. გარდაიცვალა 1944 წელს, 61 წლის ასაკში.

ნუცა ერისთავის მეორე ბებია დედის მხრიდან გახლდათ ნინო მიხეილის ასული ამილახვარი ქვემო ქალიდან. ცნობილია ამილახვართა დიდი როლი საქართველოს სამხედრო, საზოგადოებრივ და სასულიერო ცხოვრებაში. მათვე ეკუთვნოდა გორის მოურავის სახელო. დოესელ ერისთავების ასულმა შესაფერისი სკოლამდელი სწავლა-აღზრდის კურსი გაიარა თინათინ თუმანიშვილის დახმარებით, რომელიც გახლდათ ნუცას პაპიდის – ნატალია მიხეილის ასულ ჩოლოყაშვილის მეგობარი.² ქალთა სკოლა ვერცხლის მედალზე დაამთავრა და

¹ ს. ჩოლოყაშვილზე იხ., ქენქაძე 2016: 218.

² ნ. ჩოლოყაშვილი XX საუკუნის 10-ინ წლებში პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა დუშეთის მაზრის სოფ. ოძისის სასოფლო-სამეურნეო სკოლაში ძმასთან – სოლომონთან ერთად (იმ პერიოდისთვის სკოლაში ბავშვები შეჰყავდათ 8 წლის ასაკში).

იმავე 1954 წელს სწავლა გააგრძელა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ბიოლოგიის ფაკულტეტზე. მე-2 კურსის სტუდენტი ერისთავების ლამაზი ასული 1956 წ. ცოლად გაჰყვა უნივერსიტეტელ მეგობარს თეიმურაზ მაქსიმეს ძე კუხიანიძეს.

ერისთავების სიძე, პროფესიით გეოლოგი დიდად იყო გატაცებული ალპინიზმით. 1961 წელს ჯგუფთან ერთად იგი გაემგზავრა სალაშქროდ პამირის მთებში. სამწუხაროდ მოხდა ტრაგედია და თეიმურაზი მწვერვალ „პობედა“-ზე ასვლისას დაიღუპა. დედის მსგავსად ნუცაც სრულიად ახალგაზრდა, 26 წლისა დაქვრივდა და მეუღლის გარეშე გაზარდა ერთადერთი შვილი ერეკლე კუხიანიძე. ასეთ მძიმე ვითარებაში მარტოდ დარჩენილ, გამოუცდელ დედას დიდი თანაგრძნობა და დახმარება გაუწია დედამ – ეკატერინე ჩოლოყაშვილმა.

ერეკლე კუხიანიძემ მიიღო შესაფერისი სწავლა-განათლება. დაამთავრა ჯერ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტი, შემდეგ კი კონსერვატორიის ვოკალის ფაკულტეტი. ახალგაზრდა მომღერალი მალევე მიიწვიეს მოსკოვის ახლადშექმნილ „გელიკონ ოპერა“-ში. სერიოზული წარმატებების მიუხედავად ერეკლე მოკლედ ხანში თავს ანებებს ოპერას და ბრუნდება საქართველოში.

ერეკლეს ჰყავს მეუღლე ედელინა კუხიანიძე და სამი ქალიშვილი.

ნინო (ნუციკო) გიორგის ასული ერისთავი არის შთამომავალი ბახტრიონის აჯანყების ხელმძღვანელების წმინდანებად შერაცხულ შალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავებისა. დღემდე ცხოვრობს იმ სახლში სადაც დაიბადა 81 წლის წინ. მისი ბინა მოგაგონებთ მუზეუმს, რომლის კარი ღიაა საქართველოს წარსულით დაინტერესებულ პირთათვის. სახლს ამშვენებს საპატიო დაფა, რომელიც გვაუწყებს რომ ამ სახლში ცხოვრობდა ამპელოლოგი, აკადემიკოსი სოლომონ ჩოლოყაშვილი.

ნინო (ნუცა) გიორგის ასული ერისთავის გენეალოგია

„ქსნის ერისთავიანთ ქალების“ მე-2 ნაწილში გაანალიზებულია ახალგორის ფეოდალური სახლის – ქსნის ხეობის ერისთავების შთამომავალთა 16 ქალბატონი, მათგან 9 ერისთავის ასული და 6 რძალი რომელთა ციხე-სასახლეები მდებარეობდა ახალგორში, მეჯვრისხევეში, კარალეთსა და თბილისში.

ცნობილია, რომ თვით უმაღლესი წოდების თავადთა წრეშიც ხდებოდა ძმების და მათი შვილების შთამომავალთა ხარისხებად დაყოფა. ამგვარ დიფერენციას ადგილი ჰქონდა აზნაურთა და ვაჭართა წრეშიც. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ მათი წრის ქალებზე ქორწინება ერისთავებს არ აკნინებდა, – პირიქით ამით ისინი ეკონომიკურად ერთი საფეხურით მაღლა იწევდნენ. საერთოდ ქსნის ერისთავებს მოყვრობდნენ როგორც მაღალი არისტოკრატია: ბაგრატიონები, ჩოლოყაშვილები, ლიონიძეები, შერვაშიძეები, ციციშვილები, ორბელიანები, ბარათაშვილები და სხვები, ისე წარჩინებულ გილდ-ვაჭართა და „ტფილისის მოქალაქეთა“ წრის წარმომადგენლები: სარაჯიშვილები, თამამშევები, ბებუთაშვილები, ალიხანოვები და სხვები.

2014 წელს გამოცემულ პირველ ნიგნში შეტანილ XIX საუკუნის ქალებს, ცხოვრებაში, ბედმა და დრომ აარიდა ის დამთრგუნველი, ეკლიანი და სისხლიანი გზა, რომელსაც სამწუხაროდ ვერ ასცდნენ XX საუკუნის ერისთავიანთ ქალები. მათგან ზოგიერთისთვის სასჯელად იქცა უცხო ცის ქვეშ ნოსტალგიით გაჯერებული ემიგრანტული ცხოვრება.

ქსნის ერისთავიანთ ქალებიდან ნაწილი შეურიგდა ბედს და ჩადგა საბჭოთა ხელისუფლების სამსახურში. ამ მხრივ თავშისაყვამია მეჯვრისხეველი ერისთავის ასული ანასტასია ერისთავი-ხოშტარია, რომელმაც ღირსეული ადგილი დაიკავა საბჭოთა მწერლობაში. ასევე საბჭოთა ჟურნალისტიკისა და მკვლევარ-მეცნიერთა ნიჭიერი ქალბატონის სახელი დაიმკვიდრა დედა-შვილმა ელისაბედმა და ელენემ (დედითა და მამით ერისთავმა). ეკატერინე თამამშევა – დიდვაჭართა ოჯახის შვილი ხანდაზმულობაში ყოფილ ყმათა შვილებს ასწავლიდა ფრანგულ ენას. საალმზრდელო-სამეცნიერო შემოქმედებითი

ქოვსოითი. დიდებულ-აზნაურის
სასახლის ნანგრევები, სადაც
საგვარაუდოდ დაიბადა მნათობი

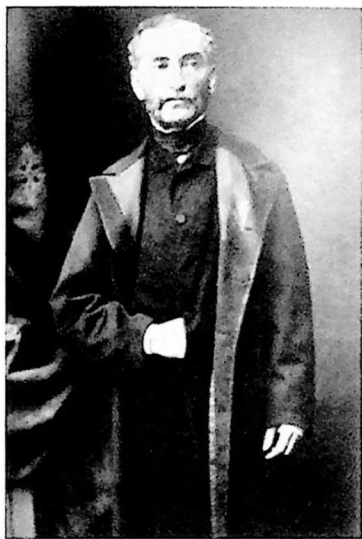
ქოვსოითი. ხევისთავის
საგვარეულო სალოცავი.
არაგვიდან ქსანზე გადასულ
მიდელაურების (მიდელაშვილე-
ბის) ამჟამინდელი ქაშვეთის
სახელობის სამლოცველო

ქოვსოითი. ხევისთავის ციხე –
კოშკი „ძაბურთ“ ხევში

სოლომონ ლიოზნიძე

გიორგი რევაზის ძე ერისთავი.
კავალერიის გენერალი

ალექსანდრე (საშა) ორბელიანი.
ნინო ერისთავის ვაჟი. მარიამ
ჯამბაკურ-ორბელიანის მეუღლე

ელიზბარ შანშეს ძე ერისთავი.
1832 წლის შეთქმულების ერთერთი
ორგანიზატორი, ქეთევან შალვას ას.
ერისთავის მეუღლე

ალექსანდრე დავითის
ძე ორბელიანი. შანანას
უმცროსი ვაჟი

ანასტასია დავითის ას.
ორბელიანი-გაგარინისა.
შანანას ქალიშვილი

გრიგოლ ჯურაბის ძე
ორბელიანი

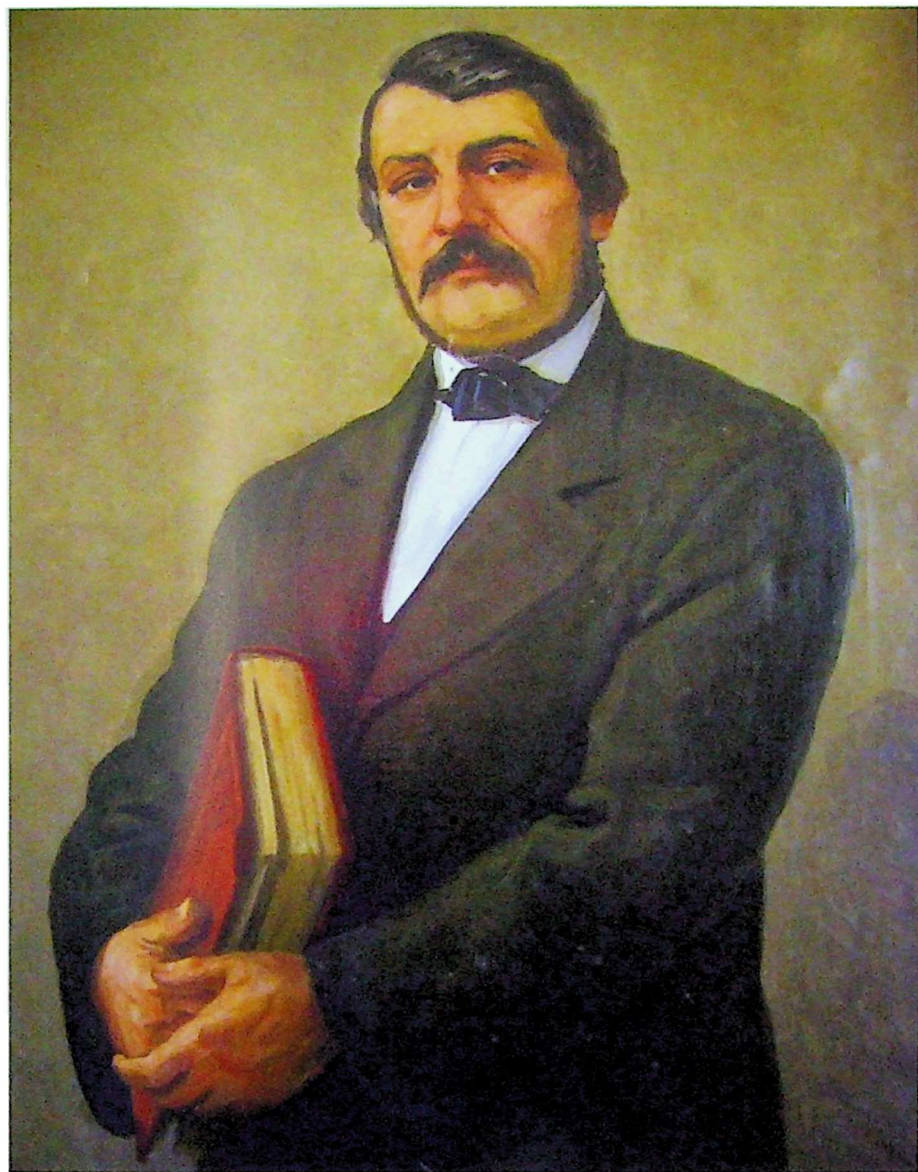
მიხეილ სიმონის ძე ვორონცოვი.
მეფისნაცვალ ამიერკაევასიში

ელიზავეტა ქსავერის ას.
ბრანიცკაია-ვორონცოვა.
მიხეილ ვორონცოვის მეუღლე

მანანა ორბელიანი

გიორგი ერისთავი

დაფარნა (კრეტსაბმელი).
1773 წ. ოქრომკედი,
ვერცხლი.
იესე ქსნის ერისთავის
მეულის ქეთევან
ჩოლოყაშვილის მოქარგული

ერისთავების სასახლე კარაღეთში.
სადაც ცხოვრობდა ანასტასია ბატონიშვილი

სოფ. ლამისყანა. ნინო თორნიკეს ას ერისთავ-ჯამბაკურ-ორბელიანის მზითვში
გადაცემული ციხე-სასახლე

მანანა ორბელიანის სალონი თბილისში. მხატვარი რ. სტურუა

ივანე დავითის ძე ორბელიანი.
გენერალ-მაიორი. (მანანიჩი),
მანანას უფროსი ვაჟი

მართას ქალიშვილი – ანეტა
ალექსანდრეს ას. ერისთავი

მართა სოლოლაშვილის
ქალიშვილი ანეტა და სიძე
ივანე გივის ძე ამლახვარი

ეკატერინე ბარათაშვილის ვაჟი
კოლა ერისთავი მეუღლესთან
ერთად ეგვიპტეში

იკოთის სასახლე

ოძისი. მამა-შვილი გიორგი და დავით ერისთავების სახლ-მუზეუმი

ნიკოლოზ ბარათაშვილის დეები

ახალგორი. ქსნის ერისთავების სასახლე

დავით გიორგის ძე ერისთავი
ცოლშვილთან და დედინაცვალთან
– მართა თარხან-მოურავთან

გიორგი
იესეს ძე ერისთავი. (სენატორი)

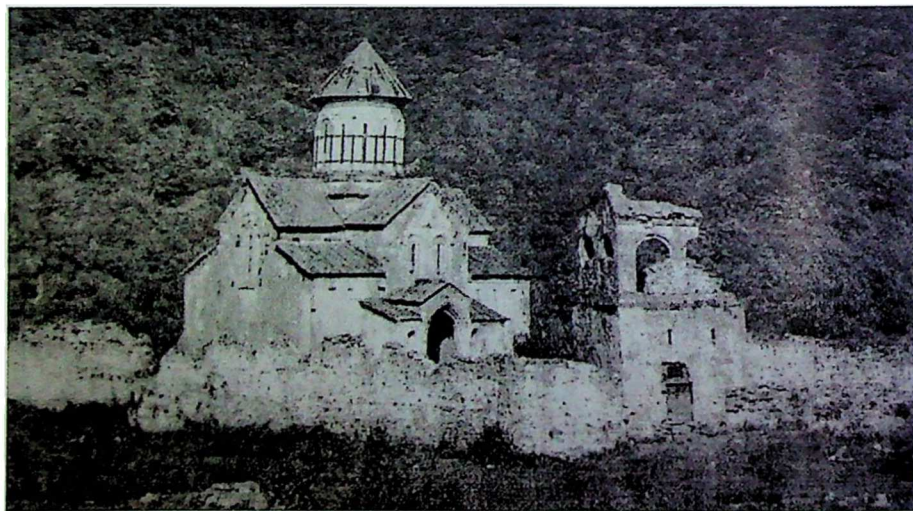
მარჯვნიდან: დავით ლუარსაბის ძე, მეუღლე ანეტა ბებუთაშვილი. სხედან:
ანეტას მამა გრიგოლი და ანეტას დედა.
დგანან: ანეტას ძმა და დები

მამუკა (მაკარ) ორბელიანი,
«სენატორის» სიძე. ქეთევან
გიორგის ას. ერისთავის მეუღლე.
იკოთის სასახლის მფლობელი
მუხრანელ ბაგრატიონებამდე

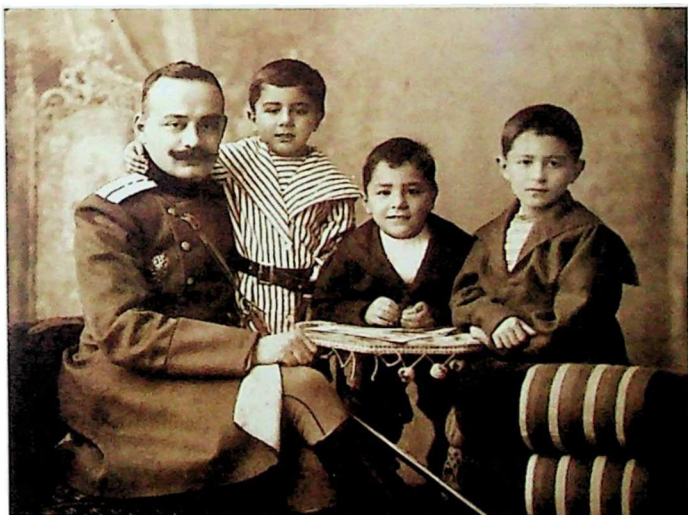
შანშე ერისთავი.
ქეთევან ჩოლოყაშვილის მამა.
მხატვარი ნიკო ხერკელაძე

იკორთის ტაძარი ან გამქრალი გალავანი და სამრეკლოთი

ახალგორი. ერისთავების სასახლე

ალექსანდრე ნიკოლოზის ძე ერისთავი
დისშვილებთან ერთად

ეკატერინე სარაჯიშვილი-ერისთავი
შვილებთან ელისაბედთან და მარიამთან

ელისაბედ დავითის ასული ერისთავი
შვილებთან

დათუნა ბიჭიკოს ზე სოხაძე (ლეილა
დავითის ასული ერისთავის ვაჟი)
ჯამბულათი კინოფილმიდან ფატიმა.

გიორგი (ჟორჟიკა) შვილებთან ერთად

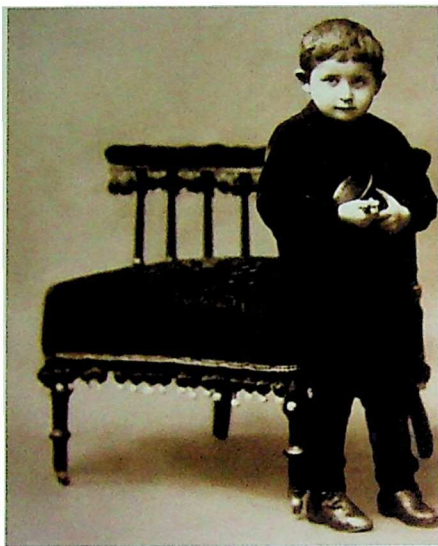
გიორგი ალექსანდრეს ძე ტარსაიძე
(ოფთალმოლოგი. ერისთავების სიძე.
ელისაბედ ნიკოლოზის ასულის პირველი
მეუღლე)

იაკობ (კონა) ერისთავი. ეტლინგერის მამამთილი.
მხატვარი მერი ეტლინგერი

გიორგი იესეს ძე ერისთავი.
ნინო (ნუცა) ერისთავის მამა

გიორგი ხოშტარია (ანასტასია
ერისთავი-ხოშტარიას ვაჟი)

კარალეთელი ერისთავების კუთვნილი ხატი.
ნმ. შალვა და ელიზბარ ერისთავები და ბიძინა ჩოლოყაშვილი

ნიკოლოზ დავითის ძე ერისთავისა
და ტასო ციციშვილის შვილები
(ნინო, გიგუშა და თამარი)

კოლა დავითის ძე ერისთავი და ტასო
გიორგის ასული ციციშვილი

კოლა ერისთავი შვილებთან ერთად. ახალგორი

მამა-შვილი მიხეილ და რევაზ ერისთავები.

მერი შერვაშიძე დებთან

მიხეილ ერისთავი და ელისაბედ საგინაშვილი ნათესალებთან ერთად

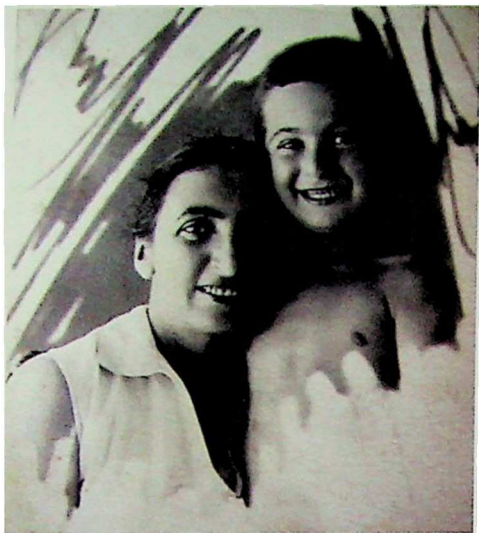
გიგუშა ერისთავი (ცხენზე)

გიგუშა ერისთავი დიშვილებთან

მარია სარაჯიშვილი-ერისთავი
შვილებით (?)

თამარ ნიკოლოზის ასული ერისთავი
შალვა აშხაცეასთან ერთად

ნინო ნიკოლოზის ასული ერისთავი
შვილთან შალვა აშხაცეასთან ერთად

თამარ ერისთავი მარი ეტლინგერის ნახატი

შალვა ნიკოლოზის ასული ერისთავი (იუნკერი)

რიმა ნიკოლოზის ასული ერისთავი

თამარ და რიმა ერისთავები

შალვა რევაზის ძე და ელისაბედ
დავითის ასული ერისთავები

ნიკოლოზ ბიძინას ძე ერისთავის საბეჭდავი, შტამპი
და ოქროს ბეჭედი საგვარეულო გერბით

მიხეილ ერისთავის საგვარეულო საბეჭდავი

ურთიერთობები აკავშირებდა საბჭოთა ბავშვებთან თამარ ნიკოლოზის ასულ ერისთავს.

ყველაზე ტრაგიკული და მძიმე ცხოვრება ხვდა წილად კარალეთელ ერისთავთა რძალს, დიდი ნებისყოფის მქონე ნიჭიერ ქალბატონს ელენე საგინაშვილს, რომელსაც დახვრეტილი მეუღლისა და შვილის ქრთამით მოძიებული ცხედრების დატირების უფლებაც კი არ მისცეს „ახალი ცხოვრების“ მაშენებლებმა მარადჟამ მათ დამხმარე კნეინას. სრულიად უსახსროდ დარჩენილი, ფილარმონიაში მუნჯი ფილმების მუსიკალურად (პიანინოზე) გახმოვანებისათვის აღებული გროშებით არჩენდა ოჯახს. ელენეზე არანაკლებ ტრაგიზმით გამოირჩეოდა ანასტასია ციციშვილის ცხოვრება. 10 წლის ვაჟი ზემო ვერეს სასაფლაოზე დაკრძალა, ტყვიამფრქვევით დაგლეჯილი 21 წლის ვაჟი ქვემო ვერეს სასაფლაოზე, ხოლო 33 წლის ქალიშვილი აფხაზეთში.

წიგნის ორივე ნაწილში ჩვენ შევძელით ქსნის ერისთავების მრავალი ათასი ქალიდან დაახლოებით 0, 01 %-ის ფოკუსირება. ვინც სხვებთან ერთად ქალური უნარებით, პოტენციალითა და ნიჭით ასაზრდოებდა ქართლის უძლიერეს ფეოდალთა – ქსნის ერისთავების ვირშელთა 500 წლოვან საგვარეულო ხეს.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აბზიანიძე 1997: აბზიანიძე გ., ნიკოლოზ ბარათაშვილის ერთი ლექსის გენეზისი, წგნ. „ელიზბარ ერისთავი“, თბ., 1997.
2. ამირეჯიბი 1998: ამირეჯიბი შ., ემიგრაციაში დაწერილი ნარკვევები და წერილები (1925-1943 წწ.), წ. II, თბ., 1998.
3. ანდლულაძე 2009: ანდლულაძე ლ., სულის ნათელით აღბეჭდილნი, თბ., 2009.
4. ასათიანი 1979: ასათიანი ლ., ერთტომეული (ლექსები, პოემები, თარგმანები, ჩანაწერები, წერილები), თბ., 1979.
5. ბალახაშვილი 1941: ბალახაშვილი ი., მანანა ორბელიანი, თბ., 1941.
6. ბალახაშვილი 1941: ბალახაშვილი ი., მანანა ორბელიანი, თბ., 1941.
7. ბალახაშვილი 1967: ბალახაშვილი ი., ბარათაშვილის ცხოვრება, თბ., 1967.
8. ბარათაშვილი 1939: ბარათაშვილი ნ., ლექსები. პოემა. წერილები, თბ., 1939.
9. ბარათაშვილი 1972: ბარათაშვილი ნ., თხზულებანი, თბ., 1972.
10. ბარათაშვილი 2010: ბარათაშვილი ლ., სინამდვილე და მირაჟი, ჟურნ. „ხელეუ-რი“, 2010, №1.
11. ბარათაშვილი 2012: ბარათაშვილი ნ., რჩეული ნაწარმოებები (პოეზია, წერილები), თბ., 2012.
12. ბერაძე 1957: ბერაძე ნ., გიორგი ტარსაიძე – ცხოვრება და მოღვაწეობა, თბ., 1957.
13. ბერიძე 1940: ბერიძე ვ., თბილისის ხუროთმოძღვრება, ტ. I, თბ., 1940.
14. ბოროზდინი 2004: ბოროზდინი კ., სამეგრელო და სვანეთი, 1854-1861, თბ., 2004.
15. ბროსე 1856: ბროსე მ., საქართველოს ისტორია, ტ. II, პეტერბურგი, 1856 წ. (დამატება IX)

16. **გაჩეჩილაძე 1952:** გაჩეჩილაძე ა., ნარკვევები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, თბ., 1952.
17. **გაჩეჩილაძე... 2009:** გაჩეჩილაძე გ., ბელაშვილი მ., სვატკოვი ა., სმირნოვების სახლი საჩუქრად საქართველოს, თბ., 2009.
18. **გვრიტიშვილი 1951:** გვრიტიშვილი დ. ურთიერთობა ქსნისა და არაგვის ერისთავებს შორის, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, თბ., 1951.
19. **გიულდენშტედტი 1962:** გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ. I, თბ., 1962.
20. **გოგიტიძე 1999:** გოგიტიძე მ., რუსეთის იმპერიის სამეფო არმიის ქართველი გენერლები, თბ., 1999.
21. **გოგიტიძე 2015:** გოგიტიძე მ., სამხედრო ფიცის ერთგულნი (ბიოგრაფიული ცნობარი), თბ., 2015.
22. **გოზალიშვილი 1970:** გოზალიშვილი გ., 1832 წლის შეთქმულება, ტ. II, თბ., 1970.
23. **გორდეზიანი 1966:** გორდეზიანი ბ., ზიჩი საქართველოში, თბ., 1966.
24. **გრიშაშვილი 1937:** გრიშაშვილი ი., ილიას კერძო წერილები და ეპიგრამები, გაზ. „ლიტ. საქართველო“, 1937 წ., №12.
25. **გრიშაშვილი 1947:** გრიშაშვილი ი., ლიტერატურული ნარკვევები, თბ., 1947.
26. **გრიშაშვილი 1952:** გრიშაშვილი ი., ლიტერატურული ნარკვევები, თბ., 1952.
27. **გრიშაშვილი 1954:** გრიშაშვილი ი., თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1954.
28. **გრიშაშვილი 2009:** გრიშაშვილი ი., 100 ლექსი, თბ., 2009.
29. **გუსევა 2004:** გუსევა ე., ვალმოხდილი მანდილოსანი, ჟურნ. „ომეგა“, 2004, №1.
30. **დადიანი 2008:** დადიანი ბ., მოგონებათა დღიური, თბ., 2008.
31. **დოლიძე 2003:** დოლიძე ლ., გენერლები საქართველოდან, თბ., 2003.
32. **ევგენიძე 2010:** ევგენიძე ი., გრიგოლ ორბელიანის სიყვარულის ისტორია, ჟურნ. „გუმბათი“, 2010, №23
33. **ელისაშვილი 2013:** ელისაშვილი ალ., როგორ შეიცვალა თბილისი, თბ., 2013.
34. **ერისთავი 1936:** ერისთავი გ., თხზულებანი, ტფილისი, 1936.
35. **ერისთავი 1949:** ერისთავი ელ., მასალები გიორგი ერისთავის ბიოგრაფიისათვის, ჟურნ. „ლიტერატურის მატყანე“, ტ. V, ნაწ. I, თბ., 1949.

36. ერისთავი 1867: ერისთავი გ., თბზულებანი, ტფილისი, 1867.
37. ერისთავი გ., თბზულებანი. თბ., 1966. გვ.409
38. ზაქარაია 1988: ზაქარაია პ., საქართველოს ძველი ციხესიმაგრეები. თბ., 1988.
39. კაკაბაძე 1914: კაკაბაძე ს., წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, ნ. I, თბ., 1914.
40. კალანდია 2011: კალანდია გ., დადიანები, თბ., 2011.
41. კუპრაშვილი 2011: კუპრაშვილი პ., დიდი რუსიანობა საქართველოში XIX ს. პირველ ნახევარში, ნ. I, თბ., 2011.
42. კეპულაძე 2006: კეპულაძე ნ., ბალი ჩემი ცხოვრება, თბ., 2006.
43. თაბუკაშვილი 2013: თაბუკაშვილი რ., „სცენარები, ლექციები, გამოსვლები, დღიური, მოთხრობები, გახსენებები, თბ., 2013.
44. ლომთაძე 2005: ლომთაძე ნ., დუტუ მეგრელი (ცხოვრება და შემოქმედება), თბ., 2005.
45. მაყაშვილი 1998: მაყაშვილი რ., მამა-შვილ ერისთავების ტრაგედია, გაზ. „ახალი საქართველო“, 1998, აგვისტო, სექტემბერი-ოქტომბერი.
46. მეუნარგია 1954: მეუნარგია ი., ქართული მწერლობა, ნ. I, თბ., 1954.
47. მორჩილაძე 2013: მორჩილაძე ა., ქართულის რვეულები – XIX საუკუნის სურათები, თბ., 2013.
48. ორბელიანი 2009: ორბელიანი აღ., მოგონებები, წგნ. „XIX საუკუნის ქართველი მოღვაწენი“, ზ. აბზიანიძის რედაქტორიბით, თბ., 2009.
49. ლეონიძე 1962: ლეონიძე გ., თბზულებათა სრული კრებული, ტ. I, თბ., 1962.
50. მალრაძე 1967: მალრაძე ე., გრიგოლ ორბელიანი, თბ., 1967.
51. მაჭავარიანი 1989: მაჭავარიანი ე., სიყვარულით განათებული გზა, თბ., 1989.
52. მეგრელიძე 1963: მეგრელიძე ი., წარწერები და სხვა სიძველეები იკორთაში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, №3, თბ., 1963.
53. მენაბდე 1962: მენაბდე ლ., ძველი ქართული მწერლობის კერები, ნ. I, თბ., 1962.
54. მეუნარგია 1905: მეუნარგია ი., ცხოვრება და ღვაწლი თავად გრიგოლ ორბელიანისა, ტფილისი, 1905.
55. მეუნარგია 1954: მეუნარგია ი., ქართველი მწერლები, ტ. I, თბ., 1954.
56. მეუნარგია 1957: მეუნარგია ი., ქართველი მწერლები, ტ. II, თბ., 1957.
57. მიბჩუანი 2003: მიბჩუანი თ., კონსტანტინე დადიშქელიანი, თბ., 2003.

58. ნანიტაშვილი 1966: ნანიტაშვილი ლ., ნიკოლოზ ბარათაშვილის გადანერილი „ვეფხისტყაოსანი“, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1966, №6.
59. ნანიტაშვილი 1967: ნანიტაშვილი ლ., ჟურნალ „ცისკრის“ პოეტები, თბ., 1967.
60. ორბელიანი 1928: ორბელიანი გრ., ლექსებისა და წერილების სრული კრებული, ტფილისი, 1928.
61. ორბელიანი 1936: ორბელიანი გრ., წერილები, ტ. I, თბ., 1936.
62. ორბელიანი 1937: ორბელიანი გრ., წერილები, ტ. II, თბ., 1937.
63. ორბელიანი 2013: ორბელიანი გრ., ჩემი რჩეული, თბ., 2013.
64. პოტტო 1897: პოტტო ვ., ქრისტეფორე კონსტანტინეს ძე მამაცაშვილის 60 წლის სამსახურის იუბილის გამო, „მოამბე“, 1897 წ. №11.
65. ჟორდანია 1897: ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული თ. ჟორდანია მხრ., ტფილისი, 1897.
66. რაზმაძე 2001: რაზმაძე ბ., სოფელი მეჯვრისხევი, თბ., 2001.
67. სტეფანიშვილი 1988: სტეფანიშვილი ა., დავით სარაჯიშვილი, თბ., 1988 (მეორე გამოცემა).
68. ტოგონიძე 2012: ტოგონიძე ლ., ძმები კარბელაშვილები, თბ., 2012.
69. ფოფხაძე 2007: ფოფხაძე მ., ელენე ორბელიანი ერისთავისა, „გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალი“, 2007, №10.
70. ფოფხაძე 2012: ფოფხაძე მ., XIX საუკუნის ცნობილი ქართველი ქალები. მართა სოლოლაშვილი, კრებ. „მუშაკი სულიერისა ვენახისა“ (მიხეილ ქავთარია – 80), თბ., 2012.
71. ქართული ნაქარგობა 2011: ქართული ნაქარგობა, ავტორები: გ. ბარათაშვილი, ე. ბერელაშვილი, მ. კეცხოველი და სხვ., რედ. ლ. ბერიაშვილი, თბ., 2011.
72. ქართული პოეზია 1978: ქართული პოეზია (15 ტომად), ტ. 10 (XIX-XX ს. დასაწყისი), თბ., 1978.
73. ქენქაძე 2012: ქენქაძე ვ., შავი ბრილიანტი, გაზ. „ახალგორი“, 2012, № 5-6.
74. ქენქაძე 2016: ქენქაძე ვ., ქსნის ერისთავები, თბ., 2016.
75. ქურდოვანიძე 2008: ქურდოვანიძე პ., ქართულ-აფხაზური ალბომი, თბ., 2008.
76. ლუნაშვილი 1997: ლუნაშვილი ვ., ნარკვევები ქსნის ხეობის წარსულიდან, თბ., 1997.

77. შარაძე 1978: შარაძე გ., მიხაი ზიჩი და ქართული კულტურა, თბ., 1978.
78. შარაძე 1990: შარაძე გ., ილია ჭავჭავაძე, ტ. II, თბ., 1990.
79. შატაკიშვილი 2007: შატაკიშვილი რ., მანანა ორბელიანისა და მეფისნაცვალ ვორონცოვის როლი ქართული თეატრის დაარსებაში, ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 2007, №3-4.
80. ჩიმაკაძე 2003: ჩიმაკაძე გ., ცხოვრება და ღვანლი დავით სარაჯიშვილისა, თბ., 2003.
81. ცერცვაძე 2009: ცერცვაძე მ., ელისაბედ ერისთავის ერთი ხელნაწერი, ჟურნ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 2009, №10.
82. ცერცვაძე 2010: ცერცვაძე მ., ორბელიანთ უბანი, ჟურნ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 2010, №5.
83. ცერცვაძე 2013: ცერცვაძე მ., ქსანზე ვინ ჩამოიარა, „გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალი“, 2013, №5-6.
84. ციციშვილი 1991: ციციშვილი მ., ნინო თორნიკე ქსნის ერისთავის ასულის პორტრეტი, ჟურნ. „ქართული ხელოვნება“, N9, თბ., 1991.
85. ცუცანაშვილი-ფავლენიშვილი 1997: ცუცანაშვილი-ფავლენიშვილი ს., ორბელიანები ლამისყანაში, გაზ. „ლიტერატურული საქართველი“, 1997 წ. 24-31 ოქტომბერი.
86. ძეგლი ერისთავთა 1988: ძეგლი ერისთავთა, კრებ. „ქართული მწერლობა“, ტ. V, თბ., 1988.
87. ძეგლის დადება 1988: ძეგლის დადება, კრებ. „ქართული მწერლობა“, ტ. V, თბ., 1988.
88. წერეთელი 1961: წერეთელი აკ., თხზულებათა სრული კრებული, ტ. XIII, თბ., 1961.
89. ჭავჭავაძე 1987: ჭავჭავაძე ი., თხზულებანი 20 ტომად, ტ. I (პოეზია), თბ., 1987.
90. ჭანიშვილი 1967: ჭანიშვილი გ., სკოლამდელი აღზრდა რევოლუციამდელ საქართველოში, თბ., 1967.
91. ჭიჭინაძე 1911: ჭიჭინაძე ზ., მრეწველობა, ვაჭრობა, ხელოსნობა საქართველოში. დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი, ტფილისი, 1911.
92. ჭიჭინაძე 1919: ჭიჭინაძე ზ., სოლომონ ლიონიძე – მსაჯული ანუ ვიცე კანცლერი მეფე ერეკლე და სოლომონ იმერთ მეფისა, ტფილისი, 1919.

93. **ჭუმბურიძე 2012:** ჭუმბურიძე დ., ისტორიული პორტრეტები, წერილები, თბ., 2012.
94. **ხომერიკი 1997:** ხომერიკი მ., ისტორიის პარადოქსები, კრებ. „ელიზბარ ერისთავი“, თბ., 1997.
95. **ხომერიკი... 2005:** ხომერიკი ლ., ჯაფახიშვილი მ., ქალთა საზოგადოებრივი საქმიანობა საქართველოში, თბ., 2005.
96. **ჯამბაკურ-ორბელიანი 2009:** ჯამბაკურ-ორბელიანი მ., მოგონებები, წგნ. „XIX საუკუნის ქართველი მოღვაწენი“, ზ. აბზიანიძის რედაქტორიბით, თბ., 2009.
97. **A ფონდის აღწერილობა 1973:** ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის A კოლექციისა, ელ. მეტრეველის რედაქციით, ტ. I, თბ., 1973.
98. **Оболенский 2012:** Оболенский И., Тифлис загадки истории, М., 2012.

შემაჯავებელი

1. **სეა:** საქართველოს ეროვნული არქივი.
2. **ქლმ:** საქართველოს გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი.
3. **ხეც:** კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.

სარჩევი

რედაქტორისბან.....	5
წინასიტყვაობა	7

I ნაწილი

მნათობი – იოვანე ერისთავთერისთავის მეუღლე ქარჩოხიდან.....	27
ქეთევან ჩოლოყაშვილი – იესე ყულარალასის მეუღლე.....	33
სოფიო ერისთავი-ლიონიძისა	40
ანასტასია ერეკლე მეფის ასული ერისთავისა.....	47
ნინო თორნიკეს ასული ერისთავი ჯამბაკურ-ორბელიანისა.....	53
მარიამ და ეკატერინე ივანე ქსნის ერისთავის ასულები.....	59
ქეთევან შალვას ასული ერისთავი	73
მანანა მირმანოზის ასული ერისთავი-ორბელიანისა.....	87
ეკატერინე მელიტონის ასული ბარათაშვილი-ერისთავისა.....	131
მარიამ (მართა) იორამის ასული სოლოლაშვილი-ერისთავისა	143
ელენე ლუარსაბის ასული ორბელიანი-ერისთავისა „ცაკალო“	155
ანა გრიგოლის ასული ბებუთოვა-ერისთავისა.....	169
დავით როსტომის ძე ერისთავის რძლები	175
მარიამ (მაია) შალვას ასული ერისთავი-ჭავჭავაძისა	193
ქეთევან გიორგის (სენატორის) ასული ერისთავი-ჯამბაკურ-ორბელიანისა.....	197

II ნაწილი

მერი შერვაშიძე-ჩაჩბა-ერისთავისა.....	209
თამარ კონსტანტინეს ასული ერისთავი (შავი ბრილიანტი).....	225
რიმა ნიკოლოზის ასული ერისთავი	235
მარი (მერი) ფონ ეტლინგერი-ერისთავისა.....	243
ანასტასია (ტასო) გიორგის ასული ციცივილი-ერისთავისა	249
თამარ და ნინო ნიკოლოზ ერისთავის ასულები	267
ეკატერინე მიხეილის ასული თამამშვეა-ერისთავისა.....	275
ელენე ივანეს ასული საგინაშვილი-ერისთავისა	293
ანასტასია გიორგის ასული ერისთავი-ხოშტარია	301
ეკატერინე და მარიამ ზაქარიას ასულები, სარაჯიშვილი-ერისთავები	321
ელისაბედ დავითის ასული ერისთავი-ერისთავისა.....	337
ელენე შალვას ასულები, ერისთავი.....	345
ლელია დავითის ასული ერისთავი-სოხაძისა.....	349
ნინო (ნუციკო) გიორგის ასული ერისთავი-კუხიანიძე	353
ბოლოთქა	358
გამოყენებული ლიტერატურა.....	360

კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

0193 თბილისი, მერაბ ალექსიძის ქ. 1/3. ტელ.: 995 (32) 247 42 42

www.manuscript.ge info@manuscript.ac.ge

1/3 M. Alexidze str., Tbilisi 0193, Georgia. Tel.: +995 (32) 247 42 42

KORNELI KEKELIDZE GEORGIAN NATIONAL CENTRE OF MANUSCRIPTS